

Міжнародний гуманітарний університет

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 30

Статті учасників
П'ятої всеукраїнської науково-практичної конференції
«Чорноморські наукові студії»
17 травня 2019 року

Відповідальний редактор випуску – д-р юрид. наук, проф. А.Ф. Крижановський

Одеса
2019

УДК 338.24-658.014

Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету : [збірник]. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. – Вип. 30. – 334 с.

Викладено результати досліджень науково-педагогічних працівників у галузях права, філософії, історії, політології, психології, лінгвістики та перекладознавства, дизайну, мистецтвознавства, економіки, менеджменту, медицини та фармації.

Збірник зібраний та підготовлений до друку співробітниками кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін Міжнародного гуманітарного університету та розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

**Друкуються відповідно до рішення
Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
(протокол № 5 від 27 березня 2019 р.)**

Редакційна рада:

С.В. Ківалов, академік Національної академії правових наук України, д-р юрид. наук, проф. – голова Ради; Ю.Є. Полянський, канд. юрид. наук, проф. – заст. голови Ради; А.Ф. Крижановський, д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України; К.В. Громовенко, канд. юрид. наук, доц.; О.М. Головченко, д-р екон. наук; О.А. Івакін, д-р філос. наук, проф.; Я.В. Лулій, нар. артист України, проф.; М.І. Зубов, д-р філол. наук, проф.; В.Г. Шутурмінський, д-р мед наук.

Редакційні колеги за напрямками:

Юридичні науки

Т.С. Ківалова, д-р юрид. наук, проф.; О.С. Кізлова, д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України; Н.М. Крестовська, д-р юрид. наук, проф.; О.О. Подобний, д-р юрид. наук, проф.; Цуркану С.І., канд. юрид. наук, доц.

Філологічні науки

Н.В. Бардіна, д-р філол. наук, проф.; В.Я. Мізецька, д-р філол., проф.; Л.І. Морошану, канд. філол. наук, доцент; В.Г. Таранец, д-р філол. наук, проф.; Н.В. Шкворченко, канд. філол. наук, доцент.

Економіка і менеджмент

А.Г. Гончарук, д-р екон. наук, проф.; О.М. Кібік, д-р екон. наук, проф.; М.П. Коваленко, д-р фіз-мат. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України; Деркач Т.В., д-р екон. наук, доц.; Потьомкін Л.М., д-р екон. наук, проф.

Філософія та соціально-гуманітарні науки

К.М. Вітман, д-р політ. наук, проф.; Е.А. Гансова, д-р соціол. наук, проф.; Л.І. Корміч, д-р іст. наук, проф.; Т.О. Крижановська, канд. філос. наук; В.Г. Піщемуха, канд. іст. наук, доцент; Г.Х. Яворська, д-р пед. наук, проф.

Мистецтво і дизайн

А.П. Овчинникова, д-р мистецтвознавства, проф.; О.В. Токарев, засл. діяч мист. України, проф.; Т.І. Уварова, канд. мистецтвознавства, доц., Палатніков Г.А., засл. діяч мист. України.

Медичні науки

В.А. Бачериков, канд. хім. наук, доцент; В.А. Малиновський, канд. мед. наук, доцент; Е.Л. Маркіна, канд. хім. наук, доц.; Чулак Л.Д., д-р мед. наук, проф., засл. діяч науки і техн. України; Романчук О.П., д-р мед. наук, проф.

Збірник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International

**Статті друкуються мовою оригіналу за авторською редакцією
Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій**

Відповідальний секретар – кандидат філософських наук,
доцент кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін
Крижановська Тетяна Олександрівна

Адреса редакції: вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, Україна
e-mail: conference.mgu@gmail.com

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ
КВ № 8958 від 13 липня 2004 року*

Розділ 1

Національне та міжнародне право

О.М. Биков
доктор юридичних наук,
учений секретар
Інститут законодавства Верховної Ради України,
м. Київ, Україна

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ: ДОСВІД 90-Х РР. ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

***Анотація.** У статті проведено аналіз механізмів, що регламентували організаційно-правові гарантії забезпечення прав та свобод національних меншин в Україні в період 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст.. Це дало змогу з'ясувати науково виважені підходи щодо створення теоретичних основ та визначення системи прав і свобод національних меншин як одного з елементів конституційного права.*

***Ключові слова:** конституційне право, національні меншини, механізм гарантій, забезпечення прав та свобод, громадянське суспільство.*

Із відродженням незалежної України, яке супроводжувалося відродженням національних меншин та національно-державним будівництвом, проблеми дослідження процесів, які відбувалися у період 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст., набувають надзвичайно вагомого значення. Цей період у дослідженні конституційно-правового статусу національних меншин актуальний зародженням нових наукових напрямів, які починають досліджувати різні аспекти, які відбувалися в житті національних меншин того часу, більшість із них мали назву етнонауки (етнодержавознавства, етноконфліктології, етносоціології, етнополітики, етнорелігієзнавства тощо). Не менш актуальним є й аналіз механізмів, що регламентували організаційно-правові гарантії забезпечення прав та свобод національних меншин в Україні у той період. Це дасть змогу з'ясувати науково виважені підходи щодо створення теоретичних основ та визначення системи прав і свобод національних меншин як одного з елементів конституційного права.

Загалом, юридичні гарантії є одним зі специфічних засобів, що забезпечують кожному громадянину, зокрема національним меншинам, можливість користуватися належними основними правами, свободами та обов'язками. Вони поділяються на внутрішньодержавні та міжнародні. Юридичні гарантії визначають нормативно-правові та організаційно-правові гарантії.

За визначенням Ю.І. Римаренка, інституційні гарантії прав національних меншин поділяються на парламентські та урядові. Парламентські гарантії прав національних меншин можуть забезпечуватися у формі створення парламентської палати з представників національно-територіальних утворень, парламентських комісій із відповідних питань, надання квот депутатам парламенту – представникам національних меншин. Урядові гарантії полягають у створенні в межах системи державної виконавчої влади спеціальних органів і установ, що відають справами національних меншин, а також представництва при цих органах громадських організацій меншин [4, с. 451]. Загальновідомо, що основними організаційними (організаційно-правовими) гарантіями прав і свобод є Верховна Рада України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Президент України, Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, суди, прокуратура, органи місцевого самоврядування, адвокатура, політичні партії і громадські організації, міжнародні судові установи та відповідні органи міжнародних організацій, членом або учасницею яких є Україна [11, с. 44–45].

Пріоритетна роль у гарантуванні прав та свобод національних меншин належить Верховній Раді України як законодавчому органу влади. У складі Верховної Ради України діє Комітет із питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин [1].

До його складу входять підкомітети з питань біженців, міграції та у зв'язках з українцями, які проживають за кордоном, із питань корінних народів, національних меншин та етнічних груп, із питань міжнаціональних відносин, із питань прав людини [5, с. 24–25].

Конституцією України передбачено посаду Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. На нього покладається парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод

людини і громадянина. Законом «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 року на Уповноваженого покладається захист та запобігання порушень прав і свобод людини і громадянина, а також сприяння поновленню. Уповноважений сприяє приведенню законодавства України про права і свободи людини і громадянина у відповідність до Конституції України, міжнародних стандартів у цій галузі, а також запобігає будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод. Під час звернення до Уповноваженого не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками [1]. Отже, Уповноважений є людиною гідною довіри, незалежною особою, яка уповноважена парламентом на охорону прав і свобод людини і громадянина виконання функцій парламентського контролю за відповідними діями всіх державних посадових осіб. Для більш цілеспрямованого вирішення питань щодо гарантій захисту прав і свобод національних меншин було б доцільно ввести до складу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини посаду заступника Уповноваженого Верховної Ради України з прав національних меншин.

Президент України є гарантом Конституції і конституційного ладу в Україні, державного суверенітету, територіальної цілісності України, прав і свобод людини і громадянина, а тому прав та свобод національних меншин. Президент як глава держави видає укази й ухвалює рішення про надання громадянства України та його припинення, про надання притулку в Україні, здійснює інші повноваження, встановлені Конституцією [3, с. 69–80].

Із метою активізації роботи, пов'язаної з формуванням мовної політики, Указом Президента України від 31 грудня 1997 року при Президентові України утворено Раду з питань мовної політики. Вона є консультативно-дорадчим органом, покликаним сприяти проведенню ефективної роботи, пов'язаної з розробленням пропозицій щодо формування мовної політики, створенню необхідних умов для функціонування державної мови в усіх сферах суспільного життя, вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України. Рада розробляє пропозиції щодо формування мовної політики в Україні та забезпечує конституційні права громадян у цій сфері. Вона аналізує стан, тенденції розвитку і застосування української мови та інших мов у державному, економічному, політичному і громадському житті. Одним із важливих завдань Ради є розгляд проектів законів України, указів та розпоряджень Президента України, актів Кабінету Міністрів України, програм діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади з питань мовної політики. Рада з питань мовної політики вносить у встановленому порядку пропозиції з мовних питань, що потребують правового регулювання [6]. Отже, Рада з питань мовної політики при Президентові України є одним з елементів організаційно-правових гарантів національних меншин України. Вона сприяє безконфліктному співіснуванню різномовних національних меншин в Україні та забезпеченню мовних прав.

Для поглиблення демократичних засад українського суспільства та забезпечення міжнаціональної злагоди Указом Президента України від 19 квітня 2000 року при Президентові України створено і діє Рада представників громадських організацій національних меншин України. Вона є консультативно-дорадчим органом. Метою Ради є підвищення ролі громадських організацій національних меншин України у процесі ухвалення органами державної влади рішень щодо розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин України. До її складу входить 31 представник від організацій національних меншин України. Очолює Раду представник від державної влади [10].

Згідно з Конституцією України, Кабінет Міністрів України забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України. Кабінет Міністрів уживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, зокрема національних меншин [3, с. 81–88]. Так, із метою координації заходів та вирішення практичних питань, пов'язаних із поверненням та облаштуванням в Україні осіб, депортованих за національною ознакою, Кабінет Міністрів України 13 серпня 1999 року ухвалив Постанову «Про утворення Комісії у справах осіб, депортованих за національною ознакою». Вона координує діяльність міністерств та інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим щодо реалізації заходів, пов'язаних із життєзабезпеченням раніше депортованих осіб, здійснення контролю за виконанням рішень з цього питання. Ця Комісія сприяє створенню соціально-економічних умов для відродження, збереження і розвитку мов, культур, національних традицій раніше депортованих народів. До сфери її діяльності входить також вивчення питань, пов'язаних із забезпеченням інтересів депортованих осіб, зокрема кількісного, соціально-демографічного і професійного складу, масштабами добровільного повернення, створення для них робочих місць, належних

соціально-побутових умов. Комісія координує і контролює розроблення та реалізацію комплексу заходів, пов'язаних із добровільним поверненням раніше депортованих осіб, виконання рішень із цього питання. Вона взаємодіє (за дорученням Кабінету Міністрів України) з урядовими органами і громадськими організаціями інших держав щодо спільного вирішення питань, які стосуються повернення депортованих осіб, а також готує проекти відповідних актів та доручень Кабінету Міністрів України з питань, пов'язаних із поновленням прав депортованих осіб. Комісія проводить свою діяльність на основі принципу гласності та з урахуванням громадської думки [9]. Таким чином, Комісія у справах осіб, депортованих за національною ознакою, розробляє та сприяє реалізації комплексу заходів, пов'язаних із добровільним поверненням раніше депортованих осіб, адаптацією та інтеграцією в українське суспільство.

Як один зі структурних підрозділів Кабінету Міністрів України вона є однією з гарантій щодо відновлення прав, свобод та історичної справедливості раніше депортованих національних меншин України.

Постановою від 29 квітня 1999 року при Кабінеті Міністрів України утворено Міжвідомчу координаційну раду з питань етнополітики. Вона є постійним дорадчим органом у системі виконавчої влади. Рада розробляє і подає на розгляд Кабінету Міністрів України пропозиції щодо визначення основних засад державної етнополітики, забезпечення фінансування заходів, спрямованих на її реалізацію. Вона координує та аналізує діяльність центральних та місцевих органів виконавчої влади, пов'язаної з процесом етнічного відродження корінних народів та національних меншин. Одним із важливих завдань Ради є розгляд законодавчих проектів та інших нормативних актів у сфері регулювання етнополітичних процесів, міжнародних договорів із цих питань та державних програм, а також регулярне інформування Кабінету Міністрів України про етнополітичну ситуацію в Україні та її регіонах, про діяльність центральних і місцевих органів виконавчої влади з питань етнополітики [8]. Вона сприяє співробітництву центральних та місцевих органів виконавчої влади з громадськими організаціями національних меншин у питаннях задоволення освітніх, інформаційних та культурних потреб.

Міністерство юстиції України здійснює легалізацію всеукраїнських об'єднань громадян і міжнародних громадських організацій, реєструє всеукраїнські і міжнародні благодійні організації, філії, відділення, представництва та інші структурні осередки громадських (неурядових) організацій іноземних держав в Україні, символіку, контролює дотримання положень статутів, веде відповідні державні реєстри. Одним з основних завдань Міністерства юстиції є забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина. Міністерство розробляє і поширює освітні інформаційні програми в галузі захисту прав людини, готує в межах своїх повноважень пропозиції з питань міжнародно-правових відносин та приєднання України до міжнародних договорів і конвенцій [7].

Серед засобів захисту суб'єктивних прав і свобод громадян України, зокрема національних меншин, особливо відповідальна та ефективна роль належить суду. У статті 55 Конституції України визначено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Основними функціями загальних судів є охорона від посягань на конституційний лад України, а також на соціально-економічні, політичні й особисті права й свободи громадян, права і законні інтереси юридичних осіб. Основні засади судочинства визначено в Конституції та в Законі України «Про судоустрій України» від 5 червня 1981 року.

Забезпечення законності, захисту прав і законних інтересів громадян України, зокрема національних меншин, покладено також на прокуратуру України. Сферу діяльності прокуратури визначено Конституцією України та Законом України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 року. На думку Ю.М. Тодики і О.О. Марцеляка, прокуратура є ефективною правозахисною державною інституцією і своєю загальнонаглядовою діяльністю у сфері забезпечення основних прав і свобод громадян України вдало компенсує деяку складність судової форми захисту прав і свобод громадян [12, с. 78].

Таким чином, організаційно-правові гарантії захисту прав і свобод національних меншин в Україні становлять органи державної влади, інші інститути держави та інститути суспільства, суспільного ладу. Державні органи влади діють в особі Президента України – гаранта Конституції України, органів законодавчої, виконавчої та судової влади. До інших конституційних інститутів серед організаційно-правових гарантій належать політичні партії, соціально-економічні і соціально-культурні товариства та об'єднання, які є важливим елементом демократичного суспільства. Центральні органи законодавчої і виконавчої влади України, структурні підрозділи є пріоритетними організаційно-правовими гарантіями захисту прав і свобод національних меншин як громадян України. Права та свободи національних меншин захищає безпосередньо Комітет Верховної Ради з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Державний департамент у справах національностей і міграції, Комісія у справах осіб, депортованих за національною ознакою, та

Міжвідомча координаційна рада з питань етнополітики. Для цілеспрямованого вирішення питань щодо гарантій захисту прав і свобод національних меншин було б доцільно ввести до складу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини посаду заступника Уповноваженого Верховної Ради України з прав національних меншин.

Президент України та створені при ньому дорадчі органи в особі Ради представників громадських організацій національних меншин України та Ради з питань мовної політики є організаційно-правовими гарантіями прав і свобод національних меншин. Було б доцільно законодавчо закріпити квоти для національних меншин, які не ввійшли до складу Ради представників громадських організацій національних меншин України при Президентові України з дорадчим голосом у Раді на паритетних засадах. При Раді з мовної політики при Президентові України бажано було б створити спеціальний підрозділ із представників об'єднань та товариств національних меншин.

Як елемент системи народовладдя судова влада забезпечує реалізацію найважливіших конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав юридичних осіб. Беручи до уваги багатонаціональний склад населення України, на нашу думку, необхідно згодом створити в системі органів судової влади спеціалізовані суди, які б вирішували спірні питання щодо колективних прав національних меншин.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.
2. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 8. Ст. 64.
3. Конституція України: [прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв. 1996 року]: офіц. вид. Київ: Парлам. вид-во, 2001. С. 69–81.
4. Мала енциклопедія етнодержавознавства. НАН України/Відп. ред. Ю.І. Римаренка. Київ: Довіра, 1996. 942 с.
5. *Офіційна Україна сьогодні* / Г. Андрущак, Ю. Марченко, О. Телемко. Київ: К.І.С., 2000. С. 24–25.
6. *Офіційний вісник України*. 1997. № 10. Ст. 3.
7. *Офіційний вісник України*. 1998. № 2. Ст. 47.
8. *Офіційний вісник України*. 1999. № 18. Ст. 791.
9. *Офіційний вісник України*. 1999. № 33. Ст. 1733.
10. *Офіційний вісник України*. 2000. № 16. Ст. 666.
11. Погорілко В.Ф. Нова Конституція України: Огляд, коментарі і текст Основного Закону. 3-тє вид. Київ: Наукова думка, 1998. 156 с.
12. Тодика Ю.М., Марцеляк О.О. Конституційний Суд України і прокуратура в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав громадян. Харків, 1996. С. 78.

Быков А.Н. Организационно-правовые гарантии обеспечения прав и свобод национальных меньшинств в Украине: опыт 90-х гг. XX – начала XXI века. – Статья.

Аннотация. В статье проведен анализ механизмов, регламентирующих организационно-правовые гарантии обеспечения прав и свобод национальных меньшинств в Украине в период 90-х гг. XX в. – первые годы XXI века. Это позволило выяснить научно взвешенные подходы к созданию теоретических основ и определение системы прав и свобод национальных меньшинств как одного из элементов конституционного права.

Ключевые слова: конституционное право, национальные меньшинства, механизм гарантий обеспечения прав и свобод, гражданское общество.

O. Bykov. Organizational and law guarantee for the provision of law and freedom of national minorities in Ukraine: the experience of 90 years XX – the beginning of the XXI century. – Article.

Summary. The article analyzes the mechanisms regulating the organizational and legal guarantees of ensuring the rights and freedoms of national minorities in Ukraine during the 90's. XX century – the first years of the XXI century. This made it possible to elucidate scientifically well-considered approaches to creating theoretical foundations and defining the system of rights and freedoms of national minorities as one of the elements of constitutional law.

Key words: constitutional law, national minorities, guarantee mechanism, provision of rights and freedoms, civil society.

Д.Є. Іващенко
аспірант,
старший викладач кафедри міжнародного публічного права
Київський національний торговельно-економічний університет,
м. Київ, Україна

ГЕНЕЗА ТА АНАЛІЗ НОРМ КОДЕКСУ ПОВЕДІНКИ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО ТРАНСФЕРУ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті аналізується концепція створення Кодексу поведінки у сфері міжнародного трансферу технологій, проект та регіональні підходи до тексту Кодексу, а також дискусія щодо його правової природи. Також розглянуто причини провалу прийняття міжнародного Кодексу правил поведінки в сфері трансферу технологій та можливі способи вирішення означеної проблеми.

Ключові слова: міжнародний трансфер технологій, міжнародне право, Кодекс правил поведінки в сфері трансферу технологій, операції з трансферу технологій.

Мета статті полягає у дослідженні та аналізі першої спроби прийняття на міжнародному рівні уніфікованих правил поведінки в сфері міжнародного трансферу технологій у вигляді Кодексу, його правової природи та причин невдачі.

Оскільки ця сфера є однією з наймолодших в царині міжнародного права й потребує прийняття відповідних міжнародно-правових актів, а питання міжнародно-правового регулювання трансферу технологій *є особливо актуальним* в доктрині міжнародного права – вважаємо за доцільне *поставити завдання* дослідити історичні її витoki для повного та вичерпного розуміння її природи з метою віднаходження помилок минулого та розробки більш вдалого проекту Кодексу на доктринальному рівні.

Концепція створення Кодексу поведінки у сфері міжнародного трансферу технологій. Кодекс був розроблений у відповідь на різні скарги, висловлені країнами, що розвиваються, щодо операцій в сфері передачі технологічних контрактів. Їх незадоволення впливає з того, що часто в передачі технологічних контрактів вводяться обмежувальні положення, які шкодять країнам, що розвиваються. Саме ідея створення міжнародного документа, яким би скасовувались такі положення, які ставлять у невідгідне становище країни, що розвиваються, дала поштовх до розробки Кодексу, в основу якого лягла б мета подолання технологічного розриву між країнами. Наприклад, Кодекс пропонує типові положення, які слід включати до умов договору про передачу технологій [13, с. 564–565].

Спершу слід зазначити, що Кодекс був розроблений з урахуванням того, що передача технологій країнам, що розвиваються, є бажаною, і що процес передачі дозволить підвищити процвітання останніх. Кодекс відкидає, принаймні у відношенні технології, ідею самостійності або навіть колективної самостійності для країн, що розвиваються. Творці проекту Кодексу хотіли, щоб трансфер технологій продовжувався і навіть збільшувався. Головним питанням, що розглядалося Кодексом, було те, на яких умовах відбудеться передача. Розвинені країни стверджували, що якщо умови передачі будуть занадто врегульованими та суворими, ціна на технології збільшиться, і в результаті технологічний потік від розвинутих країн до країн, що розвиваються, сповільниться або навіть припиниться [13, с. 563].

Походження ідеї створення Кодексу та переговори стосовно проекту. Восени 1977 року Генеральна Асамблея вирішила скликати конференцію Організації Об'єднаних Націй для ведення переговорів та прийняття всіх рішень стосовно міжнародного кодексу поведінки щодо трансферу технологій [4]. Генеральна Асамблея також вирішила, що ця конференція, яка має стати останньою стадією розробки Кодексу, відбудеться під егідою Конференції Організації Об'єднаних Націй з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) [5]. Ідея міжнародного регулювання трансферу технологій була висловлена ще на першій сесії ЮНКТАД в Женеві в 1964 році. На цій сесії було виголошене наступне «<...> міжнародні органи <...> повинні вивчати можливість адаптації законодавства, що стосується трансферу промислових технологій, до законодавства країн, що розвиваються, включаючи можливість укладення відповідних міжнародних угод у цій галузі» [6].

Питання знову було підняте в 1972 році на Конференції ЮНКТАД III в Сантьяго, Чилі. Тоді Конференція запропонувала провести спільне дослідження Секретаріату ЮНКТАД разом із ВОІВ стосовно

можливих засад нового міжнародного законодавства, яке регулює передачу патентованих та непатентованих технологій від розвинутих країн до країн, що розвиваються [14]. Ця ідея ще більше викристалізувалась, коли в 1973 році ЮНКТАД звернулася до Міжурядової групи з передачі технологій (попередниця Комітету з трансферу технологій ЮНКТАД) з пропозицією *дослідити можливість розробки та укладення міжнародного Кодексу правил поведінки в сфері трансферу технологій*.

Секретаріат ЮНКТАД запропонував Комісії підготувати необхідні довідкові документи. Результатом стало дослідження, що має назву *«Можливості та життєздатність міжнародного Кодексу правил поведінки в сфері трансферу технологій»* [12]. Це своєю чергою стало прекрасною платформою для дискусій стосовно основного концепту та правових засад всього процесу розробки Кодексу. Влітку 1974 року Генеральна Асамблея підготувала концепцію Кодексу в рамках своєї «Програми дій щодо створення нового міжнародного економічного порядку», в якому Асамблея спеціально вирішила, що потрібно вжити заходів для розробки та створення міжнародного Кодексу правил поведінки в сфері трансферу технологій, який відповідав би потребам країн, що розвиваються.

Невдовзі після цього Міжурядова група ЮНКТАД з передачі технологій запросила Генерального секретаря ЮНКТАД скликати Міжнародну групу експертів підготувати проект, який послужить основою для підготовки універсального Кодексу поведінки. Група зустрічалася двічі протягом 1975 року. Міжнародна експертна група у своїй роботі дотримувалася стандартної практики ЮНКТАД, провела переговори та дебати як діалог між трьома «регіональними» групами: Західна група (або «група В»), що складається з країн ОЕСР; «Група D», що складалася з Болгарії, Чехословаччини, Німецької Демократичної Республіки, Угорщини, Монголії, Польщі та США; і «Група 77», що складалася з країн, що розвиваються, включаючи Кубу та Румунію (хоча пізніше її кількість перевищила 77 держав). Подібно до політичних партій у національних парламентах, групи проводили засідання для розробки своїх позицій та подання їх як спільний проект для інших груп. Китай не приєднався до Групи 77, але виступав в якості четвертої сили на переговорах, зазвичай забезпечуючи сильну підтримку для країн, що розвиваються [3].

На засіданнях 1975 року Група 77 та Група В офіційно представили проекти текстів для Кодексу. Після загальної дискусії всі групи погодили перелік заголовків розділів майбутнього Кодексу. Робота над моделлю цього Кодексу продовжувалась на Конференції ЮНКТАД IV в Найробі в 1976 році. У резолюції 89 (IV) Конференція вирішила створити в рамках ЮНКТАД міжурядову групу експертів, відкриту для участі всіх країн-членів, з метою розробки проекту Кодексу поведінки в сфері передачі технологій [7]. ЮНКТАД IV так і не прийняла рішення щодо особливо суперечливого питання про те, чи слід розробляти Кодекс як договір, за допомогою якого держави можуть взяти на себе юридичні зобов'язання, або ж він радше повинен становити сукупність загальних, рекомендаційних керівних принципів. Група експертів отримала мандат на формулювання положень, починаючи від обов'язкових («країна повинна»), до необов'язкових («країні слід» чи «країна може») формулювань, без прийняття остаточного рішення щодо правового характеру Кодексу.

Група експертів, заснована ЮНКТАД IV, провела шість засідань з 1976 по 1978 роки. Група В та Група 77 переглянули свої попередні проекти, а група D представила власний новий проект. Експерти намагалися сформулювати основний текст, шукаючи мову, прийнятну для всіх трьох груп. Оскільки це виявилось неможливим, кожна група подала свою позицію, розмістивши свій власний текст додатково у спільному проекті [2]. Хоча група експертів досягла значного прогресу, робота над спільним проектом не була достатньою для того, щоб завершити розробку цього Кодексу протягом чотирьох тижнів у жовтні та листопаді 1978 року.

Робота проходила повільніше, ніж передбачалось Генеральною Асамблеєю, що не було несподіванкою з огляду на безліч невирішених питань, робочий регламент Конференції та її комітетів. Наприкінці першого засідання Конференції було прийнято резолюцію, в якій було запропоновано *«Генеральному секретареві ЮНКТАД вжити необхідних заходів для скликання відновленої сесії Конференції в першому кварталі 1979 року»* [10].

Проект міжнародного Кодексу поведінки та регіональні підходи до тексту. У цій частині будуть розглянуті основні особливості Кодексу. Оскільки переговори щодо Кодексу були, по суті, переговорним процесом між групою В та групою 77, їхні позиції протиставлялися одна одній, тоді як позиція групи D розглядалася лише час від часу. Кодекс, як це задумано всіма трьома групами, є транзакційним, оскільки він застосовуватиметься до всіх міжнародних операцій з трансферу технологій.

Всі три групи погоджувались з тим, що термін *«операція з трансферу технологій»* охоплює набагато більше коло відносин, ніж патентне ліцензування, оскільки вона включає купівлю-продаж як

патентованої, так і непатентованої технології. Хоча не було досягнуто повної згоди щодо того, які операції слід розглядати як трансфер технологій, всі погоджувалися із тим, що вони включають механізми надання ноу-хау та технічної експертизи у формі техніко-економічних обґрунтувань, планів, схем, моделей, інструкцій, посібників, формул, надання послуг, технічних вимог та/або залучення технічного консультативного та управлінського персоналу, а також навчання персоналу чи надання обладнання для такого навчання. Групи також погодили, що звичайний продаж товарів (тобто продукт, виготовлений за допомогою технологій) виключається зі сфери регулювання Кодексу [9].

Проект Кодексу задуманий як універсальний, тобто такий, що застосовується глобально до всіх міжнародних операцій з трансферу технологій. Основою цього Кодексу була глава про обмеження щодо операцій, пов'язаних із трансфером технологій. З двадцяти перелічених обмежень більшість не була повністю узгоджена. Одним з основних невирішених питань є включення в цю главу загального правила чи критерію, за яким би приймалось рішення щодо обмеження тієї чи іншої операції з передачі технологій.

Як альтернативу утвердили правило, що кожен окремий випадок повинен розглядатися на індивідуальній основі для того, щоб вирішити, дозволити передачу технологій чи заборонити мотиви нерозумного використання.

Інший важливий розділ також називався «Гарантії» (представлений Групою 77), «Обов'язки підприємств, що передають технологію, та підприємств-реципієнтів» (представлений Групою В) або «Зобов'язання сторін, що здійснюють операції з передачі технологій» (представлений Групою D) [13, с. 570]. В оригінальній концепції Групи 77 ця глава повинна бути викладом обов'язкових умов договору, а отже, природи законодавства про захист споживачів. Основна філософія Групи 77 полягає в тому, що не всі договірні права та обов'язки сторін угоди повинні визначатися шляхом переговорів; певні зобов'язання повинні бути накладені на продавця, який зазвичай є сильнішою економічною стороною, враховуючи асиметричні відносини між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються. Останній проект Групи 77 досі містить обов'язкові правила. Наприклад, *«встановлена ціна або інша винагорода за передачу технологію повинна бути чесною та співмірною та не повинна перевищувати ціну, яку звичайно вимагає постачальник або інші постачальники технологій для аналогічних технологій за аналогічних обставин»*. Однак заголовок, за яким виникає ряд передбачуваних умов контракту, формулюється таким чином, щоб усунути більшу частину їх обов'язкового характеру: *«угода про передачу технологій повинна містити прийнятні договірні зобов'язання, включаючи ті, що стосуються виплат і підпадають під такі норми з урахуванням конкретних обставин окремого випадку»* [11].

Оскільки проект Групи В зазвичай спирався на тезу про те, що свобода договору є непорушною, за винятком випадків, коли вона обмежує конкуренцію, її версія цієї глави є менш жорсткою, ніж у Групи 77. Філософія Групи В добре зазначена в останньому абзаці запропонованого нею тексту: *«як тільки сторона підписала конкретну угоду про передачу технологій, така угода буде регулювати їх права та обов'язки відповідно до чинного законодавства»*. Це положення є єдиним у цій главі, де Група В у своїй версії тексту закріплює юридичний обов'язок сторін. Положення, що стосується умов контракту, були викладені таким чином, що навряд чи накладали б на сторони будь-які зобов'язання, навіть у юридично обов'язковому кодексі, наприклад *«угода про передачу технологій повинна містити взаємно прийнятні договірні зобов'язання, включаючи ті, що стосуються платежів, і коли відповідно до чесної та обґрунтованої комерційної практики зазвичай слід передбачити наступні пункти з урахуванням конкретних окремих обставин»*.

Ці два розділи (Обмеження та Гарантії / Обов'язки), якщо були б включені в Кодекс, який набув форми договору і вимагали би від національного законодавства кожної держави-учасниці заборонити певні дії та накласти інші позитивні зобов'язання на сторони угоди про міжнародний трансфер технологій. Як керівні принципи ці розділи заохочували б приватні сторони утримуватися від таких дій, які не були схвалені у главі про обмеження, натомість активно дотримуватися у своїх переговорах та контрактах положень, викладених у главі про Гарантії / Обов'язки. Навіть більше, урядам, імовірно, слід було б в односторонньому порядку прийняти законодавчі акти, щоб забезпечити виконання цих керівних принципів.

Глава про застосовуване право та врегулювання спорів лише отримала своє перше читання на шостій сесії Групи експертів у червні та липні 1978 року. Через брак часу, складності предмета та невідповідності між офіційними позиціями Групи 77 та групи В компромісний текст не був підготовлений. У результаті делегатам на першій сесії Конференції Організації Об'єднаних Націй були представлені п'ять проектів: три оригінальні (представлені кожною з груп), а також нові неформальні групи В та групи 77.

Знову спільний текст не був прийнятим, і єдиний розвиток процесу, який стався, полягав у тому, що Група 77 запропонувала ще один текст для цієї глави. Основним питанням, яке розглядається в цих проектах, є ступінь свободи, який сторони повинні мати під час вибору юрисдикції, що застосовуватиметься до відносин щодо трансферу технологій.

Як і слід було очікувати, версія Групи В підтримує принцип, згідно з яким обидві сторони повинні бути вільними у виборі закону, що регулює дійсність, виконання та тлумачення угоди, за умови, що держава, чий закон обраний, має ефективний зв'язок із сторонами або безпосереднім здійсненням операції, або існує інша обґрунтована причина для відповідного вибору сторін. Група 77 взяла просту, але далекосяжну позицію, згідно з якою передача технологічних контрактів регулюється законодавством країни, яка придбала технологію [13, с. 572].

Правова природа Кодексу. Питання правової природи Кодексу чітко пов'язане з очікуваним результатом переговорів. На жаль, з самого початку Група В прийняла позицію, згідно з якою Кодекс повинен бути не більше, ніж набором правил [8]. На її думку, урядам буде запропоновано прийняти певні законодавчі акти, щоб привести свої національні закони у відповідність до Кодексу. Крім того, підприємства, які здійснюють операції з міжнародного трансферу технологій, будуть заохочуватись утримуватись від тих дій, які не схвалені Кодексом, та активно виконувати ті зобов'язання, які викладені у главі про Гарантії / Обов'язки.

Проблема такого підходу полягає в тому, що він передбачає, що цей Кодекс є не більше ніж заявою про добрі наміри держав та переліком моральних принципів для підприємств, тобто має рекомендаційний характер. Це навряд чи було б ефективним, оскільки компанії не будуть дотримуватись цих положень, оскільки вони не є загальнообов'язковими. Дотримання положень правил поведінки не може покладатись лише на «совість» учасників правовідносин. Єдиний спосіб ефективного застосування Кодексу – це прийняття його обов'язкових положень як частини національного законодавства країн-учасниць. Це саме те, що відбулося, якби Кодекс був прийнятий у формі договору. Держави-учасниці, зокрема, зобов'язуються відповідно до своїх конституцій прийняти заходи, необхідні для забезпечення його застосування. Країни, що експортують технології, зазвичай очікують, що результати є невідгідними для них, і тому бажають мати такий правовий інструмент, який покладал би на них мінімальні зобов'язання. Було зауважено, що навіть керівні принципи можуть мати певні юридичні наслідки та стати частиною міжнародного звичаєвого права [1].

Однак важко уявити собі норму міжнародного стандарту, що вимагатиме, щоб держави активно заборонили своїм підприємствам вносити певні обмежувальні положення в міжнародні угоди про передачу технологій. Після вивчення різних розділів Кодексу стає зрозуміло, що лише глави, що стосуються Обмежень, Гарантії / Обов'язків та застосовуваного права, вимагають прийняття як частини національного законодавства державами, які є сторонами Договору; інші підрозділи або глави містять зобов'язання зробити все можливе, щоб досягти певних цілей (розділи про особливе поводження з країнами, що розвиваються, та міжнародне співробітництво), або мають природу м'якого права та мають рекомендаційний загальний характер (преамбула та глави про цілі та принципи, національне регулювання).

Іншими словами, перші три глави є єдиними розділами, для яких важливо бути прийнятими як жорстке право. Це розділи, які можуть мати прямий вплив на індивідуальну передачу та здійснення операцій з трансферу технологій, але для того, щоб це зробити, вони повинні бути прийняті та втілені в національному законодавстві. Це не могло відбутися, оскільки Кодекс в результаті обговорення став лише набором керівних принципів та засад. На жаль, дискусія щодо правового характеру Кодексу була проведена з протиставленням двох позицій різних груп: першої – що Кодекс повинен являти собою лише набір уніфікованих керівних принципів рекомендаційного характеру, та другої – що Кодекс повинен мати форму міжнародного договору, обов'язкового для держав-учасниць.

На нашу думку, більш вдалою та ефективною є друга позиція. Саме такі вищеозначені суперечності і неможливість прийти до єдиного консенсусу творцями проекту Кодексу призвели до провалу його прийняття. Ми вважаємо, що навіть за наявності двох позицій консенсус міг би полягати у наступному – немає жодної причини, за якої Кодекс не можна було проголосити як сукупність керівних принципів, зазначивши у додаткових та прикінцевих положеннях, що він є договором, відкритим для підписання, ратифікації та приєднання. Це задовольнило б як західні держави, які хочуть отримати Кодекс у формі керівних принципів, так і ті держави, що хотіли прийняти Кодекс у формі міжнародного договору. Західні країни навряд чи могли б заперечувати цьому подвійному підходу, оскільки кожна держава могла б обрати, чи слід дотримуватись Договору за допомогою наданої згоди на обов'язковість Кодексу для неї.

Ми вважаємо за необхідне під час створення нової моделі урахувати досвід помилок минулого та прийняти новий Кодекс у сфері міжнародного техногенного трансферу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Davidow J. & Chiles L., The United States and the Issue of the Binding or Voluntary Nature of International Codes of Conduct Regarding Restrictive Business Practices. *American Journal of International Law*, 1978. Vol. 72. pp. 259–261.
2. Draft international code of conduct on the transfer of technology as of 11 November 1978 / The official drafts of the Group of 77, Group B, and Group D (at the end of the sixth session of the Group of Experts), Annexes I, II, and III of U.N. Doc. TD/CODE TOT/1/Add.1 (1978). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/8523?ln=en>.
3. Evans J., UNCTAD: Should Group B remain Group B?. *World Trade Law Journal*, 1978. Vol. 12. p. 241.
4. Resolution of the General Assembly of the United Nations, Res. 32/188, U.N. GAOR, Supp. (No. 45) 117, U.N. Doc. A/32/45 (1977). URL: <https://www.un.org/documents/ga/res/32/ares32r188.pdf>.
5. Koul A.K., The Legal Framework of UNCTAD in World Trade, 1977. Pt I. URL: http://14.139.60.114:8080/jspui/bitstream/123456789/16611/1/034_The%20Legal%20Framework%20of%20Unctad%20in%20World%20Trade%20%28427-439%29.pdf.
6. Proceedings of the United Nations Conference on Trade and Development, A.IV.26 Annexes 57, U.N. Doc. E/CONFA6/141, vol.I. / . URL: https://unctad.org/en/Docs/econf46d141vol1_en.pdf.
7. Reproduced in the Report of the United Nations Conference on Trade and Development on its Fourth Session, agenda item 12, p. 22, U.N. Doc. TD/218 (1976). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/766438?ln=en>.
8. Schachter O., The Twilight Existence of Nonbinding International Agreements. *American Journal of International Law*, 1977. Vol. 71, p. 296.
9. The Draft International Code of Conduct on Transfer of Technology, U.N. Doc. TD/CODE TOT/9 (1978). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/8523?ln=en>.
10. The Draft International Code of Conduct on Transfer of Technology, U.N. Doc. TD/CODE TOT/10 (1978), 9; para. 1. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/8525?ln=en>.
11. The Group of 77 draft as it stood at the end of the ninth session of the Intergovernmental Group of Experts Ch. II, para.25, U.N. Doc. E/C.10/62/. URL: https://digitallibrary.un.org/record/13637/files/E_C.10_62-EN.pdf.
12. The official drafts of the Group of 77, Group B, and Group D (at the Trade and Development Board Res. 104 (XIII), 13 U.N. TDBOR, Supp.(No.1) 2, U.N. Doc. TD/B/476 (1974) / . URL: <https://digitallibrary.un.org/record/146070?ln=en>.
13. Ton J. M. Zuijdwijk. The UNCTAD Code of Conduct on the Transfer of Technology. URL: <http://lawjournal.mcgill.ca/userfiles/other/8097935-zuijdwijk.pdf>.
14. UNCTAD Res. 39 (III), Agenda item 19, para 15, U.N. Doc. TD/180 (1972). / [Електронний ресурс] Режим доступу: [https://www.unog.ch/80256EDD006B8954/\(httpAssets\)/610968D27C9080E5C1257CF5005C3023/\\$file/TD-180-Vol.1A.Part.2.pdf](https://www.unog.ch/80256EDD006B8954/(httpAssets)/610968D27C9080E5C1257CF5005C3023/$file/TD-180-Vol.1A.Part.2.pdf)

Д.Є. Иващенко. Генезис и анализ норм Кодекса поведения в сфере международного трансфера технологий. – Статья.

Аннотация. В статье анализируется концепция создания Кодекса поведения в сфере международного трансфера технологий, проект и региональные подходы к тексту Кодекса, а также дискуссия о его правовой природе. Также рассмотрены причины провала принятия международного Кодекса правил поведения в сфере трансфера технологий и возможные способы решения этой проблемы.

Ключевые слова: международный трансфер технологий, международное право, Кодекс правил поведения в сфере трансфера технологий, операции по трансферу технологий.

D. Ivashchenko. The Genesis of Technology Transfer's International Legal Regulation. – Article.

Summary. The article analyzes the concept of the creation of the Code of Conduct in the field of international technology transfer, the project and regional approaches to the text of the Code, as well as a discussion of its legal nature. The reasons for the failure to adopt the International Code of Conduct of Technology in the field of technology transfer and possible solutions to this problem are also considered.

Key words: international technology transfer, international law, rules of conduct in the sphere of technology transfer, technology transfer operations.

В.А. Капліна
студентка III курсу
Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна

РОЗУМНІ СТРОКИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА З ОГЛЯДУ НА ВИМОГИ ПУНКТУ 1 СТАТТІ 6 ЄКПЛ І ПРАКТИКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

***Анотація.** У статті розглядається законодавче закріплення принципу розумних строків у цивільному процесі до та після змін, унесених у Цивільний процесуальний кодекс у грудні 2017 року, рішення Європейського суду з прав людини, в яких страсбурзький Суд сформулював фактори, що мають бути враховані під час вирішення питання, був порушений принцип розумності строків у конкретній справі чи ні. Також крізь прецедентну практику Європейського суду з прав людини досліджуються причини затримок під час розгляду справ судами та способи їх подолання.*

***Ключові слова:** принципи цивільного процесу, розумні строки, Європейський суд з прав людини, Цивільний процесуальний кодекс України.*

Україна, приєднавшись до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у 1997 р. (далі – Конвенція), взяла на себе зобов'язання беззастережно виконувати й поважати положення, гарантовані Конвенцією, а також імплементувати їх у норми вітчизняної правової системи.

Для цивільного судочинства важливою є ч. 1 ст. 6 Конвенції, яка встановлює, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру [1]. Із цією нормою корелюється ч. 1 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК), що закріплює завдання цивільного процесу, серед яких – справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів юридичних осіб, інтересів держави [2].

У попередній редакції ЦПК (до 15.12.2017) було відсутнє легальне визначення поняття «розумний строк». Проте його можна було віднайти в Постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання дотримання розумності строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» від 17.10.2014 № 11 (далі – Постанова). Пункт 3 Постанови встановлює, що розумним вважається строк, що є об'єктивно необхідним для виконання процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень і розгляду й вирішення справи з метою забезпечення своєчасного (без невиправданих зволікань) судового захисту [3].

Що ж стосується ЦПК, то його норми закріплювали конкретні строки, які є необхідними та достатніми (на думку законодавця) для захисту й відновлення порушених прав і законних інтересів. Отже, ч. 1 ст. 157 установлювала, що суд має розглядати справи протягом розумного строку, але не більше ніж два місяці з дня відкриття провадження у справі. Тобто 2 місяці були загальними строками, проте для деяких категорій справ цивільне процесуальне законодавство передбачало й спеціальні (скорочені) строки, тривалістю 1 місяць. До таких справ належали стягнення аліментів і спори про поновлення на роботі. Окрім згаданих вище справ, ЦПК закріплював спеціальні строки й для розгляду певних категорій справ окремого провадження:

1) заява про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку розглядається судом у такі строки з дня її надходження до суду: про госпіталізацію особи до психіатричного закладу – протягом 24 годин; про психіатричний огляд – протягом трьох днів; про надання амбулаторної психіатричної допомоги, її продовження та продовження госпіталізації – протягом десяти днів (ч. 1 ст. 281 ЦПК);

2) про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації суд розглядає не пізніше 24 годин після відкриття провадження у справі (ч. 1 ст. 285 ЦПК);

3) про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, розглядається в п'ятиденний строк з дня надходження заяви (ч. 1 ст. 289 ЦПК).

Після набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» 15.12.2017 строки, закріплені в ст. ст. 157, 281, 285 і 289 ЦПК, втратили чинність [4]. Відтепер нова редакція ЦПК визначає лише загальну норму щодо розумного строку. Так, відповідно до ч. 1 ст. 121 ЦПК, суд має встановлювати розумні строки для вчинення процесуальних дій. А ч. 2 ст. 121 ЦПК конкретизує, що строк є розумним, якщо він передбачає час, що достатній з урахуванням обставин справи для вчинення процесуальної дії та відповідає завданню цивільного судочинства. Як видно, атрибутивні характеристики визначення розумного строку в процесуальному законодавстві принципово змінені й головне полягає в тому, що вони розповсюджені на строки як щодо вчинення процесуальних дій, так і встановлених судом.

Закріплення визначення поняття розумного строку в ЦПК є свідченням сприйняття нашим законодавцем практики ЄСПЛ та імплементації її елементів до вітчизняних правових норм, адже поняття «розумний строк судового розгляду» найдетальніше розроблено саме в рішеннях ЄСПЛ [5, с. 150].

У справі *König v. Germany* 1978 р. Суд указав, що обґрунтованість тривалості провадження по правах, які не є кримінальними, залежить від конкретних обставин справи [6]. У цьому випадку нема абсолютних часових обмежень, питання, було порушення принципу чи ні, має вирішуватися індивідуально в кожній справі. Водночас у згаданому рішенні ЄСПЛ наводить фактори, які завжди беруться до уваги, а саме:

- а) складність справи;
- б) дія чи бездіяльність заявника (його поведінка);
- в) дія чи бездіяльність компетентних адміністративних і судових органів (їхня поведінка);
- г) значення, яке має результат розгляду справи для заявника [7]. В останній час Суд виділяє вказаний четвертий фактор як самостійний критерій розумності строків судового розгляду.

Потрібно враховувати особливості багатьох категорій справ і важливість їх розгляду справедливо, неупереджено та в максимально швидкі строки. За свою багаторічну практику ЄСПЛ виокремив багато категорій подібних кейсів, розгляд яких потребує особливої швидкості. До них Суд зарахував справи, які стосуються: 1) працевлаштування заявника (*Buchholz v. Germany*); 2) громадянського статусу позивача (*Sylvester v. Austria*); 3) установа опіки над дітьми (*Hokkanen v. Finland*); 4) освіти (*Oršuš and Others v. Croatia*); 5) стану здоров'я (*Bock v. Germany*, *Demai v. France*); 6) репутації (*Pieniazek v. Poland*); 7) права власності на землю (*Poiss v. Austria*); 8) інтересів, пов'язаних із веденням бізнесу (*De Clerck v. Belgium*); 9) виплати компенсації за дорожньо-транспортні пригоди (*Silva Pontes v. Portugal*).

Застосовуючи вищеперелічені 4 фактори, ЄСПЛ терпимо ставиться до деяких виправданих, але невеликих затримок, не вважаючи їх порушенням Конвенції, за умови, що загальна тривалість розгляду справи не є надмірною, враховуючи кількість стадій проваджень по справі. Так, у кейсі *Pretto v. Italy* перед тим, як цивільна справа була розглянута в апеляційній інстанції, а рішення передане до канцелярії суду, мали місце затримки тривалістю декілька місяців. Але, «незважаючи на те що цих затримок можна було уникнути, вони не були настільки серйозними, щоб призвести до надмірної тривалості (3 роки 6 місяців)» [8]. Разом із тим ЄСПЛ установлював порушення принципу розумності строку на основі всього однієї безпідставної й достатньо довгої затримки, незалежно від загальної тривалості розгляду справи (*Bunate Bunkate v. Netherlands*).

ЄСПЛ у кейсах, загальна тривалість розгляду яких видається на перший погляд необґрунтованою, враховуючи категорію справи та кількість судових інстанцій, звертає особливу увагу на причини цих затримок (*Lechner and Hess v. Austria*). Наприклад, у справі *Obasa v. UK* розгляд скарги про расову дискримінацію під час прийняття на роботу зайняв 7 років, протягом яких справа перебувала на розгляді в трьох апеляційних судах по 1 року й навіть більше в кожному. Зазвичай розгляд справи протягом року не вважається порушенням принципу розумності строків. Проте, беручи до уваги тривалість провадження по справі загалом, розгляд цих справ зайняв надто довгий період часу, що призвело до порушення п. 1 ст. 6 Конвенції [9].

Повертаючись до судової практики, відмітимо, що важливим питанням є тривалість розглядів цивільних справ. Однією з причин є так звана «хронічна» завантаженість наших суддів. ЄСПЛ проводить межу між ситуаціями «хронічної» завантаженості, коли виникає постійна проблема й через яку держава може нести відповідальність, і неочікуваним або «тимчасовим» збільшенням кількості справ, за яке держава не несе відповідальності, якщо вона вживе «відповідні заходи для виправлення ситуації, при чому достатньо швидко» [10]. Отже, у цивільній справі *Guincho v. Portugal* аргументи про затримку розгляду

справи через завантаженість суду пояснені збільшенням справ через повернення до демократичного режиму, зростанням кількості справ унаслідок прийняття нової конституції, переселенням до Португалії мешканців її колишніх колоній та економічною кризою 1970-х років. Незважаючи на ці пояснення, Суд визнав порушення владою Португалії п. 1 ст. 6 Конвенції, з огляду на те що на момент подачі позову заявником, зростання кількості справ стали постійною проблемою й у деяких випадках ця проблема могла бути передбачена [11].

Протилежне рішення винесене в справі *Buchholz v. Germany*. За результатами розгляду вказаної справи держава-відповідач не понесла відповідальність за затримку, викликану надмірною кількістю нерозглянутих справ, яку неможливо було передбачити заздалегідь. У цій справі затримка під час розгляду скарги заявника на незаконне звільнення викликана великим навантаженням суду, яка виникла випадково через економічний спад 1970-х років, але, коли проблема стала очевидна, були вжиті невідкладні заходи щодо збільшення кількості суддів. Незважаючи на те що справа заявника не була розглянута швидше в результаті вжитих заходів, ЄСПЛ зазначив, що тільки такі дії можна було очікувати від держави-відповідача в подібних обставинах [12].

Підводячи підсумок, варто зазначити, що загалом прецедентна практика ЄСПЛ під час розгляду справ про порушення національними судами п. 1 ст. 6 Конвенції свідчить про те, що розгляд більшості цивільних справ у країнах Європи може відбуватися досить довго з порушеннями гарантії розумного строку. Чи то ЄСПЛ є надто суворим у своїх вимогах, чи то «затримка в «праві» дійсно є серйозною та поширеною проблемою в правових системах європейських країн загалом, не відомо, але важливим є висновок ЄСПЛ у справі *Bottazzi v. Italy*, в якому Суд зазначив: «Те, наскільки часто визнаються порушення, вказує на накопичення одних і тих же невідповідностей, надто численних, щоб являти собою окремі епізоди. Ці накопичення являють собою практику, несумісну з положеннями Конвенції» [13]. Цю тезу можна простежити й у наших реаліях. Беззаперечним є той факт, що, незважаючи на те що практика ЄСПЛ уже стала частиною вітчизняної системи джерел права, а уявлення про принцип розумних строків нарешті набули свого законодавчого закріплення, системного реформування потребує як судова система, так і проблема відсутності правової культури позовних заяв.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. *Законодавство України: нормат.-прав. база Верхов. Ради України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004. *Законодавство України: нормат.-прав. база Верхов. Ради України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
3. Про деякі питання дотримання розумності строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 № 11. *Законодавство України: нормат.-прав. база Верхов. Ради України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14>.
4. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 15.12.2017 № 2147-VIII. *Законодавство України: нормат.-прав. база Верхов. Ради України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>.
5. Навроцька Ю.В. Строки судового розгляду в цивільному процесі України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 13. С. 149–162.
6. Case of König v. Germany (Application no. 6232/73) = [Справа «Кьоніг проти Німеччини»]: Judgement European Court of Human Rights, Strasbourg 10 March 1980. HUDOC: *database*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-57511%22%5D%7D>.
7. Case of Sürmeli v. Germany (Application no. 75529/01) = [Справа «Сюрмелі проти Німеччини»]: Judgement European Court of Human Rights, Strasbourg 8 June 2006. HUDOC: *database*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-75689%22%5D%7D>.
8. Case of Pretto v. Italy (Application no. 7984/77) = [Справа «Претто проти Італії»]: Judgement European Court of Human Rights, Strasbourg 8 December 1983. HUDOC: *database*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-57561%22%5D%7D>.
9. Case of Obasa v. United Kingdom (Application no. 50034/99) = [Справа «Обаса проти Сполученого Королівства»]: Judgement European Court of Human Rights, Strasbourg 16 January 2003, final 16/04/2003. HUDOC: *database*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60886>.
10. Case of Klein v. Germany (Application no. 33379/96) = [Справа «Кляйн проти Німеччини»]: Judgement European Court of Human Rights, Strasbourg 27 July 2000, final 27/10/2000. HUDOC: *database*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-57511%22%5D%7D>.

int/eng#%22fulltext%22:%22klein%22,%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22,%22itemid%22:%22001-59024%22}}.

11. Case of *Guincho v. Portugal* (Application no. 8990/80) = [Справа «Гінчо проти Португалії»]: Judgement European Court of Human Rights, Strasbourg 10 July 1984. HUDOC: *database*. URL:
13. Case of *Bottazzi v. Italy* (Application no. 34884/97) = [Справа «Ботацці проти Італії»]: Judgement European Court of Human Rights, Strasbourg 28 July 1999. HUDOC: *database*. URL: [**В.А. Каплина. Разумные сроки гражданского судопроизводства с учетом требований пункта 1 статьи 6 ЕКПЧ и практики Европейского суда по правам человека. – Статья.**](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22tabview%22:%22document%22,%22itemid%22:%22001-58293%22}}.</div><div data-bbox=)

Аннотация. В статье рассматривается законодательное закрепление принципа разумных сроков в гражданском процессе до и после изменений, внесенных в Гражданский процессуальный кодекс в декабре 2017 года, решения Европейского суда по правам человека, в которых страсбургский Суд сформулировал факторы, которые должны учитываться при решении вопроса, нарушен принцип разумных сроков в конкретном деле или нет. Также сквозь прецедентную практику Европейского суда по правам человека исследуются причины задержек при рассмотрении дел судами и способы их преодоления.

Ключевые слова: принципы гражданского процесса, разумные сроки, Европейский суд по правам человека, Гражданский процессуальный кодекс Украины.

V. Kaplina. Reasonable time of civil procedure in the context of demands of p. 1 article 6 of the ECHR and practice of the European Court of Human Rights the practice of the European Court of Human Rights Summary. – Article.

Summary. Article deals with the legislative regulation of the reasonable time in civil procedure of Ukraine before and after changes in civil procedure code in December 2017. The author also considers the decision of the European Court of Human Rights, in which Strasbourg court has formulated factors which are to be taken into account while deciding whether the principle of reasonable terms has been breached. Besides through the practice of the European Court of Human Rights the causes of delays while hearing the cases and the ways of overcoming them are considered.

Key words: principles of civil procedure, reasonable time, European court of human rights, Civil procedure code of Ukraine.

УДК 347.29

Г.В. Котик

аспірант кафедри теорії та історії держави та права
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ДІТЬМИ Й ВИКРАДЕННЮ ДІТЕЙ У НАЦІОНАЛЬНУ ПРАВОВУ СИСТЕМУ

Анотація. У статті досліджується проблематика нормативно-правового забезпечення протидії торгівлі та викраденню дітей в Україні, яка спрямована на реалізацію прийнятих на себе міжнародно-правових зобов'язань, а також окреслення перспективних шляхів його вдосконалення.

Ключові слова: імплементація, торгівля дітьми, викрадення дітей, сексуальна експлуатація.

Торгівля дітьми – будь-який акт або угода, внаслідок яких дитина передається будь-якою особою або будь-якою групою осіб іншій особі чи групі осіб за винагороду або інше відшкодування.

Викрадення дитини – це підвид викрадення людини, тобто протиправна заборона людині вибирати за своєю волею місце перебування або таємне чи відкрите її захоплення.

Щороку мільйони дітей потерпають від одного з найприбутковіших видів бізнесу – торгівлі людьми та комерційної сексуальної експлуатації. Це характерно для кожного континенту й кожної країни, включаючи й Україну. За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), станом на грудень 2018 року основною країною призначення для торгівлі людьми з України залишається Росія (63%), друге місце посідають країни-члени Європейського Союзу, звідки повернулося 17% постраждалих осіб, із них понад 86% постраждали в Польщі, решта – в Італії, Німеччині, Греції, Фінляндії, Литві, Австрії, Чехії та Великобританії. Кількість осіб, які постраждали від внутрішньої торгівлі людьми, зросла й у минулому році становила 10% від загальної кількості випадків [10]. До основних причин торгівлі дітьми можна зарахувати бідність, слабкі соціальні й економічні структури, безробіття, організовану злочинність, насильство проти жінок і дітей, дискримінацію жінок, корумпованість влади, політичну нестабільність, збройні конфлікти [8]. Натепер у нашій країні проводиться операція об'єднаних сил, є низка непідконтрольних державній владі територій, тому ризики потрапляння наших громадян у ситуації торгівлі дітьми стрімко збільшуються.

Виокремлюють такі види та форми торгівлі дітьми: трудова експлуатація; сексуальна експлуатація; вилучення органів; використання в дослідках; використання в озброєних конфліктах; використання в злочинній діяльності; використання в порнобізнесі; жебрацтво; незаконне усиновлення з метою наживи; тощо.

Торгівля дітьми – це соціальне явище, що визнається злочином у всіх країнах світу. Основним суб'єктом протидії цього злочину є саме держава. Як учасник Конвенції про права дитини, Україна взяла на себе зобов'язання впроваджувати на своїй території міжнародні стандарти прав дитини за допомогою міжнародних і національних засобів імплементації. Саме тому Україна, відповідно до ст. 9 Конституції, має гармонізувати своє законодавство з нормами вказаної Конвенції шляхом законодавчого врегулювання прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб, органів держави та їх посадових осіб щодо здійснення цих прав.

Імплементація – фактична реалізація міжнародних зобов'язань на внутрідержавному рівні, а також конкретний стан включення міжнародно-правових норм у національну правову систему.

Варто зауважити, що існує досить багато класифікацій форм імплементації міжнародних договорів. З погляду заходів, які необхідно вжити державі для імплементації міжнародного договору, на нашу думку, найбільш зручною є класифікація форм імплементації, запропонована в дослідженні Комітету юридичних радників щодо публічного права Ради Європи [1], а пізніше підтримана Б.І. Осмініним, згідно з якою існують такі форми національної імплементації [2, с. 180]:

– *автоматична інтеграція*: норми міжнародних договорів автоматично стають частиною внутрішньодержавного права, тобто не потрібне прийняття адміністративного чи законодавчого акта для набуття чинності нормами міжнародних договорів. До держав з автоматичною інкорпорацією в Європі належать Андорра, Кіпр, Ліхтенштейн, Франція, Люксембург, Іспанія, Швейцарія, Нідерланди, Україна, Польща [2, с. 183];

– *матеріальна інкорпорація*: положення міжнародного договору вводяться у внутрішньодержавне право через законодавчі чи адміністративні акти, які їх адаптують до юридичних реалій тієї чи іншої країни. До держав із матеріальною інкорпорацією належать Великобританія, Ірландія, Швеція, Данія, Норвегія, Чехія [1, с. 93–95].

– *формальна (процедурна) інкорпорація*: норми міжнародного договору стають частиною внутрішньодержавного права через прийняття або опублікування закону чи адміністративного акта. Проте, на відміну від матеріальної інкорпорації, такі закони чи адміністративні акти мають процедурний характер і не адаптують положення міжнародного договору до внутрішньодержавного права [1, с. 89–92].

Можна виділити такі етапи розвитку державної політики України у сфері протидії торгівлі та викрадення дітей:

1991 рік – ратифікація Конвенції ООН про права дитини. Відповідно до ст. 34 Конвенції [4], держави-учасниці зобов'язані захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень.

1998 рік – Криміналізація торгівлі людьми – визнання цього явища злочином в Україні (ст. 149 Кримінального кодексу України (далі – ККУ)).

2003 рік – ратифікація Факультативного Протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції й дитячої порнографії.

2004 рік – ратифікація Протоколу про запобігання і припинення торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми та покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої

злочинності. У Протоколі зазначено, що експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні з рабством, підневільний стан або вилучення органів [11].

2010 рік – ратифікація Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. До сфери її застосування належать усі форми торгівлі людьми, внутрішньодержавні або транснаціональні, пов'язані або не пов'язані з організованою злочинністю. Особливістю Конвенції [6] є механізм контролю, передбачений VII розділом, відповідно до якого утворюється група експертів із заходів щодо протидії торгівлі людьми (ГРЕТА), що здійснює моніторинг за виконанням цієї Конвенції Сторонами. Вона складається щонайменше з 10 і щонайбільше з 15 членів, беручи до уваги гендерний і географічний баланс, а також багатопрофільність досвіду.

2011 рік – прийняття Закону України «Про протидію торгівлі людьми».

2012 рік – ратифікація Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації і сексуального насильства (Лансаротська Конвенція) [5]. Сьогодні вона є всеохопним міжнародним правовим документом щодо захисту дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення. Її автори за основу взяли відповідні стандарти Організації Об'єднаних Націй і Ради Європи, розширюючи їх, аби охопити всі можливі види сексуальних злочинів щодо дітей (у тому числі сексуальне розбещення дитини, дитяча проституція, порнографія, домагання та схилення дітей до вчинення сексуальних злочинів шляхом впливу контенту й діяльності сексуального характеру). Конвенція охоплює сексуальне розбещення дитини в сім'ї або «колі довіри», а також дії, вчинені з комерційною метою та з метою отримання прибутку. Вона встановлює, що держави-члени Ради Європи мають прийняти конкретне законодавство, спрямоване на криміналізацію такої поведінки, і вжити заходів з акцентом на захищенні передусім найкращих інтересів дітей, щоб запобігти сексуальному насильству, а також захистити дітей-жертв і притягти винних до відповідальності. Це також сприяє розвитку міжнародного співробітництва для досягнення спільних цілей.

Хочеться відмітити, що в Україні кримінальна відповідальність за торгівлю людьми не була передбачена до 1998 року. Тоді до ККУ були внесені доповнення у вигляді статті 124¹ «Торгівля людьми». Її зміст зазнав критики з боку науковців. Під час розроблення проекту нового ККУ ці зауваження враховані. Але стаття 149 чинного ККУ «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини» все ж не позбавлена певних недоліків. Насамперед серйозним недоліком є вимога доведення факту отримання плати за передачу жертв як ознаки завершеності злочину. Факт такої плати довести практично неможливо: зазвичай вона відбувається за кордоном і без свідків. Крім того, ця стаття містить положення, які потребують тлумачення, а саме: чи є примушування обов'язковим елементом у випадках, передбачених статтею 149 ККУ, та з якими елементами пов'язаний термін «згода». Виникає питання, чи варто розглядати переміщення через державний кордон як обов'язкову ознаку торгівлі людьми. Також аналіз статей Особливої частини ККУ [7] показав, що окремого злочину сексуальної експлуатації ним не передбачено. Водночас сексуальна експлуатація може спостерігатися під час учинення різних кримінально караних діянь. Передусім ідеться про торгівлю людьми (стаття 149), ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (стаття 301), створення або утримання місць розпусти і звідництва (стаття 302), сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (стаття 303).

Торгівля людьми, у тому числі торгівля дітьми, є складним комплексним явищем. Тому законодавство України щодо протидії торгівлі людьми не обмежується лише статтею 149 ККУ, а включає низку законів і нормативно-правових актів. Так, 20 вересня 2011 року прийнято Закон України «Про протидію торгівлі людьми», який визначає організаційно-правові засади протидії торгівлі людьми, гарантуючи гендерну рівність, основні напрями державної політики та засади міжнародного співробітництва в цій сфері, повноваження органів виконавчої влади, порядок установа статусу осіб, що постраждали від торгівлі людьми, а також порядок надання допомоги таким особам. З огляду на цей Закон, сьогодні проблема торгівлі дітьми в Україні розглядається як складник торгівлі людьми загалом або як складник системи захисту дітей від жорстокого поводження. Діти є особливою категорією жертв торгівлі людьми чи іншої незаконної угоди щодо людини як найбільш незахищений та уразливий соціальний прошарок суспільства. Відповідно до Закону України «Про протидію торгівлі людьми» (стаття 14), «особа, яка вважає себе постраждалою від торгівлі людьми, має право звернутися до місцевої державної адміністрації із заявою про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми». З метою надання допомоги дітям, які постраждали від торгівлі дітьми, вони можуть влаштовуватися до центрів соціально-психологічної реабілітації дітей і притулків для дітей з метою надання психологічної допомоги та

забезпечення реабілітації в порядку, встановленому законодавством [9]. Прикладом такого закладу є центр соціально-психологічної реабілітації дівчат, постраждалих від сексуального насильства та експлуатації, «Софія», який знаходиться в Одесі. Також подібні центри є Харкові та ще деяких містах України, проте їх кількість недостатня для того, щоб охопити всіх дітей, що постраждали внаслідок протиправних угод щодо них і сексуальної експлуатації. Проблема не тільки в нестачі центрів соціально-психологічної реабілітації, а й у кадровому забезпеченні спеціалістами, які здатні надавати фахову допомогу постраждалим дітям. Недостатність навичок роботи з дітьми, які постраждали від сексуальної експлуатації та насильства, розслідування справ і ведення допитів і бесід з постраждалими дітьми, відсутність «зелених кімнат» і спеціалізації слідчих і суддів – усі ці та інші проблеми залишаються поза увагою держави.

До законодавства України варто зарахувати й підзаконні документи, які теж регламентують певні відносини у сфері протидії торгівлі, викрадення та сексуальної експлуатації людей. Їх перелік досить широкий, оскільки необхідно врегулювати різні аспекти такої роботи. Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 25 липня 2012 року № 660 затверджено Порядок виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми. Згодом Постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 року № 111 затверджено Державну соціальну програму протидії торгівлі людьми на період до 2020 року, метою якої є запобігання торгівлі людьми, підвищення ефективності виявлення осіб, які вчиняють такі злочини або сприяють їх учиненню, а також захист прав осіб, постраждалих від торгівлі людьми, особливо дітей, і надання їм допомоги.

Щодо комерційної експлуатації неповнолітніх, то стаття 2 Факультативного протоколу щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (далі – Факультативний протокол) дає визначення трьох основних її форм: торгівля дітьми, дитяча проституція й дитяча порнографія, які безпосередньо пов'язані із секс-туризмом [12].

Сексуальна експлуатація – використання людини для роботи в секс-індустрії проти її волі. Важливим є те, що Факультативний протокол зобов'язує держави-учасниці встановити відповідальність не тільки тих осіб, які сприяють сексуальній експлуатації дитини, а й безпосередньо отримують сексуальні послуги від неї, тобто встановлено зобов'язання криміналізувати клієнтів, якими дуже часто і є секс-туристи. В українському законодавстві термін «дитячий секс-туризм» не закріплено. Відповідальність за сексуальні зловживання щодо дітей і їх експлуатацію встановлено відповідними статтями ККУ, які містять відповідальність за злочини проти статевої свободи і статевої недоторканності особи та злочини проти громадського порядку й моральності. Найбільш сувора відповідальність за сексуальне насильство щодо дитини передбачена статтями 152, 153 ККУ. До основних причин комерційної експлуатації неповнолітніх варто зарахувати низький рівень життя українців, дитячу бездоглядність, корупцію всіх рівнів. З іншого боку, імідж країни красивих і доступних для сексу дівчат, різниця в економічному розвитку країн походження туристів та України, яка впливає на різницю в цінах, розташування на Європейському континенті, що зумовлює наявність білошкірих дітей, низька вартість і доступність алкоголю, імідж країни з високим ступенем корупції та певненість у безкарності – усе це сприяє розвитку пропозицій на ринку дитячих сексуальних послуг.

Виходячи з вищевикладеного матеріалу, можна зробити такі висновки.

Імплементация – фактична реалізація міжнародних зобов'язань на внутрідержавному рівні, а також конкретний стан включення міжнародно-правових норм у національну правову систему.

Україна приєдналась до широкого переліку міжнародних документів, що регулюють певні аспекти протидії торгівлі, викрадення та сексуальної експлуатації дітей, які стали частиною національного законодавства. Нормативно-правова база України містить достатню кількість нормативних актів із захисту прав дітей. Серед них є закони, програми, тією чи іншою мірою спрямовані на запобігання торгівлі дітьми, дитячої проституції та порнографії.

Торгівля дітьми – будь-який акт або угода, внаслідок яких дитина передається будь-якою особою або будь-якою групою осіб іншій особі чи групі осіб за винагороду або інше відшкодування. Торговля людьми є однією з найжорстокіших форм порушення основних прав і свобод людини. Злочин торгівлі людьми постійно еволюціонує услід за прагненнями злочинців отримати щонайвищі прибутки від експлуатації постраждалих;

Сексуальна експлуатація – використання людини для роботи в секс-індустрії проти її волі. В Україні немає спеціального закону про запобігання сексуальній експлуатації, але правовідносини в цій сфері регламентуються іншими законами, що регулюють різні аспекти протидії цьому явищу. Це, зокрема, Закон України «Про протидію торгівлі людьми», який також регулює питання, пов'язані з наданням допомоги потерпілим від такої протиправної діяльності. До основних причин торгівлі людьми належать організована злочинність, незахищеність від неї; насильство проти жінок і дітей; кризові ситуації у кра-

їні, збройні конфлікти; складна економічна ситуація, високий рівень безробіття, недосконалість законодавства й передусім правова необізнаність населення. З метою розв'язання цієї проблеми необхідним є здійснення таких заходів: підвищення рівня обізнаності населення; організація компаній для інформування громадськості про небезпечні ситуації, що можуть призвести до торгівлі людьми; висвітлення питань стосовно запобігання торгівлі людьми в навчальних програмах; підвищення професійного рівня працівників органів державної влади, які здійснюють повноваження у сфері протидії торгівлі людьми; надання допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, а також проведення відповідних виховних заходів для дітей та учнівської молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Council of Europe, Treaty Making – Expression of Consent by States to Be Bound by a Treaty, Netherlands: Kluwer Law International, 2001. 350 p.
2. Осминин Б.И. Заключение и имплементация международных договоров и внутрисударственное право. Москва: Инфотропик Медиа, 2010. 400 с.
3. Українське законодавство та факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (порівняльно-правовий аналіз) / М.В. Євсюкова, А.М. Орлеан, А.Є. Санченко та ін. Київ, 2010. 196 с.
4. Конвенція про права дитини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листоп. 1989 р. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. № 1. С. 205.
5. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовт. 2007 р. URL: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_927.
6. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_858.
7. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
8. Не стань жертвою торгівлі людьми. URL: <http://wu.cn.ua/articles/trafficking.pdf>.
9. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20 верес. 2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19–20. Ст. 173.
10. Протидія торгівлі людьми в Україні. Статистика МОМ станом на 31 грудня 2018 р. URL: <http://iom.org.ua/ua/protidiya-torgivli-lyudmi>.
11. Протокол про запобігання і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий резолюцією Генеральної Асамблеї від 15 листоп. 2000 р. № 55/25. *Офіційний вісник України*. 2006. № 14. Ст. 1057.
12. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 1 січ. 2000 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_b09.

Г.В. Котик. Імплементация международных стандартов предотвращения и противодействия торговле детьми и похищению детей в национальную правовую систему. – Статья.

Аннотация. В статье исследуется проблематика нормативно-правового обеспечения противодействия торговли и похищению детей в Украине, которая направлена на реализацию взятых на себя международно-правовых обязательств, а также определение перспективных путей его совершенствования.

Ключевые слова: имплементация, торговля детьми, похищение детей, сексуальная эксплуатация.

H. Kotyk. Implementation of international standards for prevention and fight against trafficking in children and child execution in the national legal system. – Article.

Summary. The article deals with the problem of normative legal support of counteraction child trafficking and kidnapping in Ukraine, which is aimed the implementation of the international legal obligations of Ukraine and outlining prospective ways of its improvement.

Key words: implementation, child trafficking, kidnapping, sexual exploitation.

Д.Г. Манько
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна

ЮРИДИЧНА АРГУМЕНТАЦІЯ: ПОНЯТТЯ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ЗДІЙСНЕННЯ

Анотація. У статті аналізуються зміст та основні види юридичної аргументації, встановлюється її роль у процесах здійснення юридичної діяльності. Особливу увагу приділено питанням визначення технологій юридичної аргументації.

Ключові слова: юридична діяльність, юридичні технології, юридична аргументація, захист прав та інтересів, обґрунтованість, законність, істинність.

Постановка проблеми. Аналіз юридичної практики показує, що одним із найефективніших механізмів досягнення позитивного результату вирішення юридичної справи є належна юридична аргументація. Уміння переконати в істинності своєї позиції засновано на сукупності чинників, як-от: знання, практичний досвід, мистецтво викладення матеріалу, розуміння основ психології та багатьох інших складників. Інколи юридична справа, яка спочатку не мала позитивних перспектив, наприкінці вирішується саме в тому варіанті, який є максимально прийнятним для сторони, яка провела ґрунтовний юридичний аналіз фактичних обставин справи, належним чином здійснила їх юридичну кваліфікацію та переконала всіх учасників розгляду справи в обґрунтованості своєї позиції.

Отже, питання підготовки юристів, які б мали належні компетенції для здійснення якісної юридичної практичної діяльності, мають бути орієнтованим на освоєння студентами магістерського рівня, передусім технологій юридичної аргументації.

Мета статті та аналіз публікацій. Головною метою дослідження є розкриття юридичних технологій аргументації, завдяки яким юрист отримує можливість законно й обґрунтовано переконати опонентів та контрагентів в істинності своїх висновків.

Окремі питання, присвячені вивченню зазначеної проблематики, були предметом наукових праць таких відомих учених: Р. Алексі, С. Гусарева, М. Козюбри, П. Рабіновича, В. Титова, О. Юркевич та ін.

Виклад основного матеріалу. Уміння обстоювати думку, законно й обґрунтовано доводити істинність своєї позиції є одним з основних механізмів захисту прав та інтересів. Для цього можуть використовуватися різні прийоми та способи. Важливим способом переконання, на який спирається зацікавлений суб'єкт під час захисту своїх прав та інтересів, є аргументація. Аргументація як складний соціальний специфічний феномен, широко використовується в різноманітних сферах суспільних відносин, у правовій сфері також. Така аргументація має назву юридичної або правової (далі в дослідженні буде вживатися термін «юридична аргументація» – Д. М.).

На думку М. Савенко, «зміст юридичної аргументації залежить від рівня правової, політичної і загальної культури, національних традицій, звичаїв, досягнень конституціоналізму, повноти використання конституційних і загальноновизнаних правових, демократичних, загальнолюдських цінностей та стану і якості правового регулювання» [5, с. 16].

Юридична аргументація є відображенням особливостей здійснення практичної юридичної діяльності в певній правовій системі. Бо в ній відображаються характерні риси правового регулювання, звичаї та традиції, особливості ділової етики. Практична діяльність у правовій сфері пов'язана з багатьма чинниками, найбільш значущими серед яких є такі: манівний тип праворозуміння, основні джерела права, правова культура, реальна роль суду в упорядкуванні суспільних відносин.

У зазначеному аспекті варто погодитися із С. Гусаревим, який стверджує, що «юридична діяльність здійснюється у формі практичної, наукової та навчальної діяльності. Кожна із зазначених форм має свої особливості мети, змісту, засобів здійснення тощо та відбувається у специфічному соціальному середовищі, що охоплюється поняттям сфери. У зазначеній тріаді практична діяльність юристів є провідною формою, а навчальна та наукова виступають як додаткові або специфічні форми» [2, с. 37–41].

Але водночас не виникає сумнівів стосовно того, що невід'ємною засадою юридичної аргументації є наявність юридичної освіти. Бачення життя має кожний, але лише особа, яка отримала належне теоретичне обґрунтування вихідних категорій правової реальності, може формулювати обґрунтовані узагальнення щодо права. Це має бути сферою професійних інтересів та компетенцій суб'єктів юридичного аргументування, бо лише тоді, коли знання поєднується з досвідом, практичними навичками та особистими якостями суб'єкта аргументації, ми можемо розраховувати на позитивний результат. Навіть більше, особистий досвід практичної юридичної діяльності автора цієї статті дозволяє стверджувати, що навіть коли юрист стикається з неправовими механізмами вирішення юридичних спорів, саме належний рівень юридичної аргументації, за наявності необхідного матеріального забезпечення, дозволяє обстояти «позицію істини» в останній інстанції.

За твердженням О. Юркевич, «у практичному значенні юридична аргументація є однією з основних логічних складових юридичної техніки, що має за мету здійснення правозастосування за певними логіко-юридичними нормами. Сучасна теорія юридичної аргументації поєднує знання формально-логічних теорій загальнотеоретичного значення зі змістовними завданнями правознавчої теорії та юридичної практики» [6, с. 6].

Отже, у процесі юридичного аргументування мають враховуватися юридичні норми, причому як ті, що мають бути застосовані щодо юридичної справи, яка підлягає розгляду, так і ті, якими встановлено процедури доказування, а також джерела і способи їх отримання, оцінки з позицій юридичної відповідності та припустимості. Але треба розуміти, що юридична аргументація – це не лише вміння оперування нормами права, це й правильне розуміння фактичних обставин, це й уміння переконувати, а іноді і критикувати.

П. Рабінович цілком слушно зазначає, що «повне досягнення мети правової аргументації (досягнення переконання реципієнтів у правильності, підставності, справедливості обстоюваних аргументатором поглядів, пояснень, висновків стосовно певних юридично значущих фактів, ситуацій) дає підставу вважати останню належно якісною, ефективною. Якщо правова аргументація має таку якість, то її об'єкт (юридичний акт тощо) набуває таких властивостей, як вмотивованість (доказовість), переконливість. Їх наявність якраз і забезпечує, доводить ефективність правової аргументації» [4, с. 16].

Зважаючи на зазначені положення, під юридичною аргументацією нами пропонується розуміти законну процедуру обґрунтованого доведення юристом істинності положень, які мають значення для вирішення юридичної справи.

До ознак юридичної аргументації варто відносити такі:

- законність – відповідність аргументованої позиції положенням чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Конституції України, іншим нормативно-правовим актам України;
- процедурність – послідовність здійснення дій компетентного суб'єкта, яка орієнтована на отримання юридично значущого результату;
- обґрунтованість доведення – усебічна, зрозуміла та заснована на підтверджених фактах аргументація положень, які підлягають доведенню;
- компетентність суб'єкта – наявність юридичної освіти та досвіду здійснювання юридичної діяльності у сфері права;
- істинність положень – відповідність положень, які аргументуються, законодавству, законам логіки, етичним правилам, правовій культурі, окремим корпоративним нормам;
- вирішення юридичної справи – ухвалення остаточного, юридично значущого рішення вповноваженим суб'єктом щодо результату розгляду юридичної справи;
- юридична справа – обставини, які виникли на підставі закріплених у правових актах положень, механізм розгляду яких регламентовано правовими актами, а результат їх розгляду має юридичне значення.

Сформульоване визначення та його ознаки вказують на значну роль юридичної аргументації в процесах упорядкування суспільних відносин. Водночас науковці виділяють різні типи юридичної аргументації.

Найширший підхід до типології юридичної аргументації запропонував Р. Алексі. Він виділяє, зокрема, дедуктивну модель, індуктивну модель, герменевтичну модель і модель когерентності [1, с. 446].

На думку М. Козюбри, на основі узагальнення висловлених у літературі позицій варто виділяти чотири типи (моделі) юридичної аргументації: дедуктивну, індуктивну, герменевтичну та цілісну (когерентна). М. Козюбра вказує на те, що «будь-яка модель юридичної аргументації сама по собі не може претендувати на завершеність і когерентність. У тій чи іншій правовій системі домінуючими є різні моделі юридичної аргументації. Юридична аргументація не може ґрунтуватися як на механічному застосуванні норми закону чи іншого нормативного акта до конкретної ситуації, так і на необмеженій дискреції

під час ухвалення правозастосовних рішень. У юридичній аргументації мають поєднуватися здобутки всіх її моделей – дедукції, індукції, герменевтики і діалектики. Лише таке поєднання здатне забезпечити точність, необхідну об'єктивність, реалістичність і динамізм юридичної аргументації» [3, с. 6].

Порядок підготовки аргументаційних висновків та фактичного аргументування має відповідати окремим видам юридичних технологій.

У свою чергу, під юридичною технологією варто розуміти сукупність науково обґрунтованої (правила, прийоми, методи й ін.) та, в окремих випадках, нормативно регламентованої інформації щодо порядку створення якісних правових актів та ефективного виконання окремих видів юридичної діяльності.

Зважаючи на особливості практичної юридичної діяльності та сутності юридичної аргументації, ми можемо виділити три базові технології здійснення юридичної аргументації, а саме: технологію підготовки аргументованих висновків; технологію викладання аргументованих висновків; технологію реакції на запропоновану опонентом аргументацію.

Технологія підготовки аргументованих висновків включає необхідність визначення таких складових частин: мета (основна та додаткові цілі), структура викладення (вступ, основна частина, висновки), методи і правила, які будуть використовуватися (логіки, лінгвістики), додаткові матеріали (прикладні практики, нормативні акти, докази).

Технологія викладання аргументованих висновків включає необхідність визначення таких складників: визначення моделі викладення матеріалу (сілогістична – розгорнуте міркування однієї особи; дискурсивна – діалог та узгодження вихідних висновків; дедуктивна – правила сілогізму: менший засновок виводиться із чинної юридичної норми – більшого засновок; індуктивна – забезпечення зв'язку принципів права з конкретними суспільними реаліями; герменевтична – можливість осягнення цілого через осягнення частин і навпаки; когерентності – системної єдності; визначення форми викладу юридичної аргументації (письмова або усна).

Технологія реакції на запропоновану опонентом аргументацію включає необхідність визначення таких складників: аналіз сильних та слабких сторін власної позиції та положень юридичної справи, яка розглядається; виділення кількох можливих варіантів юридичної аргументації позиції, яка обстоюється опонентом; підготовка додаткових варіантів відповіді на питання, що стосуються розгляду юридичної справи, але не включаються до положень, викладених у власних аргументаційних висновках.

Висока значущість процедур юридичної аргументації в системі практичної юридичної діяльності зумовлює необхідність подальших досліджень правил, моделей та механізмів її здійснення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алекси Роберт. Юридическая аргументация как рациональный дискурс. *Российский ежегодник теории права*. С.-Петербург. гос. ун-т, Урал. гос. юрид. акад. Санкт-Петербург : Юридическая книга, 2009. № 1 (2008). С. 446–456.
2. Гусарев С., Тихомиров О. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності) : навчальний посібник. Київ : Знання, 2005. 656 с.
3. Козюбра М. Моделі (типи) юридичної аргументації. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2013. Т. 144–145. С. 3–8.
4. Рабінович П., Дудаш Т. Правова аргументація: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2. С. 8–20.
5. Савенко М. Методологія юридичної аргументації у рішеннях конституційної юстиції. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2013. Т. 144–145. С. 12–17.
6. Юридична аргументація: Логічні дослідження : колективна монографія / О. Юркевич та ін. ; за заг. ред. О. Юркевич. Харків, 2012. 211 с.

Д.Г. Манько. Юридическая аргументация: понятие и технологии использования. – Статья.

Аннотация. В статье анализируются содержание и основные виды юридической аргументации, устанавливается ее роль в процессах осуществления юридической деятельности. Особое внимание уделено вопросам определения технологий юридической аргументации.

Ключевые слова: юридическая деятельность, юридические технологии, юридическая аргументация, защита прав и интересов, обоснованность, законность, истинность.

D. Manko. Legal argumentation: concept and technologies of using. – Article.

Summary. The article devoted to analyze of sense and main types of legal argumentation, definition of it role in processes of legal activity. Particular attention is paid to the issues of determining the technologies of legal argumentation.

Key words: legal activity, legal technologies, legal argumentation, protection of rights and interests, substantiation, legality, verity.

І.А. Полонка
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри професійних та спеціальних правових дисциплін
ПВНЗ «Буковинський університет»,
м. Чернівці, Україна

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РОЗУМІННЯ КАТЕГОРІЙ ПРАВОМІРНОЇ ТА НЕПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ: ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Стаття присвячена вивченню зарубіжного досвіду практичного розуміння категорій правомірної та неправомірної поведінки людини; аналізуються конкретні приклади можливого правозастосування у вибраних країнах. Наведено авторські пропозиції, які необхідно взяти до уваги Україні для вдосконалення інституту правової поведінки.

Ключові слова: правова поведінка, неправомірною поведінка, правомірною поведінка, правопорушення, злочин.

Основний текст. Законодавчого закріплення дефініції поняття правомірної та неправомірної поведінки ми не зустрічали в жодній із правових сімей. Спробуємо дослідити зміст цих категорій за допомогою аналізу практичних прикладів меж правомірності та неправомірності поведінки людини, що у підсумку посприє формуванню загальної концепції розуміння вказаних понять у провідних країнах світу.

Розуміння правомірної та неправомірної поведінки, властиве країнам романо-германського типу, характерне і для вітчизняної науки. Однак існує ряд перспективних напрямів, які потрібно детальніше проаналізувати нашій державі та, можливо, перейняти у майбутньому.

Дещо по-іншому трактується правомірною та неправомірною поведінка в англо-американській правовій сім'ї. Основним регулятором визначення меж правомірності та неправомірності поведінки людини є судовий прецедент, зміст якого залежить від суб'єктивних настанов судді, а не норм права.

У цьому разі видається нелегкою справою визначення меж правомірної поведінки. Якщо в Англії прецедент є більш жорстким, тобто ні нижчі суди, ні сам суд, який виніс рішення, що лягло в основу прецеденту, не мають права відступати від його змісту, то у США судовий прецедент має значно м'якший характер. Верховний суд США часто відхиляється від цього принципу, а Верховні суди штатів не можуть приймати лише ті норми, що суперечать федеральним нормам, проте мають право їх доповнювати та вдосконалювати. Розбіжності в законодавстві між штатами (50 штатів зі своїм законодавством і безліччю прецедентів) роблять правову систему США заплутаною, важкодоступною та колізійною у визначенні варіантів правильної поведінки. Як наслідок, в Англії кількість прецедентів досягла 500 тис., а у США їх кількість обчислюється мільйонами. Межі «правомірності» дещо відрізняються не тільки порівняно з романо-германською правовою сім'єю, а й між країнами англо-американського типу.

Єдиною законодавчою нормою, інтерпретуючи зміст якої, ми можемо виділити правомірною і неправомірною поведінку, є норма Кримінального кодексу США, в якій вказано: «Жодна поведінка не є зазіханням, якщо вона не є злочином або порушенням згідно із цим кодексом або іншим статутом конкретного штату» [1, с. 63]. Зі сказаного важко виокремити межі правомірної або неправомірної поведінки, відтак це положення охоплює норми усіх штатів США, що можуть суперечити одна одній. Такий припис підтверджує факт можливості окремого штату самому регламентувати законні манери поведінки.

Тому у США рівень правомірності у різних штатах неоднаковий і не завжди відповідає традиційному розумінню цієї категорії з погляду права, моралі та релігії. До прикладу, у штаті Невада запроваджені свої критерії правомірного поведіння, зокрема: дозвіл укладати шлюб із 16 років без дозволу батьків; спрощена процедура розлучення; розповсюджений ігровий бізнес; право округів утримувати публічні будинки. На нашу думку, ці норми є прямим стимулятором у майбутньому до вчинення неправомірного діяння, більше того, вони пропагують антиморальну, розпусну та легковажну поведінку, руйнуючи всі сімейні цінності та стереотипи.

Що стосується нормативного визначення неправомірної поведінки, то в англо-американській правовій сім'ї існує позиція, відповідно до якої, зважаючи на неоціненну кількість неправомірних діянь, легальне закріплення їх є практично неможливим.

Нетрадиційною для нас є американська кримінальна система покарання за неправомірну поведінку. Для них притаманні гуманні спочатку, але надалі безжалісні способи правового впливу на правопорушника. У більшості штатів останнім часом практикується т. зв. «закон трьох ударів». Цей термін запозичений із бейсболу, де гравець, що відбиває, пропустивши три удари, вибуває з гри. Особа, котра вчинила не більше двох правопорушень, карається досить гуманно, але якщо людина не змінить свою подальшу поведінку, її чекає доволі жорстке покарання на тривалий термін. Не дивним виявляється той факт, що США – перша у світі країна за кількістю ув'язнених на душу населення. Чинна кримінальна система призвела до того, що у штаті Каліфорнія в'язниці переповнені вдвічі порівняно зі своєю «проектною потужністю».

Вносить складності в цю ситуацію те, що кримінальна відповідальність у США настає за діяння, які в більшості інших держав не є кримінально караними. Це, наприклад, перепродаж або навіть дарування ліків, куплених за рецептом, ухилення від виконання обов'язків присяжного, порушення судової заборони (наближатися до певної особи, спілкуватися з нею, телефонувати, відвідувати певні заклади тощо), будь-яка погроза, «рукоприкладство» (не обов'язково насильство, а навіть поплескування жінки по сідниці).

Сам факт засудження ставить клеймо на репутації правопорушника, його звільняють із роботи, а через недовіру до нього влаштуватися у майбутньому на пристойну роботу стає дуже складно.

Американське правосуддя прагне донести до своїх громадян те, що, порушуючи правила необхідної поведінки, особа опускається до соціальної прірви, а ті, хто мають високий соціальний статус, все більше бояться вчиняти неправомірні діяння, що підсилюється постійним стимулюванням держави.

Варто виділити і позитивний аспект позиції англо-американської правової сім'ї з цього питання. У США на належному рівні функціонує інститут правового стимулювання та заохочення правомірної поведінки. Основними методами впливу на особу є інформаційно-психологічні та інтелектуально-мотиваційні засоби права. Підтримуючи цю позицію, зазначимо, що попередження правопорушення – це ідеал панування права. Як показує історія, заохочення приносить набагато кращі наслідки порівняно із примусом. Задля об'єктивності вкажемо, що слід не переоцінювати їх і застосовувати пропорційно.

Далекосхідним країнам, на відміну від країн англо-американського типу, властиве нормативне закріплення можливих меж правомірної та неправомірної поведінки. Проте правова система цих держав вимагає від своїх громадян не зовнішньої законслухняної поведінки, а внутрішньої вірності у праві.

Оригінальною видається система виховання дітей у Японії. У малому віці їм властива традиційна вседозволеність, яка покладає у майбутньому надію на їх високу дисциплінованість. У Японії вихователі частіше застосовують заохочення, аніж покарання. Пріоритетним методом виховання дітей є навчання правильної поведінки та використання всіх можливих способів задля попередження неправомірної поведінки. Якщо ж дитина все таки вчинила неприйнятні дії, то її не сварять, не осміюють, не осуджують, а навпаки, підтримують і запевняють у тому, що кожна особистість здатна керувати своїми вчинками, однак для цього потрібно докласти зусиль.

Поряд із позитивними методами формування правомірної поведінки людини варто виділити незначні недоліки. Японці, не зраджуючи своєму менталітету, продовжують присвячувати своє життя роботі, їхня свідомість ніби запрограмована в цьому напрямі, що позитивно впливає на економічну ситуацію у державі, однак не на самих громадян. Підтвердженням цього є явище каросі (смерть від перепрацювання), яке і далі активно процвітає у Японії. Кожна мета повинна передбачати виправдані цілі. Можливо, все, що з боку видається настільки ідеальним і правильним, не завжди має виключно позитивний результат. Інакше б працівники не помирили на робочому місці від інфаркту або інсульту на тлі переживань від постійного перепрацювання та втоми, не говорячи про самогубства через стрес на роботі.

Неправомірна поведінка загалом розуміється як така, що не відповідає правовим, релігійним та обрядовим настановам і підтримується силою державного примусу.

На відміну від англо-американської сім'ї, до осіб, котрі відбувають або відбули покарання, ставляться доволі лояльно. У пенітенціарних установах на громадських засадах працюють асоціації тюремних священиків і добровільних відвідувачів, після звільнення з особами, що вчинили правопорушення, працюють відповідні асоціації реабілітаційної допомоги, жіночі асоціації сприяння реабілітації, асоціації підприємців, об'єднання, які допомагають у працевлаштуванні особам, котрі відбули покарання.

Варто виділити їхню систему покарання, яка здійснюється відповідно до принципу адекватної відплати. Останній полягає в тому, що покарання може призначатися тільки у разі здійснення діяння, прямо передбаченого законом, а розмір покарання має відповідати тяжкості злочину. Ця концепція покарання-кари

дещо обмежує свавілля суду. Хоча практика зведення покарання виключно до кари призводить до надто жорстокого покарання та ігнорує безпосередні причини злочинності.

Правова система релігійної правової сім'ї характеризується доволі специфічним розумінням досліджуваних категорій. Оминаючи категорію «права», нормативні джерела вказують саме на обов'язки людини, які зобов'язують мусульманина здійснювати певні пристойні, з погляду ісламу, дії (йдеться про правомірну поведінку) й утримуватися від непристойних.

До прикладу, на нормативному рівні встановлені такі юридичні норми: мусульманці заборонено виходити заміж за не мусульманина; присутні на весіллі свідки повинні бути мусульманами; вийшовши заміж, жінка переходить під владу чоловіка, повинна уникати зустрічей з іншими чоловіками, не показуватися в громадських місцях; чоловікові дозволяється застосовувати до дружини покарання; розлучення вважається здебільшого односторонньою дією, яка виходить від чоловіка. Більшість цих норм стосуються обмеження прав жінок, що свідчить про середньовічний рівень розвитку питання гендерної рівності. Жінки вже не одне століття є суб'єктами науково-технічного прогресу, активно беруть участь в управлінні державними та суспільними справами і цим самим утвердили себе як рівноцінний партнер у всіх відносинах для чоловіка.

Межі правомірності мусульманського права охоплюють не тільки поведінку мусульманина в усіх сферах суспільного й особистого життя, а і його думки й почуття, що видається у реальному житті практично неможливим і несправедливим із погляду права. Одна з найважливіших цінностей, якої потребує людина, – це свобода, свобода думки, слова, не говорячи вже про почуття. Обмежувати у цьому особу – це вже є злочин із боку держави.

Позитивним фактором формування правомірної поведінки у мусульманських країнах є осудливе та несхвальне ставлення до вживання алкогольних напоїв. Згідно з нормами шаріату основною цінністю є віра в Аллаха, а вживання спиртного провокує руйнування розуму та інтелекту особи, що негативно впливає на віру людини.

Чільне місце відповідно до морально-релігійної природи мусульманських норм займають санкції за порушення обов'язків, які мають дещо суперечливий характер. Згідно із Загальною ісламською декларацією прав людини право на життя має сакральну природу. Суперечить цьому твердженню використання за вчинення окремих злочинів смертної кари до злочинця, що відповідно до норм Корану має законний і правовиховний характер. Шляхом застосування до правопорушника смертної кари, на їх думку, можна навести страх перед іншими можливими злочинцями та повністю унеможливити вчинення повторного злочину (шляхом страти).

Покарання у вигляді смертної кари застосовується не тільки за найтяжчі злочини, а й за злочинні діяння, які у країнах романо-германського типу взагалі не є неправомірними, як-от: подружня зрада жінки, віровідступництво, чаклунство тощо. Однак, з іншого боку, позитивно оцінюємо категоричну заборону самогубства, а також штучного переривання вагітності, оскільки людська душа належить Аллаху і ніхто не має права завдати їй шкоди, убити.

Значною рушійною силою вчинення неправомірного діяння є безправ'я жінки, яке сприяє скоєнню таких злочинів, як: побої та знущання чоловіка з дружини; доведення жінок до самогубства; фактичні шлюбні стосунки з особою, котра не досягла шлюбного віку; викрадення жінки для одруження; примушення жінки до одруження; багатоженство; купівля і продаж жінок; перешкоджання здобуттю жінкою освіти; перешкоджання рівноправ'ю жінок у питаннях цивільного і сімейного права, зокрема права на виховання дітей.

Основними причинами недосконалості інституту неправомірної поведінки є загальноприйняті та незмінні норми шаріату; відсутність демократії в житті суспільства; неналежна правова база, яка б відповідала загальноновизнаним нормам і стандартам у сфері прав людини.

Проаналізувавши практичні приклади реального застосування меж правомірності та неправомірності поведінки людини, слід визнати той факт, що ці інститути у різних правових системах мають не однакоє соціальне і правове значення та різняться між собою своєчасністю вивчення відповідно до вимог, які диктує нам світ. Романо-германська сім'я у цьому контексті є еталоном розвитку, символом всього нового і сучасного, англо-американська система виділяється активними прогресивними перетвореннями у багатьох сферах, проте тільки на етапі розвитку перебуває проблема забезпечення однакового, чіткого і доступного законодавства. Далекосхідним країнам притаманний консерватизм і традиційність у правовій сфері, а вплив на формування правомірної та неправомірної поведінки людини є сильним і всеохоплюючим, що подекуди навіть перенасичує та зомбує свідомість громадян, котрі у житті втрачають

почуття свободи. Світосприйняття релігійної правової сім'ї будується на ізоляції людини від навколишнього світу та її зануренні у внутрішнє духовне життя. Це зумовлено її ментальними, моральними, канонічними поглядами і соціальними нормами, які є незмінними та не втрачають свого авторитету протягом багатьох століть, що вказує на безперспективне сьогодні вивчення категорій правомірної та неправомірної поведінки.

Наступним етапом дослідження порушеної у цій доповіді проблематики має стати з'ясування ситуації у цій сфері в Україні, порівняльний аналіз вищенаведених категорій і розкриття тенденцій взаємовпливу з позиції світових юридичних положень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Звід законів Сполучених Штатів Америки. Кримінальне законодавство зарубіжних країн (Англії, США, Франції, Німеччини, Японії) : збірник законодавчих матеріалів / під ред. І.Д. Козочкіна. Москва : Зерцало, 2001. 352 с.

И.А. Полонка. Зарубежный опыт понимания категорий правомерного и неправомерного поведения: прикладной аспект. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена изучению зарубежного опыта практического понимания категорий правомерного и неправомерного поведения человека; анализируются конкретные примеры возможного правоприменения в выбранных странах. Приведены авторские предложения, которые необходимо принять во внимание Украине для совершенствования института правового поведения.

Ключевые слова: правовое поведение, неправомерное поведение, правомерное поведение, правонарушение, преступление.

I. Polonka. Foreign experience in understanding the categories of lawful and unlawful behavior: the applied aspect. – Article.

Summary. The article is devoted to the study of foreign experience of practical understanding of categories of lawful and unlawful human behavior. Specific examples of possible enforcement in selected countries are given. The author's suggestions are to be taken into account for the improvement of the Institute of Legal Behavior in Ukraine.

Key words: legal behavior; misconduct, lawful behavior; offense, crime.

УДК 346.73(477)(045)

І.П. Устинова

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного та адміністративного права
Національний авіаційний університет,
м. Київ, Україна*

О.О. Слюсар

*аспірант юридичного факультету
Національний авіаційний університет,
м. Київ, Україна*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТІВ СПІЛЬНОГО ІНВЕСТИВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Анотація. У цьому науковому дослідженні здійснено аналіз важливих питань щодо функціонування інститутів спільного інвестування (далі – ІСІ) в Україні. Розглянуто як проблеми визначення ІСІ, так і актуальні питання щодо діяльності, а також запропоновано можливі шляхи їх вирішення. Автори в статті звертають увагу на недосконалість законодавчої бази в Україні, що є гальмуючим чинником розвитку цієї сфери діяльності.

Ключові слова: інститут спільного інвестування, функціонування, акціонери, інвестори.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економіки України гострою є проблема пошуку та акумуляції внутрішніх джерел фінансування інвестицій у реальний сектор. Здебільшого це завдання вирішується найбільш традиційним способом через акумуляцію ресурсів у банківській системі та спрямування їх на кредитування суб'єктів господарської діяльності. Проте через недостатню ліквідність банківського сектора та високу вартість кредитних ресурсів не всі суб'єкти господарювання мають змогу отримати фінансування. Маючи чималу історію функціонування, інвестиційні фонди нині становлять серйозну конкуренцію банкам. Ці фонди є одними з найбільш потужних інвесторів, які здатні акумулювати кошти населення та інших дрібних інвесторів, трансформувати їх в інвестиційні ресурси. Основною метою діяльності ІСІ є надання фінансових послуг із розміщення капіталу індивідуальних інвесторів, головним чином, шляхом вкладення його в цінні папери. З точки зору інвесторів, перевагами ІСІ є потенційно висока доходність, порівняно з традиційними альтернативними напрямками вкладень, менші витрати часу на управління інвестиціями, їх диверсифікація, можливість оперативного вилучення коштів.

Мета роботи – загальне дослідження й аналіз проблем функціонування ІСІ в Україні та шляхи їх подолання. Відповідно до поставленої мети **завданнями** дослідження є: 1) з'ясувати, що собою являють ІСІ, та проаналізувати проблеми їх визначення; 2) розкрити особливості функціонування інститутів спільного інвестування як фінансових посередників; 3) розглянути деякі аспекти правового регулювання діяльності інститутів спільного інвестування; 4) визначити проблеми діяльності інститутів спільного інвестування в Україні та шляхи їх вирішення.

Об'єктом цього дослідження є суспільні відносини, що складаються у сфері як регулювання досліджуваної діяльності інститутів спільного інвестування. Предметом дослідження є безпосередньо аналіз проблем функціонування ІСІ в Україні.

Дослідженням цієї проблематики займалися такі українські учені: В.С. Заяць, М.П. Маласька, Н.Л. Мандюк, В.В. Поєдинок, Ю.М. Жорнокуй, Ю.С. Занько, Б.Л. Луців, І.С. Кравчук, Б.Б. Сас, С.Ю. Рябчикова, В.П. Левченко, С.О. Криниця, О.В. Гарагонич, О.М. Вінник, А.С. Бородіна, Т.В. Біловус, Я.С. Лук'яненко, К.В. Науменко, П.П. Перконос, О.М. Пилипчук, Л.Є. Фурдичко, І.В. Чайковська, О.П. Суц, В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос, Т.О. Чернадчук та інші.

Основний текст. Формування та розвиток механізму акумуляції капіталу є передумовою побудови стійкої економічної системи країни. На нашу думку, однією з найперспективніших форм здійснення інвестицій у національну економіку є використання інститутів спільного інвестування (ІСІ), зокрема інвестиційних фондів. Така діяльність суттєво впливає на зростання фондового ринку країни, забезпечуючи його динамічний розвиток та високий рівень ліквідності.

Щодо змісту терміна «інститутів спільного інвестування», то серед науковців немає єдиної сталої думки щодо визначення цього поняття. Наприклад, О. Колесник вважає найбільш вірним визначення ІСІ як корпоративного або пайового інвестиційного фонду, який здійснює діяльність, пов'язану з об'єднанням, залученням грошових коштів інвесторів із метою отримання доходу від вкладення їх у цінні папери, корпоративні права та нерухомість [1]. Іншою цікавою думкою є визначення, яке дає Є. Григоренко: інститут спільного інвестування – це форма колективного інвестування, при якій кошти учасників об'єднуються та інвестуються управляючою компанією в різні активи (нерухомість, цінні папери тощо) з метою отримання доходу інвесторами.

Розбіжності в думках науковців виникають із таких причин:

– по-перше, Закон України «Про ІСІ» не розкриває змісту поняття ІСІ, а лише вказує на його види. Так, у п. 10 ч. 1 ст. 1 означеного Закону вказано, що ІСІ – це корпоративний інвестиційний фонд (КІФ) або пайовий інвестиційний фонд;

– по-друге, законодавцем поєднано в одному понятті ІСІ дві різних за правовою природою категорій: 1) КІФ – це АТ, тобто юридична особа; 2) ПІФ – активи, що належать вкладникам цього фонду на праві спільної часткової власності, тобто об'єкт відповідних відносин. Наслідком цього є виникнення проблем на практиці щодо визначення особи, яка має відповідати за зобов'язаннями;

– по-третє, відсутнє законодавче визначення поняття «інвестиційний фонд», незважаючи на те, що ІСІ – інвестиційні фонди [2].

Під час дослідження питання визначення поняття інститутів спільного інвестування, на думку автора, важливим є визначення його основних ознак: ІСІ – суб'єкт акумулювання активів інвесторів; фінансовий посередник; інституційний інвестор, який провадить діяльність в інтересах і коштом учасників (акціонерів) ІСІ шляхом емісії цінних паперів із метою отримання прибутку від вкладення коштів, залучених від їх розміщення у цінні папери інших емітентів, корпоративні права, нерухомість та інші активи [3].

Отже, ІСІ – це інвестиційні фонди, метою діяльності яких є акумулювання коштів інвесторів для їх подальшого вкладання в цінні папери, корпоративні права та інші види нерухомості, результатом чого буде отримання інвесторами прибутку.

Важливим моментом встановлення правової природи відносин, що виникають під час здійснення корпоративного інвестування, крім встановлення та аналізу нормативно-правової бази їх регулювання, на думку автора, є виокремлення його формальних дефініцій.

Чинне законодавство України у сфері правового забезпечення інвестиційної діяльності, у тому числі корпоративного інвестування, дає підстави стверджувати, що такі правовідносини врегульовані як на рівні загального законодавства в інвестиційній сфері, так і на рівні спеціального нормативного масиву. Якщо розглядати загальне законодавство щодо корпоративного інвестування, то ним забезпечені загальні підходи та принципи проведення інвестиційної діяльності в Україні. Так, у ст. 1 Закону України «Про інвестиційну діяльність» передбачено, що цінностями, які визнаються інвестицією, можуть бути акції та інші цінні папери. Констатуємо той факт, що саме такі об'єкти цивільних правовідносин є основним засобом залучення коштів фізичних та юридичних осіб під час здійснення корпоративного інвестування [4]. Проте варто звернути увагу і на Закон України «Про режим іноземного інвестування». За вказаним Законом можливе здійснення спільної інвестиційної діяльності іноземними та вітчизняними суб'єктами інвестування шляхом часткової участі у підприємствах, які створюються спільно з українськими фізичними та юридичними особами, або придбання частки вже діючих підприємств [5]. З огляду на це можна сказати, що нормативно-правові акти загальної дії встановлюють лише основи здійснення такої діяльності, які стосуються й інших галузей (сфер) інвестиційного процесу.

Специфіка спеціального законодавства полягає в наведеному нижче:

по-перше, об'єктом відносин у сфері корпоративного інвестування є цінні папери та права вимог, які, своєю чергою, мають власну правову регламентацію і правовий режим;

по-друге, суб'єктний склад, який професійно здійснює корпоративне інвестування, має спеціальне правове становище, що закріплено у спеціальних нормативно-правових актах практично для кожного з них (наприклад, Законом України «Про ІСІ» та Указом Президента України «Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії»);

по-третє, така діяльність є підконтрольною, оскільки є спеціально уповноважений орган державної влади. Нині державне регулювання у цій сфері щодо спільного інвестування здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР). НКЦПФР являє собою державний колегіальний орган, що підпорядковується Президенту України та підзвітний Верховній Раді України, до основних функцій та обов'язків якого належить забезпечення стабільності фондового ринку і контроль за діяльністю його суб'єктів. Спеціальне законодавство, яке б дало змогу розширено тлумачити корпоративне інвестування, на нашу думку, має бланкетний характер до загального законодавства, що регулює «спільну діяльність» і «спільне інвестування» або відсилає до локальних нормативно-правових актів. Таким чином, постає проблема, чи припустимо ототожнювати зазначені правові категорії з «корпоративним інвестуванням» [6].

З огляду на це ми можемо зазначити, що, за українським законодавством, інвестиційні фонди (корпоративні і пайові) мають загальну назву – інститути спільного інвестування, управління якими здійснюють компанії з управління активами на підставі ліцензії, яку видає Національна комісія цінних паперів та фондового ринку. Недоліком є відсутність легального визначення такої констатуючої правової категорії, оскільки Конституцією України та ЦК України не передбачено спільної форми власності, а юридичні особи визнаються виключно суб'єктами права приватної власності.

Наступною категорією цієї проблематики, яка варта уваги, є система ІСІ, яка, на нашу думку, є оптимальним варіантом доступу населення до ринку цінних паперів, у т.ч. і акцій. Маючи понад 150-річну історію функціонування, інвестиційні фонди становлять серйозну конкуренцію банкам за вільні кошти громадян. Якщо зробити порівняльну характеристику вкладення (інвестування) в банк, здійснювати самостійне управління чи в ІСІ, то, на думку автора ІСІ, має значні переваги.

ХАРАКТЕРИСТИКА	БАНК	САМОСТІЙНЕ УПРАВЛІННЯ	ІНСТИТУТ СПІЛЬНОГО ІНВЕСТУВАННЯ		
			<i>Відкритий</i>	<i>Інтервальний</i>	<i>Закритий</i>
Дохід	Мінімальний	Залежить від кваліфікації інвестора	Середній	Середній	Високий
Ризик	Мінімальний	Залежить від кваліфікації інвестора	Середній	Середній	Високий
Кваліфікація інвестора	Нульова	Висока	Мінімальна	Мінімальна	Мінімальна
Оподаткування	Не оподатковується	Дохід від продажу цінних паперів – мінус витрати на їхнє придбання – 15%	Дивіденди, що сплачуються КУА внаслідок розподілу прибутку КІФ та ПФ, оподатковуються за ставкою 5%. Інвестиційний прибуток від продажу ЦП Фонду оподатковується за ставкою 15%		
Витрати	Мінімальні	Комісійні брокеру + плата за торговий термінал + інші витрати	Виплата винагороди КУА, зберігачу, реєстратору, оцінювачу майна та аудитору, інші витрати, пов'язані з управлінням Фонду. Їхня сума не може перевищувати 10% середньомісячної вартості чистих активів Фонду		
Ліквідність	Висока	Залежить від об'єктів та обсягів інвестування	Висока	Низька	Дуже низька

Але в будь-якій сфері діяльності є свої позитивні та негативні складники, діяльність ІСІ не є виключенням. Тому, на думку автора, визначення проблем саме діяльності ІСІ в Україні та шляхів їх вирішення є важливим питанням у цьому дослідженні.

Ми вважаємо, що однією з основних проблем, яка не дозволяє повною мірою використовувати інвестиційний потенціал ринку досліджуваної діяльності, є низький рівень поінформованості населення України про існування ІСІ, їх діяльність та інвестиційну та інституційну привабливість [7]. Проблема полягає саме в недостатній прозорості і відкритості інвестиційних компаній у взаєминах зі споживачем фінансових послуг, відсутності поінформованості. Чинні інформаційні джерела для населення якщо і є доступними, не завжди рівень розуміння поданої інформації у відкритих джерелах населенням сприймається та розуміється. Тут відсутня державна політика, що може полягати у гарантуванні і забезпеченні роботи механізму залучення коштів до ІСІ, хоча така пропозиція потребує обговорення та подальшої розробки.

Пояснюється це тим, що особи, які спрямовують свої кошти в певні механізми інвестування з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту, не мають змоги отримання необхідної публічної інформації задля мінімізації ризиків, що можуть виникнути, з їх власними коштами. Ми вважаємо, що варто звернути увагу на думку Ю.Б. Фогельсона, який зазначає, що щоб хоч якось вирішити проблеми оцінювання ризику, законодавство багатьох країн наказує фінансовим організаціям розкривати в доступній споживачу формі інформацію про ризики, пов'язані з придбанням клієнтами пропонованого продукту, можливі вигоди й втрати, які можуть бути викликані придбанням певного інвестиційного продукту [8].

Ми вважаємо, що на цих ринках велике значення має розкриття інформації. Чинним законодавством не передбачається надання споживачам конкретної інформації, куди інвестуються гроші інвестора та які операції з ними проводяться. Для вирішення цієї проблеми ми пропонуємо наступне. Обов'язкове створення кожним професійним учасником інвестиційного ринку власного веб-сайту, на якому було б ясно та зрозуміло викладена вся необхідна інформація для споживачів щодо інвестування залучених коштів. На нашу думку, важливою є інформація щодо нормативів платоспроможності і фінансової стабільності компанії, яка є зрозумілою для інвесторів і має бути підтверджена аудиторським висновком та опублікована на веб-сайті компанії, а також повна інформація та звіт про рух інвестицій в ІСІ. Щодо осіб, які планують стати інвесторами відповідних ІСІ, ми вважаємо, що було б доречним їх інформування про інвестиції ІСІ перед внесенням інвестицій до укладення відповідних угод. Запропоновані дії мають проводитися під контролем із боку держави.

Ще одним глобальним питанням щодо забезпечення розвитку діяльності інвестиційних фондів в Україні є розширення сфери їх присутності у різних регіонах для надання змоги більшій кількості фізичних осіб стати їх учасниками. Найоптимальнішим шляхом вирішення цього питання є використання наявної мережі банківських відділень задля надання послуг зі спільного інвестування [9]. У цьому плані необхідним є налагодження співпраці з банківськими установами та інвестиційними фондами в напрямі реалізації сертифікатів інвестиційних фондів у відділеннях банків.

Стимулюючим чинником розвитку небанківських фінансових установ загалом та ІСІ зокрема є недостатність на внутрішньому ринку надійних фінансових інструментів, в які можуть вкласти залучені кошти компанії з управління активами. Зокрема, державні облігації залишаються непривабливим інвестиційним інструментом через низькі ліквідність та доходність (нижчу за рівень інфляції) [10].

Суттєвою проблемою, на нашу думку, залишається методика коректної оцінки вартості чистих активів ІСІ. Чинне положення НКЦПФР, що врегульовує це питання, дає змогу компаніям досить довільно оцінювати чисті активи ІСІ, що знаходяться у них в управлінні. Це призводить до викривлення інформації, що ще більше підриває довіру населення.

Невирішеним залишається питання оподаткування доходу від інвестицій у різні фінансові установи. Так, наприклад, відсотки, які нараховані по банківських депозитах, не підлягають оподаткуванню, водночас доходи, отримані громадянами від вкладання коштів в ІСІ, обкладаються податками. В умовах фінансової нестабільності така ситуація не може сприяти розвитку інвестиційного ринку та діяльності ІСІ.

Чи не найбільша проблема, яка гальмує розвиток інституційних інвесторів в Україні загалом та ІСІ зокрема, – загальний стан розвитку фондового ринку, його інституційна незрілість. У цьому контексті доцільно виділити негативні властивості фондового ринку: превалювання неорганізованого ринку над організованим; наявність кількох торговельних майданчиків, на яких здійснюються торги цінними паперами, що ускладнює контроль за цими операціями; низька ліквідність фондового ринку; мала кількість цінних паперів, якими торгують на біржі, обмежена кількість інструментів фондового ринку; маніпуляції учасників ринку з метою завищення вартості чистих активів інвестиційних фондів тощо [11].

Українська асоціація інвестиційного бізнесу щокварталу публікує «Аналітичний огляд діяльності індустрії управління активами в Україні. Інститути спільного інвестування». Відповідно до цього звіту показники залучених коштів від інвесторів за певними позиціями зростають або залишаються нарівні порівняно з попередніми періодами. Взагалі динаміка є позитивною, але пересічному інвестору (фізичній особі) складно оцінити інвестиційну картину на ринку України.

Висновки. Провівши дослідження цієї проблематики, можна сформулювати висновок, що у функціонуванні ІСІ в Україні є низка проблем, які гальмують її розвиток на фондовому ринку країни.

Зокрема це існування розбіжності в думках щодо визначення терміна «інститути спільного інвестування». Це пояснюється, насамперед, тим, що Закон України «Про ІСІ» не розкриває змісту поняття ІСІ, а лише вказує на його види (КФ або ПФ). Зазначаючи це, законодавець поєднує в одному понятті дві різних за правовою природою категорії. Задля уникнення розбіжностей думок щодо визначення поняття ІСІ ми пропонуємо законодавцю закріпити та розкрити суть визначення таких понять, як «інститут спільного інвестування» та «інвестиційний фонд».

Щоб вирішити низку цих проблем та зупинити гальмування розвитку діяльності ІСІ в Україні, на нашу думку, варто вжити заходів, що будуть спрямовані на розкриття та посилення інвестиційного потенціалу ІСІ: узгодження законодавства, що врегульовує діяльність ІСІ, з вимогами європейського законодавства; посилення контролю за емітентами, цінними паперами яких торгують на організованому ринку з метою підвищення якості активів; розширення інструментів для інвестування, доступних для ІСІ, зокрема впровадження повноцінних похідних цінних паперів; пільгове оподаткування інвесторів, що вкладають кошти в ІСІ на тривалий термін, або зменшення ставки оподаткування інвестиційного доходу; вдосконалення методології розрахунку вартості чистих активів ІСІ; спрощення процедури оформлення придбання цінних паперів ІСІ; проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення України заради популяризації здійснення інвестицій у ринок ІСІ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Слободян А.О. Характеристика Закону України «Про інститути спільного інвестування». *Вісник вищої ради юстиції*. 2014. № 3. С. 150–159. URL: <http://salex-lcc.com.ua>.
2. Заяць В.С. Фінансово-кредитні відносини та формування інвестиційного капіталу: проблеми взаємодії. *Наукові записки*. 2011. № 16. С. 341–349. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2011_16_48.

3. Криниця С.О. Розвиток інститутів спільного інвестування як потенційного інструменту стимулювання економічного розвитку. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. № 1. С. 52–60.
4. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18 вересня 1991 р. № 1560-XII / Верховна рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 47. Ст. 646.
5. Про режим іноземного інвестування : Закон України від 19 березня 1996 р. № 1390-VIII / Верховна рада України. *Відомості Верховної ради України*. 1996. № 19. Ст. 81.
6. Слюсар О.О. Особливості правового регулювання інститутів спільного інвестування. *Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.* : Міжнародна науково-практична конференція. Київ, 2018. С. 59–62.
7. Левченко В.П. Розвиток ринку небанківських фінансових послуг : монографія. Київ, 2013. 368 с.
8. Фогельсон Ю.Б., Ефремова М.Д. Защита прав потребителей финансовых услуг. Москва, 2010. 368 с.
9. Мороз В.В. Ринок спільного інвестування в Україні: тенденції розвитку та державного регулювання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. Вип. 6. С. 98–104.
10. Чайковська І.В. Проблеми та перспективи розвитку інститутів спільного інвестування в Україні. *Стратегічні орієнтири*. 2012. № 5. С. 45–48. URL: <http://libfor.com/index.php?newsid=1534> (дата звернення: 01.11.2012).
11. Рябчикова С.Ю. Проблеми діяльності інститутів спільного інвестування (ІСІ) в Україні та шляхи їх вирішення. *Наука в інформаційному просторі* : VI науково-практична конференція. 2010 URL: http://www.confcontact.com/20100916/ek_gyabchik.htm.
12. Аналітичний огляд діяльності індустрії управління активами в Україні. *Інститути спільного інвестування* : зб. стат. / УАІБ. Київ, 2018. С. 1–27.

И.П. Устинова, А.О. Слюсарь. Некоторые аспекты государственного регулирования функционирования институтов совместного инвестирования в Украине и пути их преодоления. – Статья.

Аннотация. В данном научном исследовании проведен анализ важных вопросов функционирования институтов совместного инвестирования (далее – ИСИ) в Украине. Рассмотрены как проблемы определения ИСИ, так и актуальные вопросы деятельности, а также предложены возможные пути их решения. Автор в статье обращает внимание на несовершенство законодательной базы в Украине, что является тормозящим фактором развития данной сферы деятельности.

Ключевые слова: институт совместного инвестирования, функционирование, акционеры, инвесторы.

I. Ustynova, A. Slyusar. Some aspects of state regulation of functioning of institutes of joint investment in Ukraine and ways to overcome them. – Article.

Summary. In this scientific research the analysis of important issues of functioning of institutes of joint investment in Ukraine is carried out. Are considered both problems of definition of institutes of the general investment and topical issues of activity and also possible ways of their solution are proposed. The author in article pays attention to imperfection of the legislative base in Ukraine that is the braking factor of development of this sphere of action.

Key words: Institute of joint investment, functioning, shareholders, investors.

Розділ 2

*Економіка, менеджмент,
міжнародні економічні відносини*

А.В. Кобилянська
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
Інститут права, економіки та міжнародних відносин
Міжнародного гуманітарного університету,
м. Одеса, Україна

Б.Я. Кусик
студент III курсу
Інститут права, економіки та міжнародних відносин
Міжнародного гуманітарного університету,
м. Одеса, Україна

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ТА ІНСТРУМЕНТІВ УПРАВЛІННЯ СУВЕРЕННИМИ БОРГАМИ ДЛЯ УКРАЇНИ

***Анотація.** Стаття присвячена аналізу зарубіжного досвіду використання методів та інструментів управління суверенним боргом. Проаналізована динаміка частки державного боргу у ВВП, структура державного боргу України з позиції інструментів запозичення, валюти запозичення, кредиторів.*

***Ключові слова:** боргова криза, суверенний борг, макроекономічний дисбаланс, стратегії управління державним боргом.*

Актуальність дослідження. Макроекономічний дисбаланс у фінансовому секторі держави все більше загострюються проблемами, що виникають у сфері управління державним боргом. Його вираження особливо активізувався в період наростання темпів фінансової кризи, і його наслідки в посткризовий період показали, що наявні традиційні форми та методи управління ними не чинять позитивного впливу на соціально-економічні процеси, а, навпаки, призводять до прискорення процесів деформації й уповільнення економіки. Саме тому ефективне управління суверенним боргом, увага до неефективної структури боргу, нерационального використання позикових коштів, швидкого зростання зовнішнього боргу держави, вдосконалення механізму управління державними зобов'язаннями повинні стати пріоритетом грошово-кредитної політики кожної держави на сучасному етапі.

Управління державним боргом є одним із ключових факторів макроекономічної стабільності держави. Від характеру врегулювання боргової проблеми залежить бюджетна дієздатність країни, стан її валютних резервів, а отже, стабільність національної валюти, рівень відсоткових ставок, інвестиційний клімат, характер поведінки всіх сегментів фінансового ринку. Тому управління державним боргом має бути зосереджене на використанні ефективної боргової стратегії, а не базуватися на короткостроковому ситуаційному управлінні. Тільки ефективне управління державним боргом є запорукою економічного зростання, інвестиційної привабливості, фінансової стабільності, кредитного рейтингу держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми управління державним боргом розглядаються в роботах таких закордонних учених, як А. Маклеода, Дж.М. Тан, Ф. Модільяні, Масгрейва, Ст. Магнітофона, Дж. Стігліца, А. Вавілова, А. Саркісянца.

Метою дослідження є аналіз поточного стану державного боргу розвинених країн та України, а також характеристика сучасних провідних методів управління державним боргом як інструменту подолання кризи надлишкового боргу у світі й Україні.

Результати. Нині сучасну глобальну фінансову систему можна охарактеризувати як таку, що характеризується кризою надлишкового боргу, яка виявляється в борговій кризі Європейського Союзу (далі – ЄС). Після глобальної фінансової кризи 2008 року борговий тягар більшості розвинених країн зріс на 2–3 в. п. ВВП, для багатьох із них перевищує 100% ВВП. У цих умовах традиційні методи управління суверенним боргом не мають позитивного впливу на економіку, що вимагає розвитку нових антикризових і стабілізаційних заходів на сучасному етапі [1].

С. Юрій зазначає, що для оптимізації витрат, пов'язаних із фінансуванням дефіциту держбюджету, уряд управляє державним боргом. Як управління державним боргом необхідно розуміти комплекс заходів, що вживаються державою в особі її уповноважених органів щодо визначення місць та умов розміщення й погашення державних позик, а також забезпечення гармонізації інтересів позичальника, інвесторів і кредиторів [2].

Найбільш поширеними методами управління державним боргом є рефінансування та реструктуризація. Так, рефінансування державного боргу – це погашення боргів і відсотків коштів, отриманих від видачі нових кредитів. А. Романенко й С. Садівник зазначили, що успішна реалізація механізму рефінансування вимагає високої репутації країни-позичальника [3]. А. Барановський зазначає, що отримання нових кредитів на оплату минулих боргів є ризикованим, країна за таких умов майже потрапляє в кредитну пастку.

З іншого боку, для ефективного управління державним боргом, вирішення проблеми зниження боргового навантаження та ризику невиконання боргових зобов'язань, а також забезпечення платоспроможності держави може використовуватись реструктуризація як спосіб урегулювання проблеми державного боргу. Угода про реструктуризацію боргу між кредитором із позичальником, який має труднощі з погашенням своїх фінансових зобов'язань, включає розроблення нової схеми погашення.

Розглянемо динаміку боргового навантаження щодо суверенного боргу у Світі за останні 20 років. Якщо ми проаналізуємо показник співвідношення загального держборгу до ВВП розвинених країн (Великої сімки) в динаміці (рис. 1), ми бачимо, що протягом 1990–2007 років спостерігалось поступове збільшення цієї частки – з 60% до 80–90%. Однак криза 2008 року призвела до його швидкого зростання: за останні 5 років із 83,2% до 124,8% (+7% ВВП щороку). Це збільшення, крім зростання, безпосередньо сприяло збільшенню суверенного боргу та сповільненню темпів економічного зростання в розвинених країнах. Отже, за прогнозом МВФ, на найближчі 5 років суттєвих змін у динаміці цього показника немає, він лише трохи знизився (до 120%).

Рис. 1. Відношення державного боргу до ВВП, 1991–2018 роки, прогноз МВФ [4]

Якщо ми розглянемо співвідношення державного боргу до ВВП у країнах світу за даними МВФ, можна зробити висновок, що першу позицію в цьому рейтингу займає Японія з більше ніж двократним перевищенням державного боргу над ВВП. Для багатьох розвинених країн ЄС цей показник перевищує 100% і становить, відповідно, 107%. При умовному порозі в 60% можна стверджувати, що борговий тягар у розвинених країнах уже перевищив допустимі межі, становить значну загрозу економічному зростанню й підвищує ймовірність виникнення майбутніх криз.

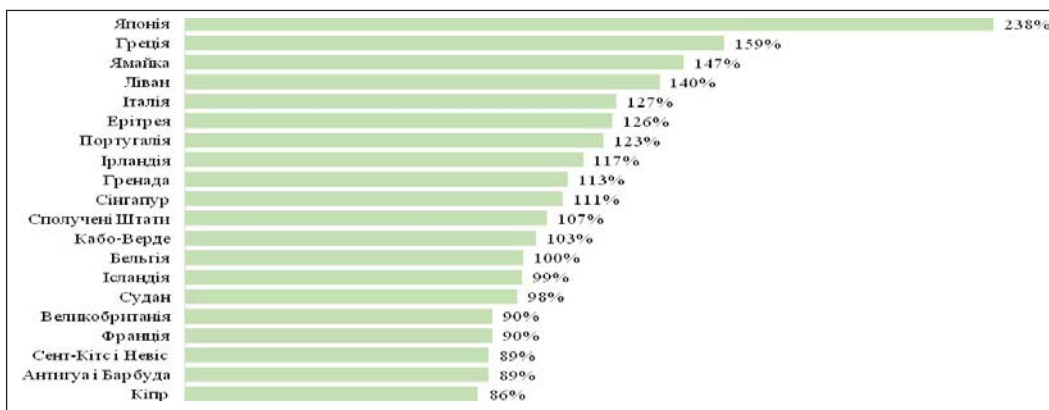

Рис. 2. Зростання державного боргу [4]

Щоб краще зрозуміти рівень навантаження на національну економіку, аналітики агентства «Життєздатна опозиція» підрахували обсяг державних витрат, який необхідно буде знизити до 2030 року, щоб досягти рівня співвідношення державного боргу до ВВП в 60%.

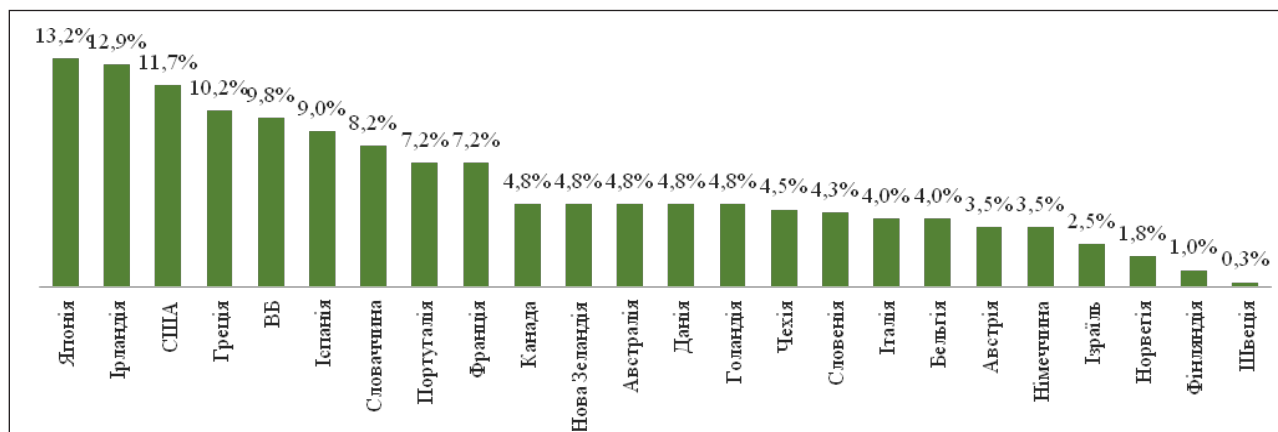

Рис. 3. Мінімальні темпи скорочення обсягу державних витрат для досягнення фіскальної стабілізації

Як бачите, такі розвинуті країни, як Японія, США та Великобританія, повинні знизити державні витрати на рівні 10–15% ВВП, щоб нормалізувати борговий тягар до 2030 року, що практично неможливо. Так, для США щорічне скорочення бюджетних витрат має становити 1700 млрд. дол. США, або 27% усіх витрат консолідованого бюджету. Ця величина порівнянна з вартістю соціальних допомог у США (1,694 млрд. дол. США). Тобто за умови нормалізації держборгу США, наприклад, соціальні виплати мають не виплачуватись найближчі 17 років.

Розглянемо Україну в цьому контексті. Державний і гарантований державою борг становить близько 36,8% ВВП, що значно нижче, ніж у розвинених країн. Однак близько 46% залучено через міжнародні організації, 24% – за державними облігаціями, 18% – за кредитами від МФУ. Середній термін погашення заборгованості становить 5 років. У валюті залучення переважають гривня (42,7%) і долар США (40,9%) [5], 68,6% становлять внутрішні запозичення, 31,4% – зовнішні запозичення.

Основним чинником посилення боргового навантаження на держбюджет у найближчій і середньостроковій перспективі є необхідність погашення зовнішніх боргів, серед яких найбільший обсяг має позику Міжнародного валютного фонду.

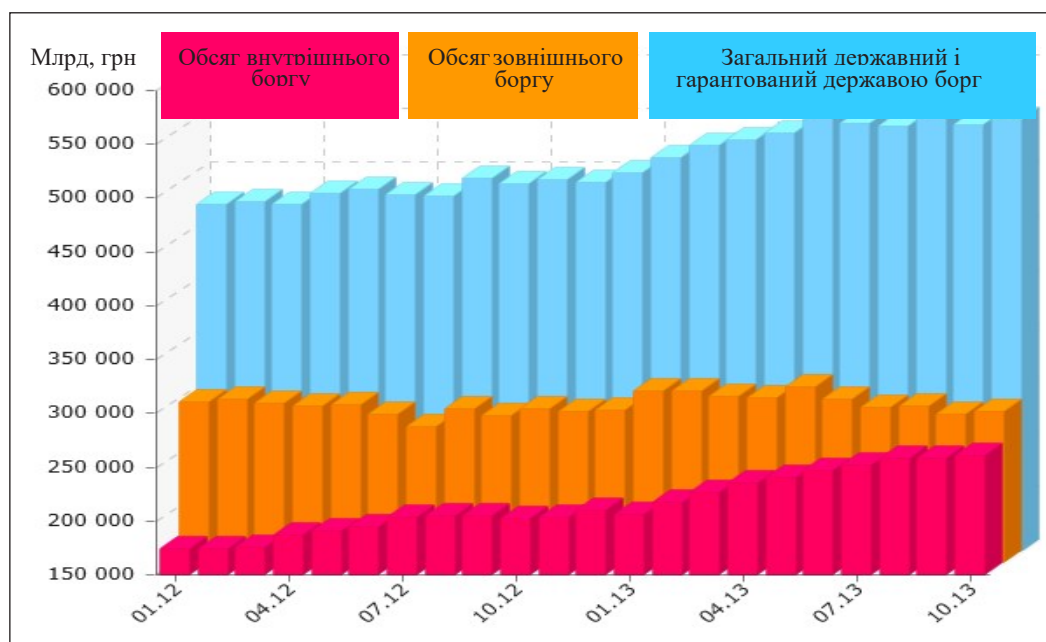

Рис. 4. Динаміка державного боргу України 2012–2013 роки [5]

Висновки. Отже, нинішній стан світової фінансової системи можна охарактеризувати як такий, що характеризується кризою державного боргу. Після початку глобальної кризи 2008 року фінансовий стан багатьох країн погіршився, а борговий тягар розвинутих країн збільшився на 20–30 в. п. ВВП, для багатьох із них перевищує 100% ВВП. Так, ситуація в Японії досягає критичного рівня, коли боргове навантаження перевищує ВВП більше ніж у 2 рази, а в багатьох країнах ЄС перевищує 100%.

Прямий державний борг України становить близько 29% ВВП (якщо законодавча норма становить 30,6%), але найближчим часом виникне велика кількість загроз, які можуть негативно позначитися на управлінні суверенним боргом, зокрема зниження попиту на внутрішні товари й послуги на зовнішніх ринках, погіршення платіжного балансу, девальвація валюти, погіршення стану світових фінансових ринків, залежність банківського сектору від зовнішніх кредитних ресурсів. Уряд розробив комплекс заходів у рамках середньострокової стратегії управління державним боргом, зокрема розширення переліку боргових інструментів, удосконалення нормативно-правової бази управління суверенним боргом, а також більш тісну співпрацю з міжнародними організаціями (МВФ, СБ тощо). Не останнім позитивним фактором скорочення суверенного боргу є розширення експортних ринків товарів, що, у свою чергу, стане додатковим джерелом поповнення державних резервів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головачев Д.Л. Государственный долг. Теория, российская и мировая практика: учебник. Москва: Университетская книга, 2013. 128 с.
2. Воронова Л.К. Фінансове право України: підручник. Київ: Прецедент, Моя книга, 2006. 448 с.
3. Фінанси: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / за ред. О.Р. Романенко, С.Я. Огородник, М.С. Зязюн, А. Славкова. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: КНЕУ, 2006. 387 с.
4. Government net & gross debt, International Monetary Fund, World Economic Outlook Database. *Статистика МВФ*. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/01/>.
5. Державний та гарантований державою борг України / Міністерство фінансів України. URL: http://www.minfin.gov.ua/file/link/383889/file/Debt_30.06.2017.pdf.

А.В. Кобилянська, Б.Я. Кусик. Зарубежный опыт использования методов и инструментов управления суверенным долгом для Украины. – Стаття.

Аннотація. Стаття посвящена анализу зарубежного опыта использования методов и инструментов управления суверенным долгом. Проанализирована динамика доли государственного долга в ВВП, структура государственного долга Украины с позиции инструментов заимствования, валюты заимствования и кредиторов.

Ключевые слова: долговой кризис, суверенный долг, макроэкономический дисбаланс, стратегии управления государственным долгом.

A. Kobylanska, B. Kusik. Foreign experience of the use of methods and instruments for management of sovereign debt for Ukraine. – Article.

Summary. The article is devoted to the analysis of foreign experience of using methods and instruments of management of sovereign debt. The dynamics of the share of public debt in GDP, the structure of Ukraine's public debt from the position of borrowing instruments, borrowing currency, and creditors is analyzed.

Key words: debt crisis, sovereign debt, macroeconomic imbalance, public debt management strategies.

В.В. Літинський

аспірант кафедри бізнес-адміністрування та корпоративної безпеки

Міжнародний гуманітарний університет

Науковий керівник: А.Г. Гончарук

доктор економічних наук, професор

Міжнародний гуманітарний університет,

м. Одеса, Україна

МОБІЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ ГОТЕЛЬНИМ БІЗНЕСОМ

Анотація. Розглянуті мобільні додатки та веб-сторінки для готельного бізнесу, плюси та мінуси, які можуть вплинути на їх ефективність.

Ключові слова: туризм, мобільний додаток, мобільне управління бізнесом, сфера послуг.

В області готелів усі сервіси та технології дуже швидко розвиваються, пропонуючи користувачам найзручніші можливості для вирішення щоденних маленьких і великих завдань. Це ж стосується туристичної сфери: новітні програми, смартфони, мережа і зв'язок – усе для ідеального планування відпустки або відраджження.

Користувачі смартфонів – велика і перспективна аудиторія для будь-якого бізнесу, і готельний – не виняток. Багато агентств вже зараз переконують клієнтів-готельєрів розробляти мобільний додаток для своїх підприємств гостинності. Це пов'язано з тим фактом, що в сучасному світі всі користувачі смартфонів вже звикли робити будь-які свої дії та задовольняти свої потреби через їх функціонал.

В Україні готельний бізнес залишився не на такому високому рівні, який потрібен сучасному світу туризму, йому потрібні кардинальні зміни, які допоможуть Україні розвинути у сфері туризму та готельного бізнесу.

Для цього необхідно взяти діючу практику з європейських країн, де готельний бізнес знаходиться вже на більш-менш потрібному рівні розвитку.

У своїй статті я розгляну плюси та мінуси мобільних додатків для готелів, а також проведу порівняння мобільних додатків і функціональних веб-сторінок готелів, які вже зараз працюють на цих технологіях.

Мобільний додаток – програмне забезпечення, призначене для роботи на смартфонах, планшетах та інших мобільних пристроях. Багато мобільних додатків встановлені на самому пристрої або можуть бути завантажені на нього з онлайн-магазинів мобільних додатків.

У світових мережах мобільні додатки – обов'язкова умова зручності їх гостей.

Цей програмний продукт досить дорогий у реалізації, що пояснюється складною технологією виробництва, рідкісними кваліфікованими кадрами і довгим періодом виробництва мобільного додатка.

У мобільному додатку готелю можна подивитися наявність номера в різних містах, організувати раннє бронювання та пряме спілкування з адміністратором. Такий інструмент буде зручним для туристів, а також зможе генерувати величезну кількість корисної інформації для керівника.

Якщо все-таки мобільний додаток визнано виправданим рішенням, то його потрібно обов'язково адаптувати під різні платформи: iOS, Android, а в ідеалі ще й Windows. І платити за розроблення потрібно як за три різні продукти.

Якщо ваш набір пропозицій для певних клієнтів дійсно важливий для них, то особистий check-in буде приємним для туриста – як офлайн, так і в інтернеті.

Із прикладів використання мобільних додатків для готелю можна привести такі великі готельні комплекси, як:

1. Marriott Hotels – це міжнародна компанія з управління готельними мережами зі штаб-квартирою в США. Надає послуги з управління 6080 готелями загальною місткістю 1,2 млн. номерів під 30 брендами в 90 країнах світу. Їх мобільний додаток реалізований у вигляді «мобільного» помічника, який може проконсультувати щодо всіх послуг готелю, забронювати номер тощо через смартфон.

2. The Ritz-Carlton – міжнародна мережа готелів класу «люкс». Мережа знаходиться у власності і управляється компанією The Ritz-Carlton Hotel Company, дочірньою компанією найбільшого у

світі готельного холдингу Marriott International. В їх мобільному додатку реалізована можливість замовити будь-які сервіси готелю лише через смартфон, оминаючи при цьому спілкування з персоналом готелю.

3. Hilton Hotels & Resorts – міжнародна мережа готелів і курортів, що належить корпорації Hilton Worldwide. Компанія була заснована Конрадом Хілтоном в 1919 році. Станом на 2017 рік бренд Hilton Hotels & Resorts включає більше 5 100 готелів і курортів у 103 країнах і територіях світу. Їх мобільний додаток є так званим «мобільним лакшері» для своїх клієнтів. Завдяки цьому функціональному та дійсно зручному додатку гості готелю можуть спокійно насолоджуватися всіма сферами послуг готелю, замовити собі будь-які з них лише зі свого смартфона чи смарт-годинника.

Збалансувати свої інтереси і зручність власників смартфонів можна, якщо також адаптувати особистий кабінет на сайті під мобільний інтернет.

Зробити якісний особистий кабінет – зручний для користування і з комп'ютера, і з телефону – значить допомогти гостю там, де це дійсно необхідно. Адаптація елементів сайту – це веб-технології, які доступні для будь-якого готельєра. Таке універсальне рішення буде корисно як для постійних клієнтів, так і для поодиноких, випадкових.

Туризм – це сфера соціально-економічного комплексу, яка в багатьох країнах перетворилась у високорозвинуту індустрію.

Україна також починає свій розвиток як туристична країна, але потрібно зробити багато змін для іноземних туристів, щоб вони могли зручно мандрувати країною. Із метою більш комфортного перебування в Україні для туристів необхідно зробити якісні умови користування готелями, а саме:

- 1) зробити зручне бронювання готелю;
- 2) якісно надати всі послуги готелю;
- 3) зробити більш комфортні умови спілкування з персоналом готелю для туристів.

Для цього і використовують різноманітні мобільні додатки готелів, а також адаптивні веб-сторінки готелів, завдяки яким турист може зробити все необхідне, щоб із комфортом провести час у нашій країні. Розглянемо функціонал мобільних додатків для готелів в ідеальних умовах, а саме:

1. Продає номера безпосередньо, без комісій посередникам.
2. Продає сервіс: екскурсії, прокат, трансфер, таксі, міні-бар, вечеря, сніданок, обід, ТВ, сувеніри, спа та інші послуги.
3. Продає таргінг. Гостю на вечірню прогулянку запропонує знижки. Людям, які шукали в пошуковику пам'ятки, – оглядову екскурсію.
4. Продає ефективно. Push-повідомлення вказують на найкраще проведення часу в готелі.
5. Рекламує, інформує, орієнтує гостя каталогом послуг, афішею заходів і інтерактивною картою.
6. Перетворює разового клієнта на постійного гостя. Нараховує бонуси у програмі лояльності, вітає з днем народження та святами.
7. Захоплює. Відімкнути двері, приглушити лампи, включити кондиціонер із телефону – круто.
8. Вирішує проблеми. Миттєво. Відділ Guest Relation в онлайн-чаті відповідає на скарги гостей.
9. Отримує зворотний зв'язок. Опитує гостей після виїзду, через геолокацію контролює відвідуваність заходів.
10. Завантажено кожним гостем.
11. Функціонує тією мовою, якою буде зручно спілкуватися с клієнтом готелю.

Нами перелічено основні та ідеалізовані можливості мобільних додатків для готелів, але потрібно розглянути і негативні сторони:

1. Розроблення додатку багато коштує.
2. Не всі клієнти захочуть залишити цей додаток, аби користуватися їм надалі.
3. Мобільний додаток гості готелю можуть використовувати неправильно або зовсім не використовувати.
4. Мобільний додаток потрібно підтримувати та постійно модернізувати, щоб гості отримували тільки актуальну інформацію та користувались тільки актуальними функціями готелю.

Отже, враховуючи вищевказані мінуси, можна зробити висновок, що на даному етапі розвитку готельного бізнесу в Україні цей функціонал не зможуть дозволити собі власники середніх та малих готелів, тому потрібно знайти альтернативу, яка задовольнить усіх таких власників готелів. Розглянемо більш детально ці альтернативи.

1. Соціальні мережі та месенджери.

Спілкуйтеся з гостем у зручних для нього каналах: Facebook, «ВКонтакте», Instagram, Skype, Telegram, Viber, WhatsApp, SMS. Для зручності менеджера готелю можна використовувати агрегатори, які всі канали об'єднують в один інтерфейс. Це дуже зручно для власників малого та середнього готелю, та така можливість не коштує великих грошей.

2. Мобільний сайт.

Адаптивна верстка або спеціальна мобільна версія. Добре зроблений мобільний сайт містить модуль бронювання, список послуг готелю, інтерактивну карту (легко створюється на базі карт Google або інших сервісів), схему проїзду до готелю, контакти готелю і посилання на соцмережі. Мобільний сайт інформує гостей, допомагає їм орієнтуватися, розповідає про акції. Але через нього не можна замовити room service, викликати прибиральницю або оплатити рахунок. Але, не враховуючи цих мінусів, можна припустити, що даний варіант є найбільш зручним та правильним для готелів України.

3. Мобільний рахунок.

Особистий кабінет гостя на мобільному сайті, де він оплачує рахунки і замовляє послуги. Під час заїзду гостю на телефон або пошту відправляється унікальна персональна посилання. Немає необхідності завантажувати додаток, авторизуватися в ньому або на сайті: досить відкрити SMS, перейти за посиланням і відразу опинитися в особистому кабінеті. Також, якщо в гостя не буде із собою смартфона, можливо реалізувати цей сервіс на спеціальних планшетах готелю, які будуть видавати гостям через ресепшн. Цей спосіб дуже непогано себе зарекомендував у таких країнах, як, наприклад, Японія, де є можливість використовувати подібні технології не тільки в готелях, а й у ресторанах чи інших сферах послуг.

Можна зробити висновок, що мобільний сайт неефективний без соцмереж і месенджерів, мобільний рахунок – без сайту, і навпаки. Якщо власник не має можливості розробляти додаток, він може використовувати спільно всі інші мобільні канали зв'язку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агафонова Л.Г., Агафонова О.Є. Туризм, готельний та ресторанный бізнес: ціноутворення, конкуренція, державне регулювання : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. ; Київський ун-т туризму, економіки і права. Знання України, 2002. 360 с.
2. Агеева О.А., Двориченко В.В., Забаев Ю.В. Некоторые аспекты функционирования индустрии туризма / Под общ. ред. А.Л. Лесникова, И.П. Мащицкого, А.В. Чернышева. *Вестник*. 1998.
3. Александрова А.Ю. Международный туризм : учебное пособие для студентов вузов. Київ : Аспект Прес, 2001.
4. Бойко М.Г., Гопкало Л.М. Організація готельного господарства. Київ : Нац. торг.-екон. ун-т., 2006. 448 с.
5. Бойцова М., Піроженко О. Усе про облік та організацію готельного бізнесу. Харків : Фактор, 2005. 232 с.
6. Дядечко Л.П. Економіка туристичного бізнесу : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 224 с.
7. Ерошенко И.Н. Культурно-досуговая деятельность в современных условиях ; НГИК, 1994. 69 с.
8. Ефимова О.П., Ефимова Н.А. Экономика гостиниц и ресторанов. Новое знание, 2006. 392 с.

В.В. Литинский. Мобильное управление отельным бизнесом. – Статья.

Аннотация. Рассмотрены мобильные приложение и веб-страницы для отельного бизнеса, плюсы и минусы, которые могут повлиять на их эффективность.

Ключевые слова: туризм, мобильное приложение, мобильное управление бизнесом, сфера услуг.

V. Litinsky. Micro-management on business performance in Ukraine. – Article.

Summary: Considered mobile application and web pages for the hotel business, their pros and cons, which may affect their effectiveness.

Key words: tourism, mobile application, mobile business management, services sector.

А.А. Матузний
аспирант кафедры бизнес-администрирования и корпоративной безопасности
Международный гуманитарный университет
Научный руководитель: Е.Н. Головченко
доктор экономических наук, профессор,
Международный гуманитарный университет,
г. Одесса, Украина

SEO-АНАЛИЗ КОНКУРЕНТОВ ДЛЯ УВЕЛИЧЕНИЯ ПРИБЫЛИ

Анотація. Розглянуті варіанти аналізу трафіка конкурентів для посилення трафіка на сайт.

Ключові слова: SEO, Semrush, Ahrefs, Serpstat.

Зачем нужен SEO-АНАЛИЗ конкурентов

Каждый новый анализ начинается с изучения и оценки различных показателей: их природы и необходимости отслеживания для наших тематик. Запись показателей без дальнейшего анализа ни к чему не приведет.

Работаем с показателями, отвечая себе на такие вопросы:

- В какой области конкурент лучше? Сегодня SEO – это комплексный подход и зависит от многих факторов.

- Какие стратегии можно позаимствовать у конкурента?
- Какая стратегия не применяется конкурентом и почему?

Далее мы выбираем направление развития нашей стратегии:

- Создание дополнительных фильтров, а с ними и посадочных страниц.
- Создание удобства для пользователя: покупка в 1-клик, рассрочка, бесплатная доставка, дисконтные системы.

- Точечная работа с потребителем: проведение e-mail рассылки, call-tracking.

- Создание более детального описания услуги или товара.

При выборе правильной стратегии проект начнет расти, получит репутацию от поисковых систем и будет давать пользователю ответ на то, что он ищет.

Как определить своих конкурентов.

Естественно, первоочередно мы ищем основных конкурентов, т.е. анализируем нашу нишу в целом. О чем речь? Даже если ваш проект локальный, то советуем исследовать рынок в целом. Это только вершина айсберга в конкурентном анализе, которая позволит вам понять, с какими категориями, привычками и запросами пользователей вы будете встречаться.

Чтобы это сделать, мы выбрали несколько методик. Рассказываем подробно.

Анализ выдачи поисковых систем вручную

Метод самый простой, затратный по времени, но в нем, безусловно, есть свои плюсы. Суть заключается в анализе ТОП 10 поисковых запросов. Анализируем сайты с похожей тематикой и максимально детально оцениваем схожесть их структуры. Составляем список и переходим к техническому анализу и детальному разбору стратегии каждого отдельного конкурента.

Для более качественного контроля конкурентов, даже на базовом уровне, следует создать таблицу или google doc, в который вы зафиксируете критерии, интересующие вас. Анализируйте всегда одних и тех же конкурентов, можете добавлять сайты, если замечаете, что конкурент пробился в вашей нише в ТОП, но не исключайте из анализа выбранных конкурентов, если заметили, что их позиции начали падать. Возможно, этому есть свои причины.

- Считайте количественные показатели, их процентное изменение.
- Берите для анализа не меньше пяти конкурентов.

Анализ конкурентов с помощью SEO сервисов

Работа с Serpstat

Предыдущий вариант долгий, обычно используется малым бизнесом. Тому есть несколько причин:

1. Анализ ТОПа достаточно прост, вполне подойдет для базовых сравнений со своим сайтом: мета-теги, структура, фильтрация, контент.

2. Не у всех есть возможность приобрести доступы к специальным SEO инструментам, не всегда нужен широкий функционал для анализа рынка, и многие часто не знают, как правильно воспользоваться возможностями сервисов. Для сравнения можем сказать, что средняя стоимость оптимального тарифного плана на один инструмент в месяц может быть более 200\$.

3. Ручной анализ ТОПа – затратный метод, и пока вы будете проводить сравнительный анализ сайтов, ваши конкуренты всегда могут воспользоваться специальными сервисами и сделать это в разы быстрее и эффективнее. А как нам известно, хороший SEO-специалист отличается мобильностью, способностью быстро работать с большим объемом данных и эффективно структурировать их.

Учитывая всё вышесказанное, для своих анализов мы в большей мере используем Serpstat: удобный интерфейс, развернутый функционал сервиса, качественная служба поддержки, большая база данных.

Также обратите внимание на доступные тарифы – очень немаловажный вопрос для начинающего специалиста. У сервиса много каналов и подписок, где есть годные статьи и кейсы о SEO, частенько там можно встретить различного вида акции, промокоды на пользование функционалом.

Как же это делается?

1. Вставляем сайт в строку поиска, выбираем поисковую систему и нажимаем поиск.

2. Переходим во вкладку «Анализ доменов» – «Seo-анализ» – «Конкуренты» и получаем таблицу.

Отметим, что программа формирует список конкурентов, исходя из поисковых запросов, по которым они продвигаются.

Работа в Semrush

Для анализа и сравнения корректности данных пользуемся сервисом Semrush. Основной принцип работы такой же как, и у Serpstat, но отличие сервисов в том, что данные собираются из Google и Bing, данных из Yandex нет.

Сбор информации происходит удобным способом: вводим в строку ввода ссылку на наш сайт без протокола или www, т.к. при вводе с протоколом или www данные будут некорректные.

На рисунке отображаются данные:

1. Примерная посещаемость сайта за месяц, количество ключевых слов и примерная стоимость трафика, рейтинг сайта по Semrush.

2. Количество платного трафика, количество ключевых слов и примерная стоимость трафика.

3. Показывает общее количество ссылок, количество ссылающихся доменов и количество ссылающихся IP.

Разговор с клиентом

Последней и жирной точкой в поиске конкурентов является разговор с вашим клиентом или заказчиком услуг. В работе SEO-специалист не может обойтись без соответствующего программного обеспечения, но кому, как не собственнику, лучше знать своих конкурентов?! Вы должны четко понимать, на кого ориентируется ваш клиент.

Если вы столкнулись с трудностью поиска конкурентов, то доверьтесь своему клиенту. Узнайте, по каким критериям он отбирает конкурентов. Ответственные владельцы, часто того не осознавая, обстоятельно подходят к выбору конкурента и анализу его сайта, что полезно для интернет-маркетолога.

Очень важно погрузиться в суть проблемы, никому не нужен анализ «ради галочки». Он должен активно использоваться в течение всего цикла продвижения сайта: от создания семантического ядра и формирования ссылочной стратегии до фактического поиска новых товаров или категорий.

Все мы должны знать, что SEO-специалист сегодня – это нечто большее, чем рядовой закупщик ссылок.

Показатели SEO-анализа конкурентов.

Давайте перейдем к самой интересной части конкурентного анализа – определению метрик, основных показателей наших конкурентов. Конечно, каждый сайт уникален, уже не говоря уже о том, что существуют различные типы сайтов. Но тут мы расскажем о самых базовых показателях, без которых не обходится анализ.

1. Просмотр посещаемости и видов трафика конкурентов.

2. Проверка количества страниц в индексе.

3. Анализ структуры конкурента.

4. Анализ контента.
5. Анализ метаданных.
6. Анализ ссылочной массы конкурентов.
7. Внутренняя перелинковка.
8. Мобильная версия.
9. Мультирегиональность сайта.
10. Скорость загрузки сайта.
11. Проверка социальных сигналов.

Просмотр посещаемости и источников трафика конкурентов

После выбора списка конкурентов интересно было бы знать, откуда они получают трафик и в каком количестве. Для этого мы используем сервис Similarweb.

Когда сделаем записи для данных всех сайтов конкурентов, то можно будет сделать выводы:

- Есть ли куда расти сайту.
- Процент отказа в тематике.
- Узнать, из каких каналов конкуренты получают больше трафика.
- Усилить наши каналы трафика, которые приносят меньше трафика.

Проверка количества страниц в индексе.

Индексация – один из самых важных аспектов продвижения. Какой смысл заниматься сайтом, если его нет в Гугле:)? Страницы в Индексе проверяют для того, чтобы узнать количество страниц в разных поисковых системах. Если разница большая, то можно сделать предположение, что в той или иной поисковой системе много мусорных страниц.

Количество страниц в индексе проверяется при помощи оператора «site:».

Google:

Анализ структуры конкурента

Обращайте внимание на структуру сайтов конкурентов. Ответьте для себя хотя бы на следующий перечень вопросов:

1. Стоит ли создавать дополнительные страницы под низкочастотные запросы?
2. Логична ли структура нашего сайта?
3. Существуют ли у конкурентов страницы, которых у нас нет? Под какие запросы сделаны эти страницы?
4. Какое решение конкуренты принимали при расширении структуры: отдельными посадочными страницами или фильтрами?

После всех этапов можно сделать выводы про оптимизацию структуры нашего сайта, найти потенциал для расширения структуры и направление его развития.

Анализ контента

Не будем лить воду о важности контента, просто немного освежим само понятие «контент». Сегодня в него входит слишком много составляющих. Его формирование занимает гигантскую часть времени и ресурсов и нуждается в большом количестве профессионалов.

Итак, обращаем внимание на наличие контента в категории, подкатегории, посадочных страницах, seo-тексты на страницах фильтрации. Это важно для того, чтобы правильно распределить бюджет на контентную стратегию продвижения.

Обращаем внимание на контент на страницах:

- Главная страница.
- Категории/Подкатегории.
- Карточка товара.
- Страница фильтрации.
- Страница блога (если есть).
- Другие страницы (с техническими параметрами, чертежами и т.д), в зависимости от тематики.

Анализ контента главной страницы, категорий и подкатегорий

- Количество символов в тексте.
- Плотность ключевых слов для страницы.
- Использование LSE ключевиков.
- Используются ли заголовки H1-H6.
- Используются ли грамотно изображения.

- Нумерованные и маркированные списки.
- Используются ли спамные методы в текстах.
- Читательность текста и польза для пользователя.

Анализ контента карточек товара

- Есть ли полезные для пользователя уникальные описания товаров.
- Сколько символов в описании.
- Уникален ли контент на карточках товаров.
- Присутствуют все характеристики товара, наличие видеоотзывов и обзоры.

Наличие другого полезного контента для посетителя, ссылки на лидеров мнений, более экспертные сайты, информационные порталы.

- Есть ли уникальные заказанные обзоры для определенных карточек товара.

Контент страниц блога

При анализе блога конкурента важными моментами является:

- Частота публикации контента.
- Количество статей.
- Средняя длина статьи.
- Блог создан для средне-низкочастотных запросов, полезный контент для посетителя, или просто публикуются новости и акции в компании.

Анализ мета-тегов

При анализе мета-тегов Title, Description, H1 сайт делят на те же типы страниц, что мы выделили ранее:

- главная страница;
- категории/Подкатегории;
- карточка товара;
- страница блога;
- страница фильтрации;

Обращаем внимание:

- используются ли шаблоны, или мета-теги прописаны вручную;
- наличие синонимов;
- структурированы мета-теги или нет;
- наличие специальных символов;
- используется ли информация про уникальное торговое предложение и есть ли призыв к действию с УТП.

После данного анализа можно сделать выводы о том, какие методы используют наши конкуренты при построении мета-тегов, какие методы реализованы у нас и на какие стоит обратить внимание.

Анализ ссылочной массы конкурентов

При анализе ссылочной массы используем Ahrefs. Некоторые сайты скрывают ссылочную массу. Чем больше мы используем различных сервисов при анализе, тем лучше.

Для качественного конкурентного анализа старайтесь анализировать одни и те же показатели в одних и тех же сервисах, так как разные сервисы имеют разные формулы вычисления отдельных показателей. Так, показатель ссылочной массы мы отслеживаем по двум сервисам: Serpstat и Ahrefs.

Для анализа учитываем:

- количество ссылающихся страниц;
- количество доменов;
- анкеры.

Внутренняя перелинковка

Анализируем основные типы страниц и карточки товаров. Просматриваем, реализована ли ручная перелинковка в текстах категорий. Также стоит обратить внимание на перелинковку со страниц карточек на страницы фильтрации и страницы брендов. Существуют ли дополнительные блоки «с этим товаром покупают», «скидка в комплекте», «похожие товары» и т.д.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ашманов И.Г., Иванов А.А. Оптимизация и продвижение сайтов в поисковых системах. Санкт-Петербург. 2011. 459 с.
2. Eric Enge, Stephan Spencer and Jessie C. Stricchiola. The art of SEO. United States of America, 2012. 816 с.
3. Мелькин Н.В., Горяев К.С. Искусство продвижения сайта. Полный курс SEO: от идеи до первых клиентов. Санкт-Петербург. 2018. 261 с.
4. Электронная коммерция. *Википедия: свободная энциклопедия*. URL : https://ru.wikipedia.org/wiki/Электронная_коммерция.

О.О. Матузний. SEO-анализ конкурентов для увеличения прибыли. – Стаття.

Аннотация. Рассмотрены варианты анализа трафика конкурентов для усиления привлечения трафика на наш сайт.

Ключевые слова: SEO, Semrush, Ahrefs, Serpstat.

A. Matuzniy. SEO analysis of competitors. – Article.

Summary. Considered options for analyzing competitor traffic to enhance the attraction of traffic to our site.

Key words: SEO, Semrush, Ahrefs, Serpstat.

УДК 378.046-021.68

Н.Є. Мовмига

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри охорони праці та навколишнього середовища

Національний технічний університет

«Харківський політехнічний інститут»,

м. Харків, Україна

МАРКЕТИНГОВЕ УПРАВЛІННЯ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ПОНЯТТЯ ОСВІТНЬОГО МАРКЕТИНГУ

Анотація. У статті розкриваються поняття «маркетинг», «освітній маркетинг» і «маркетингова діяльність». Розглянуто їх сутнісні характеристики. Звернено увагу на те, що сутність маркетингу простежується саме у функціях, які він виконує.

Ключові слова: маркетинг, маркетингове управління, заклад вищої освіти, принципи, функції та завдання маркетингу.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку освітнього середовища актуальною є проблема діяльності закладу вищої освіти як суб'єкта ринкових відносин і виробника освітніх послуг. Ринкові відносини, на основі яких здійснюється функціонування та розвиток сфери освіти, примушують заклади вищої освіти звернути увагу на умови постійних змін і нестабільності. Як відомо, кожен суб'єкт для успішної діяльності в умовах нестабільного зовнішнього середовища повинен вивчати характеристики освітнього середовища та постійно співвідносити свої освітні потреби та можливості із запитами, потенціалами та ресурсами. Отже, ефективність управлінських рішень у закладах вищої освіти цілком залежить від застосування ефективного механізму відстеження, врахування й управління змінами, визначення рівня задоволення потреб споживачів і формування їх освітніх запитів.

Аналіз наукових джерел дав змогу виокремити роботи В. Андрущенко, Б. Гершунського, Г. Дмитренка, Г. Єльнікової, В. Маслової, В. Олійника, З. Рябової, Т. Сорочан, М. Степка, Т. Сущенко, Є. Хрикова та ін., які розкривають окремі питання надання якісних освітніх послуг на основі вивчення попиту споживачів.

Надання освітніх послуг і проведення маркетингових досліджень в освіті висвітлюється у роботах Б. Братаніча, М. Волкової, Н. Галетової, С. Захаренкова, С. Ілляшенка, М. Карпіщенко, С. Катасонова, Ф. Котлера, Н. Літвінової, Т. Оболенської, О. Панкрухіна, П. Третьякова, К. Фокс, Н. Шарай, Л. Шемятіхіної, В. Шереметової та ін. Окремі аспекти маркетингового управління навчальними закладами досліджують З. Рябова, Г. Кравченко, В. Свистун, Л. Кубська та ін.

Дослідження зазначених науковців визначають, що маркетинг в освіті є важливою функцією менеджменту, він забезпечує регулювання ринку освітніх послуг. Сьогодні він є однією з провідних концепцій в управлінській діяльності керівників закладів вищої освіти. Незнання маркетингу освітніх послуг вже є проблемою.

Для подальшої розробки теоретичних і методичних засад маркетингового управління закладом вищої освіти, беручи за основу класичні роботи таких зарубіжних дослідників, як Г. Армстронг, Б. Бер-

ман, В. Вонг, П. Друкер, Дж. Еванс, Ф. Котлер, Р. Моррис, Ф. Махлуп, Е. Райс, Дж. Сондерс, Дж. Траут, К. Фокс та ін., ми проаналізуємо теоретико-методологічні засади визначення суті освітнього маркетингу.

Виклад основного матеріалу. Освітній маркетинг – це вид діяльності управлінської підсистеми освітніх закладів, спрямований на виявлення, прогнозування та формування попиту на освітні послуги відповідної цільової групи споживачів і найбільш повне його задоволення засобами обміну між виробниками освітніх послуг і їх безпосередніми споживачами [11].

Метою використання освітнього маркетингу в управлінні закладами вищої освіти є прагнення досягти узгодженості між потенціалом закладів вищої освіти як виробників освітніх послуг і потребами споживачів у цих послугах. Принцип узгодження діяльності суб'єктів ринкових відносин покладено в основу маркетингового підходу в управлінні сучасними закладами вищої освіти.

Маркетинговий підхід в управлінні закладами вищої освіти, на нашу думку, є сукупністю всіх методологічних принципів, прийомів і засобів організації управління закладом як самостійним суб'єктом ринку освітніх послуг на засадах освітнього маркетингу.

Розглянемо сутнісні характеристики освітнього маркетингу.

Аналіз наукових джерел свідчить, що становлення маркетингу відбувалося поетапно. Успішному впровадженню ідей маркетингу в підприємницьку діяльність сприяло створення в 1926 р. Національної асоціації маркетингу та реклами США, в 1973 р. перейменованої на Американську асоціацію маркетингу. До середини сторіччя аналогічні організації були створені в країнах Західної Європи та Японії.

Виникнення поняття «маркетинг» має давню історію. В основу цього поняття покладено термін «market», яке тлумачиться як ринок [11]. Тлумачний словник визначає поняття «ринок» як складне утворення, що, з одного боку, є сферою обміну, сукупністю процесів купівлі-продажу, які здійснюються збалансуванням за рахунок цін, а з іншого – забезпечує зв'язок між виробництвом і споживанням, безперервність процесу відтворення, його цілісність. Тобто ринок – це певне місце взаємодії тих, хто виробляє продукцію, з тими, хто її споживає, це сфера обміну будь-чим [10; 11]. О. Панкрухін зазначає, що сам термін укорінився в американському варіанті англійської мови у 1910 р. як агломерат двох слів «market» і «getting», що перекладається як оволодіння ринком, його освоєння або як набуття ринку [8].

Поняття «маркетинг» має ємний зміст. Сьогодні виділяють *процесуальний, функціональний, філософський підходи* до визначення його сутності.

Процесуальний підхід у своїй основі спирається на класичне визначення маркетингу як людської діяльності, спрямованої на задоволення потреб споживачів шляхом обміну будь-чим. *Функціональний підхід* до визначення цього поняття передбачає, що маркетинг – це діяльність щодо покращення продукції, ціноутворення, розподілу та просування продукції, а також взаємодії зі споживачами. У своїй основі він має комплекс маркетингу як сукупність маркетингових інструментів і методів, що використовуються організацією (підприємством) для досягнення його ринкових цілей. *Філософський підхід* визначає маркетинг як орієнтацію діяльності організації на задоволення потреб споживачів [12]. Водночас усі три підходи визначають, що *маркетинг є певним видом людської діяльності*.

У класичних роботах, наприклад, Ф. Котлера та ін., *маркетинг* розглядається як вид людської діяльності, спрямованої на задоволення потреб і запитів за допомогою обміну [4, с. 29]. Пітер Друкер визначає основне завдання маркетингу як зведення до мінімуму зусиль зі збуту, маркетинг повинен створювати готового до покупки споживача [1]. Ел Райс і Дж. Траут вважають: класичне визначення маркетингу змушує вірити, що мета його полягає у задоволенні потреб і запитів споживачів [9].

Науковці у трактуванні поняття «маркетинг» спираються на такі принципи, як:

1. Націленість на досягнення кінцевого практичного результату виробничо-збутової діяльності. Ефективна реалізація товару на ринку в намічених кількостях означає оволодіння його визначеною часткою відповідно до довгострокової мети, наміченої організацією (підприємством).

2. Концентрація дослідних, виробничих і збутових зусиль на вирішальних напрямках маркетингової діяльності.

3. Спрямованість організації (підприємства) не на миттєвий, а на довгостроковий результат маркетингової роботи. Саме це вимагає особливої уваги до запрограмованих досліджень і розробки на їх основі результатів діяльності у вигляді товарів ринкової новизни. Вони забезпечують високу прибутковість господарської (у нашому випадку освітньої) діяльності.

4. Використання в єдності та взаємозв'язку стратегії і тактики активного пристосування до вимог потенційних покупців з одночасним впливом на них [9].

Таким чином, розглядаючи маркетинг, необхідно враховувати його ємний зміст, принципи організації маркетингової діяльності.

Окрім зазначених аспектів, у науковій літературі розкриваються п'ять концепцій класичного маркетингу.

За Ф. Котлером, концепція маркетингу – це твердження, що запорукою досягнення цілей організації є визначення запитів і потреб цільових ринків і забезпечення бажаного рівня задоволеності споживачів ефективнішими та продуктивнішими, ніж у конкурентів, способами [5, с. 48].

До концепцій маркетингу належать:

– концепція вдосконалення виробництва – орієнтована на споживачів, котрі надають перевагу дешевим і більш доступним для придбання товарам;

– концепція вдосконалення товару – передбачає постійне і всебічне підвищення якості товару. Розрахована на споживачів, які готові платити високу ціну за високу якість товару;

– концепція інтенсифікації збутових зусиль – передбачає, що споживачі не купуватимуть товари фірми в достатній кількості, якщо вона не докладе додаткових зусиль у сфері стимулювання збуту;

– концепція маркетингу – запорукою досягнення мети фірми є визначення потреб цільових ринків і забезпечення бажаної задоволеності;

– концепція соціально-етичного маркетингу передбачає, що засобом досягнення мети фірми є визначення незадоволених потреб цільових ринків і забезпечення бажаної задоволеності їх продуктивніше, ніж у конкурентів, з одночасним збереженням або зміцненням добробуту споживача та суспільства загалом [5].

Сутність маркетингу простежується саме у функціях, які виконує маркетинг. До них належать:

1. Аналітична функція – вивчення зовнішнього і внутрішнього середовища закладу вищої освіти, наприклад: аналіз ринку освітніх послуг, вивчення його стану й динаміки; дослідження поведінки споживачів освітніх послуг і постачальників освітньої продукції; аналіз діяльності конкурентів (вітчизняних і зарубіжних закладів вищої освіти) та посередників і т. д.

2. Продуктово-виробнича функція. Передбачає створення нового освітнього продукту, найбільш повно відповідає потребам ринку освітніх послуг і забезпечує високу конкурентоспроможність за рахунок попереднього вивчення ринку.

3. Збутова функція. Система маркетингу забезпечує створення таких умов для надання освітньої послуги, щоб вона завжди була у потрібному місці, в потрібний час, в необхідній кількості та потрібної якості.

4. Функція управління, комунікацій і контролю. Завдяки їй забезпечується зменшення ступеня невизначеності та ризику в господарській і освітній діяльності (складання стратегічних планів), реалізується зосередження ресурсів на вибраних пріоритетних напрямках, тобто ця функція здійснює контроль за виконанням довгострокових планів [3; 4; 8; 10].

На основі функцій виділяють такі завдання маркетингу.

Перше завдання – максимізація споживання, або максимізація прибутку. Зазначену мету зараз ставить перед собою кожна освітня організація.

Друге завдання полягає у визначенні потреб споживачів. Його розв'язання вимагає «піклуватися» безпосередньо про споживачів освітніх послуг, про підвищення ступеня задоволення покупців від покупки товару, що забезпечується контрактною системою вищої освіти.

Третє завдання маркетингу – надання максимально широкого вибору продукції споживачам. З одного боку, це повністю задовольнить потреби покупців у виборі найкращого товару. Але з іншого – розширення виробництва не обов'язково приведе до підвищення попиту, тоді ціна товару збільшиться через великі витрати, а збільшення ціни спричинить невдоволення споживачів. Виникне замкнуте коло. Тому таке завдання ставлять перед собою організації, які впевнені, що їхній товар користуватиметься величезним попитом.

Четверте завдання – підвищення якості життя. Поліпшення якості життя полягає, по-перше, у підвищенні якості, збільшенні кількості, розширенні асортименту, доступності вартості товарів, по-друге, у збільшенні позитивного впливу маркетингу на фізичне (навколишнє) і культурне (духовне) середовище.

Зазначені завдання тільки у своїй сукупності здатні забезпечити основне призначення маркетингу: задоволення запитів і потреб споживачів на основі обміну [2; 3; 5].

Отже, як бачимо, основними завданнями маркетингу й освітнього маркетингу є задоволення потреб споживачів, подолання конкуренції, збільшення частки на ринку, забезпечення зростання обсягу надання послуг.

Як зазначає Т. Сорочан, ці завдання можна конкретизувати та зробити маркетингову діяльність закладу вищої освіти, де надаються освітні послуги, спрямованою на детальне вивчення потреб споживачів, зовнішньої ситуації та можливостей закладу, запровадження заходів щодо розширення та покращення якості послуг, забезпечити єдність стратегії й тактики закладу вищої освіти на цільовому ринку [7, с. 223].

Спираючись на роботи провідних науковців у галузі маркетингу, можна зазначити, що існує три ланки маркетингової діяльності в закладах вищої освіти: *освітні потреби споживачів, комплекс маркетингових заходів і прибуток (матеріальний або іміджевий)*.

Комплекс маркетингових заходів є видом соціальної технології, яка має такі етапи: аналіз (інформацію за результатами маркетингових досліджень), планування (стратегічне, оперативне), організацію виконання, мотивацію, контроль за проведеними заходами й отриманим прибутком, регулювання, інформаційне забезпечення. Як бачимо, ця технологія містить функції управлінського циклу [2] і тому, на наш погляд, є технологією управління. У зв'язку з тим, що вона включає маркетингові аспекти, її можна визначити як технологію маркетингового управління.

Освітні послуги як цілісна система спрямовані на реалізацію місії закладу вищої освіти та сприяють особистісному розвитку тих, хто вчиться, шляхом формування у них когнітивних, організаційно діяльнісних якостей особистості [6; 7; 10]. Заклади вищої освіти надають комплекс освітніх послуг, спрямований на задоволення потреб споживачів, пов'язаний зі зміною їх освітнього рівня чи професійної підготовки та забезпечений ресурсами цього закладу [4, с. 51]. Цей комплекс послуг називають *освітньою програмою*, яка одночасно є і продуктом закладу вищої освіти.

Освітня програма (як комплекс освітніх послуг) розробляється закладом із метою задоволення потреб певної цільової аудиторії в освіті, професійній підготовці, навчанні чи перепідготовці, в підвищенні кваліфікації тощо. Наслідком реалізації цієї освітньої програми є досягнення певного соціального ефекту: зміни освітнього чи професійного рівня людини. Саме з таким освітнім продуктом і виходить на ринок заклад освіти.

Освітня програма – це продукт діяльності закладу вищої освіти, з яким він виходить на ринок освітніх послуг безпосередньо і на ринок праці опосередковано (через випускників) [6; 10]. Вона є матеріалізованою освітньою послугою, яку надає заклад вищої освіти. У її основу покладено освітні потреби споживачів послуг: суб'єктів навчально-виховного процесу, держави, суспільства та ін.

Загалом освітня (навчальна програма) – це нормативний документ, у якому окреслюється коло основних знань, умінь і навичок із кожного окремо взятого навчального предмету, що підлягають засвоєнню. Програма містить перелік тем матеріалу, який вивчається, рекомендації щодо кількості годин на кожну тему, розподіл тем за роками навчання та час, відведений на вивчення всього курсу. Крім того, в програмі зазначено нормативний термін і нормативну частину змісту навчання за певним напрямом або спеціальністю відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня, встановлено вимоги до змісту, обсягу та рівня освіти й професійної підготовки фахівця [6; 10].

Для створення освітньої програми необхідно провести певні маркетингові дослідження щодо визначення викликів на ринку освітніх послуг і ринку праці, наприклад, такі дослідження, як SWOT-аналіз, PEST-аналіз.

Підкреслимо, що SWOT-аналіз із позицій маркетингових підходів можна використовувати для зіставлення внутрішнього становища закладу вищої освіти із позицією конкурентів. Визначаючи слабкі сторони закладу освіти, можна уникнути негативних результатів діяльності, а, вивчаючи слабкі сторони конкурентів, можна перетворити їх на свої переваги [13]. PEST-аналіз як маркетинговий інструмент призначений для виявлення певних аспектів зовнішнього середовища, які впливають на діяльність організації [13]. Саме це визначає структуру і наповненість освітньої програми.

Виходячи з викладеного вище, зробимо такі **висновки**: нами розглянуто сутнісні характеристики класичного маркетингу, його функції, завдання, описано його концепції. Проаналізовано різновиди його тлумачень, які наводяться в науковій літературі, й визначено, що продуктом діяльності закладів вищої освіти є освітня програма, з якою заклад освіти виходить на ринок освітніх послуг безпосередньо і на ринок праці опосередковано (через випускників). Тобто заклад вищої освіти працює й обслуговує два ринки: ринок освітніх послуг і ринок праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Друкер П.Ф. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы. Москва : Book Chamber International, 1992. 350 с.
2. Економічні потреби суспільства, їх суть і структура. Закон зростання потреб та механізм його дії. URL: <http://vybory2002.kiev.ua/?p=10> (дата звернення: 12.04.2019).

3. Королькова Е.М. Организация маркетинга на предприятии : учебное пособие. Тамбов : Изд-во Там. гос. техн. ун-та, 2001. 148 с.
4. Котлер Ф. Стратегічний маркетинг для навчальних закладів. Київ : УАМ, Вид. Хімджест, 2011. 580 с.
5. Kotler Philip. Marketing Management. Analysis, Planning, Implementation, and Control. Prentice Hall, 1997. 837 p.
6. Kravchenko H.Yu., Pochuieva O.O. The competency-based approach in managing the professional development of teachers of higher education institutions in Ukraine : collective monograph. Vol. 2. Sandomierz : Izdevnieciba Baltija Publishing, 2018. P. 180–201.
7. Освітній менеджмент в умовах змін : навчальний посібник / за заг. ред. В. Олійника. Луганськ : СПД Рєзніков В.С., 2011. 308 с.
8. Панкрухин А. Маркетинг образовательных услуг. URL: <http://mou.marketologi.ru/> (дата звернення: 10.04.2019).
9. Райс Эл. Маркетинговые войны. Санкт-Петербург : ЗАО Изд-во «Питер», 2000. 256 с.
10. Рябова З.В. Наукові основи маркетингового управління в освіті : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2013. 268 с.
11. Толковый словарь. URL: <http://www.glossary.ru> (дата звернення: 10.04.2019).
12. Финансовый словарь. URL: http://dic.academic.ru/contents.nsf/fin_enc/ (дата звернення: 10.04.2019).
13. Что такое SWOT-анализ, CBOT-анализ. URL: <http://marketolog.biz/swot-page-50.html> (дата звернення: 10.04.2019).

Н.Е. Мовмига. Маркетинговое управление вузами: теоретический аспект понятия образовательного маркетинга. – Статья.

Аннотация. В статье раскрыты понятия «маркетинг», «образовательный маркетинг» и «маркетинговая деятельность». Рассмотрены их основные характеристики. Обращается внимание на тот факт, что суть маркетинга прослеживается именно в тех функциях, которые он выполняет.

Ключевые слова: маркетинг, маркетинговое управление, учреждение высшего образования, принципы, функции и задачи маркетинга.

N. Movmiga. Marketing management of universities: theoretical aspect of the concept of educational marketing. – Article.

Summary. The article reveals the concepts of “marketing”, “educational marketing” and “marketing activity”. Their essential characteristics are considered. Attention is drawn to the fact that the essence of marketing is traced precisely in the functions that it performs.

Key words: marketing, marketing management, institution of higher education, principles, functions and marketing objectives.

УДК 331.5

Д.А. Прокопій
аспірант

Національний інститут стратегічних досліджень,
м. Київ, Україна

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ МОЛОДИХ ЖІНОК НА РИНКУ ПРАЦІ

Анотація. У статті розглянута проблема низької конкурентоспроможності молодих жінок на ринку праці, яка є однією з соціально-економічних проблем будь-якого європейського суспільства, особливо українського. Визначено основні чинники низького рівня залучення молодих жінок на ринку праці. Виділені пріоритетні напрями державного регулювання конкурентоспроможності молодих жінок на ринку праці.

Ключові слова: конкурентоспроможність, ринок праці, молоді жінки, зайнятість, заробітна плата.

Постановка проблеми. Недосконала система професійної орієнтації населення спричиняє дефіцит кваліфікованої робочої сили на ринку праці України, посилює дисбаланс між попитом на робочу силу та її пропозицією, через що молоді жінки не можуть конкурувати з досвідченою робочою силою старших поколінь, а це призводить до потрапляння значної їх частини на нерегульований ринок праці та

створює в офіційній економіці високий рівень безробіття та низьку конкурентоспроможність на ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальний внесок у дослідження концепції конкуренції у сфері праці зробили видатні зарубіжні вчені, представники класичної економічної школи: Дж.М. Кейнс (John Maynard Keynes), А. Маршалл (Alfred Marshall), Дж. Мілль (John Stuart Mill), Д. Рікардо (David Ricardo), А. Сміт (Adam Smith), М. Фрідмен (Milton Friedman).

Проблеми конкурентоспроможності робочої сили на ринку праці ґрунтовно досліджені такими провідними вітчизняними науковцями, як С.І. Бандур, В.В. Близнюк, Д.П. Богиня, Н.М. Глевацька, О.А. Грішнова, Г.А. Дмитренко, Т.А. Заяць, А.М. Колот, Т.А. Костишина, Г.І. Купалова, Е.М. Лібанова, Л.С. Лісогор, Ю.М. Маршавін, В.В. Онікієнко, І.Л. Петрова, В.М. Петюх, М.В. Семикіна, І.М. Терюханова, Л.Г. Ткаченко, О.І. Цимбал, Л.В. Шаульська та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, попри наявність необхідного теоретико-методологічного базису та понятійного апарату досліджуваної проблематики, існує необхідність комплексного вивчення конкурентоспроможності однієї з найбільш вразливих на ринку праці соціально-демографічних груп – молодих жінок, шляхів її забезпечення та напрямів підвищення, що й зумовило вибір теми.

Мета статті – вдосконалення теоретико-методичних засад виявлення економічних загроз добробуту та якості життя молодих жінок, зумовлених низькою конкурентоспроможністю на ринку праці, задля наукового обґрунтування практичних рекомендацій щодо національної політики зайнятості.

Основний матеріал. Конкурентоспроможність, яка сьогодні є на ринку праці України, ставить жінок, особливо молодих, у нелегку конкуренцію з чоловіками за гідне робоче місце та рівень оплати праці, не враховуючи постійного поєднання домашніх обов'язків жінки з виконанням робочого навантаження. Через це молодим жінкам потрібно докладати більше зусиль для досягнення успіхів у кар'єрному зростанні, ніж чоловікам. Ситуація на ринку праці така, що економічна активність чоловіків зазвичай вища, ніж у жінок. За офіційною статистикою, економічна активність чоловіків у 2018 р. становила 9 393,4 тис. осіб, а жінок – всього 8 546,1 тис. [2]. Незважаючи на постійне підвищення свого кваліфікаційного й освітнього рівня, молоді жінки працездатного віку збільшують свій рівень економічної активності, але, на жаль, не попит на робочу силу.

Однією з найбільш проблемних соціально-демографічних груп, у середовищі якої концентруються соціальні та демографічні загрози, є молоді жінки. Саме серед них спостерігаються:

- найвищий рівень безробіття (60,4 тис. осіб у 2018 р.) [2];
- найвищий рівень зайнятості у неформальному секторі (у 2018 р. кількість неформально зайнятого населення у віці 15–70 років склала 3 541,3 тис. осіб, серед них – 153,6 тис. молодих жінок віком 25–29 років) [2];

- рівень дискримінації, не тільки перед роботодавцем, але й перед іншими працівниками (у вересні 2018 р. ПРООН було оновлено Індeksi людського розвитку, до яких включено декілька, що стосуються прав жінок. В оновленій статистиці за 2018 рік наведено індекс людського розвитку за 2017 рік для 189 країн і територій, визнаних ООН, а також індекс гендерного розвитку й індекс гендерної нерівності. В Індексі гендерної нерівності Україна займає 88 позицію. Сьогодні, коли йдеться про валовий національний продукт (ВНП), в Україні дохід жінок складає менше 6 082 доларів на рік, а чоловіків – 10 513. Участь жінок на ринку праці становить 46,9% на протипагу 63,0% серед чоловіків. Рівень безробіття серед жінок на 24% вищий, ніж серед чоловіків. Загальноосвітній показник економічної активності жінок є нижчим, ніж серед чоловіків – 49% у жінок на протипагу 75% у чоловіків. Крім того, жінки у значно більшому обсязі, порівняно з чоловіками, виконують неоплачувану домашню роботу та доглядають за дітьми, хворими та літніми людьми) [4];

- найнижчий рівень оплати праці та доступності якісних робочих місць (середньомісячна заробітна плата серед жінок становить 8 525 тис. грн на протипагу 10 966 тис. грн у чоловіків у 2018 р.) [2];

- кваліфікаційне відставання від чоловіків через необхідність народжування та догляду за дітьми;

- найнижчий рівень добробуту домогосподарств, де є молоді жінки та діти, тощо.

За цих умов молоді жінки демонструють помітні якості конкурентної адаптивності:

- вони виходять із ринку праці і переходять на утримання інших осіб;
- залишаються на тривалий час у декретних відпусках по догляду за дітьми (найвищий коефіцієнт народжуваності 84,8 за віком матері припадає на 25–29 років станом на 2017 р.) [2];
- продовжують навчання, залишають країну;

– погоджуються на умови неформальної зайнятості (153,6 тис. осіб у 2018 р., зайнятих у неформальному секторі) [2];

– часто змінюють роботу тощо.

Стихийний і пристосувальний характер конкурентної адаптивності жінок на ринку праці формує загрози розвитку їх людського капіталу, забезпечення добробуту домогосподарств України, повноцінного заміщення покоління поточних зайнятих, гальмує розвиток стимулів підприємств до інноваційного розвитку, підтримує людський капітал жінок України, сприяє поширенню системи деструктивних, архаїчних і неприйнятних норм і моделей економічної активності загалом, запобігає реалізації можливостей країни щодо збільшення народжуваності, негативно впливає на формування соціального та культурного потенціалу дітей.

Недостатня матеріальна забезпеченість, відсутність житла, вимушене використання матеріальної допомоги батьків нерідко формують у деякої частини молодих жінок соціальний інфантилізм. Праця перестає займати найважливіше місце у структурі життєвих цінностей молодих жінок, посилюються споживацькі настрої. Негативно впливає на особистість і невідповідність отриманої освіти і змісту роботи, яку суспільство може надати сьогодні молодій жінці. Ситуація загалом формує новий рівень ризиків – ризиків спадщини бідності та не конкурентоспроможності.

Все сказане разом створює упродовж 10–15 років загрозу незворотної втрати економікою України внутрішньої стійкості та зовнішньої конкурентоспроможності, а для соціальної сфери – загрозу економічної неспроможності.

Сьогодні середня заробітна плата жінок в Україні традиційно поступається середнім заробіткам чоловіків. Це пов'язується з «вертикальною» сегрегацією зайнятості за ознакою статі, за якої чоловіки переважають на керівних посадах у всіх галузях економіки, та «горизонтальною» сегрегацією ринку праці, коли жінки працюють у менш престижних і менш оплачуваних видах економічної діяльності (наприклад, у таких галузях бюджетного сектору, як освіта, охорона здоров'я, надання соціальної допомоги). За даними Держстату, середні заробітки жінок становили лише 77,7% середніх заробітків чоловіків у 2018 р. [2]. Ці гендерні відмінності надалі закономірно відображаються й у нижчих пенсіях, які отримують жінки.

Маючи нижчі доходи, жінки також становлять більшість одержувачів субсидій на житлово-комунальні послуги, користувачів пілг і є основними одержувачами соціальної допомоги [3]. Гендерний чинник визначає і специфіку українських «профілів» бідності, до яких належать безробітні жінки та жінки, котрі самостійно виховують неповнолітніх дітей.

Загалом, можливості доступу населення України до ринку праці та працевлаштування характеризуються певними гендерними відмінностями. Дані Обстеження населення з питань економічної активності (ОЕАН), яке проводиться Держстатом, засвідчують, що в процесі пошуку роботи жінки більше схильні користуватися допомогою державних служб зайнятості, ніж чоловіки [1, с. 205].

Відповідно, жінки більше вразливі до можливих зловживань у цій сфері. Зокрема, 34% жінок, які шукали роботу або намагалися організувати власну справу, зверталися до центрів зайнятості (проти 23% чоловіків). З іншого боку, значно більша частка безробітних чоловіків (40% проти 28% жінок) намагалися влаштуватися на роботу через особисті зв'язки. Іншою сферою, де з особливою силою можуть проявлятися наслідки корупційних зловживань, є неформальна зайнятість населення, що функціонує поза впливом державних регуляторів. Не маючи можливості відстоювати власні права, неформально зайняті працівники можуть втрачати значну частину заробітків або ресурсів через корупцію. На глобальному рівні серед працівників неформальної економіки переважають жінки, відповідно саме вони зіштовхуються з вищими ризиками вразливої зайнятості, коли працівники не мають гарантій соціального захисту. В Україні неформальна зайнятість охоплює близько чверті усього зайнятого населення (майже 4 млн осіб у 2016 р.). Водночас гендерна структура неформальної зайнятості країни дещо відрізняється від глобальних зразків. У складі неформально зайнятих осіб протягом тривалого часу переважають чоловіки (58% у 2016 р.), що найвірогідніше пов'язується з більш поширеним працевлаштуванням жінок у бюджетному секторі, який пропонує офіційне працевлаштування [1, с. 205].

Отже, молоді жінки є специфічною групою, що вирізняється за рівнем освіти та професійної підготовки, ціннісними орієнтаціями, соціальною й економічною активністю. Тому, розробляючи механізм державного регулювання ринку праці молодих жінок, необхідно враховувати їх характерні особливості та фактори впливу на ринок праці.

Висновки. Пріоритетними напрямками державного регулювання мають стати професійна орієнтація, освіта та зайнятість. На основі визначеної мети державного регулювання ринку праці молодих жінок необхідно виділити основні завдання її досягнення, а саме:

- забезпечення конкурентоспроможності молодих жінок на ринку праці;
- сприяння реалізації молодими жінками права на працю;
- досягнення балансу між попитом і пропозицією робочої сили;
- сприяння скороченню тіньової зайнятості;
- удосконалення структури зайнятості молодих жінок;
- сприяння самовдосконаленню та самореалізації молодих жінок.

Враховуючи необхідність підвищення конкурентоспроможності молодих жінок на ринку праці, необхідно:

- здійснювати контроль за додержанням і виконанням забезпечення рівного захисту праці молодих жінок роботодавцями з метою попередження фактів гендерної дискримінації відповідно до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (ст. 17 «Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у праці та одержанні винагороди за неї»);
- сприяти розвитку малого підприємництва серед жінок, у т. ч. серед молодих жінок, покращенню доступу до нових інформаційних технологій;
- гарантувати дотримання принципу рівної оплати за працю рівної цінності, вжити заходів щодо скорочення і ліквідації розриву в оплаті праці чоловіків і жінок і регулярно переглядати рівень заробітної плати в секторах, де зосереджені молоді жінки;
- переглянути список заборонених професій і секторів, заохочувати і полегшувати доступ жінок до раніше заборонених професій за рахунок покращення умов праці, охорони здоров'я та безпеки на робочому місці;
- розробити програми з навчання професійних навичок для молодих жінок із метою підвищення їх конкурентоздатності під час пошуку роботи в різних (у т. ч. нетрадиційних для жінок) галузях зайнятості та знайти підтримку для їх реалізації;
- розробити освітні програми з підвищення обізнаності з прав жінок та недискримінаційного підходу на ринку праці для жінок і роботодавців;
- викоренити дискримінаційну практику, що застосовується у складенні оголошень про вакансії та під час влаштування кандидатів на роботу. Такі кроки мають передбачати перегляд затвердженої форми Держкомстату, що використовується для отримання інформації про наявні вакансії, для того, щоб виключити звідти окремих перелік робіт для жінок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Економічна активність населення України – 2016: Стат. збірник / Держстатслужба України. 2017.
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Gerasymenko G., Maksymenko K. Ukraine Country Gender Assessment – 2016. Document of the World Bank, Washington, D.C. : World Bank Group, 2016. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/128891470822320083/pdf/107673-PUB-P156988-ADD-ISBN-PUBLIC-SoltisBookENweb.pdf>.
4. Human Development Indices and Indicators 2018. Statistical Update. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf.

Д.А. Прокопий. Направления повышения конкурентоспособности молодых женщин на рынке труда. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрена проблема низкой конкурентоспособности молодых женщин на рынке труда, которая является одной из социально-экономических проблем любого европейского общества, особенно украинского. Определены основные факторы низкого уровня привлечения молодых женщин на рынок труда. Выделены приоритетные направления государственного регулирования конкурентоспособности молодых женщин на рынке труда.

Ключевые слова: конкурентоспособность, рынок труда, молодые женщины, занятость, заработная плата.

D. Prokopiі. Areas of increasing the competitiveness of young women in the labor market. – Article.

Summary. The article deals with the problem of the low competitiveness of young women in the labor market, which is one of the socio-economic problems of any European society, especially Ukrainian. The main factors of the low level of involvement of young women in the labor market are determined. Priority directions of state regulation of the competitiveness of young women in the labor market have been identified.

Key words: competitiveness, labor market, young women, employment, wages.

І.Д. Спаський
викладач кафедри загальної економічної теорії та економічної політики
Одеський національний економічний університет,
м. Одеса, Україна

ОНТОЛОГІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Анотація. У статті здійснюється осмислення онтологізації господарства у вимірі економічної антропології. Економічна антропологія розкривається у буттєвому обсязі філософії господарства. Це розкриває екзистенціалізацію у логосному, енергійному та субстанційному вимірах.

Ключові слова: онтологізація господарства, економічна антропологія, філософія господарства, екзистенціалізація.

Соціальний вимір економічної антропології розкривається в роботах К. Маркса, ґрунтуючись на осмисленні сутності та існування людини, її волі і рабства, відчуження та подолання відчужених сил, сенсу історії. У «Тезах про Фейєрбаха» Маркс говорить про сутність людини як «ансамбль суспільних відносин». Далі положення «Тез» були розвинені Марксом у «Німецькій ідеології», розкриваючи розуміння природи людини як соціальної, яке включає в себе пояснення причин і ідеальних, позитивних уявлень про людину, і еґоїстичних характеристик індивідуальної свідомості і праксису, використовуючи при цьому поняття відчуження. За Марксом, у людині всі її основні (чуттєво-емоційні, тілесні й інтелектуальні) характеристики не є чимось природним, натуральним або якимось заданим ззовні. У людині все «олюднено», оскільки людина як індивід існує у зв'язках і відносинах з іншими людьми. Історичні традиції, звичаї, культурні схематизми і стереотипи, успадковані поведінкою і мисленням, активно впливають на будь-якого індивіда. Маркс вважав, що глибинні, «родові» характеристики людини це і є її «сутність», становлять підсумок світової історії, результат соціальних впливів. «Людина як така» – тільки абстракція, яка фіксує цю нескінченність якостей, вкладених у кожного індивіда соціумом. Так само Я –індивід як такий – теж абстракція; Я є мікрокосм, в якому «... історія окремого індивіда аж ніяк не може бути відірвана від історії попередніх йому або сучасних індивідів, а визначається нею». Добро і зло в людській природі, любов або еґоїзм Маркс пояснює не самою цією природою, а соціальними обставинами, або, як він каже, «передумовами», що наділяє індивідів тими чи іншими якостями. Обставини зовсім не однозначні, тобто стимулюють або «добро», або «еґоїзм». Вони історичні, тобто мінливі в соціальному часі. Вони рукотворні, бо сама людина або самі індивіди створюють власні соціальні обставини під час зміни поколінь. Вони ще й широко варіативні. Характеристики соціального буття – мова, статеві ролі, сімейні відносини, види життєзабезпечення і трудової діяльності – різноманітні. Тому соціальна детермінація особистісного Я людини завжди є в наявності, але зовсім не стає, за Марксом, настільки ж стовідсотковою, як детермінація природна. У сучасному йому суспільстві Маркс бачив вузький вихід зі сфери соціального детермінізму в смугі соціально випадкового, тлумачачи виробництво вельми узагальнено, причому сам вказує на відміну філософського підходу від усякого більш конкретного: «Промисловість можна розглядати як велику майстерню, в якій людина вперше привласнює собі власні сили і сили природи, опредмечує себе, створює собі умови для людського життя. Коли промисловість розглядають таким чином, то абстрагуються від тих обставин, в рамках яких вона не діє як промисловість; в цьому разі стоять уже не в промисловій епосі, а над нею; розглядають промисловість не за тим, чим вона нині є для людини, а за тим, чим нинішня людина є для людської історії, ніж вона є історично; оцінюють не промисловість як таку, не її нинішнє існування, а навпаки, ту силу, яка полягає в промисловості, крім її свідомості і проти її волі, і яка знищує її і створює для людського існування». У промисловості, таким чином, Маркс бачить загальну субстанцію людського роду – праксис; або, інакше, осмислює промисловість швидше на філософському, ніж на соціологічному рівні. В історичних же формах промисловості – до сучасної включно – Маркс бачить панівною працю в її відчуженні; такий же його оцінний підхід до історичного минулого промисловості і колишніх у минулому форм праці. Наділення людини або людей рангом самостійної суверенності, тобто статусом суб'єкта соціальної історії, і розшифровка, розкриття

цих положень у понятті виробляє праксиси (або «виробництва», «промисловості») – всі ці Марксова ідеї мають далекоюсяжний філософський зміст. Багато в чому масове вкорінення поглядів Маркса на економічну антропологію в найширшому сенсі, по суті, породили економічний детермінізм, або економізм, за Б.В. Вишеславцевим.

У сучасній Україні та в деяких аспектах у всьому світі проглядається криза ідей, дефіцит сенсів та зниження рівня життєвих сил. Це веде до загострення багатьох глобальних проблем – від соціальних до екологічних, від духовних до побутових. Осмислення та подальший розвиток ідей філософії господарства надає надійний базис до вирішення багатьох проблем сучасності. Філософське осмислення господарства у його тотальності надає можливості, піднімаючись до узагальнення логосних, енергійних та субстанційних аспектів, розкриваючи динаміку онтологізації на різних рівнях буття створює методологічну основу онтологічного конструювання господарства, спрямованого на подолання ентропії та онтологічної недостатності, у яких на загальному рівні міститься джерело наявних проблем сучасності.

Філософська антропологія як напрям думки та конкретна практика надає багатомірний евристичний інструментарій, завдяки якому від повсякденності до духовного буття розкривається цільність людини у її ставленні до зовнішнього та внутрішнього онтологічного простору.

Термін «економічна антропологія» почав використовуватися з 1927 р, але перші фундаментальні дослідження були опубліковані раніше. Йдеться про цикл робіт Б. Малиновського «Аргонавти західної частини Тихого океану» (1922), «Злочин і звичай у суспільстві дикунів» (1926) і «Сексуальне життя дикунів Північно-Західної Меланезії» (1929). Істотну роль у розвитку економічної антропології зіграла праця М. Мосса «Нарис про дар» (1925). Безумовно, у названих дослідників були попередники. Серед них – М.І. Зібер, автор праці «Нариси первісної економіки» (1881), і К. Бюхер з працею «Виникнення народного господарства» (1893). Економічна антропологія багато в чому продовжила традиції німецької історичної школи в політекономії. У центрі уваги антропологів виявлялися ті ж проблеми, які цікавили економістів історичного спрямування, – зумовленість економічних процесів особливостями культур, ідея про специфічний, інший порівняно з розвиненим товарним суспільством тип господарства в первісному суспільстві, в традиційних культурах мисливців і збирачів і перших стадіях землеробства. Більшість антропологів заперечували можливість застосування панівних тоді в економічній науці концепцій для вивчення економіки традиційних культур.

На рівні економічних відносин дефіцит сенсів відображається у зниженні інноваційної сприйнятливості та підвищенні економічної інерції. Зниження рівня енергії та підвищення ентропії у зниженні рівня ділової активності підприємців та поглинання їх енергії під дією різноманітних факторів. Пізнання господарства у синтезі інтуїтивного та дискурсивного методів надає можливість удосконалення практики повсякденності та в цілому філософії життя.

Крім того, в умовах, коли амортилогічні процеси досягають критичної маси, виникає потреба щодо знаходження філософсько-методологічної основи перетворень у сатеріологічному контексті, що дає можливість комплексно та всебічно вирішувати накопичені проблеми.

Починаючи зі Стародавнього Світу розвивається знання з онтології. Містичний досвід проживання буття та його осмислення характерні для Стародавнього Китаю, Стародавньої Індії та Стародавньої Греції. Пізнання та осмислення буття у єдності інтуїтивного та дискурсивного пізнання знайшли певний вираз у німецькій класичній школі філософії та руському космізмі. Безпосередньо вчення про господарство представлене у «Філософії господарства» С.М. Булгакова. Цей напрям розвивається і понині. Крім того, розуміння господарства може бути суттєво збагачене внеском філософів-екзистенціалістів.

Однак не повністю розробленим є синтетичний погляд на господарство як логосну, енергійну та субстанційну цільність. Не вистачає комплексного підходу щодо визначення та філософського осмислення процесу онтологізації у сучасних умовах на різних рівнях його протікання. Не дуже чітко ставляться проблеми господарства у амортилогічному контексті. Крім того, важливим аспектом є сатеріологічна трансформація господарства в його функційній інтеграції, що багато в чому перебуває за межами філософсько-методологічного визначення.

Спроби з узагальнення внутрішнього буття за зовнішньої діяльності людини мають багаторічну історію. Вже в Стародавньому світі зроблено розкриття певних ідей про здійснення економічної діяльності, її ролі у бутті людини, історичних шляхах тощо. Даосизм, легізм та конфуціанство у Стародавньому Китаї, Упанішади Індії, ідеї господарства Аристотеля та устрій держави Платона у Стародавній Греції, вчення про обмін та розвиток суспільства братів Грахха у Стародавньому Римі – уся ця палітра думки розкриває на певному рівні цілісності обсяг та глибину проблем, які турбували мисляче людство

тисячоріччя тому. Розкривається зв'язком між цілісністю, глибиною та повнотою буття і людською діяльністю в житті. Це детальніше розкривається у вченні про Дао Лао Дзи та у вченні про буття Платона й Парменіда.

Думка Середньовіччя розкриває теологічне коло питань діяльності людини. Зокрема, бланий Августин та Фома Аквінський розкривають взаємозв'язок між Божим замислом про людину та її діяльністю. Ідея ойкумени і похідні від неї поняття економіки, екології, господарства та інших понять, що розкриваються у різних напрямках думки і практики, узагальнюються та розгортаються у філософії дому.

Епоха екзистенційного нігілізму Просвіти потім розкривається у традиційній економічній теорії від фізіократів та маржиналістів, класичної школи економічної думки до сучасних форм кейнсіанської, монетарної та інституційної теорії. Світський гуманізм – це вища планка мислення у парадигмі традиційної економічної науки.

Спроби осмислити, синтезувати традиції духовного буття людини з її існуванням характерні для XIX – XX віків російської філософії, водночас з виникненням екзистенціальної філософії надає методологічну основу до осмислення у цільності як внутрішнього, так і зовнішнього буття людини. Релігійна філософія та космізм характерні до руської філософії, водночас з розкриттям ідей екзистенційного досвіду, а саме просвіти М. Хайдегера, є певною основою щодо цілісного осмислення господарства у логосному, енергійному та субстанційному вимірах.

Найбільш поширене розуміння господарства обмежується поглядами економічної теорії та прикладної економіки. Тобто досвід розкриття господарства визначається та осмислюється у межах економічних відносин, руху матеріальних потоків, виробництва та відтворення цінностей. Перш за все це стосується безпосередньо сфер матеріального виробництва. Аристотель у «Політиці» окремо розглядає економіку та хрематистику, протиставляючи їх. Хрематистику вважає знаннями про збагачення, а економіку – про виробництво насущних благ та цінностей для підтримання господарства. «Позаяк хрематистика розташована поруч з економікою, люди приймають її за саму економіку; але вона не економіка. Тому що хрематистика не слідує природі, а спрямована на експлуатування. На неї працює лихварство, яке зі зрозумілих причин ненавидять, оскільки воно черпає свій прибуток з самих грошей, а не з речей, до поширення яких були введені гроші. Гроші мали полегшити торгівлю, але лихварський відсоток збільшує самі гроші. Тому цей вид збагачення самий збочений» [1, с. 35]. Надалі хрематистика та економіка в економічній теорії не відокремлюються одна від одної.

Засновником філософії господарства в контексті філософської думки є Сергій Миколайович Булгаков. У праці «Філософія господарства» [2, с. 18–42] він здійснив визначення прикмет філософії господарства, категоріальний апарат, методи дослідження. Крім того, він показав галузі припинення економічної теорії та філософії. Релігійну, містичну та гносеологічну основу осмислення господарства С.М. Булгаков надає християнству, а саме православ'ю. Християнство за самою своєю суттю алхімічне. У його традиції розкривається вчення про перетворення та його досвіди. Виходячи з цього розуміння господарства, С.М. Булгаков також суттєво розкриває явище перетворення.

Модель філософії господарства С.М. Булгакова узагальнюється та детально аналізується у дисертаційному дослідженні Л.А. Тутова [3, с. 56–57].

Для розкриття філософії господарства перш за все пропонується визначення методологічного інструментарія, який був використаний у процесі філософського спогляду та онтологічного осмислення господарства. Тому що метод визначив кут зору та обсяг осягнення господарства. Інтегруючи в собі як духовний та матеріальний, так і історіософічний виміри. Ґрунтуючись на праці «Світ невечірній» [2, с. 45–48], визначається засіб та особливості здійснення філософського спогляду, який був використаний і для пізнання господарства. Розкриття особливостей цього методу, його подальшого розкриття у онтологічному мисленні господарства та практичного використання вважається більш ґрутовним у разі контурного окреслення та короткого аналізу традиції філософського споглядання в контексті пізнання господарства та методу, використовуваного С.М. Булгаковим.

Філософське та економіко-теоретичне осмислення господарства у найбільш узагальненому вигляді міститься у історико-економічних працях. У цілях співвідношення накопиченої традиції та методу С.М. Булгакова пропонується визначити приклади використання філософського споглядання та подальшого онтологічного осмислення господарських процесів.

Насамперед можна визначити, що ще зі стародавнього періоду світової історії є приклади філософського споглядання господарських процесів у зв'язку з динамікою буття. По суті було закладено основу подальшого використання філософського споглядання. З того періоду простежується тенденція

домінування у спогляданні одного з аспектів буття. У тому числі це стосується і споглядання господарства. Так, Сократ, Платон, Парменід спостерігають ідеї-логоси як першооснову, зміст та призначення речей. Лао Дзи розглядає енергійний аспект буття – Дао. М. Варрон, брати Грахха осмислюють більш практичний субстанційний аспект господарств. Можна зазначити: такий практичний аспект суттєво ліг в основу як класичної, так і сучасної економічної теорії. Споглядаючи та осмислюючи господарство, С. Булгаков у онтологічному синтезі подолав це обмеження.

Значну увагу у спогляданні господарства приділено у традиції Дзен. Практики Дзен у своєму обсязі інтегрують спостерігання логосного, енергійного та субстанційного вимірів буття. При цьому Дзен обмежується домінантою спостерігання та буддистського звільнення. Цілі духовного обоження логосного, енергійного та субстанційного рівнів буття не ставляться.

У християнській філософській, богословській та аскетичній традиції також простежується розмежування логосного, енергійного та субстанційного вимірів. Часто філософське, богословське чи містичне споглядання витісняється догматизованим судженням. Тому особливу цінність має містичний гнозис прп. Діонісія Ареопажіту та прп. Максима сповідника, що створили вслід за апостолом Павлом вчення про ум Христов. Вчення про обоження прп. Сімеона Нового Богослова та Григорія Палами більш ґрунтується на енергійному аспекті, що забезпечило його подальший розвиток.

Змістовий, енергійний та субстанційний вимір простежується у спогляданнях німецької класичної філософії. Однак поза вченням про духовну трансформацію та обоження. Філософське споглядання німецької школи виходить за межі містичного споглядання. Багато в чому присутні форми абстрактного узагальнення, що підміняють пряме філософське спостерігання. Зокрема, підсиленням крену у знання-судження. Це набуло певних наслідків як у філософському розумінні господарських проблем, так і у розвитку економічної теорії.

У XX ст. синтез прослідковується у філософському спогляданні С.М. Булгакова та його послідовників та у містика-практика прп. Сілуана Афонського. Енергійний аспект розглядає Б. Вишеславцев у праці «Етика перетвореного еросу» та у праці «Філософська злидня марксизму» критикує економізм як ідеологічне та гносіологічне обмеження у пізнанні господарства [4, с. 27–30].

Послідовник традиції прп. Сілуана Афонського митрополит Антоній Сурожський у [5, с. 76–79] розглядає онтологічні основи містичного споглядання, які співзвучні методу С.М. Булгакова та можуть використовуватись у спогляданні господарства.

Використовуючи метод С.М. Булгакова у контексті осмислення та засвоєння традиції філософського споглядання: господарство у своїй цілності постає у буттєвій динаміці у поєднанні логосного, енергійного та субстанційного вимірів, та розкриваючись як у миттєвому осягненні, так і у історичному розгортанні, врахування історичного виміру дає змогу повірити філософській інтуїції, а також у чомусь розширити та заповнити їх.

Філософське узагальнення господарства до цілісності софійного світу у працях С.М. Булгакова, його попередників та послідовників розкриває, з одного боку, господарство як філософське узагальнення-категорії, а з іншого – як особливе явище онтологічної динаміки, яке розгортається на різних рівнях буття. Осмислення господарства надає можливості розкрити його буттєву сутність та софійність. Крім того, взаємний вплив окремих буттєвих слів та елементів господарств та їх рух у цілому.

На підставі філософсько-методологічних узагальнень господарство визначаємо як: софійний світ у єдності логосного, енергійного та субстанціонального вимірів буття. Софійна наповненість світового буття розкривається у цих трьох вимірах і, таким чином, розкривається можливість розкриття та філософського осмислення буттєвих динамік логосного, енергійного та субстанційного рівнів.

Погляд на світ як єдність логосного, енергійного та субстанційного початків дає можливість розкрити буттєву повноту господарства в різноманітних шарах його буття. У методологічній спадщині В.В. Бібіхіна розкривається софійний аспект господарства та його три виміри. Логосний розкривається у праці «Світ» [6, с. 65–90], енергійний – у праці «Енергія» [7, с. 24–45] та субстанційний – у праці «Ліс» [8, с. 18–34]. У праці «Власність» крізь філософію свого розглядається розкриття присутності у світі особистості та її відносини зі світом [9, с. 78–80].

Розкриваючи присутність людини у бутті, В.В. Бібіхін [6, с. 67] створює суттєву основу щодо можливостей опитів з перетворення господарства на сотеріологічному контексті. Присутність людини та онтологічне розкриття у присутності глибин та вимірів господарського буття дає можливість завдяки реалізації досвідів трансцендування змінювати логосний, енергійний та субстанційний виміри господарського буття.

Таким чином, на підставі філософсько-методологічного осмислення передумов «філософії господарства» та її подальшого розвитку у філософсько-методологічній спадщині В.В. Бібіхіна господарство визначено як: софійний світ у єдності логосного, енергійного та субстанціонального вимірів буття. Використання філософсько-методологічної спадщини В. Бібіхіна розкриває у софійному контексті логосний, енергійний та субстанційний вимір господарства.

Осмислення господарства як Світ у контексті філософії господарства С.М. Булгакова дає можливість розкриття досвідів онтологічного розкриття господарства на різних рівнях його буття. Визначення передумов виникнення філософії господарства дає змогу з'ясувати гносеологічну основу онтологічного дослідження господарства та прослідити подальший розвиток напрому в цілому.

Таким чином, розкривається філософсько-методологічна основа онтологічного конструювання господарства у процесі його онтологізації у сотеріалогічному контексті.

Економічна антропологія у чистому вигляді – це відношення особистості до свого тіла, родини, дому, міста, планети, космосу як до справжнього дому – місця, де розкривається життя, тобто здійснюється онтологізація буття. Можна визначити полярність взаємодії з тілом, родиною, домом, містом, країною, планетою, космосом як з агресивним середовищем та як зі справжнім домом, де розкривається життя. Епоха модерну, скрізь пронизуючи шари внутрішнього та зовнішнього буття людини, у тому числі спотворює підсилення взаємодії людини з обмежуючим буттєвим середовищем як з агресивним, дуже небезпечним та мляво холодним простором, який необхідно використовувати, підкорювати чи знищувати. Філософія світу як дому, більш близька до традиціоналізму, безперервно знищується. Рух людини від культур традиціоналізму до модерну та постмодерну – це зменшення класової нерівності та різних форм розшарування, породження тенденції щодо усереднення на багатьох культурних та соціальних рівнях. Водночас зменшення обсягу буття темних низових рабсько-феодальних феноменів зменшує висоти духу, характерні для стародавнього світу та Середньовіччя. Буття придбаває невисоку амплітуду як у низах, так і у верхах. Це розгортається аж до сучасної мережевої економіки та відповідної економічної антропології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Политика. Сочинения: В 4 т. Москва : Мысль, 1975 1983. Т. 2. 450 с.
2. Булгаков С.Н. «Свет невечерний: Созерцания и умозрения» Москва : Республика, 1994. 415 с. (Мыслители XX века).
3. Тутов Л.А. Философия хозяйства: предмет и методы исследования : дис. ... д-ра филос. наук : 09.00.01 Иваново, 2005 324 с.;
4. Вышеславцев Б.П. Сочинения. 1995 (в книгу вошли работы: «Философская нищета марксизма» и «Кризис индустриальной культуры»).
5. Митрополит Сурожский Антоний. О созерцании и подвиге. Онтологические основы созерцания. *Московский Психотерапевтический Журнал*. 1994. № 2.
6. Бибихин В.В. Мир. Томск : «Водолей», 1995. 144 с.
7. Бибихин В.В. Энергия. Москва : Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2010. 488 с.
8. Бибихин В.В. Лес. Санкт-Петербург : Наука, 2011, 425 с. (Сер. «Слово о сущем»).
9. Бибихин В.В. Собственность. Философия своего. Санкт-Петербург : Наука, 2012. 536 с.

И.Д. Спасский. Онтологизация хозяйства в контексте экономической антропологии. – Статья.

Аннотация. В статье осмысливается онтологизация хозяйства в измерении экономической антропологии. Экономическая антропология раскрывается в бытийном объеме философии хозяйства. Это раскрывает экзистенциализацию в логосном, энергетическом и субстанциональном измерениях.

Ключевые слова: онтологизация хозяйства, экономическая антропология, философия хозяйства, экзистенциализация.

I. Spasskiy. Ontologization of the economy in the context of economic anthropology. – Article.

Summary. The article interprets the ontologization of the economy in the measurement of economic anthropology. Economic anthropology is revealed in the existential volume of the philosophy of the economy. This reveals existentialization in the logos, energetic and substantial dimensions.

Key words: economic ontologization, economic anthropology, economic philosophy, existentialization.

В.Г. Станіславський
аспірант кафедри бізнес-адміністрування та корпоративної безпеки
Науковий керівник: А.Г. Гончарук
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри бізнес-адміністрування та корпоративної безпеки
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна

БІТКОЇН ЯК ЗАСІБ ПЛАТЕЖУ В ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

***Анотація.** У цій статті автор визначає сутність і функції грошей як таких, причини і витоки формування грошей за допомогою бартеру і розвитку торгівлі. Автор розгляне різні визначення грошей у розрізах індустріального і постіндустріального суспільств. У цій статті більшою мірою буде порушена ідея формування вартості біткоїну і проаналізовано первинне і вторинне застосування криптовалютних засобів.*

***Ключові слова:** криптовалюта, електронні гроші, цифрові валюти, віртуальні валюти, блокчейн, постіндустріальне суспільство, цифрове золото, формування вартості, сутність.*

Постановка проблеми. Продуктами постіндустріального суспільства є нові технології та поняття, які несуть у собі все більші обсяги інформації. Суспільству потрібні більш нові і більш швидкі способи передачі інформації, які диктуються значним переходом від виробництва продуктів до виробництва послуг. Зростаюча потреба в мінімізації витрат, у тому числі трансакційних, дали поштовх до створення нових видів технологій та перегляду поняття «грошей». Індивідуалізм і незалежність сучасної людини також внесли свою лепту у формування нового виду цінності. Автор статті вважає, що деякі продукти індустріального суспільства гальмують розвиток, використання нових технологій дасть змогу значно збільшити рентабельність і продуктивність виробництва нових благ і послуг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема сутності та розвитку криптовалют, їх видів, переваг та недоліків їх систем та протоколів присвячені праці М. Лихачова, Н. Поливання, М. Куцевола, О. Шевченко-Наумової, А. Квітки, І. Лубенця, статті та описи в таких інтернет-журналах, як Economist, Coindesk, Bitcoinmagazine, а також багато публікацій у технічній літературі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Окремого дослідження вимагають особливості та тенденції розвитку криптовалют як грошей, які зазнають суттєвих змін і які варто піддати науковому аналізу для прогнозування їх майбутньої динаміки. Перехід від паперових грошей до електронних зумовлений потребами нашого часу, так само як перехід від золотого стандарту до паперових грошей та виникнення систем швидких переказів і пластикових карток.

Мета статті – визначення доцільності використання криптовалют та біткоїну зокрема як засобу платежу та ототожнення цього засобу з грошима; порівняння принципів формування нових валютних систем та появи технології блокчейну і криптовалюти загалом у розрізі етапів розвитку суспільства.

Основний матеріал. На початку викладу основного матеріалу автор підкреслює, що назва цієї статті повністю характеризує суть викладеного матеріалу. У статті використовуються поняття «біткоїн» і «криптовалюта», тому що проблематика дійсна для криптовалют взагалі, але у конкретній статті автор ототожнює гроші на прикладі біткоїну через його конкретні якості. Багато хто сприймає біткоїни як актив, який приносить гроші. На цьому етапі розвитку це частково так. Але, проаналізувавши етапи розвитку суспільства, історичну періодизацію методом від часткового до загального, автор доходить певного, конкретного висновку.

Постіндустріальним суспільством називається суспільство, в економіці якого в результаті науково-технічної революції та істотного зростання доходів населення пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг. Виробничим ресурсом стають інформація і знання. В основні концепції постіндустріального суспільства лежить поділ усього суспільного розвитку на три етапи:

- Доіндустріальне;
- Індустріальне;
- Постіндустріальне;

Е. Тоффлер виділяє три «хвилі» у розвитку суспільства [1]:

- Аграрна під час переходу до землеробства;
- Індустріальна під час промислової революції;
- Інформаційна під час переходу до суспільства, заснованого на знанні (постіндустріального);

Слід зазначити, що серед дослідників немає єдиної точки зору на причини появи постіндустріального суспільства.

Автор наводить лише кілька з них:

– Удосконалення технологій, механізація та автоматизація виробництва дають змогу зменшити частку людей, безпосередньо зайнятих у матеріальному виробництві.

– Сучасна економіка досягла такої якості, коли більшість працівників мусять мати відносно високий освітній рівень.

– Люди, основні матеріальні потреби яких задоволені, зайняті інтелектуальною працею, висувають підвищений попит на послуги.

– Підвищення частки кваліфікованої праці призводить до того, що основним «засобом виробництва» стає кваліфікація працівників. Це змінює структуру суспільства, а власність на матеріальні «засоби виробництва» втрачає своє колишнє значення.

Прихильники марксизму причини бачать в іншому:

– Поділ праці призводить до постійного вичленювання з виробничої сфери окремих дій у самостійну послугу «аутсорсинг». Якщо раніше підприємець сам вигадував і реалізовував рекламну кампанію і це було частиною бізнесу, то зараз рекламний бізнес є самостійним сектором економіки.

– З розвитком економіки і продуктивності праці змінюється структура споживання. Після стабільного забезпечення товарами першої необхідності починається випереджаюче зростання споживання послуг порівняно з ростом споживання товарів. Це призводить до відповідної зміни пропорції виробництва і зайнятості в структурі економіки.

У постіндустріальній економіці найбільший внесок у вартість матеріальних благ, які виробляються саме всередині цієї економіки, вносить кінцевий складник виробництва – торгівля, реклама, маркетинг, тобто сфера послуг, а також інформаційний складник у вигляді патентів, НДДКР тощо.

До особливостей сучасного науково-технічного прогресу теоретики постіндустріального суспільства відносять заміну механічних взаємодій електронними технологіями; мініатюризацію, що проникає в усі сфери виробництва; зміну біологічних організмів на генному рівні. Головний тренд зміни технологічних процесів – зростання автоматизації, поступова заміна некваліфікованої праці роботою машин і комп'ютерів.

У разі переходу від однієї стадії до іншої новий тип товариства не витісняє попередні форми, але робить їх другорядними. Після переходу від Бреттон-Вудської валютної системи до Ямайської фідуціарні гроші перестали бути прив'язані до дорогоцінних металів. Золотий стандарт був відмінений. Золото та інші дорогоцінні метали стали звичайним товаром. Таким чином новий тип грошей зробив золото другорядним. Фіатні, паперові гроші не мають внутрішньої вартості і звертаються, ґрунтуючись на довірі до них суспільства.

Довіра до фіатних грошей в основному забезпечується законодавчо – закон зобов'язує всі установи й організації приймати як оплату національну валюту за її номіналом. Основні функції фіатних грошей такі самі, як і їх попередника, товарних грошей: міра вартості, засіб обігу, засіб накопичення і засіб платежу. Купівля та продаж товарів, платежі – це взаєморозрахунок між сторонами, де гроші виступають елементом міри вартості цього взаєморозрахунку. Виходить, що три основні функції грошей зводяться до взаєморозрахунку. З появою безготівкових розрахунків з'явилося поняття транзакцій. Взаєморозрахунки стали відображати записи: хто, скільки, кому заплатив. З появою технічних засобів банківська система йшла вперед, від векселів і дорожніх чеків індустріалізація привела нас до пластикових карток і платіжних систем, найбільші з яких відомі нам під назвами: American Express, Visa, Mastercard, PayPal, WesternUnion та інші.

Автор статті вважає, що перехід від індустріального до постіндустріального суспільства спричинив зміни в сфері товарообігу і технологічного розвитку, що спричинило появу таких нововведень, як криптовалюта і біткоїн зокрема. Автор ототожнює «блокчейн» взагалі, або «блокчейн» біткоіну із записами в банківській книзі з упровадженням технологічних прийомів, додаючи функціональності цьому «децентралізованому банкінгу». Біткоїн як децентралізована система випускає свої грошові знаки, завдяки яким користувачі можуть робити розрахунки заборгованостей і визначати їх суми. Багато сучасних дослідників криптовалютної галузі цікавляться питанням міри вартості таких активів, прийомами їх регуляції та їх економічного та юридичного визначення.

Маркс наводить приклад із золотом, залізом, пшеницею і шовком у різних кількостях, природно, на які була витрачено одна і та ж сума грошей. А позаяк відмінності в ціні немає, то вони вбачаються людям однією кількістю однакової праці. Але праця, витрачена на те, щоб це отримати, істотно відрізняється, вона неоднорідна. Вона і мусить мати відмінності, а інакше індивідуальність робочих у праці стерта. «Тому праця, що створює мінову вартість, є абстрактно-загальною працею» [2]. Автор статті характеризує біткоіни як майно, яке опосередковує, приймає на себе вартість витрачених на його видобуток зусиль або фінансових коштів. Через свою волатильність два споживачі купують біткоіни за різними цінами, передаючи цим самим на криптовалюту різну вартість. Так само приймаючи в оплату біткоіни, споживач переносить на неї вартість свого часу і ціну за виконану роботу. Майнери, своєю чергою, так само витрачають енергоресурси, переносячи вартість електроенергії і свого часу на біткоіни і криптовалюту в цілому. Так само Маркс розрізняв працю тільки в часі, витраченому на неї. Праця має свій масштаб в одиницях часу. Її можна розділити на середню – проста праця, яку в змозі виконувати будь-який індивідуум, якої будь-хто може навчитися. І складна праця, рівень якої вищий. «Праця цього роду зводиться до складеної простої праці, зведеної в ступінь, отже, наприклад, один день складної праці дорівнює трьом дням простої праці». Чи можна говорити в цьому контексті про «майнінг» як про складну працю, що підтримує роботу всієї мережі, що надалі збільшує або зменшує її пропускну здатність, визначаючи цінність її функції як «швидкого» засобу платежу. Тобто майнінг – це і є первинне використання, це ті зусилля, які користувачі перенесли на криптовалюту, яку вони майнять і бажають отримати щось натомість. Також автор статті говорить про можливість вторинного використання, що являє собою «ліквідність» такого активу. Людвіг фон Мізес писав: «Щоб будь-який об'єкт став надійним сховищем вартості, він має володіти достатнім вторинним використанням» [3]. Нині золото можна розглядати як надійне сховище вартості, яке з роками емпірично показало стабільність і впевненість у ньому. Збільшення вторинного використання просуває золото від колекційного ландшафту до більш стійкого ландшафту володіння вартості. У функції засобу накопичення (заощадження) гроші використовуються для утворення резерву купівельного і платіжного засобу. Виконання грошима функції засобу накопичення зумовлено потребами в розширеному суспільному відтворенні, дорогому споживанні. Так, товаровиробник, бажаючи придбати дороге устаткування, має вдатися до накопичення, тобто після реалізації товару не обертати грошову виручку в новий товар. Криптовалюти, своєю чергою, також мають функцію засобу накопичення. Через свою волатильність споживач вдається до накопичення, бажаючи примножити свій капітал, а вже маючи криптовалюту в готівці, власник не хоче втратити її вартість або бажає знайти щось натомість. Використання біткоіну або іншої криптовалюти, як і золота, лише сприяє переходу від колекціонування до надійного сховища вартості. Цінність – це все, що зберігає купівельну спроможність у майбутньому. «Як тільки я розміщу своє багатство в об'єкті зі збереженою цінністю, я очікую відновити таку ж кількість багатства в майбутньому». Рівень надійності відображає ймовірність того, що об'єкт відповідає функції збереження вартості. Надійність пов'язана зі ступенем основного ризику об'єкта. Основний ризик об'єкта знижується за рахунок вторинного попиту. У разі незамінних предметів колекціонування вторинне, використання незначне, і ціна, наприклад, на мистецтво повністю залежить від сприйнятої цінності спекулянтами. Попит на вторинне використання створює штучну сталу ціну покупки. Предмет колекціонування без вторинного використання наражається на ризик вільного падіння. Отже, ті товари і послуги, які пропонуються до оплати біткоіном чи іншою криптовалютою і створюють міру вартості, цінність. Політика випуску біткоіну дуже нагадує політику щодо дорогоцінних металів, децентралізовану і дорогу в придбанні. Такі атрибути, як стійкість до цензури, мінімізація довіри і здатність з легкістю проникати через кордони, створені людиною, сприяють значному збільшенню

його цінності і зручності використання. Прагматичний погляд на схожість золота і біткоїну полягає в тому, що обидва об'єкти можна описати як «взаємозамінні предмети колекціонування». Або незамінні предмети колекціонування, такі як твори мистецтва, поштові марки, пам'ятні речі, розглядалися як інвестиції і збереження капіталу протягом багатьох років. Функціональний аспект біткоїну і золота сприяє більш високій ліквідності, посилюючи використання накопиченої вартості порівняно з іншими предметами колекціонування. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що відповідно до теореми регресії неосвіченого об'єкта об'єкт може стати надійним сховищем вартості, якщо він володіє величезною ліквідністю в короткостроковій перспективі і сходиться до стабільності в довгостроковій перспективі. Або все, що блищить, може не бути золотом [4]. Потенційна цінність біткоїну в майбутньому має набагато більший вплив на наш розум, ніж його реальна вартість. Чи існує критична основа для надійного сховища вартості, яку часто не беруть до уваги і неправильно розуміють? Автор статті зауважує, що саме біткоїн як перша криптовалюта заслуговує більшої уваги, ніж інші види через декілька своїх якостей:

- це перша криптовалюта, яка стала брендом, на який рівняються і за яким рахують якість та цінність інших валют;

- біткоїн треба «майнити», тобто вкладати зусилля для обслуговування мережі, тим самим задаючи первинний попит, переносючи цінність вкладених зусиль;

- ця криптовалюта зібрала ту досить велику аудиторію користувачів, які провели свій капітал через багато хвиль змінності і все одно використовують її як об'єкт накопичення та засобу платежу, що додає впевненості у цінності;

- за досить довгий період існування приймати біткоїн в оплату стала значна кількість економічних суб'єктів, а саме різні сервіси, онлайн-магазини і т. ін., що створили вторинний попит;

- технічні характеристики та прийоми, такі як децентралізація, відкритість розробки, прозорість, легкість у використанні, а також такі суспільні якості нашого часу, як незалежність від банку та держави та новизна продукту, додають свій внесок у цінність та бажаність продукту.

На думку автора, законодавче визнання біткоїну та криптовалюти взагалі як майна у деяких країнах – це вже великий поштовх та сигнал суспільству. Подальше юридичне визнання та сприйняття світом цього засобу платежу покладе край повсякденному використанню фіатних грошей у розвинених країнах, у сфері послуг та банківській справі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тоффлер Э. Третья волна. Москва : АСТ, 2004. ISBN 5-17-011040-5.
2. Карл Маркс, Фридрих Энгельс. «Капитал», ISBN: 978-5-4453-0429-6.
3. Людфиг фон Мизес. «Человеческая деятельность: трактат по экономической теории», ISBN 978-5-91603-093-8.
4. Anvay Rane. “Evaluation of Bitcoin as a Store-of-Value”. URL: <https://hackernoon.com/evaluation-of-bitcoin-as-a-store-of-value-2cb0a7961713>.
5. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Москва, Академия, 1999. ISBN 5-87444-070-4.
6. Anne H. Dyhrberg, Sean Foley, Jiri Svec. “How investible is Bitcoin? Analyzing the liquidity and transaction costs of Bitcoin markets”, *Economics Letters*, Volume 171, October 2018, Pages 140–143.
7. Elie Bouri, Peter Molnar, Georges Azzi, David Roubaud, Lars Ivar Hagfors. “On the hedge and safe haven properties of Bitcoin: Is it really more than a diversifier?”, *Finance Research Letters*, Volume 20, February 2017, Pages 192–198.
8. “Could Bitcoin Become a New Global Currency?”. URL: <https://graduatedegrees.online.njit.edu/blog/could-bitcoin-become-a-new-global-currency/>.
9. Laura Davidson and Walter E. Block. “Bitcoin, the Regression Theorem, and the Emergence of a New Medium of Exchange”. *The Quarterly Journal of Austrian Economics*, VOL. 18. No. 3. Pages 311–338. FALL 2015.

В.Г. Станиславский. Биткоин как средство платежа в постиндустриальном обществе. – Статья.

Аннотация. В этой статье автор определяет сущность и функции денег как таковых, причины и истоки формирования денег с помощью бартера и развития торговли. Автор рассмотрит различные определения денег в разрезе индустриального и постиндустриального обществ. В данной статье в большей степени будет поднята идея формирования стоимости биткоина, и проанализированы первичное и вторичное применение криптовалютных средств.

Ключевые слова: криптовалюта, электронные деньги, цифровые валюты, виртуальные валюты, блокчейн, постиндустриальное общество, цифровое золото, формирование стоимости, сущность.

V. Stanislavskiy. Bitcoin as instrument of payment in a post-industrial society. – Article.

Summary. *In this article, the author defines the essence and functions of money as such, the causes and origins of the formation of money through barter and trade development. The author will consider different definitions of money in sections of industrial and postindustrial societies. In this article, the idea of the formation of the value of bitcoin will be raised to a greater extent, and the primary and secondary usage of cryptographic instruments is analyzed.*

Key words: *cryptovolume, electronic money, digital currency, virtual currency, blockchain, postindustrial society, digital gold, formation of value, essence.*

Розділ 3

Медицина та фармація

A.M. Antonenko

*PhD, Assistant Professor of Hygiene and ecology department № 1
Bogomolets National Medical University,
Kyiv, Ukraine*

O.P. Vavrinevych

*MD, Assistant Professor of Hygiene and ecology department № 1
Bogomolets National Medical University,
Kyiv, Ukraine*

S.T. Omelchuk

*MD., Professor,
Head of Hygiene and Ecology Institute
Bogomolets National Medical University,
Kyiv, Ukraine*

V.G. Bardov

*corresponding member of NAMS of Ukraine,
MD, professor,
Head of Hygiene and ecology department № 1
Bogomolets National Medical University,
Kyiv, Ukraine*

EXPERIENCE OF SCIENTIFIC AND RESEARCH WORK OF HYGIENE AND ECOLOGY INSTITUTE IMPLEMENTATION AT THE COURSE OF DISCIPLINE “HYGIENE AND ECOLOGY” STUDY FOR FOREIGN STUDENTS

Summary. *We have developed and introduced the method of integrated risk assessment for human health during the consumption of pesticide-contaminated water in the course of teaching the discipline “Hygiene and Ecology”. Introducing future physicians with modern approaches of harmful and dangerous environmental factors assessment is an important part of their training, which brings it to the European level.*

Key words: *education, science, implementation, risk, hygiene and ecology.*

In medical science in recent years hygienic methods related to the assessment of the risk of environmental factors affecting human health have been significantly developed. The assessment of environmental risks is prescribed in Ukrainian legislation, and an increasing attention is being paid to the solution of environmental safety problems [1, p. 222–223; 2]. Today in Europe and the world, risk assessment methods are widely used in various fields of environmental monitoring [3, p. 370].

Chemical compounds and pesticides, in particular, are a significant risk factor for the health of professional and non-professional contingents [4]. In Ukraine, unfortunately, only the risk assessment for professional contingents is conducted directly in the application of pesticides for the crops treatment. Risk assessment for the population when consuming contaminated water is not carried out.

That is why it is relevant and important to develop and implement methods for assessing such risks, to develop a set of measures to prevent the negative impact of pesticides on public health. In addition, it is important for future physicians to know a variety of risk assessment methods for the health of professional and non-professional contingents.

The purpose of the work was to share the experience of implementation of the research results of the Hygiene and Ecology Institute into the course of teaching the discipline “Hygiene and Ecology” for foreign students at the hygienic departments of Bogomolets National Medical University.

Materials and methods. Methods of analysis, synthesis and systematization of information, statistical methods were used in this work. As information sources data from the European Food Safety Authority (EFSA), the Environmental Protection Agency (US EPA), the WHO have been used [5, 6].

Results. One of the topics of “Hygiene and Ecology” discipline, which is studied by medical students, including foreigners, is the “Hygienic assessment of the potential risk of environmental factors affecting human’s and population health” at the 6th year. Today’s topic is extremely relevant given the active European integration of our country, as in Europe, the risk-oriented approach is extremely common in assessing any environmental factors, including pesticides [5, 6].

In order to assess the risk to human health when consuming water contaminated with pesticides (so-called “bystanders” or non-professional contingents) abroad, there is such a method (SCI-GROW), which only reflects the maximum possible concentration of substance in water [7, p. 41–43].

Certain indices (LEACH, GUS, LIX) show only the risk of pesticide penetration into ground and surface water, but do not give rise to any risk assessment for human health when using water, contaminated with pesticides. Most other approaches to risk assessment are based mainly on a simple comparison of the amounts of potential pesticide consumption with the product with its admissible daily intake (ADD) [5, 6].

The best, in our opinion, leaching potential index is LEACH. First, this index determines not only the possibility of contamination of groundwater, but also rivers, where pesticides may leach from surface runoff. Second, it takes into account the maximum number of parameters that can influence the transition of pesticides from soil into other mediums.

But it should be noted, that all above calculated indices characterize only the potential of pesticides penetration into groundwater and surface water without reliable estimate of the probability of such penetration. Moreover, they do not allow us to estimate the risk to human health when consuming water contaminated in such a way.

In our country, even such methods were absent. Therefore, we proposed an algorithm for risk assessment for human health when pesticides come in various ways in their body in everyday life (Fig. 1).

We recommend for an integrated assessment of the potential risk of pesticides exposure on human body when contaminated water is consumed to evaluate 3 indices: possible leaching into groundwater and surface waters (LEACH), half-life in water (DT_{50}) and allowable daily dose (ADD) in a four-points scale [8–10].

After adding all the points, the integral index of the risk of contaminated water consumption (IPCWC) is estimated as follows: at the value of IPCWC 3 or 4 points – substances are low hazardous to humans (class 4), 5 and 6 – moderately hazardous (class 3), 7 and 8 – hazardous (class 2), 9 and 10 – highly hazardous (class 1B), 11 and 12 – extremely hazardous (class 1A).

Implementation of this methodology in the educational process was carried out in 2017–2018 and 2018–2019 study years. Around 150 foreign students were informed about the method.

At the practical classes on the topic “Hygienic assessment of potential risk ...”, students have an opportunity to get acquainted with this technique. They solve situational tasks in assessing and predicting the risk of harmful effects on the human body when consuming water contaminated with pesticides, giving recommendations for the prevention of such effects.

For example, at conducting of the post-registration monitoring re-

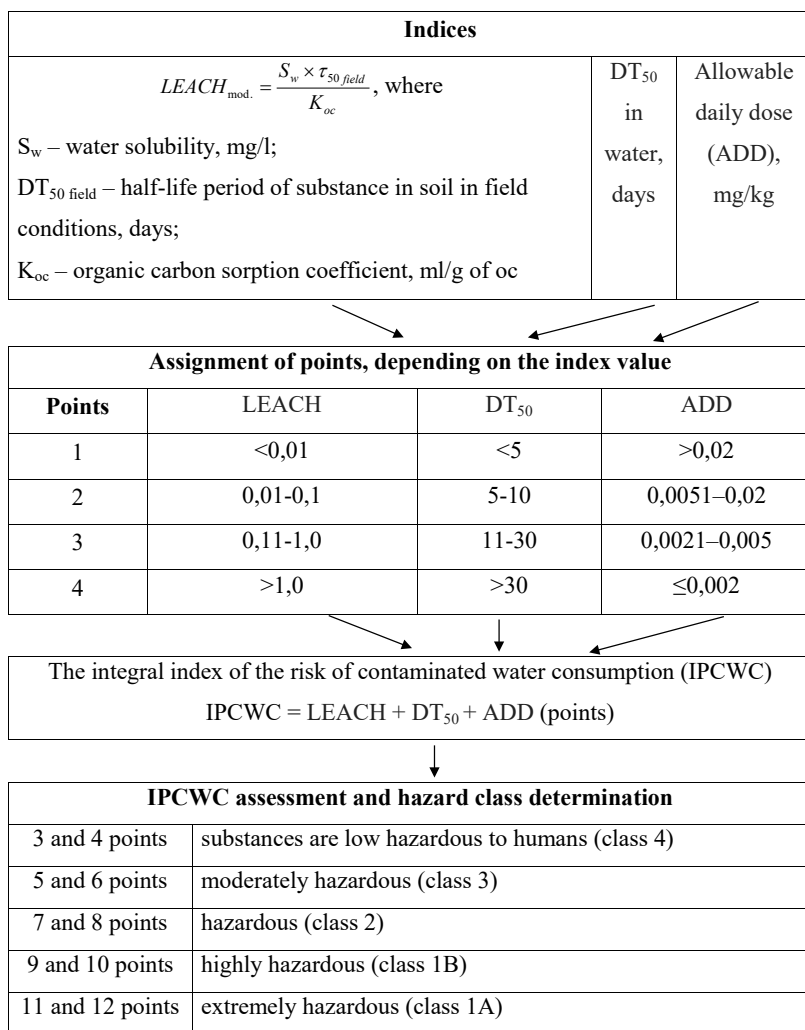

Fig. 1. Scheme for estimating and predicting the risk of pesticides exposure with water to the human body

searches you got the task to estimate the hazard of getting into the human body with water one of the most widely used in Ukraine and the world of fungicide difenoconazole.

Information about physical and chemical properties, stability in the water is given from IUPAC official website: solubility in water – 15 mg/l, K_{oc} – 3760, DT_{50} in water – 3 days. Parameters of studied fungicide stability in soil and climatic conditions of Ukraine are given on the results of own field researches conducted by specialists of Hygiene and Ecology Institute: DT_{50} in soil – 31,3 days. Toxicological properties (allowable daily dose) is given from official Ukrainian document (State Standard 8.8.1.2.3.4-000-2001): ADD – 0,002 mg/kg.

Solution: LEACH = 3 points (0,1249 – calculated by the formula given above), DT_{50} in water = 1 point, ADD = 4 points. IPCWC = 8 points – hazardous compound (class 2).

It was established that according to LEACH index in soil and climatic conditions of Ukraine the risk of contamination of ground and surface water by difenoconazole is moderate. When consuming this compound with water it is hazardous for human health, predominantly due to its high toxicity (low ADD value).

The issues of risk assessment for the population are included in the list of questions for the professional-orientated state exam for students of medical faculties and KROK-2 tests.

Conclusion. Thus, we have developed and introduced the method of integrated risk assessment for human health during the consumption of pesticide-contaminated water in the course of teaching the discipline “Hygiene and Ecology”. Introducing future physicians with modern approaches of harmful and dangerous environmental factors assessment is an important part of their training, which brings it to the European level.

REFERENCE

1. Пляцук Д.Л., Бойко В.В. Економічні аспекти оцінки екологічних ризиків у техногенно-навантажених регіонах. *Механізм регулювання економіки*. 2012. № 4. С. 222–226
2. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2011. № 26. ст. 218.
3. Звягінцева Г.В. Методика з оцінки екологічних ризиків при забрудненні навколишнього природного середовища. *Вісник Донецького Національного університету: Природничі науки*. 2009. Вип. 2. С. 370–379.
4. Корзун В.Н., Воронцова Т.О., Антонок І.Ю. Екологія і захворювання щитоподібної залози. К.: Міжрегіональний видавничий центр «Медінформ». 2018. 743 с.
5. Guidance of EFSA: Guidance on the assessment of exposure of operators, workers, residents and bystanders in risk assessment for plant protection products. *European Food Safety Authority (EFSA) Journal*. 2014. № 12 (10). P. 3874–3924.
6. Report of the Joint working group on bystander risk assessment (BRAWG). Advisory Committee on Pesticides Committee on Toxicity of Chemicals in Food, Consumer Products and the Environment, US EPA. 2013. 70 p.
7. Cohen, S. Recent examples of pesticide assessment and regulation under FQPA. *Agricultural chemical news*. 2000. P. 41–43.
8. Antonenko A., Vavrinevych O., Korshun M., Omelchuk S. Development of a Method for Prediction of Risk of Surface and Groundwater Contamination with Pesticides and Their Dangerous Aspects for Human Health. IntechOpen, 2019. URL: <https://www.intechopen.com/online-first/development-of-a-method-for-prediction-of-risk-of-surface-and-groundwater-contamination-with-pestici> (date of acceptance 10.04.2019).
9. Спосіб комплексної оцінки ризику негативного впливу на організм людини пестицидів при їх вимиванні у воду. Патент на корисну модель № 105429; заявл. 03.07.2015; опубл. 25.03.2016. 2016. Бюл. № 6. 4 с.
10. Antonenko A.M., Vavrinevych O.P., Omelchuk S.T., Korshun M.M. Prediction of pesticide risks to human health by drinking water extracted from underground sources. *Georgian Medical News*. 2015. № 7-8 (244-245). P. 99–106.
11. Державні санітарні правила та норми «Допустимі дози, концентрації, кількості та рівні вмісту пестицидів у сільськогосподарській сировині, харчових продуктах, повітрі робочої зони, атмосферному повітрі, воді водоймищ, ґрунті» (ДСанПнН 8.8.1.2.3.4-000-2001), Київ-2001

А.М. Антоненко, О.П. Вавріневич, С.Т. Омельчук, В.Г. Бардов. Досвід впровадження результатів науково-дослідної роботи Інституту гігієни та екології в курс викладання дисципліни «Гігієна та екологія» для іноземних студентів. – Стаття.

Анотація. Нами розроблено та впроваджено в курс викладання дисципліни «Гігієна та екологія» методу інтегральної оцінки ризику для здоров'я людини при вживанні контамінованої пестицидами води. Ознайомлення майбутніх лікарів із сучасними підходами до оцінки шкідливих і небезпечних факторів навколишнього середовища є важливою частиною їх навчання, що виводить його на європейський рівень.

Ключові слова: освіта, наука, впровадження, ризик, гігієна та екологія.

А.Н. Антоненко, Е.П. Вавріневич, С.Т. Омельчук, В.Г.Бардов. Опыт внедрения результатов научно-исследовательской работы Института гигиены и экологии в курс преподавания дисциплины «Гигиена и экология» для иностранных студентов. – Статья.

Аннотация. Нами разработана и внедрена в курс преподавания дисциплины «Гигиена и экология» методика интегральной оценки риска для здоровья человека при употреблении контаминированной пестицидами воды. Ознакомление будущих врачей с современными подходами к оценке вредных и опасных факторов окружающей среды является важной частью их обучения, выводит его на европейский уровень.

Ключевые слова: образование, наука, внедрение, риск, гигиена и экология.

Ю.Д. Гричениченко
студентка IV курса
Одесский медицинский институт
Международного гуманитарного университета,
г. Одесса, Украина

Э.Л. Маркина
кандидат химических наук,
доцент кафедры медицинской химии и биологии
Одесский медицинский институт
Международного гуманитарного университета,
г. Одесса, Украина

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АХАТИН В КОСМЕТОЛОГИИ

Аннотация. В работе проведен литературный обзор по анализу состава и влияния на состояние эпидермиса секрета ахатин, районы их обитания, жизненного цикла.

Ключевые слова: ахатины, улиткотерапия, секрет улитки, состояние кожи.

Современная косметология представляет собой область медицины, которая освещает и решает вопросы исправления недостатков внешности человека. Для этого врачи-косметологи изучают причины, которые приводят к появлению различных нежелательных эффектов, разрабатывают способы их устранения и коррекции.

Косметология возникла на стыке дерматологии (науки о коже) и физиотерапии (науки о воздействии на человеческий организм природных и других физических факторов) [1].

В настоящее время косметологи не только пользуются эффективными, проверенными временем медицинскими подходами к лечению заболеваний кожи, но и разрабатывают много новых безоперационных технологий, используемых только в косметологии [2].

Следует отметить, что уход за кожей лица это непростая задача, которую можно разрешить, придерживаясь основных правил по уходу за лицом, – они одинаковы для всех, независимо от возраста и типа кожи. Индивидуально же подбираются лишь сами косметические средства.

Наряду с уже известными процедурами по уходу за кожей лица и тела, сейчас популярностью пользуется улиткотерапия. Она заключается в использовании в косметологических процедурах слизи улиток (*Achatina fulica*), которая существенно улучшает состояние эпидермиса.

Что же представляет собой **Ахатина гигантская** (*Achatina fulica*)?

Это сухопутный брюхоногий моллюск из подкласса лёгочных улиток. Он широко распространён в странах с тропическим климатом, относится к высоко инвазивному виду. Размер их не превышает 5–10 см, но бывают отдельные экземпляры длиной более 20 см [3; 4].

Ахатины гигантские обитают в прибрежной части Восточной Африки, где относительно высокие температуры сочетаются с высокой влажностью. В настоящее время улитка встречается в южной Эфиопии, южном Сомали, Кении, Танзании и северном Мозамбике. В конце XIX века и в начале XX века улитка с помощью человека была завезена в Индию, Маврикий, Шри-Ланку, острова Малайского архипелага, Калимантан и в Таиланд. Во время Второй мировой войны японские и американские военные способствовали появлению улиток на востоке (Гуам, Гавайские и Марианские острова, Калифорния) [5].

Во второй половине XX века моллюск был зарегистрирован в Новой Гвинее, Новой Ирландии, Новой Британии, Таити, Новой Каледонии, Вануату и Американском Самоа. Наконец, в конце XX века улитка была обнаружена на островах Карибского моря (Гваделупе и Мартинике) [6].

Улитки обитают в прибрежных низменностях, речных долинах, светлых лесах, кустарниковых зарослях и полях сельскохозяйственных культур [6; 7], для которых они являются вредителями. Моллюск активен при температуре воздуха от 9°C до 29°C, а при температуре от 2°C до 8°C находится в состоянии оцепенения (то есть спячки) [8].

Ахатины питаются зелёными частями растений и плодами, предпочитая мягкие или разлагающиеся части растений. При этом молодые особи предпочитают живые растения, а более старые употребляют мёртвые гниющие растительные остатки. Для формирования своей раковины ахатины скоблят известковые породы, раковины мёртвых моллюсков и скорлупу яиц, поедают животные белки [9].

Каждая особь ахатины имеет как мужские, так и женские половые органы (то есть они являются гермафродитами). При низкой плотности популяции возможно самооплодотворение, но оно достаточно редко.

Ахатины живут 5–6 и до 10 лет. За весь жизненный период они растут, но после первых двух лет жизни скорость их роста замедляется.

Ахатины ведут преимущественно ночной образ жизни, хотя во влажную погоду могут выползать и днём. Светлое время суток они проводят в укромных местах, зарывшись в почву и лишь через два часа после заката солнца проявляют активность.

Было доказано наличие у ахатин долговременной памяти. Они могут помнить, что происходило в течение одного часа, запоминать расположение источников пищи и возвращаться к ним. Молодые особи более подвижны и преодолевают большие расстояния в течение дня, а также способны к дальним миграциям [10].

Основная ценность у ахатин – их слизь.

При изучении химического состава секрета представленных моллюсков специалисты выявили в нём аллантаин натуральный. Известно, что это вещество активно участвует в регенерации клеток. Фермент выступает в виде антиоксиданта [11]. Аллантаин влияет на ткани на клеточном уровне. Поэтому быстро заживают даже достаточно серьёзные повреждения.

Помимо аллантаина, секрет содержит белки коллаген и эластин [12]. Они отвечают за упругость и гладкость эпидермиса. Коллаген и эластин являются необходимыми протеинами для формирования соединительной ткани. Благодаря им кожный покров обретает первоначальную красоту, что заметно улучшает внешний вид.

В улиточной слизи установлено наличие пептидов и витаминов. Пептиды относят к природным антибиотикам [13]. Они уничтожают патогенную микрофлору на эпидермисе, формируют барьерный слой. Кожа получает массу питательных веществ.

Врачи-косметологи знают, что для поддержания нормального состояния кожных тканей человека, ему нужны витамины. В улиточном секрете обнаружено достаточное их количество. Среди самых полезных витаминов обнаружен ретинол, токоферол и аскорбиновая кислота, которые в совокупности улучшают состояние кожи [2].

Присутствие в улиточной слизи гликолевой кислоты [14] способствует удалению ороговевших частичек с верхнего слоя эпидермиса. Благодаря этой кислоте новые клетки кожного покрова быстрее образуются.

В секрете обнаружен и арахан сульфат – вещество, состав которого можно сравнить с гиалуроновой кислотой. Арахан сульфат предотвращает преждевременное старение тканей. Также он значительно повышает эластичность кожи.

Согласно результатам [15], пара процедур улиткотерапии даёт поразительный омолаживающий эффект.

Улитки ахатины используются и в массажной практике. Польза и вред слизи моллюсков изучались неоднократно. Было установлено [16], что регулярные процедуры укрепляют кровеносные сосуды и повышают микроциркуляцию крови.

Результаты проведенной улиткотерапии [15] свидетельствуют, что при осуществлении данной процедуры происходит уменьшение размера пор и осветление тона кожи лица, пропадают мелкие заломы и морщины, исчезает сухость, шелушение и раздражение на коже, рассасываются синяки и мешки под глазами, повышается тонус, гладкость и упругость эпидермиса. В большинстве случаев процедуры проводятся для заживления на коже ссадин и ран различного характера.

Помимо общей пользы для кожи, ахатины используют в качестве отличного мягкого пилинга. Что касается массажа, регулярные процедуры помогают бороться с псориазом и целлюлитом.

Ахатины применяют для устранения целлюлита. Благодаря активным компонентам, которые содержатся в слизи, целлюлит постепенно начинает расщепляться. Кожа обретает гладкость, становится чистой. В тоже время нужно отметить, что нельзя злоупотреблять вышеуказанной терапией. Ее курс можно проводить длительностью от 1 до 2 месяцев. Частота процедур не должна превышать трех раз в неделю [1].

Особенностью слизи улиток является то, что она не имеет противопоказаний к использованию.

Таким образом, проведенный анализ литературных данных и практических работ по использованию улиткотерапии позволяет сделать заключение, что в настоящее время ахатины в косметологии востребованы благодаря своей слизи, в которой сбалансирован минерально-витаминный комплекс, позволяющий устранять проблемные кожные недуги. Помимо этого их используют в качестве мягкого пилинга, при массажных процедурах для устранения псориаза и целлюлита, и при этом не выявлено никакого отрицательного эффекта.

ЛИТЕРАТУРА

1. URL: <https://womane.ru/axatiny-kosmetologii-polza-vred-ulitok-massazh-omolozhenie-kozhi.html>
2. Башура А.Г., Пеклина Г.П., Черемсина В.Ф. Дерматология: Учебное пособие для студентов. Харьков, 2014. 296 с.
3. Cooling, V. Risk Assessment of the Giant African Snail (*Achatina fulica*) Bowdich in New Zealand// LPSC 7700 Integrative Report. Unitec New Zealand (Unpublished Report). 2005.
4. *Achatina fulica* (mollusc). *Global Invasive Species Database*. IUCN/SSC Invasive Species Specialist Group (ISSG) (2 марта 2010).
5. Pears, N.V. Basic Biogeography. 2nd edition. Routledge, 1985
6. Barker, Gary M. Molluscs as Crop Pests. CABI, 2002. 576p
7. Moore, Beverly Alien A. Invasive Species: Impacts on Forests and Forestry. *Forest Resources Development Service Working Paper FBS/8E* (November 2005).
8. Smith J. W. Fowler G. Pathway Risk Assessment for Achatinidae with emphasis on the Giant African Land Snail *Achatina fulica* (Bowdich) and *Limicolaria aurora* (Jay) from the Caribbean and Brazil, with comments on related taxa *Achatina achatina* (Linne), and *Archachatina marginata* (Swainson) intercepted by PPQ// *Raleigh, NC.: USDA-APHIS, Center for Plant Health Science and Technology (Internal Report)*. 2003.
9. Woodward, Susan L.; Quinn, Joyce A. Encyclopedia of Invasive Species: From Africanized Honey Bees to Zebra Mussels. *Greenwood*, 2011. T.Vol. 1. P.66. ISBN 978-0313382208.
10. Kiyonori Tomiyama Homing behaviour of the giant African snail, *Achatina fulica*. *Journal of Ethology*, Vol. 10, № 2 (June 1992), P. 139–146. 11. URL: <http://womanadvice.ru/alantoin-v-kosmetike>.
11. URL: <https://iakosmetolog.ru/preparat/elastic.html>
12. URL: <https://iakosmetolog.ru/preparat/peptidy.html>
13. URL: https://cosmetic.ua/glikolevaya_kislota_v_kosmetike
14. URL: <https://more-vsego.net/ahatiny-v-kosmetologii-polza-i-vred.html>
15. URL: <https://tutknow.ru/medicina/5307-kak-delat-massazh-ahatinami-v-domashnih-usloviyah.html>

Ю.Д. Гріченіченко, Е.Л. Маркіна. Використання ахатин у косметології. – Стаття.

Анотація. У роботі проведено літературний огляд з аналізу складу і впливу на стан епідермісу секрету ахатин, райони їх проживання, життєвого циклу.

Ключові слова: ахатина, равликотерапія, секрет равлика, стан шкіри.

Yu. Grichenichenko, E. Markina. Use of ahatin in cosmetology. – Article.

Summary. In this paper, a literature review was conducted to analyze the composition and effect on the epidermis of the *Achatina* secretion, their habitats, and life cycle.

Key words: *Achatina*, snail therapy, snail secret, skin condition.

О.І. Грішина

кандидат медичних наук,
провідний науковий співробітник
лабораторії та клінічного відділу молекулярної імунофармакології
ДУ «Інститут мікробіології та імунології імені І.І. Мечникова НАМН України»,
м. Харків, Україна

О.М. Бабінець

кандидат медичних наук,
старший науковий співробітник
лабораторії та клінічного відділу молекулярної імунофармакології
ДУ «Інститут мікробіології та імунології імені І.І. Мечникова НАМН України»,
м. Харків, Україна

О.В. Менкус

науковий співробітник
лабораторії та клінічного відділу молекулярної імунофармакології
ДУ «Інститут мікробіології та імунології імені І.І. Мечникова НАМН України»,
м. Харків, Україна

ВПЛИВ ВІТАМІНУ D3 НА ІМУНОГЕННІСТЬ ВАКЦИНИ ПРОТИ ГРИПУ І ЗАХВОРЮВАНІСТЬ НА ІНФЕКЦІЇ ВЕРХНІХ ДИХАЛЬНИХ ШЛЯХІВ У ПОХИЛИХ ОСІБ

Анотація. Призначення вітаміну D3 у дозі 4000 МО/доб. протягом двох місяців до вакцинації не підвищувало імуногенність вакцини щодо штамів вірусу грипу А/Н1N1, А/Н3N2, В, однак його подальший прийом призводив до зниження захворюваності інфекціями верхніх дихальних шляхів у похилих осіб.

Ключові слова: вітамін D3, грип, вакцинація, похилий вік, імуногенність.

Доказова медицина не може похвалитися великою кількістю рандомізованих клінічних досліджень ефективності протигрипозної вакцини в осіб похилого віку через етичні проблеми [1]. Водночас усі державні установи охорони здоров'я у своїх рекомендаціях для людей віком 65 років і старше рекомендують вакцинацію як кращий спосіб профілактики грипу. Багато дослідників вважають альтернативою вакцинації прийом холекальциферолу. Так, Adrian R. Martineau і співавт. у 2017 р. опублікували метааналіз «Добавка вітаміну D для профілактики гострих респіраторних інфекцій» [2]. Так, було зроблено висновок, що добавка холекальциферолу була безпечною і захищала від гострих респіраторних захворювань.

Метою статті є вивчення впливу вітаміну D3 на імуногенність вакцини проти грипу і захворюваність на інфекції верхніх дихальних шляхів у похилих осіб.

Матеріали і методи. Об'єктом дослідження стало 280 осіб, серед яких було 144 (51,4%) жінки і 136 (48,6%) чоловіків віком від 65 до 79 років, середній вік яких склав ($M \pm SD$) ($72,4 \pm 7,1$) років.

Контрольну групу для лабораторних показників склали 70 здорових осіб віком до 65 років, яких було вакциновано проти грипу.

Пацієнти підписали інформовану згоду, складену відповідно до Інструкції щодо заповнення форми первинної облікової документації № 003-6/о «Інформована добровільна згода пацієнта на проведення діагностики, лікування та на проведення операції та знеболення», Наказу МОЗ України № 110 від 14.02.2012 [3].

Для щеплення у 2018 році використовували вакцину «Ваксігріп» (SANOFI PASTEUR, S.A., Франція). Вітамін D3 призначали по 4000 МО/доб.

Уміст антитіл до вірусу грипу типу А (Н1N1, Н3N2) і типу В у сироватці крові проводили за допомогою реакції гальмування гемаглютинації з використанням наборів готових реактивів «Діагностикум

грипозний для РГГА, тип А (H1N1)», «Діагностикум грипозний для РГГА, тип А (H3N2)», «Діагностикум грипозний для РГГА, тип В» (ВАТ «Укрмедіаснаб», Україна).

Імуногенність вакцини визначали в реакції гальмування гемаглютинації за стандартною методикою шляхом визначення в сироватці крові щеплених антитіл до вірусів грипу А (H1N1), А (H3N2) і В із розрахунком рівнів серопротекції, сероконверсії, середнього геометричного титрів (далі – СГТ) антитіл і фактора сероконверсії. Рівень серопротекції оцінювали за кількістю осіб, у яких титр антитіл після вакцинації склав 1:40 і вище. Рівень сероконверсії визначали за числом щеплених, у яких вихідний титр протигрипозних антитіл збільшувався після імунізації в 4 і більше разів. Фактор сероконверсії розраховували як кратність збільшення СГТ антитіл до кінця періоду спостереження (21-й день після вакцинації) порівняно з фоновим рівнем. Оцінку імуногенності препарату здійснювали відповідно до міжнародних критеріїв Комітету з лікарських засобів для людини Європейської Агенції з лікарських засобів, прийнятих для дорослого населення, зокрема рівня серопротекції (не менше ніж у 70% щеплених), рівня сероконверсії (не менше, чим у 40%), фактора сероконверсії (не менше 2,5).

Статистичний аналіз проводився з використанням пакета статистичних програм SPSS версії 15.0. Поріг статистичної похибки різних тестів було встановлено на рівні 5%. Характер даних описової статистики залежав від типу змінних. Розраховували середнє значення, суму, стандартне відхилення, мінімум і максимум для безперервних змінних, частоту і процентні частини для порядкових або номінальних змінних. Для порівняння даних використовували t-тест (Ст'юдента), Вілкоксона і критерій хі квадрат.

Отримані результати. У дослідження було залучено 280 осіб, яких після рандомізації розділили на 4 групи. Пацієнти в групі 1 почали прийом вітаміну D3 і отримали вакцину проти грипу. Пацієнти в групі 2 отримали тільки вакцину проти грипу. Пацієнти в групі 3 – тільки вітамін D3. Пацієнти групи 4 обмежилися виконанням загальногігієнічних заходів.

Групу 1 склало 70 осіб, серед яких було 36 (51,4%) жінок і 34 (49,6%) чоловіки віком від 65 до 79 років, середній вік яких склав (M ± SD) (72,4 ± 7,5) років. У групу 2 увійшло 69 осіб, із яких було 34 (49,3%) жінки і 35 (50,7%) чоловіків віком від 65 до 77 років, середній вік яких склав (M ± SD) (71,9 ± 7,2) років. Групу 3 склало 72 особи, серед яких було 36 (50%) жінок і 36 (50%) чоловіків віком від 65 до 78 років, середній вік яких склав (M ± SD) (72,1 ± 6,1) років. У групу 4 увійшло 69 осіб, із яких було 36 (52,2%) жінок і 33 (47,8%) чоловіки віком від 65 до 77 років, середній вік яких склав (M ± SD) (70,5 ± 6,4) років. Усі групи було зіставлено за віком і статтю, $p > 0,05$.

У всіх пацієнтів було діагностовано поліморбідну патологію, що розподілилася за частотою так (наведено перші 10 нозологій): 1) артеріальна гіпертензія; 2) ішемічна хвороба серця; 3) остеоартроз, зокрема остеохондроз; 4) хронічний панкреатит; 5) хронічний холецистит, зокрема жовчно-кам'яна хвороба; 6) хронічне обструктивне захворювання легень; 7) сечо-кам'яна хвороба; 8) хронічний пієлонефрит; 9) ожиріння; 10) остеопенія/остеопороз.

ВООЗ щодо імунологічної ефективності грипозних вакцин установила вимоги, які вміщують такі критерії оцінки: а) кількість осіб із захисним рівнем антитіл (> 70% для всіх, > 60% для похилих); б) величину приросту антитіл до якого зі штамів, що входять у склад вакцин (> 2,5 для всіх, > 2 для похилих); у 6 разів рівень сероконверсії – чотирикратних приростів антитіл (> 40% для всіх, > 30% для похилих). Результати обстеження наших пацієнтів представлено нижче.

Показники було визначено на день вакцинації (безпосередньо перед введенням вакцини) і через 21 день після вакцинації.

Таблиця 1

Показники імуногенності у обстежених пацієнтів до вірусу грипу А (H1N1), (M ± SD)

Показник	Контроль, n = 50	Група 1, n = 70	Група 2, n = 69
Фактор сероконверсії	6,87 ¹⁾²⁾	5,23	5,31
Рівень серопротекції, (MD ± SD), %	(82,3 ± 12,2) ¹⁾²⁾	68,7 ± 20,1	70,7 ± 23,8
Рівень сероконверсії, (MD ± SD), %	(76,2 ± 14,5) ¹⁾²⁾	57,3 ± 18,4	58,7 ± 16,2
СГТ антитіл [Медіана, 95% ДІ]	89,3 ¹⁾²⁾ [39,4–185]	81,9 [40,3–178]	82,5 [41,4–169]

Примітка: n – кількість пацієнтів; 1) $p < 0,05$ під час порівняння групи 1 і контролю; 2) $p < 0,05$ під час порівняння групи 2 і контролю.

Під час порівняння імуногенності вакцини у осіб похилого віку з молодими (контрольна група), основні показники були достовірно нижче для всіх досліджуваних серотипів вірусів грипу.

Так, у наших пацієнтів, які отримували вакцину, відмічався достатньо високий фактор сероконверсії як для серотипу А (H1N1) (табл. 1), так і для серотипу А (H3N2) (табл. 2) і серотипу В (табл. 3). Хоча в групі контролю, тобто у молодих, він був достовірно вищим. Рівень серопротекції незначно перевищив рекомендовані ВООЗ 60% для похилих осіб як для А (H1N1), А (H3N2), В, залишаючись достовірно нижчим ніж у контролі. Рівень сероконверсії також перевищив рекомендовані ВООЗ 30% для похилих осіб, як для А (H1N1), А (H3N2), В, будучи достовірно нижчим ніж у контролі. Середнє геометричне титрів (далі – СГТ) антитіл найбільш високі в групі контролю (молоді особи) і значущим чином підвищувалися після вакцинації у похилих осіб як для серотипу А (H1N1), так і для А (H3N2) і В.

Таблиця 2

Показники імуногенності у обстежених пацієнтів до вірусу грипу А (H3N2), (M ± SD)

Показник	Контроль, n = 50	Група 1, n = 70	Група 2, n = 69
Фактор сероконверсії	6,73 ¹⁾²⁾	5,34	5,12
Рівень серопротекції, (MD ± SD), %	(83,4 ± 11,8) ¹⁾²⁾	68,4 ± 19,9	71,2 ± 24,2
Рівень сероконверсії, (MD ± SD), %	(77,4 ± 15,2) ¹⁾²⁾	56,9 ± 18,6	58,4 ± 17,7
СГТ антитіл [Медіана, 95% ДІ]	90,1 ¹⁾²⁾ [40,5–187]	82,3 [41,1–183]	83,4 [40,9–175]

Примітка: n – кількість пацієнтів; 1) p < 0,05 під час порівняння групи 1 і контролю; 2) p < 0,05 під час порівняння групи 2 і контролю.

Таблиця 3

Показники імуногенності у обстежених пацієнтів до вірусу грипу В, (M ± SD)

Показник	Контроль, n = 50	Група 1, n = 70	Група 2, n = 69
Фактор сероконверсії	4,97 ¹⁾²⁾	4,53	4,07
Рівень серопротекції, (MD ± SD), %	(78,5 ± 11,4) ¹⁾²⁾	63,1 ± 22,6	68,2 ± 21,7
Рівень сероконверсії, (MD ± SD), %	(72,5 ± 13,8) ¹⁾²⁾	50,6 ± 17,3	53,1 ± 15,5
СГТ антитіл [Медіана, 95% ДІ]	84,2 ¹⁾²⁾ [38,5–171]	78,6 [42,1–184]	79,4 [43,5–172]

Примітка: n – кількість пацієнтів; 1) p < 0,05 під час порівняння групи 1 і контролю; 2) p < 0,05 під час порівняння групи 2 і контролю.

Таким чином, імунологічна ефективність грипозної вакцини у наших похилих пацієнтів відповідала вимогам ВООЗ.

Станом на 01 квітня 2019 р., обстежені пацієнти в кожній групі перенесли ті чи інші захворювання верхніх дихальних шляхів. Було обрано композитну кінцеву точку: грип + гострі респіраторні захворювання. Найбільш благополучними виглядали пацієнти в групах 1 (вакцинація + вітамін D3) і 3 (вітамін D3). Також не було отримано достовірних розбіжностей між цими групами і групою 2 (вакцинація), хоч там і відмічалася тенденція до збільшення захворюваності. Достовірно більша кількість пацієнтів хворіла в групі 4, p < 0,05 під час порівняння з групами 1, 2, 3.

Таблиця 4

Захворюваність на інфекції верхніх дихальних шляхів обстежених пацієнтів, n (%)

	Група 1, n = 70	Група 2, n = 69	Група 3, n = 72	Група 4, n = 69
Кількість пацієнтів, що хворіли	8 (11,4%)	11 (15,9%)	9 (12,5%)	19 (27,5%) ¹⁾

Примітка: n – кількість пацієнтів, 1) – достовірність різниці показників між групою «4» та іншими групами.

Нещодавні дослідження продемонстрували сильний вплив вітаміну D3 на продукцію цитокінів і на регуляцію нормальних вроджених і адаптивних імунних функцій у тварин і людей [4, 5]. Імуномодулювальні ефекти вітаміну D3, як уважають, опосередковуються через його дію на антигенпрезентувальні клітини з найбільш сильним із зареєстрованих ефектів на дендритні клітини [6], проліферацію Т-клітин і продукцію цитокінів з інгібуванням Th1-подібних цитокінів (інтерлейкін (ІЛ)-2, інтерферон γ), збільшення Th2-подібних цитокінів (ІЛ-4, ІЛ-5, ІЛ-10 і ІЛ-13) і Th17-подібних цитокінів (ІЛ-17) [7; 8], через пряму дію на В-клітинний гомеостаз, проліферацію і продукцію імуноглобулінів [9]. Також припускалося, що потенційна дія на четверту групу CD4+ Т-клітин, що мають супресивні, а не ефекторні функції і відомих як регуляторні Т-клітини [10–13]. У результаті було показано, що вітамін D3 (сумісно з тривалентною інактивованою протигрипозною вакциною у мишей) підсилює відповідь антитіл проти гемаглютиніну й імунітет слизової оболонки [14]. Водночас результати метааналізу [15] 9 досліджень у

дітей і дорослих не показали підсилення впливу вітаміну D3 на імуногенність триплетної протигрипо-зної вакцини (позитивний зв'язок було виявлено у двох дослідженнях, негативний – також у двох, а в п'яти інших дослідженнях не було встановлено зв'язку між вітаміном D3 та імуногенною відповіддю).

Оскільки вітамін D3, на думку більшості дослідників, усе ж знижує захворюваність на інфекції верхніх дихальних шляхів, можна припускати, що він діє як модулятор імунної системи, перешкоджаючи надмірній продукції запальних цитокінів, підвищуючи активність макрофагів, стимулюючи продукцію потужних антимікробних пептидів, зокрема в епітеліальних клітинах верхніх дихальних шляхів.

Висновки. Призначення вітаміну D3 у дозі 4 000 МО/доб протягом двох місяців до вакцинації не підвищував імуногенність вакцини щодо штамів вірусу грипу H1N1, H3N2, B. Однак його подальший прийом призводив до зниження захворюваності інфекціями верхніх дихальних шляхів у похилих осіб. Для того, щоб рекомендувати «підтримуючі» добавки вітаміну D3 на початку щорічних сезонів грипу в похилих осіб, є потреба проведення контрольованих широкомасштабних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Kroneman M., Paget W. J., van Essen G. A. Influenza vaccination in Europe: an inventory of strategies to reach target populations and optimise vaccination uptake. *Euro Surveill.* 2003. Vol. 8. P. 130–138.
2. Martineau A. R., Jolliffe D. A., Hooper R. L. et al. Vitamin D supplementation to prevent acute respiratory tract infections: systematic review and meta-analysis of individual participant data. *BMJ.* 2017. Vol. 356. P. i6583.
3. Наказ МОЗ України №110 від 14.02.2012 «Про затвердження форм первинної облікової документації та інструкцій щодо їх заповнення, що використовуються у закладах охорони здоров'я незалежно від форми власності та підпорядкування». URL: https://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20120214_110.html (дата звернення 01.04.2019).
4. Bruce D., Ooi J. H., Yu S., Cantorna M. T. Vitamin D and host resistance to infection? Putting the cart in front of the horse. *Experimental Biology and Medicine.* 2010. 235(8). P. 921–927.
5. Mathieu C., Adorini L. The coming of age of 1,25-dihydroxyvitamin D3 analogs as immunomodulatory agents. *Trends in Molecular Medicine.* 2002. Vol. 8(4). P. 174–179.
6. Van Halteren A. G. S., Van Etten E., De Jong E. C. et al. Redirection of human autoreactive T-cells upon interaction with dendritic cells modulated by TX527, an analog of 1,25 dihydroxyvitamin D3. *Diabetes.* 2002. Vol. 51(7). P. 2119–2125.
7. Boonstra A., Barrat F. J., Crain C. et al. 1 α ,25-Dihydroxyvitamin D3 has a direct effect on naive CD4+ T cells to enhance the development of Th2 cells. *Journal of Immunology.* 2001. Vol. 167(9). P. 4974–4980.
8. Cippitelli M., Fionda C., Di Bona D., et al. Negative regulation of CD95 ligand gene expression by vitamin D3 in T lymphocytes. *Journal of Immunology.* 2002. Vol. 168(3). P. 1154–1166.
9. Chen S., Sims G.P., Xiao X. C. et al. Modulatory effects of 1,25-dihydroxyvitamin D3 on human B cell differentiation. *Journal of Immunology.* 2007. Vol. 179(3). P. 1634–1647.
10. Barrat F.J., Cua D. J., Boonstra A. et al. In vitro generation of interleukin 10-producing regulatory CD4+ T cells is induced by immunosuppressive drugs and inhibited by T helper type 1 (Th1)- and Th2-inducing cytokines. *Journal of Experimental Medicine.* 2002. Vol. 195(5). P. 603–616.
11. Gorman S., Kuritzky L. A., Judge M. A. et al. Topically applied 1,25-dihydroxyvitamin D3 enhances the suppressive activity of CD4+CD25+ cells in the draining lymph nodes. *Journal of Immunology.* 2007. Vol. 179(9). P. 6273–6283.
12. Gregori S., Giarratana N., Smiroldo S. et al. A 1 α ,25-dihydroxyvitamin D3 analog enhances regulatory T-cells and arrests autoimmune diabetes in NOD mice. *Diabetes.* 2002. Vol. 51(5). P. 1367–1374.
13. Urry Z., Xystrakis E., Richards D. F. et al. Ligation of TLR9 induced on human IL-10-secreting Tregs by 1 α ,25-dihydroxyvitamin D3 abrogates regulatory function. *Journal of Clinical Investigation.* 2009. Vol. 119(2). P. 387–398.
14. Lang P.O., Samaras D. Does the Vitamin D Status (H) Arm the Body? *Journal of Aging Research.* 2012. Article ID 806198. 8 pages.
15. Lee M.D., Lin C.H., Lei W.T. et al. Does Vitamin D Deficiency Affect the Immunogenic Responses to Influenza Vaccination? A Systematic Review and Meta-Analysis. *Nutrients.* 2018. Vol. 10(4). P. 409.

Е.И. Гришина, Бабинец О.М., Менкус О.В. Влияние витамина D3 на иммуногенность вакцины против гриппа и заболеваемость на инфекции верхних дыхательных путей у пожилых лиц. – Статья.

Аннотация. Назначение витамина D3 в дозе 4 000 МЕ/сут в течении двух месяцев до вакцинации не повышал иммуногенность вакцины по отношению к штаммам вируса гриппа А/Н1N1, А/Н3N2, В. Однако его дальнейший прием приводил к снижению заболеваемости инфекциями верхних дыхательных путей у пожилых лиц.

Ключевые слова: витамин D3, грипп, вакцинация, пожилой возраст, иммуногенность.

O. Grishyna, O. Babinets, O. Menkus. Influence of vitamin D3 on the immunogenicity of flu vaccines and morbidity of infections of upper airway in elderly persons. – Article.

Summary. The prescription of vitamin D3 in a dose of 4,000 IU / day for two months prior to vaccination did not increase the immunogenicity of the vaccine against strains of the influenza virus A/H1N1, A/H3N2, B. However, its subsequent administration led to a decrease in the incidence of upper respiratory tract infections in elderly persons.

Key words: vitamin D3, flu, vaccination, elderly age, immunogenicity.

Т.Д. Землякова
кандидат медичних наук,
доцент кафедри загальної гігієни
ДЗ «Дніпропетровська медична академія
Міністерства охорони здоров'я України»,
м. Дніпро, Україна

О.В. Антонова
кандидат медичних наук,
доцент кафедри загальної гігієни
ДЗ «Дніпропетровська медична академія
Міністерства охорони здоров'я України»,
м. Дніпро, Україна

Т.А. Головкова
кандидат медичних наук,
доцент кафедри загальної гігієни
ДЗ «Дніпропетровська медична академія
Міністерства охорони здоров'я України»,
м. Дніпро, Україна

ДИНАМІКА ПОКАЗНИКІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО МІКРОКЛІМАТУ В СТУДЕНТСЬКИХ ГРУПАХ МЕДИЧНОГО ВИШУ ТА ЇХ РОЛЬ У РОЗВИТКУ ПСИХОСОМАТИЧНИХ РОЗЛАДІВ У СТУДЕНТІВ

Анотація. У статті представлена динаміка показників психологічного мікроклімату в студентських групах лікувальних факультетів (бюджетної та контрактної форм навчання) медичного вишу (2009, 2014, 2017 рр.) і їх роль у розвитку психосоматичних розладів у студентів на фоні чутливості до стресових ситуацій.

Ключові слова: психологічний мікроклімат, стрес, психосоматичні розлади, студенти.

Процеси реформування вищої медичної освіти, які відбуваються в Україні в умовах глибинних соціально-економічних змін, зумовлюють реалізацію сучасних підходів до організації процесу набуття студентами теоретичних знань і практичних навичок, оптимізації професійної підготовки. У зв'язку з цим обґрунтування підходів до збереження та зміцнення здоров'я сучасної студентської молоді й дослідження особливостей перебігу процесів її психологічної та психофізіологічної адаптації – пріоритетні завдання [4, с. 5].

Науковою основою для формування гармонійної особистості, в тому числі численної армії студентства, розкриття її можливостей і здібностей є психогігієна та інтегральний її складник – психологія міжособистісних взаємин, що, у свою чергу, є основою психологічного мікроклімату в будь-якому колективі [8, с. 76; 10, с. 56–57]. Поряд із цим варто враховувати, що в процесі навчання завжди існує низка так званих «кризових періодів», характерними ознаками яких варто вважати як високий рівень сенситивності організму, так і виражені, стресові за своїм змістом нервово-емоційні навантаження, що призводять до серйозних психоемоційних порушень і навіть до «синдрому емоційного вигорання» (далі – СЕВ) [6, с. 22; 12, с. 22]. Автор ідеї емоційного вигорання С. Maslach підкреслює, що емоційне вигорання – це не втрата творчого потенціалу, а «емоційне виснаження, що виникає на фоні стресу» [11, с. 17].

Стресові ситуації, а також високі інформаційні навантаження, які характерні для сучасної вищої школи, – це потенційна загроза здоров'ю студентської молоді у вигляді преморбідних психосоматичних розладів з боку різних органів і систем організму [1, с. 34; 9, с. 15]. Ось чому гармонізація

міжособистісних відносин – це важливий фактор профілактики конфліктних, стресових ситуацій у студентських колективах, а також фактор профілактики психосоматичних преморбідних розладів у студентів [7, с. 34].

Усе вищенаведене є основою комплексного підходу до гармонізації психологічного мікроклімату і профілактики стресових станів, а також аутотренінгу як активного методу для підвищення психологічної працездатності й збереження психосоматичного здоров'я студентів.

Мета роботи – оцінити динаміку показників психологічної сумісності в студентських групах медичних факультетів різних форм навчання (2009, 2014, 2017 рр.); установити їх чутливість до стресу; охарактеризувати симптоми психосоматичних розладів; використати отримані дані для розроблення методики аутогенного тренування як способу підвищення психічної, розумової та фізичної працездатності студентів, а також антистресових можливостей їхнього організму. Під час визначення мети роботи керувалися Положенням про психологічну службу системи освіти України (Наказ від 23.07.2009 № 616) і Наказом «Про поліпшення соціально-педагогічного та психологічного супроводу навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації» від 30.12.2009 № 1248, розробленими Міністерством освіти України.

У дослідженнях узяли участь 497 студентів 3 курсу бюджетної форми навчання (150 – у 2009 р.; 169 – у 2014 р.; 178 – у 2017 р.) і 212 студентів контрактної форми навчання (74 – у 2009 р., 63 – у 2014 р., 75 – у 2017 р.). Усього в дослідженнях узяли участь 709 студентів. У всіх досліджених визначали показники психологічної сумісності, для чого використовували метод анонімного анкетного опитування, головна перевага якого – об'єктивність як результат анонімності. Застосування цього методу дало змогу детально вивчити проблему психологічної сумісності студентів у групах і змодельовати цілісний результат. Для оцінювання рівня психологічного мікроклімату й характеру міжособистісних взаємин використовували методику визначення коефіцієнта міжособистісної сумісності – показника, який відображає ступінь взаємної сумісності як членів, так і всієї студентської групи. Ця методика запропонована Кримським інститутом курортології (1971 р.). У Причорноморському НДІ гігієни праці розроблена модифікація соціометричного методу (1989 р.), що дає змогу кількісно визначити взаємини в колективі на підставі двобічного опитування. Ця методика успішно застосовувалася під час проведення соціально-психологічних досліджень колективів на низці підприємств та організацій, є тому числі й медичних [3, с. 43; 8, с. 55]. Ступінь схильності до стресу і СЕВ, а також симптоми психосоматичних розладів визначали методом анкетування за методикою Р.В. Купріянова [5, с. 18].

Математична обробка даних проводилася за допомогою програм Excel і Statistica традиційними методами варіаційної статистики [2, с. 29]. Усього оброблено 1 001 анкета (497 – у групах бюджетного навчання та 212 – у групах контрактного навчання) з питань психологічної сумісності, а також 292 анкети щодо визначення ступеня чутливості до стресу та наявності ознак психосоматичних розладів.

Аналіз показників психологічної сумісності в студентських групах 3 курсу бюджетної форми навчання у 2009, 2014, 2017 рр. загалом свідчить про різноспрямованість їх динаміки (таблиця 1). Так, загальний рівень сумісності в групах загалом невисокий. Дещо підвищившись у 2014 р. (з 64 до 67%), у 2017 р. він знизився до 63%. При цьому сумісність із членами групи у старости дорівнює в середньому 70–65–70%, а в деяких групах становила всього 37%. Психологічна сумісність із членами групи в дійсних лідерів висока і становить 86–88–87%, сягаючи 97% у всі роки досліджень. Позитивною тенденцією варто вважати той факт, що збіг особистостей формального (староста) й дійсного лідерів має позитивну тенденцію: якщо у 2009 р. цього не було в жодній групі, то у 2014 р. – в одній, а у 2017 році – в 4 групах. Знизилася кількість аутсайдерів у групах – у динаміці з 17% (2009 р.) до 11% (2014 і 2017 рр.), що є позитивним фактом. Однак їх наявність загалом – явище негативне. Водночас звертає на себе увагу зростання конфліктів у групах: у 2009 і 2017 рр. у конфліктах із товаришами перебувала більше ніж половина студентів (52–54,5% відповідно). При цьому більше ніж один конфлікт мали 14% (у 2009 р.) та 12,3% (у 2017 р.) студентів.

**Динаміка показників психологічної сумісності студентів
у групах 3 курсу бюджетної форми навчання (2009, 2014, 2017 рр.)**

Показники	Роки		
	2009	2014	2017
	абс. (%)		
Кількість студентів	150 (100)	169 (100)	178 (100)
Індекс сумісності груп	1,93 (64)	2,0 (67)	1,9 (63)
Індекс сумісності старости (формальні лідери)	2,1 (70)	1,96 (65)	2,1 (70)
Найменший рівень сумісності старости	1,68 (56)	1,57 (52)	1,1 (37)
Індекс сумісності дійсних лідерів	2,58 (86)	2,64 (88)	2,61 (87)
Найвищий рівень сумісності дійсних лідерів	2,9 (97)	2,9 (97)	2,9 (97)
Збіг із формальним лідером, його індекс	немає	в одній групі – 2,46 (86)	у чотирьох групах: 2,49–2,6 (83–87)
Індекс сумісності 1,5 (50%) і менше – аутсайтери	25,0 (17)	18,0 (11)	19,0 (11)
Загальна кількість конфліктів	77,0 (52)	38,0 (22,5)	97,0 (54,5)
Кількість студентів, які мають більше ніж один конфлікт	21,0 (14)	5,0 (3)	22,0 (12,3)

Разом із тим у 2014 р. на фоні більш високого рівня психологічної сумісності студентів у групах (67%) проти 64–63% у 2009 і 2017 рр., відповідно, звертає на себе увагу більш низький рейтинг старости (65% проти 70% у 2009 і 2017 рр.) і найвищий рейтинг дійсних лідерів (88%), особистість одного з них при цьому збіглась із особистістю старости. Саме в організуючій ролі справжніх лідерів можна бачити одну з причин різкого зниження загальної кількості конфліктів, а також кількості студентів із множинними конфліктами у 2014 р. (на 78,2–76,7%, відповідно, порівняно з 2009 р.).

Аналіз показників психологічної сумісності студентів у групах контрактної форми навчання загалом свідчить про їх негативну тенденцію (таблиця 2). Так, зменшився рівень психологічної сумісності («дружності груп»), знизився рейтинг старости, деякі з яких у 2009 і 2014 рр. мали сумісність із групою всього на 43%. Знизився також і рейтинг справжніх лідерів груп: із 86% (2009 р.) до 79,6% (2017 р.). Однак є й позитивна динаміка: зменшилась кількість аутсайдерів (із 19% до 13,3%) і різко зменшилась загальна кількість конфліктів у 2017 р. – з 47,6% до 9,3% (більше ніж у 5 разів порівняно з 2009–2014 рр.), а також кількість студентів, які мають множинні конфлікти, – з 17,5% до 1,3% (майже в 13,5 разів).

**Динаміка показників психологічної сумісності студентів
у групах платної форми навчання (2009, 2014, 2017 рр.)**

Показники	Роки		
	2009	2014	2017
	абс. (%)		
Кількість студентів	74 (100)	63 (100)	75 (100)
Індекс сумісності груп	1,98 (66)	1,94 (65)	1,9 (63)
Індекс сумісності старости (формальні лідери)	2,75 (81)	2,1(70)	2,07 (69,3)
Найменший рівень сумісності старости	1,3(43)	1,3 (43)	1,56 (52)
Індекс сумісності дійсних лідерів	2,58 (86)	2,56 (85)	2,39 (79,6)
Найвищий рівень сумісності дійсних лідерів	2,92 (97)	2,73 (91)	2,7 (90)
Збіг із формальним лідером, його індекс	в одній групі – 2,75 (91,2)	немає	в одній групі – 2,07 (69,3)
Індекс сумісності 1,5 (50%) і менше – аутсайтери	14,0 (19)	11,0 (17,5)	10,0 (13,3)
Загальна кількість конфліктів	32,0 (43,2)	30,0 (47,6)	7,0 (9,3)
Кількість студентів, які мають більше ніж один конфлікт	9,0 (12,2)	11,0 (17,5)	1,0 (1,3)

На фоні зниження психологічного рейтингу старости й дійсних лідерів різке зниження загальної кількості конфліктів і численних конфліктів здається незрозумілим. Цю різноспрямованість можна пояснити, на наш погляд, психофізіологічними особливостями кожного члена групи. Якщо порівняти показники психологічної сумісності в групах бюджетного та платного навчання, то для обох форм характерне зниження рейтингу як формальних, так і дійсних лідерів на фоні зниження рівня «дружності» груп. Водночас у групах обох форм навчання стало менше аутсайдерів, хоча й серед старости є аутсайтери, індекс «дружності» яких дорівнював 37% і 43% у групах бюджетної та контрактної форм навчання відповідно.

Різностямовані показники конфліктів у групах різних форм навчання. Так, у групах платного навчання має місце зниження як загальної кількості конфліктів, так і кількості студентів із множинними конфліктами, тоді як у групах бюджетного навчання в динаміці 2014, 2017 рр. має місце різке збільшення випадків конфліктних ситуацій. Варто відмітити, що вплив на кількість конфліктів як форми навчання, так і рівня загального розвитку студентів (у групах бюджетного навчання він значно вищий) не є вирішальним.

З огляду на високий рівень конфліктів на факультетах загалом і зростання цього показника в динаміці 2009, 2014 рр. у групах платного навчання й у динаміці 2014, 2017 рр. у бюджетних групах, ми проаналізували ступінь чутливості студентів до стресових, конфліктних ситуацій, а також розповсюдження серед них преморбідних психосоматичних розладів з боку центральної нервової системи, шлунково-кишкового тракту й опорно-рухового апарату (таблиці 3 й 4).

Таблиця 3

Ступінь чутливості студентів до стресових ситуацій

Ступінь чутливості до стресу	Кількість балів	Абс. число (%)
Дуже низька	0–6	93 (31)
Помірна	7–16	195 (67)
Дуже висока (СЕВ)	17 і більше	4 (2)
Разом		292 (100)

Як видно з таблиці 3, майже третина студентів стресостійкі (чутливість до стресу дуже низька), що є позитивним фактом. Разом із тим більшість студентів (67%) має помірну чутливість до стресових ситуацій, а чотирьом із обстежених (2%) притаманний СЕВ. Ці обставини, з одного боку, – одна з причин психологічного дискомфорту, конфліктів, з іншого – призводять до психоемоційних порушень, що проявляються психосоматичними розладами, які притаманні 75–76% обстежених із помірною чутливістю до стресу й практично всім студентам із СЕВ (таблиця 4). Ці преморбідні стани – серйозна загроза як здоров'ю, так й успішному навчанню студентів.

Таблиця 4

Характеристика психосоматичних розладів у студентів

Кількість опитаних абс. (%)	Ступінь чутливості до стресу	Головний біль		Біль у шлунку		Важкість у потилиці		Біль у спині	
		абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
93 (31)	дуже низька	45	48	45	48	50	54	50	54
195 (67)	помірна	148	76	148	76	146	75	146	75
4 (2)	дуже висока (СЕВ)	3	83	3	83	3	83	3	83
292 (100)	-	196	67	196	67	199	68	199	68

Отримані результати обговорені в кожній групі, а також в індивідуальних бесідах, у яких брали участь більше ніж половина студентів. Результати дослідження використані для оздоровчо-корекційної методики, яка представлена методичними вказівками «Аутогенне тренування – активний метод підвищення психічної працездатності організму студентів і викладачів». Використовували найбільш просту й доступну віршовану модифікацію аутогенного тренування.

Отже, вивчення динаміки показників психологічного мікроклімату і їх ролі в розвитку психосоматичних розладів у студентів бюджетної та контрактної форм навчання дало змогу зробити висновки:

1. Рівень психологічної сумісності студентів у групах обох форм навчання невисокий (менше ніж 70%) і має тенденцію до зниження в динаміці 2009, 2014, 2017 рр. Дійсні лідери обох форм навчання мають високий рівень психологічної сумісності, який у групах бюджетної форми навчання практично не змінився в динаміці спостереження (86–88–87%), а в групах контрактної форми навчання в динаміці знижується (86–85–79,6%).

2. Авторитет старости нижчий, ніж у дійсних лідерів у групах обох форм навчання: якщо в бюджетних групах рівень сумісності старости в динаміці становить 70–65%, то в контрактних групах спостерігається істотне його зниження в динаміці (81–70–69,3%). При цьому мінімальний рівень сумісності старости з членам групи становив усього 37% у бюджетних і 52% в контрактних групах.

3. У студентських групах бюджетного навчання менше аутсайдерів, ніж у контрактних. Разом із тим у групах обох форм навчання кількість їх у динаміці спостережень знижується, що оцінюється позитивно. Однак у бюджетних групах більше конфліктів, у тому числі й множинних, які мають тенденцію до зростання порівняно з контрактними групами, де ці показники й нижчі, й істотно знизилися в динаміці спостережень.

4. Стресостійкість (низька чутливість до стресу) властива майже третині студентів (31%); більшість студентів (67%) має помірну чутливість до стресу, СЕВ характерний лише для 2% обстежених студентів.

5. Психосоматичні розлади (біль у шлунку та спині, головний біль, важкість у потилиці) мають понад 79% (79,25%) студентів із помірною чутливістю до стресу й усі студенти, які мають СЕВ. Ці пре-морбідні стани – потенційна загроза здоров'ю студентів.

6. На рівень і якісні показники психологічної сумісності членів студентських груп, так само як і на чутливість студентів до стресу, а також на частоту й вид психосоматичних розладів вплив форми навчання не є вирішальним. Пріоритетні причини цього, на наш погляд, – психофізіологічні особливості конкретної особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова О.Є. Гігієнічні аспекти прогностичної оцінки стану здоров'я студентів, що навчаються в умовах медичних вищих навчальних закладів. *Вісник Вінницького національного медичного університету*. 2009. № 13 (1/2). С. 237–238.
2. Антомонов М.Ю. Математическая обработка и анализ медико-биологических данных: монография. Київ: Фірма малого друку, 2006. 558 с.
3. Белецкая Э.Н., Землякова Т.Д. О роли методики определения уровня психологического климата коллектива в воспитательной работе преподавателей медицинских вузов. *Материали III Міжнар. науково-практич. конф.* Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. Т. 5: Медицина. С. 52–54.
4. Богатирьова А.В., Капустних В.А., Коробчанський В.О. Актуальні проблеми психогігієни та первинної психопрофілактики в аспекті реформування системи медичної освіти в Україні. *Гігієнічна наука та практика: сучасність і реальність*: матер. XV з'їзду гігієністів України. Львів, 2012. С. 177–178.
5. Куприянов Р.В., Кузьмина Р.В. Психодиагностика стресса: практикум. Казань: КНИТУ, 2012. 282 с.
6. Лембрик І.С. Синдром емоційного вигорання при викладанні дисципліни «педіатрія» студентам старших курсів факультету підготовки іноземних громадян: розпізнавання симптомів та шляхи усунення. *Здоров'я ребенка*. 2016. № 7 (75). С. 130–133.
7. Медицина граничних станів: 30-річний досвід психогігієнічних досліджень: монографія / О.С. Богачова та ін.; за ред. В.М. Лісового, В.О. Коробчанського. Одеса: Прес-кур'єр, 2016. 520 с.
8. Пушкар З., Войтович Г. Соціально-психологічний клімат у колективі та чинники, що впливають на його формування. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. Київ, 2013. С. 133–143.
9. Сергета І.В. Гігієнічна оцінка особливостей режиму дня, професійної адаптації та стану здоров'я студентів вищих навчальних закладів медичного профілю. *Освіта і здоров'я: формування здоров'я дітей, підлітків та молоді в закладах освіти*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції і з міжнародною участю. Суми, 2013. С. 314–321.
10. Kretz I. *Lebendige Psychohygiene 2000 plus*: монографія. Munchen: Eberhard, 2002. 117 p.
11. Maslach C. Job butout; how people cope. *Public Health*, Spring, 1978. 56 p.
12. Hachmann A., Bennet-Zevy J., Holmes E.A. *Oxford Guides in Cognitive Behavioral Therapy*. Oxford University Pres., 2011. 233 p.

Т.Д. Землякова, Е.В. Антонова, Т.А. Головкова. Динамика показателей психологического микроклимата в студенческих группах медицинского вуза и их роль в развитии психосоматических расстройств у студентов. – Стаття.

Анотація. В статтє представлена динамика показателей психологического микроклимата в студенческих группах лечебных факультетов (бюджетной и контрактной форм обучения) медицинского вуза (2009, 2014, 2017 гг.) и их роль в развитии психосоматических расстройств у студентов на фоне чувствительности к стрессовым ситуациям.

Ключевые слова: психологический микроклимат, стресс, психосоматические расстройства, студенты.

T. Zemlyakova, O. Antonova, T. Golovkova. Dynamics of psychological microclimate indicators in student group of the medical high school and their role in the development of psychosomatic disorders of students. – Article.

Summary. The article presents the dynamics of indicators of the psychological microclimate in the student groups of medical faculties (budget and paid forms of education) at the medical institute (2009, 2014, 2017) and their role in the development of psychosomatic disorders in students with sensitivity to stressful situations.

Key words: Psychological microclimate, stress, psychosomatic disorders.

М.Б. Калитовська

старший викладач кафедри фармації та біології
Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького,
м. Львів, Україна

ВАЛІДАЦІЯ МЕТОДИКИ СПЕКТРОФОТОМЕТРИЧНОГО ВИЗНАЧЕННЯ КАДМІЮ У КРОВІ

Анотація. У статті проведено валідацію методики спектрофотометричного визначення кадмію у крові за параметрами лінійності, правильності та збіжності. Установлено, що методика задовільняє ці вимоги.

Ключові слова: лінійність, правильність, збіжність, кадмій, кров.

Під час розроблення будь-якого нового методу визначення досліджуваної речовини виникає необхідність експериментального доказу того, що ця методика придатна для розв'язання поставлених завдань. Цю проблему вирішує валідація аналітичної методики, що включає такі основні характеристики, як точність, правильність, збіжність, лінійність і межа кількісного виявлення [1, с. 58–67; 2, с. 187–214; 3, с. 18–21; 4, 52–54; 5, с. 56–63; 6, с. 1–5].

Точність аналітичної методики передбачає ступінь близькості (або ступінь розкиду) результатів для серії вимірів, одержаних за цією методикою на різних пробах одного й того самого однорідного зразка. Правильність характеризує ступінь відповідності між відомим справжнім значенням і значенням, одержаним експериментально за цією методикою. Збіжність характеризує точність методики під час виконання її в однакових умовах протягом невеликого проміжку часу. Лінійність – здатність методики давати величини, прямо пропорційні концентрації (кількості) аналізованої речовини в досліджуваному зразку. Межа кількісного визначення для аналітичної методики являє собою мінімальну кількість досліджуваної речовини в зразку, яка може бути кількісно визначена з потрібною правильністю й точністю.

Для проведення валідації аналітичної методики спектрофотометричного визначення кадмію у крові ми проводили експеримент за такою методикою.

Методика визначення іонів кадмію у крові. Готували серії зразків крові по 2 мл, у які вводили 45,0–225,0 мкг іонів кадмію, що відповідає вмісту 22,5, 45,0, 67,5, 90,0 та 112,5 мкг/мл. Через 1 добу до кожного зразка додавали по 1 мл дистильованої води й відцентрифугували рідку фазу на центрифугі зі швидкістю 3000 об./хв. протягом 10 хв. Відбирали рідку фазу в мірні циліндри для визначення точного об'єму.

По 1 мл кожного зразка пропускали через сорбційний патрон зі швидкістю 5 крапель за хвилину. Цеоліт, що містився в сорбційному патроні (0,60 г), попередньо промивали 1 мл 1 М хлоридної кислоти та 2 мл універсального буферного розчину Бріттона-Робінсона з рН 5,2. Висота сорбційної колонки – 10 мм, ширина – 6 мм. Після пропускання плазми сорбційні патрони промивали 0,5–1 мл дистильованої води.

Десорбцію проводили в динамічних умовах водно-метанольним розчином 0,1 М калію хлориду (1:1), об'ємом 15 мл. Швидкість пропускання елюенту через сорбційний патрон становила 10 крапель за хвилину. В аліквоті елюату визначали кількість десорбованих іонів кадмію. До 4 мл елюату додавали 1,7 мл дистильованої води, 5 мл аміачного буферного розчину з рН 10,0 та 0,3 мл 0,05% розчину сульфарсазону. Вимірювали світловбирання одержаного розчину на спектрофотометрі СФ-56 при довжині хвилі 510 нм (товщина робочого шару кювети – 10 мм).

Уміст кадмію в досліджуваних зразках крові розраховували за такою формулою:

$$m_{Cd^{2+}} = m_{ал.} \cdot V_{ел.} \cdot V_{р.ф.} / 0,66 \cdot V_{ал.}$$

де $m_{Cd^{2+}}$ – кількість кадмію, визначеного в зразку крові, мкг;

$m_{ал.}$ – кількість десорбованих іонів кадмію, визначених в аліквоті елюату, мкг;

$V_{ел.}$ – об'єм елюату, мл;

$V_{р.ф.}$ – об'єм відібраної рідкої фази крові, мл;

0,66 – коефіцієнт поправки на процес твердофазної екстракції;

$V_{ал.}$ – об'єм елюату, відібраний для спектрофотометричного визначення, мл.

Відсоток визначення кадмію відносно введених іонів металу розраховували за формулою:

$$Z = (m_{\text{експ.}} / m_{\text{введ.}}) 100,$$

де Z – відсоток визначення іонів кадмію в зразку, %;

$m_{\text{експ.}}$ – маса кадмію, визначена експериментально;

$m_{\text{введ.}}$ – маса кадмію, введена у кров.

Результати визначень наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати визначення вмісту кадмію у крові

№ з/п	Уведено у кров Cd ²⁺ , мкг/мл	Уведено у кров Cd ²⁺ , мкг	Визначено у крові Cd ²⁺ , мкг	Визначено Cd ²⁺ , %	Визначено Cd ²⁺ (середнє значення), %
1	22,5	45,0	44,55	99,00	97,42
			44,55	99,00	
			42,42	94,27	
2	45,0	90,0	86,36	95,96	94,27
			84,09	93,43	
			84,09	93,43	
3	67,5	135,0	133,64	98,99	100,04
			135,76	100,56	
			135,76	100,56	
4	90,0	180,0	176,14	97,86	97,86
			176,14	97,86	
			176,14	97,86	
5	112,5	225,0	223,11	99,16	98,46
			223,11	99,16	
			218,41	97,07	

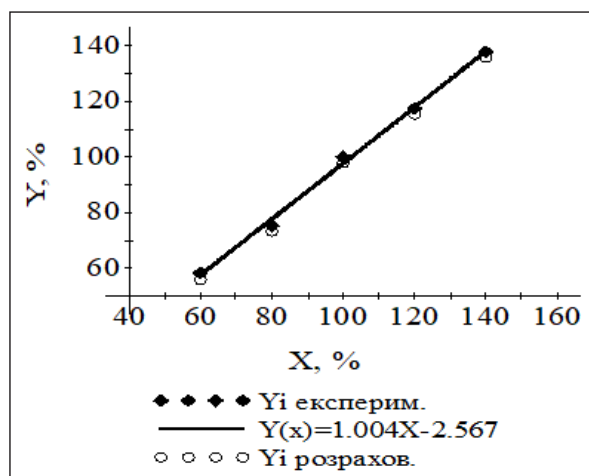

Рис. 1. Графік залежності світловбирання від концентрації введених у кров іонів кадмію в нормалізованих координатах

Валідацію методики проводили за такими параметрами: лінійність, правильність і збіжність спектрофотометричного визначення кадмію у крові.

Лінійність. Для дослідження готували серії зразків крові по 2 мл, в які вводили 45–225 мкг іонів кадмію, що відповідає вмісту 22,5, 45,0, 67,5, 90 та 112 мкг/мл. Цей уміст відповідає діапазону 60–140% від токсичної дози металу або ж у концентраційному – 60, 80, 100, 120 та 140%. Через 1 добу проводили експеримент, як описано в методиці визначення кадмію у крові.

Вимірювання аналітичного сигналу (світловбирання) кожного зразку проводили тричі з рандомізацією кювети (кожної 3 рази). Вимірювання проводили на одному приладі в один день. На основі одержаного аналітичного сигналу (світловбирання) розраховували масу кадмію в кожному зразку за формулою, наведеною вище в методиці визначення іонів кадмію у крові. Далі розраховували відсоток визначення іонів кадмію та будували в нормалізованих координатах залежність

аналітичного сигналу (відсотка визначених іонів кадмію) від концентрації введеного металу.

Результати дослідження лінійності цієї методики в нормалізованих координатах представлено на рис. 1 й у таблиці 1.

За допомогою методу найменших квадратів розраховували лінійне рівняння, яке має вигляд: $Y_i = aX_i + b = 1,004X_i - 2,567$. Коефіцієнт кореляції (R), розрахований за експериментальними даними, становить 0,9987 і є більшим критерію лінійного коефіцієнта кореляції (0,9924), що відповідає вимогам лінійної залежності.

Таблиця 2

Результати визначення лінійності модельних розчинів крові (у нормалізованих координатах)

№ розчину	Уведено, %	Уведено, мкг/мл	Визначено, %	Визначено (середнє значення), %	$Y_i = ax_i + b$
1	60	22,5	59,40	58,45	56,12
			59,40		
			56,56		
2	80	45,0	76,77	75,42	73,16
			74,75		
			74,75		
3	100	67,5	98,99	100,04	97,87
			100,56		
			100,56		
4	120	90,0	117,43	117,43	115,33
			117,43		
			117,43		
5	140	112,5	138,83	137,85	135,84
			138,83		
			135,90		
Кутовий коефіцієнт лінійної залежності a					1,0040
S_a					0,0310
Вільний член лінійної залежності b					2,5670
S_b					3,1710
Залишкове стандартне відхилення S_0					0,0300
Коефіцієнт кореляції методики r					0,9987
Критичне значення залишкового стандартного відхилення, RSD_0					5,56
Критерій лінійного коефіцієнта кореляції R					0,9924

За результатами експериментальних даних параметри лінійної залежності зберігаються на всьому діапазоні концентрацій (60–140%).

Правильність і збіжність. Визначення проводили в нормалізованих координатах на тих самих зразках, що й лінійність. Визначали концентрації та аналітичний сигнал (відсоток визначених іонів кадмію) в нормалізованих координатах у відсотках до номінальних значень. Розраховували величину:

$$Z_i = (Y_i / X_i) \cdot 100,$$

де Z_i – відсоток визначення кадмію;

Y_i – маса кадмію, визначена у % до концентрації 100% розчину;

X_i – маса кадмію, введена у % до концентрації 100%.

За одержаними даними проводили статистичну обробку результатів. Результати встановлення правильності та збіжності наведено в таблиці 3.

Таблиця 3

Установлення правильності та збіжності аналітичної методики

№ розчину	Уведено у % до концентрації 100% (X_i , %)	Уведено, мкг/мл	Визначено у % до концентрації 100% розчину (Y_i , %)	Визначено у % до введеного (Z_i)
1	2	3	4	5
1	60	22,5	59,40	99,00
			59,40	99,00
			56,56	94,27
2	80	45,0	76,77	95,96
			74,75	93,43
			74,75	93,43
3	100	67,5	98,99	98,99
			100,56	100,56
			100,56	100,56
4	120	90,0	117,43	97,86
			117,43	97,86
			117,43	97,86

№ розчину	Уведено у % до концентрації 100% (X_p , %)	Уведено, мкг/мл	Визначено у % до концентрації 100% розчину (Y_p , %)	Визначено у % до введеного (Z_p)
1	2	3	4	5
5	140	112,5	138,83	99,16
			138,83	99,16
			135,90	97,07
Середнє значення Z %				97,61
Відносне стандартне відхилення S_z %				2,40
Відносний довірчий інтервал Δ_z %				2,78
Критичне значення для збіжності результатів $\Delta_{ас}$ %				3,20
Систематична похибка δ				2,39
Критерій невизначеності систематичної похибки				2,40
Загальний висновок про методику				коректна

Методика є коректною, оскільки виконуються вимоги: $\Delta_z \% \leq \max \Delta_{ас} = 3,2\%$. Систематична похибка цього методу не значна ($2,39 \leq 2,40$).

Запропонована методика спектрофотометричного визначення кадмію у крові відповідає сучасним нормативним документам за такими параметрами, як лінійність, правильність і збіжність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валідація аналітичних методик і випробувань / Державна фармакопея України. ДП «Наук.-експертн. фармакоп. центр». 1-е вид. Харків: РІРЕГ, 2001. Доп. 1. 2004. С. 58–67.
2. Статистичний аналіз результатів хімічного експерименту / Державна фармакопея України. ДП «Наук.-експертн. фармакоп. центр». 1-е вид. Харків: РІРЕГ, 2001. Доп. 1. 2004. С. 187–214.
3. Вишневська Л.І., Вишневська К.О., Хохлова К.О. Валідація методики кількісного визначення флавоїдів воральних краплях Урохол. *Управління, економіка та забезпечення якості фармації*. 2010. № 3. С. 18–21.
4. Розробка та валідація методики кількісного визначення німодипірину в субстанції. *Вопросы фармації. Запорозький медичинський журнал*. 2011. Т. 13. № 1. С. 52–54.
5. Розробка, валідація та апробація методу кількісного визначення нової антиепілептичної сполуки AGB-31 у крові щурів методом високоефективної рідинної хроматографії (ВЕРХ). *Фармакологія та лікарська токсикологія*. 2011. № 1. С. 56–63.

М.Б. Калытовская. Валідація методики спектрофотометричного визначення кадмію в крові. – Стаття.

Анотація. В статті проведена валідація методики спектрофотометричного визначення кадмію в крові по параметрам лінійності, правильності, сходимості. Установлено, що методика удовлетворяет эти требования.

Ключевые слова: лінійність, правильність, сходимість, кадмій, кров.

M. Kalytovska. Validation of the spectrophotometric determination of Cadmium in blood. – Article.

Summary. Method of spectrophotometric determination of cadmium in blood was developed and validated for following parameters: linearity, accuracy, precision. The method meets the validation criteria for quantification of cadmium in blood samples.

Key words: linearity, accuracy, precision, cadmium, blood.

Н.М. Козань

*доцент кафедри патоморфології та судової медицини
ДВНЗ «Івано-Франківський національний медичний університет»,
м. Івано-Франківськ, Україна*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЗАГАЛЬНИХ ФЕНОТИПОВИХ ОЗНАК ЛЮДИНИ ТА ЦИТОЛОГІЧНИХ ПАРАМЕТРІВ НЕЙТРОФІЛЬНИХ ГРАНУЛОЦИТІВ ПЕРИФЕРІЙНОЇ КРОВІ

***Анотація.** У статті представлено дані цитологічного дослідження нейтрофільних гранулоцитів периферійної крові й встановлено їх взаємозв'язок із антропоскопічними та антропометричними параметрами в осіб гуцульської, бойківської, лемківської етнотериторіальних груп, що компактно проживають на території Прикарпаття.*

***Ключові слова:** судова медицина, ідентифікація особи, фенотип, генотип.*

Вступ. У зв'язку з тенденцією до загострення локальних збройних конфліктів у світі та, зокрема, на території України, що є причиною появи великої кількості знеособлених, фрагментованих трупів, виникає проблема ідентифікації тіл двох і більше осіб [1; 2].

З метою проведення ідентифікації невідомої особи за принципом DVI-Interpol використовують цілий комплекс ідентифікаційних методів: ДНК-ідентифікацію, дерматогліфічну ідентифікацію, ідентифікацію особи за стоматологічним статусом, складання словесного портрета, антропологічну ідентифікацію тощо. Проте жодна з відомих сьогодні методик не характеризується стовідсотковим результатом. Саме тому практикується використання одночасно кількох ідентифікаційних алгоритмів, тобто мультидисциплінарного підходу до ідентифікації: використання всіх можливих ліній доказів для підкріплення тотожності між людськими останками та зниклою особою [5; 8].

Оскільки фенотип (антропоскопічні, антропометричні й дерматогліфічні ознаки) є проявом генотипу, ступінь прояву тих чи інших фенотипових (дерматогліфічних) ознак може бути пов'язаний зі структурою ядерної ДНК людини [3; 7]. Однак основним недоліком FISH-методу, який дає змогу вивчити структуру ядерної ДНК, є його надзвичайно висока вартість і необхідність підготовки фахівців відповідної кваліфікації. У зв'язку з цим виникає потреба спрямувати дослідження на пошук нових, простих і доступних біомаркерів (генетичних тестів), які б допомогли ідентифікувати генотип людини, а через нього й фенотип [4; 6].

Отже, актуальність дослідження зумовлена необхідністю пошуку нових шляхів вирішення проблеми ідентифікації особи з погляду комплексного підходу за системою DVI-Interpol і полягає у визначенні закономірностей прояву міжсистемних зв'язків і розробленні критеріїв прогностичної оцінки фенотипових ознак людини на основі фенотипології пальцевої, долонної дерматогліфіки та дерматогліфіки стоп з урахуванням цитологічних характеристик ядерного хроматину нейтрофільних гранулоцитів периферійної крові (далі – НГПК).

Об'єктом дослідження є антропоскопічні й антропометричні параметри, відбитки гребінцевого малюнка пальців рук і ніг, внутрішньої поверхні кистей і стоп, цитологічні характеристики хроматину НГПК, що отримані від 567 осіб чоловічої та жіночої статі віком 18–59 років, які проживають на території Івано-Франківської області й належать до гуцульської (1 група), бойківської (2 група) та лемківської (3 група) етнотериторіальних груп чи не ідентифікують себе із жодною (4 група – контрольна).

Предметом дослідження є зовнішні та внутрішні зв'язки антропоскопічних, антропометричних параметрів, папілярних візерунків пальців рук і ніг, а також дерматогліфів кистей і стоп і структури хроматину НГПК.

Методи дослідження: антропоскопічний, антропометричний, дерматогліфічний, цитологічний, одно- й багатомірний статистичний аналіз, нейромережеве програмування.

Результати дослідження та їх обговорення. У результаті проведеного дослідження для кожної з груп ми визначили цитологічні показники НГПК: індекс хроматизації (далі – ІХ), патологічні ядра (далі – ПЯ), мікроядерний індекс (далі – МЯІ).

Установлено, що всередині етнотериторіальних груп чоловіки й жінки статистично достовірно відрізняються за значенням показника ПЯ в групах бойків, гуцулів і лемків (у жінок він вищий на 30%), за

значенням показника МЯІ – у групі лемків (у жінок він вищий на 120%); у контрольній групі – за значенням ІХ, МЯІ (у жінок він вищий) і ПЯ (у чоловіків він вищий).

Це може бути пов'язане з тим, що, проживаючи на певній території (ареалі), жіночий організм більш активно пристосовується до епігенетичних впливів і реагує зміною цитологічних показників.

Значення цитологічних параметрів у контрольній групі під час диференціації статі, на нашу думку, не зовсім доцільно оцінювати, враховуючи різні місця проживання й, відповідно, різні епігенетичні впливи на представників групи.

На підставі визначення p -Levene між етнотериторіальними сукупностями з урахуванням гендерної належності ми встановили факторні критерії належності особи до групи бойків, гуцулів чи лемків.

Установлено, що рівень p -Levene для змінної ПЯ більший чи рівний 0,05 для пар бойки-лемки, бойки-гуцули та лемки-гуцули. Це означає, що гіпотеза про неоднорідність дисперсій може бути відкинута й отримані дані для T -критерію Стьюдента для незалежних вибірок будуть достовірні.

Для критерію Стьюдента p -рівень змінної ПЯ менший за 0,05. Це означає, що гіпотеза про рівність середніх відкидається. Отже, можна говорити, що значення середніх змінної ПЯ ядра відрізняються для пар бойки-лемки, бойки-гуцули та лемки-гуцули, тобто ця змінна впливає на етнотериторіальну належність.

Варто зауважити, що p -Levene для змінної ІХ у парах бойки-лемки та гуцули-контроль є більшим за 0,02, що свідчить про статистичну відмінність між цими групами за вказаним показником. В інших групах p -Levene для змінної ІХ та МЯІ є нижчим за 0,05, відповідно, дисперсії цієї змінної в групах не рівні. Тому цю ознаку не варто брати до уваги під час аналізу даних t -критерію Стьюдента.

Отже, для пар бойки-лемки, бойки-гуцули та лемки-гуцули (чоловіки) статистично значущою цитологічною змінною (за критерієм Стьюдента) є ПЯ, для пар бойки-лемки та гуцули-контроль – ІХ.

Рівень p -Levene для змінної ІХ більший за 0,05 для пар бойки-лемки, бойки-гуцули та лемки-гуцули; ПЯ – для всіх досліджуваних пар; МЯІ – для пар бойки-контроль, лемки-контроль. Це означає, що гіпотеза про неоднорідність дисперсій може бути відкинута й отримані дані для T -критерію Стьюдента для незалежних вибірок будуть достовірні.

Отже, значення середніх змінних ІХ для пар бойки-лемки, бойки-гуцули та лемки-гуцули; патологічні ядра – для всіх досліджуваних пар; МЯІ – для пар бойки-контроль, лемки-контроль більші або рівні 0,05, тобто ці змінні впливають на етнотериторіальну належність.

Варто зазначити, що p -Levene для змінної ІХ у парах бойки-лемки, лемки-гуцули та МЯІ в парах бойки-лемки, лемки-гуцули є більшим за 0,02, що свідчить про статистичну відмінність між цими групами за цим показником.

Отже, для пар бойки-лемки, бойки-контроль, лемки-контроль і лемки-гуцули (жінки) статистично значущою цитологічною змінною (за критерієм Стьюдента) є ПЯ, ІХ і МЯІ; для пар бойки-гуцули та гуцули-контроль – ІХ і ПЯ.

Провівши вивчення гендерних особливостей цитологічних показників ядер НГПК усередині етнотериторіальних груп, ми встановили статистично достовірні відмінності, пов'язані зі статевою належністю. Зокрема, статистично достовірно чоловіки й жінки відрізняються за значенням показника ПЯ в групах бойків, гуцулів і лемків, за значенням показника МЯІ – у групі лемків.

Це може свідчити про те, що цитологічні прояви реакції організму на ті чи інші епігенетичні впливи дуже чітко пов'язані зі статевою належністю особи.

Під час вивчення кореляційних зв'язків між цитологічними показниками (ІХ, ПЯ, МЯІ) та дерматогліфічними ознаками в представників різних етнотериторіальних груп встановлено, що ПЯ є найбільш характерними для бойківської етнотериторіальної групи й найменш властивими для гуцулів. Наявність високого відсотка патологічних ядер у бойків, ніж у гуцулів, може свідчити, зокрема, про їх проживання на менш екологічно сприятливій території. Так, карти розселення бойківської етнотериторіальної групи демонструють, що бойки проживають у місцях із більш високою концентрацією промислових підприємств.

Середні значення ІХ у всіх етнотериторіальних груп є досить близькими, та все ж найменше значення спостерігається в гуцулів. Це може свідчити про те, що процес активності хроматину (його деконденсація) у гуцулів є найнижчим у зв'язку з найнижчою активністю генів, що пов'язано з проживанням представників цієї групи в екологічно стабільному середовищі.

Зазначені дані є важливими, оскільки цитологічні ознаки, як і дерматогліфічні, є показниками епігенетичних впливів на формування фенотипу людини. Звідси можна зробити припущення про існування кореляційних зв'язків між дерматогліфічними параметрами людини й цитологічними ознаками НГПК.

На базі вхідних даних про хроматизацію, патологічні ядра та мікроядерний індекс побудовано нейромережу з такими характеристиками.

У результаті тестування нейромережі процент правильної класифікації етнотериторіальної належності за цитологічними параметрами досягав 85,7%.

Аналіз чутливості впливу змінних на етнотериторіальну належність показав, що на правильну класифікацію найбільше впливає МЯІ, хоча різниця з іншими параметрами досить незначна.

Кореляційний аналіз показує, що в лемків простежується додатний сильний кореляційний зв'язок між кількістю ПЯ та ознакою W. З іншого боку, існує стійка від'ємна кореляція з ознакою LU та помірна від'ємна кореляція з ознакою LW.

Це свідчить про те, що в лемків зі збільшенням числа ПЯ НГПК зменшується число ульнарних петель на дистальних подушечках пальців рук і ніг. І, навпаки, при зростанні числа ПЯ зменшується кількість завиткових і складних візерунків. Тобто ці ознаки поряд із ПЯ є чутливими до епігенетичних впливів.

У бойків спостерігається від'ємна кореляція помірної сили IX з W. Отже, можна сказати, що при зростанні IX у бойків зменшується кількість завиткових візерунків. Це може свідчити про те, що прояв завиткових візерунків у бойків обернено пропорційний до активності зчитування спадкової інформації.

У гуцулів існує додатна кореляція IX з W. Тобто можна сказати, що при зростанні IX у гуцулів зростає кількість завиткових візерунків. Це може свідчити про те, що прояв завиткових візерунків у гуцулів прямо пропорційний до активності зчитування спадкової інформації.

У контрольній групі простежується сильна додатна кореляція МЯІ з А, а також додатна кореляція між IX та LR і від'ємна з LU.

Отже, у контрольній групі зі збільшенням значення МЯІ зростає сумарна частота дугових візерунків на пальцях рук і ніг, а також при збільшенні значення IX зростає сумарна частота радіальних петель. І, навпаки, при збільшенні значення IX зменшується сумарна частота ульнарних петель.

Такі характеристики кореляційних зв'язків можна пояснити неоднорідними умовами проживання контрольної групи, на відміну від стійких ареалів проживання гуцульської, бойківської та лемківської етнотериторіальних груп.

Отже, під час дослідження ми встановили, що існують цитологічні особливості НГПК в представників бойківської, гуцульської та лемківської етнотериторіальних груп, які дають змогу достовірно говорити про належність особи до тієї чи іншої групи залежно від статі. Установлено додатний і від'ємний кореляційний зв'язок між цитологічними параметрами НГПК та дерматогліфічними параметрами в осіб різних етнотериторіальних груп без урахування статі. У результаті тестування нейромережі відсоток правильної класифікації етнотериторіальної належності за цитологічними параметрами досягав 85,7%.

ЛІТЕРАТУРА

1. Проведення ідентифікаційних судово-медичних експертиз в умовах надзвичайних ситуацій з масовими жертвами людей / В.В. Войченко, В.Д. Мішалов, Ш.М. Мамедов, В.В. В'юн. *Судово-медична експертиза*. 2017. № 1. С. 20–25.
2. Звягин В., Галицкая О., Негашева М. Медико-криминалистическое исследование фрагментов тел при массовом поступлении трупов. *Судебно-медицинская экспертиза*. 2012. № 2. С. 4–7.
3. Земскова Е.Ю. Изучение аналитических характеристик молекулярно-генетических индивидуализирующих систем в аспекте судебно-экспертного типирования ДНК: автореферат. Москва, 2008. 18 с.
4. Козань Н.М. Функціональний стан геному людини як один з біомаркерів ідентифікації фенотипу. *Фармацевтичні та медичні науки: актуальні питання: матеріали Міжнар. наук.-пр. конф.*, 7–8 квіт. 2017. Дніпро, 2017. С. 23–26.
5. Мішалов В.Д., Кісь А.В., Войченко В.В. Оптимізація роботи судово-медичних експертів в умовах масової загибелі людей, пов'язаної з бойовими діями в зоні АТО. *Судово-медична експертиза*. 2014. № 2. С. 4–8.
6. Палійчук І., Ковальчук Л., Ястребова О. Цитогенетичні показники функціонального стану геному нейтрофільних гранулоцитів периферійної крові у хворих на протезні стоматити. *Вісник стоматології*. 2010. № 3. С. 59–64.
7. Сергієнко Л., Чекмарьова Н. Дерматогліфічні маркери в генетичному прогнозі фенотипічного прояву психомоторних здібностей людини. *Теорія та методика фізичного виховання*. 2008. № 5. С. 11–7.
8. Kulstein G. As solid as a rock – comparison of CE- and MPS-based analyses of the petrosal bone as a source of DNA for forensic identification of challenging cranial bones. *International Journal of Legal Medicine*. 2018. № 132 (1). С. 13–24.

Н.Н. Козань. Взаимосвязь общих фенотипических признаков человека и цитологических параметров нейтрофильных гранулоцитов периферической крови. – Статья.

Аннотация. В статье представлены данные цитологического исследования нейтрофильных гранулоцитов периферической крови и установлена их взаимосвязь с антропометрическими и антропометрическими параметрами у лиц гуцульской, бойковской, лемковской этнотерриториальной групп, компактно проживающих на территории Прикарпатья.

Ключевые слова: судебная медицина, идентификация личности, фенотип, генотип.

N. Kozan. Communication of general phenotypological survey of human and cytological parameters of neutrophilic granulocytes of peripheral blood. – Article.

Summary. The article presents the data of the cytological study of peripheral blood neutrophilic granulocytes and establishes their interrelation with anthroposcopic and anthropometric parameters in individuals of Hutsul, Boyk, Lemko ethno-territorial groups that live compactly on the territory of the Precarpathian region.

Key words: forensic medicine, person identification, phenotype, genotype.

УДК 615.33:615.355:579.61

В.А. Малиновский

кандидат биологических наук,
доцент кафедры общей и клинической фармакологии
Одесский медицинский институт
Международного гуманитарного университета,
г. Одесса, Украина

Е.А. Окунь

студентка второго курса фармацевтического факультета
Одесский медицинский институт
Международного гуманитарного университета,
г. Одесса, Украина

ИНГИБИТОРЫ БЕТА-ЛАКТАМАЗ

Аннотация. Дана характеристика бета-лактамазам микробного происхождения, обуславливающим устойчивость бактерий к бета-лактамным антибиотикам. Показано, что наиболее эффективным способом восстановления активности антибиотиков является их использование в комбинации с ингибиторами бета-лактамаз.

Ключевые слова: резистентность, бета-лактамазы, ингибиторы бета-лактамаз, клавуланат, сульбактам.

Антибиотики являются наиболее эффективными лекарственными препаратами для клинического лечения инфекционных заболеваний, вызываемых бактериями. Среди них особое место занимают бета-лактамные антибиотики (пенициллины, цефалоспорины и карбапенемы), поскольку они относятся к группе антибактериальных лекарственных средств, с которых и началась эра антибиотиков и которые не только показывают высокую эффективность при лечении различных бактериальных инфекций уже более 65-ти лет, но и составляют более 65% рынка всех антибиотиков [5; 9]. Они же и стали первыми мишенями для ряда бактерий, эволюционно развивших способность их инактивировать с помощью специфических ферментов, получивших название бета-лактамаз [4]. Следует отметить, что ещё в 2001 г. Всемирной организацией здравоохранения (далее – ВОЗ) принят фундаментальный документ «Глобальная стратегия по сдерживанию антимикробной резистентности», акцентирующий внимание на проблеме антибиотикоустойчивости [17], а в 2004 г. в плане реализации этой стратегии на совещании экспертов ВОЗ в Веринигероде (Федеративная Республика Германия) предложено рассматривать феномен антимикробной резистентности, в частности антибактериальной резистентности (далее – АБР), как новую инфекцию [8].

Резистентность микроорганизмов к антибиотикам может быть природной и приобретенной. При-

родная резистентность характеризуется отсутствием у микроорганизмов мишеней для действия антибиотика, и антибиотик в этом случае клинически неэффективен. Приобретенная же устойчивость возникает вследствие отбора микроорганизмов либо за счет возникновения мутаций хромосомной или плазмидной ДНК, либо путем горизонтального переноса генов устойчивости в популяции. Формирование резистентности предопределено или осуществляется на генетическом уровне [7]. Все известные на сегодняшний день биохимические механизмы АБР можно подразделить на несколько групп: 1) модификация мишени действия антибактериальных препаратов (далее – АБП); 2) инактивация АБП; 3) активное выведение АБП из микробной клетки (эффлюкс); 4) нарушение проницаемости оболочки микробной клетки; и 5) защита мишени [8].

Самые распространенные в настоящее время виды резистентности связаны с выработкой бактериями ферментов бета-лактамаз, способных гидролизовать бета-лактамно кольцо антибиотиков. Эти ферменты эволюционируют с высокой скоростью, характеризуются структурной изменчивостью и высокой мутабельностью. Их количество уже насчитывает более 1 300 представителей [2].

В настоящее время известны два основных типа бета-лактамаз, которые структурно и каталитически отличаются друг от друга. К первому типу относятся *сериновые* бета-лактамазы класса А (2а-, 2b-, 2br-пенициллиназы, 2be-, 2ber-, 2e-цефалоспорины расширенного спектра, 2be-, 2ber-монобактамазы, 2с-, 2се-карбенициллиназы, 2се-цефепимазы и 2f-карбапенемазы), класса С (1- и 1е-цефалоспорины), класса D (2d-клоксациллиназы, 2de-цефалоспорины расширенного спектра и 2df-карбапенемазы). Вторым типом представлен *металло-бета-лактамазами* единственного класса В (3а-, 3b-карбапенемазы) [11; 3].

Устойчивость к бета-лактамам антибиотикам также обусловлена тем, что бактерии способны приобретать плазмиды, содержащие несколько генов, кодирующих бета-лактамазы различных классов. В последнее время были выявлены грамотрицательные бактерии, которые содержат плазмиды с генами, кодирующими несколько металло-бета-лактамаз, включая металло-бета-лактамазу New-Dehli (NDM-1). Такие плазмиды быстро распространяются среди различных видов бактерий. В результате появляются бактерии, обладающие множественной устойчивостью (MDR – multiple drug resistance) ко всем известным лактамным антибиотикам [10].

Для подавления роста устойчивых штаммов микроорганизмов было предложено использовать необратимые ингибиторы бета-лактамаз. Такие ингибиторы были получены в результате проработки нескольких стратегий: во-первых, путём дизайна молекул антибиотиков, изначально имеющих более высокую устойчивость к действию бета-лактамаз; во-вторых, подбором клинически значимых комбинаций бета-лактаменных антибиотиков и ингибиторов бета-лактамаз; в-третьих, синтезом ингибиторов бета-лактамаз, представляющих собой такие же бета-лактаменные структуры с низким уровнем аффинности по отношению к пенициллинсвязывающим белкам (далее – ПСБ), но тем не менее образующих стабильные комплексы с бета-лактамазами [6; 4; 5; 9].

«Идеальный» ингибитор бета-лактамаз должен обладать следующими свойствами: а) высокой аффинностью к клинически значимым бета-лактамазам; б) необратимым подавлением ферментов; в) активностью при минимальной концентрации в органических жидкостях; г) отсутствием индуцирующего влияния на продукцию самих бета-лактамаз; д) одинаковой фармакокинетикой с «препаратом партнёром»; е) возможностью перорального и парентерального применения; ж) отсутствием токсичности или ее минимальными проявлениями [4].

К ингибиторам бета-лактамаз, которые в настоящее время нашли широкое клиническое применение, относятся: клавуланат (клавулановая кислота), сульбактам и тазобактам [14].

Клавулановая кислота получена ещё в середине 70-х гг. XX в. при биосинтезе *Streptomyces spp.* и активна относительно большого числа хромосомных и плазмидных бета-лактамаз грамположительных и грамотрицательных бактерий. Сульбактам и тазобактам структурно являются полусинтетическими производными пеницилловой кислоты, а точнее, ее солями – сульфонами. Все они имеют одинаковый механизм действия, который направлен на связывание и образование стабильных комплексов с бета-лактамазами [1]. В настоящее время на фармацевтическом рынке имеется несколько доступных комбинаций бета-лактамов и ингибиторов бета-лактамаз, большинство из которых в своей основе имеют антибиотик из группы пенициллинов. Клавуланат – первый ингибитор бета-лактамаз, получивший широкое клиническое применение, является почти идеальным ингибитором. Он высокоактивен в отношении бета-лактамаз класса А, особенно хромосомных бета-лактамаз *Bacteroides spp.*, *S. diversus*, *Klebsiella spp.*, *P. vulgaris*, *P. mirabilis*, *Moraxella catarrhalis*, стафилококковых пенициллиназ, а также бета-лактамаз TEM и SHV, которые часто вырабатываются представителями семейства Enterobacteriaceae, Haemophilus

influenzae и *Neisseria gonorrhoeae*. Хотя наблюдается рост устойчивости микробов, обусловленный выработкой бета-лактамаз, большинство клинически значимых бета-лактамаз сохраняет свою чувствительность к клавуланату [15].

Сам по себе клавуланат, проявляя слабые свойства антибиотика, способен связываться с ПСБ грамположительных и грамотрицательных бактерий, как и другие бета-лактамы. У пневмококков он селективно связывается с ПСБ. Сделано предположение, что дополнительное связывание с различными ПСБ и последующий аутолиз приводят к усилению активности бета-лактамных антибиотиков за счет присутствия клавуланата в дополнение к его анти-бета-лактамазной активности. Кроме того, амоксициллин/клавуланат усиливает способность полиморфноядерных нейтрофилов к внутриклеточному киллингу [12].

В комбинированных препаратах клавуланат применяется в сочетании с амоксициллином, ампициллином, карбенициллином или тикарциллином. Изначально форма выпуска амоксициллина/клавуланата для взрослых была представлена комбинацией амоксициллина в дозе 250 мг и клавулановой кислоты в дозе 125 мг для взрослых и 3,2 мг/кг для детей (суточные дозы 250–375 мг и 6,4–10 мг/кг, соответственно). До недавнего времени амоксициллин/клавуланат назначали по 375 мг (в соотношении 2 : 1), но позднее стали увеличивать дозировку – по 625 мг (в соотношении 4 : 1) каждые 8 ч. Суточная доза клавуланата при этом превышает уровень, необходимый для инактивации β-лактамаз, и увеличивает частоту нежелательных эффектов со стороны желудочно-кишечного тракта, таких как диарея, дисбактериоз и др. [1].

Другим широко распространённым ингибитором бета-лактамаз в комбинации с ампициллином, амоксициллином и цефоперазоном является **сульбактам** – полусинтетическое производное пеницилловой кислоты. Он является также необратимым ингибитором и по своим характеристикам вполне удовлетворяет условиям «идеального» ингибитора бета-лактамаз, так как: во-первых, обладает высокой стабильностью и активностью в жидких средах; во-вторых, хорошо проникает в ткани организма; в-третьих, применяется как внутрь, так и парентерально (внутримышечно и внутривенно); в-четвёртых, не является индуктором бета-лактамаз; в-пятых, сам активен в отношении некоторых бактерий, например, *Neisseria spp.*, *Bacteroides fragilis* и *Acinetobacter species* [16]. В отличие от клавуланата сульбактам более стабилен в водных растворах, обладает более выраженной самостоятельной антибактериальной активностью и более устойчив к действию большинства плазмидных бета-лактамаз. Сульбактам воздействует на бета-лактамазы II–IV классов, вызывая их необратимую блокаду [13].

Комбинированные антимикробные препараты амоксициллин/клавуланат (далее – А/К), как и ампициллин/сульбактам (далее – А/С), широко применяется в самых разнообразных областях медицины. В педиатрической практике при оценке динамики развития резистентности возбудителей инфекций мочевыводящих путей у детей к А/С она не возросла за 5-летний период, в отличие, например, от цефалоспоринов I поколения и котримоксазола. А/К и А/С широко используются и для периоперационной антибиотикопрофилактики (далее – ПАП) у взрослых и детей. Согласно ряду международных и отечественных рекомендаций, ингибиторозащищенные аминопенициллины и комбинации цефалоспоринов I–II поколения с метронидазолом являются препаратами выбора для ПАП при операциях на дистальных отделах пищеварительного тракта, лор-органах, желчевыводящих путях и органах репродуктивной системы. Ингибиторозащищенные аминопенициллины успешно используют также при интраабдоминальных инфекциях. При анализе результатов 79 рандомизированных исследований клиническая эффективность А/С составляла 87%, что соответствовало эффективности карбапенемов, комбинациям цефотаксима с метронидазолом, клиндамицина с тобрамицином, цефалоспоринов II поколения и пиперациллин/тазобактама (далее – П/Т). При вторичном перитоните клиническая эффективность А/К оказалась сходной с имипенемом, однако частота эрадикации возбудителя была несколько ниже. А/С и А/К также успешно используются в гинекологии. Так, А/С проявляет достаточную эффективность при остром или обострённом хроническом сальпингоофорите. При инфицированных поражениях стоп у больных сахарным диабетом А/С и А/К в целом были одинаково эффективны при сравнении их с линезолидом. Тем не менее у беременных, которым противопоказаны фторхинолоны, А/К остается препаратом выбора. По данным сравнительного исследования, частота назального носительства *S.pneumoniae* и *H.influenzae* оказалась сходной после лечения амоксициллином/сульбактамом у 289 детей с рецидивирующим острым средним отитом. Более того, при назначении им А/К и А/С клиническая эффективность через 12–14 и 28–42 дней от начала лечения была сходной (98,3% и 95,1% для А/К и 98,3% и 94,2% для А/С) [6].

ЛИТЕРАТУРА

1. Веселов А. Амоксициллин/клавуланат: особенности фармакокинетики и фармакодинамики при терапии респираторных инфекций. *Пульмонология и аллергология*. 2008. № 4. С. 33–38.
2. Изучение каталитических свойств бета-лактамаз / В. Григоренко и др. *Вестник Московского университета*. Серия 2 «Химия». 2015. Т. 56. № 6. С. 336–342.
3. Дуда О., Горбаль Н., Масалітіна О. Роль бета-лактамаз у формуванні антибіотикорезистентності. *Ліки України*. 2015. № 5 (191). С. 4–8.
4. Козлов Р., Веселов А. Амоксициллин/сульбактам – новый представитель ингибиторозащищенных бета-лактамов. *Клиническая микробиология и антимикробная химиотерапия*. 2006. Т. 8. № 2. С. 173–185.
5. Оганесян Н. Новые данные об ингибиторах ферментов, модифицирующих антибиотики. *Биологический журнал Армении*. 2015. № 4 (67). С. 31–37.
6. Ингибиторзащищенные бета-лактамы: место в современных схемах антибактериальной терапии / Э. Ортенберг и др. *Клиническая микробиология и антимикробная химиотерапия*. 2005. Т. 7. № 4. С. 393–402.
7. Селюк М., Козачок Н., Селюк О. Пути решения антибиотикорезистентности. *Семейная медицина*. 2013. № 2 (46). С. 28–32.
8. Сидоренко С., Тишков В. Молекулярные основы резистентности к антибиотикам. *Успехи биологической химии*. 2004. Т. 44. С. 263–306.
9. Efficacy of amoxicillin and amoxicillin/clavulanic acid in the prevention of infection and dry socket after third molar extraction. A systematic review and meta-analysis / M.-I. Arteagoitia et al. *Medicina Oral Patologia Oral y Cirugia Bucal*. 2016. V. 21. № 4. P. 494–504.
10. Bush K. Alarming β -lactamase-mediated resistance in multidrug-resistant Enterobacteriaceae. *Current Opinion in Microbiology*. 2010. V. 13. № 5. P. 558–564.
11. Bush K., Jacoby G. Updated functional classification of β -lactamases. *Antimicrobial Agents and Chemotherapy*. 2010. V. 54. № 3. P. 969–976.
12. Finlay J., Miller L., Poupard J. A review of the antimicrobial activity of clavulanate. *Journal of Antimicrobial Chemotherapy*. 2003. V. 52. № 1. P. 18–23.
13. Kazmierczak A. β -Lactamase Inhibitors. *Antibacterial and Antifungal Agents: monograph* / editor A. Bryskier. Washington DC : ASM-Press, 2005. 1426 p.
14. Konaklieva M. Molecular Targets of β -Lactam-Based Antimicrobials: Beyond the Usual Suspects. *Antibiotics*. 2014. V. 3. № 2. P. 128–142.
15. Livermore D. β -Lactamase-mediated resistance and opportunity for its control. *Journal of Antimicrobial Chemotherapy*. 1998. V. 41 (suppl. D). P. 25–41.
16. Rodríguez-Guardado A., Blanco A., Cartón J.A. Ampicillin/Sulbactam in Combination : A Review of its Use in the Treatment of Severe Bacterial Infections. *Clinical Medicine Reviews in Therapeutics*. 2010. № 2. P. 1–13.
17. WHO Global Strategy for Containment of Antimicrobial Resistance. Geneva, 2001. 105 p.

В.О. Малиновський, Е.А. Окунь. Інгібітори бета-лактамаз. – Стаття.

Анотація. Дана характеристика бета-лактамаз мікробного походження, що зумовлює стійкість бактерій до бета-лактамних антибіотиків. Показано, що найбільш ефективним способом відновлення активності антибіотиків є їх використання в комбінації з інгібіторами бета-лактамаз.

Ключові слова: резистентність, бета-лактамази, інгібітори бета-лактамаз, клавуланат, сульбактам.

V. Malinovskii, E. Okun. Inhibitors of beta-lactamases. – Article.

Summary. Characteristic of beta-lactamases of microbial origin that causing bacteria resistance toward beta-lactam antibiotics is given. It is shown that the most effective way of antibiotics activity recovery is by their use in combination with beta-lactamases.

Key words: resistance, beta-lactamases, inhibitors of beta-lactamases, clavulanate, sulbactam.

Е.Л. Маркіна

кандидат хімічних наук,
доцент кафедри медичної хімії та біології
Одеський медичний інститут
Міжнародного гуманітарного університету,
м. Одеса, Україна

М.І. Чанєва

студент 4 курсу фармацевтичного факультету
Одеський медичний інститут
Міжнародного гуманітарного університету,
м. Одеса, Україна

Г.С. Герасименко

студент 4 курсу фармацевтичного факультету
Одеський медичний інститут
Міжнародного гуманітарного університету,
м. Одеса, Україна

МОНІТОРИНГ ВИКОРИСТАННЯ НООТРОПНИХ ПРЕПАРАТІВ В ЛІКУВАЛЬНІЙ ПРАКТИЦІ МЕДИЧНИХ УСТАНОВ ОДЕСИ

Анотація. У статті обговорюються результати моніторингу використання ноотропних препаратів пацієнтами різних вікових категорій та соціального походження міста Одеса.

Ключові слова: ноотропні препарати, аптека, первинний центр медико-санітарної допомоги.

Ураження нервової системи посідає одне з провідних місць у структурі захворюваності та смертності в усьому світі.

За даними ВООЗ, близько 30% населення регулярно приймають ноотропні засоби, які вільно можна придбати в аптечних установах.

Ноотропи – це речовини, які впливають на вищі інтегративні функції мозку, поліпшують пам'ять, полегшують процес навчання, стимулюють інтелектуальну діяльність, підвищують стійкість мозку до пошкоджуючих факторів [1–4].

Про актуальність та потребу лікарських засобів даної групи, які найчастіше застосовуються при лікуванні нервових захворювань, говорить той факт, що за цими препаратами звертаються не тільки особи літнього віку, а і молодшого [5; 6].

Мета роботи полягала в проведенні моніторингу споживання ноотропних лікарських препаратів населенням різного віку та соціального прошарку на території міста Одеса.

Об'єктом дослідження була інформація про зареєстровані в Україні ноотропні лікарські засоби з центрів первинної медико-санітарної допомоги та аптек міста Одеса.

Запит пацієнтів на ноотропні препарати досліджувався шляхом аналізу кількості виписаних рецептів, опитування співробітників ряду аптек та центрів первинної медико-санітарної допомоги (ЦПМСД) в місті Одеса. Таких центрів налічується одинадцять [7].

Потрібну для роботи інформацію було отримано від ЦПМСД № 2, 3, 4, 18 та 28, а також від ряду аптек, зазначених в таблиці 1.

Моніторинг використання ноотропних лікарських препаратів проводився серед пацієнтів різних вікових категорій та соціального прошарку.

У зв'язку з поставленою в роботі задачею було виділено шість вікових категорій від:

- народження дитини до шестирічного віку;
- семи-чотирнадцяти років;
- п'ятнадцяти–дев'ятнадцяти років;
- двадцяти–тридцяти п'яти років;

- тридцяти шести–шести десяти років;
- шести десяти–та старших років.

Таблиця 1

Аптеки, що приймали участь в моніторингу

№	Назва аптеки	Місце знаходження
1	Фармація	м. Одеса, вул. Пушкінська, 61 (цілодобово) м. Одеса, вул. Мала Арнаутська, 1 (цілодобово) м. Одеса, вул. Пастера, 22 м. Одеса, пл. Толбухіна 135/2 м. Одеса, вул. Академіка Корольова, 42
2	Полімед	м. Одеса, вул. Велика Арнаутська, 1 м. Одеса, вул. Канатна, 20 м. Одеса, вул. Балківська, 28 м. Одеса, вул. Катеринінська, 14 м. Одеса, вул. Садова, 2
3	Анкор	м. Одеса, вул. Академіка Філатова, 23 м. Одеса, вул. Льва Товстого, 32 м. Одеса, прос. Шевченка 10/1 м. Одеса, вул. Академіка Корольова, 54 м. Одеса, вул. Рекордна, 21
4	Аптека низьких цін	м. Одеса, вул. Канатна, 72 м. Одеса, вул. Мала Арнаутська, 94 м. Одеса, вул. Катеринінська, 72 м. Одеса, вул. Жуковського, 42 м. Одеса, вул. Середньофонтанська 34а
5	Аптека Гаєвського	м. Одеса, вул. Садова, 19 м. Одеса, вул. Черняхівського, 1 (цілодобово) м. Одеса, провул. Семафорний, 4 ТЦ «Середньофонтанський» м. Одеса, вул. Канатна, 5 м. Одеса, вул. Степова, 52

У результаті аналізу 130 свідчень, отриманих від зазначених вище установ, було визначено, що ноотропні препарати приймають люди різного віку. Отримана інформація представлена в таблиці 2, в якій відображено чисельність та вік пацієнтів, котрим призначалися ноотропні препарати.

Таблиця 2

Приєм ноотропних препаратів пацієнтами різного віку та їх чисельність

№ категорії	Вік пацієнта, роки	Чисельність пацієнтів	Процентне співвідношення, %
1	народження дитини – 6	Двоє	1.5%
2	7 – 14	Сімнадцять	13.3%
3	15 – 19	Двадцять вісім	21.5%
4	20 – 35	Сорок один	31.5%
5	36 – 60	Дев'ятнадцять	14.6%
6	60 – та старше	Двадцять три	17.6%

Із таблиці 2 виходить, що ноотропні лікарські препарати використовуються майже з першого року життя людини. Для дітей вони призначаються для розвитку мовлення, активізації розумової активності, підвищення здібностей до навчання і запам'ятовування [5]. Такими препаратами є «Гліцин», «Пантогам» та інші.

Список ноотропних препаратів для дітей збільшується з кожним роком. Фармацевти намагаються створити лікарські засоби, які б не викликали у маленьких пацієнтів побічних ефектів.

Змінюються і лікарські форми діючих речовин. Наприклад, зручніше застосовувати для дітей ноотроп в сиропі. Вищезгадані препарати використовуються при таких захворюваннях, як церебрастенія; енцефалопатія, ДЦП (дитячий церебральний параліч); для усунення наслідків гіпоксії, розвитку мовлення, усунення інтелектуальної малорозвиненості [6].

Згідно з даними [8] вживання ноотропів дітьми переноситься легше, ніж дорослими людьми. Названі лікарські препарати не заважають процесу навчання і розвитку дітей. Але навіть засіб нового покоління може викликати побічні ефекти: головні болі; нудоту; блювоту; безсоння; діарею; рефлекторну загальмованість. У цьому випадку лікування не скасовується, оскільки список ноотропних препаратів для дітей досить широкий, і за прояву несприятливості одного лікарського засобу підбирається інший препарат і корегується терапевтична схема його призначення [9].

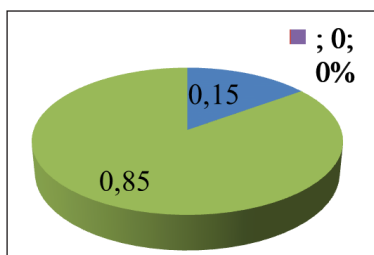

Рис. 1. Прийом ноотропних препаратів пацієнтами різного соціального походження (зелене поле – громадяни з вищою освітою)

головного мозку [11]. Тому не варто нехтувати курсом ноотропних препаратів, якщо вони призначені сімейним лікарем або педіатром.

Найбільш часто використовується в педіатрії «Гліцин». Діючою речовиною у ньому є аміноетанова кислота. Вона самостійно синтезується організмом, тому при застосуванні «Гліцину» побічних ефектів практично не спостерігається. Цей лікарський засіб сприяє поліпшенню кровопостачання головного мозку, має седативну та антидепресивну дію, має антитоксичні та антиоксидантні властивості, виконує функції адреноблокатора, зменшує негативні вегетативні прояви.

Препарат «Пантогам» вважається одним із кращих фармацевтичних розробок. Для маленьких дітей застосовується лікарська форма у вигляді сиропу. Дорослим дітям зручніше використовувати таблетовану форму. Головною діючою речовиною в названому препараті є гопантенова кислота, яка є ноотропним складником і вітаміну В15. Цей лікарський засіб відновлює сон, нормалізує процеси збудження і гальмування. Рекомендується при підвищеній нервовій збудливості, стресах, неврозах, збільшеної чутливості і нестабільності нервової системи. Відбувається підвищення концентрації уваги, і стимулюється працездатність [11; 12].

Аналіз таблиці 2 свідчить, що кількість рецептів, в яких були прописані ноотропні препарати дітям до шести років, відповідала 1,5%. У дев'ять разів збільшився прийом таких препаратів у пацієнтів віком від семи до чотирнадцяти років. Тенденція росту прийому препарату зберігається для вікової категорії людей від п'ятнадцяти до тридцяти п'яти років. Для п'ятої категорії хворих спостерігається зменшення запиту на лікарський препарат майже у два рази (до 14,6%), і для шостої категорії пацієнтів виписаних рецептів стає більше (17,6%) по відношенню до п'ятої.

Таким чином, проведений нами моніторинг по вживанню ноотропних препаратів серед більше ста пацієнтів свідчить, що найбільшим попитом названі препарати користуються у людей четвертої категорії віком від двадцяти до тридцяти п'яти років. Причина такої зміни у вживанні названих препаратів може критися у тому, що на здоров'я людини впливають умови їх проживання, місце роботи та вплив навколишнього середовища.

Залежність вживання ноотропних препаратів від соціального походження пацієнтів відображена на рисунку 1. Проведений моніторинг по використанню відмічених лікарських препаратів хворими особами свідчить, що їх кількість залежить від умов роботи пацієнтів. Так, до 85% лікарських засобів (на діаграмі зелене поле) було видано особам, що закінчили вищі навчальні заклади, тобто люди з вищою освітою. Це говорить про те, що такі громадяни більше піддаються нервовим потрясінням, чим інші. Нервові потрясіння можуть бути викликані одноманітністю роботи, взаємовідносинами в колективі, непорозумінням з роботодавцем, сімейними обставинами.

Підсумовуючи наведені результати моніторингу, можна зробити висновок, що найбільшим попитом ноотропні препарати користуються у людей віком від двадцяти до тридцяти п'яти років. Окрім цього, більше споживають названі препарати люди з вищою освітою. Таку закономірність можна пояснити тим, що такі громадяни більше піддаються нервовим потрясінням, чим інші. До такого стану людину може призвести одноманітність роботи, взаємовідношення в колективі, непорозуміння з роботодавцем, а також сімейні обставини. При цьому потрібно враховувати, що на здоров'я людини впливають умови її проживання, стан навколишнього середовища.

Ноотропи дітям можуть виписуватися в комплексі з дегідратуючими засобами і найчастіше вони мають сечогінну дію. В цьому випадку організм швидше очищується. Таку схему застосовують при лікуванні дітей з підвищеним внутрішньочерепним тиском [10].

Ноотропні засоби використовуються для лікування дітей з будь-якими неврологічними відхиленнями, які потрібно усунути. Будь-які неврологічні порушення позначаються на розумовому розвитку дитини, і вона починає відставати від однолітків у нейропсихічному розвитку. Це призводить до соціальної самотності. Чим старше вік дитини, тим важче компенсувати розрив, викликаний порушеннями діяльності нервової системи і

ЛИТЕРАТУРА

1. Ноотропы. Энциклопедия. URL: <https://www.rlsnet.ru>.
2. Фармакологическая группа – Ноотропы. URL: https://www.rlsnet.ru/fg_index_id_46.htm.
3. Giurgea C. Pharmacology of integrative activity of the brain. Attempt at nootropic concept in psychopharmacology *Actual Pharmacol (Paris) (in French)*. (1972) **25**: P. 115–56
4. Чельшева И.А., Нагорный Н.С. Нейропсихологические и нейровизуализационные аспекты дисциркуляторной энцефалопатии в ракурсе структурно-функциональной модели головного мозга. *Журнал неврологии и психиатрии им. С.С. Корсакова*. 2005. Т. 105. № 1. С. 65–69.
5. Шабалов Н.П., Скоромец А.А., Шумилина А.П. и др. Ноотропные и нейропротективные препараты в детской неврологической практике. *Вестник Российской военно-медицинской академии*. 2001. № 1(5). С. 24–29.
6. Журба Л.С., О.В. Тимонина, Т.Н. Строганова, И.Н. Посикера. Клинико-генетические, ультразвуковые и электроэнцефалографические исследования синдрома гипервозбудимости центральной нервной системы у детей раннего возраста. *Москва, Министерство Здравоохранения РФ*. 2001, 27 с.
7. URL: <http://viknaodessa.od.ua/news/?news=14200>.
8. Кемалов А.И., Заваденко Н.Н., Петрухин А.С. Применение Инстенона в лечении последствий закрытой черепно-мозговой травмы у детей. *Педиатрия и детская хирургия Казахстана*. 2000, № 3, с.52–56
9. Маслов А. Ноотропы для детей: что нужно знать родителям. URL: <https://brain-hack.ru/nootropy-dlya-detey/>.
10. Современные подходы к диагностике и лечению минимальных мозговых дисфункций у детей. *Методические рекомендации*. М., 2004. 40 с.
11. Заваденко Н.Н., Суворинова Н.Ю., Григорьева Н.В. Гиперактивность с дефицитом внимания у детей: современные подходы к фармакотерапии. *Психиатрия и психофармакотерапия*. 2000, том 2, № 2, с. 59–62
12. Лесиовская Е.Е., Марченко Н.В., Пивоварова А.С. Сравнительная характеристика лекарственных средств, стимулирующих ЦНС. Ноотропные препараты. *Фарминдекс, Практик № 4 2003*, ISBN 5-94403-009-7 PMID 4541214.

Э.Л. Маркина, М.И. Чанева, Г.С. Герасименко. Мониторинг использования ноотропных препаратов в лечебной практике медицинских учреждений Одессы. – Статья.

Аннотация. В статье обсуждаются результаты мониторинга использования ноотропных препаратов пациентами различных возрастных категорий и социального происхождения города Одесса.

Ключевые слова: ноотропные препараты, аптека, первичный центр медико-санитарной помощи.

E. Markina, M. Chaeniva, G. Gerasimenko. Monitoring of the nootropic drug use in the medical practice of the Odessa medical institutions. – Article.

Summary. The paper results of monitoring of the use of nootropic drugs by patients of different age groups and social origin of the city of Odessa are presented in the work.

Key words: nootropic preparations, pharmacy, primary center of medical and sanitary care.

М.Р. Матуцак

*асистент кафедри фармацевтичної ботаніки та фармакогнозії
Вищий державний навчальний заклад
«Буковинський державний медичний університет»,
м. Чернівці, Україна*

О.М. Горошко

*кандидат фармацевтичних наук, доцент,
доцент кафедри фармацевтичної ботаніки та фармакогнозії
Вищий державний навчальний заклад
«Буковинський державний медичний університет»,
м. Чернівці, Україна*

О.І. Захарчук

*доктор медичних наук, професор,
завідувач кафедри фармацевтичної ботаніки та фармакогнозії
Вищий державний навчальний заклад
«Буковинський державний медичний університет»,
м. Чернівці, Україна*

М.А. Ежнед

*асистент кафедри фармацевтичної ботаніки та фармакогнозії
Вищий державний навчальний заклад
«Буковинський державний медичний університет»,
м. Чернівці, Україна*

Л.В. Франко

*викладач коледжу
Вищий державний навчальний заклад
«Буковинський державний медичний університет»,
м. Чернівці, Україна*

НУТРИЦІОЛОГІЯ ЯК ОСНОВНА СКЛАДОВА ЗДОРОВОГО ХАРЧУВАННЯ

***Анотація.** Стаття присвячена аналізу харчування студентів різних курсів та визначенню варіантів навчання й акцентів формування свідомого ставлення до харчування. Неправильна організація харчування пов'язана з відсутністю належного рівня знань із нутриціології, що виявляється в необ'єктивній оцінці раціону та відсутності навичок його корекції.*

***Ключові слова:** нутриціологія, раціональне харчування, здоровий спосіб життя.*

Одним із показників економічного розвитку та національної безпеки держави є стан здоров'я населення. Студентська молодь є основою розвитку суспільства, його енергетичним складником. Важливим чинником формування і розвитку фізично, морально і духовно повноцінної молоді є правильне харчування. Достатнє та збалансоване харчування не тільки забезпечує нормальний ріст і розвиток організму, а й визначає розумовий стан, що важливо в період студентства [1, с. 211; 2, с. 173]. Межа між поняттями «здорове харчування» та «харчування і хвороби» нечітка, а розуміння ролі харчування не завжди адекватно оцінюється, особливо в юні роки. Тоді як неправильне харчування призводить до захворювань органів травлення, серцево-судинної системи, цукрового діабету, ожиріння, психічних розладів, зниження працезд-

датності, погіршення зору й пам'яті [3, с. 129], а в підсумку, негативно впливає на успішність студентів [4, с. 10]. Не менш важливим є поняття якісного харчування, оскільки невмілі спроби корекції раціону часто стають причиною вітамінної та мінеральної надмірності чи недостатності, а також можуть зумовити харчову алергію чи непереносимість. Незважаючи на прогресивний розвиток суспільства, захворюваність серед студентів зростає удвічі і становить майже 35% [5, с. 177]. Пригнічений стан, апатія, дисгармонія із зовнішнім світом і самим собою є наслідками нездорового харчування, що відбиваються на формуванні і засвоєнні соціальних ролей студента та нерідко стають перешкодою на шляху самореалізації.

Тому залишається актуальним вивчення якості та характеру харчування студентів, а також мотивування до раціонального харчування молоді для покращення її здоров'я.

Метою роботи є проведення аналізу харчування студентів різних курсів, визначення варіантів навчання і акцентів формування свідомого ставлення до харчування.

Проблему здорового харчування в Україні досліджують багато науковців, зокрема: Н.М. Козик, М.І. Пересічний, П.О. Карпенко, М.П. Гуліч, О.М. Григоренко й інші. Згідно з аналізом літератури [6, с. 150], в Україні впродовж останнього десятиріччя вдвічі зросла захворюваність населення на ендокринні хвороби, порушення обміну речовин, що призводить до набирання зайвої ваги та поширення ожиріння, значне поширення захворювань системи кровообігу, ускладнень цукрового діабету. Водночас збільшилася на 35% захворюваність серед студентів [7, с. 172]. Однією з основних причин цієї тенденції є нераціональне харчування. Харчування забезпечує нормальний розвиток дітей, сприяє профілактиці захворювань, продовженню життя, створює умови для адекватної адаптації людини до навколишнього природного середовища. Тому питання здорового харчування є одним із найголовніших у реалізації соціальної політики держави. Для визначення причини даної проблеми нами проведено дослідження серед студентів вищої школи першого та четвертого курсів фармацевтичного факультету.

Таблиця 1

Установлення переваг чинників впливу на здоров'я студентів різних курсів

№ п/п	Чинники впливу на здоров'я	Студенти 1 курсу	Студенти 4 курсу
1.	Якість харчування	15%	60%
2.	Міцність та лабільність нервової системи	50%	20%
3.	Відпочинок	25%	14%
4.	Дія вірусів	10%	6%

За результатами опитування (табл. 1) визначили, що тільки 15% студентів, показники яких на 45% менше за показники старшокурсників, звертають увагу на якість харчування. Серед студентів першого курсу виявлено низький рівень вмінь і навичок щодо організації власного харчування. У більшості студентів порушений режим харчування, оскільки в складі щоденного раціону майже завжди відсутні перші страви, багато субпродуктів та сухих концентратів швидкого приготування, бутерброди, картопля, макаронні вироби, чай, кава, порушена кількість прийому їжі та її об'єм. Встановлено, що майже 43% студентів не снідають, 20% не обідають або обідають не завжди і 50% не вечеряють, понад 30% харчуються лише двічі на добу, а найбільша кількість їжі споживається перед сном. Щоденно споживають овочі лише 31,2%, а свіжі фрукти – 22,8% студентів. Під час опитування студентів щодо причини погіршення харчування встановили, що 10% опитуваних не стежать за харчуванням через брак часу, 25% не задумуються над питанням харчування, 45% вважають, що не шкодять своєму здоров'ю, 20% вважають, що харчуються правильно. Водночас 50% зі студентів початкових курсів не змогли пояснити причину погіршення харчування порівняно з аналогічним харчуванням у домашніх умовах. У результаті підрахунку добової норми кілокалорій у студентів початкових курсів з'ясовано, що в окремих студентів показник становить 1 400 ккал, а також може сягати до 2 710 ккал. Водночас енергетична цінність раціону повинна становити, урахувавши, що діяльність студента належить до розумової праці, 1 950–2 250 ккал, у період сесії енергетична цінність може зрости до 2 500 ккал (наприклад, для 20-річної студентки з масою тіла 60 кг та ростом 165 см оптимальна добова норма повинна складати \approx 1 500 ккал) [8]. Згідно з нашим дослідженням, енергетична цінність раціону відповідає нормі у 24% студентів-першокурсників, недостатня калорійність харчування у 25% респондентів. Надмірне енергоспоживання спостерігається в 51% опитаних.

Неправильна організація харчування пов'язана з відсутністю належного рівня знань із нутріціології, необхідного для побудови здорового харчування, що виявляється в необ'єктивній оцінці раціону та відсутності навичок його корекції. Тому підвищення рівня обізнаності студентської молоді з питань здорового харчування є одним із пріоритетних завдань у мотивації до здорового способу життя.

У Буковинському державному медичному університеті для студентів четвертого курсу фармацевтичного факультету спеціальності «Фармація» викладається дисципліна «Фармацевтичні аспекти нутріціології», робочою програмою якої передбачено 30 аудиторних годин, з яких 20 годин лекцій та 10 годин практичних занять, 45 годин виділено на самостійну підготовку студентів. До навчальної програми включено теоретичний матеріал з організації збалансованого харчування для молоді у сфері розумової праці, питання безпеки харчування і профілактики аліментарних захворювань. Під час вивчення предмета основна увага звертається на вивчення законів впливу їжі і процесу вживання їжі на здоров'я людини, мотивів вибору їжі людиною і механізми впливу цього вибору на здоров'я, вплив біологічно активних добавок (далі – БАД) на організм людини, взаємодії їжі, БАДів та лікарських препаратів. Для отримання практичних навичок та мотивації до побудови здорового харчування студенти виконують практичні роботи з оцінки власного раціону та його корекції з використанням продуктів підвищеної біологічної цінності. Для закріплення знань зі здорового способу життя студентам пропонується оцінити свій стан здоров'я за паспортом здоров'я та скласти програму оздоровлення, включаючи зміну харчових звичок. У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен вміти проводити консультації з питань хімічного вмісту й енергетичної цінності харчових продуктів, збалансованого харчування, харчового статусу, продемонструвати вміння робити висновки про вплив продуктів харчування на здоров'я людини. Мета нутріціології – не тільки забезпечення раціонального харчування, здатного регулювати обмінні процеси і нормалізувати функції клітин, окремих органів і систем здорової людини, але і сприяння полегшенню стану й одужанню хворих людей, а також здійснення профілактики захворювань в осіб, що належать до груп ризику. Тому завдяки вивченню даної дисципліни студенти не тільки зможуть змінити своє бачення щодо правильного харчування, але і підвищити свій професійний рівень щодо здійснення профілактики та лікування окремих груп хворих. Для цього вони повинні мати знання щодо законодавчої бази України стосовно якості продуктів харчування та спеціальних продуктів: БАДів, функціональних продуктів, дієтичних добавок та ін. Майбутній провізор повинен знати та рекомендувати, поруч із терапевтичними засобами, також дієтичні добавки, як у вигляді лікувальних столів, так і у вигляді різних БАДів. Вміти проводити оцінку якості БАДів та проводити інформаційно-пояснювальну роботу з населенням із цього питання.

Серед студентів старших курсів ставлення до власного харчування суттєво змінене. У більшості студентів унормований режим харчування. Встановлено, що лише 18% студентів не снідають, 40% обідають, понад 60% харчуються тричі на добу, лише 10% харчуються 4 рази на добу. Щоденно споживають овочі 42%, а свіжі фрукти – 33% студентів, обмежують вживання продуктів швидкого харчування 47%. Під час опитування студентів не змінили своє ставлення до харчування 10%, через брак часу, 45% намагаються переглянути спосіб харчування. Під час перегляду раціону харчування студенти враховують енергетичний складник, який відповідає нормі в 40% студентів, недостатня калорійність харчування залишається у 25% респондентів, надмірне енергоспоживання в 35% опитаних. Правильним є збалансоване харчування за всіма нутрієнтами, такі знання одержують студенти під час вивчення нутріціології, що допомагає їм надалі відкорегувати якісний склад свого раціону.

Отже, пріоритетними напрямками оптимізації харчування студентів є проведення валеологічних заходів у вищих навчальних закладах. На наш погляд, покращити валеологічні знання студентів можна шляхом вивчення важливих питань у межах дисципліни «Аспекти нутріціології» на всіх факультетах університету.

З огляду на тенденції європейського розвитку вищої освіти в Україні варто враховувати наявні проблеми впровадження здорового харчування з метою підвищення рівня валеологічного виховання, упроваджувати відповідні предмети чи курси в навчальний процес вищих навчальних закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Григоренко О.М. Еволюція теорії та концепції харчування людини. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського*. 2011, №1 (49). С. 205–217.
2. Дослідження особливостей харчування студентів вищої школи як складової способу життя / Н.Н. Козик та ін. *Молодий вчений*. 2017. № 3.1 (43.1). С. 172–176.
3. Гуліч М.П. Раціональне харчування та здоровий спосіб життя – основні чинники збереження здоров'я населення. *Проблеми старення і довголеття*. 2011. Т. 20. № 2. С. 128–132.
4. Гриньова М.В., Коновал Н.О. Організація впливу збалансованого харчування на розумову діяльність студентської молоді : методичні рекомендації. Полтава. 2013. 38 с.
5. Пересічний М.І., Карпенко П.О., Пересічна С.М. Концепція організації харчування студентів. *Проблеми старення і довголеття*. 2011. Т. 20. № 2. С. 177–188.

6. Бурлаку Н.І. Проблеми раціонального харчування українських студентів. *Тези доповідей Всеукраїнської конференції з питань безпеки харчування*. Київ : НТУУ «КПІ», 2010. С. 150–151.
7. Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії : наказ МОЗ України від 3 вересня 2017 р. № 1073. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1206-17>.

М.Р. Матуцак, А.М. Горошко, О.И. Захарчук, М.А. Эжнед, Л.В. Франко. Нутрициология как главная составляющая здорового питания. – Стаття.

Аннотация. Стаття посвящена анализу питания студентов разных курсов, определению вариантов обучения и акцентов формирования сознательного отношения к питанию. Неправильная организация питания связана с отсутствием должного уровня знаний по нутрициологии, которое проявляется в необъективной оценке рациона, отсутствию навыков его коррекции.

Ключевые слова: нутрициология, рациональное питание, здоровый образ жизни.

M. Matuschak, A. Horoshko, A. Zakharchuk, M. Ezhned, L. Franko. Nutrition as a basis of healthy nourishment. – Article.

Summary. The article is devoted to the analysis of the nutrition of students in different courses and the definition of training options and formation of a conscious attitude to nutrition. Wrong food organization is connected with a lack of proper knowledge of nutrition, which manifests itself in a biased assessment of diet and interest.

Key words: nutritionology, rational nutrition, healthy lifestyle.

УДК 616.833.2-005.4-008.9-092-07-085.21+615.27

В.В. Погорелов

кандидат медичних наук,

лікар-нейрохірург

Харківська клінічна лікарня на залізничному транспорті № 1,

м. Харків, Україна

ЕНДОТЕЛІЙ-НЕЙРОСУДИННІ ПАРАЛЕЛІ У ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЛАНЦІ ПАТОГЕНЕЗУ КОМПРЕСІЇ ЕПІДУРАЛЬНО-СУДИННОЇ СИСТЕМИ ТА КОРЕКЦІЯ ПОПЕРЕКОВОГО БОЛЮ

Анотація У 68 хворих із поперековим болем було виявлено підвищення титру NR2-антитіл до NMDA-рецепторів, експресія *sVCAM-1* і *iSCAM-1* і зниження цих показників під впливом прегабаліну.

Ключові слова: антитіла до нейрорецепторів, молекули адгезії, прегабалін.

Компресійні пошкодження нервових корінців поперекового відділу хребта (далі – ПВХ) займають одну з лідируючих позицій серед захворювань із тимчасовою втратою працездатності [8–10], а джерелом болю є хребетна фасція, яка формує муфти для нервових корінців. Доведено, що поперековий біль викликає сегментарна дисфункція двох міжхребцевих суглобів і міжхребцевого диска [1; 2; 8]. Тому підвищення напруги у хребцево-руховому сегменті (далі – ХРС) призводить до іритації рецепторів синув-вертебрального нерва з формуванням болю в оточуючих структурах ПВХ [1; 9; 10]. Здавлення епідурально-мікросудинного сплетіння (далі – ЕМСС), розвиток епідуриту і венозного стазу супроводжується порушенням електричної провідності та пошкодженням нервових корінців спинного мозку (далі – КСМ). Хронічний біль у структурі захворювань периферичної нервової системи становить 10–20% та є економічно-соціальною проблемою [10]. Формування хронічного болю відповідає терміну не менше 12 тижнів [2; 3; 6; 9; 15].

За сучасними патофізіологічними уявленнями, біль у спині – це комплекс ноцицептивно-нейропатичних проявів від пошкодження ноцицепторів диска до запалення в компресованому корінці та спинномозковому ганглії та вплив на цей ланцюг змін різних біомедіаторів. Все це веде до іритації нервових волокон, порушення мікроциркуляції, інтра-й екстраневрального набряку зі змінами нейрофізіологічних характеристик у КСМ до аксональної дегенерації. Внаслідок нейротоксичності пошкоджується як мієлінова

оболонка, так і іонні канали мембран нервових волокон, за допомогою яких генеруються і проводяться ектопічні імпульси [5; 10]. Цей процес стає дезадаптивним до впливу надлишкової ектопічної імпульсації з напрямком на задній ріг. Якщо подразник не зникає, тоді гострий біль перетворюється на хронічний, до чого спонукає центральна сенситизація [3; 8; 10]. Центральна сенситизація – це активація N-метил-D-аспартат (NMDA)-рецепторів, які відповідають за входження іонів Ca^{2+} в нейрони та регулюють електричну активність нейронів. Ці рецептори локалізуються на поверхні епітелію мікросудин і регулюють їх функцію. Компресія КСМ – це стискання або травма мікросудин, внаслідок якої всі послідовні зміни є активацією NMDA-рецепторів надлишком концентрації збуджуючого нейромедіатора – глутамату. Структурно NMDA є полікомпонентним рецепторно-іонотропним комплексом трансмембранних білків, які формують іонні канали [4; 14]. Утворені NR2-пептиди і NR2-антитіла – це фрагменти NMDA-рецепторів, пов'язаних із порушенням кровообігу в ЕМСС. Поряд із холінергічною нейродегенерацією гіперактивація NMDA-рецепторів є нейрохімічним патологічним процесом, пов'язаним із масивним проникненням іонів Ca^{2+} у нейрони зі значним підвищенням його внутрішньоклітинної концентрації, що приводить до пригнічення активності мембранної Na^+ - K^+ -АТФази. Тобто глутамат-кальцієвий механізм запускає метаболічний ланцюг дезінтеграційних процесів, окислювальний стрес, який посилює руйнівну дію нейроцитів [4; 6; 11; 12; 14].

Доведено, що дегенерація у нейроні пов'язана з пошкодженням ендотелію судин [6]. Велике значення у цьому процесі мають імуноглобуліни, тобто розчинні молекули адгезії судинного ендотелію-1 (sVCAM-1) і розчинні молекули міжклітинної адгезії-1 (sICAM-1). Відомо, що під впливом медіаторів запалення йде підсилення експресії sVCAM-1 і sICAM-1 на поверхні ендотелію судин. sICAM-1 експресується на ендотеліальних і гемопоетичних клітинах та збуджується медіаторами запалення, такими як інтерлейкін-1 β (ІЛ-1 β), фактор некрозу пухлин (ФНП). Результати цих змін, на наш погляд, мають діагностичне значення для компресії КСМ, особливо у разі агресивних імунних впливів на мієлінову оболонку нервових волокон [5; 6; 8; 9; 13]. Тобто дегенеративний процес хребта супроводжується складним комплексом нейромедіаторних, нейроімунних і нейротоксичних дій, пов'язаних із порушенням кровообігу в ЕМСС. Але нині недосконало вивчений вплив NR2 антитіл до NMDA-рецепторів і їх взаємозв'язки з sVCAM і sICAM, які спонукають до формування та пролонгування хронічного болю у ПБХ і його гальмування під впливом на цей процес прегабаліну, що є предметом цього дослідження [3; 6; 8; 10; 11; 13].

Таким чином, дегенеративно-дистрофічні пошкодження у ХРС ПБХ запускають каскад ендотелій-нейросудинних, ішемічних і нейротоксичних перетворень у мієліновій оболонці нервових корінців під впливом комплексу медіаторно-метаболічних реакцій і нейрофізіологічних процесів у ході формування хронічного больового синдрому та гальмування його клінічних проявів прегабаліном, що стало метою нашого дослідження [6; 8; 10].

Мета роботи – визначити динаміку змін титру NR2 антитіл до NMDA-рецепторів та експресію sVCAM і sICAM за хронічної ішемії КСМ і під впливом прегабаліну.

Матеріал і методи досліджень У Харківській клінічній лікарні на залізничному транспорті № 1 філії «Центру охорони здоров'я» ПАТ «Українська залізниця» у 2016–2019 рр. у нейрохірургічному відділенні перебували 68 хворих із хронічним больовим синдромом у період загострення, котрі були поділені на 2 групи. До групи контролю увійшли 29 осіб. Середній вік хворих складав 48 ± 9 років. Хворі 1 групи (31 особа) одержували комплексну терапію з включенням пентоксифіліну (латрену), який вводили внутрішньовенно крапельно 200 мл протягом 120 хв, № 15 [9, с. 76]. Хворим 2 групи (37 чоловік) додатково до цієї терапії включали прегабалін (лірику) в дозі 75 мг 2 рази на добу впродовж 15 днів. Всі пацієнти контрольної групи були порівняні за віком, статтю, лабораторними показниками і формою захворювання. Усім хворим до лікування і після нього за необхідністю проводилася рентгенографія, комп'ютерна або магнітно-резонансна томографія. Для рестрації кровообігу в ЕМСС нами був обраний метод ультразвукової доплерографії, який дозволив неінвазивним шляхом діагностувати ознаки розладів мікрокровоотоку у КСМ за швидкісними характеристиками. Для адекватної оцінки ступеня тяжкості хворих вимірювали якісну оцінку болю за допомогою загальноприйнятих опитувальників, шкал і таблиць [7]. Оцінювали загальноклінічні, біохімічні та показники коагулограми. Титр антитіл до NMDA-рецепторів і рівень підсилення експресії sVCAM і sICAM у сироватці крові визначали за допомогою імуноферментного аналізу.

Статистичну обробку одержаних результатів здійснювали за допомогою дисперсійного аналізу з використанням пакетів ліцензійних програм MicrosoftExceliStatistica.

Результати дослідження та їх обговорення. Проведене нами доплерівське дослідження ПБХ у 68 хворих показало структурно-морфологічні зміни ХРС на рівні найбільшого випинання міжхребцевого диска у зоні його пошкодження чи розриву фіброзного кільця, що збігалось з даними літератури

[1]. Такі патологічні зміни у ХРС супроводжувалися стазом крові, набряком і локальним епідуритом [3; 6; 11; 13]. У хворих із болем у ПВХ відзначалося зменшення швидкості циркуляції крові в ЕМСС на рівні компресії (L4-L5, L5-S1 ХРС) та її підвищення у сусідніх відділах (L3-L4 ХРС) порівняно з групою контролю. Встановлено позитивний середній кореляційний зв'язок між швидкістю кровотоку в системі ЕМСС на рівнях L4-L5 і L5-S1 ($r = 0,21; p < 0,05$).

Таке зниження циркуляції крові в ЕМСС є наслідком компресії структурно зміненою грижею диска та її фрагментів або присутністю самого ядра в епідуральному просторі та впливом продуктів деградації фіброзного кільця і хрящової частини замикаючої пластинки та субстратів імунного запалення, таких як: ІЛ-1b, ФНП- α , ІЛ-6, ІЛ-10, ІЛ-17 [9]. Під впливом цих медіаторів запалення відзначаються зміни експресії sVCAM-1 і sICAM-1 та активація NMDA-рецепторів, що представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка зміни показників sVCAM-1 і sICAM-1 та NR2-антитіл до NMDA-рецепторів у хворих із компресією ЕМСС у ПВХ до та після лікування.

Показник	Контрольна група (n=29)	Група 1 (n=31)		Група 2 (n=37)	
		до лікування	після лікування	до лікування	після лікування
sVCAM-1, нг/мл	946,2±189,2	1118,7±139,2	992,2±131,5*	1124,4±134,7	978,3±112,8*
sICAM-1, нг/мл	499,5±88,4	746,3±92,7	561,7±91,6*	739,6±86,3	557,9±79,6*
NR2, нг/мл	0,79±0,11	0,87±0,09	0,82 ±0,15	0,86±0,13	0,81±0,12*

Примітка: * – $p < 0,05$, відмінності достовірні порівняно з даними до лікування.

Наведені результати цього дослідження показують, що під впливом дисциркуляторних порушень у ЕМСС, активного імунно-запального процесу, ексайтотоксичності [11] та нейрофізіологічних змін іде процес підсилення експресії sVCAM-1 і sICAM-1 та активація NMDA-рецепторів порівняно з контролем. Ступінь підсилення експресії sVCAM-1 і sICAM-1 та активація NMDA-рецепторів залежала від давності ішемічних пошкоджень і дисфункції КСМ та мала лінійний характер.

Висновки.

Компресійно-нейросудинні порушення кровообігу ЕМСС у ПВХ на тлі нейротоксичності сприяють підвищенню титру NR2-антитіл до NMDA-рецепторів та експресії sVCAM-1 і sICAM-1, що є одним із механізмів формування нейропатичного болю.

Визначення NR2-антитіл до NMDA-рецепторів та експресії судинної і міжклітинної адгезії може стати додатковими лабораторними чинниками нейроваскулярних порушень у разі загострення хронічного болю у ПВХ.

Застосування прегабаліну в дозі 75 мг 2 рази на добу у комплексній терапії з пентоксифіліном є перспективним напрямом у лікуванні хворих із хронічним болем у ПВХ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волков А.В., Большакова Г.Б., Гольдштейн Д.В. Морфологические изменения тканей межпозвоночных дисков в статичной асимметричной компрессионной модели дегенеративно-дистрофических заболеваний межпозвоночных дисков. *Бюллетень экспериментальной биологии и медицины*. 2008. № 9. С. 336–340.
2. Сучасні погляди на проблему больових синдромів у спині та шиї / Н.П. Волошина та ін. *Матеріали VII національного конгресу «Людина та ліки – Україна»*. Київ, 2014. С. 49.
3. Гев'як О.М. Порушення спінального кровообігу. *Міжнародний неврологічний журнал*. 2017. № 5 (91). С. 81–86.
4. Давыдова О.Н. Исследование NMDA-рецепторов лимфоцитов человека : автореф. дис. ... канд. биол. наук : 03.00.04. Москва, 2007. 21 с.
5. Кукушкин М.Л. Нейрофизиология боли и обезболивания. *Боль. Суставы. Позвоночник*. 2011. № 2. С. 60–65.
6. Мельникова Ю.С., Макарова Т.П. Эндотелиальная дисфункция как центральное звено патогенеза хронических болезней. *Казанский медицинский журнал*. 2015. Т. 96. № 4. С. 659–665.
7. Мілевська-Вовчук Л.С. Вибір оптимального методу оцінки больового синдрому в пацієнтів із хронічним поперековим больовим синдромом. *Український неврологічний журнал*. 2016. № 2. С. 96–100.
8. Новосельцев С.В. Патогенетические механизмы формирования поясничных спондилогенных неврологических синдромов у пациентов с грыжами поясничных дисков. *Мануальная терапия*. 2010. № 3 (39). С. 77–82.
9. Погорелов В.В., Багмут І.Ю., Жуков В.І. Деякі аспекти лікування компресійно-ішемічної радикуломієлопатії. *Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні тенденції у медичних та фармацевтичних науках»*. Київ, 2017. С. 75–79.

10. Свиридова Н.К. Боль в спине как частая причина обращения к неврологу, этиология, патофизиология и лечение боли. *Международный неврологический журнал*. 2016. № 7 (85). С. 78–80.
11. Свістільнік Т.В. Феномен ексайтотоксичності: механізми виникнення, значення в розвитку нейронального пошкодження та можливості його корекції при патологіях ЦНС. *Biomed. Biosoc. Anthropol*. 2013. № 20. С. 207–215.
12. Прегабалин при боли в нижней части спины / А.В. Семёнова и др. *Міжнародний неврологічний журнал*. 2017. № 3 (89). С. 53–59.
13. Andersen J.K. Oxidative stress in neurodegeneration: cause or consequence? *Nature Reviews Neuroscience*. 2004. № 5. P. 18–25.
14. Biochemical characteristics of distal vessels endothelium in patients with syndroms of lumbosacral radiculopathies and others neurological syndroms lumbar osteochondrosis in recrudescence phase / M. Goryacheva et al. *Advances in Biochemistry*. 2014. № 2 (6). P. 95–102.
15. Kalia L.V., Kalia S.K., Salter M.W. MNDA-receptors in clinical neurology: excitatory times ahead. *Lancet Neurol*. 2008. V. 7. P. 742–755.

В.В. Погорелов. Эндотелий-нейрососудистые параллели в центральном звене патогенеза компрессии эпидурально-сосудистой системы и коррекция поясничной боли. – Статья.

Аннотация. У 68 больных с поясничной болью было выявлено повышение титра NR2-антител к NMDA-рецепторам и экспрессия sVCAM-1 и sICAM-1, а также снижение этих показателей под влиянием прегабалина.

Ключевые слова: антитела к нейрорецепторам, молекулы адгезии, прегабалин.

V. Pogorelov. Endothelium-neurovascular parallels at the central link in pathogenesis of compression of epidural-vascular system and correction of low back pain. – Article.

Summary. At 68 patients suffered from low back pain were discovered increase of titers NR2-antibodies to NMDA-receptors and expressions VCAM-1 usICAM-1 and decrease these indicators under influens of pregabalin.

Key words: antibodies to neuroreceptors, molecules of adhesion, pregabalin.

УДК 364-786:616-006(1-87+477)

I.M. Styfanyshyn

Senior teacher of Ukrainian and Foreign Department
Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Boberskyi,
Lviv, Ukraine

N.A. Yurko

Senior teacher of Ukrainian and Foreign Department
Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Boberskyi,
Lviv, Ukraine

S. Yakovenko

3-rd year student,
Department of Physical Therapy and Ergotherapy
Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Boberskyi,
Lviv, Ukraine

COMPARATIVE CHARACTERISTIC OF ONCOLOGICAL REHABILITATION CENTERS ABROAD AND IN UKRAINE

Summary. The article presents cancer rehabilitation centers in Ukraine and abroad. There were considered the methods of physical rehabilitation in oncological clinics. A comparative price's characteristic has been made. It has been studied the range of services provided by clinics for the examination and treatment of patients.

Key words: oncological clinics, rehabilitation, treatment.

Over the past 100 years, the incidence and mortality rate in the world, oncopathology has moved from the tenth place to the second, yielding only to the cardiovascular system diseases. In 2016, 8.9 million people are estimated to have died from various cancer forms. According to the World Health Organization, every year 10 million people damage by this illness. According to WHO, cancer mortality will increase by 45%, till 2030 as compared to the data of 2007. Unfortunately, Ukraine ranks the second place of cancer deaths in Europe. This determines the relevance of this topic and the need for in-depth study [2].

Cancer and its treatments can sometimes have lasting effects on daily performance including physical, cognitive, emotional and social functioning. Cancer rehabilitation has been defined in the scientific literature as a distinct field of medicine that focuses on reducing or eliminating side-effects of cancer treatment and improving survivors' strength, ability to function and quality of life. This field is a subspecialty of Physical Medicine and Rehabilitation (PM&R), also known as physiatry and/or rehabilitation medicine [7]. Oncology rehabilitation often involves a team of health care specialists working together with the patient to develop a personalized rehabilitation goal and plan. Led by a cancer rehabilitation physician, physical therapists, occupational therapists, speech and language pathologists, and other oncology-trained support care staff work together with a targeted purpose – to help patients maintain or return to functional well-being. Oncology rehabilitation includes a wide range of therapies designed to help patients build strength and endurance, regain independence, reduce stress and maintain the energy to participate in daily activities that are important for individuals.

Oncology rehabilitation is a type of therapy that helps individuals to improve physical function during and after cancer treatment. Cancer prehabilitation refers to the assessments and interventions that are conducted just after diagnosis but before cancer treatment begins. A panel of experts has highlighted the importance of establishing rehabilitation services prior to the oncological treatment to optimize tolerance to surgery or adjuvant treatments, minimize toxicity and improve outcomes. Recent clinical studies have shown that cancer prehabilitation and rehabilitation can increase function and may improve outcomes and disability rates [7]. Therapists receive specific training to address the unique needs of individuals undergoing or recovering from cancer surgery, radiation, and chemotherapy. Surgical cancer treatment can lead to tissue tightness and scarring, decreased motion range, swelling and pain. Physical therapy uses manual techniques and gentle exercises to improve tissue quality, endurance, movement, circulation, and pain reduction. The process of rehabilitation is the physiological and psychological restoration of the patient's condition, the returning of the lost organism functions, the improving of the patient's life quality to the maximum possible level [6].

Khrpunkova noted that only 35% of patients received comprehensive instructions for further rehabilitation, 40% – insufficient information, and 25% – no information on this issue. Patients are unaware of the need for rehabilitation, or simply do not know where to go.

There are several different methods of treating cancer. Apart from cancer surgery, radiotherapy and the use of cytotoxic drugs in chemotherapy, treatments include the newer targeted drug delivery [13]. Living with cancer, cancer treatment and recovering from the disease are very heavy experiences in many respects. This is why cancer patients need to undergo rehabilitation. The need for rehabilitation varies greatly with different types of cancer and among different patient groups.

There are four types of cancer rehabilitation:

- 1) **Preventive type of rehabilitation** – is aimed at preventing disability.
- 2) **Strengthening (restorative) type of rehabilitation** – aimed at returning patients to the former way of life.
- 3) **A supportive type of rehabilitation** is aimed at teaching the patient in order to allow him to adapt to the disability that has occurred and to minimize the complications of continuing illness.
- 4) **Palliative type of rehabilitation** – aimed at eliminating complications, providing comfort and support.

We want to introduce and to compare some oncological rehabilitation clinics from different countries, which are situated nearby Ukraine.

1) **Max Grundig Clinic in Germany**, Baden-Baden. It's located at a height of 800 meters above sea level. Clinic located in the Black Forest. The three main areas of the Max Grundig Clinic are: Prevention (Check-up); Primary therapeutic care; Rehabilitation treatment. Max Grundig Clinic is designed for 95 beds with accommodation in single and double wards, as well as in ward-suites, and double wards are provided only in case of a patient with an accompanying person. There is a department of physical rehabilitation that conducts physiotherapy, yoga and aquafit. Patients should always consult their physician about the activity amount they are suitable for. Their cancer rehab centers helps and explains that physical exercises can reduce the side effects of cancer therapy and chronic fatigue syndrome, and exercises have a beneficial effect on the mental health of cancer patients. The rehabilitation program may include the following therapies: physiotherapy, psychotherapy,

sports therapy, occupational therapy, relaxation therapy, psycho-oncology, art therapy, psychological seminars, health seminars, nutrition tips or wounds [10, 11].

2) One more rehab clinic that attracts our attention is **Clinic Bud Trissl**. It is located in the middle of Upper **Bavaria in Alps**. Each rehabilitation department counts approximately near 60 beds. There is a Gym equipped with 15 simulators such as: fitness apparatus, treadmill, elliptical trainer, simulators for strength training where patients occupy to improve their physical and psychological health. This clinic specialized in following: Physiotherapy (General Therapeutic Gymnastics, Gymnastics by Bobat, Respiratory therapy, Sling table, Manual therapy, Therapeutic gymnastics on simulators, Hydrotherapy); Sports therapy (Cardiovascular Training, Nordic Walking, Rhythm and dance, Morning gymnastics, Pilates, Kegel exercises, Gymnastics hands and shoulder joint, Gymnastics for the spine etc. Ergotherapy is carried out in order to restore all body functions in everyday life; a special place is occupied by the upper limbs restoration. It includes functional motility training or sensitivity training after patients often feel limited in their limbs due to chemotherapy. Such training can be individual or group [9].

3) The next one clinic is: **Latvian Virotherapy Center, in Jurmala**. This center is specialized in the following: Lung cancer, Melanoma, Sarcoma, Stomach cancer, Bladder cancer, Kidney cancer, Pancreatic cancer, Uterine cancer.

The Doctors of this center create individual rehab programs for each patient. There is a well-equipped gym for patients, and a large terrace for yoga or relax. It is possible to ride bike, walk around the sea and in the park. Ozonotherapy and art therapy are used for rehabilitation too. The treatment, a rehab and a room is included into the price.

In Ukraine, there are well-developed specialized private oncology clinics nowadays which offer services of the prevention, diagnostics, treatment, rehabilitation, supervision, maintenance and support the patient with using international standards of evidence-based medicine. Clinics are equipped with the latest equipment, they use the latest advances in molecular biology and nuclear medicine, which allows to introduce advanced treatment and diagnosis technology, also set clinic's in line with the leading cancer center in the world. The clinics apply the latest methods of medication, chemotherapy and radiation therapy [12].

UBI Medical Center, Ukraine (2011). Unfortunately, there is little-known rehabilitation center in Ukraine. It is situated in Vasylkiv, near Kyiv. It is a premium class international clinic, which provides a patient's complex rehabilitation throughout its whole life. Unlike clinics mentioned before, they have only 2 types of program, depending on stay time. There are programs for 7 and 13 days. The price depends on the program type and the amount of days. The average price of 7 days course is 43 thousand UAH, and for 13 days is 74 thousand. Clinic specialized for cancer patient's rehabilitation: 1) between chemotherapy and radiotherapy sessions; 2) after a full course of radiotherapy and chemotherapy; 3) after cancer operations; 4) before carrying out complex antitumor therapy (preparation) with postoperative limbs lymphostasis. The work of the center is divided into such blocks as: complex health assessment, programs for business and active person, annual support programs, therapy and rehabilitation programs and other methods.

The therapy and rehabilitation block includes: cardio-rehabilitation, cancer rehabilitation, degenerative-dystrophic and rheumatic diseases, therapy of various chronic diseases. During rehabilitation of cancer patients use some tinctures, ozone therapy needle, hypoxia-therapy, pressure therapy, thalassotherapy, reflex therapy with osteopathic massage.

Thalassotherapy quickly cleanses the body of oxidized metabolism products, eliminates lymphatic edema, combat varicose veins.

Ozone therapy is a modern method of therapy using medical ozone (ozone-oxygen mixture). It's therapeutic effect is achieved due to the strong oxidizing properties of ozone to boost immunity. Infusion of ozonized saline allows to stop inflammation quickly and to relieve intoxication and recommended to weakened patients after severe operations and diseases and reduce the side effects risk. Ozonopuncture allows individuals to eliminate. Lymphostatic swelling of varying limitation degrees; Postoperative scars and stretch marks.

In Ukraine, a number of foundations have been created to help cancer patients and also conduct rehabilitation. For example, the frame work pilot rehabilitation program from "Inna Foundation", there was organized a systematic improvement of oncological illnesses in one of Kyiv sanatorium. For patients cancer rehabilitation, the Brovary deputies city council highlighted 42 thousand UAH in 2016. Patients attended classes on physical education, gym, saltroom, swimming in the pool, receiving phyto- and aromatherapy, relaxing in the relaxation room. However, there are offices or departments of physical rehabilitation in hospitals and sanatoriums. For example, Mirgorod sanatorium "Khorol" in Chernihiv region, "Osterech" Menasanatorium.

Conclusions: Unfortunately, oncology is wide spread illness in the world and there is an increasing morbidity statistics. Most of people don't know what to do even after they have successfully completed the treatment. In Ukraine, it is conducted only in general-purpose rehabilitation centers, but not in special oncological ones. More rehabilitation methods are available in foreign clinics, but these clinics are very expensive. In the constitution of Ukraine, medical care is represented by the following types of: emergency, primary, secondary (specialized), tertiary (highly specialized), and palliative. The rehabilitation of oncologic patients has not yet been reflected in the principles of legislation. Thus, an analysis of the situation with regard to the organization rehabilitation in Ukraine of cancer patients is depicting a picture of underestimation by organs and the Ministry of Health institutions to introduce the physical, mental restoration status and integration into their public lives. At the same time, the regulatory legal framework for rehabilitation has been developed in the system of disabled, but, unfortunately, there is no staffing for providing services to cancer patients[1]. For the creation of a rehabilitation system for cancer patients in Ukraine requires three components of the organization construction: practical cooperation between the Ministry of Health and SMEs; organization of cancer patients rehabilitation specialists training and staffing of oncology and rehabilitation institutions; carrying out scientific and methodological researches of rehabilitation processes mechanism to restore the cancer patients health. So, such situation requires improvement of the rehabilitation system in Ukraine.

REFERENCES

1. Місяк С.А. Організація реабілітаційної і медико-соціальної допомоги хворим онкологічного профілю в Україні. *Взгляд на проблему. Онкологія*, т. 16, № 2, 2014 ст. 154–159.
2. Місяк С.А., Скорина О.О. Створення законодавчо-нормативного поля для проведення реабілітації онкологічних хворих/інвалідів в Україні. *Семейная медицина* № 3(65), 2016.
3. Санаторій “Хорол”. URL: www.mirgorodkurort.ua
4. У Броварах реалізували першу в Україні пілотну програму реабілітації онкохворих. URL: www.mpz.brovary.org
5. AmberLife Cancer Clinic. URL: www.amberlifeclinic.eu
6. Cancer our world in data. URL: www.ourworldindata.org
7. Cancer rehabilitation clinics in Germany. URL: www.bookinghealth.com
8. Cancer rehabilitation. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Cancer_rehabilitation
9. KlinikBadTrissl URL: www.klinik-bad-trissl.de
10. Max grundigklinik. URL: www.mk-vs-baden.com
11. Max grundigklinik URL: www.max-grundig-klinik.de
12. Oncology. URL: <https://uamt.com.ua/en/treatment/treatment-in-ukraine/oncology.html>
13. Treatment and rehabilitation. URL: <https://www.allaboutcancer.fi/treatment-and-rehabilitation>.

І.М. Стифанишин, Н.А. Юрко, С. Яковенко. Порівняльна характеристика онкологічних реабілітаційних центрів за кордоном та в Україні. – Стаття.

Анотація. У статті представлено онкологічні реабілітаційні центри в Україні та за кордоном. Розглянуто методи фізичної реабілітації в онкоклініках. Здійснено цінову порівняльну характеристику. А також вивчено спектр наданих клініками послуг щодо обстеження та лікування пацієнтів.

Ключові слова: онкологічні клініки, реабілітація, лікування.

И.М. Стифанишин, Н.А. Юрко, С. Яковенко. Сравнительная характеристика онкологических реабилитационных центров за рубежом и в Украине. – Статья.

Аннотация. В статье представлены онкологические реабилитационные центры в Украине и за рубежом. Рассмотрены методы физической реабилитации в онкоклиниках. Осуществлена ценовая сравнительная характеристика. А также изучен спектр предоставляемых клиниками услуг по обследованию и лечению пациентов.

Ключевые слова: онкологические клиники, реабилитация, лечение.

В.Й. Тещук

Заслужений лікар України,
кандидат медичних наук, доцент,
начальник ангіоневрологічного відділення клініки нейрохірургії і неврології
Військово-медичний клінічний центр Південного регіону,
м. Одеса, Україна

В.В. Тещук

лікар-невролог
Медична мережа «Добробут»
м. Київ, Україна

О.О. Руських

студент IV курсу медичного факультету № 3
Одеський національний медичний університет,
м. Одеса, Україна

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ТА БЕЗПЕКИ ПРЕПАРАТУ НЕОТОН У ПАЦІЄНТІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ РИТМУ СЕРЦЯ НА ФОНІ ГОСТРИХ ПОРУШЕНЬ МОЗКОВОГО КРОВООБІГУ

Анотація. В роботі представлені результати клінічних досліджень у пацієнтів із гострими порушеннями мозкового кровообігу (ГПМК), котрі знаходились на стаціонарному лікуванні в ангіоневрологічному відділенні Військово-медичного клінічного центру Південного регіону (м. Одеса) з 2010 р. до 2018 р. У завдання дослідження входила оцінка антиішемічної ефективності препарату Неотон у пацієнтів із ГПМК на фоні ІХС із передсердними та шлуночковими порушеннями ритму, оцінка впливу та виявлення аритмій в обстежуваного контингенту хворих, оцінка частоти та побічних дій фосфокреатину (ФК). На фоні застосування Неотону ми отримали у пацієнтів із ГПМК достовірне зниження кількості шлуночкових екстрасистол за даними холтерівського моніторингування (ХМ) ЕКГ, що пов'язано з впливом ФК на ішемію міокарда шлуночків. Ми отримали достовірне зменшення тривалості ішемії міокарда, та глибини депресії сегменту ST (за даними холтерівського моніторингування ЕКГ) та збільшення толерантності до фізичних навантажень (за даними тредміл-тесту) на фоні застосування фосфокреатину (ФК). Переносимість застосування Неотону була задовільною, побічних ефектів не зафіксовано.

Ключові слова: фосфокреатин, гострі порушення мозкового кровообігу, Неотон, серцевий ритм, аритмія, екстрасистолія.

Враховуючи 19-річний досвід лікування пацієнтів із гострими порушеннями мозкового кровообігу (ГПМК) в умовах Військово-медичного клінічного центру (ВМКЦ) Південного регіону України (м. Одеса), ми помітили, що у 20–26% випадків перебіг інсультів супроводжується аритміями [1; 2]. Основними причинами виникнення аритмій, частіше шлуночкової екстрасистолії (ШЕ), є хронічна ішемічна хвороба серця (ХІХС), післяінфарктний кардіосклероз (ПІКС), гіпертрофія міокарда (зумовлена артеріальною гіпертензією, вадами аортального клапану, тощо), запальні захворювання міокарда, кардіоміопатії (дилатаційна, гіпертрофічна, аритмогенна дисплазія міокарда правого шлуночка, тощо), інфільтративні захворювання міокарда. Всіх наших пацієнтів консультував кардіолог, вони здебільшого протягом першої доби після вступу розміщувалися в умовах відділення реанімації та інтенсивної терапії для терапевтичних хворих (ВРІТ для ТХ). Характер клінічної симптоматики ШЕ, а також її значення для прогнозу здоров'я та життя пацієнтів із ГПМК залежали від форм прояву самої екстрасистолії, але ще більшою мірою – від основного захворювання, котре є причиною її виникнення, а отже, її перебігу. Так, наприклад, у пацієнта з ГПМК та супутнім ПІКС, в котрого, за даними холтерівського моніторингування (ХМ) ЕКГ, лише десять поодиноких екстрасистол за одну годину, ризик розвитку небезпечних для життя шлуночкових порушень ритму серця в чотири рази вищий, ніж у здорової людини [3; 4]. Якщо у пацієнта з тим самим діагнозом і такою самою кількістю ШЕ спостерігається різке порушення скоротливої функції

міокарда (СФМ) у вигляді зниження загальної фракції викиду (ФВ) лівого шлуночка (ЛШ) до рівня 40% та нижче, то ступінь цього ризику зростає ще в чотири рази. Якщо за цього ХМ ЕКГ виявляє більшу загальну кількість ШЕ, наявність парних та політропних екстрасистол із різноманітними інтервалами зчеплення, включаючи R/T, загроза розвитку шлуночкової тахікардії (ШТ) або фібриляції шлуночків (ФШ) стає ще більш значимою. Ось чому оцінка важкості клінічного стану та визначення прогнозу стосовно життя пацієнтів із ГПМК та супутньою шлуночковою аритмією (ША) обов'язково має включати в себе як аналіз проявів шлуночкової ектопічної активності (ШЕА), так і об'єктивну оцінку характеру супутньої основної серцевої патології.

На сучасному етапі велике значення в curaції пацієнтів ангіоневрологічного профілю взагалі і з супутніми аритміями, зокрема, надається коморбідності пацієнтів [5]. У зв'язку зі зростанням захворюваності на цукровий діабет (ЦД), хронічні обструктивні захворювання легень (ХОЗЛ), зубожінням українського народу та зниженням рівня соціального забезпечення населення в Україні і, як наслідок, зростом туберкульозу, алкоголізму та інфекційної патології ми дедалі частіше зіштовхуємось із поступленням в ангіоневрологічне відділення (АНВ) ВМКЦ ПРУ пацієнтів у стані декомпенсації, як за ГПМК, так і за супутньою кардіологічною патологією. Усунення аритмії, передсердної або шлуночкової, у пацієнтів з ішемічними інсультами, рідко виступає як самостійне клінічне завдання. Вплив на перебіг ГПМК, а також на супутню серцеву патологію здебільшого є основою успіху в лікуванні аритмій. Частіше в АНВ ВМКЦ ПРУ ми маємо справу з аритміями, які виникають на фоні ІХС, за так званої Боголеповської форми ГПМК (інсульт-інфарктний або інфаркт-інсультний синдроми). Розуміючи, що в основі механізму виникнення аритмії лежить ішемія міокарда, не припиняється пошук консервативних методів впливу на зони ішемії, а отже, пошук медикаментозних засобів (МЗ), котрі покращують кровоток у коронарних артеріях або якимось чином впливають на метаболізм у кардіоміоцитах.

Протягом 20–30 останніх років вчені здійснюють пілотні клінічні дослідження антигіпоксантів. Одним із можливих впливів на енергетичний обмін є застосування метаболітів циклу Кребса та гліколізу, носіїв електронів в електротранспортному ланцюгу. Таким метаболітом є фруктозо-1,6-дифосфат, який, своєю чергою, є продуктом лімітуючої стадії гліколізу [6]. Ця речовина здійснює виразний протиішемічний вплив. У третьому тисячолітті з'явилися експериментальні та клінічні роботи з вивчення антифібриляторної дії фруктозо-1,6-дифосфату [7]. На основі його був створений препарат Неотон. Виразна антиаритмічна та протифібриляторна дія Неотону пов'язана з його мембрано-стабілізуючим ефектом. Таким чином, Неотон, створений на основі фруктозо-1,6-дифосфату, в умовах ішемічного ушкодження міокарда підтримує насосну функцію серця та володіє виразною антиаритмічною та протифібриляторною дією. Ці експериментальні дані дали поштовх для дослідження ефектів Неотону для лікування пацієнтів із ГПМК за ішемічним типом в поєднанні з серцевою патологією (ІХС + аритмії).

Нормальна концентрація неорганічних фосфатів у плазмі крові становить 0,87–1,45 ммоль/л у дорослих. Цей рівень залежить від наявності фосфатів в їжі, кишкової абсорбції, каналцевої реабсорбції та від обміну між внутрішньоклітинним та позаклітинним просторами. Гіпофосфатемію (ГФЕ) треба враховувати в клініці ГПМК, адже вони можуть супроводжуватися гострою гіпофосфатемією (трансфузії або екстракорпоральна детоксикація) або хронічною ГФЕ (алкоголізм, алкогольна реабілітація, тривалий прийом фосфатзв'язуючих антацидів, глибокі та обширні опіки, діабетичний кетоацидоз, респіраторний алкалоз, гіперпаратиреозидизм і дефіцит вітаміну Д тощо) [5]. Тому ГФЕ стала частою знахідкою в умовах АНВ ВМКЦ ПР, до 20% (за нашими даними). Своєю чергою, ГФЕ можна поділити на помірну та виразну. ГФЕ може призвести до гематологічних, неврологічних, серцево-судинних ускладнень, котрі при ГПМК можуть призвести до виникнення рабдоміолізу, низької оксигенації тканин, наростання дихальної недостатності, пароксизмів втрати свідомості, гемолізу, шлуночкової тахікардії, застійної серцевої недостатності і, зрештою, поліорганної недостатності і біологічної смерті пацієнта. Симптоматика ГФЕ проявляється при ГПМК у полі органній недостатності. Пацієнти з ГФЕ, на відміну від пацієнтів контрольного гурту, показали більш тривалі терміни госпіталізації та менші терміни госпітальної та довготривалої життєздатності. Існують три головних механізми виникнення ГФЕ: знижена кишкова абсорбція, підвищена втрата з сечею, внутрішній перерозподіл. Найбільш частий випадок переходу фосфатів із позаклітинного русла всередину клітини – внутрішньовенні інфузії глюкози з відповідним виділенням або введенням інсуліну, котрий підвищує захоплення глюкози та фосфатів клітинами печінки і скелетної м'язової тканини. Синдром відновлення харчування виникає у пацієнтів із ГПМК, котрі недоїдають (нервова анорексія, хронічний алкоголізм), із попереднім виснаженням маси тіла та тотальним зниженням фосфатів в організмі [5]. Під час введення вуглеводів та інших підживлюючи

речовин внутрішньоклітинне поглинання та збільшені потреби клітини під впливом підвищеного рівня інсуліну призводять до електролітного дисбалансу, в тому числі до виразної ГФЕ. Таким чином знижується рівень фосфатів плазми під час лікування діабетичного кетоацидозу інсуліном [5].

Другою причиною ГФЕ у пацієнтів із ГПМК є респіраторний алкалоз. Під час територіального розміщення пацієнтів з ішемічними інсультами у відділенні реанімації та інтенсивної терапії (ВРІТ) для хірургічних хворих та у ВРІТ для терапевтичних хворих ВМКЦ ПР їм проводилась інтенсивна гіпервентиляція (при збудженні, сепсисі, за виразного больового синдрому тощо). Зниження рівня вуглекислого газу поза та всередині клітини призводить до підвищення рН, котре, своєю чергою, стимулює гліколіз, що веде до пришвидшення виробництва фосфорильованих метаболітів та швидкого переходу фосфатів у клітину. ГФЕ також пов'язана з іншими відомими ризиками серцево-судинних (ССЗ) та цереброваскулярних захворювань (ЦВЗ), як-от артеріальна гіпертензія (АГ), гіпертригліцеридемія (ГТГЕ) та метаболічний синдром (МС) [1; 5]. У всіх вищеперерахованих випадках спостерігаються мітохондріальна дисфункція та гіпоксія. Негативні ефекти ГФЕ можна усунути збільшенням внутрішньоклітинних фосфатів. Відновлення фосфатемії покращує нервово-м'язову передачу, кардіоваскулярну діяльність, метаболізм, а також інші симптоми ГФЕ. Однак відновна терапія – це не вирішення проблем. Інфузійна терапія з допомогою великої кількості неорганічних фосфатів призводить до гіперфосфатемії (ГіперФЕ), гіпотензії, гіпокаліємії, ниркової недостатності, змін ЕКГ і, знову ж таки, в загальному до поліорганної недостатності. Застосування неорганічних фосфатів загрожує утворенням осаду з солями кальцію. У 1994 р. FDA рекомендувала використання в клінічній практиці органічних фосфатів, у зв'язку з фатальним випадком легеневої емболії осадом кальцію фосфату. В Італії застосування КФ описано в керівництві із штучного харчування. Органічні фосфати відповідають стандартам повної доступності та безпеки FDA.

Фосфокреатин (Неотон) – це 1-(2-Гідроксиетил) фосфатилгуанідін гідрогенфосфат [8]. Доклінічні та клінічні дані свідчать про те, що ФК входить у клітини та служить метаболічним субстратом для гліколізу. ФК взаємодіє з клітинною мембраною, змінює її проникність, покращує проходження фосфору та калію, вихід іонів водню, натрію та зменшує захоплення іонів кальцію. Своєю чергою, недостатня кількість іонів водню призводить до посилення лужності всередині клітини, що активує два ферменти фосфофруктокіназу (ФФК) та піруваткіназу (ПК). ФФК – фермент, котрий бере участь у гліколізі, він є першим кроком до утилізації глюкози, ПК – тригерний фермент циклу Кребса, високоенергетичного метаболічного каскаду, котрий призводить до утворення АТФ, молекули, котра вміщує три високоенергетичні фосфатні основи. Результатом розщеплення фосфатних зв'язків буде енергія життєдіяльності організму. Неотон також позитивно впливає на азотистий баланс та метаболізм вуглеводів. Препарат вводиться внутрішньовенно крапельно та добре переноситься у фармакологічних дозах. Нормальне дозування Неотону: 1–2 г на 200,0 мл фізіологічного розчину в/венно крапельно; за наявності інфаркту міокарда дозу ми збільшували до 4,0 г на добу (залежно від серйозності захворювання та рівня ГФЕ). Середній курс тривав 8 діб.

Метою дослідження була оцінка ефективності і безпека застосування препарату Неотон у пацієнтів із ГПМК за ішемічним типом, перебіг захворювання, котрих супроводжувався порушеннями серцевого ритму.

Матеріал і методи дослідження. Проведено комплексне клініко-неврологічне обстеження 204 пацієнтів, котрі знаходились на стаціонарному лікуванні в ангіоневрологічному відділенні (АНВ) клініки нейрохірургії і неврології Військово-медичного клінічного центру (ВМКЦ) Південного регіону України (ПРУ) з 2010 р. до вересня 2018 р. (вік пацієнтів від 40 до 80 років; середній вік $62,3 \pm 3,8$ років), котрі перенесли кардіоемболічний ішемічний інсульт (ІІ) середнього ступеня важкості, у відновному періоді. З них 159 (77,9%) – чоловіки, та 45 (22,1%) – жінки, за рахунок специфіки військового лікувально-діагностичного закладу (ЛДЗ). Локалізація ішемічного осередку за даними МРТ ГМ або КТГМ була виявлена нами у 79 (38,7%) пацієнтів в лівій півкулі та у 68 (33,3%) – у правій півкулі ГМ; та у 57 (28%) хворих у вертебрально-базиллярному басейні. До гурту, котрі отримували ФК, увійшло 65 (31,9%) пацієнтів із ГПМК та коморбідною патологією (всі з ІХС та стенокардією напруження I або II ФК, стабільного перебігу). У 66 (32,3%) хворих із 204 мав місце післяінфарктний кардіосклероз (ПКС): по 33 пацієнтів у контрольному гурті і в гурті тих, що приймали Неотон. У 64 (31,4%) хворих була супутня артеріальна гіпертензія (АГ): по 32 пацієнти в кожному з гуртів. Контрольний гурт становили 74 (36,3%) пацієнти того самого нозологічного профілю, котрі приймали ГК.

Програма обстеження включала клініко-неврологічне обстеження, оцінку рівня активності по шкалі Бартеля, загальноклінічні методи обстеження (розгорнутий загальний аналіз крові; біохімічний

аналіз крові: глюкоза, білірубін, АСТ, АЛТ, ГГТП, сечовина, креатинін; іонограму: калій, натрій. фосфати; загальний аналіз сечі, ЕКГ, РОГК), нейропсихологічне обстеження – оцінку психічного статусу за шкалою MMSE (Mini-Mental State Examination) та рівня депресивності за геронтологічною шкалою, КТГМ у ВМКЦ ПР (для ідентифікації, верифікації і локалізації розміру, характеру осередка) на 16-зрізовому комп'ютерному томографі «Neusoft-NeuViz-16» (2010 р. в.; КНР) та МРТ ГМ в медичному центрі «Магні-тайм» (для верифікації та локалізації розміру, характеру осередка) проводилась на МР томографі 1,5 Тл «MAGNETOM Espree», Siemens, Німеччина, 2011 р.в.; УЗДГ+ТКДГ (аналіз ЦГД із використанням ультразвукового діагностичного апарату типу «Logiq 500 MB», GE Medical Systems, Індія; 1998 р.в.). Визначались лінійна систолічна швидкість кровоплину (ЛСШК) та лінійна діастолічна швидкість кровоплину (ЛДШК), індекс резистентності судинної стінки (RI) та пульсаторний індекс (PI), ЕЕГ (аналіз БАГМ здійснювався з допомогою ЕЕГ комп'ютерного комплексу «BRAINTTEST», Україна, 2014 р.в.); для аналітичної оцінки отриманих результатів використані програми «Microsoft® Excel 97», «Statistica® for Windows 6,0». ЕКГ проводилась при вступі та в подальшому на 3-ю, 7-у та 10-у добу госпіталізації. Більшості пацієнтів ми проводили холтеровське моніторування (ХМ) ЕКГ до та після призначення Неотону. За умов задовільного самопочуття пацієнтам проводили тредміл-тест.

Пацієнти отримували Неотон внутрішньовенно крапельно по 1,0 на 200,0 мл фізіологічного розчину 1 раз на добу протягом восьми діб. Обстеження проводилось до лікування Неотоном та після його застосування в умовах ангіоневрологічного відділення (АНВ) Військово-медичного клінічного центру (ВМКЦ) Південного регіону м. Одеса.

Результати та їх обговорення. Гіпофосфатемія була виявлена нами у 32 (15,7%) обстежуваних пацієнтів. Слід зазначити, що це були найбільш тяжкі пацієнти: у всіх був виявлений супутній цукровий діабет (ЦД) у стадії субкомпенсації та ХОЗЛ у стадії загострення. Очевидно, що ГФЕ призводить до зростання інсулінорезистентності, а отже, до погіршення толерантності до глюкози та погіршення окисних процесів у мітохондріях, а зрештою – до ендотеліальної дисфункції. Вищевказані чинники зменшують антиатерогенну здатність судинного ендотелію, що призводить до зростання ризику виникнення ЦВЗ та ССЗ. ГФЕ сприяє також загостренню та ускладнює перебіг ХОЗЛ у пацієнтів з ГПМК, що веде до пролонгації госпіталізації, більш тривалого знаходження пацієнтів в АНВ ВМКЦ ПРУ та підвищує рівень госпітальної летальності. Відповідно, детальний моніторинг та правильна корекція рівню фосфатів є дуже важливими, це може покращити прогноз та підвищити рівень життєздатності пацієнтів з ГПМК у поєднанні з ХОЗЛ.

У важких пацієнтів із гострою дихальною недостатністю (ГДН), котрим необхідно проводити механічну вентиляцію легень, максимальний тиск, створений діафрагмою, – основний фактор ризику. Таким чином, зниження скоротливої здатності дихальних м'язів – причина більш тривалої механічної вентиляції. Оскільки АТФ необхідна для ефективного м'язового скорочення, внутрішньоклітинне зниження органічних фосфатів – ймовірна причина слабкості діафрагми у пацієнтів із ХОЗЛ. Нами виявлено достовірне зниження кількості передсердних екстрасистол у процесі курсового введення Неотону в обстежуваних пацієнтів, починаючи з третьої доби реєстрації ($p < 0,005$). Виявлена нами позитивна динаміка з боку ШЕ, очевидно, пов'язана з описаним вище антифібриляторним механізмом, котрий виявлений у ФК в експериментальних роботах в Італії у пацієнтів із ІХС.

В умовах ішемії серцевий м'яз підвищує потребу вуглеводів анаеробним шляхом задля компенсації зниження енергопродукції аеробним шляхом. Внаслідок цього в міокарді накопичується молочна кислота, котра інгібує фосфофруктокіназу (ФФК) – ключовий фермент гліколізу, котрий синтезує ендогенний фруктозо-1,6-дифосфат (ФДФ). Таким чином, молочна кислота зупиняє анаеробну енергопродукцію, що, своєю чергою, веде до клітинної смерті через відсутність АТФ. Клінічно такі зміни метаболізму міокарда ведуть до зниження скоротливості міокарда та прогресуючого порушення функції лівого шлуночка. З повторними епізодами стенокардії та зменшенням притоку крові до міокарда зростає об'єм лівого шлуночка (ЛШ), що збільшує тиск на стінки шлуночка та кінцево-діастолічний тиск лівого шлуночка (КДТЛШ). В подальшому підвищена потреба міокарда в кисні не може бути задоволена, через порушення коронарного кровотоку виникає «коло вад», котре може призвести до інфаркту міокарда та набряку легень, що значно ускладнює перебіг ГПМК. Раціональність використання Неотону у таких пацієнтів заснована на тому, що він служить високоенергетичним субстратом для гліколізу, активує ФФК, таким чином посилюючи утворення АТФ. Крім того, що ФК є субстратом, він ще й регулює активність ФФК.

На фоні застосування Неотону виявлено достовірну позитивну динаміку за даними ХМ ЕКГ по аналізу ішемії міокарда – достовірне зменшення глибини депресії сегменту ST та достовірне зменшення

тривалості ішемії в хвилинах ($p < 0,001$). Цей факт також знайшов відображення в результатах тесту толерантності до фізичного навантаження: збільшення на 12,1% потужності виконаних навантажень ($p < 0,05$), а отже, до покращення якості життя у пацієнтів із ГПМК на фоні прийому Неотону. Під час проведення кореляційного аналізу був виявлений взаємозв'язок зниження кількості шлуночкових екстрасистол із зменшенням загальної тривалості ішемії ($r = 0,43$, $p < 0,02$), глибини депресії сегменту ST, при виконанні ХМ ЕКГ ($r = 0,39$, $p < 0,05$) та з підвищенням порогового фізичного навантаження ($r = 0,51$, $p < 0,01$). Зменшення кількості суправентрикулярних екстрасистол (СВЕ) було менш пов'язане і недостовірно пов'язане з цими показниками ($p > 0,05$ при $r = 0,17$; $0,2$ і $0,22$), але мало непогану кореляцію з часовими показниками варіабельності серцевого ритму SDNN ($r = 0,49$, $p < 0,002$), що, вірогідно, пов'язано із впливом на процеси обміну глюкози.

Висновки. Гіпофосфатемія реєструвалась у 15,7% пацієнтів із суправентрикулярними та шлуночковими порушеннями ритму на фоні ІХС у пацієнтів, котрі перебували на лікуванні в АНВ ВМКЦ ПР з ішемічними інсультами з виразною коморбідною патологією (ХОЗЛ, ЦД та ПІКС). На фоні застосування Неотону ми отримали достовірне зниження кількості ШЕ за даними ХМ ЕКГ, що пов'язано із впливом ФК на ішемію міокарда шлуночків у пацієнтів із ГПМК за ішемічним типом. Отримано достовірне зменшення втричі тривалості ішемії міокарда, також утричі глибини депресії сегменту ST (за даними ХМ ЕКГ) та збільшення на 12,1% толерантності до фізичних навантажень (за даними тредміл-тесту) на фоні застосування Неотону. Переносимість Неотону була задовільною, побічних ефектів виявлено не було.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тещук В.Й., Тещук В.В. Гострі порушення мозкового кровообігу. Одеса : Наука і техніка, 2011. 200 с.
2. Тещук В.Й., Тещук В.В. Комплексне лікування ішемічних інсультів у поєднанні з серцево-судинною патологією. *Вісник морської медицини*. 2013. № 4 (61). С. 53–58.
3. Бокерия О.Л., Ахобеків А.А. Желудочковая экстрасистолия (лекция). *Анналы аритмологии*. 2015. Т. 12. № 1. С. 16–24.
4. Бокерия Л.А., Голухова Е.З., Адамян М.Г. и др. Клинико-функциональные особенности желудочковых аритмий у больных ишемической болезнью сердца. *Кардиология*. 1998. № 10. С. 17–24.
5. Тещук В.Й. Досвід лікування коморбідних станів в ангіоневрологічній практиці : монографія : у 3 ч. Одеса : Бахва, 2018. Ч. 1. С. 145–192.
6. Janz T.G., Leasure J., Olson J.E. The effects of fructose-1,6-diphosphate on myocardial damage in acute coronary artery occlusion. *Resuscitation*. 1991. № 22 (1). P. 45–54.
7. Markov A.K., Brumley M.A., Figueroa A. et al. Hemodynamic effects of fructose-1,6-diphosphate in patients with normal and impaired left ventricular function. *Am Heart J*. 1997. 133: 541–9.
8. Машковский М.Д. Лекарственные средства. В 2 т. Т. 2. 14-е изд., перераб., испр. и доп. Москва : ООО «Издательство Новая Волна». 2000. С. 165.

В.И. Тещук, В.В. Тещук, А.О. Русских. Оценка эффективности и безопасности препарата Неотон у пациентов с нарушениями ритма сердца на фоне острых нарушений мозгового кровообращения. – Статья.

Аннотация. В работе представлены результаты клинических исследований у пациентов с острыми нарушениями мозгового кровообращения (ОНМК), которые находились на стационарном лечении в ангионеврологическом отделении Военно-медицинского клинического центра Южного региона (г. Одесса) с 2010 г. в 2018 г. В задачи исследования входила оценка антиишемической эффективности препарата Неотон у пациентов с ОНМК на фоне ИБС с предсердными и желудочковыми нарушениями ритма, оценка влияния и выявления аритмий у обследуемого контингента больных, частоты и побочных действий фосфокреатина (ФК). На фоне применения Неотона мы получили у пациентов с ОНМК достоверное снижение количества желудочковых экстрасистол по данным холтеровского мониторирования (ХМ) ЭКГ, что связано с влиянием ФК на ишемию миокарда желудочков. Мы получили достоверное уменьшение продолжительности ишемии миокарда и глубины депрессии сегмента ST (по данным холтеровского мониторирования ЭКГ) и увеличение толерантности к физическим нагрузкам (по данным тредмил-теста) на фоне применения фосфокреатина (ФК). Переносимость применения Неотона была удовлетворительной, побочных эффектов не зафиксировано.

Ключевые слова: фосфокреатин, острые нарушения мозгового кровообращения, Неотон, сердечный ритм, аритмия, экстрасистолия.

V. Teshchuk, V. Teshchuk, O. Ruskikh. Evaluation of the efficacy and safety of the Neoton drug in patients with heart rhythm disorders in the context of acute cerebrovascular accident. – Article.

Summary. The paper presents the results of clinical trials in patients with acute cerebrovascular accident (ACVA) who were inpatient treatment in the angioneurological department of the Military Medical Clinical Center of the Southern Region (Odessa) from 2010 until 2018. The objectives of the study were to: evaluate the anti-ischemic efficacy of the

Neoton drug in patients with ACVA in the background of coronary artery disease with atrial and ventricular rhythm disorders; to evaluate the effect and detection of arrhythmias in the examined patient population, to estimate the frequency and side effects of phosphocreatine (FC). On the background of the use of Neoton, we received, in patients with ACVA, a significant decrease in the number of ventricular extrasystoles according to Holter monitoring (XM) ECG, which is due to the influence of FC on ventricular myocardial ischemia. We have received a significant reduction in the duration of myocardial ischemia, the depth of depression of the ST segment (according to ECG holter monitoring) and increased exercise tolerance (according to the Treadmill test) against the background of phosphocreatine use (FC). Tolerability of the application of Neoton was satisfactory, side effects were not recorded.

Key words: *phosphocreatine, acute cerebrovascular accident, neoton, cardiac rhythm, arrhythmia, extrasystole.*

УДК 616-009.8

В.Й. Тещук

*Заслужений лікар України,
кандидат медичних наук, доцент,
начальник ангіоневрологічного відділення клініки нейрохірургії і неврології
Військово-медичний клінічний центр Південного регіону,
м. Одеса, Україна*

Н.В. Тещук

*нейролог
м. Братислава, Словачія*

О.О. Руських

*студент IV-го курсу медичного факультету № 3
Одеський національний медичний університет,
м. Одеса, Україна*

ДО ПИТАННЯ СПАСТИЧНОСТІ В КЛІНІЦІ НАСЛІДКІВ ГОСТРИХ ПОРУШЕНЬ МОЗКОВОГО КРОВООБІГУ

Анотація. *Гострі порушення мозкового кровообігу (ГПМК) – одна з найважливіших медико-соціальних проблем. У статті висвітлено результати комплексного клініко-неврологічного обстеження 37 пацієнтів, котрі перенесли ГПМК та знаходились на стаціонарному лікуванні у клініці та отримували в процесі лікування міорелаксант (мускомед).*

Ключові слова: *інсульт, гострі порушення мозкового кровообігу, спастичність, міорелаксант, мускомед.*

Незважаючи на значний інтерес неврологів і споріднених з ними фахівців до проблеми наслідків гострих порушень мозкового кровообігу (ГПМК), зокрема спастичності, сьогодні вагомим зрушень у вирішенні цього завдання так і немає, як і не висунуто в цьому відношенні нових ідей впродовж останнього щонайменше десятиріччя. Тривале застосування рекомендованих доз мідокалму, баклофену, сірдалуду, тізалуду очікуваного ефекту не дає. Розчарованість пацієнтів та лікарів призводить до пошуку нових міорелаксантів на фармацевтичному ринку України, котрі б могли зрушити дану проблему з місця. За цього немає чітких концепцій ані щодо причин, які, власне, викликають спастичність, ані щодо диференційованого розмежування відносно процесів, які відбуваються в організмі пацієнтів, котрі перенесли інсульти.

ГПМК – одна з найважливіших медико-соціальних проблем, що зумовлено поширеністю цереброваскулярних захворювань (ЦВЗ), значною часткою в структурі захворюваності та смертності населення, високими показниками тимчасової непрацездатності і первинної інвалідизації [1; 2]. Найтяжчою формою ЦВЗ є інсульт, який посідає одне з перших місць серед причин смертності та перше місце серед причин стійкої втрати працездатності [3–5]. Згідно з даними Консенсусу Європейської ради мозку, захворюваність

на ГПМК у європейських країнах становить 200 випадків на 100 тис. населення, середній рівень смертності – 42 на 100 тис. населення [6; 7]. Останнім часом Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) провела переоцінку глобального тягаря захворювань. Згідно з отриманими даними було оновлено прогнози смертності до 2030 р.: у 2005 р. у світі зареєстровано 16 млн. випадків первинного інсульту і 5,7 млн. смертей унаслідок нього. Якщо не буде вжито кардинальних заходів для вирішення цієї проблеми на популяційному рівні, то у 2030 – ця цифра сягатиме 23 млн. та 7,8 млн. відповідно [8; 9]. За даними [4], проблема ЦВЗ в Україні є актуальною, адже протягом кількох десятиліть смертність унаслідок ЦВЗ посідає друге місце у структурі загальної смертності населення. Щорічно від 100 до 120 тис. населення вперше переносять ГПМК. Смертність від гострих ЦВЗ становить 85–90 випадків на 100 тис. населення. У 2010 р. захворюваність на ГПМК становила 282,3 випадків на 100 тис. населення, 35,5% мозкових інсультів сталися у людей працездатного віку, а смертність внаслідок них дорівнювала 86,1 випадків на 100 тис. населення [3; 10]. Летальність у гострий період інсульту досягає 35%, збільшуючись на 12–15% до кінця першого року після перенесеного інсульту, а протягом 5 років – до 45%. До праці повертаються не більше ніж 15% пацієнтів, а 20–25% хворих до кінця життя потребують догляду [11]. ГПМК покладають особливі обов'язки на членів сім'ї пацієнта, є тяжкою медико-соціальною проблемою, спричиняють значні економічні втрати. На реабілітацію післяінсультних рухових розладів припадає більша частина коштів охорони здоров'я, витрачених на відновне лікування хворих із ЦВЗ [1–4]. Невтішні статистичні дані щодо захворюваності та смертності, тенденція до збільшення віку населення зумовлюють необхідність розробки нових ефективних методів для вчасної діагностики, лікування та профілактики ЦВЗ. Найчастіше ГПМК ускладнюється геміпарезом, який виявляють у 80–90% випадків захворювання [12]. Спастичний парез – одне з найчастіших ускладнень ГПМК, важлива причина інвалідизації, оскільки він обмежує фізичну активність, посилює нерухомість кінцівок, різко знижуючи якість життя пацієнтів. Відновлення рухів у паретичних кінцівках слід розпочинати вже в перші дні після ГПМК. Найчастіше відновлення відбувається через 1–2 тижні, максимально виразне – протягом 2–6 міс після ГПМК. В подальшому темпи відновлення значно знижуються. Проте відновлення складних рухових навиків може тривати кілька років [1; 2; 13]. Спастичність може виявлятися помірно – як відчуття натягу в м'язах, а може і тяжко – з больовими відчуттями [2; 14].

Крім того, при спастичності відзначають: м'язові спазми, які спричиняють неконтрольовані больові відчуття; м'язову скутість, яка утруднює рухи; мимовільне схрещування ніг; деформацію м'язів і суглобів; м'язову втому; сповільнення росту м'язів; сповільнення синтезу білка в клітинах м'язової тканини.

Ступінь виразності спастичності значно варіює у пацієнтів, які перенесли ГПМК. Він залежить насамперед від локалізації осередку ураження, глибини парезу та симптомів, які поєднуються з парезом (чутливі порушення на боці парезу, мозочкові симптоми). Спастичність по-різному впливає на рухові можливості хворих: легка спастичність погіршує функцію ходьби, збільшуючись із пересуванням хворого та обмежуючи відстань, яку може пройти хворий без зупинки. Помірний ступінь спастичності, особливо в нозі, може бути корисний пацієнту, оскільки дає йому змогу використовувати ногу як опору при ходьбі. Виразна спастичність нівелює м'язову силу, яка залишилася, спричиняє розвиток контрактур і деформацій кінцівки, появу болючих флексорних спазмів, тяжку інвалідизацію пацієнтів. Спастичність може серйозно порушувати повсякденну активність хворого: прийом їжі, одягання, гігієну, контроль функції тазових органів, переміщення, сон [2; 14]. Ефективність лікування тим вища, чим більше воно впливає на патофізіологічний процес. Патофізіологічну основу спастичності ще остаточно не вивчено. Згідно з визначенням J. Lance (1980), спастичність – це моторний розлад, який є одним із компонентів синдрому верхнього мотонейрона і характеризується підвищенням тонічних рефлексів (чи м'язового тону) на розтягнення у поєднанні з підвищенням сухожилкових відрухів. М'язовий тонус визначається двома чинниками: механіко-еластичними характеристиками м'язової та сполучної тканини і рефлекторною скоротливістю м'язів (тонічним рефлексом на розтягнення). Перший чинник, або «внутрішня жорсткість» м'язової тканини, має велике значення в розвитку чи підтримці спастичної гіпертонії, оскільки деякою мірою м'яз є подібним до звичайної пружини, зворотна сила дії якої пропорційна зміні її довжини та залежить від модуля гнучкості матеріалу, з якого зроблена пружина [14]. Головну роль у підтриманні та зміні м'язового тону відіграє функціональний стан сегментарної дуги рефлексу розтягнення (пропріоцептивного рефлексу) [15].

Мета роботи: визначення механізмів впливу Мускомеду на функціональний стан рухової системи у пацієнтів, котрі перенесли ГПМК, у відновному періоді.

Матеріал і методи дослідження. Проведено комплексне клініко-неврологічне обстеження 37 пацієнтів, котрі знаходились на стаціонарному лікуванні в ангіоневрологічному відділенні (АНВ) клініки нейрохірургії і неврології Військово-медичного клінічного центру (ВМКЦ) Південного регіону України (ПРУ) з 2015 р. до березня 2017 р. (середній вік $66,2 \pm 4,6$ років), котрі перенесли ГПМК. Всі пацієнти чоловічої статі, за рахунок специфіки військового лікувально-діагностичного закладу (ЛДЗ). Локалізація осередку ГПМК за даними МРТ ГМ або КТГМ була виявлена нами у 29 (78,4%) пацієнтів в лівій півкулі та у 8 (21,6%) – в правій півкулі ГМ.

Програма обстеження включала: клініко-неврологічне обстеження, оцінку рівня активності по шкалі Бартеля, загальноклінічні методи обстеження (розгорнутий загальний аналіз крові, біохімічний аналіз крові, загальний аналіз сечі, ЕКГ, ФОГК), нейропсихологічне обстеження – оцінку психічного статусу по шкалі MMSE (Mini-Mental State Examination) та рівня депресивності по геронтологічній шкалі; КТГМ у ВМКЦ ПР (для ідентифікації, верифікації і локалізації розміру, характеру осередку) на 16-и зрізовому комп'ютерному томографі “Neusoft-NeuViz-16” (2010 р. в.; КНР) та МРТ ГМ в медичному центрі «Міагні-тайм» (для верифікації та локалізації розміру, характеру осередку) проводилась на МР томографі 1,5 Тл “MAGNETOM Espree”, Siemens, Німеччина, 2011 р. в.; УЗДГ+ТКДГ (аналіз ЦГД з використанням ультразвукового діагностичного апарату типу «Logiq 500 MB», GE Medical Systems, Індія; 1998 р. в. Електронейроміографію проводила к. мед. н. Колкер Ірина Анатоліївна, в медичному центрі «ОПТКОР» (м. Одеса, вул. Б. Хмельницького, 24; каб. № 3), електронейроміограф: «Нейрон-Спектр-5» (4/ ВПМ), РФ, 2016 р. в. Для оцінки м'язового тону ми використовували Modified Ashworth Scale of Muscle Spasticity та шкалу Тардье.

Визначалась лінійна систолічна швидкість кровоплину (ЛСШК) та лінійна діастолічна швидкість кровоплину (ЛДШК); індекс резистентності судинної стінки (RI) та пульсаторний індекс (PI); ЕЕГ (аналіз БАГМ здійснювався з допомогою ЕЕГ комп'ютерного комплексу “BRAINTEST”, Україна, 2014 р. в.); параметри Н-рефлексу; відношення N_{max}/M_{max} амплітуд викликаної моторної відповіді; параметри Р-хвилі ліктьового нерва (середня амплітуда, $R_{сер}/M$ амплітудне співвідношення та $R_{сер}/M$ співвідношення площі на боці геміпарезу, за допомогою електронейроміографу: «Нейрон-Спектр-5» (4/ ВПМ), РФ, 2016 р. в.; для аналітичної оцінки отриманих результатів використані програми “Microsoft® Excel 97”, “Statistica® for Windows 6,0”.

Пацієнти отримували Мускомед внутрішньом'язово по 2,0 мл 1 раз на добу протягом десяти діб. Обстеження проводилось до лікування Мускомедом та після його застосування в умовах ангіоневрологічного відділення (АНВ) Військово-медичного клінічного центру (ВМКЦ) Південного регіону (м. Одеса).

Результати та їх обговорення. Перед тим, як розглядати спастичність в цілому, слід уявити собі власне рефлекторну дугу, котра складається з м'язових волокон, сенсорних та моторних нейронів. Аферентна частина дуги складається зі спеціалізованих рецепторів (м'язові веретена), розташованих у м'язах, сенсорних волокон, які відходять від них, і сенсорних нейронів, локалізованих у вузлах заднього корінця стрижня. М'язове веретено складається з інтрафузальних м'язових волокон та ядерної сумки, обплетеної спіралеподібною сіткою тонких нервових волокон, – первинними чутливими закінченнями. На деяких інтрафузальних волокон наявні ще вторинні чутливі закінчення. При розтягненні інтрафузальних волокон первинні чутливі закінчення посилюють імпульсацію, яка виходить із них та через швидкопровідні аферентні волокна типу Ia проводиться до D-великих мотонейронів стрижня. Звідти через швидкопровідні D1-еферентні волокна імпульс іде до екстрафузальних білих м'язових волокон, які забезпечують швидке скорочення м'яза. Від вторинних чутливих закінчень, що реагують на тонус м'язів, аферентна імпульсація проводиться по тонких волоконх II типу через систему вставних нейронів до D-малих мотонейронів, які іннервують тонічні екстрафузальні м'язові волокна (червоні м'язові волокна), останні забезпечують підтримання тону та пози. Інтрафузальні волокна іннервуються J-нейронами передніх рогів спинного мозку. Збудження J-нейронів, передаючись по J-волоконх до м'язового веретена, супроводжується скороченням полярних відділів інтрафузальних волокон і розтягненням їх екваторіальної частини, при цьому змінюється висхідна чутливість рецепторів на розтягнення (відбувається зниження порогу збудливості рецепторів розтягнення та посилюється тонічне напруження м'язів) [16; 17]. Гамма-мотонейрони підпорядковуються центральному впливу. Таким чином, тонус м'язів може регулюватися безпосередньо головним мозком, що має велике значення для здійснення довільних рухів. При цьому, якщо роль пірамідної системи полягає в переважній регуляції фазних (швидких, цілеспрямованих) компонентів довільних рухів, то екстрапірамідна система забезпечує плавність довільних рухів, тобто регулює тонічну іннервацію м'язового апарату. Альфа-мотонейрон і м'яз складають кінцевий

загальний шлях реалізації рухової функції. Цей кінцевий рефлекторний шлях перебуває під модульовальним синаптичним впливом численних збуджувальних та пригнічувальних систем. Порушення балансу цих впливів призводить до посилення тонічного рефлексу та підвищення м'язового тону [17; 18]. Нині спастичність пов'язують з порушенням низки нейрофізіологічних механізмів, серед яких основну роль відіграє порушення диференційованої регуляції D- і J-мотонейронів, гіперзбудливості спінальних J-мотонейронів, зменшення активності деяких інгібіторних механізмів. Серед волокон, які контролюють активність системи «J-нейрон – м'язове волокно», зазвичай найбільше страждають інгібіторні волокна, тоді як збуджувальні зберігають свій вплив на м'язові веретена. Наслідком цього є спастичність м'язів, гіперрефлексія, поява патологічних рефлексів, втрата насамперед найтонших довільних рухів. Відсутність чи слабка виразність м'язових атрофій при центральному паралічі пояснюється тим, що верхній мотонейрон значно меншою мірою впливає на трофіку м'язів порівняно з нижнім [15; 17]. Центральними структурами, які беруть участь у регуляції тонічної м'язової активності, є підкіркові вузли та передня частина мозочка, ретикулярна формація мозкового стовбура, передньорогові структури відповідних сегментів стрижня, а периферичними – загальний кінцевий шлях до моторних одиниць м'яза [17–19]. Внаслідок неповноцінності церебральних інгібіторних впливів відбувається порушення балансу між інгібіторними і збуджувальними спінальними системами, що призводять до розгальмовування спінального сегментарного тонічного рефлексу. Якщо розвиток паралічу чи парезу м'язів зумовлений порушенням активності кіркових мотонейронів, то підвищення тону скелетних м'язів пов'язане з послабленням центрального гальмування. На спінальному рівні взаємодіють декілька інгібіторних систем: реципрокне Іb-інгібування (від рецепторів Гольджі в сухожилках, які при розтягненні чи значному напруженні м'яза посилають аферентні імпульси, що проводяться швидкопровідними волокнами Іb-типу до стрижня і здійснюють гальмівний вплив на мотонейрони передніх рогів), пресинаптичне інгібування Іa-закінчень (аксо-аксональний синапс), реципрокне гальмування та післясинаптичне інгібування (інгібіторний зворотний зв'язок D-мотонейрона з інгібіторним інтернейроном Реншоу). Порушення або дезорганізація цих систем призводять до поширення аферентного збудження. У пацієнтів, які перенесли ГПМК за ІТ, пресинаптичне інгібування Іa- аферентів не змінене [16–20]. Реципрокне Іb- інгібування в розслабленому м'язі редуковане у пацієнтів з геміпарезом [16]. Досі не виявлено чіткої кореляції між клінічними виявами спастичності та особливостями спінальних рефлекторних механізмів. Безсумнівною є участь спінальних інтернейронів у патологічному м'язовому тонусі. Спінальні інтернейрони передають інтегровану сенсорну інформацію та генерують координаційні сигнали, які контролюють м'язи. Послаблення гальмівних впливів на інтернейрони призводить до поширення збудження, яке надходить до стрижня сенсорними волокнами і на інші рівні (вгору і вниз), спричиняючи рухову відповідь у відділах кінцівки. Для лікування спастичності використовують препарати, які спричиняють модифікацію тих чи інших центральних або спінальних інгібіторних впливів на тонічний рефлекс. Окрім нейрофізіологічних механізмів, досягнуто значного прогресу в розумінні нейрохімічного забезпечення механізмів формування спастичності [16; 17; 21]. До основних медіаторів ЦНС, які беруть участь у реалізації рухової діяльності і тону, відносять глутамат, аспартат, ГАМК, серотонін, дофамін, субстанцію Р, норадреналін та ацетилхолін. У 40% синапсів головного та спинного мозку основними нейротрансмітерами є збуджувальні амінокислоти аспартат та глутамат [22]. У складі як пірамідних, так і мозочкових шляхів є глутаматергічні нейрони. Основний гальмівний медіатор ЦНС – ГАМК. На спінальні рухові центри гальмівний ГАМК-ергічний вплив здійснюється через червоноядерноспинномозковий і вестибулоспинномозковий шляхи [17; 22; 23]. ГАМК-рецептори є двох типів: ГАМК-А активуються внаслідок відкриття іонних хлорних каналів і тісно пов'язані з бензодіазепіновими рецепторами; ГАМК-В спрацьовують унаслідок відкриття кальцієвих і калієвих каналів, які активуються баклофеном [24]. Таким чином, фармакологічне посилення ГАМК-ергічної гальмівної системи на рівні спинного сегмента – це один із основних терапевтичних підходів до лікування спастичності. Головний гальмівний спінальний медіатор – гліцин. Він є медіатором сегментарного реципрокного гальмування і здійснює свій вплив на мотонейрони стрижня через клітини Реншоу та інгібіторні інтернейрони, які отримують аферентацію від м'язів-антагоністів. Дія гліцину реалізується через відкриття хлорних каналів. На жаль, не існує медикаментозних засобів, які б впливали на інгібіторні гліцинергічні системи [17; 25]. Є припущення про опосередковану дію Мускомеду, який знижує спастичність унаслідок гальмування полісинаптичних рефлексів на рівні стрижня через пригнічення вивільнення збуджувальних амінокислот і активацію гліцину, що також знижує збудливість спінальних інтернейронів. Важливу роль у розвитку спастичності відіграє голуба пляма – низхідна моноаміноергічна система, звідки починаються низхідні норадренергічні волокна, які йдуть у складі

пірамідного шляху та закінчуються у сірій речовині стрижня на мотонейронах передніх рогів. Норадреналін, що вивільняється, здійснює свій вплив на D1- та D2-адренорецептори, розташовані на інтернейронах і мотонейронах. При дії на D1-адренорецептори відбувається підвищення рефлекторно-тонічних реакцій, при впливі на D2-адренорецептори – гальмування і зменшення спастички. Агоністом D2-адренорецепторів є Мускомед. Це підтверджується тим, що всі наші пацієнти перенесли ГПМК від двох до п'яти років тому, за цей період для усунення спастичності періодично використовували баклофен, мідокалм, сірдалуд, тізалуд без суттєвого очікуваного ефекту. Водночас після застосування 10-и ін'єкцій Мускомеду пацієнти відмічали зниження спастичності, значне покращення загального стану, зростання рівня якості життєдіяльності.

Застосування Мускомеду зумовлено тим, що вміщує діючу речовину тіоколікозид, напівсинтетичний міорелаксант, котрий отримують з натурального глікозиду колхікозиду. Він проявляє селективну афінність до ГАМК та гліцинових рецепторів, що своєю чергою зумовлює вплив Мускомеду на різноманітних рівнях нервової системи, як при спазмах місцевого характеру, так і при спазмах центрального походження. Мускомед не володіє курареподібною дією, не викликає паралічів і не впливає на функціонування серцево-судинної та дихальної систем. Гіпотетично слід думати, що Мускомед володіє агоністичними, тобто конкуруючими властивостями щодо впливу на альфа-2-адренергічні рецептори. Внаслідок цього Мускомед запобігає виділенню з пресинаптичних терміналей нейроцитів збуджуючих утвори ЦНС амінокислот, передовсім таких, як L-глутамат і L-аспартат. Діючи таким чином на структури стрижня, Мускомед пригнічує його адренергічні структури, чим сприяє врегулюванню збудливих процесів, а відтак зниженню виразності м'язово-тонічної напруги, внаслідок чого зменшується рівень спастичності у пацієнтів, котрі перенесли ГПМК.

Стан тону м'язів ми оцінювали під час спостереження за активними рухами наших пацієнтів, при огляді та пальпації його м'язів, при пасивних змінах у просторі частин тіла хворого [26]. Після діагностики у пацієнтів спастичності ми з'ясували, чи «достатньо» виразна спастичність і чи потребує стан хворого проведення спеціальної терапії. З цією метою використовували спеціальні шкали для визначення м'язового тону кінцівки, наприклад, модифіковану шкалу спастичності Ашфорта (Modified Ashworth Scale of Muscle Spasticity).

Шкала Ашфорта [26] передбачає 6-бальну оцінку спастичного синдрому:

0 балів – немає підвищеного тону;

1 бал – легке підвищення тону, яке відчувається при згинанні чи розгинанні сегмента кінцівки у вигляді незначного опору в кінці руху;

2 бали – незначне підвищення тону у вигляді опору, який виникає після виконання не менше ніж половини обсягу руху;

3 бали – помірне підвищення тону, яке виявляється протягом усього руху, але не утруднює виконання пасивних рухів;

4 бали – значне підвищення тону, яке утруднює виконання пасивних рухів;

5 балів – уражений сегмент кінцівки зафіксований у положенні згинання чи розгинання.

Деякі автори вважають шкалу Ашфорта суб'єктивною через вузький спектр оцінок: наприклад, генералізований варіант спастичного синдрому, найтяжчий для пацієнта, такий, що обмежує не лише рухомість сегмента, а й вісцеральні функції, які не введено в класифікацію. Тому, окрім шкали Ашфорта, застосовували шкалу Тардьє [26]. Вона більше відповідає визначенню спастичності за Ланцом, оскільки дає змогу оцінювати опір пасивним рухам як при повільних, так і при швидких рухах. Шкала Тардьє (Оцінка швидкості руху) [26]:

V1 – максимально повільний рух, повільніший за натуральне падіння сегмента кінцівки під силою тяжіння;

V2 – швидкість падіння кінцівки внаслідок сили тяжіння;

V3 – швидкий рух, швидше, ніж натуральне падіння сегмента кінцівки під силою тяжіння.

Оцінку опору ми проводили за такою градацією:

0 – немає опору протягом усього діапазону пасивних рухів;

1 – легкий опір протягом пасивних рухів, немає чіткої протидії при певному обсязі руху;

2 – чітка протидія при певному діапазоні рухів, переривання пасивного руху, після чого виконання руху стає легшим;

3 – клонус тривалістю до 10 с виникає при рухах під певним кутом, при утримуванні тиску (опору);

4 – клонус тривалістю понад 10 с виникає при рухах під певним кутом, при утримуванні тиску (опору);

5 – неможливість руху в суглобі.

Використання шкал спастичності допомагало нам під час оцінки ефективності проведеного лікування. Так, відповідно до Modified Ashworth Scale of Muscle Spasticity, м'язовий тонус у наших пацієнтів до лікування Мускомедом складав $3,54 \pm 0,7$ балів, та дещо зменшувався після проведеного лікування до $3,47 \pm 0,4$ балів, що вказує на ефективність терапії Мускомедом. Об'єктивізацію стану м'язового тонусу та контроль за динамікою спастичної гіпертонії ми проводили за допомогою методів біомеханіки та електроміографії. Електронеуроміографічне діагностичне обстеження давало змогу якісно та кількісно вивчити стан нервово-м'язової системи. У зв'язку зі складністю методів вивчення стану рухової системи (Р-хвилі, Н-рефлексу, магнітної стимуляції) в більшості досліджень ми вивчали лише окремі показники та особливості рухово-тонічних розладів. Діагностичними нейрофізіологічними критеріями ступеня парезу ми вважали: 1) межі змін показників максимальної амплітуди Н-рефлексу, 2) відношення H_{max}/M_{max} амплітуд викликаного моторної відповіді відвідного м'яза мізинця, часу центрального моторного проведення в спокої та при фасилітації.

Диференційно-діагностичними критеріями порушення м'язового тонусу були параметри Н-рефлексу (максимальна амплітуда та відношення H_{max}/M_{max}), а також параметри Р-хвилі ліктьового нерва (середня амплітуда, $R_{сер}/M$ амплітудне співвідношення та $R_{сер}/M$ співвідношення площі на боці геміпарезу) [13; 27].

Вочевидь, центральними механізмами, за яких відбувається блокування виділення симпатоміметичних амінів та гальмування вивільнення з пресинаптичних терміналей нейроцитів збудливих амінокислот, зумовлена позитивна терапевтична дія Мускомеду, спрямована на коригування психоемоційних розладів з вегетативними та вегетативно-судинними порушеннями, як місцевими, так і загальними, що клінічно супроводжується дратівливими та дратівливо-виснажуючими станами. За цього дія Мускомеду подібна до дії атарактичних засобів (малих транквілізаторів), але на відміну від них, терапевтичний ефект яких пояснюється подавленням реакції пробудження в стовбурі головного мозку, головним чином в міжнейрональних сполученнях підкірки і згір'я, Мускомед має більш широкі можливості, впливаючи передовсім на полісинаптичні рецепторні поля, починаючи від рівня стрижня і закінчуючи асоціативними кірковими шляхами. Іншими словами, має виразну вибірковість щодо центральної дії, а це зумовлює певну патогенетичну спрямованість терапії. Своєю чергою вказані властивості Мускомеду значно зменшують можливості розвитку побічних і небажаних явищ, які мають місце при використанні атарактиків.

Мускомед у вигляді монотерапії був використаний нами для лікування 37 пацієнтів зі спастичним геміпарезом, котрі перенесли ГПМК (від двох до п'яти років до моменту стаціонарного лікування). Пацієнти отримували Мускомед внутрішньом'язово по 2,0 мл 1 раз на добу протягом десяти діб, з огляду особистої переносимості медикаментозного засобу. Отримані результати показали, що значне покращення мало місце у 31 (83,8%) пацієнтів, сумнівне у 4 (10,8%), і не виявлено ефекту у 2 (5,4%). Останні лікувалися з приводу тривалих спастичних геміпарезів, із сформованими вже м'язово-суглобовими контрактурами.

Щодо побічних явищ дії Мускомеду, то з них відмічені наступні: частіше денна сонливість у 4 (10,8%) пацієнтів, а в поодиноких випадках безсоння вночі у 2 (5,4%); схильність до гіпотензії у 2 (5,4%), подразливість та роздратованість у 1 (2,7%) пацієнта, нудота в 1 (2,7%) хворого; сухість у роті у 1 (2,7%) та підвищене відчуття втоми у 1 (2,7%) пацієнта. З небажаних явищ, як ми вже вказували, передовсім спостерігалась ортостатична гіпотензія у 2 (5,4%): інколи запаморочення у 1 (2,7%) та зомління у 1 (2,7%), зменшення частоти серцевих скорочень до 56 за 1 хв. із збільшенням на ЕКГ проміжку РР у 1 (2,7%), що зумовлено було різким переходом пацієнта з горизонтального положення у вертикальне після проведеної ін'єкції. Виразність означених явищ за індивідуального підбору часу проведення внутрішньом'язової ін'єкції Мускомеду була поміркованою і зазвичай ці явища швидко зникали. За цього виникнення вказаних явищ ще не означало повну відміну Мускомеду. Нудота та сухість у роті виникали тоді, коли ін'єкцію Мускомеду проводили натщесерце. Варто було тільки дотримуватись принципів індивідуалізації терапії, і вищевказані явища у наших пацієнтів вже не повторювались.

Як видно з проведених нами досліджень, на різних стадіях виникнення спастичного геміпарезу можуть переважати різноманітні патогенетичні механізми розвитку спастичності після перенесених ГПМК. Переважання цілком конкретних з них має практичне значення, визначаючи диференційований підхід до лікування вказаної патології. Своєю чергою Мускомед, завдяки своїм фармакологічним властивостям, здійснює вплив на всі механізми формування спастичного геміпарезу, а саме сприяє відновленню сегментарного гальмування, стимулює антиноціцептивні системи, здійснює міорелаксуючу дію, а також врівноважує різноманітні психоемоційні розлади, супроводжуючі їх вегетативні порушення, які підтримують і навіть поглиблюють вказану патологію. Результати проведеного нами дослідження підтверджують це,

адже при застосуванні відмічено ефективне покращення загального стану у пацієнтів, котрі раніше приймали мідокалм, баклофен, сірдалуд, тізалуд та інші міорелаксанти без значимого клінічного ефекту.

Отже, причинно-наслідкові взаємини виникнення, розвитку та перебігу спастичних геміпарезів, внаслідок перенесених раніше ГПМК, не є однозначні, зокрема, з огляду співставлень механізмів формування спастичності, за якого морфологічним субстратом є різноманітні структури (м'язи, суглоби). А тому лікування вказаних страждань потребує диференційованого підходу, на що вказує перспективне застосування Мускомеду при спастичних геміпарезах в контексті віддалених наслідків перенесених ГПМК.

Висновки. Таким чином, детальний аналіз спастичності має велике значення, оскільки на тлі останньої у хворих, які перенесли ГПМК, неможливо оцінити ефективність реабілітаційних заходів за динамікою тяжкості захворювання (інвалідності). Для вирішення основного завдання у лікуванні та реабілітації хворих зі спастичними парезами (збільшення фізичної активності та можливості самообслуговування) необхідне детальне планування і моніторування методів обстеження пацієнтів та відновного лікування. Діагностичні тести повинні мати не лише клінічну, а й реабілітаційну спрямованість. Класифікації і тести, що застосовуються в реабілітології, повинні ґрунтуватися на якісних та кількісних критеріях для усунення суб'єктивного чинника. Варіанти реабілітаційної діагностики спастичності, що пропонуються, дають змогу правильно спланувати відновні заходи та оцінити їх ефективність.

Мускомед впливає на організм пацієнта після перенесених ГПМК при різноманітних спазмах – як центрального походження, так і місцевого, оскільки володіє селективними властивостями до ГАМК та гліцинових рецепторів. Прийом Мускомеду не здійснює паралізуючого впливу і не впливає на функцію дихання та роботу кардіоваскулярної системи. На підставі результатів комплексного аналізу ефективності впливу Мускомеду на психоемоціональну діяльність (ПЕД), БАГМ та ЦГД у пацієнтів з ГПМК слід зробити наступні висновки:

У пацієнтів з ГПМК Мускомед покращує ЦГД за рахунок збільшення ЛСШК, ЛДШК та зниження периферійного спротиву в окремих судинах каротидного басейну.

Більш виразний гемодинамічний ефект Мускомеду у пацієнтів з ЛПП. У пацієнтів з ГПМК Мускомед зменшує рівень депресивності, викликає активацію психоемоціональної та мнестичної діяльності.

Більш виразні ці зміни при ППП.

Під впливом Мускомеду у пацієнтів з ГПМК за ІГ зменшується інтенсивність в діапазоні повільних ритмів та збільшується в діапазоні альфа-ритму, що вказує на гармонізацію кірково-підкіркових взаємозв'язків.

Спрямованість змін в діапазоні тета- і бета-ритмів має півкулеві особливості. Комплексний вплив Мускомеду на ПЕД, БАГМ та ЦГД визначає необхідність його включення в систему фармакологічної корекції спастичних змін у пацієнтів, котрі перенесли ГПМК.

При застосуванні Мускомеду відмічено ефективне покращення загального стану у пацієнтів із спастичними геміпарезами після перенесених ГПМК, котрі раніше приймали мідокалм, баклофен, сірдалуд, тізалуд та інші міорелаксанти без значимого клінічного ефекту.

Таким чином, лікування вказаних страждань потребує диференційованого підходу, на що вказує перспективне застосування Мускомеду при спастичних геміпарезах в контексті віддалених наслідків перенесених ГПМК. А відтак слід вносити Мускомед до локальних протоколів та алгоритмів лікування спастичних геміпарезів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тещук В.Й., Тещук В.В. Організація ангіоневрологічної допомоги в умовах Військово-медичного клінічного центру Південного регіону: актуальність, уніфікація неврологічної діагностики, алгоритми лікування, реабілітація, профілактика, перспективи на майбутнє : метод. рек.. Одеса : Наука і техніка. 2011. 68 с.
2. Тещук В.Й., Тещук В.В. Гострі порушення мозкового кровообігу. Одеса : Наука і техніка. 2011. 200 с.
3. Коваленко В.М., Корнацький В.М., Манойленко Т.С. та ін. Медико-соціальні аспекти хвороб системи кровообігу. Київ, 2009. 146 с.
4. Міщенко Т.С. Сучасна діагностика і лікування в неврології та психіатрії. За ред. Т.С. Міщенко та В.С. Підкоринова. Київ, 2008. 624 с.
5. Mathers C. D., Lopez A. D., Murray C. J. The burden of mortality by condition: data, methods and results for 2011. *Global burden of disease and risk factors*. NY : Oxford University Press. 2011. P. 45–250.
6. Яхно Н.Н., Виленский Б.С. Инсульт как медико-социальная проблема. *Русский медицинский журнал*. 2005. № 13. С. 807–815.
7. Strong K., Mathers C., Bonita R. Preventing stroke: saving lives around the world. *Lancet. Neurol.* 2009. Vol. 6, N 2. P. 182–187.

8. Olsen J., Baker M. G., Freud T. Consensus document on European brain research. *JNNP*. 2010. Vol. 77. P. 1–49.
9. World Health Organization. The World Health Report 2004: changing history. Geneva : WHO. 2004.
10. Хобзей М.К., Зінченко О.М., Голубчиков М.В., Міщенко Т.С. Стан неврологічної служби України в 2011 році. Харків. 2012. 25 с.
11. Віленський Б.С. Сучасна тактика боротьби з інсультом. СПб : Фолиант. 2005. 284 с.
12. Парфенов В.А. Постинсультная спастичность и ее лечение. *Русский медицинский журнал*. 2006. № 14 (9). С. 689–693.
13. Кадыков А. С., Шахпаронова Н. В. Реабилитация после инсульта. *Русский медицинский журнал*. 2003. № 11 (25). С. 1390–1394.
14. Верещагин Н. В. Инсульт. Принципы лечения, диагностики и профилактики. Под ред. Н. В. Верещагина, М. А. Пирадова, З. А. Суслиной. Москва : Интермедика. 2002. 189 с.
15. Дамулин И.В. Постинсультные двигательные нарушения. *Consilium medicum*. 2012. № 5 (2). С. 64–70.
16. Воробьева О.В. Нарушения мышечного тонуса в постинсультном периоде. *Consilium medicum*. 2004. № 6 (2). С. 943–947.
17. Тещук В.Й., Ярош О.О. Причинно-наслідкові зіставлення виникнення і розвитку больових синдромів хребтового походження. *Лікарська справа*. 1999. № 6. С. 82–87.
18. Завалишин И.А., Бархатова В.П. Спастичность. *Журн. неврол. и псих.* 2009. № 3. С. 68–70.
19. Дуус П. Топический диагноз в неврологии. Анатомия. Физиология. Клиника. Москва : ИПЦ Вазар-Ферро. 2005. 400 с.
20. Faist M., Mazeret D., Dietz V., Pierrot-Deseilligny E. Tension development and muscle activation in the leg during gait in spastic hemiparesis; independence of muscle hypertonia and exaggerated stretch reflexes. *Brain*. 2010. № 117. P. 1449–1455.
21. Lataste X., Emre M., Davis C., Groves L. Comparative profile of tizanidine in the management of spasticity. *Neurology*. 2009. Vol. 44 (suppl. 9). P. 53–59.
22. Oertel W. H. Distribution of synaptic transmitters in motor centers with reference to spasticity. *Spasticity. The current status of research and treatment*. Ed. by M. Emre, R. Benecke. USA. 2009.
23. Chesselet M. F., Delfs J.M. Basal ganglia and movement disorders: an update. *Trends Neurosci*. 2011. Vol. 19. P. 417.
24. Davidoff R. A. Spinal neurotransmitters and the mode of action of antispasticity drugs. *The origin and treatment of spasticity*. Ed. by R. Benecke et al. USA. 2010. P. 63.
25. O'Dwyer N. J., Ada L., Neilson P. D. Spasticity and muscle contracture following stroke. *Brain*. 2010. P. 1737–1749.
26. Белова А. Н. Шкалы, тесты и опросники в медицинской реабилитации. Под ред. А.Н. Беловой, О.Н. Щепетовой. Москва : Антидор. 2002. 440 с.
27. Московко С.П. Документальне ведення інсульту. *Здоров'я України*. 2007. № 23/1. С. 15–16.

В.И. Тещук, Н.В. Тещук, А.О. Русских. К вопросу спастичности в клинике последствий острых нарушений мозгового кровообращения. – Статья.

Аннотация. Острые нарушения мозгового кровообращения (ОНМК) – одна из важнейших медико-социальных проблем. В статье отражены результаты комплексного клинико-неврологического обследования 37 пациентов, перенесших ОНМК, которые находились на стационарном лечении в клинике и получали в процессе лечения миорелаксант (мускомед).

Ключевые слова: инсульт, острые нарушения мозгового кровообращения, спастичность, миорелаксант, мускомед.

V. Teshchuk, N. Teshchuk, O. Ruskykh. To spasticity in the clinic the consequences of acute cerebrovascular accident. – Article.

Summary. Acute cerebrovascular accident (ACVA) is one of the most important medical and social problems. The results of the complex clinical-neurological examination of 37 patients who were transferred to the ACVA and were inpatient treatment in clinic and received in the process of treatment, a muscle relaxant (muscomed).

Key words: stroke, acute cerebrovascular accident, spasticity, muscle relaxant, muscomed.

Л.О. Фік

кандидат медичних наук,
доцент кафедри пропедевтики педіатрії з доглядом за хворими дітьми
Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова,
м. Вінниця, Україна

Я.А. Медражевська

кандидат медичних наук,
доцент кафедри пропедевтики педіатрії з доглядом за хворими дітьми
Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова,
м. Вінниця, Україна

М.С. Окаєвич

лікар-офтальмолог,
Вінницька обласна клінічна лікарня імені М.І. Пирогова,
м. Вінниця, Україна

РАННЄ ВИЯВЛЕННЯ ДІТЕЙ ІЗ ДИСПЛАЗІЄЮ СПОЛУЧНОЇ ТКАНИНИ

Анотація. *Обстеження дітей віком від 3 до 18 років дало змогу виявити у 44% дітей фенотипові ознаки дисплазії сполучної тканини (ДСТ). Особливо значимими виявились ці показники у II групи (7–18 років) пацієнтів, у 63% з яких були зафіксовані фенотипові особливості, притаманні порушенню розвитку сполучної тканини.*

Ключові слова: діти, дисплазія сполучної тканини, фенотипові ознаки, діагностика, лікування.

Вступ. Сполучна тканини становить 50–80% від маси тіла людини, їй відводиться особлива роль в організмі [1, с. 213; 2, с. 73]. Вона виконує 5 важливих функцій: бар'єрну, пластичну, біомеханічну, трофічну і морфогенетичну. Структурними елементами сполучної тканини є клітини: фібробласти та їх різновиди (кератоласти, остеобласти, хондробласти), одонтобласти; тучні клітини (лаброцити); макрофаги (гістіоцити) і екстрацелюлярний матрикс (волокна колагену, еластину й основна речовина). Фібробласти синтезують ретикулярні, еластинові волокна, колаген, продукують протеоглікани і глікопротеїди основної речовини та регулюють стабільність цих елементів. Тучні клітини регулюють проникність основної речовини, відповідають за секрецію гістаміну, гепарину, дофаміну, серотоніну, також беруть участь в імунній відповіді організму, метаболізмі колагену, впливають на здатність загущувати кров та обміні жирів. Макрофаги – це клітини, котрі здатні до фагоцитозу, вони також відповідальні за секрецію ферментів, транспортних білків, простагландинів, лейкотрієнів та кисневих радикалів. Макрофаги беруть участь в імунних і запальних реакціях людського організму, виконують бар'єрну функцію. Нині досить поширеним є виявлення різних форм ДСТ. Відомо, що вона є тригерним фактором розвитку багатьох захворювань, тому ця патологія заслуговує на увагу лікарів різних спеціальностей. За сучасними уявленнями, ДСТ – це порушення розвитку сполучної тканини в ембріональному та постнатальному періодах життя унаслідок генетично-зміненого процесу побудови зовнішньоклітинного матриксу, який призводить до змін гомеостазу на тканинному, органному та організменному рівнях у вигляді різних морфофункціональних порушень. Ступінь вираження проявів ДСТ зумовлюється аномаліями волокон сполучної тканини, а саме колагену та еластину. Внаслідок генетичних дефектів відбуваються зміни в біохімічній структурі та фізичних властивостях фібрилярних білків, що, своєю чергою, призводить до їх слабкості. Вони не витримують необхідних механічних навантажень, унаслідок чого відбувається механічне пошкодження різних органів та тканин. ДСТ поділяють на дві групи: диференційовані ДСТ (ДДСТ), які досить рідкісні, та недиференційовані ДСТ (НДСТ) [2, с. 77; 3, с. 41], які найчастіше спостерігаються в педіатричній практиці.

До першої групи належать дисплазії, в основі яких лежать генні дефекти, а саме: синдром Марфана, синдром Елерса-Данло, синдром Холта-Омара, незакінчений остеогенез, еластична псевдоксантома

та ін. Серед ДДСТ найчастіше зустрічається синдром Марфана та Елерса-Данлоса. У пацієнтів із синдромом Марфана виділяють близько 200 видів мутацій у гені FBN 1. Використання методу гель-електрофорезу дало змогу виявити деякі види мутацій у гені FBN 1 і у пацієнтів із НДСТ [7, с. 6]. Нині генетично охарактеризовані окремі підтипи синдрому Елерса-Данло, знайдені гени, відповідальні за розвиток синдрому Марфана і недосконалий остеогенез, помічена тенденція спадкоємства НДСТ по жіночій лінії, триває пошук біохімічних маркерів ДСТ [7, с. 5]. До другої групи належать численні варіанти аномалій сполучної тканини з порушеннями на біохімічному, органному та організменному рівнях, із локомоторними та вісцеральними проявами без чітко обмеженої симптоматики ДДСТ. Розрізняють поєднання зовнішніх фенотипових ознак дисплазії та дисфункції вегетативної нервової системи з ознаками дисплазії одного або кількох внутрішніх органів, а також ізольовану сполучнотканинну дисплазію, в разі якої вражається лише один орган та відсутні зовнішні фенотипові ознаки. Майже стовідсотково дефект гена при НДСТ залишається нез'ясованим. Завдяки широкому спектру проявів, без певної чіткої клінічної картини НДСТ не є самостійною нозологічною одиницею і тому не була внесена до класифікації за МКБ-10. Нині науковці проводять дослідження, які направлені на пошук найефективнішого неспецифічного лікування ДСТ, а також профілактики окремих її проявів. Нині ми маємо мало досліджень і рівень їх доказовості не вищий за С (низький). Нині у практиці застосовується комплекс рекомендацій, який пропонує пацієнтам та їх родичам психологічну підтримку, допомагає дотримуватися певного режиму дня, рухової активності і дієти, медикаментозну метаболічну терапію, яка спрямована на поліпшення обміну речовин загалом. Пацієнтам із НДСТ треба притримуватися режиму, а саме: проводити ранкову гімнастику; відпочивати в день; проводити 2-годинну дозовану ходьбу на свіжому повітрі; чергувати розумове навантаження з фізичними вправами (лікувальною гімнастикою); проводити загальний масаж № 10 та водні загартовуючі процедури; дотримуватися збалансованого за основними інгредієнтами харчування. Режим має бути відповідним до віку пацієнта. Дітям із НДСТ слід виключити вплив таких негативних факторів, як гіподинамія (багатогадинне перебування за комп'ютером чи телевізором), психоемоційне напруження, пасивне та активне куріння тощо. Щоденні фізичні вправи дуже важливі для дітей із ДСТ, адже добре розвинена м'язева система спроможна компенсувати недостатність розвитку сполучної тканини. Розвивати та тренувати треба кожен м'яз тіла, особливо міокард. Помірні фізичні тренування, котрі допоможуть зміцнити м'язи спини, живота, кінцівок, аеробне тренування серцево-судинної системи (дозована ходьба, подорожі, комфортне катання на велосипеді) рекомендовано регулярно проводити 3–4 рази на тиждень протягом 20–30 хвилин. Також можна пацієнтам запропонувати дозовані фізичні навантаження із застосуванням різноманітних тренажерів, бадмінтону, настільного тенісу, занять із легкими гантелями, дихальну гімнастику [5, с. 473]. Дітям із проявами ДСТ абсолютно протипоказані інтенсивні фізичні навантаження, котрі можуть призвести навіть до раптової смерті. В медичній літературі описані випадки загибелі дітей із дисплазією під час виконання інтенсивних вправ на уроках фізкультури. Необхідно створювати спецгрупи, в яких діти з ДСТ могли б займатися за полегшеною програмою. Під час пубертату рекомендовано проводити щоденне моніторування показників артеріального тиску дітям із проявами ДСТ із метою оцінки стану вегетативної нервової системи та вивчення її адаптаційних можливостей, кліноортостатичну пробу та пробу Руф'є для визначення можливостей серцево-судинної системи [6, с. 144]. Дітям із ДСТ важливо вживати їжу, що збагачена білками (м'ясо тварин, риба, кальмари, квасоля, горіхи), ненасиченими жирними кислотами, мікроелементами та вітамінами. Рекомендовано збільшити кількість продуктів харчування, котрі містять вітаміни групи В (зародки та оболонки пшениці, овес, гречка, горох, хліб із борошна грубого помелу, дріжджі, печінка, нирки), тому що ці вітаміни допомагають нормалізувати обмін білків. Доцільно рекомендувати пацієнтам приймати препарати, які містять комбіновані хондропротектори та поліненасичені жирні кислоти.

Мета дослідження – визначити частоту виявлення дітей із дисплазією сполучної тканини, перевірити тенденцію до прогресування її проявів.

Методи та матеріали. На базі відділення старшого дитинства в МКЛ «ЦМ та Д» нами було відібрано 16 дітей віком від 3 до 18 років. У подальшому вони були поділені на дві групи за віком: I група включала дітей дошкільного періоду – 3–6 років; II група включала дітей шкільного періоду – 7–18 років. У кожену групу ввійшло 8 дітей, порівну дівчаток 50% (4) та хлопчиків 50% (4). Ми використовували для постановки діагнозу дисплазії сполучної тканини класифікацію В.А. Таболіна і М.П. Шабалова, котра дає змогу за наявності 6 і більше фенотипових ознак виставити діагноз ДСТ. При діагностиці НДСТ у цій класифікації беруться до уваги фенотипові ознаки, які поділені по групах: краніоцефальні, очні, порожнини рота, вуха, руки, ноги, шкіра, кістки, хребет та статура. До краніоцефальних ознак

НДСТ належать такі фени: неправильна форма черепа, доліхоцефалія, незрощення губи, незрощення верхнього піднебіння, коротка шия, криловидна шия, викривлення носової перегородки, часті носові кровотечі. Очними фенотиповими ознаками при НДСТ вважають міопію, епікант, широко або близько посаджені очі, колобоми, короткі або вузькі очні щілини, птоз, прогресуючу патологію зору, катаракту. Фенами НДСТ у порожнині рота є високе та готичне піднебіння, порушення росту зубів, розщеплення язичка, малий або великий рот, товсті губи з борозенками, аномалії прикусу. НДСТ фенотипові ознаки на вухах – це деформація вушних раковин, низьке розташування, асиметрія вух, малі або прирослі мочки вух, відстовбурчені вуха, вроджена туговухість. Фени НДСТ на руках – короткі та криві мізинці, син- і/або поліарахнодактилія, порушення росту нігтів, гіпермобільність суглобів, підвищена ламкість нігтів, 4-й палець менший за 2-й палець кисті. На ногах фенотиповими ознаками НДСТ вважаються такі: варикозне розширення вен, плоскостопість, Х- або О-подібна деформація ніг, сандалевидна щілина між 1 та 2 пальцями на стопах, звичайні вивихи та підвивихи. Ознаками НДСТ на шкірі є підвищена її розтяжність, вогнища депігментації, стрії, множинні пігментні плями, гіпертрихоз, ангіоектазії, зморшкувата шкіра, грижі, поперекові складки на животі. Деформації грудної клітки, плоскостопість, сколіоз, кіфоз, *spina bifida*, ювенільний остеоохондроз, гіперпігментація шкіри над остистими хребцями, астенічна статура, порушення постави, збільшення подовжених розмірів тіла, гіпотрофія, зменшення індексу маси тіла – все це є фенотиповими ознаками НДСТ із боку кісткової системи.

Результати. У результаті обстеження нами було виявлено 44% (7) дітей із шістьма та більше фенами ДСТ та 56% (9) пацієнтів без ознак дисплазії. Отриманий показник вважається досить високим для дитячої популяції, що вкотре підтверджує важливість комплексного підходу до діагностики та лікування дітей, які знаходяться на стаціонарному лікуванні. Літературні дані про поширеність НДСТ серед дітей є суперечливими; за одними джерелами, дисплазія наявна у 25–30% дітей, за іншими – у 60–80% [4, с. 14]. Під час детальнішого аналізу нами було виявлено, що тільки 2 дитини (25%) з першої групи (віком 3–6 років) мали більше шести фенотипових ознак ДСТ. У другій групі, де спостерігали за дітьми віком від 7 до 18 років, 5 дітей (63%) мали фенотипові прояви ДСТ. Наше дослідження підтвердило дані літератури, що прояви ДСТ із віком дитини та під дією стресового навантаження прогресують. Достовірно відомо, що при народженні у дитини фенотипові ознаки ДСТ не проявляються або виражені слабо. За несприятливих екологічних умов, порушення харчування на фоні частих стресів та захворювань наростають ознаки дисплазії та ступінь їх виразності. Симптоми НДСТ проявляються протягом життя людини [8, с. 13]. Також у нашому дослідженні ми не зафіксували достовірно значиму різницю між статтями пацієнтів. У першій групі фени ДСТ були зафіксовані у 1 хлопчика та 1 дівчинки, а в другій – у 3 хлопчиків та 2 дівчаток. Серед фенотипових ознак, що вказують на ДСТ, найчастіше спостерігалось поєднання таких фенів: часті носові кровотечі – 100% (7), викривлення носової перетинки – 57,1% (4); порушення росту зубів – 71,4% (5); міопія – 100% (7); аномалії прикусу – 42,9% (3); деформація вушних раковин – 28,6% (2); підвищена ламкість нігтів – 85,7% (6); гіпермобільність суглобів – 57,1% (4); плоскостопість – 71,4% (5); сколіоз – 57,1% (5), кіфоз – 14,3% (1); варикозне розширення вен – 28,6% (2); пупкові кили – 14,3% (1); астенічна статура – 85,7% (6) дітей.

Висновки. Отже, високий рівень виявлення ДСТ – у 44% пацієнтів, тенденція до її прогресування в майбутньому – 63% та вплив на розвиток багатьох хронічних хвороб вказує на потребу подальшого дослідження цієї патології та комплексного підходу до лікування дітей із ДСТ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев А.А. Интегративная (системная, семейная) соединительнотканная медицина. Москва : Ленанд, 2005. 517 с.
2. Земцовский Э.В. Соединительнотканные дисплазии сердца. Санкт-Петербург : Политекс, 2000. 115 с.
3. Земцовский Э.В. Диспластические фенотипы. Диспластическое сердце: аналитич. обзор. Санкт-Петербург : Политекс, 2007. 80 с.
4. Кадурина Т.И., Аббакумова Л.Н. Принципы реабилитации больных с дисплазией соединительной ткани. *Лечащий врач*. 2010. № 4. С. 13–17.
5. Milewicz D.M., Urban Z., Boyd C. Genetic disorders of the elastic fiber system. *Matrix Biology*. 2000. № 19(6). P. 471–480.
6. Починок Т.В., Веселова Т.В., Мельничук В.В., Чернишова О.В. Эффективность коррекции липидного обмена у детей с дисплазией соединительной ткани. *Семейная медицина*. 2014. № 2 (52). С. 143–147.

7. Сидорович О.В. Развитие, особенности течения заболеваний, ассоциированных с недифференцированной дисплазией соединительной ткани у детей пубертатного возраста : автореф. дис. ... канд. мед. наук : Саратов, 2011. 22 с.
8. Творогова Т.М., Воробьева А.С. Недифференцированная дисплазия соединительной ткани с позиции дизэлементоза у детей и подростков. *Российский медицинский журнал*. 2012. № 24. С. 12–15.

Л.А. Фик, Я.А. Медражевская, Н.С. Окаевич. Раннее выявление детей с дисплазией соединительной ткани. – Статья.

Аннотация. Обследование детей в возрасте от 3 до 18 лет позволило выявить у 44% детей фенотипические признаки дисплазии соединительной ткани (ДСТ). Особенно значимыми оказались эти показатели во II группе (7–18 лет) пациентов, у 63% которых были зафиксированы фенотипические особенности, присущие нарушению развития соединительной ткани.

Ключевые слова: дети, дисплазия соединительной ткани, фенотипические проявления, диагностика, лечение.

L. Fik, Ya. Medrazhevskaya, N. Okaevich. Early detection of children with dysplasia of the connective tissue. – Article.

Summary. The inspection of children in age from 3 to 18 allowed detected 44% children with phenotype signs of dysplasia of the connective tissue (DCT). These appeared indexes is especially meaningful in II group (7–18) of patients in 63%, who has the phenotype features which is inherent to violation of development of the connective tissue.

Key words: children, connective tissue dysplasia, phenotypic signs, diagnosis, treatment.

Розділ 4

*Лінгвістика, викладання мов,
літературознавство*

Т.В. Бикова
доктор філологічних наук,
професор кафедри української літератури
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
м. Київ, Україна

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. На основі досліджень літературно-критичних праць Василя Стефаника проаналізовано особливості процесу усвідомлення і формування національних інтересів українства, відносини між різними представниками нації, інтелігенцією і селянами, зародження національного самоусвідомлення і самовизначення українців Галичини, Буковини й Покуття кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Ключові слова: нація, національне самовизначення, національна свідомість, інтелігенція, літературна критика.

Процес національного самовизначення – це складна модернізована система духовних феноменів та утворень, які сформувалися в результаті історичного розвитку нації, відображають основні засади її буття та розвою. Саме тому це питання є актуальним і вражає своєю нагальною презентабельністю, особливо, що не дивно, якщо це стосується питань самоусвідомлення західного українства кінця ХІХ – початку ХХ століття, висвітленого у літературній публіцистиці Василя Стефаника.

Науково виваженим є залучення до аналізу поняття національної свідомості літературної публіцистики В. Стефаника, яка є справжнім об'єктивним доповненням і підтвердженням думок Івана Франка щодо формування поняття національної свідомості у представників західного українства кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Отже, метою статті є дослідження маловідомої літературно-критичної публіцистики В. Стефаника в аспекті аналізу процесу усвідомлення національних інтересів, відносин між різними представниками нації, формування й зародження національного самовизначення українців Галичини, Буковини й Покуття кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Загальновідомо, що поняття національного самовизначення вміщує теоретичні, буденні, масові, власне національні та запозичені ідеї, настанови, устремління, культурні здобутки, що утворюють духовний універсум нації. Досить цікаво їх розглянути, виходячи з публіцистики В. Стефаника.

Якщо враховувати хронологічний момент, то деякі аспекти розвитку поняття національного самовизначення українства розглянуто у відомих статтях І. Франка, надрукованих у 50-томнику, зокрема ними є «Критичні письма о галицькій інтелігенції», «Програма галицьких соціалістів», «Наше теперішнє положення» [5; 6; 8]. Із точки зору розглядуваної проблеми, ці публікації містять аналіз духовного, соціально-політичного життя тодішньої Галичини та Буковини, погляди публіциста на поняття федералізму, самостійності, ролі і місця молоді інтелігенції в розвої ідейно-естетичних і політичних засад культурної і політичної автономії. Виходячи з аналізу тодішнього літературного життя Західної України, письменник робить невтішні висновки щодо розвитку як літературного, так і суспільно-політичного життя свого краю: «Ні одної з тих ідей, що сотрясали Європою в ті часи, не здиблено в ній» [7, с. 88].

Щодо літературної критики В. Стефаника, то, враховуючи заявлену проблематику, цікаво буде розглянути його праці «Жолудки наших робітних людей і читальні», «Молоді попи», «Для дітей», «Поети і інтелігенція». У своїх літературно-критичних працях В. Стефаник порушує декілька актуальних проблем західного українства кінця ХІХ – початку ХХ ст., насамперед ефективність роботи культурно-освітніх організацій у селі, стосунки західноукраїнської інтелігенції з простими селянами-русинами, розуміння (чи нерозуміння) інтелігенцією нагальних проблем села, якість роботи народних віче, селянської партії, проблеми еміграції тощо.

У досить непевній ситуації в Галичині і Буковині В. Стефаник відкрито звинувачує тодішню галицьку інтелігенцію, яка залишилась осторонь активних літературних, суспільних і політичних процесів на теренах Західної України.

Описуючи найбільш вагомні проблеми свого часу, В. Стефаник пропонує задуматись читачеві над підґрунтям зародження дискусійних моментів у стосунках між представниками різних верств населен-

ня, щоб віднайти той об'єднувачий момент, що змусить й інтелігенцію, і простих селян замислитися над власною долею, зробити спільні кроки на шляху побудови нового суспільного життя. Стає зрозуміло, що і позиції В. Стефаніка щодо проблем національного самовизначення українства збігаються з поглядами І. Франка, а погляди на роль інтелігенції у формуванні почуття національного самоусвідомлення цілком логічно доповнюють один одного.

Так, у статті «Програма галицьких соціалістів», будучи високим знавцем теорії соціалізму, І. Франко акцентує увагу на необхідності орієнтації діяльності інтелігенції на місцеві національні елементи, тобто на народ: «Нема бо народів вищих і нижчих: усі є рівними і мають рівне право на вільний розвиток. Наше бажання, щоб і польський і український народи здобули незалежне національне існування» [9, с. 461]. Бажанню «вільного розвитку» для свого народу (за Франком) мають передувати всі основні прагнення тодішньої інтелігенції, а це і є основним шляхом формування нового суспільства на Галичині [3]. Звісно, це ще не відкриті думки про як культурну, так і соціально-політичну незалежність Галичини, проте ця позиція є підтвердженням поступової еволюції поглядів публіциста у цьому напрямі, зокрема від федерації, автономії краю до його незалежності.

Відкрито засуджуючи національно-політичну пасивність галичан, І. Франко вибудовує певний орієнтир спільної діяльності русинів як селян, так й інтелігенції, адже лише за умов співпраці можна змінити майбутнє рідної Галичини на краще: «Як довго ми не становили політичної сили, тобто як довго будемо нічим, як тільки вишколеної організації народної, так довго ми ео ісро (тим самим) слабкі, так довго будемо нічим, як тільки *contribuenes plebs* (вбогий плебс, що платить податки)... Дух спільності, дружності й асоціації, той дух – працювати згідно із соєдиненими силами, котрий єсть першим признаком і необхідним условієм сильного життя кожного народу... Менше крові, а більше поту – се повинен бути оклик нашої будучої історії» [8, с. 307].

Продовжує аналогічну проблематику й стаття В. Стефаніка «Жолудки наших робітніх людей і читальні», де розкриваються стосунки між західноукраїнською інтелігенцією та селянами. Письменник-публіцист описує проблеми нерозуміння інтелігенцією проблем селянства, вказує на необхідність створення організацій, дещо відмінних від культурно-просвітніх, які б не насаджували свою програму, а враховували пропозиції селян, їхні потреби: «Наша інтелігенція згори виробляє собі якісь гадки про мужиків, часто-густо і не бачачи їх на очі, а мужики наші тепер уже так притиснені, особливо послідніми роками, що їм аби яка така полегша, то будуть вдоволені» [4, с. 298].

Варто зауважити, що це не лише позиція стороннього спостерігача за реаліями життя. На сторінках публіцистики В. Стефаніка відчувається позиція самого селянина, який досить скептично ставиться до своєї долі, при цьому селянин прагне пояснити власну неупереджену позицію в розглядуваному питанні: «Учені русини гаркаються межи собою, але я би-м собі тото й на тямку не брав; котрий добрий, най робить, а котрому си не хоче, то ми не будемо просити; лиш най нам ті добрі роблять світло наше, бо ми будемо в чуже дивитися. Нам все одно, най будем і турками, аби-смо лиш не пухли від нужди та голоду» [4, с. 298].

Наявність саме такої фіксованої позиції селянства дає змогу В. Стефанікові вказувати на нерозуміння справ селянських тодішньою інтелігенцією. Визначаючи наявність культурно-освітніх гуртків, народних читалень на селах, письменник зауважує на пропольській спрямованості, віддаленості від національних інтересів Галичини, звідки й виникає аргументація позиції селянина, який не піклується про власні національні інтереси. Як активний громадський діяч В. Стефанік прагне захопити інтелігенцію до створення власних русинських читалень, наводячи як підтвердження думку одного з тодішніх представників галицької русинської інтелігенції др. Даниловича: «Мужики збираються в купки, громадки і починають розбирати свої справи, бо щось їм не стає, щось їх пече. До всього біда-причина, так і тут біда пре робітніх до гурту, до громади. І громада лиш може спасти наших мужиків, а, просвітившись, вони зможуть змінити все на свою користь, бо вони своїми руками удержують світ, то й повинні бути панамі в своїй хаті» [4, с. 301].

Отже, саме врахування динамічних потреб, інтересів, почуттів та настроїв селянства, на думку В. Стефаніка, здатне поглибити масову національну свідомість у її свідомих і несвідомих рухах, а поєднання таких динамічних характеристик зі стійкими звичаями, менталісними пріоритетами і настановами, які насправді є ґрунтом формування національного характеру українства, менталітету, національної мрії, історичної пам'яті як складників національної свідомості, утворюють складну, динамічну, досить строкату картину функціонування поняття національного самовизначення. Досить активним продовженням розробки цієї теми є й маловідомі статті І. Франка «Теперішня хвиля а русини», «Ukraina ingredienta», «Між своїми», «З кінцем року», «З Новим роком», «Двоязичність і дволичність». Ці статті не

було вміщено свого часу в найбільш повне зібрання творів І. Франка через «надмірну націоналізацію», а сучасний читач побачив їх лише 2002 р. у «Мозаїці» [2], вони доповнюють образ І. Франка-публіциста, зокрема розкривають його суспільно-політичні погляди 80–90-х років XIX ст. на суспільне становище Галичини та Буковини [1].

Суттєвим доповненням до характеристики позиції тодішньої західноукраїнської інтелігенції є публіцистична праця В. Стефаника «Поети і інтелігенція», надрукована 1899 р. Вагома роль у формуванні національного самовизначення українства, на думку В. Стефаника, має належати письменству. Саме воно має взяти на себе місію єднання інтелігенції із західноукраїнським селянством. Беручи теми з життя козацького і народного, враховуючи національні інтереси українства, письменство дбатиме й про інтелектуальний потенціал нації, допомагаючи молодій західноукраїнській інтелігенції, яка «донині не виробила собі ні ідеалів, ні життєвих форм, характеристичних для неї» [4, с. 323].

На думку В. Стефаника, західноукраїнська інтелігенція не здатна усвідомити національної місії письменства, зосереджуючи свою увагу на зовнішньому захопленні творчістю митців і не заглиблюючись у внутрішню сутність та глибину поетового слова: «Інтелігенція присвоює собі з наших поетів те, що підпадає під її аристократичний смак і що не противиться її інтересам...» [4, с. 324].

Письменникові дуже боліло саме таке ставлення галицької інтелігенції до письменників, які перебували до селян ближче ніж інтелігенція, мали певний досвід у розумінні потреб і національних потреб селян: «Інтелігенція наша все чула певний антагонізм до наших письменників і поетів. Те грубе нерозуміння поетів, брак тепла і заохоти до праці, а то і явна ненависть до своїх письменників – се головна ціха нашої освіченої суспільності. Той антагонізм між поетами і нашою інтелігенцією тягнеться, як червона нитка в цілій нашій новій літературі» [4, с. 324].

Отже, В. Стефанік намагається донести до тогочасної інтелігенції думку про потребу розуміння власного національного надбання, культури, мистецтва, літератури, підняти завісу над дійсною ситуацією в суспільному житті на території Галичини, Покуття та Буковини кінця XIX – початку XX століття.

Як бачимо, обидва письменники у літературно-публіцистичних працях закликають своїх сучасників замислитися над проблемами власного національного самовизначення, прагнуть донести до своїх співвітчизників розуміння поняття національної свідомості, що є усвідомленням спільнотою або окремою людиною своєї національної приналежності, спільності історичної долі, специфічності культурних, соціальних, історичних чинників.

Як І. Франко, так і В. Стефанік до своїх сучасників звертаються з необхідністю національного єднання для формування цілої нації, члени якої не мають діяти розрізнено і не розуміти один одного, а мають об'єднуватися і продовжувати спільне існування, мати спільні обов'язки й уявлення про спільне майбутнє, що є необхідним елементом процесу національного самовизначення. Саме тому, враховуючи суспільні потреби сучасності, літературно-критичні праці двох непересічних особистостей, написані наприкінці XIX століття, не втратили своєї актуальності і в XXI.

ЛІТЕРАТУРА

1. Медвідь Ф. Ідеал національної самостійності в трактуванні Івана Франка. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнар. наук. конф.* Львів, 1998. С. 120–133.
2. Мозаїка: Із творів Івана Франка, що не ввійшли до Зібрання творів у 50-ти томах / Упоряд. З.Т. Франко. Львів: Каменяр, 2001. 434 с.
3. Синичич Г. Концепція політичної самостійності України у публіцистиці Івана Франка. URL: http://www.franko.lviv.ua/faculty/jur/publications/zbirnyk07/Zbirnik07_Synychych.htm.
4. Стефанік В. Твори. Київ: Дніпро, 1964. 552 с.
5. Франко І. *Ukraina irredenta*. Франко І. Вибрані твори: У 3-х т. Т. 3. Дрогобич: Коло, 2004. С. 390–395.
6. Франко І. З Новим роком. 1897. Іван Франко. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50-ти томах / Упоряд. З.Т. Франко, М.Г. Василевський. Львів, 2002. 434 с.
7. Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Т. 26. Київ: Наукова думка, 1986. С. 88, 91.
8. Франко І.Я. Наше теперішнє положення. І. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Т. 46. Київ: Наукова думка, 1986. С. 307.
9. Франко І.Я. Програма галицьких соціалістів. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Т. 45. Київ: Наукова думка, 1986. С. 461–462.

Т.В. Быкова. Литературно-критические и политические взгляды Василия Стефаника конца XIX – начала XX века. – Статья.

Аннотация. На основе исследования литературно-критических статей Василия Стефаника проанализированы особенности процесса осознания и формирования национальных интересов украинства, отношения между различными представителями нации, интеллигенцией и крестьянами, зарождение национального самосознания и самоопределения украинской Галичины, Буковины и Покуття конца XIX – начала XX века.

Ключевые слова: нация, национальное самоопределение, национальное сознание, интеллигенция, литературная критика.

T. Bykova. Literature, critical and political views of V. Stefanyk of the end of the end of the XIX – the beginning of the XX century. – Article.

Summary. Based on the study of literary and critical works Vasil Stefanik analyzes the features of the process and awareness of the Ukrainian national interests, relations between representatives of the nation, intellectuals and peasants, the emergence of national consciousness Galicia, Bukovina and Pokuttia late XIX – early XX century.

Key words: nation, national self-determination, national consciousness, intellectuals, literary criticism.

УДК 81'42=161.1

С.В. Вятчанина

старший преподаватель кафедры украинского и иностранных языков
Национальный университет физического воспитания и спорта Украины,
г. Киев, Украина

ПОНЯТИЕ «ПРЕДКОНЦЕПТ» В РЯДУ КЛЮЧЕВЫХ КАТЕГОРИЙ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ

Аннотация. Данная статья посвящена определению понятия «предконцепт», выделению его базовых характеристик. Исследование проведено на основании анализа соответствующей научной литературы.

Ключевые слова: предконцепт, когнитология, концепт, архетип, символ.

В современной когнитивной лингвистике, активно развивающейся последние полстолетия, уже сложилась своя «система координат», призванная охватить основные параметры, способы познания и моделирования мира посредством языка, отражения в языковой системе преемственной линии, соединяющей этапы ее многовекового развития с сегодняшним днем.

Среди многочисленных дихотомий, посредством которых наукой дифференцируются механизмы человеческой памяти, первостепенное значение для исследования дискурсивности имеет противопоставление эпизодической / семантической памяти. Обслуживающие прежде всего экспериментальную психологию, эти два понятия допускают, как представляется, более обобщенное толкование. Вслед за И.П. Смирновым [18, с. 233], под эпизодической памятью будем понимать информацию, приобретенную индивидом как участником социальных действий и перцепиентом физического мира, а под семантической – *хранилище усвоенных текстов, сообщений и сигнальных систем* (заметим, что иногда выделяют (см., например, [13, с. 6]) цепочку памяти из таких трех компонентов, как эпизодическая – прототипическая – семантическая). Так или иначе, именно семантические энграммы (гипотетические следы) концептуализируют элементы эпизодической памяти, позволяя человеческому сознанию формировать из последних ассоциативные группы.

Одной из первоочередных проблем современной лингвокультурологии и когнитологии является изучение вербальных средств и способов хранения «культурной памяти», значимой для носителей данного языка. В.Н. Телия выдвинула гипотезу о единицах языка как «звене», соединяющем в единую цепь «тело знака» и концепты, стереотипы, эталоны, символы, мифологемы и подобные знаки национальной и шире, освоенной этносом общечеловеческой культуры [19, с. 215]. Аналогично С.Г. Воркачев, описывая феномен «когнитивной памяти слова», связанной с «его исконным предназначением и системой духовных ценностей носителей языка», подчеркивал наибольшую концептологическую значимость

культурно-этнического компонента [7, с. 66]. Ю.М. Лотман, анализируя функции текста (в расширенном семиотическом толковании данного понятия), отмечал, что «текст как элемент памяти культуры – не пассивное вместилище, а генератор уже бывшей информации, ... и, в этом отношении, может быть уподоблен не книге на полке, а зерну в почве» [2, с. 77].

Принято считать, что словесный поэтический образ является специфической формой отображения реальности через конкретно-чувственную данность («явленность») предмета отображения. Так, образ отличается от иных форм репрезентации действительности, во-первых, своей эмоциональностью, точнее настроенностью на подчеркнуто-эмоциональный характер выражения, во-вторых, обобщенностью содержания (подробнее об этом [4, с. 148]).

В целом, образ является своего рода «феноменом «системного шва» (см. [21]) – стыка дисциплин гуманитарного знания, что объясняет возможность различных аспектов описания образности: генетического, структурно-семантического, типологического, функционального, в рамках классической теории тропов (подробнее о способах описания художественных образов [14, с. 24 и далее]).

Отраженная образом реальность предстает в тексте как форма выражения идеи, или эйдоса (в понимании Платона). У Платона эйдос – это идея вещи, ее первообраз (смысловая структура и принцип конструирования), первооснова сущего, поэтому «познание заключается в *прояснении* первоосновы и первобытия» (цит. по [4, с. 148]). Эйдетичность поэтического образа – это его своеобразная аура, имплицативная матрица, исконное, архетипичное представление о чем-либо, существующее в «когнитивном бессознательном» автора и обусловленное генетической памятью человечества (ср. характеристики эйдоса в определении А.Ф. Лосева: смысл сущности, нечто простое, нечто цельное, нечто неизменное, вечное, индивидуальная общность, «самоподвижная и самопрозрачная» [12, с. 706]).

Вместе с тем процесс творчества является, по мнению К.Г. Юнга, трансформацией мифологических архетипов (само слово «архетип» взято из платонической традиции, оно характерно для христианского платоника V века, писавшего под именем Дионисия Ареопагита [1, с. 125]) в образы, «невольные высказывания о бессознательных душевных событиях», составляющие содержание так называемого «коллективного бессознательного» и отображенных в символике сновидений, мифов и других созданий фантазии, в том числе художественной. В самой распространенной трактовке архетипы образов (понятие, прочно вошедшее в парадигму современного научного знания) – это древние, изначальные, исконные образы, общие (или сходные) для большей части человечества (ср.: «Мы исходили из предположения, что в словесном искусстве существует устойчивый набор ядерных образов-архетипов» [15, с. 36]). «Естественной средой» функционирования образов является текст, причем он, как и всякая информационная система, способен к продуцированию, порождению смыслов, результатом чего становятся текстовые образы.

Иными словами, художественная картина мира связана, с одной стороны, с *художественным концептом*, который входит в познавательную структуру человеческого разума, а с другой – с *художественным произведением* – речевой интерпретацией концептуальной картины мира (о соотношении концептуальной и языковой картин мира см., например, [10]).

Следует отметить, что, будучи порожденным еще классической латинской философской мыслью, *концепт* приобрел статус научного понятия приблизительно с VII столетия и sporadически использовался средневековой философией и логикой (достаточно вспомнить концептуализм – направление схоластики, идентифицирующее концепты с понятиями как общими умственными представлениями [20, с. 217]), а с XIX века данный термин проникает в психологию и лингвистику.

Принципиальным, на наш взгляд, является на сегодняшний день, **во-первых**, представление о том, что концепты, являясь «посланиями (messages)» [11, с. 5] (можно вспомнить также сопредельное замечание Л.Н. Гумилева о людских идеях как «биосферных импульсах, отраженных какой-либо гранью великого вакуума» [9, с. 468]), «словно подземными корнями питают своими смысловыми значениями иррациональную и неопределенную стихию поэтических слов...» [3, с. 30]; **во-вторых**, принятое в современных работах выделение *предконцептуальной* стороны словесных образов как «смысла образа..., активизирующегося автоматически подсознательными когнитивными операциями» [4, с. 149]; **в-третьих**, соотносимость идеи предконцепта с теорией апперцепции, которая, по определению А.А. Поттебни, «есть участие *сильнейших* представлений в создании новых мыслей» [16, с. 83] (ср. в этой связи утверждение о вновь возникающем слове, «которое эффектно налагается, не сливаясь, на апперцепционный фон сродных модусов...» [5, с. 376]); **в-четвертых**, замечания о наличии неперменной «этнокультурной специфики вербализации концепта» [17, с. 258] – последний, будучи «универсальным на

уровне ментальных реализаций, имеет различные формы выражения в конкретных культурно-языковых реальностях» [6, с. 64], сохраняется в памяти носителей языка, занимая определенную нишу в национально-обусловленной концептосфере (термин Д.С. Лихачева [11, с. 9]), выступая «концентрированным выражением духовно-эмоционального опыта определенного этноса» [8, с. 112].

Определение предконцепта может быть уточнено следующим образом: **предконцепт** – это разнотипная (сознательно-бессознательная) единица семантической памяти, внутренне организованная и структурированная, совмещающая вербальные и невербальные кванты информации, детерминированная этнически, исторически и индивидуально.

Характеристики этнического предконцепта:

– **предконцептуальное поле составляет** спектр потенциальных смыслов-значений, образующих целостный сегмент прототипической информации, заряд смысла и понимания, охват выражения и формы;

– **в отличие от сформированного образа**, данная потенциальность предконцепта предполагает «плазменную» нерасчлененность в его структуре позиций субъекта осмысления, субъекта сопоставления и объекта сопоставления;

– **в отличие от символа** (или **мифа** как «интеллигентно модифицированного» символа [12, с. 700]), предконцепт не содержит статистически созерцаемой предметности, наличествующей в символе и подчиненной в составе его смысловой структуры предконцептуальным представлениям (ср. мнение А.Ф. Лосева: сила и значимость символа состоит в том, что «его понятность уходит неудержимой энергией в бесконечную глубину...» [12, с. 699]);

– **в отличие от архетипа**, представляющего собой «не содержательную, а исключительно формальную характеристику» и обладающего «почти вечной устойчивостью» [1, с. 124, 142] по причине биологических свойств человека, поскольку архетипы являются некими магистральными схемами, имеют соответствия в структуре мозга и наследуются (ср. определение архетипа как «инстинктивной формы индивидуальной психики» [22, с. 90]), предконцепт, универсальный в своем ядре, на периферии этнически, диахронически, индивидуально изменчив, в этом смысле может быть уподоблен, развивая приведенную в начале статьи аналогию Ю.М. Лотмана, зерну (пшеничному, ржаному, прошлогоднему либо позапрошлогоднему, но зерну), попадающему в архетипические борозды человеческого сознания.

Следует отметить, что исключительно перспективным направлением изучения роли предконцептуальных ипостасей образов можно считать исследование их функционирования в художественных текстах, ибо в качестве особого типа переработки и экстериоризации семантической памяти словесное искусство выступает, как представляется, механизмом, удерживающим вступительную информацию – предконцепт.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аверинцев С.С. «Аналитическая психология» К.-Г. Юнга и закономерности творческой фантазии. *Вопросы литературы*. 1970. № 3. С. 113–143.
2. Анализ знаковых систем. История логики и методологии науки: тез. докл. Киев: Наукова думка, 1986. 148 с.
3. Аскольдов-Алексеев С.А. Концепт и слово. *Русская речь. Новая серия*. Вып. II. Ленинград, 1928. С. 28–44.
4. Белехова Л.І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії): Монографія. Херсон: Айлант, 2002. 368 с.
5. Виноградов В.В. Избранные труды. Поэтика русской литературы. Москва: Наука, 1976. 512 с.
6. Вишнякова О.Д. Язык и концептуальное пространство: На материале современного английского языка. Москва: МАКС Пресс, 2002. 379 с.
7. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Научные доклады высшей школы. Филологические науки*. 2001. № 1. С. 64–72.
8. Голубовская И.А. Этнические особенности языковых картин мира. Киев: ВПЦ «Київський університет», 2002. 294 с.
9. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли / 2-е изд., испр. и доп. Ленинград: Изд-во. Ленингр. ун-та, 1989. 496 с.
10. Зеленько А. Чи тотожні концептуальна та мовна моделі світу? Семантика мови і тексту: Зб. статей Івано-Франківськ: Плай, 2003. С. 189–194.
11. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка. *Известия РАН. Серия литературы и языка*. Т. 52. 1993. № 1. С. 3–9.
12. Лосев А.Ф. Бытие – имя – космос / Сост. и ред. А. А. Тахо-Годи. Москва: Мысль, 1993. 958 с.
13. Мартинек С.В. Концептуальна організація та семантична структура іменників зі значенням «водний об'єкт» у свідомості носія російської мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1998. 16 с.

14. Павлович Н.В. Язык образов. Парадигмы образов в русском поэтическом языке. Москва, 1995. 491 с.
15. Панченко А.М., Смирнов И.П. Метафорические архетипы в русской средневековой словесности и в поэзии начала XX века // Труды отдела древнерусской литературы. Т. 26. Ленинград: Наука, 1971. С. 33–49.
16. Потебня А.А. Мысль и язык. Киев: СИНТО, 1993. 192 с.
17. Святюк Ю.В. Етнокультурна специфіка вербалізації концепту (на матеріалі сучасної англійської мови). *Наука і сучасність: Зб. наук. праць* / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ: Логос, 2003. Т. XXXVII. С. 258–264.
18. Смирнов И.П. Смысл как таковой. Санкт-Петербург: Академический проект, 2001. 352 с.
19. Телия В.Н. Русская фразеология: семантико-прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва: Школа «Языки рус. культуры», 1996. 288 с.
20. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. 5-е изд. Москва: Политиздат, 1987. 590 с.
21. Шестак Л.А. Аранжировка образных средств художественного текста: контрапункт и резонанс. *НДВШ. Филологические науки*. 2003. № 4. С. 51–60.
22. Эсалнек А.Я. Архетип. *Русская словесность*. 1997. № 5. С. 90–93.

С.В. Вятчаніна. Поняття «предконцепт» серед ключових категорій сучасної науки. – Стаття.

Анотація. Статтю присвячено визначенню поняття «предконцепт», виділенню його базових характеристик. Дослідження проведено на підставі аналізу відповідної наукової літератури.

Ключові слова: предконцепт, когнітологія, концепт, архетип, символ.

S. Viatchanina. The notion “preconcept” among the key categories of contemporary science. – Article.

Summary. The article defines the notion “preconcept” emphasizing its basic characteristics. The research is based on the analysis of the thematic scientific literature.

Key words: preconcept, cognitology, concept, archetype, symbol.

УДК 378:001.891:811.111-057.875(045)

С.П. Гринюк

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Національний авіаційний університет,
м. Київ, Україна

КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД ТА ТЕХНОЛОГІЇ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ ПІД ЧАС ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ

Анотація. Статтю присвячено аналізу комунікативного підходу та технологій навчання іноземних мов під час формування іншомовної комунікативної компетентності студентів. Виявлено ступінь досліджуваності проблеми в теорії та практиці вітчизняної методики і схарактеризовано процес технологізації навчання іноземних мов для ефективного реалізації комунікативного підходу під час формування іншомовної комунікативної компетентності студентів.

Ключові слова: іншомовна освіта, іншомовна комунікативна компетентність, комунікативний, комунікативно-діяльнісний, комунікативно-когнітивний підходи, інноваційні технології навчання іноземних мов.

Постановка проблеми. Посилення процесів глобалізації, інтернаціоналізація економічного потенціалу країн і континентів, посилення міжнародної дипломатії зумовлюють підвищення потреби іншомовної комунікації в усіх сферах життєдіяльності. Саме тому в системі вищої освіти нашої країни нагальним постало питання перегляду методологічних підходів до реалізації міжкультурної іншомовної освіти. Для успішного розв’язання цієї проблеми у правовому полі Україна розпочала провадження іншомовної освіти в середніх і вищих навчальних закладах відповідно до законів «Про вищу освіту» (2014) та «Про освіту» (2017). У практично-науковому аспекті доцільним вважаємо визначити методологічні підходи та технології реалізації під час формування іншомовної комунікативної компетентності,

у зрізі нашого дослідження варто схарактеризувати сутність комунікативного підходу та технології навчання іноземних мов для його ефективної реалізації.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз методичної літератури, низка наукових розвідок щодо означеної проблематики засвідчили її досліджуваність та різноманітні шляхи вирішення. Так, сучасні концепції, теоретико-методологічні положення, принципи, методичні системи формування іншомовної комунікативної компетентності досліджували Н. Гальскова, Г. Китайгородська, Ж. Марфіна, Н. Микитенко, Л. Морська, Н. Мукан, В. Мусаєва, З. Никитенко, С. Ніколаєва, В. Петрусинський, І. Шехтер та ін. Певною мірою висвітлено і підходи до реалізації міжкультурної іншомовної освіти. Означений вектор наукових досліджень є сферою наукового пошуку Н. Бориско, Г. Єлізарова, Ю. Пасова, В. Сафонові, А. Щукіна та ін. Наразі, зважаючи на певну дослідженість проблеми, можна проаналізувати різні погляди на проблематику і зробити висновки щодо рівня вивченості комунікативного підходу у формуванні іншомовної комунікативної компетентності студентів.

Мета статті – проаналізувати комунікативний підхід до формування іншомовної комунікативної компетентності студентів, виявити ступінь його розробленості у вітчизняній методиці та схарактеризувати найефективнішу для його реалізації технологію навчання іноземних мов.

Методи дослідження. Мету статті досягнуто завдяки використанню таких наукових методів: системного аналізу й узагальнення дійсних поглядів щодо означеної проблеми, зіставлення точок зору й концептуалізації виявлених положень на ефективність комунікативного підходу до формування іншомовної комунікативної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Стратегію вищої освіти в Україні складають процеси, пов'язані з формуванням професійної компетентності фахівця з її важливим складником – іншомовною компетентністю. Саме тому важливим для ефективної реалізації іншомовної освіти в закладах вищої освіти є коректне визначення наукових підходів до її запровадження. Так, із-поміж сучасних наукових підходів до формування іншомовної комунікативної компетентності вітчизняна методика навчання іноземних мов вирізняє комунікативний, особистісно-діяльнісний, компетентнісний, рівневий, рефлексивний і культурологічний підходи, які реалізуються шляхом використання різних технологій навчання іноземних мов. У зрізі нашого дослідження на сучасному етапі реалізації іншомовної освіти провідним підходом на конкретно-науковому рівні методологи-науковці вважають комунікативний.

Так, для визначення теоретичних аспектів комунікативного підходу до формування іншомовної комунікативної компетентності студентів першочергово звернемося до трактування поняття «підхід», сформульованого О. Тарнопольським. За його баченням, «підхід» – це інтегративне поняття, яке передбачає реалізацію низки дидактичних аспектів (цілей, змісту, методів і засобів формування іншомовної комунікативної компетентності) у контексті професійної підготовки майбутнього фахівця. Для визначення практичних аспектів означеного питання доречним убачаємо звернутися до досліджень О. Черепанової, яка наголошує на взаємозалежності культури, освіти та комунікації у полікультурному середовищі життя сучасної людини, аналізує оптимальні умови міжкультурної комунікації під час збереження розмаїття національної ідентичності.

Сутність комунікативного підходу під час навчання іноземних мов постає в результаті осмислення наукових досягнень у галузі мовознавства, зокрема комунікативної лінгвістики, психології та теорії діяльності, що знайшло відображення в роботах із психології та методики навчання іноземних мов. Так, комунікативний підхід передбачає оволодіння засобами спілкування через практичне застосування в усіх видах мовленнєвої діяльності. Згідно із загальноєвропейськими рекомендаціями Ради Європи з мовної освіти, метою є не просто вивчення будь-якої мови, а вільне спілкування цією мовою, тобто формування в студентів іншомовної комунікативної компетентності [1; 2; 3].

На структурному рівні комунікативна компетентність складається з мовленнєвої (аудіювання, говоріння, читання, письмо), мовної (лексичні, фонетичні, орфографічні знання), дискурсивної, стратегічної, соціокультурної та соціолінгвістичної компетенцій. Студент має вміти здійснювати усне спілкування, розуміти на слух різну інформацію, логічно структурувати й передавати свої висловлювання, обирати ефективні стратегії для розв'язання будь-якої проблеми.

Основними факторами, які впливають на формування в студентів комунікативної компетентності, є професійна спрямованість, гуманістичний стиль спілкування, орієнтація на комунікативну культуру як на професійну цінність.

Комунікативний метод навчання мовленнєвої діяльності спирається на п'ять принципів: 1) мовленнєво-розумової діяльності; 2) індивідуалізації на керівній ролі особистісного аспекту; 3) функціональності; 4) ситуативності; 5) новизни.

У межах цього підходу визначають кілька різновидів. *Комунікативно-діяльнісний* (К. Бранд, М. Розамонд, О. Леонтьєв, І. Зимня та інші) передбачає органічне поєднання свідомих і підсвідомих компонентів у процесі іншомовної освіти. Реалізація цього підходу в іншомовному освітньому процесі означає, що формування іншомовної комунікативної компетентності відбувається шляхом і завдяки здійсненню студентом іншомовної мовленнєвої діяльності. Тобто оволодіння засобами спілкування (фонетичними, лексичними, граматичними) спрямоване на практичне застосування у процесі спілкування. Оволодіння вміннями говоріння, аудіювання, читання, письма і перекладу здійснюється шляхом реалізації цих видів мовленнєвої діяльності у процесі навчання в умовах, що моделюють ситуації реального спілкування. Так, освітня діяльність студентів організовується таким чином, щоб вони виконували вмотивовані дії з мовленнєвим матеріалом для вирішення комунікативних завдань, спрямованих на досягнення цілей і намірів спілкування. Із позицій комунікативно-діялісного підходу процес іншомовної освіти будується відповідно до реального процесу мовленнєвого спілкування. За базовими принципами комунікативно-діялісного підходу, в центрі навчання перебуває студент як суб'єкт навчальної діяльності, а система навчання передбачає максимальне врахування індивідуально-психологічних, вікових і національних особливостей студентів.

Комунікативно-когнітивний / когнітивний підхід – один із порівняно нових підходів у навчанні мови як іноземній (Р. Андерсон, Д. Аусебел, С. Ковриго та ін.). Означений різновид комунікативного підходу передбачає усвідомлення й розуміння студентами мовних одиниць, формування здатності пояснювати добір і вживання цих одиниць у процесі міжкультурного спілкування, усвідомлення студентами прийомів, які використовуються, оцінювання ефективності, самооцінювання рівня володіння міжкультурним спілкуванням. Уважаємо, що комунікативний підхід та його різновиди вивчено найповніше з-поміж дійсних і він постає як найбільш уживаний під час навчання іноземних мов у різних типах закладів освіти [1; 5].

Отже, одним із завдань вищої школи нині є не лише кардинальне оновлення змісту навчання, зокрема особливого значення надається технологізації освітнього процесу, спрямованої на чітке цілепокладання, алгоритмізацію навчання, підвищення якості навчально-пізнавальної, науково-дослідницької, професійно-практичної діяльності основних суб'єктів із безпосереднім застосуванням комп'ютерної техніки, інтернет-ресурсів, електронних баз даних, засобів телекомунікації, опанування способів інтерактивної взаємодії. Звідси виникає посилена увага до проблеми класифікації, вибору та застосування технологій навчання у сучасній вишівській практиці у контексті нашої проблематики – реалізації іншомовної освіти.

Теоретичні основи реалізації технологічного підходу в освіті заклали своїми дослідженнями В. Беспалько, М. Бершадський, Дж. Блок, Т. Гілберт, М. Кларін, М. Махмутов, О. Новиков, С. Сисоева та інші. Основну ідею технологізації професійної освіти її теоретики вбачають у тому, щоб «детально спроектувати педагогічний процес у всіх його складових компонентах – змісті, формах, методах учіння та викладання, в засобах навчання таким чином, щоб точніше, більш або менш прийнятно отримати потрібний результат – досягнення запроєктованих освітніх цілей» [4].

У педагогіці вищої школи немає загальноприйнятої класифікації технологій навчання. Так, класифікація В. Ортинського передбачає лише сучасні технології навчання, серед яких виокремлюються такі: «технологія модульного навчання, технологія розвиваючого навчання, особистісно-орієнтована технологія, інформаційні технології, технологія дистанційного навчання, ігрова технологія, диференційована технологія навчання та ін.» М. Фіцула вирізняє диференційоване навчання, проблемне навчання, ігрові технології навчання, інформаційні технології навчання, кредитно-модульну технологію навчання, особистісно-орієнтоване навчання [4].

Загалом, технологізація освітнього процесу передбачає поступове зменшення провідної ролі викладача в його організації, перетворення діалогічного способу засвоєння нових знань на полілог, перенесення акценту на взаємонавчання. Однак слід зауважити, що технологізація освіти не підміняє традиційної лекційно-семінарської системи, а спрямована на її оптимізацію, інтенсифікацію і модернізацію, що відповідає критеріям успішного функціонування освітньої галузі у сучасному інформаційному суспільстві. Звідси стає зрозуміло, що підходи до класифікації потребують уточнення відповідно до напряму наукового дослідження, адже під технологіями навчання подаються загальнодидактичні принципи (диференціація, особистісна орієнтація, розвивальна спрямованість) і системи (форми) навчання.

У практиці іншомовної освіти широкого застосування набувають такі інноваційні технології формування іншомовної комунікативної компетентності майбутнього фахівця: метод проектів, техно-

логія розвитку критичного мислення через читання і листування, метод дебатів, ігрові технології (мовні, рольові, ділові ігри, ігри-драматизації), проблемні дискусії, технології інтерактивного навчання (у парах, малих групах), сценарно-контекстні технології, кейс-метод, технології модульного навчання тощо [2; 4].

Коротко охарактеризуємо означені технології навчання іноземних мов до формування іншомовної комунікативної компетентності студентів. Одним із видів інтелектуальної діяльності, характерними ознаками якої є самостійний пошук необхідної інформації, її творче перетворення в матеріалізований продукт, є проектна діяльність. Проектування ґрунтується на природному вмінні людини подумки створювати моделі «потрібного майбутнього» і втілювати їх у життя. Проектна діяльність як специфічна форма творчості є універсальним засобом розвитку особистості. Проектна технологія відкриває широкі можливості для реалізації як комунікативних цілей навчання іноземної мови, так і використання її як засобу спілкування.

Метод проектів – це комплексний навчальний метод, який дозволяє індивідуалізувати навчальний процес, дає можливість проявляти самостійність у плануванні, організації та контролі своєї діяльності. В основі методу проектів лежить розвиток пізнавальних навичок студентів, уміння самостійно конструювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі та розвивати критичне і творче мислення. Проектна методика має прагматичну спрямованість на результат, який можна отримати під час вирішення тієї чи іншої значущої проблеми, який можна побачити, осмислити, застосувати в практичній діяльності. Виконуючи проекти, студенти вчаться самостійно ухвалювати рішення, брати на себе відповідальність за реалізацію. Студент стає рівноправним учасником спільної діяльності з викладачем, відповідаючи за свої успіхи, невдачі та недоліки. Він сам аналізує кожен крок свого навчання, визначає недоліки, шукає причини виникнення труднощів, знаходить шляхи виправлення помилок. Уміння користуватись методом проектів – показник високої кваліфікації викладача, його прогресивної методики навчання й розвитку студентів.

Неабияку значущість для формування іншомовної комунікативної компетентності становлять інтерактивні методики та технології викладання, у яких закладено розвивальний потенціал. Саме інтерактивні технології навчання іноземним мовам створюють необхідні передумови як для розвитку мовленнєвої компетенції студентів, так і для формування умінь ухвалювати колективні та індивідуальні рішення з метою виховання активних громадян суспільства. У процесі реалізації інтерактивного методу на практичних заняттях з іноземної мови необхідно пам'ятати, що його базовим є принцип колективної взаємодії, згідно з яким досягнення студентами комунікативних цілей відбувається через соціально-інтерактивну діяльність: дискусії та обговорення, діалоги та рольові ігри, імітації, імпровізації та дебати. Під час такої діяльності забезпечується позитивний вплив колективу на особистість кожного студента, формуються сприятливі взаємовідносини у навчальній групі.

Аналіз педагогічної та методичної літератури також засвідчив, що у сучасній теорії проблемного навчання (як однієї з інноваційних технологій до формування іншомовної комунікативної компетентності) є тенденція виокремлення двох типів проблемних ситуацій: 1) психологічних, пов'язаних зі студентами; 2) педагогічних, що стосуються викладачів. Проблемний підхід розвиває творче мислення та стимулює таку діяльність студентів, як обговорення, слухання інших думок, обґрунтування власної думки, компроміс з іншим, пошук не одного, а декількох варіантів вирішення проблеми, праця в парах та групах. Спільна соціально-інтерактивна діяльність дозволяє кожному студентові максимально проявити свої інтелектуальні та творчі здібності, заохочує до самостійності та ініціативності в ухваленні рішень. Отже, інтерактивна діяльність поєднує співробітництво мовленнєвих партнерів та керованість дій студентів із боку викладача, передбачає відмову від стандартних шляхів вирішення комунікативних завдань, забезпечує інтенсивну мовленнєву практику студентів у порівняно вільній творчій атмосфері.

Отже, використання інноваційних технологій на аудиторних та позааудиторних заняттях з іноземної мови, на наш погляд, підвищують вимоги не лише до рівня володіння мовою студентів, а й до викладачів, роль яких змінюється і стає ще більш важливою.

Висновки. Таким чином, у методиці навчання іноземних мов є достатньо підходів, на базі яких може реалізуватися міжкультурна іншомовна освіта в Україні. Вищенаведений аналіз комунікативного підходу та технологій його реалізації не вичерпує проблематики. Перспективи досліджень у цьому напрямі вбачаємо у подальшому дослідженні його теоретичної сутності та перевірки ефективності застосування вищезазначеного підходу в системі іншомовної освіти нашої країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика / Бігич О.Б., Бориско Н.Ф., Борецька Г.Е. та ін.; за ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ: Ленвіт, 2013. 590 с.
2. Гринюк С.П. Загальноєвропейська лінгвістична політика: шляхи впровадження. *Наукові записки : Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова*. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. Вип. 94. С. 77–85.
3. Grynyuk S. In the era of global English market. *Наукові записки Острозької академії: зб. наук. праць*. Острог, 2015. № 55. С. 234–237.
4. Микитенко Н.О. Технологія формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх фахівців природничого профілю: монографія / за наук. ред. Г.В. Терещука. Тернопіль: ТНПУ, 2011. 411 с.
5. Ніколаєва С.Ю. Міжкультурна іншомовна освіта в Україні: ключові проблеми. *Науковий журнал «Молодий вчений»*, 2015. № 8. С. 125–131.

С.П. Гринюк. Коммуникативный подход и технологии его реализации при формировании иноязычной коммуникативной компетентности студентов. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена анализу коммуникативного подхода и технологий обучения иностранных языков при формировании иноязычной коммуникативной компетентности студентов. Выявлена степень научной разработки проблемы в теории и практике отечественной методики и охарактеризован процесс технологизации обучения иностранных языков с целью эффективной реализации коммуникативного подхода при формировании иноязычной коммуникативной компетентности студентов.

Ключевые слова: иноязычное образование, иноязычная коммуникативная компетентность, коммуникативный подход, инновационные технологии обучения иностранных языков.

S. Grynyuk. Communicative approach and technologies of its realization while forming a foreign communicative competence of students. – Article.

Summary. The article highlights the analysis of communicative approach and technologies of forming a foreign communicative competence of students. It deals with stating a problem in a theory and practice of methodology of foreign language teaching and suggests the process of technologies while forming a foreign communicative competence of students.

Key words: foreign education, foreign communicative competence, communicative approach, innovative technologies of foreign language acquisition.

УДК 81'367.623'367.332.7-116 :161.2 =111

О.В. Дейчаківська

викладач кафедри англійської філології

Львівський національний університет імені Івана Франка,

м. Львів, Україна

ТИПИ МОДАЛЬНОСТІ ПРЕДИКАТИВНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Анотація. У статті проаналізовано типи модальності предикативних прикметників, за якими слідують підрядні речення та інфінітив, а саме: епістемічну, деонтичну, динамічну й евалютивну.

Ключові слова: предикативні прикметники, ад'єктивна комплементация, епістемічна модальність, евіденційність, деонтична модальність, динамічна модальність.

Постановка проблеми, її актуальність і зв'язок із науковими завданнями. Предикативні прикметники, тобто прикметники у функції предикатива, неодноразово були предметом вивчення дослідників, однак основний акцент робився на характері їх сполучуваності з тими чи іншими дієсловами-зв'язками. Питання про те, займають прикметники кінцеву позицію в реченні чи, навпаки, вимагають обов'язкового синтаксично залежного оточення, у вітчизняній лінгвістиці не дискутувалося. Першим на особливості предикативних прикметників звернув увагу Г. Почепцов, класифікувавши їх, відповідно, як прикметники неспрямованої та спрямованої ознаки [1, с. 60–61].

Прикметники неспрямованої ознаки можуть уживатися як атрибутивно, так і предикативно. Це прикметники, які досить повно характеризують предмет. До цієї групи належать прикметники на по-

значення кольору, розміру, температури. Прикметники неспрямованої ознаки можуть займати кінцеву позицію, а можуть приєднувати залежний елемент. *He was jealous. He was jealous about my getting into the College (Fowles).*

Що ж стосується прикметників спрямованої ознаки, то вони утворюють структурно завершену синтаксичну структуру лише в разі обов'язкового синтаксично залежного оточення. У ролі такого синтаксично залежного елемента виступає 1) прийменниковий додаток; 2) *that*-clause або 3) *to*-infinitive.

Мета статті – проаналізувати взаємозв'язок предикативних прикметників – носіїв різного типу модальності – зі структурами, які вони формують, а також із трансформаціями, які допускаються цими структурами.

Загальновідомо, що предикативні прикметники, за якими слідує підрядне речення (*that*-clause) чи інфінітив, є модальними прикметниками [5, с. 48–49]. При цьому модальність трактується як сукупність усіх лінгвістичних засобів, за допомогою яких мовець виражає своє ставлення до правдивості пропозиції або ймовірності чи бажаності подій [5, с. 84].

Відповідно до класифікації, запропонованої Дж. Герріман, предикативні прикметники поділяємо на прикметники, що виражають епістемічну, деонтичну, динамічну й оцінювальну модальність [3].

Епістемічна модальність – від грецького слова “*episteme*”, котре означає «знання», включає оцінювання мовцем подій, що відбуваються, в термінах їх імовірності. Отже, епістемічна модальність виражає ступінь правдивості/достовірності повідомлення стосовно того, що відбувається, оцінювання мовцем денотативного змісту ситуації. І хоча таке визначення залишається дискусійним, воно однозначно визначає епістемічну модальність як суб'єктивну модальність за наявного в лінгвістиці поділу модальності на об'єктивну й суб'єктивну.

Ще одним суперечливим моментом у разі визначення епістемічної модальності є питання, чи включає епістемічна модальність евіденційність, тобто інформацію, яка слугує джерелом судження мовця про зміст повідомлення, його переконання щодо правдивості висловлювання. Більшість дослідників схиляються до думки про наявність евіденційності як складника епістемічної модальності [2; 6].

Р. Кверк [7, с. 219] розрізняє в рамках епістемічної модальності два основні підтипи:

1) епістемічну модальність, що виражає правдивість висловлювання. У такому випадку у функції предикатива натрапляємо на прикметники *certain, clear, impossible, possible, likely, unlikely, true*. Наприклад: *It's quite possible that they've been screaming at each other for years behind the scenes* [10];

2) епістемічну модальність, що виражає проникливість, здатність слухача зрозуміти адресанта, як і здатність адресанта вміти переконати слухача, довести слушність свого звертання до адресата. У такому випадку у функції предикативного прикметника найчастіше натрапляємо на прикметник *sure*. Наприклад: *I'm sure (that) she's learning a lot* [10].

Епістемічні прикметники формують як структури з ад'єктивною комплементациєю в постпозиції, так і структури, де вони виносяться в кінець речення, тобто утворюють речення з екстрапозицією. За епістемічними прикметниками може слідувати як підрядне речення, так й інфінітив. При цьому в обох випадках вони формують структури і з постпозицією, і з екстрапозицією.

Наприклад:

She was certain that he had no notion how deeply he had wounded her [11] (*носпозиція*).

It was impossible, ... that he had known that ... [11] (*екстрапозиція*).

... the old man had never shown himself very helpful there, ... rather more likely to be hopelessly cryptic ... [11] (*носпозиція*).

It's impossible to prove (*екстрапозиція*).

Однак тут варто зауважити, що деякі з предикативних прикметників трапляються лише у сполученні з інфінітивом, тоді як за іншими слідує як обов'язкове розширення тільки підрядне речення – *that*-clause.

Деонтична модальність – від грецького слова «*deon*», що означає «обов'язок», «правильність», традиційно асоціюється з поняттями дозволу та обов'язку. Таке визначення пов'язане з традиціями модальної логіки, де обов'язок характеризувався як «деонтична необхідність», а дозвіл – як «деонтична можливість» [4, с. 823–841].

Деонтична модальність, яку також називають внутрішньою модальністю [7, с. 219], пов'язана з бажанням мовця вплинути на інших учасників ситуації. До деонтичних прикметників зачисляємо прикметники *determined, necessary, essential, desirable, useful, adamant*. Як синтаксично обов'язкове розширення за прикметниками може слідувати як *that* clause, так і *to*-infinitive в постпозиції, проте варто зазначити, що деонтичні прикметники набагато частіше трапляються в структурах з екстрапозицією, ніж це спостерігаємо з прикметниками інших типів модальності.

... *the solicitor, who had briefed the press, was adamant that there was categorically no question of unsavoury conduct in any manner or form* [10] (ночтпозиція).

(6) *Julia expected him to monopolize Tom and she was determined not to mind* [10] (ночтпозиція).

(7) ... *but unfortunately it is necessary to study* [12] (екстпозиція).

(8) ... *as if it were more important that the answer's personal attitude was clear than the mystery be solved* [11] (екстпозиція).

Динамічна модальність – це модальність, яка стосується фізичної спроможності, а також означає можливість виконання дії за певних обставин. Проте, на думку деяких дослідників, таке трактування динамічної модальності є занадто вузьким: поняття динамічної модальності має охоплювати всі види здатності й можливості, навіть і потреби, властиві суб'єкту чи в більш загальному плані всім учасникам ситуації [8, с. 12]. Вище запропоноване визначення – чи в широкому, чи у вузькому значенні – зараховує динамічну модальність поряд із деонтичною до так званих внутрішніх видів модальності. Серед динамічних прикметників натрапляємо на прикметники *apt, careful, content, eager, keen, proud, strange, strong, serious*. За прикметниками цієї групи може слідувати як підрядне речення, так й інфінітив, проте емпіричні дані засвідчують перевагу структур, де як ад'єктивний комплемент виступає *to-infinitive*.

(9) *She was eager to sacrifice herself* [11].

(10) *She was careful to make it plain to him that she laid no claims on him ...* [11].

(11) *Her self possession was so strong that it denied her good looks ...* [10].

Евалютивна/оцінювальна модальність – це модальність, яка виражає оцінювальні судження, що стосуються змісту підрядного речення. У рамках евалютивної модальності дослідники виділяють кілька видів модальності:

а) модальність, пов'язану з емоційною оцінкою (*anxious, afraid, concerned, glad, happy, interesting, sorry, surprised*). E.g.: *Michael was afraid that he (Roger) would drift through his time* [11];

б) евалютивну модальність, що виражає загальну оцінку й виражається за допомогою прикметників *good, great, lucky, nice*. E.g.: *It was lucky for Julia that she was a good actress* [11];

в) евалютивну модальність, що виражає відповідність цій ситуації, загальноприйнятій поведінці. Такий тип модальності передають прикметники *appropriate, fair, natural, right*. E.g.: *It seemed only natural to help you* [11].

У реченнях із віддієслівними прикметниками з вираженою оцінювальною модальністю вся структура, як із *that-clause*, так і з *to-infinitive*, має каузативний характер. Наприклад, речення *Julia was grimly amused to find herself treated like a curate's wife ...* [11] допускає низку трансформ: *Julia was grimly amused to find herself treated like a curate's wife > It made Julia grimly amused to be treated like a curate's wife > To find herself treated like a curate's wife made Julia grimly amused.*

Структура на зразок ... *he's lucky to have me* [10] може трансформуватися в структуру, де предикативний прикметник перетворюється в атрибутивний: ... *he's lucky to have me ... he's a lucky man to have me*. Натомість речення *Why are you so reluctant to reveal sources?* [10] може мати своїм аналогом речення, в якому прикметник трансформується в прислівник: *Why do you reveal your sources so reluctantly?*

Речення з прикметниками *eager, keen, willing* допускають трансформу з дієсловом *feel*: *Julia was eager to sacrifice herself > Julia felt eager to sacrifice herself*.

Загальновідомо, що речення з предикативними прикметниками можуть перекладатися українською мовою як простим дієслівним, так і складеним іменниковим присудком. У разі вживання предикативного прикметника з ад'єктивною комплементациєю цікаво зазначити, що під час перекладу українською мовою часто опускається не лише дієслово-зв'язка, що характерно для української мови, а й підмет, тобто головне речення представлено модальним прислівником. Наприклад: *I'm quite sure they're not here for that – Певен, що вони тут не для цього* [10, с. 89]. *It's quite possible they've been screaming at each other for years behind the scenes – Може, вони роками сварилися так, щоб я не чув* [9, с. 230–231].

Проведене нами дослідження засвідчує, що для предикативних прикметників характерні різні типи модальності, вони формують різні структури й мають своїми аналогами різні трансформовані речення. Предикативні прикметники як носії модальності різного типу під час перекладу українською мовою мають своїми корелятами модальні прислівники.

ЛІТЕРАТУРА

1. Почепцов Г.Г. Синтагматика англійського слова. Київ: Вища школа, 1976. 109 с.
2. Chafe W. & Nichols J. Evidentiality in English Conversation and Academic Writing / The Linguistic Coding of Epistemology. NY: Ablex Publishing Corporation, 1986. P. 261–272.

3. Herriman J. Extraposition in English: A study of the interaction between the matrix predicate and the type of extraposed clause. *English Studies*. 2000. Vol. 6. P. 582–599.
4. Lyons J. Semantics. Vol. 2. Cambridge: Cambridge University press, 1977. 897 p.
5. Mair C. Infinitival complement clauses in English. Cambridge: Cambridge University press, 1990. Pp. vii +264 p.
6. Nuyts J. Epistemic modality, language and conceptualisation. Amsterdam: John Benjamins, 2001. 429 p.
7. Quirk R., Greenbaum S., Leech G. & Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. London: Longman, 1985. 1779 p.
8. Van Linden An. English Deontic and Evaluative Constructions in Diachrony and Synchrony. Berlin: De Gruyter Mouton, 2012. 384 p.
9. Фаулз Дж. Вежа з чорного дерева / з англ. пер. В. Ружицький та Д. Стельмах. Київ: Дніпро, 1986. 278 с.
10. Fowles J. The Ebony Tower. Eliduc. The Enigma. Moscow: Progress Publishers, 1980. 246 p.
11. Maugham S. Theatre. Moscow: Vyssaja Skola, 1985. 224 p.
12. Tarrt D. The Goldfinch. NY: Back, Bay Books/Little, Brown and Company, 2013. 771 p.

О.В. Дейчаківська. Типы модальности предикативных прилагательных. – Статья.

Аннотация. В статье проанализированы типы модальности, а именно: эпистемическая, деонтическая, динамическая и эвалютивная модальность предикативных прилагательных, за которыми следует подчинительное предложение или инфинитив.

Ключевые слова: предикативные прилагательные, адъективная комплементация, эпистемическая модальность, эвиденциальность, деонтическая модальность, динамическая модальность.

O. Deychakivska. Types of modality of the predicative adjectives. – Article.

Summary. The article deals with the type of modality, namely: epistemic, deontic, dynamic and evaluative modality of the predicative adjectives when complemented by that-clause or to-infinitive.

Key words: predicative adjectives, adjective complementation, epistemic modality, evidentiality, deontic modality, dynamic modality.

О.П. Диминова
доцент кафедры германских языков и перевода
немецкого технического факультета
Одесский национальный политехнический университет,
г. Одесса, Украина

СТРУКТУРА КОРНЯ И ЕЕ ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ В ДРЕВНЕВЕРХНЕНЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

***Аннотация.** В статье рассматривается структура корневой морфемы, ее развитие и особенности изменения в древневерхненемецком периоде развития немецкого языка. Корневая морфема как носитель основного лексического значения характеризуется главным образом начальной позицией в слове, являющейся фонетически наиболее сильной в акцентной структуре слова. Выявление закономерностей в развитии структуры корня дает возможность реконструировать фонетическую систему дописьменного периода развития языка и прогнозировать общие тенденции развития структуры корня и слова.*

***Ключевые слова:** древневерхненемецкий язык, фонема, корень, морфема, частота употребления.*

Постановка новых задач в области диахронии языков стала возможной благодаря накоплению многочисленной языковой информации, полученной в результате сопоставительных исследований на стыке языкознания с другими областями знаний. В настоящее время стало возможным изучение межуровневых связей в отдельных языках в их историческом развитии, в частности изучение фонетической структуры морфемных единиц и особенностей ее развития. Подобные вопросы раньше не выдвигались в историческом языкознании. Классическая компаративистика занималась решением относительно узких задач, таких как изучение звуковых изменений и установление соответствующих законов, затрагивающих лишь в общих чертах вопросы становления и развития структуры слова и его частей [3; 5]. Обращение к сравнительной диахронии позволяет проследить динамику изменения отдельных структурных единиц слова, выявить особенности этого изменения и причины, породившие их. Научная ценность подобных исследований заключается также в возможности экстраполировать обнаруженные тенденции структурно-фонетического развития отдельных морфем и слова в целом на дописьменный период языка и тем самым реконструировать форму и грамматическую значимость слов большой диахронической глубины. Вышеуказанное определяет актуальность настоящей работы.

У историков и лингвистов нет единого мнения относительно периодизации развития немецкого языка. Это относится, прежде всего, к определению начала двн. периода (GeschichtederdeutschenSprache, 1969). Большинство ученых считают началом данного периода середину VI века., когда появляются первые письменные свидетельства – личные имена и перевод с латинского отдельных юридических и политических терминов, хотя первый крупный памятник двн. письменности – Аброганс (Abrogans) – восходит к 765 г. Заканчивается двн. период в конце XI в., когда наиболее четко вступает в силу существенный признак средневерхненемецкого периода – ослабление и редукция безударных гласных.

В двн. период не было единого немецкого языка, поэтому древние письменные памятники, представленные на различных диалектах, достаточно полно отражают фонетическую систему двн. языка. Данная система языка рассмотрена в ряде исследований, исходя из ее графического представления [1; 2; 4]. В итоге звуки двн. языка можно представить в следующем виде:

Гласные: - долгие a:,e:, i:, o:, u:

- краткие a, e, ё, i, o, u

- дифтонги au, ai, iu, ia, ua, ie

Согласные: а) краткие:

сонорные w (uu, vv), j, l, r, m, n

смычные p, t, k (c). b. d. g

щелевые f, s ch. h

аффрикаты pf (ph), tz (z,zz), kch (kh, ch, cch)

б) долгие: (геминированными могут быть все двн. согласные, за исключением аффрикат, j, w).

Древневерхненемецкий период в развитии немецкого языка представлен немногочисленными дошедшими до нас литературными памятниками, относящимися к различным диалектам. В языковом отношении древневерхненемецкие памятники обнаруживают большую пестроту, поскольку в то время еще не были выработаны единые орфографические правила. Таким образом, почти каждый памятник имеет свою орфографию и свои фонетические особенности. В работе проанализированы наиболее значительные тексты, представляющие все многообразие диалектов. Это – «Песнь о Хильтибранте», «Песнь о Людвиге», «Муспилли», стихотворение евангелие Отфрида из Вейссенбурга, перевод свода евангелий сирийца Татиана, переводы Ноткера, Древневерхненемецкий Исидор.

Из перечисленных выше памятников для анализа произвольно выбирались любые страницы из расчета в среднем на 100 страниц 20 страниц исследуемого текста. В качестве объекта изучения выступают самостоятельные части речи: имя существительное, прилагательное, глагол, числительное, наречие, именные формы глагола, деепричастие I и II. Мы рассматривали только простые слова, т. е. имеющие только одну основу. Учитывая многоплановость исследуемого материала, а также то, что конечной целью нашего исследования является определение основных тенденций развития корневой морфемы, отобранный материал был проанализирован по нескольким параметрам. В ходе работы слова были подвергнуты морфемному анализу: в каждом из них вычленялась корневая морфема, проводился количественный и качественный анализ состава морфем по каждой корневой структуре. Условно обозначив гласную фонему – V, согласную – C, мы записали при помощи данных обозначений структуру корня. Изображение структуры выражения корневой морфемы показало, когда ее фонемный состав подвергается изменениям, а когда остается постоянным.

В результате анализа текстов получено 700 примеров корневой морфемы, проявляющейся в различных грамматических формах слова. С точки зрения звукового наполнения все корни могут быть разделены на две группы:

- с одним гласным, т.е. одновокальные,
- с двумя гласными, т.е. двувокальные (Таблица 1).

Таблица 1

Корневые структуры в древневерхненемецком языке и частота их употребления

№ п/п	Структура корня	Относительная чистота	Примеры
Одновокальные структуры:			
а) с конечным гласным:			
1	CV -	0.540	fao. wa-en, dhuo, ju
2	CCV -	0.0140	thruo-ên, thriu
3	CCCV -	0.0010	spriu, screi
б) со срединным гласным:			
4	CVC -	0.5290	biz-an, feh-en, guat
5	CVCC -	0.1250	fast-o, sent-en, wicht
6	CCVC -	0.0500	briaf, chlaw-a, zwen-e
7	CCVCC -	0.0240	friunt, kreftig, blindii
8	CVCCC -	0.0090	zumft, kunst, turst
9	CCCVC -	0.0160	strew-en, scrod, strala
10	CCCVCC -	0.0030	strang, spring-an
11	CVCCC -	0.0020	finstr-i, bi-finstr-en
12	CCVCCC -	0.0010	scankt, brunst
в) с начальным гласным			
13	V -	0.0110	ei, in, ou
14	VC -	0.0400	ekk-a, eid, all-es
15	VCC -	0.0190	arm, arg, aft-ero, umbi
Двувокальные структуры:			
16	CVCVC -	0.0560	himil, wazar, wenag
17	VCVC -	0.0180	iamer, ackar, eigan
18	CCVCVC -	0.0080	zwelif, scamal
19	CVCCVC -	0.0060	biscof, suntar, morgana
20	VCVCC -	0.0030	aband, arunt-i
21	VCCVC -	0.0050	engil, arbeit, arzat
22	CCVCCVC -	0.0010	psalter-i
23	VCCVCC -	0.0010	ambaht, olbent-a

Более сложные корни в двн. не встретились.

Наиболее многочисленны одновокальные корни, что, по-видимому, объясняется большей древностью их возникновения.

В результате анализа структуры корня в двн. языке можно сделать следующие выводы:

1. В древненемецких текстах встретились корневые структуры, состоящие из одного или двух гласных. Одновокальные преобладают и представляют собой 15 различных структур, которые покрывают 83,4% текста. В пределах слова они образуют один слог или частично и второй вместе с суффиксом или флексией.

Двувокальные являются по своему происхождению вторичными, реализуются в двух или трех слогах и представляют собой стянутые древние двуморфемные формы, как правило, «корень+ суффикс».

2. Одновокальные корневые структуры являются различными по своему звуковому наполнению, их анализ показал следующее:

а) в превокальной позиции могут встречаться до трех согласных, которые образуют комбинации STR-, ST-, TR-, DR-, SR- с восходящей артикуляторной напряженностью. Данная черта относится к началу слова и является, по-видимому, типичной для других германских языков. «Отклонение» от этой особенности в двн. сочетании wt- свидетельствует об употреблении в абсолютном начале шумного (v), вышедшего из (w);

б) в поствокальной части корневой структуры реализуется до четырех согласных, представляющих собой самые разнообразные комбинации. В большинстве случаев здесь имеет место нисходящее изменение артикуляторной напряженности. Среди двуконсонантных сочетаний типичным является -RT\~RD;

в) на месте гласного реализуются все фонемы двн. языка. В пределах корневой структуры это самая сильная в фонетическом отношении часть слова. За ней следует, как показал наш анализ, превокальная часть и затем – поствокальная. Об этом свидетельствуют артикуляторное ослабление и изменение двн. согласных в сравнении с древними германскими языками (п्राязыком).

3. Сравнительный анализ показал, что древневерхненемецкая корневая структура характеризуется стяжением по отношению к более древним формам, в частности:

(герм.) CCVC > (двн.) CVC > VC. VCV > VC.

4. Анализ показал, что на стыке «префикс + корень» в двн. языке всегда имеет место слоговая граница. Потенциально подобное слоговое деление присутствует в поствокальной части корневой структуры, что позволяет предположить наличие в древности в этих словоформах морфемного шва. Следовательно, структуры с поствокальным согласным являются вторичными и возникли в результате стяжения форм «корень + суффикс».

ЛІТЕРАТУРА

1. Зиндер Л.Р., Строева Т.В. Историческая фонетика немецкого языка Москва-Ленинград : Просвещение, 1965. 192 с.
2. Таранец В.Г. Диахрония и текст. *Исследования целого текста. Тезисы докладов и сообщений совещания.* Москва : Наука, 1986. С. 133.
3. Brugmann K., Delbrück B. Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg : Trübner, 1909. B. 2. 427 s.
4. Geschichte der deutschen Sprache. *Verfasst von einem Autorenkollektiv unter Leitung von W. Schmidt.* Leipzig : Volk und Wissen, 1969. 428 s.
5. Schleicher A. Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Weimar, 1876. XLXIII. 829 s.

О.П. Димирова. Коренева структура слова й особливості її розвитку в німецькій мові. – Стаття.

Анотація. У статті розглядається структура кореневої морфемі, її розвиток і особливості зміни в давньо-верхньонімецькому періоді розвитку німецької мови. Коренева морфема як носій основного лексичного значення характеризується головним чином початковою позицією у слові, що є фонетично найбільш сильною в акцентній структурі слова. Виявлення закономірностей у розвитку структури кореня дає можливість реконструювати фонетичну систему дописемного періоду розвитку мови і прогнозувати загальні тенденції розвитку структури кореня і слова.

Ключові слова: давньоверхньонімецький період, фонема, корінь, морфема, частота вживання.

O. Dimiriva. The structure of the root and its functioning in ancient High German. – Article.

Summary. The article considers the structure of the root morpheme, its development and peculiarities of changes in ancient High German period of German language development. Root morpheme as a carrier of the main lexical meaning is mainly characterized by its primary position in the word, and is phonetically the strongest and the most accented in the word structure. Patterns specification in the development of root structure enables to reconstruct the phonetic system of the pre writing period of the language development and forecast general tendencies of the development of root and word structure.

Key words: ancient High German, phoneme, root, morpheme, frequency of use.

І.М. Калиновська

*доцент кафедри практики англійської мови
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна*

Н.В. Шеремета

*студентка факультету іноземної філології,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ ЕКРАНІЗАЦІЇ ЕПІСТОЛЯРНОГО РОМАНУ (НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ СЕСИЛІЇ АХЕРН «ТАМ, ДЕ ЗАКІНЧУЄТЬСЯ ВЕСЕЛКА»)

Анотація. У статті йдеться про взаємозв'язок літератури й кіно, власне про особливості екранізації епістолярного роману Сесилії Ахерн «Там, де закінчується веселка» (англ. *Cecelia Ahern "Where Rainbows End"*), зокрема про проблеми візуалізації літературного твору.

Ключові слова: екранізація, візуалізація, інтерпретація, епістолярний роман, інтермедіальність.

Результатом взаємодії літератури і кіно є екранізація, що сприймається як своєрідний переклад з мови літератури мовою кіно. За своєю специфікою екранізація – особливий вид художньої творчості: кінематограф не просто бере за основу літературний сюжет, а трансформує його, керуючись законами кіномистецтва. Процес візуалізації літератури – тема для безкінечних дискусій як для літературознавців, так і для кінематографістів, оскільки утворюється унікальний продукт інтермедіальності, результат взаємодії двох різних за сутністю мистецтв.

Зі швидким темпом розвитку кінематографу проблема взаємодії літератури і кіно перетворилась на центральну тему досліджень багатьох науковців. Це два види мистецтва, які використовують різні інструменти, але мають одну мету: справити емоційне враження. Без сумніву, більша частина світової кінопродукції запозичує сюжети з літературних творів, а кінематограф постійно звертається до творів класичної літератури, тим самим оновлюючи дискусію про їх актуальність.

Метою статті є дослідження взаємодії між кіно і літературою. Проблема перенесення літературних сюжетів на екран є цікавим джерелом дослідження феномена інтермедіальності, позаяк перекодування текстового повідомлення арсеналом виражальних засобів іншого виду мистецтва виконує функцію інтерпретації літературного твору.

На наш погляд, екранізація однойменного роману С. Ахерн «Там, де закінчується веселка» у фільмі «З любов'ю, Розі» (англ. *"Love, Rosie"*, 2014 р., режисер К. Діттер, сценаристи Д. Таухіді та С. Ахерн) продовжує художню традицію тексту ірландського автора, водночас привносить свою неповторність в образи і створює власну нову парадигму, в якій особливий інтерес для науковця становить дослідження взаємовпливів, взаємопроникнень і міжвидовий синтез епістолярного роману й кінематографічних прийомів, визначення основних результатів перекодування.

У дослідженні зв'язків між різними видами мистецтв варто взяти до уваги ідеї Ю. Лотмана про здатність культури створювати тексти «багатомовного типу»: «культура в принципі поліглотична, і її тексти завжди реалізуються у просторі як мінімум двох семіотичних систем» [3]. У статті Е. Циховської «Теоретичні дилеми поняття інтермедіальності» детально йдеться про взаємодію між різними видами мистецтва [6, с. 50]. О. Ханзен-Леве стверджує, що «за концепцією інтермедіальності стоїть загально-прийняте прагнення до обміну, змішування, гібридизації» [5]. На думку І. Раєвської, є три види інтермедіальності: медійні переміщення, медіакомбінації, інтермедійні посилення. Саме до медійних переміщень належить екранізація. Її метою є отримання медіапродукту – фільму, в основі якого закладений медіаспецифічний та обов'язковий інтермедійний процес трансформації [10].

Поширена глядацька думка, що екранізація має повністю відповідати оригіналу. Про абсурдність цього твердження говорить американський літературознавець Дж. Блустоун: «Фільм має зовсім інше

значення, так само як історичне полотно повністю відрізняється від історичної події, яку ілюструє» [9, с. 5–6]. Дійсно, будь-яка екранізація завжди є новим естетичним феноменом, підпорядкованим своїм внутрішнім закономірностям творення й існування. На думку автора, фільм апелює до почуттів і вільно користується безмежними варіантами фізичної реальності, адже «література повністю залежить від символічного середовища» [9, с. 20]. За Дж. Блустоуном, Основна мета сучасного кіно – надати глядачу максимально досконалу ілюзію дійсності, яка б відповідала логічним вимогам кінематографічної оповіді й сучасним технічним вимогам [9]. Екранізація класичної літератури полягає в перенесенні відомих, популярних та улюблених сюжетів у новий формат. Вони дають можливість читачу «візуалізувати» те, що раніше він міг лише уявляти.

Екранізація епістолярного жанру є одним із найважчих текстів для перекодування екранною мовою. Яскравим прикладом сучасної інтерпретації традицій епістолярного жанру є роман С. Ахерн «Там, де закінчується веселка». Письменниця використовує різні способи листування й передачі інформації – від паперових записок та офіційних листів до миттєвих повідомлень у соціальних мережах, електронних листів, газетних статей і торгових чеків. Весь роман написаний в епістолярному жанрі, зі слабо фіксованою структурою письма, але з безліччю її різновидів і додаткових елементів, стиль і манера написання яких змінюється відповідно до віку героїв.

На початку роману, коли герої є учнями початкової школи, – це обмін паперовими записками, з орфографічними помилками в словах і пунктуації: *I will come to your brithday party on Wensday. I do not care wot your stupid mum says sandy wants to come* [7, с. 3]. *Thank you fro inviting me and sandy* [7, с. 4]. Переважає розмовний стиль, з емоційністю якого поєднуються вульгаризми: *a really smelly breath* (жасхливий запах з рота); *stinky Steven* (смердючий Стівен); *She is the ugliest alien* (Вона потворний інопланетянин).

Далі, коли герої стають підлітками, йде обмін повідомленнями он-лайн. Для створення атмосфери реалістичності розмови підлітків значну роль відіграла компресія, яка «робить мову більш простою, стислою й економною» [1, с. 68]. Для вираження експресивності, емоційності й оцінності підлітків використаний сленг: *It is cool* (круто); *weirdo* (дивний тун); *swot* (зубріння); *bro* (друг); *big sis* (старша сестра).

Пізніше до приватного листування додається спілкування в чаті, що включає велику кількість другорядних персонажів. Крім листування, в неформальному стилі доєднуються офіційні листи зі школи, роботи, університету, в яких використовуються сувора фіксована структура, кліше, відсутність емоційно-експресивних мовних засобів.

Унікальність епістолярного роману полягає у «двонаправленості» листування. Орієнтація на адресата, навіть уявного, формує основний розпізнавальний критерій епістолярної літератури, що відрізняє її від записки чи щоденника [4]. Саме за наявності яскраво вираженого адресата кожен лист не тільки запрограмований попереднім, а й автоматично формує наступну відповідь. Отже, в кожному окремому листі присутнє «Я» як адресат і як адресанта. Така «двонаправленість» мінімізує авторську суб'єктивізацію, оскільки в романі, на відміну від фільму, «говорять» виключно автори листів:

From: Alex

To: Rosie

Subject: Boston visit?

Just taking a sneaky break from performing “lobotomies” to send a quick e-mail to see how you’re getting on with the job search. You have one week left till Randy Andy throws you out of his paper clip empire, so there’s still plenty of time, and if by any chance something hasn’t caught your eye by then, I can send a check over to help tide you over for a while (but only if you want my help) ... [7, с. 91].

Форма листування в епістолярному романі дає змогу автору передати найтонші відтінки почуттів і думок героїв, Homo scribens (герой, що пише), їхні переживання. Цей ефект досягається за допомогою діалогу, без якого неможливе пізнання, адже ще М. Бахтін зазначав: «Бути – означає спілкуватися діалогічно. Коли закінчується діалог, закінчується все» [2].

Проте чи завжди це вдається в екранізації? Наприклад, у фільмі ми лише бачимо звичне горе при втраті рідної людини в суміші з теплим почуттям любові до друга і його підтримки. Проте тут є емоції, спогади й почуття, на яких режисер детально не зупиняється:

Dear Alex,

Coffin sizes can be no wider than 76cm; can be made of chipboard with approved veneers and plastics for cremation purposes. Did you know that? Ferrous screws are acceptable in small numbers and wood braces will give extra strength but must only be placed in the inside of the coffin...

But Dad going? God, that's a big one.

He was only sixty-six years old. Not old at all. And he was healthy. What causes a healthy sixty-six-year-old man to fall asleep and never wake up? I can only comfort myself with thoughts that he saw something so beautiful that he just had to go. That's the kind of thing Dad would do.

There's something completely unnerving about seeing your parents upset. I suppose it's because they're supposed to be the strong ones, but that's not just it. Ever since people are kids they use their parents as some sort of measurement for how bad a situation is... [7, с. 347].

Листування – це дистанційний жанр, можливість спілкування на відстані. Відстань дає можливість уявляти, що, у свою чергу, спонукає до пізнання. Так, у романі герої Розі й Алекс бачились нечасто (у зрілому віці). У фільмі відстань між адресатом та адресантом зникає. Труднощі візуалізації постійного обміну листами компенсуються завдяки живому спілкуванню героїв з іншими. Вони зустрічаються, ведуть активні бесіди, сперечаються, сваряться, телефонують один до одного. Проте мінімізація модусу письма у фільмі ускладнює можливість прояснити затемнені глибини внутрішнього світу героїв. Щоб вивести назовні своє «Я», кінематограф звертається до прийому «першого плану», що автоматично фокусує око глядача на потрібному моменті.

Безсумнівно, візуалізація дає змогу відтворити те, що автори листів пояснювали лише вербально. Сцена першого поцілунку Розі й Алекса на екрані зображує зняковілість Алекса та незрозумілу тишу, паузу, переносить нас відразу в наступну сцену, в якій ми бачимо сімейну вечерю в домі Алекса, де його дівчина Саллі розповідає всім про свою вагітність. Важко передати емоції двох відразу, ми бачимо лише розчарування Розі й переляк Алекса, потім сварку двох друзів і надію на те, що вони все-таки згодом помиряться, тоді як у романі ми можемо побачити позицію й відчуття двох, де навіть ця тиша описується та пояснюється:

Rosie: Well it's really far more innocent than you think but equally embarrassing. I kissed Alex.

Steph: I knew it!!! And what happened???

Rosie: He didn't kiss me back.

Steph: Oh and do you mind that?

Rosie: The unsettling thing is that yes I do.

Steph: Oh Rosie I'm so sorry . . . but I'm sure Alex will come around, he was probably just shocked, oh I'm sure he feels the same!! This is so exciting! I always knew something would happen between you two someday.

Rosie: I honestly don't know what happened to me. ...

It was like the world stopped turning in that instant. Like everyone around us was wiped out. Like everything at home was forgotten about. It was like those few minutes on this world were created just for us and all we could do was look at each other. It was like he was seeing my face for the very first time. He looked confused but kind of amused. Exactly how I felt. Because I was sitting on the grass with my best friend Alex, and that was my best friend Alex's face and nose and eyes and lips but they seemed different. So who was this man that was sending my heart into a frenzy? So I kissed him. I seized the moment and I kissed him.

Steph: Wow. And what did he say?

Rosie: Nothing.

Steph: Nothing?

Rosie: Nope. Absolutely nothing. He just stared at me...

Alex: Just a weird silence.

Phil: Yeah but what do you mean by weird?

Alex: Unusual, not normal.

Phil: Yeah but was it good or bad?

Alex: Good.

Phil: And that's bad?

Alex: Yes...

Alex: We have silences...

Phil: So do Margaret and I, you don't always have to talk you know.

Alex: No this was different Phil. It wasn't just a silence, it was a . . . oh I don't no [7, с. 57–58].

Словесне наповнення тексту майже відповідає інтерпретованому варіанту, що досягається за рахунок поглядів, міміки, тактильного контакту.

Інтерпретація епістолярного роману потребує чіткого дотримання подій. Зображуючи переламний момент твору, випускний бал, режисер підсилює драматизм того, що відбувається, додає дещо

гумористичний відтінок ситуації, але не дотримується послідовності дій. Наприклад, у романі Алекс закінчує випускний клас у Бостоні й не може приїхати на бал, тому Розі Данн пішла на бал із Браяном Плаксою, що призводить до великої дурниці з боку Розі, за її словами, і, як наслідок, її вагітності:

From: Alex

To: Rosie

Subject: My fault

It's my fault, I should have double checked with the airline yesterday. Please go to the debts anyway. I no I've messed up your night. You still have the whole day to find someone else to go with you. Take loads of photos, tell everyone I was asking for them and enjoy yourself. Sorry, Rosie.

From: Rosie

To: Alex

Subject: Re: My fault

It's not your fault. I'm disappointed but let's be realistic, it's not the end of the world. Make sure you get your money back for that flight. And anyway I'm gonna see you in a little over a month and we'll be seeing each other EVERY DAY! We'll have a brilliant time. I better go searching for a man now... [7, с. 33].

А режисер зобразив цей момент зовсім по-іншому. Друзі провели цей випускний бал разом, проте в парі з іншими: Алекс – із Бетані Вільямс, а Розі – з Грегом, із якими в майбутньому вони одружаться.

Це перше, але, на жаль, не єдине порушення послідовності. Спочатку ми бачимо весілля Розі з Грегом, який в екранізації є батьком Кеті (у романі це дві різні людини), а лише потім одруження Алекса, де його найкраща подруга була свідком на весіллі. У фільмі багато моментів, відсутніх у житті Алекса, навіть народження сина Джоша. Багато відхилень із листами, в яких герої зізнаються в коханні. В екранізації вони їх отримують і читають зовсім за інших обставин, ніж у романі С. Ахерн. Так, наприклад, у фільмі лист Алекса до Розі, в якому він описує свої почуття, вона знаходить у свого чоловіка занадто пізно, оскільки її коханий уже мав одружитися з Бетані Вільямс:

Rosie,

I'm returning to Boston tomorrow but before I go I wanted to write this letter to you. All the thoughts and feelings that have been bubbling up inside me are finally overflowing into this pen and I'm leaving this letter for you so that you don't feel that I'm putting you under any great pressure. I understand that you will need to take your time trying to decide on what I am about to say...

Twice we stood beside each other at the altar, Rosie. Twice. And twice we got it wrong... I should never have let your lips leave mine all those years ago in Boston.

I should never have pulled away. I should never have panicked. I should never have wasted all those years without you. Give me a chance to make them up to you. I love you, Rosie, and I want to be with you and Katie and Josh. Always.

Please think about it. Don't waste your time on Greg, this is our opportunity. Let's stop being afraid and take the chance. I promise I'll make you happy.

All my love,

Alex [7, с. 136–137].

Але в романі чоловік Розі, Грег, віддає цього листа лише після розлучення, коли героям уже близько п'ятдесяти. Проте цей лист, як у творі, так і у фільмі, не став вирішальним у пошуках спільного щастя...

Отже, фільм має свої власні методи й логіку репрезентації роману, яка не вичерпується простим твердженням. Вони передусім візуальні. Фільм створює нову мову, спосіб говорити про емоції за допомогою безпосереднього сприйняття міміки й жестів. Аналізуючи процес візуалізації роману Сесилії Ахерн «Там, де закінчується веселка», можемо простежити певну аналогію між літературою і кіно. Подібно до письменника, режисер повністю контролює процес зйомки, а слово письменника, подібно до камери, дає змогу побачити тільки те, що задумано із самого початку.

Отже, дослідження роману Сесилії Ахерн «Там, де закінчується веселка» в аспекті екранізації у фільмі «З любов'ю, Роуз!» в контексті діалогізму показало, що під час взаємодії кіно з літературою відбувається взаємозбагачення двох видів мистецтва загалом без утрати сутності кожного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева В. Энциклопедия: символы, знаки, эмблемы. Москва, 2000. 576 с.
2. Литературная энциклопедия терминов и понятий / общ. ред. А.Н. Николюкина. Москва, 2001. 799 с.
3. Лотман Ю.М. Статьи по семиотике и топологии культуры: избранные статьи. Таллинн, 1992. 247 с.

4. Сарафанова А.А. Классическая форма эпистолярного романа и ее трансформация в XX веке. *Известия РГПУ им. А.И. Герцена*. 2009. № 107. URL: <http://cyberleninka.ru/article/> (дата звернення: 05.04.2019).
5. Ханзен-Леве Оге А. Интермедіальність в руській культурі. От символізму к авангарду. Москва, 2016. 450 с.
6. Циховська Е.Д. Теоретичні дилеми поняття інтермедіальності. *Слово і час*. Київ, 2014. № 11. С. 49–59.
7. Ahern C. *Love, Rosie*. New York: Hyperion, 2005. URL: <https://www.worldcat.org/title/love-rosie/oclc/1036667655/> (дата звернення: 02.04.2019).
8. Bazin A. *Qu'est-ce que le cinéma?* Paris, 1958. 323 p.
9. Bluestone G. *Novels into Film*. Berkeley and London, 1968. 237 p.
10. Rajewsky I. Intermediality, Intertextuality, and Remediation. *A Literary Perspective on Intermediality*. 2005. P. 43–64.

И.М. Калиновская, Н.В. Шеремета. Особенности экранизации эпистолярного романа (на примере романа Сесилии Ахерн «Там, где заканчивается радуга»). – Статья.

Аннотация. В статье говорится о взаимосвязи литературы и кино, собственно об особенностях экранизации эпистолярного романа Сесилии Ахерн «Там, где заканчивается радуга» (англ. *Cecelia Ahern “Where Rainbows End”*), в частности о проблеме визуализации литературного произведения.

Ключевые слова: экранизация, визуализация, интерпретация, эпистолярный роман, интермедіальність.

I. Kalynovska, N. Sheremeta. Features of Screening the Epistolary Novel (Using Source Material from the Novel “Where Rainbows End” by Cecelia Ahern). – Article.

Summary. The article deals with the relationship between literature and cinema, in particular features of screening of Cecelia Ahern's epistolary novel “Where the Rainbow Ends”, i.e. the problem of visualizing a literary work.

Key words: screening, visualization, interpretation, epistolary novel, intermediality.

УДК 811.161.2

А.Ю. Кришко

*викладач кафедри теорії та практики іноземних мов
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Черкаська область, Україна*

СТАНОВЛЕННЯ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА В УКРАЇНІ

Анотація: Розкрито внесок українських лінгвістів у розвиток вітчизняного мовознавства й становлення перекладознавства як одного з основних напрямів україністики в XIX – на початку XX ст., визначено особливості впливу лінгвофілософських ідей Вільгельма фон Гумбольдта на розвиток українського мовознавства.

Ключові слова: перекладознавство, перекладознавча концепція, переклад, переспів, україністика.

В Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. науково обґрунтовано перекладознавство як міждисциплінарну галузь філології. Великий внесок у цю науково-практичну сферу зробили О. Потебня й І. Франко, перший – у теоретичному плані, другий – у методологічному.

Обрана нами тема наукової статті обумовлена двома магістральними напрямками наукових досліджень у галузі мовознавства: по-перше, це блок досліджень, де порушено проблеми становлення мовної освіти на теренах Галичини і Наддніпрянщини та формування україністики як науки (С. Бевзенко, В. Глущенко, М. Ломацький, О. Лотоцький, Ф. Савченко, Л. Шологонта ін.); по-друге, це праці, в яких порушується питання рецепції ідейної спадщини В. фон Гумбольдта українськими філологами О. Потебнею, П. Житецьким і Д. Овсянико-Куликовським (Ф. Бацевич, М. Безлепкин, І. Білодід, В. Виноградов, Л. Грицик, М. Гусельцева, І. Зірко, Т. Івасишина, М. Ісаєва, Т. Кияк, І. Савченко, І. Франко, В. Франчук та ін.)

Вагомою в межах нашого дослідження є праця М. Жовтобрюха «Нарис історії українського мовознавства (1918–1945 рр.)», де у вступі подано докладний огляд умов розвитку українського мовознавства та його наукових здобутків у XIX – на початку XX ст. Розглянуто історію створення української лексикографії, проблеми вивчення й опису граматики, пошуки в галузі української діалектології, наукові здобутки в галузі історії української літературної мови [1]. Привертає також увагу праця С. Бевзенка «Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови», в якій проаналізовано основні етапи розвитку україністики [2].

Мета статті – розглянути внесок вітчизняних науковців у розвиток перекладознавства в Україні у XIX – на початку XX ст. та визначити особливості впливу лінгвофілософських ідей Вільгельма фон Гумбольдта на розвиток українського мовознавства.

Історія України (особливо переконливо означеного періоду) доводить правдивість ідеї В. фон Гумбольдта про безпосередній зв'язок мови, культури й «народного духу», адже цілісність української національної культури в надто несприятливих для її розвитку та збереження умовах забезпечувалася суто завдяки енергії «народного духу», акумульованій у мові. Цей факт підтверджує поява 1911 р. ґрунтовної наукової праці з історії української літератури від давнини до початку XX ст. члена Київської громади, майбутнього академіка і віце-президента ВУАН (з 1922 р.) С. Єфремова «Історія українського письменства», як і висловлена у вступному слові думка її автора, що органічно пов'язана з гумбольдтівським розумінням мови і культури, мови і мислення: «Так, тільки мова з письменством і залишилась у народі нашого і з ним у всіх його злигоднях; сама вона була і є тим живчиком, що кидався й тріпотів без упину в занепалому організмі народному, показуючи, що живий ще той народ, і жити він хоче, і жити він може, і жити він буде <...>. Тільки вона розгонила по жилах народів свіжу кров – справдешній світ освіти й свідомості, людської й національної; лише вона залишилась пам'яткою його колишньої слави й невмирущою надією майбутнього розквіту» [3, с. 20].

Виходячи з постулату В. фон Гумбольдта «всьяке розуміння є водночас і нерозумінням», О. Потебня закладає засадничі основи лінгвокраїнознавчої теорії слова, яку сформулювали в 1960–1970-х рр. російські лінгвісти Є. Верещагін і В. Костомаров, викладаючи російську мову іноземним студентам. Спираючись на засади історичного мовознавства й розглядаючи історію мислення у зв'язку з розвитком мови, О. Потебня стверджує, що елементи мови є актами думки, де звукова форма вказує на значення. Розрізнення в слові зовнішньої форми, змісту і внутрішньої форми дає вченому підставу для пояснення не тільки природи слова, а й структури художнього твору і мистецтва як такого. Образ і значення він розглядає як компоненти мистецтва, в якого кількість образів є меншою за кількість можливих значень. О. Потебня розрізняє дві форми мислення – поетичну, в якій значення проявляється в образі, і наукову, де значення переважає над образом. Отже, думка за своїм змістом виявляється або образом, або поняттям. За словами І. Теплого, гносеологічне розуміння природи образу, згідно з О. Потебнею, сприяє проникненню в суть творчого процесу, пояснює соціально-історичні основи художньої творчості та її комунікаційну функцію, механізми сприймання художніх творів, евристичну роль художнього образу [4, с. 77].

Розглядаючи вплив перекладознавчої концепції В. фон Гумбольдта на концепцію художнього образу О. Потебні, М. Лановик стверджує, що український учений упритул підійшов до проблеми перекладу як відтворення художнього твору засобами іноземної мови, до розуміння перекладу як сприймання його крізь призму іншої національної свідомості. Спираючись на тезу О. Потебні про те, що поетичний образ служить зв'язком між зовнішньою формою і змістом, науковець обґрунтовує висновок, що художній образ є визначальним елементом, основою, на якій повинен будуватися поетичний переклад, і досягти адекватного відтворення образу під час перекладу твору можна тільки через цілісне відтворення форми і змісту поетичного тексту. Вона зазначає, що в естетичній концепції О. Потебні гармонійна єдність змісту і форми художнього твору постає одним з основних законів мистецтва, тому в процесі перекладу найголовніше завдання полягає в майстерному відтворенні гармонії цієї єдності, отже, «перекладач повинен «розщепити» єдність форми і змісту оригіналу і синтезувати їх у нову єдність таким чином, щоби незмінним або ж якомога менш деформованим залишився художній образ твору» [5, с. 112].

І. Франко, вважаючи переклад важливим засобом піднесення рідної мови і справою зближення національних мов і культур, їх розвитку та взаємозбагачення, присвятив перекладознавчим питанням понад 100 науково-критичних праць і рецензій. На підставі думки В. фон Гумбольдта про унікальність кожної мови і створеної в її лоні культури, він стверджує: «Коли правда те, що головне значення поезії в тім лежить, що вона розширює нашу індивідуальність, збагачує душу такими враженнями і почуваннями, яких вона не знала би в звичайнім житті або не знала би в такій силі і ясності, то думаю, що передача чужомовної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації, присвоюючи їй такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями» [6, с. 7]. І. Франко розробляє три галузі перекладу, кожна з яких має свою систему прийомів: 1) художній переклад; 2) науково-технічний; 3) переклади з Біблії та апокрифічних книг.

За словами Г. Загайської, І. Франко вперше в українському перекладознавстві провів розділову лінію між перекладом і власне переспівом, показав, що досконалість перекладу досягається не точним перекладом слів, а добором відповідних засобів вираження думки, відтворення ідеї, духу оригіналу, адже саме йому належать «перші повноцінні переклади українською мовою, максимально наближені до оригіналу і за формою

і за змістом» творів античних авторів [7, с. 72]. Дослідниця вказує, з одного боку, на зв'язок перекладознавчої концепції І. Франка з викладеною вище концепцією О. Потебні, із другого – на зв'язок з ідеєю Вільгельма фон Гумбольдта про спорідненість мови з духом нації. Роблячи переклади із грецької чи латини, І. Франко, попри те, що досконало володів цими мовами, залучав до опрацювання обраного тексту також і його переклади іншими мовами. Ось як він описує свою роботу над перекладом із Гесіода: «<...> я користувався виданням грецького тексту <...> а для підмоги при інтерпретації тексту я вживав французького прозового перекладу <...>. Протягом перекладу, порівнюючи грецький текст із французьким, я аж надто часто мав нагоду переконуватися, що французький переклад дуже далекий від грецького оригіналу і дуже часто передає важні подробиці зовсім недокладно, а не одно й пропускає. Тому при перекладанні дальших творів Гесіода я вживав, обік грецького тексту, німецького перекладу <...>. Сей переклад далеко ближчий до оригіналу і подає надто численні уваги в нотатках під текстом, із яких я для свого перекладу взяв тільки дуже небагато» [8, с. 311–312]. Залучаючи до опрацювання тексту його переклади різними мовами, І. Франко творчо використовує ідею В. фон Гумбольдта про те, що «через різноманіття мов для нас відкривається багатство світу й різноманіття того, що ми пізнаємо в ньому, і людське буття стає для нас ширшим, оскільки мови в чітких і дієвих рисах подають нам різні способи мислення й сприйняття» [9, с. 349]. Перекладаючи художній твір, І. Франко намагається поглянути на оригінал, осягнути його зміст, не лише переклавши твір рідною мовою, а й подивитись, як це робили іноземні перекладачі, мовами яких він володіє, адже глибоко усвідомлює інший гумбольдтівський концепт: «<...> кожна мова описує навколо народу, якому вона належить, коло, звідки людині дано вийти лише остільки, оскільки вона відразу вступає в коло іншої мови. Засвоєння іноземної мови можливо уподібнити до засвоєння нової позиції у колишньому баченні світу» [10, с. 80]. Попри це, перекладач робить літературознавчий аналіз тексту, знову ж таки спираючись на думку В. фон Гумбольдта про те, що мова є продуктом творчості індивідуального і народного духу. І. Франко так описує власний метод: «Пристаючи до оцінки твору літературного, я беру його поперед усього як факт духовної історії даної суспільності, а відтак, як факт індивідуальної історії даного письменника, т. є. стараюсь приложити до нього метод історичний і психологічний. Вислідивши таким способом генезис, вагу і ідею даного твору, стараюсь поглянути на ті здобутки з становища наших сучасних змагань і потреб духовних та культурних, запитую себе, що там находимо цінного, поучаючого і корисного для нас <...>» [11, с. 311]. Описуючи перекладацьку стратегію І. Франка, Л. Григор'єва зазначає, що його власним перекладам і літературному аналізу завжди передувало виклад того, що зроблено було вже до нього в цій галузі, потім ішов на ґрунтовній науковій основі аналіз його звичаїв, особливостей побуту народу, якому належить оригінал [12, с. 45]. І. Теплий звертає увагу на те, що нехарактерні для української дійсності категорії та поетичні образи І. Франко замінює більш зрозумілими й типовими для української культури [4, с. 77], тобто йдеться про усвідомлення І. Франком гумбольдтівської ідеї про те, що різні мови є не різним означенням речей, а різним їх баченням.

Ще задовго до виникнення проблеми сфер впливу між літературознавством і лінгвістикою в підходах до художнього перекладу І. Франко будував свій аналіз на синтезі їх методів дослідження. У статті «Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання», надрукованій у журналі «Учитель» 1911 р., він закладає основи перекладознавчого методу, що ґрунтується на синтезі мовознавчих і літературознавчих методів дослідження художнього тексту. Цей метод сформувався в працях українських перекладачів у 1960–1980-х рр. В. Радчука, В. Коптілова, М. Новикової, О. Чередниченка, Р. Зорівчак. В означеній праці І. Франко здійснює філологічний аналіз перекладу власного твору, як про це він пише: «З уваги на педагогічне значення сеї розвідки для школярів та вчителів, яким аж надто часто бракує відповідного руководу для розбирання, пояснювання та оцінки літературних творів, видаю її окремою книжечкою» [6, с. 7]. Розкриваючи «секрети штуки перекладання», автор указує на «психічні явища та естетичні факти» [6, с. 11], що їх варто враховувати як важливий чинник читацької рецепції. Перша вимога, яку він висуває до перекладачів, – це бездоганне володіння мовою як іноземною, так і рідною, він пише про значну частину тогочасних українських перекладачів: «дуже мало знають свій рідний язик, а тим менше чужі, або іноді ліпше знають чужий, як свій» [6, с. 9]. Описуючи методологію, вироблену І. Франком у роботі над перекладом як цілісну систему, І. Теплий виокремлює такі елементи: 1) аналіз літературної епохи; 2) вибір тексту, насамперед із погляду актуальності; 3) літературно-критичний аналіз відібраного твору; 4) критичний аналіз перекладів цього твору, виконаних попередниками; 5) власне переклад твору [4, с. 77]. Отже, І. Франко визначає чіткі критерії перекладу і висуває високі вимоги щодо нього. І це стосується не лише художніх текстів, особливі вимоги стосуються професіоналізму в перекладі шкільних підручників. У означеній статті знаходимо таку думку: «<...> для доброго перекладу якогось наукового твору треба бути добре обзнайомленим із тою наукою, до якої обсягу належить перекладаний твір. Се називається технічним терміном «фаховість». Аби добре перекласти історичну працю,

треба бути, загально беручи, фаховим істориком або бодай настільки обзнайомленим із історією та різними її помічними науками, аби при перекладанні не попадати в помилки. Те саме треба сказати про праці з обсягу природознавства та філософії, не говорячи вже про строго фахові учебники та досліди різних спеціальних наук. Певна річ, сама життєва практика здержує від таких спеціальних творів нефахових перекладачів, хоч, на жаль, треба сказати, у нас над перекладами шкільних учебників працювало немало дилетантів з дуже слабим підготуванням» [6, с. 9].

Неоціненний внесок у розвиток україністики зробив П. Житецький, діяльність якого була по-справжньому універсальною, адже охоплювала всі означені нами вище ділянки цієї галузі, він започаткував історичну фонетику, історію літературної мови, заклав теоретично-практичні основи перекладу біблійних текстів, багато зробив для розвитку української лексикографії. 1900 р. П. Житецький написав дослідження «Гумбольдт в історії філософського мовознавства», в якому лінгвофілософська концепція німецького мислителя розглядалася на тлі мовознавчих ідей, починаючи від Античності й закінчуючи сучасниками Вільгельма фон Гумбольдта – німецькими філософами Й. Зюсмільхом, Д. Тідеманом, Й. Гердером, І. Кантом. Автор указує на те, що в працях «Порівняльне мовознавство по відношенню до різних епох у різних мовах», «Про походження граматичних форм і про вплив їх на розвиток ідей», «Про відмінності організмів людських мов і про вплив цих відмінностей на розумовий розвиток людського роду», глибоко вивчаючи мови різного типу, В. фон Гумбольдт намагається віднайти «категорії, під які можна було б підвести різноманітні особливості мов» [13, с. 14]. У філософії мови В. фон Гумбольдта особливу увагу вчений звертає на ідею про «тотожність народного духу і мови» [13, с. 17]. П. Житецький виокремлює в теорії В. фон Гумбольдта три суттєві положення. Перше випливає з тези про те, що мова є діяльністю, не продуктом діяльності – енергеїа, а не ергон, завдяки чому гумбольдтівське вчення український лінгвіст називає «теорією індивідуальних сил, які виявляються в процесі їх діяльності» [13, с. 29]. Це положення вчений вважає основним у гумбольдтівській теорії, адже з нього постають друге – «мова є органом, утворюючим думку», тобто «мова є світоглядом» [13, с. 21], і третє – «мова є місцем народження людського духу» [13, с. 29].

У статті «Про вивчення мов, або план систематичної енциклопедії всіх мов» як провідну в цьому дослідженні В. фон Гумбольдт висловлює думку, яка не залишилася поза увагою національно свідомих українців, про те, що, «розуміючи мову як наслідок», можна «створювати й удосконалювати її відповідно до поведінки людей» чи, «розуміючи її як причину, робити висновки про внутрішній світ людей», але незалежно від цього обидва погляди пов'язані «з філософським розглядом загальної людської природи і з історичним розглядом долі різних народів», і саме це має перетворити мовознавство в систематичну науку» [9, с. 347]. А далі він стверджує: «<...> мова сама по собі й для себе є найважливішим і загальнокорисним предметом дослідження <...>. Мова, і не тільки мова взагалі, але й кожна мова окремо, навіть найбідніша й незграбна, сама по собі й для себе є предметом, який заслуговує найпильнішої уваги» [9, с. 348].

Отже, аналізуючи внесок вітчизняних лінгвістів у розвиток вітчизняного мовознавства й становлення перекладознавства як одного з основних напрямів україністики, ми довели, що сформульовані В. фон Гумбольдтом принципи мовного світобачення, необхідності поєднання лінгвістичних досліджень з історичними, антропологічними й етнопсихологічними надавали філософське підґрунтя й наукове обґрунтування тій значній роботі, яка проводилась українською громадою на ниві розвитку мовної освіти й мовознавства в Україні XIX – початку XX ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жовтобрюх М. Нарис історії українського мовознавства (1918–1941). Київ, 1991. 260 с.
2. Бевзенко С. Історія вивчення української мови : посібник. Київ, 1991. 231 с.
3. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ, 1995. 688 с.
4. Теплий І. Перекладознавча концепція Івана Франка. *Вісник Львівського університету*. Серія «Філологія». Львів, 2010. Вип. 51. С. 53–83.
5. Лановик М. Перекладознавча концепція В. фон Гумбольдта та її рецепція в українському літературознавстві *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2004. Вип. 15. С. 109–115.
6. Франко І. Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання. *Зібрання творів: у 50 т. / І. Франко*. Т. 39: Літературно-критичні праці (1911–1914). Київ, 1983. С. 7–20.
7. Загайська Г. Твори Горація у перекладах І. Франка. *Іноземна філологія: республіканський міжвідомчий науковий збірник*. Вип. 91. Питання класичної філології. Львів, 1988. № 23. С. 72–77.
8. Франко І. Гесіод і його твори. *Зібрання творів: у 50 т. / І. Франко*. Т. 8: Поетичні переклади та переспіви. Київ, 1977. С. 289–312.

9. Гумбольдт В. фон. Об изучении языков, или план систематической энциклопедии всех языков. *Язык и философия культуры* / В. фон Гумбольдт ; сост., общ. ред. и вступ. ст. А. Гулыги, Г. Рамишвили. Москва, 1985. С. 346–349.
10. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества. *Избранные труды по языкознанию* / В. фон Гумбольдт ; общ. ред. Г. Рамишвили ; послесл. А. Гулыги, В. Звегинцева. Москва, 2000. С. 37–298.
11. Франко І. Відповідь критикові «Перебенді». *Зібрання творів*: у 50 т. / БІ. Франко. Т. 27: Літературно-критичні праці (1886–1889) / ред. С. Щурат, М. Яценко. Київ, 1983. С. 308–311.
12. Григор'єва Л. Погляди І. Франка на переклад та його перекладацька діяльність в аспекті ксенології. *Вісник Харківського державного університету ім. В.Н. Каразіна*. № 390: Актуальні проблеми теорії комунікації та викладання іноземних мов. Харків, 1997. С. 43–46.
13. Житецкий П. В. фон Гумбольдт в истории философского языкознания. *Вопросы философии и психологии* / под ред. Н. Грота, Л. Лопатина. Москва, 1900. Книга 51 (1). С. 1–30.

А. Ю. Кришко. Становление переводоведения в Украине. – Статья.

Аннотация. Раскрыт вклад украинских лингвистов в развитие отечественного языкознания и становление переводоведения как одного из основных направлений украинистики в XIX – начале XX в., определены особенности влияния лингвофилософских идей Вильгельма фон Гумбольдта на развитие украинского языкознания.

Ключевые слова: переводоведение, переводоведческая концепция, перевод, перепев, украинистика.

A. Kryshko. Formation of Translation Studies in Ukraine. – Article.

Summary. The contribution of Ukrainian linguists to the development of national linguistics and the formation of translation studies as one of the main areas of Ukrainian studies in the nineteenth than dearly twentieth centuries was determined, the influence of Wilhelm von Humboldt's linguistic and philosophical ideas on the development of Ukrainian linguistics were carried out.

Key words: Translation Studies, Translation Studies Conception, Translation, Rehash, Ukrainian Studies.

УДК 811.111'27

А.О. Кузьменко

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,

м. Дніпро, Україна

АНГЛОМОВНІ ПІСЕННІ ТЕКСТИ СТИЛЮ ЄВРОДИСКО В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

Анотація: Євродиско посідає одне із провідних місць в історії пісенної культури, поєднуючи різновиди електронної танцювальної музики. Євродиско вирізняється «легкістю» контенту, висвітлює відхилення від традиційної культури норм поведінки та стосунків. Через глобальний характер поширеності текстів євродиско граматична структура пісень спрощена, превалює експресивна розмовна та просторічна лексика.

Ключові слова: євродиско, культура та мистецтво, пісенний дискурс, пісенний текст.

Постановка проблеми. Культура є конгломератом різноманітних національних культур, а одна з її найважливіших функцій – це пробудження в людині «диких та непримиренних природних тягін» [14, с. 18–19]. На думку Л. Виготського, мистецтво «дозволяє пережити великі пристрасті, які не знайшли свого виходу в реальному житті <...>. Світ вливається в людину через широкий отвір воронки тисячею закликів, потягів, подразників – ця нездійснена частина життя повинна бути так чи інакше жита» [3, с. 301]. Таке справедливо і щодо музики та пісні. У всі періоди розвитку людства саме пісня відіграла важливу роль у суспільстві. Так, на думку А. Полежаєва, пісенний текст варто розглядати як компонент культурного простору, який має велику силу впливу на своїх адресатів; пісня здатна на могутню як утворюючу, так і руйнівну дію щодо мови та її носіїв: можливість формування банку мовних засобів, які сприймаються носіями цієї мови за зразок, що надалі можуть бути використані для висловлення власних думок та емоцій [12].

Об'єктом цієї розвідки є європейська культура ХХ ст., а **предметом** – англомовні пісенні тексти стилю євродиско.

Мета полягає у визначенні місця та ролі англомовних пісень євродиско в контексті культури, дослідженні проявів лінгвокультурної своєрідності в текстах євродиско.

Аналіз досліджень. Зацікавленість до пісенного дискурсу та ліричних текстів простежується в низці праць. Дослідження О. Карапетян [4] присвячене опису експресивно-семантичної структури пісні, О. Нагібіна [8] аналізує змістові та мовні особливості текстів сучасних пісень, О. Малахова [6] розглядає естетичний код пісенної лірики, розвідки Ю. Плотницького [11] присвячені своєрідності англомовних рок-пісень, О. Морозова [7] аналізувала поетичні тексти творчості Дж. Ленона та П. Маккартні як феномен англійської культури.

Виклад основного матеріалу. Специфіка художньої культури ХХ ст. полягає в принципово переходному характері: формуються нове бачення світу, нові підходи до мови та мислення, нове самопізнання людини у світі, її ставлення до мистецтва та реалій буття. Цей процес відзначається пошуком зображувальних прийомів та експериментальною спробою створення нового стилю, який міг би відповідати новому світобаченню. Переломним ХХ ст. стало також і внаслідок потужного поступу науково-технічного прогресу. Зі становленням епохи інформаційних технологій, комп'ютеризації та інтернету відбувається шалений розвиток західної цивілізації, популяризації набуває закордонна (європейська) культура.

Д. Кристал вбачає в цьому позитивний аспект для глобальної культури загалом, оскільки «для молодого покоління символом свободи, непокори та прогресу» стають пісенні тексти [15, с. 47].

Пісенний текст – це один із видів креолізованих текстів, тобто текстів, у структурі яких поруч із вербальним компонентом застосовані засоби інших семіотичних кодів [11, с. 3]. Пісенні тексти являють собою складну єдність музикального та вербального складників, тому під час лінгвістичного дослідження варто пам'ятати про їхню дуальну природу, проте одночасно абстрагуватися від мелодичної частини, оскільки остання не підлягає однозначній інтерпретації [11, с. 5].

Сучасна пісня бере власні витоки з народної пісні, яка віддзеркалює традиційну народну культуру минулого, що описувала та регламентувала всі сфери життя, життєвий устрій загалом: сім'ю, суспільство, общину, націю.

Панівними у всесвітньому масштабі є англомовні пісенні тексти. За показниками Д. Кристала [15, с. 46], понад 90% груп та сольних виконавців сучасної музики співають англійською мовою.

У цій роботі увага сконцентрована на ліричних текстах стилю євродиско, який посів одне із провідних місць в історії пісенної культури. Євродиско – стиль, який виник у Німеччині в середині 1970-х рр. Беручи свої витоки зі стилю диско 60-х рр., євродиско також переймає неодадаїстський характер – спрямованість до максимального зближення мистецтва із життям, усунування меж між ними; оп-арт відображено в партнерських відносинах між митцем та реципієнтом [2].

Композиції євродиско є результатом поєднання різновидів електронної танцювальної музики, своєрідним симбіозом року та поп-музики. Саме в цьому стилі працювали такі виконавці, як “Baby’s Gang”, “Bad Boys Blue”, “Blue System”, С.С. Catch, “Click”, Danuta, Desireless, Fancy, “Fox the Fox”, F.R. David, “Icehouse”, “Joy”, Kylie Minogue, “Laid Back”, Lian Ross, “London Boys”, “Modern Talking”, Patty Ryan, “Pet Shop Boys”, Samantha Fox, Sabrina, Sandra, “Secret Service”, “Silent Circle”, “Yello” та ін. Розквіт євродиско припадає на 80–90-ті рр.

На відміну від текстів англомовного пісенного дискурсу 60-х рр., які були глибокі та серйозні за тематичним наповненням соціального характеру: протест проти війни, технічний прогрес, самовдосконалення, конфлікт поколінь тощо [11, с. 7], англомовні пісенні тексти євродиско вирізняються «легкістю» контенту, проте мають значний потенціал впливу на аудиторію.

Відбиваючи потяг людини до мистецтва як виявлення потреб у переживанні значущих моментів та їх образно-символічному уявленні, пісенний текст занурює адресата в «другу реальність», де відбувається самовираження та самопізнання людської душі [10, с. 140]. Як поетичний твір пісенний текст євродиско апелює до емоційності. Тематично-змістовне наповнення пісенних текстів євродиско здебільшого (95%) тяжіє до висвітлення міжгендерних різностатевих стосунків, зазвичай пристрастей з акцентом на почуття їх учасників: *I wanna kiss you, kiss you | I never hurt you, hurt you | And it's too late to say goodbye | No one can love you more | What are you waiting for, my love* (“Blue System”, “Sorry Little Sarah”); *Innocent love, | (You need my innocent love) | My innocent love tonight, | (I cannot get enough) | You can stay by my side | And give me everything; | Innocent boy, | (You need my innocent boy) | My innocent boy tonight, | (You now can get enough) | You can stay by my side | And show me everything <...>* (Sandra, “Innocent love”).

Роль тексту в євродиско полягає в конкретизації емоційно-чуттєвого компонента, викриваючи історію та деталізуючи її побутово-любівні колізії, які знайомі практично кожній людині, повідомляючи про думку, оцінку та судження адресата: *The night is yours, the night is mine | I beg you baby, take your time | It's like paradise | See your magic eyes | Feel the need in me | The night is yours, the night is mine | I beg your baby, take your time | Heaven in your eyes | Takes me to the sky | I'm in love with you* (“Modern Talking”, “The night is yours, the night is mine”). Можна простежити вплив сексуальної революції на Заході в 1960–1970 рр. у текстах пісень, оскільки вони насичені тематикою сексуального життя суспільства, перетворенням моральних орієнтацій, відторгненням консервативних норм побудови сім'ї, занепадом табування інтимних тем, лібералізацією статевих поглядів.

Як наслідок зображення фривольності в текстах євродиско порушується вербальна цензура: *Lay back | Back in my tenderness | And take | Take all my sweat caress | You've got all of me | It can't go wrong if you agree | Soon two hearts will beat in ecstasy* (“Bad Boys Blue”, “You're a woman”). Як зазначає О. Потапенко, пісенні тексти адекватно відображають актуальний стан мови та суспільства, що говорить нею [13, с. 170–171]. Оприлюднення інтимних стосунків у текстах євродиско вже не розцінюється ганебним, виходить за межі приватності.

Однак водночас відчувається буремність людської душі, яка воліє до високих почуттів, щирої любові: *Oh, I gave you my heart | Every little bit | You're holding me till the night is gone | Oh, my little heart really blew apart | When you touched me | You hold so strong | Now, you're looking in my eyes | And I feel the need | I will try to make your dreams come true | Nothing else I do | Only loving you | And I never will tell you lies* (“Modern Talking”, “Bells of Paris”). Тож, євродиско посідає проміжне місце в історії сексуальної революції-контрреволюції, підкреслюючи коливання суспільства між вибором ширих традиційних високих почуттів та короткострокових пристрасних стосунків.

Пісня стає ніби «дзеркалом життя», яке відображає основні цінності, етичні погляди, утворюючи модель поведінки й культурні норми [5, с. 54]. Розгл.: *Your Californian nights | Warm body held you tight | Was just a dream | But all the diamond lights | Can't give you peaceful lives or sweet dreams | Oh my God, you really think you have it made? | Your heart is won, with first class expenses paid | You drink champagne, eat caviar | A colour TV in the back of your car | And one of these days | You're gonna be surprised* (“Modern Talking”, “Diamonds never made a lady”); *In the backseat of your Cadillac | Oh, baby, oh you made me mad so mad | In the backseat of your Cadillac | I want to have my feelings back | Oh kiss me with devotion | All I want is you | Oh kiss you and hold you and touch you baby* (C.C. Catch, “Backseat of your Cadillac”).

В євродиско висвітлюється падіння нравів, коли матеріальне домінує над духовним. «Відкрито» говориться про можливість стосунків заради майна. Мрією стає можливість «жити на повну» чужим коштом: розгулювати Каліфорнією, розпивати коштовні напої, їсти ікру, їздити на облаштованому технікою автомобілі. Такі прагнення проявляються не лише у внутрішньому, але й у зовнішньому образі людини, який стає більш блискучим, яскравим; таким, що привертає увагу: *You packed your things in a carpetbag | Left and never looking back | Rings on your fingers, paint on your toes | Music wherever you go | You don't fit in a small-town world | But I feel you're the girl for me | Rings on your fingers, paint on your toes | You're leaving town where nobody knows* (“Modern Talking”, “You can win if you want”). Також відчувається пріоритет особистого добробуту над суспільними інтересами. Досягнення особистого благополуччя вважається нормою.

Відхилення від традиційних культурних орієнтирів у текстах євродиско відбито в послабленні впливу релігії на свідомість та поведінку людини: *I'll never be Maria Magdalena | (You're creature of the night) | Maria Magdalena | (you're a victim of the fight) | (you need love) | Promise me delight | (You need love) | Why must I lie | Find alibis | When will you wake up and realize | I can't surrender to you | Play for affection and | Win the prize | I know those party games too* (Sandra, “Maria Magdalena”). Це засвідчує своєрідний протест проти чистоти, покірності та цнотливості характеру.

Ідея працьовитого суспільства змінюється на ідею розваг та насолоди: *The faces wear a frown, | In the heaviness of sounds, | Seven days a week, | To the steady disco beat, | Moving and grooving. | Don't you know? | They want to let their feelings go, | <...> | There's something going on, | And you can come along, | They're parking all the cars, | Around the disco place and bars, | Moving and grooving, | Don't you know? | They want to let their feelings go* (“Bad Boys Blue”, “The people of the night”). Прийнятним вважається зосередженість на щоденних відвідуваннях таких закладів, як кафе, бар, дискотека, нічний клуб тощо.

Таку «пропаганду» життя заради власного задоволення швидко підхоплює молодь усього світу. Євродиско стає популярним на території європейських та радянських держав на початку 1980 – у середині

1990 рр. Таке поширення зумовлене і політичним трансформаціям радянської влади 1980 – початку 1990 рр., в основу яких покладено світобачення молодого покоління. Через глобальний характер поширеності текстів серед реципієнтів, які не є носіями мови, певний відбиток накладається на мовленнєву структуру пісень, що призводить до граматичного спрощення: *Change your mind | We getting closer | Change your mind | We can closer | Change your mind | We can closer | These eyes that shine | Are telling the story | I change your mind | All I need is time | Till I show you | Where I wanna be* (Sandra, “Change your mind”). Такий текст не має містити складні граматичні утворення, фразеологізми, які можуть стати незрозумілими загалу, для якого англійська не є рідною мовою. Тексти євродиско сповнені компресією: еліпс членів речення, безсполучниковий зв’язок, скорочення граматичних форм, злиття лексем, фонетична симпліфікація слів.

Погоджумося з О. Анісімовою [1] та В. Панченко [9; 10] стосовно того, що специфікою ліричних пісень є превалювання експресивної розмовної та просторічної лексики, жаргонізмів, сленгу, свобода в доборі способів та засобів номінації почуттів, ліричних персонажів тощо: *My world. | All my walls are broken down. | I don't want to stay around. | Cause I'm leaving you. | Oh girl. | Everything I make you do. | Say I try to do for you. | Cause you make me blue. | My world. | I left everything to you. | Now I don't know what to do without you* (“Bad Boys Blue”, “I live”). Простежується в текстах євродиско звертання, зміщення персональності, поширення речень, вигуки, диспозиція членів речення, некоректність видо-часових форм дієслів, узгодження підмета із присудком.

Отже, євродиско відбиває культурний переворот свого часу: зміну ціннісних орієнтирів, перехід від суворих дотримань правил поведінки до легкості буття, розваг, насолоди, висвітлення симпатій та закоханості. Водночас тексти євродиско вносять у культуру своєрідність мовлення: відсутність вербальної цензури, використання сленгу, жаргонізмів, граматичне спрощення. **Перспективним** вбачається детальне вивчення граматико-синтаксичної специфіки стилю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анисимова Е. Креолизованные тексты – тексты XX в.? Взаимодействие вербального и паралингвистического в тексте. Воронеж : ЦКИ, 1999. 148 с.
2. Бартош Н. История культуры Западной Европы (XX в.). URL: <http://window.edu.ru/resource/251/28251>.
3. Выготский Л. Психология развития человека. Москва, 2005. 1136 с.
4. Карапетян Е. Экспрессивно-семантическая структура русской лирической песни как жанровой формы художественной речи и лексические средства ее формирования : дис. ... канд. филол. наук. Ставрополь, 2001. 254 с.
5. Кузнецова М., Ходус А. Англомовний пісенний дискурс у контексті лінгвокультури (на матеріалі поп-пісень XXI ст.). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Філологія». 2017. № 29. Т. 2. С. 53–56.
6. Малахова О. Эстетичный код современной песенной лирики (конец XX – начало XXI ст.) : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.06. Київ, 2015. 20 с.
7. Морозова Е. Поэтическое творчество Д. Ленона и П. Маккартни: 1960–1970 гг. : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Самара, 2010. 23 с.
8. Нагибина Е. Содержательнее и языковые особенности текстов современных эстрадных песен : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Ярославль, 2003. 219 с.
9. Панченко В. Песенный текст vs. текст поэтический. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Філологія». 2016. № 21. Т.1. С. 54–56
10. Панченко В. Песня как объект лингвистических исследований: краткий обзор. *Лингвістика. Лінгвокультурологія*. 2014. Т. 7. С. 138–144.
11. Плотницкий Ю. Лингвостилистические и лингвокультурные характеристики англоязычного песенного дискурса : дис. ... канд. филол. наук. Самара, 2005. 183 с.
12. Полежаева А. Проблемы современного песенного текста: лингвоэкологический аспект : дис. ... канд. филол. наук. Иваново, 2011. 213 с.
13. Потапенко Т. Роль песни в изучении иностранцами русского языка и его культурного фона. URL: <http://ruslang.edu.ru/biblos/medod/227>.
14. Фрейд З. Лекции по психоанализу. Москва : Ренессанс, 1992. 289 с.
15. Crystal D. English as a Global language. CUP, 1997. 165 p.

А.А. Кузьменко. Англоязычные песенные тексты стиля євродиско в контексте культуры. – Стаття.

Аннотація. Стиль євродиско занял одно из ведущих мест в истории песенной культуры. Композиции євродиско являются результатом соединения разных видов электронной танцевальной музыки. Євродиско отличается «легкостью» контента, что способствует пониманию и восприятию большим количеством реципиентов. Тематическое наполнение тяготеет к освещению межгендерных, разнополюх отношений. Из-за глобального распро-

странения текстов среди реципиентов, которые не являются носителями языка этих песен, грамматической структуре текстов евродиско присуще упрощение. Своеобразием песенных текстов евродиско также является превалирование экспрессивной разговорной лексики, жаргонизмов, сленга и т. д.

Ключевые слова: евродиско, культура и искусство, песенный дискурс, песенный текст.

A. Kuzmenko. English song texts of the Eurodisco style in the context of the culture. – Article.

Summary. Eurodisco style occupied one of the leading places in the history of song culture. Eurodisco compositions are the result of combining different types of electronic dance music. Eurodisco is distinguished by its “lightness” of content, which contributes to understanding and perception of a wider number of recipients. Thematic content of intergender gender and sexuality relations. Due to the global distribution of texts among recipients who are not native speakers of these songs, a certain imprint is inherent in the grammatical structure of Eurodisco texts, which is distinguished by simplification. The peculiarity of Eurodisco’s song texts is also the prevalence of expressive and colloquial vocabulary, slang etc.

Key words: Eurodisco, culture and art, song discourse, song text.

УДК 821.111

Т.Л. Марчук

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри англійської філології

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,

м. Івано-Франківськ, Україна

У.А. Колбасович

магістр 1-го року навчання

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,

м. Івано-Франківськ, Україна

ДИСКУРС ІЛЮЗІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РІВНОСТІ У ПЄСІ «ВОЛОХАТА МАВПА» ЮДЖИНА О’НІЛА

Анотація. Стаття присвячена аналізу проблеми соціальної рівності у п’єсі «Волохата мавпа» Ю. О’Ніла. Окреслено конфлікт та систему образів твору. В руслі експресіоністської поезики проаналізовано принципи характеротворення. Доведено, що з розвитком драматичної дії загальна напруга драми посилюється, призводячи до трагічного фіналу.

Ключові слова: ілюзія, соціальна рівність, драма, експресіоністська система світобачення, конфлікт, система образів.

Драматична спадщина Юджина О’Ніла, попри широкий інтерес з боку американських дослідників, і досі залишається на периферії української літературно-критичної думки. Так, Д.Т. Беард (Deanna Toten Beard), К. Бігсбі (Christopher Bigsby), П. Габрінер (Paul Gabriner), Б. Гельб (Barbara Gelb), Дж. Б. Гідмарк (Jill B. Gidmark), Д. Краснер (David Krasner) та інші, оцінюючи доробок драматургів США початку ХХ століття, на перше місце виводять постать Ю. О’Ніла як подвижника театральної революції та новатора американської драми. Його вважають батьком американської драми, «першим американцем, якому вдалося писати трагедії для театральних постановок» [4, с. 156]. Сьогодні певний поступ на шляху до об’єктивного вивчення творів американця на українських теренах здійснено Н. Висоцькою у студіях «Сучасна драматургія США» та «Доторк до фатуму» (До 100-річчя з дня народження Ю. О’Ніла). Розглядаючи доробок письменника на тлі літературного процесу США, дослідниця характеризує його художню творчість у контексті розвитку американського театру як «новаторську та реформаторську водночас» [1, с. 16]. Порівняльний аналіз п’єс Ю. О’Ніла та драм українських письменників початку ХХ століття знаходимо у працях М. Кореневич, Т. Марчук, С. Хороба та інших.

Нашу увагу привернула драма «Волохата мавпа» (“The Hairy Ape”), видана в 1923 році. Американський критик та публіцист Кетлін Дімік (Kathleen Dimmick) наголошує, що притаманні п’єсі есенціалізо-

вані емоції, жести, хорові відгуки, маски, дають підстави вважати п'єсу одним із перших експресіоністських досягнень драматурга на сцені.

Події, описані у п'єсі, відбуваються на тлі конкретної історичної дійсності: виразні ознаки початку економічного процвітання й стабілізації в Америці, зростання промислового виробництва. Проте на фоні загального процвітання американець із рівнем достатку нижче середнього, а таких була більшість, перебував в оточенні речей, за які часто не міг розплатитися. Письменник акцентує увагу не стільки на подіях згаданої епохи, скільки на окремих вчинках та поведінці людей, які представляли два економічно протилежних світи тогочасного соціуму.

Поділ американського суспільства на касти, які люто ненавидять одна одну знаходимо на початку драми. Події розгортаються на трансатлантичному лайнері, де позбавлені зручностей та сонця кочегари тиснуться у нижній палубі, не знаючи хто вони: раби, які виконують брудну роботу на користь інших, чи справжні всемогутні чоловіки, без яких не здатна рухатись техніка (*«Чоловіки зовні схожі на неандертальців: волохаті груди, довгі, безмежної сили руки, маленькі брови, які неначе ховають заляканий погляд // The men themselves should resemble those pictures in which the appearance of Neanderthal Man is guessed at. All are hairy-chested, with long arms of tremendous power, and low, receding brows above their small, fierce, resentful eyes. All the civilized white races are represented, but except for the slight differentiation in color of hair, skin, eyes, all these men are alike»* [6]). Попри нижчий матеріальний рівень життя, малоосвіченість, відсутність світських манер та незнання правил етикету, вони намагаються показати свою важливість у цьому суспільстві та підкреслити перевагу свого «я» над капіталістами, які мандрують на верхній палубі.

Представником нижчого класу є головний герой твору Янк Сміт – брутальний стокер, який залякує і зневажає всіх навколо себе. Він, на відміну від колег-робітників (таких, як Лонг та Педді), не вважає себе рабом чи представником нижчої суспільної ланки. Більше того, Янк величає себе рушієм технологічного прогресу, пишаючись тим, що виступає так званим живим генератором, без якого неможливий ані рух корабля, ані будівництво осель для багатіїв (*«Я пар і масло в машинах. Я гул, який ви чуєте, я те, від чого горить вугілля, я пар, я рухаю поїзди та фабрики. Без мене золото ще не гроші. Без мене сталь не стопиться з руди. А сталь – на ній все тримається. І я – ця сталь. Її м'язи, її сила. // I'm steam and oil for de engines; I'm de ting in noise dat makes yuh hear it; I'm smoke and express trains and steamers and factory whistles; I'm de ting in gold dat makes it money! And I'm what makes iron into steel! Steel, dat stands for de whole thing! And I'm steel—steel—steel! I'm de muscles in steel, de punch behind it!»* [6]).

Парадоксально, але Янк самостверджується за рахунок своїх же товаришів: він висловлюється та поводить дещо зверхньо не лише щодо іншого класу, але й стосовно окремих робітників, з якими працює, адже у підсвідому боротьбу зі світовими реаліями Янк вступив ще в ранньому дитинстві. В його розумінні їхній справжній дім – це лайнер: *«Вдома? Дім, чортівня! Я тобі влаштую дім. Я тобі голову відірву. Дім! Згори він в пеклі. Де ти набрався цієї гидоти? Твій дім – тут, зрозумів? Який тобі ще потрібен? <...> Я шмаркачем втік з дому. Ніг під собою не чув. Вдома я, крім прочуханки, що бачив? А з тих нір забув, з чим це їдять. // Home? Home, hell! I'll make a home for yuh! I'll knock yuh dead. Home! T'hell with home! Where d'yuh get dat tripe? Dis is home, see? What d'yuh want wit home? ... I runned away from mine when I was a kid. On'y too glad to beat it, dat was me. Home was lickings for me, dat's all. But yuh can bet your shoit noone ain't never licked me since!»* [6]. Янк наче перебуває у внутрішньому протистоянні з цілим народом країни, яка не змогла свого часу дати йому надійного й теплого прихистку, не дала хороших батьків і справедливої долі.

Конфлікт поглядів двох прошарків населення посилюється у другій сцені. Він ґрунтується на зіставленні образу Янка та леді Мілдред, характер і доля яких абсолютно протилежні. Мілдред Дуглас – зверхня донька мільйонера, спадкоємиця величезної сталеварної корпорації. Попри переконливе бажання «пізнати життя іншої половини людства», награна впевненість та підкреслена зверхність дівчини свідчить про повну відсутність благородних намірів у візиті леді до кочегарки. Розгледівши Янка, котрий керує робочим процесом, донька мільйонера шарахається від нього, як від велетенської страшної мавпи. *«Охоплена жахом, оторопівши від страху, слухала вона його лайку, скрушено, повалена, розчавлена жахливим напором розгнузданого озвіріння. Обличчя цієї горили, його пронизливий погляд викликають у неї глухий задушений крик, вона сахається геть, закривши обличчя руками. Аби не бачити його обличчя! Уберегти своє! // As for her, during his speech she has listened, paralyzed with horror, terror, her whole personality crushed, beaten in, collapsed, by the terrific impact of this unknown, abysmal brutality, naked and shameless. As she looks at his gorilla face, as his eyes bore into hers, she utters a low, choking cry and shrinks away from him, putting both hands up before her eyes to shut out the sight of his face, to protect her own»* [6].

Спустошений Янк своєю чергою поступово усвідомлює, що з нього здерли людську шкіру й показали його істинну мавпячу сутність. Ба більше, вказали на його огидність, на те, ким його насправді бачать багатії – робочою мавпою, а не повелителем лайнера, як він собі раніше уявляв. В'ялі спроби недолугого кепкування з боку кочегарів врешті перетворюються на колективне бажання помсти. («Ображати, чортова корова?! І механіки туди ж?! А яке у них право показувати нас, немов мавп з бродячого звірника? Ображати нашу трудову честь! Може, ми письмову згоду давали як робітники? Може, це в договорі записано?» // «*Hinsultin' us, the bloody cow! And them bloody engineers! What right 'as they got to be exhibitin' us 's if we was bleedin' monkeys in a menagerie? Did we sign for hinsults to our dignity as 'onest workers? Is that in the ship's articles?*» [6]). Першочерговим завданням Янка стає – запобігти Мілдред «взяти верх».

Охоплений жагою помсти Янк разом з друзякою Лонгом прямує на П'яту Авеню у пошуках леді Мілдред. Чистота та краса навколишніх будівель викликає в чоловіків не стільки захоплення, скільки обурення, відверто дисонуючи з жалюгідними умовами існування кочегарів на кораблі, де «*вузькі сталеві ліжка в три поверхи, вдалині – двері, перед койками – сходи...койкові горизонталі та вертикалі переплітаються, неначе прутки сталеві клітки*» // «*Tiers of narrow, steel bunks, three deep, on all sides. An entrance in rear. Benches on the floor before the bunks. The lines of bunks, the uprights supporting them, cross each other like the steel framework of a cage*» [6].

Дивляючись у вітрини магазинів, кочегари бачать там безліч ювелірних виробів. Їх погляд зупиняється на одній з вітрин. Жах викликає мавпяче хутро. Янк інтерпретує побачене так, ніби хутро спеціально виставили для того, щоб показати, що і шкіру такої «мавпи», як він, також можна здерти і продати. Не тямлячи себе від люті, Янк провокує бійку, за що його ув'язнюють.

Хоча кочегар і прагне вирватись із клітки, проте перебуваючи у в'язниці, він чи не вперше відчуває в своєму просторі. У цьому соціумі до Янка приходять розуміння того, що він помилявся щодо себе, будучи переконаним в своїй всесильності, адже як виявилось, батько Мілдред виробляє половину сталі в світі і саме він є винуватцем всіх його бід. «*Це він її зробив, цю клітку! Сталь, вона всьому перешикода! Клітки, камери, замки, прутки – ось що таке сталь! Щоб я внизу, а він зверху! Нічого, я це поламаю. Вогонь плавить сталь. Буду вогнем в сталевому багатті! Незгасимий! Пекельний! Нічний!*» // «*He made dis—dis cage! Steel! IT don't belong, dat's what! Cages, cells, locks, bolts, bars—dat's what it means!—holdin' me down wit him at de top! But I'll drive trou! Fire, dat melts it! I'll be fire—under de heap—fire dat never goes out—hot as hell—breakin' out in de night*» [6]). Жертвою сталі, цього «нового Бога» є і сама Мілдред, життєві обставини якої змусили проміняти її генетично закладене інтенсивне життя на паразитичне існування дочки мільйонера. Обоє виявилися жертвами сучасної цивілізації, яка подавила в Янкі духовне, а в Мілдред фізичне начало. Як зауважує Т. Марчук, їхні долі відображають «механічні процеси, що охопили Америку на початку ХХ століття, призвівши не лише до нівелювання щирих людських стосунків, а й до інертності мислення» [2, с. 14].

У сьомій сцені твору у пошуку собі подібних Сміт вирушає шукати офіс організації «Індустріальних трудівників світу», але псевдооднорідності постають перед ним як новий вид капіталістів: просять зробити невеликий фінансовий внесок. Янк прийшов туди в надії знайти компаньйонів, аби знищити сталеварню Дугласів. Але зіткнувся абсолютно з іншим, ніж очікував. (*Слухайте, вистачить! Ви мені це допит влаштуйте! Невже незрозуміло, що я – свій? Що я – ваш? Що я – з вами? Я за вас в огонь і в воду. Для цього і прийшов записатися. // Aw, can it! Youse needn't put me trou de toid degree. Can't youse see I belong? Sure! I'm reg'lar. I'll stick, get me? I'll shoot de woiks for youse. Dat's why I wanted to join in*» [6]). Та зрештою все завершується тим, що він сприймається як чужий, як представник правоохоронних органів.

Впродовж всієї п'єси Янкі доводиться вести боротьбу з реальними та уявними сталевими клітками, які оточують його, проте він постійно наштотується на стіну непорозуміння, стусани та образи. Втративши усі зв'язки як з природою, так і людським суспільством, Янкі відправляється в зоопарк, він хоче випустити з клітки Горилу – єдину істоту, яка, на його думку, живе в гармонії зі світом. Такий намір героя нагадує похід леді Мілдред до кочегарки – кожен, як вважає С. Пинаєв, «намагається повернутися до свого коріння» [3, с. 17]. Проте і тут Янкі зазнає поразки, Горила не визнає його за свого. Герой пафосно звертається до Бога, просячи вказати йому його власне місце, проте, вже будучи в агонії, він розуміє, що потрібно «вмерти в своїй шкірі» [3, с. 14]. (*Навіть ця своїм не визнає. Куди ж подітися, Господи! Де мені є місце? А-а, якого біса! Не скиглити. Не клянчити. Померти в своїй шкірі. // Even him didn't tink I belonged. Christ, where do I get off at? Where do I fit in? Aw, what de hell! No squakin', see! No quittin', get me!*

Croak wit your boots on! [6]). Він, відкинутий усіма можливими соціумами, помирає у клітці: реальній та психологічній. І лише над бездиханним тілом кочегара почнуть вити й плакати всі мавпи в зоопарку.

На думку самого автора, Янкі «застряг десь посередині, не в змозі досягти гармонії ні на небі, ні на землі, намагаючись примирити дві сторони, але взамін отримує лише стусани» [5]. Трагічний фінал п'єси демонструє повну невідповідність між національним міфом американської мрії та реальною картиною життя простих американців, які у пошуках власного місця у суспільстві приречені на постійні невдачі.

Постійні невдачі Янкі, його трагічна загибель – це вияв протиставлення далекого від ідеалу світу простого американського індивіда-трудівника світові капіталістів. Юджин О'Ніл показує три лінії особистих трагедій індивідів: замкнутими в клітці обставин є і брудний кочегар Янкі, і донька мільйонера Мілдред, і та сама волохата мавпа в зоопарку. Кожен з них прагне вирватись за межі, відведені їм суспільством, проте зазнає невдачі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Висоцька Н.В. Сучасна драматургія США. Сучасна американська література. Проблеми вивчення та викладання. 2002. №1. С. 15–55.
2. Марчук Т.Л. Типологія та поетика драматургії М. Куліша та Ю.О' Ніла: автореф. дис. ... канд. філолог. наук: 10.01.05. Івано-Франківськ, 2017. 20 с.
3. Пинаев С. Юджин Гладстон О'Ніл: к 100-летию со дня рождения. М. : Знание, 1988. 64 с.
4. Bigsby Ch. The Cambridge History of the American Theater: in 3 vol. Volume 3. Post-World War II to the 1990s. Cambridge University Press, 1999. 269 p.
5. O'Neill Eu. Letters URL : <http://www.eoneill.com/references/88990.htm> (дата звернення: 31.03.2019).
6. O'Neill Eu. The Hairy Ape URL: <http://www.eoneill.com/texts/ha/contents.htm> (дата звернення: 12.04.2019).

Т.Л. Марчук, У.А. Колбасович. Дискурс ілюзії соціального рівенства в п'єсе «Косматая обезьяна» Юджина О'Ніла. – Стаття

Анотація. Стаття посвячена аналізу проблеми соціального рівенства в п'єсе «Косматая обезьяна» Ю. О'Ніла. Определены конфликт и система образов произведения. В русле экспрессионистской поэтики проанализированы принципы характеров. Доказано, что с развитием драматического действия общее напряжение драмы усиливается, приводя к трагическому финалу.

Ключевые слова: ілюзія, соціальне рівенство, драма, експрессионистська система мировоззрення, конфлікт, система образів.

T. Marchuk, U. Kolbasovuch. Social equality illusion discourse in the drama “The Hairy Ape” by Eugene O’Neill. – Article.

Summary. The article is devoted to the analysis of the problem of social equality in the play “The Hairy Ape” by Eu. O’Neill. A conflict and a system of images are outlined. In the context of expressionistic poetics, the principles of characterization are analyzed. It is proved that with the development of dramatic action, the overall drama intensity increases, resulting in a tragic finale.

Key words: illusion, social equality, drama, expressionistic worldview, conflict, system of images.

УДК 811.112.2'373.47–25

О.С. Меньшикова

аспірант II курсу

Міжнародний гуманітарний університет,

м. Одеса, Україна

РОЛЬ КАТЕГОРІЇ ІНТЕНСИВНОСТІ У ВИСЛОВЛЕННІ ЕМОЦІЙ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОГО РОЗМОВНОГО ДІАЛОГУ)

Анотація. У статті розглядаються засоби й особливості реалізації категорії інтенсивності на лексичному, словотвірному, морфологічному та синтаксичному рівнях. На матеріалі німецького розмовного діалогу простежено частотність уживання експліцитних інтенсифікаторів у мовленнєвому потоці.

Ключові слова: категорія інтенсивності, інтенсифікатор, розмовний діалог, деінтенсифікація.

Постановка проблеми. Огляд наукової літератури вказує на те, що сьогодні спостерігається підвищений інтерес до дослідження категорії інтенсивності та засобів її репрезентації за допомогою мовних засобів на всіх мовних рівнях (фонетичний, словотвірний, лексичний, синтаксичний, текстовий) [1; 6]. Розвиток поняття міжособистісного простору в тексті завдяки впровадженню інтенсифікаторів здається дуже важливим, бо це уможливує інтеграцію одиниць семантичного, когнітивного, прагматичного рівнів та дає змогу інтерпретувати їх на соціокультурному тлі, уявляти інформативну структуру тексту на новому рівні [1, с. 129]. Вибір засобу інтенсифікації того чи іншого рівня – суб'єктивний вибір мовця, зумовлений граматичними правилами окремої мови, правилами лексичної сумісності, загальноприйнятими нормами вимови й обмеженнями функціонального стилю [1, с. 128].

Метою статті є аналіз засобів і особливостей реалізації категорії інтенсивності на лексико-семантичному та граматичному рівнях.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні серед лінгвістів немає єдності щодо чіткої дефініції категорії інтенсивності та її статусу в межах споріднених категорій. Особливу увагу в науковій літературі привертає співвідношення категорії інтенсивності з категорією експресивності. Науковці розглядають ці категорії як єдине неподільне ціле (О. Сергєєва, О. Шевченко, Б. Чарльстон), інтенсивність як складову частину експресивності (О. Галкіна-Федорук, І. Арнольд), як категорії, що пов'язані причинно-наслідковим зв'язком (Е. Шейгал, І. Туранський).

І. Туранський простежує тісний взаємозв'язок між категоріями експресивності й інтенсивності. За визначенням автора, експресивність відображує факт наявності ненейтральності, а інтенсивність вказує на кількість чи ступінь вираження цієї ненейтральності, тобто становить кількісну міру оцінки якості [6, с. 19]. На думку В. Безрукової, ця проблема споріднена із проблемою співвідношення категорій якості та кількості, які потягом сторіччя постають предметом філософських міркувань. Бо завжди існує межа, за якою зміна кількості призводить до зміни якості та навпаки [1, с. 53]. Автори формулюють схожі та розбіжні риси категорій експресивності й інтенсивності: формальний аспект обох категорій збігається, категорія експресивності та категорія інтенсивності мають у розпорядженні ті самі мовні засоби та в сукупності створюють прагматичний ефект виразності й образності, посилюють вплив на адресата. Проте змістовий аспект категорій різниться: змістовий аспект категорії експресивності складається з конотацій, які нашаровуються на основне значення одиниці, категорія інтенсивності оперує градаціями «менше норми – норма – більше норми» чи «субординанне – ординанне – суперординанне» [1; 6].

І. Туранський пропонує вимірювати ступінь інтенсивності за допомогою «кроків», де крок – будь-яка форма, яка за ступенем закладеної інтенсивності відрізняється від тієї, з якою вона зіставляється [6, с. 37].

Категорія інтенсивності охоплює сферу вживання засобів як сигналізацію прагматичного піка висловлювання, як комунікативне «обважнення» рематичних елементів, наголошує на тому, що впровадження інтенсифікаторів у тканину тексту уможливує подолання лінійного плану сприйняття висловлювання завдяки появі додаткових відтінкових, образних, експресивних блоків [1, с. 108, 129].

У науковій літературі також потребують уточнення терміни «інтенсифікатор», «інтенсив» та «інтенсема». До інтенсифікаторів належать будь-які засоби, що підвищують ступінь експресивності висловлювання: інтенсифікуючі прислівники та прикметники, іменники з інтенсифікуючою семантикою (лексемі-інтенсифікатори). У свою чергу, інтенсиви – це мовні маніфестації, які віддзеркалюють дію інтенсифікаторів, результат процесу інтенсифікації. Інтенсив може складатися з одного чи кількох інтенсифікаторів водночас. Інтенсема – будь-яке висловлення категорії інтенсивності в межах градуальної шкали – також визначається як квант інтенсивності, показник дискретності інтенсивності [6, с. 29–33]. Кількість відміток за шкалою інтенсивності варіюється залежно від мовної компетентності мовця.

На думку О. Вольф, вирішальна роль інтенсифікаторів полягає не в наданні предметам особливих якостей, а в посиленні й інтенсифікації чи дезінтенсифікації вже наявних [3, с. 42–43]. Проте в низці випадків той самий посилювач може висловлювати одночасно якісну та кількісну інтенсивність залежно від семантики слова, до якого приєднується інтенсифікуючий засіб [1, с. 4].

Інтенсифікатори кожної мови становлять відкриту мікросистему, яка змінюється під впливом середовища та часу.

У процесі нашого дослідження шляхом суцільної вибірки з мовленнєвого матеріалу персонажного діалогу оригінальної німецької теленовели “*Sturmd der Liebe*” виокремлено 2 000 речень, що виражають емоції. Шляхом подальшого аналізу виявлені та проаналізовані лексичні, словотвірні, морфологічні та синтаксичні засоби інтенсифікації, які реалізуються в реченнях паралельно та доповнюють одне одного.

Стосовно аналізу висловлювань варто зазначити, що ядро категорії інтенсивності становлять лексико-семантичні засоби, граматичні засоби відіграють важливу роль, але перебувають на периферії.

На матеріалі були виявлені як експліцитні лексичні інтенсифікатори, так і імпліцитна інтенсифікація. За статистичним аналізом, серед експліцитних лексичних інтенсифікаторів найбільш частотними виявилися прислівники з питомою вагою 70% від загальної кількості, на другому місці перебувають частки та прикметники з 15% та 13% відповідно. Найменш частотна група лексичних інтенсифікаторів складається із займенників та часток (див. рис. 1).

Прислівники в ролі інтенсифікаторів, хоча й посідають факультативну позицію в смисловій та синтаксичній структурі речення, однак виражають чуття мовця щодо названої ознаки та виконують емоційну функцію. Емоційне значення таких прислівників зумовлене контекстом [1, с. 108]. Інтенсифікуючі прислівники можуть посилювати семантику як окремого слова, так і всього висловлювання (див. речення (1)–(6)).

(1) *Das kommt **überhaupt** nicht in Frage!*

(2) *Es ist **natürlich** furchtbar.*

(3) *Mit dir heute habe ich **wirklich** nicht gerechnet.*

Приклади (1)–(3) ілюструють інтенсифікацію всього висловлювання за допомогою прислівника. Найчастотнішими інтенсифікаторами цієї підгрупи на нашому матеріалі виявилися прислівники *wirklich, gar, bestimmt, noch, überhaupt, natürlich, schon, einfach, sicher, sofort, allerdings, leider*.

(4) *Ich glaube, es ist eine **ganz gute** Idee.*

(5) *Danke für diesen **durchaushilfsreichen** Einwurf, Mutter.*

Речення (4) та (5) демонструють роль прислівника в посиленні семантики прикметника. Особливість прислівників у ролі інтенсифікаторів певної якісної характеристики полягає в тому, що такий інтенсифікатор постає факультативним, а прикметник чи дієприкметник не потребують обов'язкової детермінації прислівником. Крім того, посилені прикметники чи дієприкметники можуть також водночас бути інтенсифікаторами [4, с. 105]. У цій ролі найбільш частотними виявилися прислівники *so (so übel, so nervös, so großartig, so schön, so schlimm, so süß, so lieb, so übel etc.); ganz (ganz bezaubernd, ganz schön, ganz passabel, ganz witzig, ganz wichtig, ganz simple etc.); zu (zu blind, zu sicher, zu clever, zu unverbindlich, zu alt, zu spät etc.); sehr (sehr kompliziert, sehr schön, sehr nützlich, sehr gut, sehr unangenehm, sehr froh etc.); wirklich (wirklich wichtig, wirklich toll, wirklich inspiriert, wirklich nötig etc.)*. На відміну від усіх зазначених інтенсифікаторів прислівник *zu* не посилює вже наявне значення, а надає негативної конотації через зазначення надмірного ступеня якості.

Удвічі меншою, але досить вагомою підгрупою виявилася інтенсифікація прислівником іншого прислівника (див. речення (6)).

(6) *Ich habe **so viel** angefangen und **kaum** etwas zu Ende gebracht.*

За кількісними підрахунками, до найуживаніших прислівників варто віднести *schon (schon wieder, schon längst, schon öfter, schon gern, schon eher etc.); nur (nur leider, nur einfach, nur heute, nur noch); einfach (einfach so, einfach nur, einfach wieder); so (so viel, so sicher, so sehr, so lange); ganz (ganz genau, ganz weit, ganz bestimmt)*.

На другому місці за частотністю серед експліцитних засобів висловлення інтенсифікації – частки з питомою вагою 15% від загальної кількості інтенсифікаторів (див. Рисунок 1).

На нашому матеріалі виокремлено такі частки: *doch* (65 прикладів) (див. речення (7)), *denn* (34) (див. речення (8)), *ja, aberauch, nur* (менше 10 випадків)).

(7) *So kann man **doch** keine Ehe führen!*

(8) *Was machst du **denn** da?*

Рис. 1. Морфологічна класифікація експліцитних інтенсифікаторів

Частки в ролі інтенсифікаторів зазвичай привертають увагу до висловлювання загалом, але не посилюють вплив окремих слів.

Прикметники-інтенсифікатори складають наступну за частотністю групу та дорівнюють 13% від загальної кількості інтенсифікаторів. Як слушно зауважує Г. Берестнев, інтенсифікатори можна розподілити на 2 класи: закритий клас, який охоплює конвенційні лексичні одиниці, що функціонують суто як службові слова, та відкритий клас формально більш різноманітних слів, що постійно поповнюється новими лексичними одиницями. Такі інтенсифікатори автор відносить до групи *емотивних інтенсифікаторів* [2, с. 23]. Інші автори поділяють ін-

тенсифікатори на дві групи: власне інтенсифікатори, що тільки інтенсифікують ознаку, але не вносять додаткових семантичних ознак, та оказіональні інтенсифікатори, які, окрім інтенсифікації, надають додаткової семантики [4, с. 117]. Прикметники-інтенсифікатори зазвичай належать до другої групи, що наочно демонструють речення (9) та (10):

(9) *Du wirst eine **grandiose rauschende** Hochzeit erleben.*

(10) *Für junges Zielpublikum brauchen wir **spektakuläre** Mooves.*

Імпліцитна інтенсифікація також посідає вагоме місце серед засобів вираження категорії інтенсивності. Варто зазначити, що механіка інтенсивності в імпліцитних інтенсифікаторах складніша, ніж в експліцитно вжитих інтенсифікаторах. Вона виявляється у виборі лексеми, що за шкалою інтенсивності за семантикою відхиляється від ординарної позначки (див. речення (11), (12)):

(11) *Sie ist doch mit diesem australischen **Schmierlappen** zusammen.*

(12) ***Wahnsinn**, was du schon alles erlebt hast!*

На прикладах імпліцитного посилення впливу через вибір лексеми дуже чітко простежується нерозривний зв'язок та взаємодія категорій інтенсивності й експресивності.

У значно меншому обсязі простежуються словотвірні (див. речення (13), (14)–(15)), морфологічні (див. речення (17)) та синтаксичні (див. речення (18)) засоби інтенсифікації.

Речення (13) є типовим прикладом словоскладання з метою підсилення емотивного впливу:

(13) *Lass gut sein, **hauptsache die Schuhbeißerin kommt woanders unter.***

Речення (14) та (15) демонструють вихід лексеми на суперординарний рівень через додавання префіксів *super-*, *über-*, *mauwunder-*:

(14) *Es ist eine **Super** idee.*

(15) ***Überdurchschnittlich!** Wunderschön, überattraktiv, unglaublichsexy!*

Варто зазначити що афіксація може призводити як до інтенсифікації, так і до дезінтенсифікації ознаки (див. речення (16)). До деінтенсифікації на морфемному рівні зазвичай спричиняються зменшувальні суфікси:

(16) *Desiree wird schon irgendwann sehen, was sie von Ihren miesen Spiel **chen** hat.*

До морфологічних інтенсифікуючих засобів насамперед належать ступені порівняння прикметників (див. речення (17)). Крім того, прикметник *toll* за своїм семантичним значенням також є інтенсифікатором:

(17) *Sondern deinem **tollen** William und deiner **noch tolleren** Clara!*

Серед синтаксичних засобів інтенсифікації найбільш частотним виявився повтор (див. речення (18)). У прикладі (18) ідеться про багаторазовий повтор прикметника **ungewöhnlich**:

(18) – *Sie sind ein **ungewöhnlicher** Mann, Herr Stahl.*

– *Ein **ungewöhnlicher** Mann mit **ungewöhnlichen** Ideen.*

– *Und Sie sind eine **ungewöhnliche** Frau.*

– *Deshalb fühle ich mich so gut aufgehoben bei Ihnen.*

– *Das ist auch ein **ungewöhnliches** Stück, das sie dahaben.*

У проаналізованому розмовному діалозі трапляються повтори цілих речень, словосполучень та окремих слів.

Висновки. Інтенсивність та експресивність якості – дві взаємопов'язані характеристики, що доповнюють одна одну та служать загальному прагматичному впливу висловлювання.

Категорія інтенсивності представлена на всіх мовних рівнях і реалізується паралельно через лексичні, морфологічні та синтаксичні засоби. У подальшій роботі вважаємо доцільним зіставити зазначені мовні рівні з фонетичним рівнем та провести порівняльне дослідження на матеріалі кількох мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безрукова В. Интенсификация и интенсификаторы в языке и речи : дис. ... канд. фил. наук: 10.02.05. Белгород, 2008. 226 с.
2. Берестнев Г., Васильева И. Эмотивные интенсификаторы английского и русского языков: от типологии номинаций к когнитивным установкам. *Вестник Челябинского государственного университета*. Филологические науки. 2016. Вып. 99. С. 21–32.
3. Вольф Е. Функциональная семантика оценки : монография. Москва : Наука, 1985. 228 с.
4. Дюндик Ю. Наречие оценки и категоризация опыта : монография. Иркутск : ИГЛУ, 2011. 179 с.
5. Родионова С. Интенсивность и ее место в ряду других семантических категорий : монография. Москва : Макс-Пресс, 2004. 608 с.
6. Туранский И. Семантическая категория интенсивности в английском языке : монография. Москва, 1990. 176 с.

Е.С. Меньшикова. Роль категории интенсивности в выражении эмоций (на материале немецкого разговорного диалога). – Статья.

Аннотация. В статье рассматриваются средства и особенности реализации категории интенсивности на лексическом, словообразовательном, морфологическом и синтаксическом уровнях. На материале немецкого разговорного диалога прослеживается частотность употребления эксплицитных интенсификаторов в речевом потоке.

Ключевые слова: категория интенсивности, интенсификатор, разговорный диалог, деинтенсификация.

O. Menshykova. The role of intensity category in expressing emotions (on the material of the German speaking dialogue). – Article.

Summary. This article is devoted to the study the implementation peculiarities and features of the category of intensity on the lexical, word-building, morphological, and syntactic levels. The work also analyses the frequency of use of explicit intensification tools in spoken language in percentage.

Key words: category of intensiveness, intensification, conversational dialogue, deintensification.

УДК 81–13

К.О. Мілєєва

магістрант факультету іноземних мов
Ізмаїльський державний гуманітарний університет,
м. Ізмаїл, Одеська область, Україна

КЛАСИФІКАЦІЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ПРИЙОМІВ НАВЧАННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ

Анотація. У статті розглядаються особливості застосування інтерактивних засобів навчання на заняттях з англійської мови, наводяться їх приклади, а також аналізується їхній вплив на успішність здобувачів середньої освіти.

Ключові слова: інтерактивне навчання, мозковий штурм, мікрофон, фронтальні методи, здобувачі середньої освіти.

Звернемо увагу на такий вид інтерактивного навчання, як карусель, що має такі правила проведення: учитель має розділити клас на дві групи, після цього вчитель роздає кожному школяреві текст; стільці мають стояти колом, усередині якого – ще одне коло. Здобувачі середньої освіти мають стояти навпроти, а також створити внутрішнє коло, що має залишитися нерухомим, та зовнішнє – рухоме. Після того як школяр, що стоїть у зовнішньому колі, розповів іншому учню про аналізований текст і отримав певну інформацію, він має пересісти на один стілець праворуч. Згодом здобувачі середньої освіти обмінюються враженнями щодо того, чия розповідь їм запам'яталася найбільше та з якої причини. Наприклад, один учень дивиться на картину і висловлює власну думку:

“Frankly speaking, most of all I admire the picture by Kate Butrik “Lilac”, because it reveals all gentleness, all fragility of coming spring”.

Інший школяр розповідає про те, чим йому сподобалася картина: “There is no doubt that spring is a song for peoples’ souls, because the first blooms of spring always make my heart sing”.

Інші школярі також висловлюють свої думки.

Зауважимо, що І. Денисенко розглядав інший вид інтерактивного прийому – «Мікрофон», що дає змогу здобувачам середньої освіти висловлювати свої думки, враження. Відомо, що «Мікрофон» належить до фронтальних методів, щоби застосувати цей прийом на уроці, учитель має дотримуватися таких умов: правильна постановка запитання учням; мікрофон школярі мають передавати один одному, а також по черзі висловлювати своє ставлення; відповідь здобувачів середньої освіти має бути лаконічною, зрозумілою [2, с. 40–42].

Наведемо приклад уроку з іноземної мови на тему “Sports and its impact in people’s lives”.

Teacher: – *Do you think everybody should practice sports?*

The first pupil: – *There is no doubt that sports help people to keep fit, have a favorable impact on our health and mind. Also, it unites people of different nations.*

The second pupil: – *We go in for sports because we want to take part in a different competition. Also, I can say that these competitions are an outstanding means of strengthening friendship and mutual understanding among sportsmen of different counties.*

The third pupil: – *If people go in for sports they must stop damage their health because of bad habits. For instance, sportsmen shouldn't fall in some anger tantrums they should know how to overcome hardships, never lose heart in the face of danger.*

The fourth pupil: – *Sports help us to understand the connection between actions and our feelings, mind. As for me, to avoid some heartbreaking troubles we should think positively, because our inner states influence on our way of living, behavior. To make conclusion, I would like to say that people should leave bad habits on the bench.*

О. Пометун зазначає, що мета мозкового штурму полягає в поглибленні знань школярів, а також можливості за обмежений час знайти декілька влучних відповідей на запитання, вирішити проблему. Цей метод, як і «Мікрофон», належить до фронтальних. Щоби досягти результату, учитель має дотримуватися таких настанов: брати до уваги всі ідеї, висловлювання школярів; залучати до роботи на уроці всіх здобувачів середньої освіти; надавати учням декілька хвилин для обговорення, обмірковування теми; школярі мають змогу погоджуватися або, навпаки, спростовувати висловлювання інших [3, с. 58–60].

Наведемо приклад мозкового штурму на уроці з англійської мови:

Pupils are asked to find as many advantages and disadvantage as they can for what in their opinion is “Goals and dreams”. There are some answers: Advantages: plenty of money; comfortable and multistore mansion, expensive car; joyful family life with children; high-paid cushy job; being able to circle the globe. Disadvantages: pressure; sense of failure; unclear goals and dreams; goals as procrastinations. Also, pupils are asked if dreams of people from any other countries are different from their? Aren't they having the same dreams?

В. Лебеденко досліджував ще один інтерактивний метод – «Акваріум», який належить до групових методів, його вчитель має застосовувати під час роботи в малих групах. Під час такого виду роботи вчитель має дотримуватися таких вимог: спершу вчитель має об'єднати здобувачів середньої освіти в декілька груп по 4–6 осіб, згодом пояснити, яке завдання потрібно виконати. Одна група має перебувати в центрі класу, щоби було зрозумілим, де розташована виконавча група, а де слухачі [4, с. 35].

Виконавча група отримує завдання від учителя для проведення дискусії, а саме: зачитати завдання вголос; поділитися власними думками один з одним; за певний час, а саме за 5–7 хвилин, треба дійти спільного рішення, а також висновків. Поки одна із груп займає місце в центрі, учитель має ознайомити іншу групу із завданням. Уже після цього наступна група має зайняти місце в центрі класу й оголосити власні враження щодо запропонованої вправи. Наведемо приклад «Акваріума»: здобувачам середньої освіти було запропоновано знайти відповіді на таке запитання: “Why do a lot of people suffer from various diseases?”.

The first pupil: – *I can say without hesitation that people ill because of pollution, for example acid rains, the greenhouse effect, traffic jams in megapolis. Also I can say about chemicals, pesticides that damage our soil, oceans, rivers, lakes, seas and can lead to foods, water contaminations.*

The second pupil: – *Frankly speaking, a lot of pollute themselves. For example: some do it with drugs, alcohol, tobacco, instead of keeping fit, spend their spare time with relatives and friends.*

The third pupil: – *I'm eager to know why do we get these diseases? To my mind there are two main reasons, such as: we can catch them from other people, for example flu, fever; unfortunately, our own bodies develop them.*

The fourth pupil: – *I would like to add that, unfortunately, for many people incurable deceases begin when they eat a lot of junk food. Or when others eat too much and their organism doesn't receive a lot of beneficial substances.*

The fifth pupil: – *I agree with all your statements, but we should remember that doldrums has a harmful impact on people's health. It's a pity that modern life is full of pressure, dejection. That's why, there are some people who can't stand it. Stress is a side effect to our health and mind.*

The sixth pupil: – *As for me sedentary lifestyle is one of the reasons of becoming ailing, unwholesome. As we know, sport plays an important role in our lives, because without morning exercises, gyms our body becomes tallow and adiposity.*

О. Мірошніченко зауважує, що метою такої інтерактивної вправи, як ток-шоу, є формування навичок публічного виступу. Завдання вчителя – керувати процесом, а також мати змогу спрямувати учнів на роботу з інтерактивною вправою – ток-шоу. Робота має організуватися так: учитель повідомляє тему; згодом учні висловлюють думки, припущення щодо запропонованої теми; надається слово здобувачам

середньої освіти, що мають можливість представити тему і поставити запитання іншим учням; відповіді мають бути лаконічними, логічно побудованими [5, с. 50–52].

Наведемо приклад ток-шоу на уроці з англійської мови:

The teacher: – *We are going to speak about the Traditional Ukrainian Cuisine. First of all, read the text and then express your own opinion.*

The first pupil: – *Ukrainian Cuisine is rather delicious. The most famous dish is the Ukrainian borsch, which prepared omnigenous in every region, for instance in our country borsch is prepared in an oven. It should be mentioned that Ukrainian Cuisine uses a lot of techniques of boiling, stewing and of course baking.*

The second pupil: – *Frankly speaking, Ukrainian Cuisine borrowed a lot of techniques from other countries, and greatly modifying them, for instance Ukrainians are used to add an olive oil, diversity of fragrant spices to their dishes. We used to eat dumplings stuffing with meat (pork, beef), and it should be mentioned that this national dish is similar to Georgian khinkali, which contains lush broth.*

The third pupil: – *I would like to say that from Germans Ukrainians borrowed ground meat, which is widely uses by housewives nowadays. Also, I would like to add that such spice as paprika came to our Ukrainian cuisine from Norway, and makes dishes more savory.*

The fourth pupil: – *As you know, Ukrainian people are high of eating at home, because they have an splendid opportunity gathering with their family, due to which they can express their own feelings, and discuss some facts that riling up.*

The fifth pupil: – *It should be mentioned that Ukrainian people are found of baking, and they spend all their spare time in front of stove cooking pies, cookies, cakes. Some of them decided to share posts, video lessons with useful recipes of backing to the internet. It is becoming so popular, due to these publications Ukrainians can earn their living. Some outstanding chefs hold their master class to amateurs, cuz they wanted to improving their knowledge on these difficult skills of pastry.*

The Teacher: – *To make a conclusion I would like to say that you have told some sapid facts about our national cuisine. Frankly speaking, tourists from all over the world are impressed by Ukrainian cuisine, which have a great number of natural ingredients, because our folk cultivate it by themselves.*

Е. Ковлак зауважив, що «рольова гра – організований спосіб пізнання учнем навколишньої дійсності, яка потребує емоційних, розумових здібностей. Також Е. Ковлак зазначив: «Мета рольової гри на уроці з англійської мови має визначити ставлення здобувачів середньої освіти до конкретних життєвих обставин, здобуття певного досвіду у ситуаціях за допомогою гри, і виконання певних ролей, які є близькими до дійсних життєвих випадків» [6, с. 91–93]. Щоби ефективно провести рольову гру, варто дотримуватися певних вимог, а саме: учні мають слухати вказівки вчителя; мати можливість проявити себе в певних ролях; здобувачі середньої освіти мають зрозуміти, що рольова гра є конкретною життєвою обставиною; кожен учень має виконувати лише власну роль; викладач має стежити за тим, щоби всі мали змогу взяти участь у рольовій грі.

Звернемо увагу на те, що «під час здійснення рольової гри вчитель виконує роль спостерігача: стежить за діями учнів, робить нотатки для того, щоби потім проаналізувати їхні помилки».

Зазначимо, що John Revell і Greg Mendes підкреслюють, що невпевненість, страх припуститися помилки впливають на мовлення здобувачів середньої освіти. Тому під час виправлення помилок варто зважати на психічний стан учнів [7, с. 67]. Вагомою перевагою гри є те, що слабкі учні мають усі шанси поліпшити власні результати, збагатити знання, адже кмітливість є найважливішим проявом у цій грі. Зацікавленість допомагає здолати бар'єр, який виникає під час вивчення англійської мови.

На думку Л. Шорохової, щоби досягти успішного результату, учитель має спитати, якими цілями, життєвими цінностями надихаються здобувачі середньої освіти. Адже тоді буде можливість скласти референтні групи, які важливі для розвитку мовленнєвої компетенції. Відомо, що рольова гра має на меті мотивувати розумову діяльність, бо здобувачі середньої освіти потрапляють у ситуації, коли постає необхідність розмолоти один з одним [8, с. 75].

Д. Василенко зазначає, що «протягом всього навчального процесу рольова гра відведена на розмовну практику, при цьому у всіх здобувачів середньої освіти підвищена активність, адже слід запам'ятати репліку партнера, згодом співвіднести її з певною ситуацією, мати змогу правильно відреагувати на репліку» [9, с. 17–18].

М. Стронін навів класифікацію рольових ігор відповідно до мовних вмінь: граматичні, лексичні, фонетичні, орфографічні, аудитивні, мовні. Аудитивні вправи мають на меті тренувати в здобувачів середньої освіти вживання певної лексики в ситуаціях, які наближені до конкретних моментів нашого

життя. Згодом такий вид гри поділяють на групи за змістом. Р. Мільруд виокремлює ігри побутового, казкового змісту, рольові ігри ділового змісту; рольові ігри світоглядного змісту [9, с. 69].

П. Аріян зазначає, що варто звернути увагу на такі види ролей: соціальні, які мають виховний вплив; міжособистісні, що сприяють особистісній орієнтації спілкування; психологічні, де визначається стан учнів і чітко простежується їхня поведінка [10, с. 45–47].

I. Пассов звертає увагу на те, що підготовка школярів має пройти такі етапи:

I етап – традиційна мовна практика – вправи, спрямовані на засвоєння граматичних структур, нової лексики. Варто використовувати такі види вправ: виправлення граматичних, лексичних помилок у реченнях.

II етап – складання діалогів, застосовуючи побудову діалогів за прикладом.

III етап – щоби зробити мову виразною, учням варто використовувати ввідні вирази, а саме: “As far as I know”, “Frankly speaking”, більше розмовляти з native speakers.

V етап – підготовка до самостійної роботи в групах, де вчитель буде виконувати роль спостерігача [11, с. 65–67].

У. Пассов класифікував ролі вищезазначених ігор: статусні ролі (означають професії); позиційні ролі (визначають становище в соціумі, а також ознаки явищ, вік особи тощо); ситуативні ролі (показують, що особа може бути короткочасним учасником певної ситуації спілкування: гість, турист тощо).

Наведемо приклад рольової гри “My friend got lost”:

Teacher: – *Imagine that you are in Great Britain with your friend. Suddenly you noticed that your friend has lost his way. After that you decided come to a policeman and tell him about your grief. The witty policeman asks you to describe the appearance of your friend.*

Policeman: – *Let me introduce myself, major Smith. What the matter?*

Pupil: – *My friend Tom got lost and I don't know what to do.*

Policeman: – *How old is he?*

Pupil: – *He is the 12 year-old citizen of Ukraine.*

Policeman: – *Describe his appearance. What are his special signs?*

Pupil: – *My friend is taller than me, he has a dark hair, straight nose, his eyes are hazel.*

Policeman: – *What is he wearing?*

Pupil: – *My friend is wearing a blue T-shirt, black skinny jeans. He has white sneakers.*

Policeman: – *Stay here. We will send the identikit to all divisions and block the way so he couldn't run away.*

The radar received a message that a boy was found.

Policeman: – *Is this your friend?*

Pupil: – *Of course yes.*

Policeman: – *Let's go to the division where you will meet your parents and be careful next time.*

Наведемо приклад рольової гри “On the street”:

Policeman (whistle): – *Wait! Don't move!*

Pupil: – *What happened, officer?*

Policeman: – *You can't cross the street here. It's too dangerous!*

Policeman: – *There is no pedestrian crossing here. You should be more attentive. What will you do if the car hit you?*

Pupil: – *I beg my pardon. Frankly speaking, I didn't notice the traffic light.*

Policeman: – *You should remember the traffic rules, or you can get charged a large fine! Also, you should stay away from this area, especially at night as there is a lot of gang activity. I know, because we always patrol the downtown core on the weekends.*

Pupil: – *I'm perpetrator. But thanks for your regulations.*

В. Берідзе зауважив, що висока результативність рольової гри як методичного прийому навчання підвищується, якщо вчитель доречно визначає тривалість мовленнєвого спілкування школярів. Отже, тривалість працездатності в спілкуванні, наприклад, у п'ятикласників – п'ять хвилин, семикласників – десять хвилин, а дев'ятикласників – п'ятнадцять хвилин. Це означає, що на кожен етап гри вчитель повинен встановити ліміт часу та спостерігати, щоби кожен етап йому відповідав [12, с. 33–37].

Варто зазначити такий вагомий аспект, як помилки під час проведення рольової гри. Адже в процесі детальної роботи над помилками важливо надати школярам можливість самостійно дати правильну відповідь, наприклад, учень неправильно вжив слово “accurate” у значенні «охайний», це помилка, тому що це слово означає «точний».

Отже, використання інтерактивних методів навчання для розвитку діалогічного мовлення має відбуватися від простого до складного. Під час використання інтерактивних методів іноді виникали різноманітні перешкоди, а саме: здобувач середньої освіти, найчастіше через хвилювання, не має змоги висловити власні враження перед усім класом; учні не завжди прислухаються один до одного, а також не завжди мають змогу влучно оцінити, доповнити висловлювання однокласників; здобувачам середньої освіти важко змінювати методи роботи; якщо учні-лідери роблять усе можливе, щоби «тягнути» групу, то школярі, які відстають у навчанні, стають пасивними і не знають, як проявити власні знання.

В. Ординський запропонував рекомендації щодо застосування інтерактивних технологій у навчанні іноземної мови: правильно обрати інтерактивний метод, що відповідає меті уроку, навчальному матеріалу, що вивчається; вдало створити групу, де гармонійно поєднуються знання, психічний розвиток, потенціал здобувачів середньої освіти; учитель має детально планувати урок із використанням інтерактивних технологій, де визначається хронометраж, робота зі здобувачами середньої освіти, критерії оцінювання; учитель під час проведення уроків із застосуванням інтерактивних технологій має дати деякий час учням, щоби вони могли сумлінно виконати вправи з іноземної мови; навчити здобувачів середньої освіти співпраці на уроках з використанням інтерактивних технологій; школярі мають бути поінформованими про мету виконання завдань, послідовність дій [13, с. 56–5].

ЛІТЕРАТУРА

1. Аріян П. Уроки з англійської мови із використанням інтерактивних технологій навчання (педагогічна преса). Київ, 2017. 45–47 с.
2. Берідзе В. До теоретичних засад формування культури мовлення (методика і психологія). Харків, 2017. С. 33–37.
3. Василенко Д. Уроки іноземної мови з використанням інтерактивних технологій (середня школа). Хмельницький, 2018. 17–18 с.
4. Державний стандарт середньої загальної освіти (постанова Кабінету Міністрів України). Київ, 2019. 39 с.
5. Денисенко І. Інноваційні педагогічні технології : навчальний посібник. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. 40–42 с.
6. Ковлак Е. Виправлення недоліків використання інноваційних технологій (загальноосвітня середня школа з поглибленим вивченням іноземної мови). Тернопіль, 2017. 91–93 с.
7. Мірошниченко О. Практичне використання інноваційних засобів навчання (взаємодія здобувачів середньої освіти з інтерактивними технологіями). Харків, 2019. 50–52 с.
8. Ординський В. Інтерактивні технології навчання : навчальний посібник. Київ : КНПУ ім. М.П. Драгоманова, 2019. 56–58 с.
9. Пометун О. Культура використання інтерактивних технологій : навчальний посібник. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. 58–60 с.
10. Пасов І. Взаємодія здобувачів середньої освіти з інтерактивними технологіями : монографія / за ред. В. Коваленко. Київ, 2019. 65–67 с.
11. Chorohova Ch. Teaching and Learning English as a Foreign Language. Kyiv, 2018. 67 p.

К.А. Милеева. Классификация интерактивных приёмов обучения для развития диалогической речи. – Статья.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности применения интерактивных средств обучения на занятиях по английскому языку, приводятся их примеры, анализируется их влияние на успешность соискателей среднего образования.

Ключевые слова: интерактивное обучение, мозговой штурм, аквариум, карусель, ролевая игра, трудности использования интерактивных технологий.

K. Mileeva. Classification of interactive learning techniques for the development of dialogical speech. – Article. Summary. This article discusses the features of the use of interactive learning tools in the classroom in the English language, provides their examples, and also analyzes their impact on the success of applicants of secondary education.

Key words: educational effect, social, personal orientation of communication, behavior, interpersonal.

Л.В. Мороз
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов
Рівненський державний гуманітарний університет
м. Рівне, Україна

РОЛЬОВА ЛІРИКА: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ, ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ВИЗНАЧЕННЯ

Анотація. У статті досліджено теоретичні аспекти рольової лірики та питання її співвідношення з автотсихологічною лірикою. Розглянуто термінологічні проблеми означення рольової лірики. Окреслено місце рольової лірики в системі форм художньої репрезентації автора в поетичному творі.

Ключові слова: поезія, рольова лірика, автотсихологічна лірика, автор, суб'єкт поетичного мовлення, рольовий персонаж.

Термін «рольова лірика», який протиставляється автотсихологічній поезії, достатньо новий і навіть ще не зовсім узвичаєний у літературознавчій практиці.

Безперечно, не підлягає сумніву той факт, що автотсихологічна лірика була і залишається основною формою вираження авторської свідомості, водночас представництво в загальному масиві поетичних творів рольової лірики також є достатньо суттєвим. Очевидною є тенденція (особливо відчутна в поезії ХХ ст.) до розширення як кола митців, що звертаються до рольових форм ліричного самовираження, так і жанрово-стильового і тематичного спектру рольових текстів поезії. Наразі це свідчить про те, що поряд із автотсихологічною рольова лірика відіграє важливу роль у художніх пошуках форм вираження ліричного «я» поетами – представниками різних літературних напрямів та шкіл. Феномен рольової лірики, на відміну (звичайно, до певної міри) від лірики автотсихологічної, є достатньо складним і в належному обсязі ще не опрацьованим сучасним літературознавством, про що, зокрема, свідчать й численні розбіжності в теоретичних рецепціях, в яких дослідники намагаються визначити її основоположні семантичні ознаки.

Важливу ознаку рольової лірики дослідники справедливо вбачають у специфіці її суб'єктної організації, яка передбачає певну форму художньої взаємодії двох типів суб'єктного вияву авторської свідомості – власне автора і його героя, від особи якого організовано розповідь у творі: «Беззаперечною є актуальність питання про форми вираження авторської свідомості в текстах так званої «рольової» поезії («рольової» лірики). У сучасному літературознавстві «рольову» лірику визначено як лірику «неавторського» – чужого я. Іншими словами, в «рольовому» вірші «прямо» – безпосередньо виражено свідомість не автора, але персонажа: суб'єкта свідомості одночасно виявлено об'єктом авторського свідомості» [1, с. 134].

Інші дослідники, навпаки, схильні вбачати риси певної тотожності між власне рольовим і ліричним героєм як двома суміжними формами вияву авторського ліричного «я».

У 6070-ті роки ХХ ст. до проблеми рольової лірики зверталися О. Гаркаві, В. Скобелев, В. Богданов, І. Роднянська та ін., але найбільше уваги характеристиці її теоретичного феномену в цей період приділив відомий російський дослідник Б. Корман, який досліджував її переважно на матеріалі поезії М. Некрасова. Сутність рольової лірики Б. Корман визначав так: «Суть «рольової» лірики полягає в тому, що автор в ній виступає не від свого обличчя, а від імені різних героїв. Тут використовується ліричний спосіб оволодіння епічним матеріалом: автор дає слово героям, суттєво відмінним від нього. Він присутній у вірші, але немовби розчинившись у своїх героях, одягнувши їхню маску...» [4 с. 165].

Серед дослідників рольової лірики немає однастайності не лише стосовно її суб'єктної ідентичності, родової приналежності, типу використовуваного нею героя, але й термінології, що застосовується на означення її художнього феномену.

Найбільш часто вживаним термінологічним синонімом рольової лірики в сучасному літературознавстві є поняття «персонажна лірика». Семантика цього терміна, очевидно, має на увазі аналогію рольового героя лірики з персонажами епічних та драматургічних творів. Одним із перших цей термін запровадив

Г. Поспелов, за концепцією якого «персонажна» лірика охоплює поетичні твори, в яких «об'єктом ліричної медитації стає окрема особистість, яка втілює в собі характерність соціального буття, наділена певними індивідуальними рисами, а іноді і власним ім'ям, і тому може називатися «персонажною» [6, с. 150].

Як синонім рольової лірики термін «персонажна лірика» використовує відомий український дослідник теоретичних проблем поезії М. Ткачук [9, с. 284].

Отже, як можна зробити висновок, загальноприйнятої концепції рольової лірики в сучасному літературознавстві ще не розроблено, відповідно, її художній феномен не ідентифіковано в понятійному обсязі, який би чітко окреслював її художню сутність та визначальні семантичні ознаки. Не уніфіковано й літературознавчу термінологію на позначення цього художнього явища. На нашу думку, із загального числа термінів, запропонованих сучасним літературознавством, найбільш вдалим є саме термін «рольова лірика», що найбільш точно відображає семантичну сутність її явища як лірики, в якій автор говорить не від себе, а від особи уявного суб'єкта мовлення, роль якого він у даному разі виконує (як, власне, і вигаданий ним суб'єкт мовлення виконує, хоча б і фіктивно, роль автора поетичного тексту). Найбільш близький і часто уживаний термінологічний аналог рольової лірики, а саме лірика персонажна, на нашу думку, не зовсім чітко відображає основоположні семантичні ознаки її художнього феномену. Насамперед, змальований у поетичному творі персонаж далеко не завжди виступає суб'єктом мовлення (а лише об'єктом авторського зображення). У цьому неважко переконатися шляхом співставлення поетичних текстів, поєднаних спільною тематикою і образом головного героя. Порівняємо низку поетичних текстів, стилізованих їхніми авторами під знаменитий «Плач Ярославни» – фрагмент найвидатнішої пам'ятки Київської Русі кінця XII ст. «Слово о полку Ігоревім».

Спільним для всіх цих творів є сфокусований у центрі зображення образ головного персонажа – княгині Ярославни, дружини князя Ігоря Святославовича. Водночас з огляду на особливості їхньої суб'єктно-об'єктної організації зазначені поетичні твори можна поділити на три типи.

До першого типу слід віднести твори, побудовані у власне описовій формі, де персонаж (княгиня Ярославна) виступає суто як об'єкт зображення, образ якого змальовується зі слів сторонньої особи – автора, як суб'єкта мовлення поетичного твору:

Ярославна
розвісила на баштах тугу
розпустила плач
над мурави путивля
який звисає на жердках років
і звогчує свідомість [2, с. 132–133].

Змальованого персонажа в даному випадку або взагалі не ідентифіковано як суб'єкта мовлення (Б. Бойчук «Ярославна розвісила на баштах тугу...», Л. Забашта «Ярославна»), або його голос відтворено опосередковано, зі слів особи, співвіднесеної із суб'єктом зображення (О. Стефанович «Плач Ярославни»):

Чуєш? Зозулею хоче злетіти,
Хоче у далеч кудись...
Чув те квиління жіноче, що вітер,
З мурів здійнявшись, доніс? [7, с. 11].

У творах другого типу образ княгині Ярославни з об'єктної суттєво переміщується в суб'єктну площину зображення. У центрі зображення творів цього типу – монолог власне самого персонажа, але його потенційно рольовий статус у даному разі певною мірою обмежений наявністю чітко ідентифікованого авторського «голосу», який виконує функцію рамкового обрамлення «голосу» персонажа, специфічного художнього коментаря до нього.

Твори цього типу, очевидно, мають найбільш логічні підстави бути означеними як «персонажна» лірика, оскільки, попри наявну тут двосуб'єктність, характерну і для лірики власне рольової, пріоритетність у розподілі суб'єктних ролей автор як суб'єкт поетичного мовлення в даному разі залишає за собою і в такий спосіб цілком певно і чітко ідентифікує та диференціює власну суб'єктну позицію і підпорядковану їй позицію свого персонажа:

Сніг. Сніжок.
На княжий теремок.
День і ніч круг нього ходить,
плаче голосок:

– Ой князю, князьочку,
чи ти за Дунаєм?
чи ти на Дону?
Дай про себе вісточку,
бо умру [8, с. 171].

Авторські «вкраплення» у творах цього типу можуть бути більш (С. Гординський «Ярославна») або менш (Л. Первомайський «Плач Ярославни», П. Тичина «Плач Ярославни») розлогими, але розподіл голосів, що виступають суб'єктами поетичного мовлення, тут чітко марковано, в окремих випадках й тим, що голос персонажа відокремлений від авторського лапками (О. Олесь «Плач Ярославни», Яр Славутич «Плач Ярославни», Б. Стельмах «Плач Ярославни»):

Плаче, туже Ярославна,
Сохне, в'яне, як той цвіт:
Закотилось її сонце.
Заступили хмари світ.
«Обернуся я в зозулю,
По Дунаю полечу ...» [5, с. 374].

Також потрібно враховувати й те, що відтворені автором репліки або й цілі монологи його персонажів у випадку, коли вони вводяться в поетичний текст як вкраплення в авторський монолог, не дають підстав говорити про його рольову трансформацію, адже в цілому такий текст залишається автопсихологічним, тобто таким, у якому основним і завершальним суб'єктом мовлення є власне сам автор (у тій або тій його творчій іпостасі), а не уявний персонаж, що виступає в його ролі.

У творах третього типу (Є. Фомін «Плач Ярославни», В. Вовк «Ярославна», В. Коломієць «Варіація») образ княгині Ярославни логічно ідентифікувати як персонажа власне рольового типу. Суб'єктна позиція автора в цих творах не так чітко ідентифікована і диференційована, як у попередньому типі, і фактично винесена за текстові межі твору – в елементи його заголовкового комплексу. Голос автора тут майже повністю «прихований» за голосом персонажа, який «на правах автора» виступає суб'єктом художнього зображення. Персонаж, таким чином, отримує ілюзорний статус «повноправного» і «відокремленого» від автора суб'єкта поетичного мовлення, якого насправді автор уповноважує у своєму творі виконувати певну, заплановану ним художню роль. Мінімізованість автора, його винесення за текстові межі твору спонукає таким чином окреслювати суб'єктну позицію виявленого в тексті персонажа як рольову, псевдоавторську:

Я не жінка, я не древня путивлянка,
Не зегзиця – сиза горлиця без пари.
А весна довкола з вечора до ранку
Розсипає, розсіває зілля-чари.
Мій коханий в половецькому полоні
Б'ється-тужить, тільки вирваться не може [3, с. 28].

Отже, до рольової лірики відноситимемо поетичні тексти, побудовані у формі цілісного мовленнєвого висловлювання, організованого від особи, що дистанційована від автора і не може бути з ним ототожнена з огляду на декларований у творі біографічний, соціально-історичний або гендерний статус суб'єкта мовлення, а також репрезентоване ним коло морально-етичних, ідеологічних, естетичних, екзистенційних цінностей та уявлень.

Окремим різновидом рольової лірики можна вважати й поетичні тексти, які загалом побудовані у формі вислову одного або кількох персонажів, тоді як представництво автора мінімізовано в них до окремих й фрагментарних реплік, що виконують функцію специфічного рамкового елемента, який формально поєднує репрезентовані суб'єктні форми, але не переводить їх у художню площину автопсихологічної форми вираження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анализ лирического стихотворения : учеб. пособие. Москва : Флинта : Наука, 2011. 192 с.
2. Бойчук Б. Вірші вибрані й передостанні. Нью-Йорк : Сучасність, 1983. 200 с.
3. Коломієць Т.П. Багаття на межі. Київ : Радянський письменник, 1984. 134 с.
4. Корман Б.О. Лирика Некрасова. Ижевск : «Удмуртия», 1978. 300 с.
5. Олесь О. Твори : в 2 т. Т. 1. Київ : Дніпро, 1990. 959 с.

6. Поспелов Г.Н. Лирика среди литературных родов. Москва : Издательство Московского университета, 1976. 208 с.
7. Стефанович О.К. Возлюби її до крови. Рівне : Азалія, 2003. 140 с.
8. Тичина П.Г. Зібрання творів : у 12 т. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1983. 737 с.
9. Ткачук М.П. Українська література ХХ століття. Тернопіль : Медобори, 2014. 608 с.

Л.В. Мороз. Ролевая лирика: теоретические аргументы, проблемы терминологического определения. – Статья.

Аннотация. В статье исследованы теоретические аспекты ролевой лирики и вопросы ее соотношения с аутопсихологической лирикой. Рассмотрены терминологические проблемы определения ролевой лирики. Проанализирована роль ролевой лирики в системе форм художественной репрезентации автора в поэтическом произведении.

Ключевые слова: поэзия, ролевая лирика, аутопсихологическая лирика, автор, субъект поэтической речи, ролевой персонаж.

L. Moroz. Role lyrics: theoretical foundations, problems of terminological definition. – Article.

Summary. The article analyzes theoretical aspects of role lyrics and its relation with autopsychological lyrics. Terminological problems of definition of role lyrics are considered. The place of role lyrics in the system of forms of artist's representation in the poetic work is outlined.

Key words: poetry, role lyrics, autopsychological lyrics, author, subject of poetic speech, role character.

УДК 811.131.1

Л.І. Морошану

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри перекладу та мовознавства
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна

І.В. Нікітіна

старший викладач кафедри перекладу та мовознавства
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна

ПЕРШИЙ «УКРАЇНСЬКО-ІТАЛІЙСЬКИЙ СЛОВНИК» Є.Д. ОНАЦЬКОГО

Анотація. Стаття присвячена опису першого українсько-італійського словника, створеного видатним ученим, діячем української культури Є.Д. Онацьким (1941 р.). Наводиться короткий опис українсько-італійської двомовної лексикографії протягом більш ніж півстоліття.

Ключові слова: українсько-італійський словник, Євген Онацький.

Початок українсько-італійської двомовної лексикографії було покладено в Римі в 1941 р. виданням «Українсько-італійського словника» Євгена Онацького (Evghen Onac'kyj. Dizionario ucraino-italiano) [1]. Цей словник став першим серед двомовних українсько-італійських словників, які вийшли в світ набагато пізніше, через більш як півстоліття: «Словник італійсько-український, українсько-італійський» за ред. В.Т. Бусло (1998) [11]; «Dizionario italiano-ucraino, ucraino-italiano» авторів Л. Помпео та М. Прокопович (2005) [2]; «Українсько-італійський словник лінгвістичної термінології» І.І. Магушинця та Т.В. Лазер [10]; «Українсько-італійський тематичний словник» А. Гапон і В. Карпенко [5]; «Італійсько-український, українсько-італійський словник» О. Таланова [12]; «Італійсько-український словник. Українсько-італійський словник» авторів О. Кухар, О. Мединої, А. Воронка (2013) [9]. До створення українсько-італійської двомовної лексикографії мав пряме відношення й один із авторів цієї статті (Л.І. Морошану), підготувавши в 1996 р рукопис «Українсько-італійського, італійсько-українського словника», який через

відсутність матеріальних засобів не був виданий. Автор знайшла можливість опублікувати лише деякі частини цього словника у вигляді методичних посібників [6–8].

Словник Євгена Онацького був виконаний за підтримки Національного інституту культурних зв'язків із зарубіжними країнами (Istituto nazionale per le relazioni culturali con l'estero) і Королівсько-го інституту Східного університету Неаполя (R. Istituto universitario orientale di Napoli), де Є. Онацький багато років працював викладачем української мови. Надрукований був словник у передмісті Риму, м Гроттафєррата, в «Італо-східній друкарні Бадіа ді С. Ніло» (Grottaferrata: Scuola tipografia italo-orientale S. Nilo).

«Онацький Євген Дометійович (псевдоніми – Характерник та ін.; 13 (01) січня 1894 – 27 жовтня 1979 рр.) – журналіст, публіцист, мовознавець, історик культури, організатор наукової праці в Південній Америці, професор (1936). Дійсний член Української вільної академії наук, Наукового товариства імені Шевченка й Українського історичного товариства. Народився в м. Глухів у сім'ї міського вчителя. Закінчив Кам'янець-Подільську гімназію. Навчався у Київському університеті (1912–1917). В Українській Центральній Раді репрезентував Чернігівську губернію. Секретар УЦР (у січні – березні 1918 р.). Керівник прес-бюро, голова дипломатичної місії Української Народної Республіки в Італії (1919–1921). Член Української партії соціалістів-революціонерів. В еміграції – з 1921 р. Професор Вищого східного інституту в Неаполі (1936–1940), лектор Римського університету (1940–1943). У 1943 р. заарештований та ув'язнений німецькими нацистами. З 1947 р. проживав в Аргентині. Голова спілки українських науковців, літераторів і митців в Аргентині. У 1960–70-ті рр. редагував видання «Наш клич», «Дзвін», «Відродження». Автор-фундатор «Української малої енциклопедії» (у 16 кн., 4 т. Буенос-Айрес, 1957–1967), автор студій із біографістики, етнографії, української історіографії кінця XVIII ст., історії української культури, мемуарів. Помер у м. Буенос-Айрес (Аргентина) [13]. Бібліографії праць Є. Онацького присвячена робота М. Гаврилюк [4].

Працюючи в Італії у 1936–1940 рр., професор Євген Онацький викладав українську мову у Вищому східному інституті в Неаполі, а з 1940 р. і аж до арешту нацистською держбезпекою – у Римському університеті. Досі затребуваними є його тогочасні праці: «Українська теоретично-практична граматики для італійців» (1937), «Studi di Storia e di Cultura Ucraina» (1939), «Словник українсько-італійський» (1941), «Основи суспільного ладу», «Чарівне коло та ритуальне оголення» (1938) та ін. [3].

У передмові до Словника автор повідомляє, що статті цього першого українсько-італійського словника розташовані в порядку українського алфавіту; український алфавіт налічує 33 літери: А, Б, В, Г, Ґ, Д, Е, Є, Ж, И, І, Ї, К, Л, М, Н, О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Щ, Ю, Я, Ъ.

Для економії місця словникові статті згруповані за коренями. Перше слово кожної групи розділено на дві частини знаком ||, який залишає спільний корінь зліва. Для інших елементів корінь замінюється знаком -. Іноді через рухливість акцентів в українській мові авторові доводилося або відмовлятися від формування таких груп, або зміщувати знак поділу з кореня.

Алюм||ній, нію, m. alluminio, m; -йовий, а, е d'alluminio.

Як основні форми наводяться називний і родовий відмінки; іноді слова вказуються також у називному і родовому відмінках множини, коли вони мають значні відмінності в словотворі та наголосі. Рід кожного імені також вказано.

Альзас, су, m. Alsazia, f.

Алькальїди, дів, m. pl. alcaloidi, m. pl.

У прикметників вказуються закінчення всіх трьох типів.

Алюр||ний, а, е accurato, lindo: а-на дівчина, ragazza pulita; -ність, ности, f; lindore, m; pulizia, f.

Говорячи про прикметники та про віднесення їх до сильного або слабого типу відмінювання, автор посилається на свою «Українську теоретико-практичну граматику», яку було опубліковано Королівським вищим східним інститутом Неаполя в 1937 р.

Для кожного дієслова дані інфінітив і форми перших двох осіб в однині теперішнього часу дійсного способу. Поряд із недоконаним видом дієслова також зазвичай дається доконаний вид (часто в дужках), і навпаки. Дієслова, які не мають будь-яких вказівок щодо їх виду, наводяться в недоконаному виді.

Наголос вказується в усіх українських заголовних словах (крім односкладових) за допомогою виділеного курсивом голосного. Наголос у формі апострофа перед іншими словами групи вказує на те, що наголос припадає на останній склад спільного кореня.

Альбін||їзм, му, m. albinismo, m; -ос, са, m. malato d'albinismo.

Також про постановку наголосу повідомляється, що «якщо наголос не вказано в словах групи, це означає, що наголос залишається в тому ж складі, що і в першому слові групи. Для тих, хто погано знає

мову, буде легко відрізнити цей акцент від апострофного, використовуваного в українській мові після лабіальних перед голосними є, ї, ю, я» [1, с. 6].

У словнику, крім лексики української літературної мови, є чимало слів, взятих із живих діалектів західної частини України, а саме зі Східної Галичини, Землі Лемків і Карпатської України. Е. Онацький пише: «Цього діалектного впливу неможливо було уникнути, враховуючи, що на сторінках творів українських письменників, таких як Іван Франко, Черемшина, Стефаник, Кобилянська та інших, є багатий пласт діалектних форм. Вони позначені в словнику загальної аббревіатурою «Gal.», яка позначає не тільки Східну Галичину, а й Землю Лемків і Карпатську Україну» [1, с. 6].

Закінчується передмова подяками автора всім, хто допомагав і сприяв появі цієї видатної лексикографічної праці: «Щоб зрозуміти, скільки технічних, моральних і фінансових труднощів довелося подолати автору, досить сказати, що на обкладинці словника він показав 1938 рік, а тепер 1941. Єдина друкована машина, на якій українські друкарі працюють в Італії, – це італо-східна друкарня Бадіа ді С. Ніло з міста Гроттаферрата, якій була дана ця робота. Проте, навіть із найкращою волею своїх керівників, він не міг зробити більше, ніж зробив, оскільки у нього не було обладнання, необхідного для роботи такого розміру».

Автор пише: «Я повинен висловити свою щирю подяку українським монахам Гроттаферрата, завжди пильним і уважним щодо точності друку, і дорогому другу, проф. Альфонсо Фіорентіно, який дуже допоміг у виправленні італійського словникового запасу. Я також хотів би висловити подяку отцю Лаззаро Бересовському з українського ордена Святого Василя Великого, котрий люб'язно надав мені в розпорядження свою дорожню колекцію рідкісних радянських словників, виданих Українською академією в Києві, яку не можна знайти за кордоном. І потім – насамперед – я вдячний покійному графу Бернардіно Барбелліні Аміді, колишньому комісарові Р.І.І., котрий потім героїчно поліг на полях битв у Греції, і дорогому другу, проф. Луїджі Сальвіні, які були справжніми творцями і натхненниками цієї моєї роботи, що, хоч і не ідеальна, безумовно, сприятиме вивченню та розумінню української мови і літератури, які є справжньою душею великого народу, так мало ще відомого» [1, с. 7] (переклад з італійської – Л. М.).

Наведемо приклади словникових статей:

Аля, int. per scacciar via suini.

Аляб||астер, стру, m. alabastro, m; -астровий, а, е alabastrino, d'alabastro.

Аляр, ру, m. rumore, m; chiasso, m; strepito, m.

Аляр||м, му, m. allarme, m; -міст, ста, m. uomo panico, allarmista, m.

Альбатрос, са, m. albatro, m.

Альбігойці, ців, m. pl. albighesi, m. pl.

Альбіноійці, ців, m. pl. Albighesi, m. pl.

Альбо, cong. inv. o, oppure.

Альбо||м, му, m. album, (pl.albi), m; -мний, а, е d'album.

Альбум||н, ну. [-на, ни, f.] albumina, f.

Альвео||ля, -лі, alvèolo, m, -лярний, а, е d'alvèolo.

Альгамбра, ри, f. Alhambra.

Альгебр||а, ри, f. àlgebra, f. -ичний, а, е algebrico.

Альжір,-ру, m. Algeria, f. (regione); Algeri, m. (città).

Альк||ир, -ру, m. alcova, f; -ирик, ка, m. dim.

Альков, ва, m. (-ова, ви, f.) alcova, f.

Алько||голізм, му, m. Alcoolismo, m. [1, с. 20].

Словник Євгена Онацького не втратив своєї наукової ваги і зараз. Він має величезне значення не тільки як інструмент для українсько-італійського перекладу, але і як джерело вивчення лексичного складу і словотвору як української, так і італійської мов у першій половині ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Onac'kyj E. Dizionario ucraino-italiano. Roma, Grottaferrata : Scuola tipografia italo-orientale S. Nilo, 1941.
2. Pompeo L., Prokopovych M. Dizionario italiano-ucraino, ucraino-italiano. Editore : Vallardi A. Collana : Dizionari plus. 2005. 623 p.
3. Бутко С. Із когорти видатних українців із історичної Чернігівщини: Євген Онацький. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <http://www.memory.gov.ua/news/iz-kogorti-vidatnikh-ukraintsiv-iz-istorichnoi-chernigivshchiny-evgen-onatskii>.
4. Гаврилюк М. Бібліографія праць професора Євгена Онацького: 1917–1964. Буенос-Айрес, 1964.
5. Гапон А., Карпенко В. Українсько-італійський тематичний словник. Київ, 2008. 120 с.
6. Дем'янова Л.І. Nomi geografici: Breve dizionario ucraino-italiano, italiano-ucraino. Географічні назви: Короткий українсько-італійський, італійсько-український словник. Odessa : Comitodi Odessa della Società Dante Alighieri, 1999. 41 с.

7. Дем'янова Л.І. Proverbi e modi di dire: Breve dizionario ucraino-italiano, italiano-ucraino. Прислів'я та приказки: Короткий українсько-італійський, італійсько-український словник. Одеса : ОДУ, 2001. 33 с.
8. Дем'янова Л.І. Siglee abbreviazioni: brevedizionario italiano-ucraino. Скорочення і аббревіатури: короткий італійсько-український словник. Odessa : Università Nazionale di Odessa, 1999. 38 p.
9. Кухар О., Медина О., Воронка А. Італійсько-український словник. Українсько-італійський словник / ред. В. Бусел. Ірпінь : Перун, 2013. 1136 с.
10. Магушинець І.І., Лазер Т.В. Українсько-італійський словник лінгвістичної термінології. *Ukrainian-Italian Linguistic Glossary*. URL: https://www.academia.edu/35849850/Ukrainian-Italian_Linguistic_Glossary.
11. Словник італійсько-український і українсько-італійський / ред. В.Т. Бусло. Київ – Ірпінь : Перун, 1998.
12. Таланов О. Італійсько-український, українсько-італійський словник. Київ : Арій, 2012. 544 ст.
13. Ясь О.В. Онацький Євген Дометійович. *Енциклопедія історії України* / редкол.: В.А. Смолій та ін. НАН України ; Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2010. Т. 7. 728 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Onatskyj_Y.

Л.И. Морошану, И.В. Никитина. Первый «Украинско-итальянский словарь» Е.Д. Онацкого. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена описанию первого украинско-итальянского словаря, созданного выдающимся ученым, деятелем украинской культуры Евгением Онацким (1941 г.). Наводится краткое описание украинско-итальянской двуязычной лексикографии на протяжении более полувека.

Ключевые слова: украинско-итальянский словарь, Евгений Онацкий.

L. Moroshan, I. Nikitina. The first “Ukrainian-Italian dictionary” E.D. Onatsky. – Article.

Summary. The article is devoted to the description of the first Ukrainian-Italian dictionary, created by an outstanding scientist, a Ukrainian cultural figure Eugene Onatsky (1941). A brief description of the Ukrainian-Italian bilingual lexicography over half a century is given.

Key words: Ukrainian-Italian dictionary, Yevgen Onatsky.

УДК 378.14

А.М. Найда

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри перекладу,

Дніпровський державний технічний університет,
м. Кам'янське, Дніпропетровська область, Україна

ФОРМУВАННЯ ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТА-ПЕРЕКЛАДАЧА

Анотація. У статті розглядається концепція інтегрального підходу до вивчення особливостей і ролі художнього перекладу як акту міжкультурної комунікації.

Ключові слова: переклад, фахова компетентність, інтерактивне навчання.

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки пріоритетним напрямом підготовки перекладачів із російської мови українською є формування їх фахової компетентності, що передбачає не дослівну передачу сенсу твору, а вміння передавати атмосферу, стиль, манеру написання автора, багатство його мови й естетики. Серед вагомих досліджень у цій царині, спрямованих на вивчення загальних і часткових закономірностей мовленнєво-мисленнєвих операцій перекладача, називають праці таких відомих науковців, як Г. Крінгс, Г. Геніг, Ю. Сорокін. Зокрема, Г. Крінгс метою перекладача вважає побудову «градуйованої» моделі процесу перекладу [1, с. 394], акцентуючи увагу на таких положеннях:

Ментальні процеси, що відбуваються в голові перекладача, є стрижневим компонентом перекладацької діяльності, належачи до сфери перекладознавства.

Предметом вивчення є всі когнітивні процеси, спрямовані на появу кінцевого продукту перекладу, від перших досліджень до останніх коректур.

Таке дослідження перекладацького процесу має емпірично-індуктивний характер.

У перекладознавстві таке широке розуміння перекладу виражене як концепція інтегрального підходу до підготовки перекладачів. Саме тому формування компетентності майбутніх перекладачів вважаємо доцільним починати зі створення на кафедрі методологічних об'єднань, які б дали змогу студентам, починаючи з молодших курсів, долучатися до наукового життя викладачів і студентів кафедри перекладу для ознайомлення з теоретичними основами, питаннями методики, технології й організації науково-дослідницької діяльності, тобто формування теоретичного і практичного підґрунтя для ефективного проведення наукових досліджень студентами як у процесі навчання у виші, так і на практиці. Відвідування подібних заходів сприятиме процесу самовдосконалення студентів на основі природної конкуренції між особистостями дослідників, а також за рахунок вільного обігу інформації про отримані наукові досягнення, процес розповсюдження якої відбувається на загальних зборах у вигляді обговорення результатів досліджень, адже найбільш вдалі ідеї з'являються не лише у лабораторіях, а й на конференціях, бесідах, засіданнях та в інших видах «живого» спілкування.

Також слід звернути увагу на нові технології навчання, зокрема інтерактивне навчання як спеціальну форму організації пізнавальної діяльності. Сутність інтерактивного викладання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної активної взаємодії всіх його учасників, кожен із яких робить у цей процес особливий індивідуальний внесок. Відбувається обмін знаннями й ідеями, адже переклад належить до сфери генетичних контактів, оскільки підтримує зв'язки вітчизняної літератури з іншими літературами. Під поетичною моделлю тексту розуміють його поетичне значення, що не дорівнює значенню підрядника, бо до поетичної моделі входить не лише безпосередній зміст вірша, який до певної міри піддається прозовому переповіданню, а й модель структури вірша. Дослідники висувають вимогу обов'язкового збереження поетичної моделі (або поетичного сенсу) вірша. Внутрішню матрицю поетичного твору складають компоненти, не видимі ззовні, а саме зміст окремої строфи, яким визначаються кількість рядків і рима, авторський набір різних стилістичних засобів – тропів, структурні особливості строфи, звукова структура поетичних рядків (вірш може бути з мелодійним звучанням, може бути зі співзвучністю приголосних звуків чи з неточним римуванням, неповною римою), прагматичний підтекст, іншими словами – намір автора викликати у читача ті самі почуття, реакцію на зображену в творі подію, що і в оригіналі, авторські образи твору, на основі яких будуються головна сюжетна лінія і розвиток теми. У поетичному творі всі елементи – фонетичні, лексичні, синтаксичні, метричні – тісно взаємопов'язані та перебувають у певних відношеннях одне з одним. Головна особливість, яка відрізняє віршовану мову від прози, – це чітка ритмічність малюнка, що легко сприймається. Перекладач віршів має справу із завданням особливої складності: він пов'язаний розміром, римою, кількістю складів і строф, тобто повинен створити своєю мовою твір, який носії цієї мови сприйняли б як поетичний. Розуміння загальних і часткових закономірностей мовленнево-мисленневих операцій дозволяє зрозуміти, що мистецтво поетичного перекладу перебуває під владою двох суперечливих тенденцій: з одного боку, перекладні вірші повинні справляти на читача безпосереднє емоційне враження, а з іншого – мають вносити в літературу щось нове, збагачувати читачів невідомими доти поетичними образами, ритмами, строфами. У першому випадку вони покликані пристосувати чуже мистецтво до сприйняття вітчизняного читача, у другому – розкрити перед читачем різноманітність мистецтва, показати йому красу відмінних національних форм, історичних нашарувань, індивідуальних творчих систем. Аналізування вже відомих перекладів допомагає краще зрозуміти лабораторію перекладача.

Як приклад пропонуємо розглянути діяльність випускниці нашої кафедри Марії Слободяник, яка пише вірші, перекладає, бере участь і перемагає у поетичних конкурсах, видає збірки своїх поезій, аналізує переклади відомих авторів. Протягом навчання студентка постійно працювала над перекладами, писала курсові роботи, присвячені перекладам поетичних творів, виступала на методологічних об'єднаннях, конференціях, організувала презентації своїх збірок і творів сучасних українських поетів і письменників, а тому й обрала тему дипломної роботи «Переклади віршів М. Цветаєвої».

Українською вірші М. Цветаєвої перекладали Василь Стус і Марта Тарнавська. Студентка розглянула переклад Мартою Тарнавською вірша М. Цветаєвої «Моим стихам, написанным так рано...»:

*Ворвавшись, как маленькие черти,
В святилище, где сон и фимиам,
Моим стихам о юности и смерти,
– Нечитанным стихам! –*

Марта Тарнавська у своєму перекладі пише:
*Що вкралися, мов чортики уперті,
В святинище, де сон і фіміам,
Рядкам про справи молодості й смерті
– Нечитаним рядкам! –*

Дієслова «вкралися» і прикметника «уперті» немає в оригіналі. Крім того, це змінює напрям думки М. Цветаєвої, котра пише, що бісенята увірвалися, а не тихо зайшли. Прикметник «уперті» надає героям вірша якості, яких автор оригіналу не надавала. «Справи» молодості й смерті також є доданим словом. У наступній строфі:

*Разбросанным в пыли по магазинам
(Где их никто не брал и не берет!),
Моим стихам, как драгоценным винам,
Настанет свой черед.*

Варіант Марти Тарнавської:

*Що здані на поталу магазинам
(Де їх ніхто не рушить хоч би й раз!),
Моїм цим віршам, мов коштовним винам,
Настане власний час.*

Іменник «потапа» узагальнює сенс усього рядка, перекладач не передає відчуття непотрібності, забутості у зображенні магазинних полиць, зазначених в оригіналі. Дієслово «брати», замінене дієсловом «рушити», створює враження надмірної важкості книг.

Навіть найкращим перекладачам іноді складно передати зміст твору дослівно. Це пов'язано як із авторським стилем, так і з особливою мовою, що ми бачимо у перекладах віршів Марини Цветаєвої. Працюючи з текстом, ми інтерпретуємо та створюємо продукт, який відповідає часу, нашим компетенціям читання двох мов: з якої мови якою перекладають, адже навіть споріднені мови мають різну будову, лексику, фразеологію, синтаксис і т. д. Тому не завжди вдається зробити, наприклад, дослівний переклад із російської українською. Спроба перекладу студентки:

*Моїм віршам, написаним так рано,
Коли й не знала я, що я – поет,
Які зірвались бризками з фонтана
Та іскрами з ракет,
Які ввірвались, наче бісенята,
В святинище, де сон і фіміам,
Моїм, і смерті, й юності присвятам –
Нечитаним віршам! –
Розкиданим в пилу по магазинах
(Де їх ніхто не брав і не бере!),
Моїм віршам, як витриманим винам,
Свій час прийде.*

Також українською вірші М. Цветаєвої перекладав видатний поет В. Стус.

М. Цветасва:

*Неподражаемо лжет жизнь:
Сверх ожидания, сверх лжи...
Но по дрожанию всех жил
Можешь узнать: жизнь!
Словно во ржи лежишь: звон, синь...
(Что ж, что во лжи лежишь!) – жар, вал...
Бормот – сквозь жимолость – ста жал...
Радуйся же! – Звал!
И не кори меня, друг, столь
Заворожимы у нас, тел,
Души – что вот уже: лбом в сон,
Ибо – зачем пел?
В белую книгу твоих тишин,*

*В дикую глину твоих «да»
Тихо склоняю облом лба:
Ибо ладонь – жизнь [5, с. 202].*

В. Стус

*Ну й химерує лжа життєва!
Правду мурує? З брехонь? – Ова!
Жили вузлами в'яжи – це й є
Справжнє життя твоє.
Ніби в житі лежиш: дзвін, плин.
Все, небожителю, геть все – лжа!
Вже і за жимолоттю – сто жал...
– Тим і радій! – Жаль.
Не жури мене, друже, і не кори,
Нам зачаровано душ став.
Отже. Чоло в сон занури,
Бо ж – нащо співав?
До білої книги твого німоття,
До глини воль твоїх спроквола
Покірно схиляю улам чола,
Бо ж долоня – життя [3, с. 43].*

Особливість звукової організації цього вірша добре схарактеризувала О.Г. Ревзина. Дослідниця зазначила, що «у вірші повторюються звуки, які складають звуковий фон слова «життя». У цей звуковий повтор входять слова, що дають оцінку життя, називають фізичний стан людини як розпізнавальної ознаки життя. Ми ще також бачимо додаткові звукові подібності між окремими словами: лжи – жил (повна тотожність), неподаємо – по дрозжанію – ожданія. І ми розуміємо, що виділене на строфічному рівні слово «життя» не лише погоджене зі змістом сказаного, але й надає йому багатогранного значення: «дрожание» життя розкрито у кожному слові, аналогічно тому, як у світі «жизнь» – і в надії, і в омані» [2, с. 420].

Отже, наведений приклад показує, що кафедра готує фахівців, котрі вміють перекладати, передавати атмосферу, стиль, манеру написання автора, багатство його мови й естетики. Як свідчить зарубіжний і вітчизняний досвід, застосування нових технологій і методик викладання матеріалу під час навчання студентів дозволяє підготувати компетентного перекладача.

ЛІТЕРАТУРА

1. Krings H. Translation problems and translation strategies of advanced German learners and French. Tubingen : Narr, 1986. 400 p.
2. Ревзина О.Г. Загадки поетического текста. *Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста.* Москва : Эдиториал УРСС, 2002. С. 418–433.
3. Стус В. Золотокося красуня: Вірші. Київ : Слово і час, 1992. 47 с.
4. Стус В. Листи до рідних. *Василь Стус. Твори : в 4 т. (5 і 6 додатк.).* Львів : Просвіта, 1997. Т. 6 (додатковий). Кн. I. 494 с.
5. Цветаева М.И. Стихотворения. Поэмы. Проза. Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1990. 848 с.

А.Н. Найда. Формирование профессиональной компетентности студента-переводчика. – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается концепция интегрального подхода к изучению особенностей и роли художественного перевода как акта межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: перевод, профессиональная компетентность, интерактивное обучение.

A. Naida. The professional competens formation of future student translator. – Article.

Summary. The article highlights the conception of integral approach to investigate the main features and roles of literary translation and an act of cross-cultural communication.

Key words: conception, literary translation, studies.

О.Д. Присяжна
старший викладач кафедри іноземних мов
Вінницький національний технічний університет,
м. Вінниця, Україна

О.М. Новак
викладач кафедри іноземних мов
Вінницький національний технічний університет,
м. Вінниця, Україна

ТРУДНОЩІ ВИВЧЕННЯ ДІЄСЛІВ РУХУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ЯК ІНОЗЕМНІЙ

Анотація. У статті зосереджено увагу на практичних сторонах вивчення дієслів руху української мови іноземними студентами. Розглянуто деякі теоретичні аспекти дослідження дієслів руху в мовознавстві, подано основні граматичні моделі, використання яких дасть змогу студентам-іноземцям ефективніше та легше засвоїти дієслова руху, а також наведено приклади вправ до цієї теми.

Ключові слова: українська мова як іноземна, дієслова руху, іноземні студенти, граматичні моделі, вправи.

Мета статті – доступно продемонструвати складну для іноземних студентів систему дієслів руху. Стаття вміщує матеріали, які розкривають способи творення, значення та вживання дієслів руху доконаного та недоконаного виду, одноразової та багаторазової дій.

Подано опис і зразки вправ із практичним застосуванням поданого матеріалу в навчальному процесі.

Матеріал статті може бути використано у вишах, на курсах вивчення української мови як іноземної, як додаток до підручника з української мови для іноземних студентів.

У статті розглянуто найбільш вживані дієслова руху, їх форма, значення та ситуації використання.

Схеми, подані у статті, призначені для формування комунікативних навичок, тому містять схеми та графічні зображення у певних комунікативних ситуаціях, де візуально або контекстуально представлено значення дієслів руху, їх граматичне оформлення.

Структура запропонованої моделі викладу матеріалу сприятиме зниженню труднощів засвоєння українських дієслів руху, допоможе створити у свідомості студентів правильний стереотип їх використання.

Першими труднощами для іноземців, у мовах яких різні способи переміщення у просторі передано одним словом, стає різноманіття в українській мові дієслів руху: йти (пішки), їхати (транспорт), пливати (на воді), летіти (у повітрі) і т. д.

Нові труднощі з'являються, коли їм доводиться характеризувати рух на різних ділянках шляху: прийти (з'явитися кудись), піти (покинути якесь місце), ввійти (проникнути всередину) і т. д.

Не менш складним для студентів є використання дієслів типу **ходити – походити, заходити, проходити**. Префікси **за-, ви-, при-, об-, пере-** та ін., що поєднуються з дієсловами типу **ходити** й утворюють дієслова доконаного виду, повідомляють їм про нове значення, відмінне від **ходити**:

Він заходив по кімнаті (початок руху). – *Я сходив за книгою* (результат дії). – *Я сходив донизу* (рух униз).

Не тільки використання, але й запам'ятовування великої кількості значень нових лексичних одиниць викликає труднощі у вивченні української мови як іноземної і вимагає опорних схем, які й запропоновані у статті.

Використання у мові префіксальних дієслів руху ще більше ускладнюється, коли студенти, вже «пов'язавши» префікс із значенням доконаного виду дієслова, дізнаються, що існують префіксальні дієслова руху недоконаного виду: **приходити, заходити, виходити** та ін. Студентам стає незрозумілим, чому *прийшов* означає «він тут» (*Він прийшов на урок*), *приходив* – «був тут, але зараз його немає» (*Він приходив на урок*), *пішов* – значить «його тут немає» (*Він пішов*), *виходив* – «зараз тут, але був у іншому місці» (*Я виходив у коридор*) і т. д.

Усвідомлення переносного значення дієслів **йти** – **ходити** теж вимагає від студентів особливої уваги: *Час іде; Дощ іде; Йти на компроміс; Ходять чутки* і т. д.

Для успішного засвоєння перерахованих мовних явищ, які для українця не є труднощами, а для тих, хто вивчає українську мову як іноземну, є дуже складними, необхідна візуалізація опор для запам'ятовування, а також особлива організація матеріалів у навчальних посібниках [2, с. 3–4].

Зазвичай на практиці знайомство з темою починається з використання дієслова **йти**. Однак ситуації використання саме цього дієслова обмежені та не належать до тих, які варто ототожнювати під час першого знайомства з дієсловами руху. Дієслова **йти** використовується в (прямому значенні) для передачі процесу односпрямованої дії: *Ми йдемо (йшли, будемо йти) у гуртожиток*. Саме значення процесу односпрямованої дії зумовлює вузьку сферу реалізації в мові дієслова **йти**, накладає певні ситуативні обмеження: використовувати дієслова **йти** в теперішньому часі можна практично тільки під час зустрічі (*Куди ти йдеш?*) або для опису (*Коли ми йдемо додому, я купую продукти*), а також для передачі процесу, перенесеного у минуле чи майбутнє (*Я йшов у кінотеатр і зустрів земляка*).

Про вузьку сферу використання дієслова **йти** свідчить той факт, що, введене у комунікативний зразок *Я йду в школу*, воно відіграє допоміжну функцію: відпрацьовується використання знахідного відмінка напрямку. Саме дієслова в цій ситуації не активізується.

Не знаючи специфіки українських дієслів руху, студенти переносять на дієслова **йти** систему використання з рідної мови і вже сформовані раніше навички використання дієслів. Як наслідок, у найбільш повторюваних для студентів ситуаціях спілкування вони неправильно використовують дієслова йти: *Вчора я йшов у театр; Завтра я буду йти в театр*.

Враховуючи ситуації спілкування, необхідно вводити спочатку дієслова з префіксом **пі-, по-** (*піти, поїхати*) для передачі початку або результату дії (*Завтра я піду в театр*) і дієслова, що передають напрямок дії (*ходити*), в минулому часі зі значенням «був, але зараз мене там немає» (*Вчора я ходив у театр*). Дієслова **йти** на цьому етапі наводимо тільки як початкове для словозміни всіх слів цієї групи, а також для словотворення лексичних одиниць.

Комунікативне наповнення перших занять вимагає введення дієслова *ходити* (в минулому часі зі значенням «був там»), *піти, прийти* (в минулому та майбутньому часах). Ці дієслова мають не тільки широку сферу реалізації, а й дають можливість продемонструвати специфічну для української мови передачу руху залежно від односпрямованої чи ненаправленої дії (*ходив, пішов*) і передачі руху на різних відрізках шляху різними дієсловами (*пішов, прийшов*).

Після того, як у студентів сформовано навички використання в простому висловлюванні дієслів «ходив», «піду», «пішов», «прийду», «пришов», вводимо ситуації вживання дієслова «йти». Така послідовність викладу матеріалу відображена в підручнику [5–7].

Труднощі вивчення граматичної теми «дієслова» пов'язані з тим, що, незважаючи на те, що це дієслова передає динамічну дію, викладачі-практики частіше, ніж під час вивчення інших мовних одиниць, використовують статичні малюнки, намагаючись семантизувати складні для розуміння студентами значення та функції дієслів руху. Однак не всі значення таких дієслів вдається візуалізувати. І тоді допомагає контекст, який дозволяє частину інформації подати наглядно, а іншу – опосередковано (побічно).

Для закріплення у свідомості студента асоціацій і розвитку умінь використовувати комунікативні конструкції пропонуємо ряд вправ, зразки яких наведено нижче [5–7]:

Вправа 1. Запишіть словосполучення. Слова в дужках поставте у потрібній формі.

Зайти в (кімната); приїхати до (університет); підійти до (друзі); вийти з (аудиторія); підійти до (магазин); відійти від (лікарня); зайти до (дочка); приїхати до (вона); заїхати до (Ольга Василівна); підійти до (він); під'їхати до (Одеса); від'їхати від (Житомир); відійти від (викладач).

Вправа 2. Прочитайте та запишіть речення. Замість крапок поставте потрібне дієслова.

1. Я ... через дорогу і ... у магазин. 2. Ми ... до Вінниці у жовтні. 3. Арманд ... з Камеруну минулого тижня. 4. До університету він ... на таксі. 5. Після уроків ми ... додому. 6. Хосе ... в університет о 9 годині. 7. Наше місто невелике, тому його можна ... за 2 години. 8. Артем швидко бігає, тому на змаганнях він ... першим. 9. Ірина ... до Вінниці з Києва.

– Скажіть, будь ласка, де можна перейти через дорогу?

– Пройдіть прямо, там перехід.

– Скажіть, будь ласка, де можна купити теплий одяг?

– У магазині.

– Скажіть, будь ласка, як пройти до технічного університету?

- Пройдіть трохи прямо і поверніть ліворуч.
- Скажіть, будь ласка, чим можна доїхати до вокзалу?
- Трамваєм № 6.
- Скажіть, будь ласка, цим трамваєм я доїду до парку?
- Так, звичайно.
- Скажи, будь ласка, з ким ти приїхав в Україну?
- Я приїхав із другом.

Вправа 3. Прочитайте речення. Дієслова в дужках поставте у потрібній формі.

1. Викладач (підійти) до дошки і написав тему. 2. Потім він (відійти) від дошки і (підійти) до столу. 3. Після дзвоника всі студенти (вийти) з аудиторії і (піти) на стадіон. 4. Коли вони (прийти) на стадіон, матч уже розпочався. 5. Сьогодні Андрій познайомився з новою студенткою, яка (приїхати) з Еквадору. 6. Світлана (переїхати) до нашого міста минулого року. 7. Її родина (переїхати) до Вінниці з Харкова. 8. Ми (перейти) через центральну вулицю і незабаром (прийти) до театру. 9. Ми (увійти) в театр о 18 годині. 10. Я (підійти) до афіші і прочитав оголошення. 11. Потім ми (увійти) в зал. 12. Після вистави ми (поїхати) додому. 13. Від театру ми (від'їхати) о 20 годині, а додому (приїхати) о 21 годині 30 хвилин. 14. Цю відстань ми (проїхати) за півгодини. 15. Я (підійти) до свого друга і подякував за чудовий вечір.

Наступним етапом роботи з розвитку комунікативних вмінь є завдання побудувати діалоги, розповіді, історії, поширюючи типові речення, подані у таблицях і схемах, до рівня ситуативних, тематичного висловлювання, а потім – завдання адаптувати типові ситуації та конструкції, які їх обслуговують, «на себе»: опис епізодів зі свого повсякденного життя, складання діалогів у подібних ситуаціях, що сприяє внутрішньому моделюванню. Аналогічна робота проводиться і на етапі систематизації значень не окремого дієслова, а всієї системи дієслів руху.

Читайте. Порівнюйте.

Ми **вийшли** з гуртожитку і **за** 10 хвилин **дійшли** до університету.

Якщо іти швидко, то **за** 10 хвилин можна дійти до університету.

Доїхати до вокзалу можна трамваєм, тролейбусом, автобусом.

Трамваєм доїхати до вокзалу можна за 20 хвилин.

На таксі до вокзалу можна доїхати за 5 хвилин.

За годину ми **пройшли** 5 кілометрів. За 2 години ми пройшли 9 кілометрів.

Автобус за годину проїхав 75 км, а поїзд проїхав 100 км.

Відстань від Вінниці до Києва ми проїхали за 4 години.

✓ *Запам'ятайте!*

префікс + дієслово руху (йти, їхати, летіти ...)

ви-	вийти	виїхати	вилетіти
за-	зайти	заїхати	залетіти
при-	прийти	приїхати	прилетіти
під(і)-	підійти	під'їхати	підлетіти
від(і)-	відійти	від'їхати	відлетіти
про-	пройти	проїхати	пролетіти
до-	дійти	доїхати	долетіти
об(і)-	обійти	об'їхати	облетіти
пере-	перейти	переїхати	перелетіти

Вправа 4. Складіть діалоги.

1) Зразок: Вокзал. Трамвай № 4.

– Скажіть, будь ласка, як мені доїхати до вокзалу?

– До вокзалу можна доїхати трамваєм № 4.

– Дякую.

1. Стадіон. Тролейбус № 6. 2. Університет. Автобус № 12. 3. Ринок. Трамвай № 1. 4. Універмаг. Маршрутне таксі № 40. 5. Аеропорт. Автобус № 10.

2) Зразок: Парк.

– Скажіть, будь ласка, я дійду цією вулицею до парку?

– Так, пройдіть трохи прямо і поверніть ліворуч.

1. Театр. 2. Стадіон. 3. «Промінвестбанк». 4. Аптека № 4. 5. Магазин «Цукерки». 6. Готель «Савой». 7. Технічний університет. 8. Трамвайна зупинка. 9. Ресторан «Південний Буг». 10. Майдан Гагаріна.

Вправа 5. Прочитайте речення. Замість крапок поставте необхідні префікси: **при-, про-, ді-, до-, за-, об-, під-**.

1. Я ... йшов на роботу о 8 годині. 2. Я йшов швидко і за 20 хвилин ... йшов до університету. 3. Автомобілем ми ... їхали цю відстань за 20 годин. 4. Автобусом до Одеси можна ... їхати за 8 годин. 5. Літаком до Одеси можна ... летіти за півтори години. 6. Літак до Києва ... летів о 16 годині. 7. Цю відстань ми ... летіли за 2 години. 8. Ми не могли ... їхати раніше, тому що не було квитків у касі. 9. Максим ... їхав три зупинки на трамваї і **пересів** на тролейбус. 10. Тролейбусом він ... їхав ще дві зупинки і нарешті ... їхав додому. 11. Коли він ... йшов у кімнату, була вже двадцята година. 12. Людина ... ходить за годину 5 км. 13. Ми ... йшли навколо озера і ... йшли до села. 14. Наступного дня до нас ... їхали друзі.

Організація матеріалу передбачає творчий підхід викладача, використання ним різноманітних форм роботи. Наприклад, можна організувати навчальну гру «хто більше і краще», конкурс на знання дієслів руху, запропонувавши студентам визначити, коли можна використовувати подане дієслово, а коли ні. В обох випадках студент має послуговуватися своїм творчим мисленням, а також застосовувати ті мовні одиниці, правильне використання яких у процесі комунікації складає основні цілі та задачі навчання.

Дієслова руху

Сьогодні я **іду** на роботу.

Зараз ми йдемо в театр.

Я біжу до стадіону.

Ми ідемо на море.

Щодня я **ходжу** на роботу.

Щосуботи ми ходимо в театр.

Щоранку я бігаю.

Щороку ми їздимо на море.

щодня	щовівторка	щотижня
щоранку	щосередини	щомісяця

– Ти **часто ходиш** у театр?

– Ви часто ходите в університет?

– Ви часто ходите на екскурсію?

– Ти часто ходиш у парк гуляти?

– Ти часто їдиш у Київ?

– Ви часто їдете на море?

– **Куди ти ідеш?**

– **Я іду в театр.**

– Так, часто. **Щотижня я ходжу** в театр.

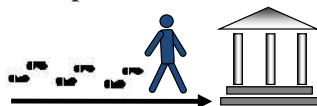
– Так, ми щодня ходимо в університет.

– Так, ми ходимо на екскурсію щосуботи.

– Ні, я інколи ходжу гуляти в парк.

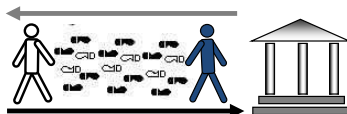
– Так, я їжджу в Київ щомісяця.

– Так, ми щороку їздимо на море.

– **Ти часто ходиш у театр?**

– **Так, я часто ходжу в театр.**

Куди ти ідеш (їдеш)?

Я іду в театр.

Учора я теж ходив у театр.

Я часто ходжу в театр.

Ігор вчора ходив у кіно.

Позавчора він теж ходив у кіно.

Ігор часто ходить у кіно.

Студенти йдуть у музей.

Вони часто ходять у музей.

Куди ти ідеш?

Я іду до Львова.

Влітку я теж їздив до Львова.

Я часто їжджу до Львова.

Ірина їде в Київ.

Торік вона теж їздила в Київ.

Ірина часто їздить у Київ.

Студенти їдуть на екскурсію.

Вони іноді їздять на екскурсію.

Дієслова руху

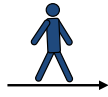
іти – підійти – прийти

Уранці він **іде** в університет.

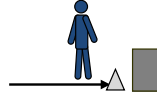
О восьмій годині він **підійшов** до університету.

О восьмій годині п'ять хвилин він **прийшов** в університет.

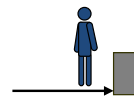
Він **іде**

Він **підійшов**

Він **прийшов**

їхати – під'їхати – приїхати

Ми **їдемо** в Київ. О десятій годині ми **під'їхали** до Києва.

О десятій годині двадцять хвилин ми **приїхали** в Київ.

Ми **їдемо**

Ми **під'їхали**

Ми **приїхали**

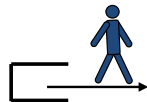
вийти – підійти – зайти

Він **вийшов** із гуртожитку о восьмій годині.

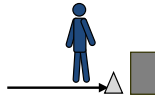
Через кілька хвилин він **підійшов** до бібліотеки.

О восьмій годині десять хвилин він **зайшов** у бібліотеку.

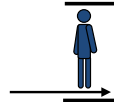
Він **вийшов**

Він **підійшов**

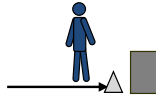
Він **зайшов**

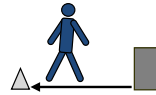
підійти – відійти

Максим **підійшов** до столу, взяв свій зошит і **відійшов** від столу.

Він **підійшов**

Він **відійшов**

✓ **Запам'ятайте!**

іти (йти)

вийти звідки?

вийти звідки?

підійти до кого? до чого?

їхати

виїхати звідки?

виїхати звідки?

під'їхати до кого? до чого?

≠

прийти куди? до кого? до чого?

≠

зайти куди? до кого?

≠

відійти від кого? від чого?

≠

приїхати куди? до кого? до чого?

≠

заїхати куди?

≠

від'їхати від кого? від чого?

Недоконаний вид

входити
виходити
заходити
підходити
відходити
від'їжджати
під'їжджати

Доконаний вид

увійти
вийти
зайти
підійти
відійти
від'їхати
під'їхати

Вправа 6. Прочитайте текст. З'ясуйте значення виділених слів. Запишіть дієслова руху.

Учора ми ходили в театр. Але спочатку ми зайшли до своїх друзів у гуртожиток. Коли ми вийшли з гуртожитку, то зрозуміли, що запізнюємося. Тому ми **взяли** таксі. За кілька хвилин ми під'їхали до театру. У театр ми увійшли **вчасно**.

Минулого тижня Байрон їздив у Київ. Він виїхав о 8 годині. Коли поїзд під'їхав до Києва, Байрон почав **збирати** свої речі. У Київ він приїхав о 12 годині. На вокзалі його зустрічали друзі. Він підійшов до них і привітався. Потім вони підійшли до каси, де Байрон купив квитки до Вінниці **на завтра**. Друзі відійшли від каси, вийшли з вокзалу, взяли таксі і поїхали в **центр** міста. Незабаром вони під'їхали до університету, де навчаються їхні земляки. Друзі вийшли з машини і зайшли в університет.

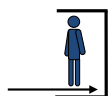
Читайте. Пишіть.

префікс + дієслово руху + знахідний вімінок

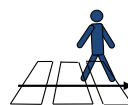
куди?

через що?

зайти в магазин

перейти через вулицю

увійти в бібліотеку

в'їхати в місто

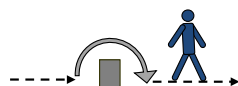
переїхати у Вінницю

перейти на ліву сторону

перебігти через дорогу

обійти що? будинок

об'їхати що? перешкоду

префікс + дієслово руху + родовий вімінок

звідки?

куди?

виїхати з міста

вийти з університету

вийти з кімнати

переїхати з Вінниці до Києва

з Полтави до Одеси

зі Львова до Житомира

до чого?

від чого?

під'їхати до вокзалу

до музею

підійти до вікна

до дошки

від'їхати від вокзалу

від музею

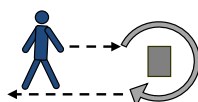
відійти від вікна

від дошки

навколо чого?

обійти **навколо** будинку

об'їхати **навколо** стадіону

префікс + дієслово руху + орудний відмінок

з чим?

з ким?

прилетіти літаком

приїхати автобусом

прилетіти з другом

приїхати разом із сестрою

Подібна візуалізація використовується на всіх етапах навчального процесу:

– під час введення матеріалу візуалізація допомагає зрозуміти та запам'ятати дієслова руху. За допомогою схеми / малюнка, добору ситуацій і з'ясування контексту й узагальнень вдається досягнути однозначності в тлумаченні мовних одиниць, ясності;

– у процесі формування комунікативних навичок схеми можуть бути матеріалізовані опорою для побудови висловлювань, сприяючи створенню проблемних навчальних ситуацій;

– за всіх форм контролю (поточного, поетапного, рубіжного) схеми є основою для створення проблемних мовленнєвих ситуацій, допомагають перевірити рівень знань, навичок і вмінь студентів.

Ми сподіваємося, що використання поданих матеріалів значно полегшить засвоєння складної системи українських дієслів руху, допоможе формуванню навичок і розвитку вмінь використовувати їх у мовленні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вінницька В.М., Плющ Н.П. Українська мова. Практичний курс граматики для студентів-іноземців. Київ, 1997.
2. Гадалина І.І., Городилова Г.Г. Глаголы движения в русском языке : Методическое руководство к комплекту учебных наглядных материалов. Москва, 1989. 45 с.
3. Єдина типова навчальна програма з української мови для студентів-іноземців основних факультетів нефілологічного профілю вищих навчальних закладів України III – IV рівнів акредитації. Київ, 2008. 47 с.
4. Зозуля І.Є., Новак О.М., Присяжна О.Д. Тексти для читання (початковий етап) : навчальний посібник. Ч. 1. Вінниця, 2015. 127 с.
5. Корженко В.Я. Українська мова для іноземців. Початковий етап : навчальний посібник. Ч. 1. Вінниця, 2013. 115 с.
6. Корженко В.Я. Українська мова для іноземців. Початковий етап : навчальний посібник. Ч. 2. Вінниця, 2013. 134 с.
7. Корженко В.Я. Українська мова для іноземців. Початковий етап : навчальний посібник. Ч. 3. Вінниця, 2013. 123 с.
8. Розмовляйте з нами українською мовою : навчальне видання : у 3 ч. / Г.І. Макарова та ін. Київ, 1992. Ч. 1. Вступний фонетичний курс.
9. Український орфографічний словник / за ред. А.О. Свашенко. Харків, 1997.
10. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, Інститут української мови. Київ, 2004.

О.Д. Присяжная, О.М. Новак. Трудности изучения глаголов движения в украинском языке как иностранном. – Стаття.

Аннотація. В статтє сосредоточено внимание на практических сторонах изучения глаголов движения украинского языка иностранными студентами. Рассмотрены некоторые теоретические аспекты исследования глаголов движения в языкознании, представлены основные грамматические модели, использование которых позволит студентам-иностранцам эффективнее и легче усвоить глаголы движения, а также приведены примеры упражнений к данной теме.

Ключевые слова: украинский язык как иностранный, глаголы движения, иностранные студенты, грамматические модели, упражнения.

O. Prysiazhna, O. Novak. Difficulties in studying of the movement verbs in Ukrainian language as foreign language. – Article.

Summary. The article is focused on the practical aspects of studying of the Ukrainian language by foreign students. Some theoretical aspects of the study of verbs of motion in linguistics are considered, the main grammatical models are given, the use of which will enable to master the verbs of movement by foreign students more efficiently and easier, as well as examples of exercises to a given topic.

Key words: Ukrainian as a foreign language, verbs of motion, foreign students, grammatical models, exercises.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПОНЯТИЯ *ОТСУТСТВИЕ* В ГУМАНИТАРНЫХ НАУКАХ

Аннотация. Абстрактное понятие *отсутствие* не только обнаруживает ассоциативные связи и метафорические интерпретации в лингвальном аспекте, но и активно используется во всех гуманитарных науках, в которых наблюдается общность и дифференцирование в отношении понятия *отсутствие*. У литературоведов, философов, психологов и других представителей гуманитарных наук четко прослеживается корреляция понятий *отсутствие* и *пустота*.

Ключевые слова: понятия *отсутствие* и *пустота*, лингвистические, литературоведческие, философские понятия.

Понятие *отсутствие* принадлежит к таким феноменам, которые носят соотносительный характер и реализованы во всех гуманитарных и негуманитарных науках. Способы оперирования понятием *отсутствие* не совпадают, поскольку в каждом частном случае наблюдается трансформация абстрактного в конкретное. Также различны и инструментальные возможности терминологии разных научных дисциплин, поскольку унификации терминов пока нет ни в одной отрасли знаний.

Достаточно часто с помощью данного понятия поясняется семантическое наполнение понятий *пустота* и *отрицание*, что представлено в работах лингвистов. Например, Т.Н. Снитко определяет *пустоту* как отсутствие денотата и референта [7], Н.Р. Суродина, исследуя концепт ПУСТОТА, к числу парадигматических единиц лингвокультурологического поля *пустота* относит *отсутствие* [8].

Наша статья «Корреляция понятия *отсутствие* с понятиями *отрицание* и *пустота*» была посвящена рассмотрению языковых особенностей, с помощью которых данные абстрактные понятия репрезентируются. Нами была выдвинута гипотеза о том, что лексические средства выражения понятия *отсутствия* появились в силу семантической неполноты языковых прототипов *нет* и *без*, так как они не выражали субъективных нюансов, которые приобрели конкретные слова. Применив методику концептуального анализа языковых фактов, мы установили, что понятие *отсутствие* и понятия *отрицание* и *пустота* могут находиться на семантической оси переходности, а их корреляция будет зависеть от материальных репрезентантов [6].

Абстрактное понятие *отсутствие* не только обнаруживает ассоциативные сети и метафорические интерпретации в лингвальном аспекте, но и активно используется во всех гуманитарных науках. За счет этого происходит расширение синонимического ряда, в котором лексема *отсутствие* выступает доминантой. Все это свидетельствует об **актуальности исследования** данного понятия в междисциплинарном аспекте.

Целью статьи является рассмотрение обращений к понятию *отсутствие* литературоведов, философов, психологов и других гуманитариев; оперирование ими синонимическими понятиями для описания сущности человека как феномена, раскрытия проблем его бытия.

Объединение языкознания и литературоведения в одну комплексную науку филологию дает все основания обратить наше внимание, в первую очередь, на понимание данного термина литературоведами.

Проблема существования и отсутствия в литературоведении является, на наш взгляд, одной из ключевых и исследованной в разных аспектах. Использование в литературоведении приемов «незамеченности», литературной маски и стратегии умолчания при создании художественного образа непосредственно связано с понятием *отсутствие*.

В книге «Искусство отсутствовать: Незамеченное поколение русской литературы» автор, обращаясь к истории эмигрантской литературы 1920–1930-х гг., отмечает, что «это поколение легко исчезает из поля зрения, его история вполне может выстраиваться как последовательное удостоверение отсутствия: отсутствия живой и талантливой молодежи в эмиграции, отсутствия внятной идеологии

новой литературы, – вплоть до удостоверения пустоты, скрывающейся за фальшивым образом «молодого поколения». Но ситуация столь же легко переворачивается, становясь историей незамечания, недостаточно внимательного взгляда» [4, с. 83]. Характерно, что модель «незамеченного поколения», возникшая в условиях институционального кризиса, но высокого статуса национальной литературы, активно используется в 1990-е и 2000-е гг. для описания современных сюжетов. Например, размышлениям человека о сущности бытия посвящен роман А.В. Иличевского «Матисс», в котором социальные проблемы философски осмысливаются и находят воплощение в феномене *пустота*. Вербализация этого понятия имеет непосредственное отношение к понятию *отсутствие*. Понятие *пустота*, используемое в романе для описания физического и ментального пространства, имеет ярко выраженную негативную коннотацию. Авторы монографии «Пространство и время в романе А.В. Иличевского «Матисс»: лингвокогнитивный и стилистический аспекты» указывают, что «мотив пустоты особенно актуализировался в литературе XX ст., которое определяют как век научно-технической революции и одновременно как век жесточайшего кризиса гуманизма. Следствие этого кризиса – исчезновение чувства уверенности и надежности, возникновение чувства потерянности и внутренней опустошенности» [12, с. 49]. Данный мотив созвучен с описанием эмигрантской молодежи начала XX в., поскольку молодых литераторов в изгнании охватывают, по словам И. Каспе, те же чувства: «заброшенность», «опустошенность», «потерянность». Как следствие этого, указывает литературовед, «приходится с горечью констатировать ужасающее отсутствие талантливой и, главное, живой, ищущей молодежи» [4, с. 52]. И. Каспе, подводя итог своим размышлениям, пишет: «Таким образом, атрибутика литературной неудачи, сохраняя легкую ауру элитарности, в то же время распространяется на «целое поколение», а сама литература превращается в институт, который социализирует, мобилизует и производит «незамеченных» [4, с. 119]. Обращением к феномену *пустота* характеризуется прежде всего интеллигенция, люди искусства, высокообразованные личности, у которых происходит отсутствие реализации их амбиций и идеалов в реальной жизни.

В начале XX в. в русской литературе наблюдается разделение двух поколений поэтов, в основе которого было различное отношение к не-бытию и бытию. На страницах произведений поэтов-символистов А. Блока, К. Бальмонта, А. Белого раскрывается диалектика *пустоты*. Для них *не-существование* было превыше всего, реальностью для них являлось «отсутствие всего, за исключением отсутствия пустоты» [3]. Поворот к бытию прослеживается на страницах произведений поэтов-акмеистов Н. Гумилева и О. Мандельштама. Их художественно-философские искания, напротив, связаны с мотивом заполнения пустого пространства.

Свою версию неугасаемого интереса к феномену *пустота* с философских и психологических позиций излагает литературовед М.Ю. Гаврилкина: «Чувство потерянности в мироздании, неполноты существования, катастрофичности и бессмысленного тупика поселилось в человеке с утратой Абсолюта, в отторжении от которого дитя цивилизации приняло непосредственное участие. Это поместило человека по другую сторону зеркала: он перестал иметь отношение к совершенным творениям Бога, перестал отражать Его благодать, понимать и оценивать себя через его ценностные ориентиры. Исчезновение абсолютной Истины, согласовывающей весь миропорядок, активизирует в культуре понятие «Пустота». Мир остался без Бога, человек остался один на один с неоформленной вселенной, которой необходимо всякий раз заново задавать координаты смысла, а сама жизнь превратилась в испытание пустотой» [2]. Для славянской ментальности испытание *пустотой*, преодоление и заполнение *пустоты* является не только важным проявлением самореализации личности, но и ответом на вечный шекспировский вопрос «Быть или не быть?».

Роман В. Пелевина «Чапаев и Пустота» построен на символическом понимании пустоты, которая является сквозным мотивом всего произведения. Этот роман является настолько обсуждаемым в литературной критике, что объяснение этому мы видим в том, что в нем сосредоточено понимание *пустоты* от простого обыденного сознания до глубоко философского, заложенного в древней культуре и религии.

В теологии и теософии понимание пустоты неодинаково и не идентично в разных культурах и традициях. Например, в буддизме понятие пустоты связано с состоянием нирваны, которое является синонимичным понятиям *ничто*, *никто* и *нигде*, т. е. полному отсутствию всего. Человек, находящийся в таком психофизическом состоянии, предстает как бессущное существо.

Проводимые параллели и художественная интерпретация *пустоты* В. Пелевиным позволяют сделать вывод о том, что данное понятие является значимым как для славянской, так и для восточной ментальности, рассмотрение его как отсутствующей основы существования человека сближает отдаленные культуры и этносы.

Украинский литературовед Ф.М. Штейнбук в исследовании произведений современной мировой литературы выделяет микротопосы *боли, страдания, чувственности, наслаждения, желания, мышления, свободы, отсутствия* и др. В резюме к разделу, посвященному топосу *отсутствие*, ученый пишет о том, что «анализ разворачивания, бытования и конвергенции топоса *отсутствие* в произведениях современной литературы позволяет прийти к выводам о том, что этот топос характеризуется, с одной стороны, многоуровневой и поливалентной структурой и содержанием, а с другой – существенным продуктивным диалектическим и творческим потенциалом» (перевод наш – О. Р.) [11, с. 80]. Обращает внимание тот факт, что топос *отсутствие* представлен в большинстве анализируемых романов, среди которых «Любовница» Я. Вишневецкого, «Т» В. Пелевина, «1Q84» Х. Мураками, «Музей невинности» О. Памука, «Возможность острова» М. Уэльбека, «Такое» Ю. Издрика, «Коллекция пристрастий...» Н. Сняданко, «Другое тело» М. Павича. Авторы романов, по мнению Ф.М. Штейнбука, используют различные способы и возможности репрезентации топоса *отсутствие*, «однако парадокс заключается, собственно, в том, что коррелят отсутствия актуализируется исключительно при условии присутствия, которое возможно как присутствие телесное» (перевод наш – О. Р.) [11, с. 65–66]. Топос *отсутствие* может быть уже заложен в названии романа, создании вымышленных персонажей, существовании параллельных миров, различных метаморфозах исчезновения и перевоплощения, иногда данный топос представлен как локус сна или смерти, в каждом отдельном случае он имманентный и соотносится с мировосприятием самого автора, его эстетическими идеалами.

Эстетические понятия, сформулированные философами и положенные в основу человеческого бытия, активно влияющие на человеческое сознание, изначально являются противоречивыми по своей сути. Современный польский философ В. Татаркевич, анализируя историю шести фундаментальных понятий эстетики, пишет: «Различались и различаются (как в философии, так и в обыденном мышлении) два вида бытия: то, что является частью природы, и то, что создал человек. Такое различие еще в древности ввели греки, разграничив то, что происходит из природы (*fysei*), и то, что происходит от искусства, или из человеческих произведений (*nomo, thesei*)» [9, с. 8]. Одна из основных категорий эстетики – категория прекрасного. Прекрасными могут быть как естественные пейзажи природы, так и пейзажи – произведения художников-живописцев. Отсутствие прекрасного в жизни человека, неумение видеть и создавать прекрасное приводит к внутренней опустошенности.

Общеизвестно, что познание мира происходит одновременно и с помощью разума, и с помощью чувств, что разделило философов на рационалистов и сенсуалистов. У каждого человека постоянно происходит стремление к «золотой середине», «уравновешиванию» разумного и эмоционального. Неуверенность в правильности выбора нередко приводит к пустоте (по Сартру) или экзистенциальному вакууму (по Франклу).

Современный психолог А.Ю. Большанин в статье «Пустота и экзистенциальный вакуум: перспективы экзистенциальной терапии» сравнивает эти два понятия и приходит к заключению о том, что «согласно Сартру, мы свободны лишь в выборе средств и способов заполнения имеющейся пустоты, но избавиться от нее мы не в силах, равно как и не виновны в ее появлении, поскольку пустота есть основа нашего бытия, а сами мы оказываемся заброшенными некими силами в эту пустоту» [1]. Такое понимание пустоты, которое не зависит от человеческой деятельности, а воспринимается человеком как данность и, в конечном счете, безысходность, безвыходность, замкнутость, отличается от понятия экзистенциального вакуума по Франклу, акцентирующем внимание на том, что все зависит от человека, его воли, его желания что-то изменить и вырваться из этой пустоты.

Философ Ж. Липовецки в работе «Эра пустоты. Эссе о современном индивидуализме» пытается дать объяснение модели существования человека в современном социуме. Мир, в котором живет индивид, постоянно и быстро меняется, приспособиться к внешним условиям жизни, выживать человеку очень непросто. Отсутствие стабильности приводит к переоценке духовных ценностей, материальное все чаще выдвигается на первый план, и, как следствие этого, происходит массовое опустошение, безразличие и апатия, нередко приводящие человека к суициду.

Хотя, как утверждают психологи, собственно пустоты нет, ее не существует, она только ощущается. Ощущение пустоты возникает из-за отсутствия мотивации в достижении целей, связанных либо с проблемами на работе, либо с личной жизнью человека, отсутствием увлечений. Всем украинцам известны слова «Погано, що порожні храми, ще гірше – пустота в серцях», приписываемые разным авторам. У человека, способного любить, пустота в сердце отсутствует, и такой человек придет в храм, чтобы поставить свечку за здоровье ближнего и попросить в молитве мира, добра и благополучия для всех своих близких.

Немецкий философ и психоаналитик Э. Фромм рассматривает любовь как разрешение проблемы человеческого существования. Исследуя вопросы психической сферы жизни человека в книге «Искусство любить», Э. Фромм приходит к заключению о том, что «глубочайшую потребность человека составляет потребность преодолеть свою отделенность, покинуть тюрьму своего одиночества» [10, с. 41]. Чувство любви помогает человеку преодолеть изоляцию и наполнить пустоту положительными эмоциями, которые являются стимулом жить во имя кого-то или чего-то. В любви заложена созидательная сила, стремление дать, а не взять. Поэтому проблема пустоты, опустошенности, отсутствие мотиваций может быть разрешена только самостоятельно, каждым человеком внутри самого себя.

Данной проблеме посвящены известные работы по философии экзистенциализма и психологии «Психика, структура и функционирование» З. Фрейда, «Бытие и ничто» Ж. Сартра, «Ницше и пустота» М. Хайдеггера, а также размышления в книге «Между вещью и пустотой» М.Ю. Лотмана и Ю.М. Лотмана. Психологическое переживание пустоты, ее миромоделирующее значение в жизни человека отражено в разных аспектах в философии и психологии, однако так и не приведено к единому знаменателю. В словах Г. Иванова «Прожиты тысячелетия в черной пустоте. И не прочь бы умереть я, Если бы не «те» из стихотворения «Смилостивилась погода» подчеркивается, что проблемы бесцельности и бессмысленности существования, отсутствия смысла человеческого бытия возникли в уме человека с тех пор, как он превратился в *homo sapiens*. Однако этот вопрос является актуальным, поскольку человек как феномен настолько уникален, что его развитие во многом опережает время, а не расставляет точки над I.

Таким образом, в гуманитарных науках наблюдается общность и дифференцирование в отношении понятия *отсутствие*, четко прослеживается корреляция понятий *отсутствие* и *пустота*. Кристаллизация научных взглядов сосредоточена на человеке как социальном, психическом, биологическом феномене, познающем окружающий мир и восполняющем все ниши отсутствия, которые возникают у него на пути к самореализации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Большанин А.Ю. Пустота и экзистенциальный вакуум: перспективы экзистенциальной терапии. *Экзистенциальная традиция: философия, психология, психотерапия*. 2009. № 14.
2. Гаврилкина М.Ю. Концепция пустоты в романе О. Славниковой : дисс. ... канд. филол. наук. Иркутск, 2013. 176 с.
3. Дерина Н.В., Севастьянова В.С. Преодоление «ПУСТОТЫ» в русской литературе 1910-х годов (Н. Гумилева, О. Мандельштам). *Вестник Челябинского государственного университета, Филология. Искусствоведение*. 2014. Вып. 91. № 16 (345). С. 33–35.
4. Каспэ И.М. Искусство отсутствовать: Незамеченное поколение русской литературы. Москва : Новое литературное обозрение, 2005. 192 с.
5. Липовецки Ж. Эра пустоты. Эссе о современном индивидуализме. Изд-во «Владимир Даль», 2001. 336 с.
6. Радчук О.В. Лексико-грамматическая корреляция абстрактных понятий (отсутствие – отрицание – пустота). *Studia methodologica / Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Jan Kochanowski University in Kielce*. 2015. Issue 41. P. 17–23.
7. Снитко Т.Н. Предельные понятия в Западной и Восточной лингвокультурах. Пятигорск : Изд-во ПГЛУ, 1999. 159 с.
8. Суродина Н.Р. Лингвокультурологическое поле концепта пустота (на материале поэтического языка московских концептуалистов) : дисс. ... канд. филол. наук. Волгоград, 1999. 190 с.
9. Татаркевич В. Історія шести понять: Мистецтво. Прекрасне. Форма. Творчість. Відтворництво. Естет. переживання / пер. з пол. В. Корнієнка. Київ : «Юніверс», 2001. 368 с.
10. Фромм Э. Искусство любить. Москва : АСТ. 2009. 224 с.
11. Штейнбук Ф.М. Конвергенція тілесних мікропосів у сучасній світовій літературі : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. 248 с.
12. Юйин Лю, Соколова Т.И. Пространство и время в романе А.В. Иличевского «Матисс»: лингвокогнитивный и стилистический аспекты. Киев : «Українське видавництво», 2012. 158 с.

О.В. Радчук. Дослідження поняття «відсутність» у гуманітарних науках. – Стаття.

Анотація. Абстрактне поняття відсутність не лише виявляє асоціативні зв'язки та метафоричні інтерпретації в лінгвальному аспекті, а й активно використовується в усіх гуманітарних науках, у яких спостерігається спільність і диференціювання щодо поняття відсутність. У літературознавців, філософів, психологів та інших представників гуманітарних наук чітко простежується кореляція понять відсутність і пустота.

Ключові слова: поняття відсутність і пустота, лінгвістичні, літературознавства, філософські, поняття.

O. Radchuk. Research into the notion absence in humanities. – Article.

Summary. Abstract notion absence has associations and metaphoric interpretations not just in a lingual aspect but is actively used in all humanities which are both similar and different in reference to the notion absence. With literary critics, philosophers, psychologists and representatives of some arts a certain correlation between the notions absence and emptiness is clearly traced.

Key words: notions absence and emptiness, linguistic, literary, philosophic, notions.

УДК 811.161.2:81.373.72:070

В.Р. Розумна

старший викладач кафедри української мови
Державний університет телекомунікацій,
м. Київ, Україна

КОМБІНОВАНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НОВОГО ЗАПОВІТУ В МОВІ УКРАЇНСЬКИХ НЕРЕЛІГІЙНИХ ДРУКОВАНИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Анотація. У статті проаналізовано комбіновані перетворення біблійних фразеологізмів української мови, зокрема новозавітизмів, у текстах нерелігійних друкованих засобів масової інформації; звернено увагу на роль трансформацій фразеологізмів Нового Заповіту в мові нерелігійної преси.

Ключові слова: біблійні фразеологізми, біблеїзми, новозавітні фразеологізми, новозавітизми, трансформація фразеологізмів, нерелігійні друковані ЗМІ.

Постановка проблеми. Фразеологія відіграє важливу роль у складному процесі людського мислення та світовідчуття. Вона є джерелом глибокого пізнання матеріального життя суспільства, поглядів і суспільної практики народу.

До складу фразеології входять біблеїзми – словосполучення, цитати (речення) або слова достеменно встановленого біблійного походження. Вони не є самостійною групою, яка живе за своїми законами та правилами. Навпаки, вони взаємопов'язані з мовною системою, відчувають її зміни та своєрідно реагують на них. Біблійна фразеологія є невід'ємною частиною українського національного світогляду, тому в процесі функціонування зазнає впливів і трансформацій, що відображають особливості українського колориту та характеру.

Популярність Біблії та звертання до біблійних текстів підвищили активність використання біблеїзмів у художніх і публіцистичних текстах, що й зумовило актуальність нашого дослідження. Явище перетворення саме фразеологізмів Нового Заповіту, на жаль, достеменно не вивчене, унаслідок чого виникають певні труднощі в процесі їхнього дослідження.

Мета статті – проаналізувати комбіновані перетворення біблійних фразеологізмів української мови, зокрема новозавітизмів, у текстах нерелігійних друкованих ЗМІ, з'ясувати роль трансформацій фразеологізмів Нового Заповіту в мові нерелігійної преси.

Явище трансформації фразеологічних одиниць у художньому мовленні вже тривалий час привертає увагу дослідників. Різні аспекти функціонування та перетворення фразеологізмів у текстах засобів масової комунікації розглядають С.П. Коновець [9], Н.Г. Скиба [14]. У працях Н.А. Голубевої [4], А.О. Савенко [12] висвітлено функції фразеологізмів у контексті прецедентності. Явища трансформації фразеологічних зворотів у художньому тексті широко проаналізовано в дисертаційній роботі Л.Б. Давиденко [7]. Про символічність фразеологізмів християнського походження, їхні зміни та трансформації внаслідок переосмислення реципієнта зазначає Л.І. Шевченко [16].

У сучасній науковій літературі для характеристики трансформації фразеологічних одиниць використовуються різні терміни: фразеологічні видозміни, перетворення, модифікації, дефразеологізація. Поняття фразеологічної трансформації також по-різному тлумачиться мовознавцями. Т.С. Гусейнова стверджує, що будь-яке відхилення від загальноприйнятої норми, закріплене в лінгвістичній літературі,

а також «імпровізовану зміну в експресивно-стилістичних цілях» слід вважати трансформацією фразеологізму [6, с. 430]. І.В. Арнольд під модифікацією, або трансформацією, фразеологізмів розуміє такі «релевантні зміни в лексичному складі, синтаксичній структурі, семантиці, за яких узуально-стала форма фразеологізму протиставляється його оказіональній формі» [1, с. 89]. Н.О. Бойченко трансформацією стійких сполук називає такі зміни, які викликані їх актуалізацією в особливих контекстуальних умовах, що увиразнюють повідомлення шляхом вираження експресивної інформації [2].

Творча трансформація біблійних одиниць зумовлена виконанням певних стилістичних завдань. Залежно від ставлення авторів до мови та до описуваної проблеми відбувається відбір певних стилістичних засобів, серед яких є й оказіонально перетворені стійкі сполуки, основне призначення яких – підсилити виразність контексту, його гумористичне або сатиричне звучання. О.В. Кунін зазначав, що в разі оказіонального вживання фразеологічних одиниць можливі заміна компонентів, уклінювання слів і перемінних сполучень, часто ускладнене лексичними змінами, додавання перемінних компонентів, синтаксична деформація, ускладнена вклінюванням і лексичними змінами. У разі оказіонального вживання фразеологічних одиниць у певних контекстах вони дають додаткову інформацію, обсяг якої вимірюється ступенем відхилення від їхнього звичайного вживання [10, с. 10].

Цікаво відзначити, що серед науковців немає єдиної думки про способи трансформації фразеологічних одиниць. Одні дослідники не розмежовують семантико-стилістичні зміни та структурні перетворення [15], інші пропонують класифікацію тих видів трансформації, що найчастіше використовуються в публіцистиці [5]. Існують праці, у яких до розгляду беруться або лише структурні трансформації [13], або лише структурно-семантичні [7]. Для класифікації видів фразеологічної трансформації деякі вчені не беруть до розгляду такий важливий тип трансформації, як контамінація фразеологічних одиниць [5]. Проте, незважаючи на відмінність у класифікаціях прийомів фразеологічної трансформації, більшість дослідників виділяють два типи трансформацій – семантичний і структурно-семантичний. Останній, зі свого боку, поділяється на лексичну субституцію, кількісні та якісні зміни, пов'язані з розширенням (нарощенням / поширенням фразеологізму) або звуженням (усіченням чи еліпсисом і фразеологічним натяком чи компресією фразеологічної одиниці), комбіновані зміни або контамінацію фразеологізмів, цитацію або квазіцитацію й алюзійне цитування [14]. У нашому дослідженні ми зосередимо увагу саме на комбінованих перетвореннях фразеологічних одиниць Нового Заповіту, адже такі контекстуальні модифікації фразеологізмів не завжди обмежуються лише одним способом. Особливість цього стилістичного прийому полягає в тому, що під час його реалізації може одночасно використовуватися різна кількість простих способів у різноманітних сполученнях і комбінаціях. Це дозволяє творчо використовувати фразеологічні звороти, зацікавлювати реципієнта, створювати асоціативний елемент, за допомогою якого пам'ять читача знаходить потрібну інформацію, пов'язуючи змінний елемент із первинним.

Під час аналізу ілюстративного матеріалу були виявлені випадки поєднання двох різних видів трансформацій, зокрема синтаксичної та зміни кількості компонентів, наприклад: «*Спочатку було слово. Естонців*» [УМ № 47 (5040), п'ятниця – субота, 15–16 квітня 2016 р.]. У поданому прикладі зустрічаємо парцеляцію (вид синтаксичної трансформації) та додавання нових елементів до структури фразеологізму (структурну модифікацію).

Новозавітизм «не хлібом єдиним буде жити людина» у газетному тексті, зокрема в заголовку, реалізувався по-новому: «*Не хлібом єдиним... А ще й картоплею...*» [ДТ № 10 (256), 19 березня 2016 р.]. Можемо стверджувати, що новостворений фразеологізм поєднав у собі два види одного типу модифікації: усічення (еліпс) і розширення фразеологічної одиниці за допомогою «додавання до її складу нових компонентів» [11, с. 130].

Яскравим прикладом комбінованої трансформації може також слугувати приклад: «*Не сотвори собі... гаранта*» [ДТ № 3 (249), 30 січня 2016 р.], що утворився внаслідок заміни компонента фразеологізму, яка має пряме значення, та редукції кінцевого елемента багатокомпонентної фразеологічної одиниці (пор.: «не сотвори собі кумира»).

Алюзійне цитування також використовується для творення фразеологічних трансформацій, причому цитата-алюзія або певний натяк на оригінальний текст може використовуватися лише тоді, коли її зможе розпізнати реципієнт. У газетному тексті фразеологізм «Хто візьме меч – від меча і загинуть» трансформувалася в «*Хто з автоматом прийде...*» [УМ № 57 (4689), п'ятниця – субота, 18–19 квітня 2014 р.], а слова Ісуса Христа з Нагірної проповіді «Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться» (Мт. 5:9) по-новому відобразилися в такому газетному заголовку: «*Блаженні миротворці... Верховна Рада запросила міжнародну операцію в Україну*» [УМ № 38 (4865), четвер, 19 березня 2015 р.].

У вищевказаних фразеологічних одиницях можемо простежити поєднання алюзійного цитування й усичення кінцевих компонентів.

Ілюстративний матеріал дає підстави стверджувати, що саме редукція фразеологічних одиниць найчастіше використовується в комбінованих трансформаціях. Вона робить висловлювання виразнішими, надає висловленому більшій окресленості. Модифікація звичайної моделі фразеологізму надає нового забарвлення стилістичному функціонуванню фразеологічної одиниці в контексті. Новозавітизми, що зазнали комбінованих перетворень, викликають у читача різні асоціації й уявлення, вражають своєю незвичністю та посилюють експресивність утворених зворотів.

Будь-яка фразеологічна трансформація відбувається з метою створення певного ефекту. Деформації семантики й структури фразеологічних одиниць націлені на те, щоб «оживити, посилити їхню виразність. Головною причиною будь-якої трансформації фразеологізмів є конкретизація їхнього значення, намагання пов'язати семантику, емоціональне і стильове значення з конкретними, неповторними умовами контексту» [3, с. 112].

Модифікації біблеїзмів зумовлені екстралінгвальними чинниками. Зміна суспільних орієнтирів і норм, поява нових явищ і потреба в їхньому найменуванні, посилення експресивних функцій мови зумовили переосмислення фразеологічних одиниць.

Сутність викладеного свідчить про існування процесу семантичного переосмислення біблеїзму, відкидання його морально-дидактичних норм, спрямованого на найменування простих життєвих реалій. Унаслідок трансформації біблеїзм стає органічною частиною тексту, тісно поєднується з його лексичним оточенням, стаючи з ним одним цілим. Перетворені фразеологізми актуалізують свої потенційні властивості, продукують додаткові значеннєві відтінки. У процесі постійного вживання фразеологічна одиниця втрачає значною мірою первинну експресивність: «оказіональне вживання – стилістичний прийом, який дозволяє надати фразеологізму новизни, яскравості та реалізує його потенційні виразні якості» [8, с. 90]. Спостерігається небажана тенденція – перетворення біблеїзмів у штампи. Знищення високого стилю мови, зверненої до Бога, знизило стилістичний рівень, збіднило виразові можливості мови й зосередило увагу на банальному «засобі спілкування».

Висновки дослідження. Біблія – плідне джерело, що надзвичайно широко використовується для поповнення фразеологічного фонду більшості мов світу, особливо тієї його частини, де поширене християнство. Новозавітні фразеологізми становлять важливий і цікавий розділ фразеології української мови, оскільки, з одного боку, є частиною її фразеологічної системи і набувають всіх диференціальних ознак фразеологічної одиниці, а з іншого – мають низку специфічних ознак, зумовлених їхнім походженням і особливою семантикою, а також стилістичною характеристикою та певними функціями в мові.

Частотність появи біблеїзмів у газетному тексті залежить від жанру та тематики публікації. Загалом, більше фразеологізмів уживається в аналітичних статтях, які є всебічним і неупередженим дослідженням автора будь-якої ситуації. Найчастіше такі статті висвітлюють економічні, політичні та соціальні процеси. Незважаючи на те, що обсяг текстів більший, ніж заголовків, новозавітні фразеологізми найчастіше зустрічаються в заголовках. Трансформація новозавітизму використовується для підвищення емоційно-експресивного навантаження, логічного виділення й акцентуації уваги читача.

Використані скорочення:

ДТ – газета «Дзеркало тижня»

УМ – газета «Україна молода»

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка : учебное пособие. Москва, 1990.
2. Бойченко Н.О. Стійкі дієслівні сполуки у публіцистичному тексті: типологічні ознаки та експресивний потенціал : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2002. 19 с.
3. Вакуров В.Н. Основы стилистики фразеологических единиц. Москва, 1983. 175 с.
4. Голубева Н.А. Прецедентные единицы в грамматике: традиции и новаторство. *Высшее образование сегодня*. 2008. № 5. С. 47–49.
5. Горлова В.В. Фразеологизмы как средство выразительности на страницах газет. *Русский язык в школе*. 1992. № 5/6. С. 35–37.
6. Гусейнова Т.С. Трансформация фразеологических единиц как способ реализации газетной экспрессии. Академия, 1997. 439 с.

7. Давиденко Л.Б. Синтаксичні функції і структурно-семантичні модифікації фразеологічних одиниць : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Київ, 1992. 23 с.
8. Зимин В.И. Семантические и формально-структурные варианты фразеологических единиц. *Исследования по русскому языкознанию* : труды ун-та Дружбы народов им. Патриса Лумумбы. Москва, 1970. С. 76–104.
9. Коновець С.П. Комунікативно-прагматичні особливості актуалізації фразеологізмів у дискурсі сучасної преси (за матеріалами іспанських періодичних видань) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05. Київ, 2002. 19 с.
10. Кунин А.В. Фразеологические единицы и контекст. *Иностранные языки в школе*. 1971. № 5. С. 2–15.
11. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови. Київ, 1992. 248 с.
12. Савенко А.О. Прецедентні цитати як різновид дискурсивної фразеології. *Studia germanica et romanica. Серія: іноземні мови, зарубіжна література, методика викладання*. Донецьк, 2009. № 1. С. 141–148.
13. Сербенська О.А. Трансформація фразеологічних одиниць у мові газети. *Вісник Львів. ун-ту. Серія журналістики*. 1978. Вип. 10. С. 72–77.
14. Скиба Н.Г. Активні фразеотворчі процеси в українській публіцистичній і художній прозі кінця ХХ – початку ХХІ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2005. 20 с.
15. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. Москва, 1985. 160 с.
16. Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Український університет», 2001. 478 с.

В.Р. Розумна. Комбинированное преобразование фразеологических единиц Нового Завета в языке украинских нерелигиозных печатных средств массовой информации. – Статья.

Аннотация. В статье проанализированы комбинированные преобразования библейских фразеологизмов украинского языка, в частности фразеологизмов Нового Завета, в текстах украинских нерелигиозных печатных средств массовой информации; обращено внимание на роль трансформаций фразеологизмов Нового Завета в языке нерелигиозной прессы.

Ключевые слова: библейские фразеологизмы, библеизмы, фразеологизмы Нового Завета, трансформация фразеологизмов, нерелигиозные печатные СМИ.

V. Rozumna. Combined transformations of the New Testament phraseological units in the irreligious Ukrainian print media. – Article.

Summary. The article analyzes the phenomenon of biblical phraseological units' combined transformations in particular phraseological units of the New Testament origin in the irreligious Ukrainian print media. The certain attention is given to the role of the New Testament phraseological units' transformations in the irreligious press.

Key words: biblical phraseological units, phraseological units of the New Testament origin, transformation of phraseological units, irreligious print media.

Ю.В. Святюк

кандидат філологічних наук,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

М.В. Петровський

кандидат філологічних наук,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

Л.М. Рубан

кандидат педагогічних наук,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ КАТЕГОРИЗАЦІЇ ЕТНІЧНИХ ГРУП У АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

***Анотація.** Визначено лінгвокогнітивне підґрунття етнічної номінації у сучасній англійській мові. Представлено види етнономінацій на позначення етнічних спільнот залежно від напрямку здійснення номінації (автоетноніми та зовнішні етноніми) і сфери вживання (офіційні етноніми, етнофобізми й етноніми-прізвиська).*

***Ключові слова:** етнічна номінація, автоетноніми, зовнішні етноніми, етнофобізми.*

Етноніміка, тісно пов'язана з історією та етнографією, виступає самостійним розділом ономастики. За ономасіологічного підходу до явищ номінації враховується емоційно-експресивний аспект, прагматика, національні особливості картин світу та її культурологічний аспект.

Актуальність дослідження. Вивчення появи та функціонування етнономінацій надає один з найбільш об'єктивних шляхів розуміння специфічного бачення та членування світу, яке є характерним для колективної етнічної свідомості. Наявність номінативних одиниць на позначення певного етносу свідчить на користь існування етнічних кордонів, сприяє їх уточненню. Стійкість назви народу пов'язана з самим існуванням етносу [1, с. 82]. Аналіз лексики на позначення етнічних спільнот може прислужитися як під час вивчення історії та розвитку окремого етносу, так і під час встановлення характеру контактів між народами.

Мета статті – представити когнітивну основу етнічної номінації та розробити термінологічний апарат для групи одиниць англійської мови, що називають особу за національною ознакою, визначивши співвідношення етнонімів з етнонімами-прізвиськами й етнофобізмами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвістичних студіях головна увага приділялася етимології етнічних назв, їхній семантичній структурі (Л.П. Крисін, Ю.Б. Попова) та моделям творення (С.С. Іванов, Г.Ф. Ковальов, Г.М. Лягошняк, В.А. Никонов, В.І. Супрун). Позначення «чужих» етносів засобами британського варіанту сучасної англійської мови вивчалися здебільшого з огляду на їхню семантику (А.В. Дьоміна, І.М. Кобозева), віднесеність до відповідної сфери вживання (Р. Вачал, А. Міалл) та в історичному ракурсі (М.М. Маковський).

Вклад основного матеріалу. У сучасних лінгвістичних дослідженнях неабиякий інтерес як об'єкт номінації викликає сама людина та різноманітні об'єднання індивідів. Людина виступає однією з таких констант, що організує навколо себе простір і час у картині світу [8, с. 551]. Таким чином, людські спільноти являють особливий інтерес як об'єкт номінації. Однією з причин такої уваги є те, що людина в своїх різноспрямованих проявах стає референтом багатьох функціональних, реляційних та інших імен. Єдина за своєю субстанціональною природою сутність «людина» розпадається в мові на низку номінацій, які відрізняються одна від іншої не тільки за функцією, але й стосовно когось або чогось. Категорія найменування особи покриває різноманітні значення та характеризує людину як носія суспільних

(соціально-професійних, національних) відносин та як істоту біологічну з властивими їй якостями, ознаками й особливостями, які виступають у ній у ще більш диференційованому вигляді [8, с. 530]. Якщо розглядати єдине семантичне значення особи як засіб відбиття та зберігання знань про властивості та діяльність людини, то назви особи належать до ядерної лексики.

Серед етнономінацій загалом та етнонімів зокрема виділяються дві номінаційно різні групи, які мають один і той самий об'єкт номінації (денотат): назви, якими народ називає себе сам – автоетноніми, і назви, які дають йому інші народи, найчастіше сусідні, – зовнішні етноніми.

Використання терміна етнономінації як родового поняття є обґрунтованим стосовно будь-якої назви етносу. Адже сам термін етнономінація загалом не вказує на спрямування номінації – від самого народу чи від інших етнічних спільнот. Це лише назва етносу [3, с. 8], що має об'єднуючу всередині та розрізняючу зовні функції. Розмежування етнономінацій на автоетноніми та зовнішні етноніми як видові терміни необхідне з огляду на різний характер інформації, яка міститься в них. Автоетнонім надає інформацію про самосвідомість, самооцінку, а зовнішній етнонім несе етнічну, територіальну та історичну визначеність та уявлення, яке було у народу, що створив та використовував цю етнонімічну назву [3, с. 7]. Таке уявлення могло відбивати більш-менш об'єктивну характеристику ознак спільноти, яка називалась певним етнонімом, – від зовнішнього вигляду представників етносу до форми вираження ними їхньої етнічної самосвідомості.

Суб'єктивність та емоційна забарвленість особливо зовнішніх етнонімів пояснюється тим, що пізнання нерозривно пов'язане з емоціями, і твердий поділ емоційно-вольової та інтелектуальної сфер навряд чи можливий. Особливе значення має встановлення об'єктивних та суб'єктивних моментів у зовнішніх етнонімах. Форми та типи етнічної номінації, ознаки, яким надаються переваги під час створення назви, є різноманітними та залежать від того, хто користується цим етнонімом – сам народ чи сусідні спільноти.

З множини різних сигналів та стимулів, які зумовлюють вибір тієї чи іншої назви, мовець обирає в кожному конкретному випадку лише те, що для такої ситуації є найбільш релевантним та значущим [5, с. 81]. Маючи для номінації необмежену кількість різних характерних ознак, для самоназивання вибирається одна, найбільш загальна ознака. З іншого боку, назва, що дається «чужому» етносу, буде містити розрізняючу ознаку протиставлення [3, с. 26], що зумовлене опозицією «свій – чужий». Ця опозиція належить до найважливіших, оскільки вона будує світ, суспільство навколо людини відіграє суттєву роль у вивченні та моделюванні групи номінацій особи, якими виступають і номінації людей за національною ознакою. Залежно від того, який колектив досліджується, ми виділяємо в ньому особливе, але завжди чітко розмежування «свої – чужі» [4, с. 325; 8, с. 472]. В індивідуальній, повсякденній свідомості має місце тенденція ототожнювати «своє» або з емотивно нейтральною нормою, або з позитивною оцінкою. «Чуже» ж здебільшого оцінюється нейтрально чи негативно. Власне ім'я *Paddy* (від *Patrick*), що уособлює типового сільського ірландця, вживається самими ірландцями та демонструє позитивне ставлення до представників цього етносу як до «своїх». Зовні на позначення ірландців з позиції «чужі» використовуються антропоніми *Mick* та *Mike* (від популярного у ірландців імені *Michael*) з негативним конотативним компонентом у семантиці етнонімів.

Самоназивання ніколи не буває випадковим, воно соціально та історично зумовлене. Говорячи про зовнішні етноніми, слід зазначити, що вони можуть мати і випадковий характер [3, с. 27], виділяючи та беручи за основу певну зовнішню ознаку чи суб'єктивну оцінку етносу, його спосіб життя, соціальний чи політичний устрій, історичний та духовний розвиток. Такі зовнішні етноніми застосовуються вороже настроєними спільнотами та несуть несхвальні характеристики, з якими сам народ не погоджується. Ці одиниці є результатом суб'єктивного сприйняття, наприклад: *bogtrotter*, *green nigger* – ірландець, *spaghetty bender*, *moustache Pete* – італієць, *wetback* – мексиканець, *commie*, *red* – росіянин. Такий тип етнічної номінації, виділення та різке протиставлення певної, не завжди зрозумілої чи незвичної, ознаки наближає подібні назви до образливих прізвиськ чи навіть інвективів.

Суб'єктивна природа людського світосприйняття та мислення та зокрема суб'єктивний аспект між-етнічних стосунків у соціумі зумовлює появу такої специфічної групи етнономінацій, як етнофобізми. Під *етнонімами* ми розуміємо ті номінативні одиниці, семантика яких виражає нейтральне або навіть позитивне ставлення до певного етносу. Інша група етнономінацій представлена *етнофобізмами*, ономастичними одиницями, які є принизливими, образливими позначеннями тих чи інших етнічних груп, тобто етнономінаціями з негативною аксіологічною оцінкою, що виникли як результат інвективізації імен представників «чужого» народу. Їх виникнення спричинено цілою низкою соціальних факторів,

серед яких найбільш впливовими постають етнічні упередження. Наприклад, етнофобізми *Chink, Chinky* визнаються як грубі, образливі, такі, що несуть упередження стосовно китайців. Подібні антропоніми є не що інше, як згустки реальних або уявних якостей, які приписуються тій чи іншій соціальній чи етнічній спільноті.

Етнономінації, представлені етнонімами та етнофобізмами, виступають формами компактної оцінки «своїх» і «чужих», символами, які входять до складу етнічних портретів та автопортретів [7, с. 83]. Так, на позначення афроамериканців, що досягли успіху, використовуються – *firsts, Jackie Robinson, fat cat*, щодо представників Сходу – *chopstick, little people, ricer, slope*. Автоетноніми *apple (red on the outside, white inside), Uncle Tomahawk* поширені серед індіанців Америки. Вони характеризують останніх як запобігливих підлеглих, підлабузників.

Етнономінації як родові, загальне поняття має специфічний зміст. Якщо розглядати буквально значення, то цей термін може позначати лише визначений етнос, наприклад: *Russians, French, Poles, Czechs*. Сучасні назви етнонімічного характеру, як правило, позначають наднаціональні, етнічно змішані, адміністративно-політичні людські спільноти, наприклад: *British* та *Englishmen (Angles, Welsh, Scots, Irish)*. Постає питання доцільності застосування терміна «етнонім» до суперетнічних єдностей, таких як *Slavs, Celts, Germans, Romans*, чи етнополітичних організмів, які складаються з різних національних спільнот, наприклад: *Americans, Belgians, Indians, Hungarians, Swedes*. Таке використання етнонімів на позначення не лише моноетнічних спільнот та єдностей викликає заперечення чи незручності з боку етнологів або етнографів. З лінгвістичної ж точки зору таке об'єднання подібних назв етнонімічного характеру є виправданим і практично вже закріпилося у відповідній літературі.

За об'єктом номінації та обсягом номінованої спільноти етнономінації розподіляються на макроетноніми та мікроетноніми. Перші охоплюють генетично неоднорідні великі етноси, наприклад: *Russians, Americans, Afro-Americans*. Етноніми другої групи застосовуються до спільнот, члени яких є представниками єдиного племені, народності, нації, народу, етносу. Мікроетноніми об'єднують назви етнонімічного характеру різних за обсягом та ступенем узагальнення груп та спільнот. Важливим є спостереження щодо виявлення опозиції макро-/мікро- у разі формування етнічних прізвиськ: у сфері неофіційних, образливих етнічних назв значно переважають пейоративні позначення жителів цілих держав, політичних союзів, рас безвідносно до їх справжньої, точної етнічної ідентичності. Існування таких макроетнонімів-прізвиськ, як *Yank, yankee-doodle* – американці, *boogie, chocolate, Afs* – афроамериканці, *ricer, dink* – представники східних рас, *Sovs, commo, Ivan* – росіяни та громадяни колишнього Радянського Союзу безвідносно до їх справжньої національної приналежності, можна пояснити виходячи з когнітивних особливостей сприйняття для створення наївної картини світу. Наприклад, макроетнонім-прізвисько *yellow peril* позначає представників всіх східних рас (підстава – думка про те, що населення Китаю та Японії різко збільшиться та представники монголоїдної раси заселять територію Європи); прізвисько *dago* – називає узагальнено представників всіх іспаномовних народів та вказує не стільки на національну ідентичність, скільки на поширене ім'я *Diego*. Мовець, застосовуючи пейоративні номінації та наділяючи інші народи певними якостями, сприймає ситуацію міжетнічного спілкування глобально, нерозчленовано, гештальтно, і не розрізняє, не класифікує «чужих» як представників визначеної національності з усіма властивими ознаками. Оціночна конотація етнонімів та назв етнонімічного характеру (етнонімів-прізвиськ, етнофобізмів) може стати однією з причин порушення або ускладнення міжкультурної комунікації.

Висновки. Вивчення етнономінацій, закономірностей їх виникнення, розвитку та вживання неможливо відокремити від вивчення самих етносів, що сприяє розумінню тих складних процесів, які в своїй сукупності визначають етногенез та етнічну історію будь-якої людської спільноти. Самоназивання як вираження самосвідомості та називання іншими, стереотипізоване усвідомлення ззовні, є однією з найважливіших ознак певної етнічної єдності. Стійкість самого етносу в цілому як соціальної системи виступає умовою відносної стабільності відображення його в свідомості та самосвідомості. Етнономінації (авто- та зовнішні етноніми, етнофобізми й етноніми-прізвиська) несуть певні структури знання, що можуть прислужитися для вивчення та оптимізації міжетнічної комунікації.

Виявлення об'єктивних та суб'єктивних, зумовлених стереотипним сприйняттям представників інших культур та спільнот, моментів сприятиме подоланню кризових процесів та уникненню непорозуміння у міжетнічних стосунках. Етнономінації, крім визначених етносів, як правило, позначають наднаціональні, етнічно змішані, адміністративно-політичні спільноти, що пояснюється сучасним членуванням багатонаціонального світу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Голикова Т.А. Стереотип как этнически и культурологически обусловленный компонент менталитета. Мир языка и межкультурная коммуникация. Барнаул, 2001. С. 80–87.
2. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
3. Ковалёв Г.Ф. Этнонимия славянских языков. Номинация и словообразование. Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1991. 176 с.
4. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. 375 с.
5. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. Москва : Изд-во ИЯ РАН, 1997. 328 с.
6. Леонтович О.А. Системно-динамическая модель межкультурной коммуникации между русскими и американцами : дис. ... докт. филол. наук : 10.02.20. Волгоград, 2002. 570 с.
7. Сорокин Ю.А. Какими себя видят русские и американцы? Когнитивная лингвистика конца XX века. Минск, 1997. С. 81–85.
8. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1997. 824 с.

Ю.В. Святюк, Н.В. Петровский, Л.Н. Рубан. Лингвокогнитивный аспект категоризации этнических групп в английском языке. – Статья.

Аннотация. Выявлены лингвокогнитивные основания этнической номинации в современном английском языке. Представлены виды этнономинаций для идентификации этнических групп в зависимости от направления номинации (автоэтнонимы и внешние этнонимы) и сферы употребления (официальные этнонимы, этнофобизмы и этнонимы-прозвища).

Ключевые слова: этническая номинация, автоэтнонимы, внешние этнонимы, этнофобизмы.

Yu. Sviatiuk, M. Petrovsky, L. Ruban. Linguistic and Cognitive Aspects of Ethnic Groups' Categorization in English. – Article.

Summary. Linguistic and cognitive aspects of ethnic names in present-day English are clarified. Language means of ethnic groups' identification concerning the type of designation (internal and external ethnic names) and the sphere of usage (official ethnic names, ethnophobisms, ethnic nicknames) are revealed.

Key words: ethnic nomination, internal and external ethnic names, official ethnic names, ethnophobisms.

УДК 811.111-3

О.Е. Синявская

кандидат филологических наук,
старший преподаватель кафедры русского языка и литературы,
Киевский национальный лингвистический университет,
г. Киев, Украина

Буй Тхи Ван

студентка четвертого курса
факультета славянской филологии,
Киевский национальный лингвистический университет
г. Киев, Украина

КОНЦЕПТ ДРУГ/FRIEND В АСПЕКТЕ АССОЦИАТИВНОГО ЭКСПЕРИМЕНТА

Аннотация. В статье рассматривается социально значимый для русской и английской лингвокультур концепт «друг». Современное понимание исследуемого концепта устанавливается путем ассоциативного эксперимента, проведенного с помощью носителей русского и английского языков. В результате удалось выделить значительные различия в восприятии концепта «друг» представителями разных лингвокультур.

Ключевые слова: концепт, когнитивная лингвистика, ассоциативный эксперимент.

Когнитивный подход к языку обусловлен необходимостью понять то, как человек способен перерабатывать, трансформировать и преобразовывать массивы информации об окружающей действительности. Показательность данного исследования заключается в выборе социально и морально значимого концепта ДРУГ/FRIEND, репрезентирующего константы культуры носителей русского и английского языков.

Проблема осмысления языковых единиц как структур представления знаний является актуальной, так как по совокупности концептов можно судить о ментальной модели действительности, отражаемой в языке вообще и в языковом сознании конкретных носителей языка, в частности.

Целью настоящей работы является исследование концепта ДРУГ/FRIEND в аспекте ассоциативного эксперимента. Свободный ассоциативный эксперимент был проведен на базе 20 носителей русского языка и 20 носителей английского языка. Участники эксперимента принадлежат к различным возрастным и социальным группам. Информантам предлагалось дать до пяти свободных ассоциаций на слово ДРУГ за короткий промежуток времени. Общее количество ассоциаций, полученное от носителей двух лингвокультур, составляет 200 единиц.

Ассоциативный эксперимент дал следующие результаты среди русскоязычных испытуемых.

В ядерную зону вошло небольшое количество слов, которые составляют лишь 20% от всего количества ассоциаций. Ядерную зону представляют слова: *близкий* (8), *верный* (7), *взаимопонимание* (6). Данные слова наиболее ярко характеризуют представление русских о ДРУГЕ как о верном и близком по духу человеке.

В медиарную зону вошли слова: *доверие* (4), *помощь* (4), *товарищ* (4), *надежность* (3). Эта зона составляет лишь 15% от всех ответов, но демонстрирует важные составляющие концепта ДРУГ, неотъемлемыми качествами которого является взаимное доверие, готовность в любой момент оказать помощь и надежность.

Наибольшее количество ассоциаций (65%) составило периферийную зону, которая была разделена на ближнюю и дальнюю.

Ближнюю периферию представляют слова: *враг* (2), *добрый* (2), *знакомый* (2), *лучший* (2), *мой* (2), *преданный* (2), *разговор* (2), *рыбалка* (2), *смех* (2), *собака* (2), *соратник* (2), *союзник* (2), *хороший* (2). К **дальней периферии** можно отнести слова: *Антон*, *вдруг*, *вместе*, *гараж*, *грибы*, *детство*, *дружбан*, *дружнице*, *единственный*, *закадычный*, *застолье*, *золото*, *камрад*, *контакт*, *кореш*, *любимый*, *необходимый*, *общие взгляды*, *объятия*, *олинг*, *отдых*, *пара*, *по переписке*, *поддержка*, *подруга*, *поезд*, *предательство*, *прогулка*, *психолог*, *работа*, *родной*, *Саша*, *святое*, *собеседник*, *собутельник*, *ссора*, *стол*, *улыбка*, *хоккей*.

Анализ периферийной зоны ассоциаций позволяет выделить среди них определенные тематические группы, отображающие представления русскоязычных носителей о концепте ДРУГ.

1. Качественная характеристика ДРУГА: *добрый*, *преданный*, *хороший*, *закадычный*, *родной*;

2. Избранность ДРУГА: *лучший*, *мой*, *единственный*, *любимый*, *необходимый*, *святое*;

3. Совместные действия и времяпровождение: *разговор*, *рыбалка*, *смех*, *соратник*, *союзник*, *вместе*, *гараж*, *грибы*, *детство*, *застолье*, *общие взгляды*, *объятия*, *отдых*, *по переписке*, *поддержка*, *прогулка*, *работа*, *собеседник*, *собутельник*, *хоккей*;

4. Синонимы слова ДРУГ: *знакомый*, *дружбан*, *дружнице*, *камрад*, *кореш*, *подруга*, *собака* (ср. собака – друг человека);

5. Негативные ассоциации, связанные со словом ДРУГ: *враг*, *предательство*, *ссора*;

6. Глубоко субъективные ассоциации: *Антон*, *вдруг*, *золото*, *контакт*, *олинг*, *пара*, *поезд*, *психолог*, *Саша*, *стол*.

Опрос англоязычного населения показал большее количество однообразных ассоциаций, которые распределились довольно равномерно.

Так, **ядерная зона** составляет около 30% от всего количества ответов. В неё вошли слова: *доверие* (15) и *веселье* (13). У русскоязычных носителей языка, в отличие от англоязычных, слово *доверие* характеризуется меньшей частотностью упоминания и входит лишь в медиарную зону. А слово *веселье* как ассоциация на концепт ДРУГ у русских не зафиксирована.

Медиарная зона представлена словами: *общность* (5), *помощь* (5), *удовольствие* (5), *вместе проводить время* (4), *любовь* (4), *поддержка* (4), *школьный друг* (4). Она также составляет около 30% от всего количества ассоциаций.

В ближнюю периферию также вошло около 30% всех ответов респондентов: *держаться вместе* (3), *детство* (3), *коллега* (3), *переговоры* (3), *приятель* (3), *лето* (2), *надежность* (2), *парень* (2), *попутчик* (2), *путешествие* (2), *праздник* (2), *смех* (2).

Индивидуальные ассоциации составляют лишь 10% и входят в **дальнюю периферию**: *воспоминания, обида, обман, партнёр, печаль, события, сокурсник, соратник, сочувствующий, союзник, супруг, члены семьи*.

Ассоциации, данные англоязычными респондентами и входящие в медиарную и периферийные зоны, можно разделить на следующие тематические группы:

1. Совместные действия и времяпровождение: *общность, вместе проводить время, школьный друг, держаться вместе, детство, коллега, переговоры, попутчик, путешествие, воспоминания, партнёр, события, сокурсник, соратник, сочувствующий, союзник*.

2. Человек, имеющий с кем-либо родственную или любовную связь: *парень, супруг, члены семьи*.

3. Позитивные ассоциации, связанные со словом ДРУГ: *лето, праздник, смех*.

4. Негативные ассоциации, связанные со словом ДРУГ: *обида, обман, печаль*.

5. Синонимы слова ДРУГ: *коллега, приятель, парень, попутчик, партнёр, сокурсник, соратник, сочувствующий, союзник, супруг, члены семьи*.

Проанализировав и сравнив результаты ассоциативного эксперимента, проведенного на базе русско- и англоязычных носителей, можно сделать следующие выводы.

Существенные различия в восприятии концепта ДРУГ русскоязычными и англоязычными носителями наблюдаются уже в ядерной зоне ассоциаций. Наиболее важными характеристиками ДРУГА для русских является *близость, верность и взаимопонимание*; для англичан – *доверие* (которое также присутствует у русскоязычных носителей, но не настолько частотно, и входит лишь в медиарную зону) и *веселье* (которое не зафиксировано у русских, поскольку не является одной из наиболее важных характеристик дружбы).

Медиарная зона, в которую вошли ассоциации русских респондентов, представлена наименьшим количеством слов, которые представляют существенные качества ДРУГА (взаимное *доверие*, готовность в любой момент оказать *помощь* и *надежность*).

Медиарная зона, содержащая ответы англоязычных носителей, представлена большим количеством ответов. Но их семантика довольно близка значению слов, входящих в периферию. Например, *вместе проводить время* и *держаться вместе*; *любовь* и *парень, супруг*.

Анализ периферийной зоны ассоциаций русско- и англоязычных респондентов показал, что совместным для обеих картин мира является представление о ДРУГЕ как о человеке, с которым совместно совершаешь какие-либо действия и проводишь время (у русских: *разговор, рыбалка, смех, соратник, союзник, вместе, гараж, грибы, детство, застолье, общие взгляды, объятия, отдых, по переписке, поддержка, прогулка, работа, собеседник, собутыльник, хоккей*; у англичан: *общность, вместе проводить время, школьный друг, держаться вместе, детство, коллега, переговоры, приятель, попутчик, путешествие, воспоминания, партнер, события, сокурсник, соратник, сочувствующий, союзник*). У русских варианты времяпровождения более разнообразны (*рыбалка, гараж, грибы, застолье, отдых, прогулка, работа, хоккей*), чем у англоязычных респондентов (в основном путешествия и учеба).

Таким образом, в результате проведения ассоциативного эксперимента удалось установить, что для русских большое значение имеет качественная характеристика ДРУГА: *добрый, преданный, хороший, закадычный, родной*; в то время как у англичан она представлена лишь словом *надежность*.

У англичан отсутствует такая важная для русских категория, как «избранность ДРУГА» (*лучший, мой, единственный, любимый, необходимый, святое*).

Среди синонимов слова ДРУГ у русских отсутствуют слова со значением «любимый, родной человек» (*парень, супруг, члены семьи*), но специфичным для них является наличие в синонимическом ряду слова *собака*.

В обеих картинах мира присутствуют негативные значения, ассоциирующиеся с концептом ДРУГ (у русских: *враг, предательство, ссора*; у англичан: *обида, обман, печаль*). Но лишь у англоязычных респондентов присутствуют и положительно маркированные ассоциации (*лето, праздник, смех* и *веселье* в ядерной зоне).

Только русскоязычные носители представили глубоко субъективные ассоциации (*Антон, вдруг, золото, контакт, олинг, пара, поезд, психолог, Саша, стол*).

Ответы русскоязычных респондентов характеризуются большей вариативностью и субъективностью. Это подтверждается тем, что периферийная зона ассоциаций у русских составляет около 65%, в отличие от периферийной зоны у англичан – 40%.

Ассоциативный эксперимент показал, что для русских большое значение имеет качественная характеристика ДРУГА. У англичан отсутствует такая важная для русских категория, как «избранность

ДРУГА». Среди синонимов слова ДРУГ у русских отсутствуют слова со значением «любимый, родной человек». В обеих картинах мира присутствуют негативные значения, ассоциирующиеся с концептом ДРУГ. Но лишь у англоязычных респондентов присутствуют и положительно маркированные ассоциации. Русскоязычные носители представили глубоко субъективные ассоциации. Ответы русскоязычных респондентов, в общем, характеризуются большей вариативностью и субъективностью.

Таким образом, в данном исследовании с помощью ассоциативного эксперимента был проведен анализ русской и английской лингвокультур на основе концепта ДРУГ/FRIEND. Понимание значения этого концепта в русской и английской лингвокультурах демонстрирует как общие, так и отличные черты. Основное отличие в понимании данного концепта заключается в том, что концепт ДРУГ у русских является довольно амбивалентным и неоднозначным. У англичан концепт FRIEND характеризуется большей стабильностью и позитивной маркированностью.

Данный концепт достаточно прочно закреплен в сознании носителей русского и английского языков. Проведенное исследование демонстрирует, что концепт ДРУГ/FRIEND имеет большое значение в языковом сознании как носителей русского языка, так и англичан.

О.Є. Синявська, Буй Тхи Ван. Концепт друг/friend в аспекті асоціативного експерименту. – Стаття.

Анотація. У статті розглядається соціально значимий для російської та англійської лінгвокультур концепт «друг». Сучасне розуміння досліджуваного концепту встановлюється шляхом асоціативного експерименту, проведеного за допомогою носіїв російської та англійської мов. У результаті вдалося виділити значні відмінності в сприйнятті концепту «друг» представниками різних лінгвокультур.

Ключові слова: концепт, когнітивна лінгвістика, асоціативний експеримент.

O. Syniavska, Bui Thi Van. Concept друг/friend in the associative experiment. – Article.

Summary. The article deals with the socially significant for the Russian and English cultural linguistics concept “friend” The modern understanding of the concept under study is established with the help of an associative experiment conducted with the help of native Russian and English speakers. As a result, it was possible to identify significant differences in the perception of the concept “friend” by representatives of different linguistic cultures.

Key words: concept, cognitive linguistics, associative experiment

УДК 81’366;81’2/44

В.І. Сікорака

аспірант кафедри загального мовознавства,
класичної філології та неоелліністики

Інституту філології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

СЛОВОТВІРНІ ТИПИ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ «ТЕРОРИЗМ» У НІМЕЦЬКІЙ, ЧЕСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Анотація. У статті проаналізовано основні словотвірні типи іменників, прикметників та дієслів ТГ «тероризм» у німецькій, чеській та українській мовах, виокремлено найбільш продуктивні з них шляхом зіставлення складників групи.

Ключові слова: тематична група, тероризм, ЗМІ, словотвір, словотвірний тип.

Останнім часом стан безпеки у світі значно погіршився, невпинно виникають нові загрози, тероризм набуває глобального характеру. Мова надзвичайно активно реагує на події, що відбуваються у світі, у ній з’являються нові слова та вирази, що маркують відповідні поняття, ті чи інші події, явища. Тероризм безперервно висвітлюється у сучасних ЗМІ. На основі аналізу матеріалів статей інформаційних ресурсів “Idnes”, “Der Spiegel”, “BBC News Україна” та офіційного веб-сайту Служби безпеки України,

публікованих відповідно чеською, німецькою та українською мовами, виокремлюємо лексичні одиниці, які об'єднані спільною темою, утворюють тематичні групи слів (далі – ТГ) і, своєю чергою, входять до певних семантичних полів.

Характерною рисою сучасних лінгвістичних досліджень є максимальна увага до значеннєвого аспекту мови. Одним із суттєвих внутрішньомовних джерел системності лексики є системність словотворення, яка знаходить своє найбільше вираження в семантично обмежених групах слів. Саме тому словотвірний аспект став враховуватися у дослідженнях семантичних полів та тематичних груп, завдяки чому розширюється можливість повнішого охоплення системних зв'язків у мові. Вивченням семантичних полів займалися такі вчені, як: Й. Тріп, З.Н. Вердієва, Й.А. Стернін, Г.С. Щур, А.А. Уфимцева та ін.; проблематика тематичних та лексико-семантичних груп висвітлювалася у працях Ф.П. Філіна, Л.М. Васильєва, В.Г. Гака, О.С. Ахманової, словотворчу структуру та семантику переважно у зіставному аспекті досліджено Н.Ф. Клименко та Є.А. Карпіловською та ін.

З метою дослідження семантики лексем і відповідних словотвірних моделей ТГ «тероризм» у сучасних німецькій, чеській та українській мовах прийомом зональної вибірки було виділено понад 350 слів у німецькій мові, 270 слів – у чеській мові, близько 280 – в українській, що вживаються на позначення терористичної діяльності та її наслідків.

Одним із найпродуктивніших способів словотвору є морфологічний, який включає афіксальний спосіб або власне деривацію, безафіксний словотвір та словоскладання. Основними засобами афіксального словотвору є суфікси, префікси та їх комбінація. Порівняння словотвірних моделей у німецькій, чеській та українській мовах засвідчує наявність певних відмінностей у частиномовному вимірі, тому вважаємо за доцільне розглядати словотвірні моделі за відповідними частинами мови.

1. Словотвір іменників ТГ «тероризм»

У німецькій мові в утворенні іменників найбільш уживаними словотвірними моделями є словоскладання, експліцитна та імпліцитна деривація, а також аббревіація. Найбільш продуктивним з-поміж них є словоскладання. Субстантивовані композити завжди мають другим складником іменник, першим компонентом може виступати атрибутивний компонент [2, с. 87]:

1) іменник: *das Muslimbruderschaft, der Staat(s)terrorismus, der Fingerabdruck, die Terrorarmee, die Bodentruppe, die Rettung(s)action* [8];

2) прикметник: *der Schwarzmarkt (der schwarze Markt), die Spezialkräfte (die spezielle Kräfte), der Militärpolizist (der militärische Polizist), die Sonderpolizei (die sondere Polizei), der Nationalterrorismus (der nationale Terrorismus)* [8];

3) дієслівна основа: *der Sprengstoff, die Schußwaffe, der Sprengsatz* [8];

4) прислівник: *der Rechtsterrorismus; der Rechtsextremist* [8];

5) займенник: *der Selbstmordattentäter, der Selbstmordgürtel* [8].

Окремою групою складних іменників у ТГ «тероризм» можна вважати слова без з'єднувального елемента, такі іменники на письмі оформлюються дефісом, наприклад: *die Terror-Warnstufe, die Terror-Botschaft, die Terror-Drohung* [8]. Високопродуктивними виявляються також складноскорочені слова, тобто поєднання аббревіатури та іменника, наприклад: *der ISIS-Terrorist, die IS-Propaganda, die TNT-Explosion, der IS-Terror* [8].

В утворенні іменників ТГ «тероризм» у німецькій мові поширеною є експліцитна деривація. Продуктивними, зокрема, є суфікси -er, -ung, наприклад, *der Angreifer, der Täter, die Bombardierung, die Fahndung* [8]. Також використовуються запозичені суфікси -ist, -ismus, наприклад, *der Dschihadist, der Terrorist, der Separatist, der Extremist, der Terrorismus* [8].

Продуктивним способом словотвору іменників ТГ «тероризм» німецької мови є також конверсія, її найбільш поширеним видом є субстантивація, наприклад, *schaden – der Schaden, schießen – das Schießen, schwer verletzt – der Schwerverletzte, bewaffnet – der Bewaffnete* [8]. Кількість префіксів, використовуваних у словотворі ТГ «тероризм» німецької мови, значно менша, ніж суфіксів, і семантично вони набагато «бідніші». Серед іменників, утворених префіксальним способом, виділено лише слова з префіксами заперечення чи негативного значення miss- та un-, наприклад, *der Missbrauch, die Misshandlung* та відповідно *der Unfall, der Untat* [8].

Як зазначалося, найбільш продуктивним способом словотвору у ТГ «тероризм» виступає деривація. Активними компонентами у творенні іменників ТГ «тероризм» чеської мови є суфікси, які виступають, зокрема, активними допоміжними показниками роду. Вони з різною інтенсивністю представлені у проаналізованих словотвірних типах. Іменники можуть утворюватися шляхом поєднання дієслівної

основи (ДО), іменникової основи (ІО), прикметникової (ПО) чи числівникової основи (ЧО) та вищезазначених суфіксів. Для утворення іменників чоловічого роду характерним є використання суфіксів -tel, -es, наприклад, *pachatel* (ДО + суфікс -tel), *běženec, ozbrojenec* (ДО + суфікс -es), та латинського суфікса -ista, наприклад, *policista, extremist* (ІО + суфікс -ista), *civilista, separatista* (ПО + суфікс -ista) [7].

Значна кількість іменників ТГ «тероризм» утворена поєднанням суфікса -ík (-ník). О.В. Антоненко дотримується думки, що цей тип походить із категорії імен на позначення носія ознаки, що утворювалися за допомогою іменникового форманта -ík, який своєю чергою приєднувався до прикметникового суфікса -n-. Проте багато учених не погоджуються з цим твердженням, зокрема у викладі авторів історичної граматики чеської мови цей суфікс виник шляхом поєднання нового форманта віддієслівних та відіменникових прикметників із суфіксом -ík, за допомогою якого утворювалися назви носіїв ознаки. У сучасній чеській мові цей суфікс набув можливості приєднуватися безпосередньо до дієслівних основ, наприклад, *bojovník, uprchlík, výcvik, příslušník*; менш продуктивною є формула ІО + суфікс -ík (-ník), наприклад, *atentáčník, útočník* [1, с. 52; 7].

Продуктивними у творенні іменників чоловічого роду також є суфікси -oun, -ek, характерні для позначення засобів для здійснення терористичної діяльності, наприклад, *letoun* (ДО + суфікс -oun), *opasek* (ДО + суфікс -ek) [7].

Іменники жіночого роду творяться шляхом додавання суфіксів або відповідних закінчень, зокрема, -k(a), -n(a), -ost, наприклад, *složka, přestřelka* (ДО + суфікс -k(a)), *jednotka* (ЧО + суфікс -k(a)), *výbušnina* (ІО + суфікс -n(a)), *obrana* (ДО + суфікс -n(a)), *civilnost* (ІО + суфікс -ost), *bezprávnost* (ІО + суфікс -ost) [7].

Слова середнього роду у тематичній групі «тероризм» зустрічаються дуже рідко й утворюються з допомогою суфікса -ě, наприклад, *tábořiště* (ІО + суфікс -ě) [7], низька частотність пояснюється перш за все тим, що характерними для цієї ТГ є вживання лексики на позначення назв діячів, мети, способів і методів терористичної діяльності – для таких лексем суфікси творення іменників середнього роду не є характерними.

Менш продуктивним способом словотвору ТГ «тероризм» у чеській мові, на відміну від німецької, є словоскладання. Словотворчим афіксом найчастіше виступає інтерфікс -e-, з допомогою якого поєднуються твірні основи, наприклад, *sebevrah* [7]. Активним способом словотвору у чеській мові виступає аббревіативне скорочення слів. Складноскорочені слова використовують для позначення матеріалів та речовин (що досить часто використовуються з терористичною метою), наприклад, *TNT – trinitrotoluen, PENT – pentaerythritetranitrát* [7].

Префіксальний спосіб творення іменників у чеській мові досить розвинений. Проте, на відміну від суфіксації та словоскладання, префіксальним способом утворена порівняно менша кількість іменників. Найбільш продуктивними префіксами ТГ «тероризм» є: o-, pře-, při-, pod-, наприклад, *přestřelka, obrana, příslušník, podvodník* [7].

Дослідженням встановлено, що українськомовні ЗМІ досить часто використовують аббревіативні сполуки у контексті висвітлення терористичної діяльності та боротьби з нею. Відповідні лексеми позначають назви суб'єктів і об'єктів протидії терористичній діяльності та безпосередніх суб'єктів здійснення збройної агресії, наприклад: *АТО – антитерористична операція, ООС – Операція Об'єднаних сил, АТЦ – Антитерористичний центр, КПВВ – контрольно-пропускний пункт в'їзду-виїзду, СБУ – Служба безпеки України, ОМСБР – окрема мотострілкова бригада, НЗФ – незаконне збройне формування, ДНР – Донецька народна республіка, ЛНР – Луганська народна республіка, спецоперація, Нацгвардія, Нацполіція* [3; 6].

На другому місці за кількістю іменників ТГ «тероризм» стоїть суфіксальний спосіб словотворення. Найчастіше для утворення нових слів використовуються такі суфікси, як: -ок, -ик, -ач, -ник, -ист (іст), -ець: *ватажок, передок, силовик, бойовик, заручник, командувач, вербувальник, нападник, терорист, сепаратист, найманець, ополченець* [3; 6].

До активних способів словотвору ТГ «тероризм» в українській мові варто віднести також спосіб основокладання: *блокпост, міномет, гранатомет, кулемет, бронемашина*, а також перехід з однієї частини мови в іншу, зокрема найбільш вживаним у сучасних ЗМІ позначенням поняття «військовослужбовець» є слово *військовий* та мирного населення, яке постраждало внаслідок збройних нападів, – *цивільний* [3; 6].

2. Словотвір прикметників ТГ «тероризм»

Словотвір прикметників у німецькій мові не має суттєвих відмінностей від словотвору іменників, проте група прикметників є меншою за чисельністю. Тут також домінує словоскладання та суфіксальна деривація. Зазвичай другим складником є власне прикметник, першою може бути як прислівник, так і іменник чи прикметник, наприклад, *rechtsextremer, linksradikaler, bedrohungsorientiert, islamistisch-terroristisch* [8].

Найважливішим завданням дериваційних суфіксів є синтаксична транспозиція іменників та дієслів у прикметники, і частіше, ніж у іменників, із цим не пов'язана подальша семантична модифікація. До найпродуктивніших суфіксів належать -isch, -lich, -d, -ig, -los, -bar, наприклад, *mutmaßlich*, *geheimdienstlich*, *drohend*, *schießend*, *auswärtig*, *blutig*, *obdachlos*, *unmittelbar*. Поширеною є транспозиція дієслів у прикметники, наприклад, *bewaffnet*, *gefälscht* [8].

Префіксальний спосіб творення прикметників дуже слабо розвинений; префікси, які беруть участь у творенні іменників, вживаються і для утворення прикметників [4, с. 348]. Префікс un- творить негативну семантику похідного слова, якщо твірна основа називає нейтральну чи позитивну оцінку, наприклад, *unbekannt*, *unbewaffnet* [8]. Префікс miss- також має негативне значення та нерідко бере участь в утворенні прикметників, наприклад, *missbräuchlich* [8]. Отже, система словотвору іменника у німецькій мові дуже схожа з системою словотвору прикметника.

У чеській мові прикметники утворюються переважно суфіксальним та префіксальним способом. Найбільш продуктивними та вживаними є -ný, -ový, -ský, -ní, наприклад, *útočný*, *ultrapravicový*, *islámský*, *vojenský*, *konspirační*, *migrační*, *zahraniční* тощо, мотивувальними словами виступають відповідні іменники [7].

Префіксальний спосіб творення прикметників ТГ «тероризм» у чеській мові, як і у німецькій, розвинений досить слабо. Для творення прикметників використовуються такі самі префікси, як і для творення іменників: ne-, anti-, bez-, pro-, proti-, z-, наприклад, *nelidský*, *antiteroristický*, *proruský*, *protiteroristický*, *bezpilotní*, *bezbranný*, *zlikvidovaný*, *zraněný* [7]. Лексем, утворених шляхом словоскладання, серед дібраних лексем не виявлено.

На відміну від німецької та чеської мов, у ТГ «тероризм» української мови розвинені префіксальний, суфіксальний та префіксально-суфіксальний способи словотвору прикметників. Лексеми ТГ «тероризм» утворюються переважно шляхом поєднання префіксів та суфіксів з прикметниками або іменниками, наприклад: *протиповітряний* = *проти* + *повітряний* (ПО), *контрпропагандистський* = *контр* + *пропагандистський*, *досудовий* = *до* + *судовий* (ПО), *контррозвідувальний* = *контр* + *розвідувальний* (ПО), *антитерористичний* = *анти* + *терористичний* (ПО), *міжконфесійний* = *між* *конфесіями* (ІО), *міжетнічний* = *між* *етносами* (ІО), *міжнаціональний* = *між* *націями* (ІО). Варто зазначити, що слова, утворені префіксально-суфіксальним способом, є переважно похідними від лексем, що були утворені суфіксальним способом [3; 6].

3. Словотвір дієслів ТГ «тероризм»

Творення дієслів відрізняється від словотвору іменників і прикметників. Творенню німецьких дієслів ТГ «тероризм» притаманний префіксальний спосіб. У німецькій мові префікси можуть бути відокремлюваними та невідокремлюваними, тому вони можуть доповнювати, уточнювати значення дієслова або повністю його змінювати [5, с. 27]. До невідокремлюваних префіксів належать be-, er-, ent-, ver-, zer-, miss-, наприклад, *befreien* (*freien*), *betanken* (*tanken*), *erschließen* (*schießen*), *ereignen* (*eignen*), *entführen* (*führen*), *verüben* (*üben*), *zerstören* (*stören*), *missbrauchen* (*brauchen*) [8].

У тематичній групі «тероризм» у німецькій мові наявні також дієслова з відокремлюваними префіксами, у реченні відокремлювана частина дієслова завжди ставиться у кінець речення: *Die Ermittlungen wegen eines terroristischen Motivs laufen unverändert weiter, wie die Polizei erklärte* [8]. Найбільш вживаними є дієслова з префіксами: an-, auf-, aus-, ein-, zurück-, zusammen-, über-, наприклад, *angreifen* (*greifen*), *aufhalten* (*halten*), *ausbrennen* (*brennen*), *eindämmen* (*dämmen*), *zurücklassen* (*lassen*), *zusammenschließen* (*schließen*), *überwachen* (*wachen*) [8].

До поширених дієслівних суфіксів ТГ «тероризм» належать, зокрема, такі суфікси, як -ig, -el, наприклад, *beschuldigen*, *handeln*, найбільш продуктивними вважаються запозичені із французької мови суфікси -ier, -isier, -izier, наприклад, *attackieren*, *evakuieren*, *explodieren*, *patrouillieren*, *reduzieren*, *reduzieren*, *radikalisieren*, *identifizieren* [7].

Дієслова ТГ «тероризм» німецької мови також можуть утворюватися шляхом поєднання основ недієслівних частин мови та інфінітивних суфіксів, наприклад, *inhaftieren* (*арештувати*), утворене від виразу *in Haft nehmen* (*брати під варту, арештувати*), проте цей спосіб творення дієслів не можна вважати характерним для творення лексем цієї ТГ [8].

Для словотвору дієслів у чеській мові використовують два основні способи: префіксація та суфіксація. Основним засобом творення дієслів доконаного виду виступає префіксація, а дієслів недоконаного виду – суфіксація. Продуктивним способом переходу дієслів із недоконаного виду в доконаний є їх перфективізація, тобто приєднання до простих основ недоконаного виду префіксів z-, za-, po-, ob-, od-, pře-, vu-, наприклад, *zranit*, *zavraždit*, *postřílet*, *obsadit*, *odsuzovat*, *přestřet*, *vyhrožovat* [7]. Приєднання префікса, як правило, змінює не лише структуру, але й лексичне значення дієслова.

Дієслова недоконаного виду у чеській мові утворюються шляхом приєднання суфіксів -ova-, -va-, -a-, -e- (-ě)-, наприклад, *destabilizovat, explodovat, terorizovat, unikat, bojovat, střilet* [7]. Прийнято також вважати, що німецькі суфікси (запозичені з французької мови) -ier, -isier, -izier у чеській мові відповідають дієсловам із суфіксом -ova-, пор., *blokieren – blokovat, likvidieren – likvidovat, informieren – informovat* [7, 8]. Проте дієслівна лексика у чеській мові більш різноманітна, вона, як видається, представлена більш широко, ніж у німецькій мові.

Найбільш продуктивним способом творення дієслів в українській мові вважається префіксальний, що стосується також і лексем ТГ «тероризм». Дієслова утворюються шляхом приєднання префіксів від-, за-, зне-, на-, об-, по-, проти-, роз- до інших дієслів, причому префікси можуть надавати дієслову зміни відтінку або кардинальної зміни значення: *відбити, відстояти, загинути, захопити, замінувати, завдати, зашкодити, знешкодити, нанести, обстріляти, поранити, протидіяти, протистояти, розмінувати* [3; 6].

Активним засобом словотвору дієслів ТГ «тероризм» виступає також і суфіксальний спосіб, зокрема шляхом приєднання до іменникової основи найчастіше таких суфіксів, як -а-, -ува-: *напад – нападати, війна – воювати, вчинок – вчиняти, атака – атакувати, підриб – підриватися, конфлікт – конфліктувати, терор – тероризувати* [3; 6].

Отже, лексеми ТГ «тероризм» німецької, чеської та української мов мають як спільні, так і відмінні риси у словотворі. Відмінність насамперед полягає у продуктивності словотвірних засобів, структурно-морфологічного оформлення утворення слів, різному кількісному співвідношенні окремих словотвірних засобів. Проаналізувавши словотвірні типи тематичної групи «тероризм» у німецькій, чеській та українській мовах, дійшли висновку: слова цієї групи утворюються переважно способом суфіксації, префіксації та основоскладання. Творенню німецьких іменників ТГ «тероризм» найбільш притаманний спосіб основоскладання, чеських – афіксації, українських – аббревіації. Характерним для творення прикметників ТГ «тероризм» у німецькій та чеській мовах є суфіксальний та префіксальний способи словотвору, хоча в українській мові у ТГ «тероризм» прикметників налічується кількісно більше. Відповідні дієслова німецької мови ТГ «тероризм» утворюються переважно префіксальним способом, з допомогою суфіксації твориться порівняно менше німецьких дієслів ТГ «тероризм». У чеській мові дієслова ТГ «тероризм» утворюються як шляхом префіксації, так і суфіксації, у відсотковому відношенні характеризуються порівняно однаковою продуктивністю. Найпродуктивнішим способом творення дієслів ТГ «тероризм» в українській мові слід визнати префіксальний спосіб. Результати дослідження також засвідчують, що у тематичній групі «тероризм» трьох мов найбільшу за кількістю частину становлять іменники, що відповідає частці цих лексичних одиниць у будь-якій мові загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоненко О.В. Словотвірна структура чеських іменників-агентивів у характерологічному висвітленні : монографія. Київ, 2007. 214 с.
2. Кульчицький В.І. Номінативні та комунікативні особливості новотворів сучасної німецької мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2012. 281 с.
3. Офіційний веб-сайт Служби безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua/>.
4. Секанова Э. Классификация приставок в славянских языках (на основе структурно-семантического анализа). *Языкознание в Чехословакии*. Москва. 1978. С. 345–351.
5. Цит. за: Herbes Birgit: Verbale Präfigierung in Mittelhochdeutschen: eine semantisch-funktionale Korpusanalyse/Birgit Herbers. Tübingen, 2002. 369 S.
6. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/search/?q=%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%80>.
7. Idnes.cz/Zprávy. URL: <http://www.zpravy.idnes.cz>.
8. Spiegel-Online. URL: <http://www.spiegel.de>.

В.И. Сикорака. Тематическая группа «терроризм» в немецком, чешском и украинском языках. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрены основные словообразовательные типы имен существительных, прилагательных и глаголов ТГ «терроризм» в немецком, чешском и украинском языках, выделены наиболее продуктивные из них посредством сопоставления составляющих группы.

Ключевые слова: тематическая группа, терроризм, СМИ, словообразование, словообразовательный тип.

V. Sikoraka. Thematic group “terrorism” in German, Czech and Ukrainian languages. – Article.

Summary. This article describes the main word formation types of nouns, adjectives and verbs of the thematic group “terrorism” in German, Czech and Ukrainian languages, highlights the most productive of them by comparing the components of the group.

Key words: thematic group, terrorism, media, word formation, type of word formation.

Л.М. Стівбур

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови,
Запорізький національний університет,
м. Запоріжжя, Україна

А.О. Громченко

студентка IV курсу філологічного факультету,
Запорізький національний університет,
м. Запоріжжя, Україна

ГРАМАТИЧНА ТРАНСПОЗИЦІЯ ПОЕТОНІМІВ У ТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО

Анотація. У статті йдеться про граматичну транспозицію як спосіб розширення семантичних й функціональних можливостей мовних одиниць. Висвітлюється роль поетонімів-транспозитів у мовній картині світу Ліни Костенко. Розглядаються способи й засоби транспозиційних змін, результати яких зафіксовані в доробку поетеси.

Ключові слова: транспозиція, поетонім, okazіонально-предметна номінація, Ліна Костенко, транспозит, дериват.

Сучасна лінгвістика зорієнтована на комплексне вивчення мовних явищ: аналіз формально-граматичних, функціонально-комунікативних і лексико-семантичних параметрів граматичних одиниць. Цей підхід до аналізу мовних фактів є концептуальною основою і для дослідження транспозиції.

Транспозиція – багатогранне мовне явище, яке охоплює лексико-семантичний і граматичний рівні і кваліфікується в широкому розумінні як будь-яке образне вживання мовної форми – лексичної, морфологічної або синтаксичної. В основі транспозиції лежить явище функціонально-семантичної невідповідності плану вираження і плану змісту. Транспозиція є способом розширення семантичних та функціональних можливостей мовних одиниць. Завдяки їй форма мовної одиниці отримує можливість виконувати і прямі, і непрямі функції, а значення набуває інших способів вираження. Отже, транспозиція сприяє збільшенню виражальних можливостей мовної одиниці і мови взагалі.

Слід відзначити, що творення авторських okazіонально-предметних номінацій – невичерпне джерело поповнення національного лексикону. Попри формальну й значеннєву специфіку, поетоніми нерідко містять національно-культурний компонент мовної семантики і репрезентують не лише індивідуальне світосприйняття письменника, але й характерні ознаки національного менталітету; у високохудожній формі вербалізують актуальні для соціуму фрагменти позамовної дійсності, заповнюють наявну в конкретному комунікативному акті мовно-естетичну нішу. Отже, цілком закономірно, що особливу увагу привертає вивчення поетонімів визначних майстрів слова, зокрема видатної поетеси Ліни Костенко, чия словотворчість, на наш погляд, має значний вплив на збагачення загальнономовного лексикону.

В okazіонально-предметних номінаціях Ліни Костенко чільне місце посідають граматичні транспозитні оніми зі значенням дистрибутивності.

В українській мові іменники поділяють за формально-морфологічним принципом на такі групи: «словоформи з морфологічною формою однини, словоформи з морфологічною формою множини і словоформи з омонімією однини і множини» [2, с. 94]. Виникнення омонімічних форм графем числа і є результатом транспозиційних змін. Основною кваліфікаційною ознакою граматичного числа є одиничність/множинність, яка охоплює більшість іменників. Число належить до словозмінних граматичних категорій, оскільки, як стверджує І.Р. Вихованець, «ґрунтується на протиставленні форм» [2, с. 93]. Ви-являється це в тому, що словоформи зазвичай мають корелятивні форми числа, наприклад: *блискавка* – *блискавки*, *сусід* – *сусіди*. Утім, класифікацію категорії числа за опозицією розчленованість / нерозчленованість не можна вважати універсальною, оскільки вона має свої вади. Поза системою в такому разі, на думку І.О. Назаренко, «залишаються форми множини окремих топонімів, утворення семи дистрибутивності в графемі однини тощо» [6, с. 97].

Відомий російський мовознавець О.О. Потебня писав: «У випадках, коли граматична форма й реальне значення числа суперечать об'єктивності висловлювання, відбувається протиставлення мовних і мовленнєвих граматичних показників – транспонування однієї словоформи числа в іншу» [7, с. 25–26]. Дистрибутивна (розподільна) однина є ще одним виявом граматичної транспозиції в межах категорії числа. Зазначимо, що на функціонально-семантичні особливості такого типу словоформ дослідники звертали увагу давно. Так, видатний російський лінгвіст Ф.І. Буслаєв свого часу зауважував: «Імена вживаються в однині замість множини, коли позначають якийсь предмет, що окремо належить кожному з багатьох» [1, с. 416].

Розглядана граматична форма за своєю природою є синкретичною: грамема однини вказує на множинність денотатів у випадку, коли йдеться про «кілька груп (множин) предметів, пов'язаних між собою відношенням невідокремлюваної (ціле – частина цілого) чи відокремлюваної приналежності таким чином, що кожен елемент (підгрупа) однієї групи пов'язаний з одним чи кількома (багатьма) елементами (підгрупами) іншої групи» [8, с. 23].

На наш погляд, особливий інтерес становить генералізація та пов'язані з нею функції словозмінної морфеми, осмислені з позицій морфології і словотвору. В українській мові основним призначенням флексії є творення тотожних за лексичною семантикою і різнорідних за граматичною природою словоформ. Однак, як відомо, у певних позиціях флексії творять слова з новим значенням, виконуючи функцію словотвірних формантів, наприклад: Валентин – Валентина, онук – онука, сто – сотий та інші.

Окрему групу дериватів утворюють множинні іменники, наприклад: *Шевченки, Галілеї, Данте-си* тощо. Такі утворення заслуговують на увагу з кількох причин. По-перше, незважаючи на активне використання в поетичних творах, вони є некодифікованими і розглядаються як закономірно утворені нормативні форми лише з погляду функціональної стилістики. На думку дослідників (І.В. Хлестун та інших), множинна форма номена (оніма, зокрема), якщо вона не є для нього постійною, здебільшого стає показником його семантизації з певною стилістичною, художньо-естетичною метою [9, с. 13]. Для кодифікованої літературної мови аналогічні утворення є певним «порушенням правил» [3, с. 49]. Із цими лексемами пов'язані «пошуки найраціональніших і нових засобів і способів словотворення, усунення всіляких складностей, неточностей, помилкових форм, заміна застарілих або не прийнятих мовою й мовленням утворень, що обов'язково породжує проблему норми» [3, с. 49].

По-друге, неважко помітити, що аналізовані множинні іменники утворені за допомогою закінчення, а тому закономірно виникає ряд питань: чи виконує це закінчення словотвірну функцію, чи доцільно вбачати флективний спосіб словотворення, чи є підстави розглядати флексацію як різновид суфіксації, за якої словотвірне і граматичне значення виражається однією морфемою.

Категорія числа є словозмінною, наприклад: – «Немає **Моцартів** – ніхто не **Сальєрі**» [11, с. 230]; – «Зате в очах **рябіє** од **Пілатів**» [11, с. 266–267]. У словах *Моцарт-ів* (*Моцарт-и*), *Пілат-ів* (*Пілат-и*) флексії словотворчі. На базі твірних основ власних назв вони формують нове значення, а не позначають певну кількість осіб із названими прізвищами.

Із позиції словотвору іменники на зразок *Моцарти, Шекспіри* належать, на наш погляд, до одного словотвірного типу, адже утворені за єдиною моделлю і об'єднуються спільністю: а) частинимовної належності твірних (іменники), б) форманта і способу творення, в) словотвірного значення, яке впливає із семантичного співвідношення між вихідною і похідною одиницями і може бути сформульоване так: «об'єкт, який має найістотніші ознаки, властивості, що визначають явище, назване твірним словом» [5, с. 46].

Зауважимо, що описувані множинні утворення мотивуються не основним значенням власної чи загальної назви, а тими асоціаціями, які вона викликає. За твірною базою аналізовані множинні деривати можна розподілити на групи:

1) Похідні лексеми, мотивовані власними назвами осіб. Множиною уславлених імен Л. Костенко створює ряди геніїв-творців, підкреслюючи перевагу першого ряду, наприклад:

– *Безсмертями сміються з темноти*

Коперники, Бетховени й Платони.

І хай розтане профіль восковий,

минує все – і Цезарі, і Брути,

Шекспіру що? – він Гамлетом живий.

І це єдина відповідь нам: бути! [14, с. 173].

Плюральне узагальнення може й затаврувати презирством, витворити образ негідника-вбивці, наприклад:

Я хочу волі, волі!.. А царі?

Я хочу жити, жити!.. А Дантеси? [14, с. 52].

Наведемо й випадки псевдоузагальнення, наприклад:

– *І косяками підуть тоді Ойстрахи,*

ура! – серійний випуск Паганіні [14, с. 183];

– *Жінки родили, як Родени.*

Історію пололи, як город [14, с. 58].

У першому прикладі множинні оніми засвідчують неможливість множинності їхніх денотатів, а в другому прикладі Ліна Костенко в множинну форму імені Огюста Родена, ужиту в порівняльному звороті, вкладає ще більш насичений зміст. Йдеться про множинність індивідуальностей, які тією множинністю не нівелюються, не узагальнюються. Жінки творили «*Кожна собі доцю, кожна собі сина, / а всі разом / народжували / народ*» [14, с. 58] конгеніально Роденові. Вибір для зіставлення саме Родена зумовлений фонетичним перегуком: *родили – Родени*.

2) Похідні лексеми, мотивовані власними географічними назвами (топонімами). Взагалі топоніми є не менш активними і дієвими складниками поетичної мови, ніж оніми. Вони мову також оживлюють, наприклад: – *Живеться, як на Етні* [11, с. 165]; – *Вітрів свавілля, музика – Севілья!* [13, с. 147]; – *темперамет – Каліфорнія!* [11, с. 372]. Як бачимо, «на Етні» уявляється значно яскравіше, ніж фразеологізоване «як на вулкані». У другому прикладі звучать і карнавальність співучого іспанського півдня, і мелодії Росії («Севільський циркульник»). В останньому уривку з вірша «Скрипалі з Марамореша» про румунських парубків – виграє гаряча ковбойська кров і молодеча сила. І все те сказане одною назвою.

3) Похідні лексеми, мотивовані власними назвами об'єктів, творів тощо, наприклад: – *На штурм Бастилій – просто. На Сенатську* [11, с. 300]. Тут висловлювання за допомогою топонімів увиразнює ідею, адже той суспільний чин позначений двома топонімами – *Бастилія* (з множиною-узагальненням) та *Сенатська* (площа). Назва фортеці-тюрми, зруйнування якої в 1789 р. розпочалася Велика французька революція, і назва площі в Петербурзі, де в 1825 р. стався найвищий злет повстання декабристів, краще за розлогі описи інформують, про що йдеться.

Із формально-граматичного погляду засвідчуємо доволі простий, без будь-яких фонетичних змін та допоміжних афіксів, процес нарощення словотворчого засобу, роль якого виконує флексія *-u/-i* та її інваріанти, наприклад: *Магеллан – Магеллан-и, Ельбрус – Ельбрус-и*. Для української мови, у якій словотворення супроводжує нарощування морфем, такий шлях творення нового слова є закономірним. В аналізованих дериватах спостерігаємо синкретизм морфеми *-u/-i*, її граматичний формотвірний та словотвірний статус. У цьому зв'язку зауважимо, що іменники – назви речовин, явищ природи, пір року, станів, у множинних формах яких (*води, ячмені, солі, тумани, весни, страхи*) також з'являються нові значення, позначають не узагальнену однорідність за якоюсь типовою ознакою, а велику кількість, тривалість, протяжність.

Із погляду семантики форми множини в опозиційних парах *Коперник – Коперники, Миргород – Миргороди, південь – півдні* і подібні не є тотожними відповідниками одиничних корелятивів. Це однослівні номінації сукупності схожих об'єктів, явищ чи осіб, які мають визначальну спільну ознаку (або ознаки). Носієм цієї ознаки (ознак) власної або загальної назви є твірна основа, а виразником порівняльної семантики 'ті, що своїми властивостями, діями наслідують назване твірною основою' – синкретична морфема в ролі словотворчого форманта. Множинна форма здебільшого позначає не велику кількість когось (чогось), об'єднаних за спільною ознакою, а саму цю ознаку – властивість або якість, або ж сукупність ознак, притаманних багатьом об'єктам.

Аналізовані похідні, характеризуючи предмети на основі асоціативних зв'язків за подібністю, у контексті виражають вторинні значення узагальнення, набувають конотативних відтінків порівняльності, чого немає у твірних. Тому в похідному слові, незважаючи на перевагу сигніфікативного значення, зберігається денотативний компонент (сема власної або загальної назви одиничної форми).

Виразні семантичні 'зміщення' у парі 'твірне – похідне' дозволяють констатувати появу словотвірних відношень між твірним і похідним. При цьому закінчення *-u/-i* як словотворчий засіб набуває статусу значеннєво-оцінного компонента, надає структурі похідної одиниці характеризувального забарвлення.

Деякі з аналізованих форм, мотивованих власними назвами, перейшли в групу загальних іменників, для яких опозиція 'однина-множина' є закономірною. Справді, власна назва, позначаючи типовий образ, стає загальновідомою і набуває тенденції переходу в загальну назву. Здебільшого такі оніми перебувають на межі власних / загальних назв, але можуть і повністю переходити в апелятивну лексику, що позначається на графічному оформленні лексем з малої літери.

Очевидно, перехід власної назви у загальну спричинений негативною оцінною характеристикою денотата, наприклад:

– Був *Ірод*, і була *Іродіада* [11, с. 63];

– Христос не знаю, може, де і є,

Зате в очах рябіє од *Пілатів* [11, с. 266–267].

Це ще раз засвідчує словотвірний статус флексії, її вторинну дериваційну функцію. У контексті деривати здатні виражати енантіосемічні зв'язки, будучи носіями як негативних, так і позитивних експресивно-оцінних відтінків у їх експліцитному та імпліцитному виявах.

Отже, аналізовані деривати в контексті поетичного слова Ліни Костенко органічно творять нові образи, позначаючи переосмислені явища, певним чином акцентують увагу на основних властивостях названого вихідною одиницею об'єкта, можуть уживатися в контексті замість порівняльних синтаксичних конструкцій. Із цього можемо зробити висновок, що флексія *-и/-і* уможливує виконання множинними формами ще й таких функцій, як переосмислення, актуалізація і заміщення. При цьому чи не найважливішим чинником розуміння, сприймання і закріплення нової лексеми, утвореної за такою моделлю, є соціальна значущість явища, позначуваного твірним словом, усталеність за ним певної ознаки, її оцінка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка в 2 ч. Москва : Юрайт, 2018. Часть 2 : Синтаксис. 328 с.
2. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматики укр. мови : навч. посіб. Київ : Унів. вид-во «Пультари», 2004. 400 с.
3. Горпинич В.О. Семантичний взаємозв'язок мотивованого і мотивуючого в процесі словотворення. *Словотвірна семантика східнослов'янських мов*. Київ : Наукова думка, 1983. С. 46–55.
4. Канонич С.И. Принципы типологии контекстных грамматических категорий. *Вопросы языкознания*. 1984. № 1. С. 84–89.
5. Костич Л. Вторинна функція флексії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2008. № 19. С. 45–47.
6. Назаренко І. О. Граматичні транспозити зі значенням дистрибутивності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»* : зб. наук. пр. № 7. Херсон : Видавництво ХДУ, 2008. С. 97–101.
7. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике: в 4 т. Москва : Просвещение, 1968. Т. 3: Об изменении значения и заменах существительного. 551 с.
8. Прокопчук О.О., Простакова Е.І. До питання нейтралізації протиставлення дистрибутивна одиниця – дистрибутивна множина іменників. *Мовознавство*. 1984. № 4. С. 23–26.
9. Хлисту́н І.В. Власна назва в українській поезії II пол. XX ст. (семантико-функціональний аспект): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2006. 24 с.
10. Костенко Л. Берестечко. Историчний роман. Київ : Укр. письменник, 1999. 157 с.
11. Костенко Л. Вибране. Київ : Дніпро, 1989. 559 с.
12. Костенко Л. Записки українського самашедшого. Роман. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. 416 с.
13. Костенко Л. Над берегами вічної ріки. Поезії. Київ : Рад. письменник, 1977. 163 с.
14. Костенко Л. Неповторність. Вірші. Поеми. Київ : Молодь, 1980. 222 с.

Л.Н. Стовбур, А.О. Громченко. Грамматическая транспозиция поэтонимов в творчестве Лины Костенко. – Стаття.

Анотація. В статтє рєчє идєт о грамматической транспозиции как способе расширения семантических и функциональных возможностей единиц языка. Высвечивается роль поэтонимов-транспозитов в языковой картине мира Лины Костенко. Рассматриваются способы и средства транспозиционных изменений, результаты которых зафиксированы в работах поэтессы.

Ключевые слова: транспозиция, поэтоним, окказионально-предметная номинация, Лина Костенко, транспозит, дериват.

L. Stovbur, A. Gromchenko. Grammatical transposition of poetonyms in the works by Lina Kostenko. – Article.

Summary. The article deals with grammatical transposition as a way of expanding the semantic and functional capabilities of linguistic units. The role of poetonim-transpositives in the language picture of the world Lina Kostenko is highlighted. The methods and means of transposition changes and the results of which are recorded in the poet's work are considered.

Key words: transposition, poetonim, occasional-subject nomination, Lina Kostenko, transposit, derivative.

Е.В. Стрига

*доцент кафедри західних і східних мов та методики їх навчання
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»
м. Одеса, Україна*

Д.О. Нікітіна

*студентка IV курсу факультету іноземних мов
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»
м. Одеса, Україна*

ГЕНЕЗИС ЖАНРУ КЛАСИЧНОЇ ЮАНЬСЬКОЇ ДРАМИ

Анотація. У статті досліджено жанр класичної юаньської драми, її історичне та культурне тло, що стало передумовою генезису. Показано, що юаньська драма в своєму розвитку набула надзвичайної унікальності завдяки синтезу історичних обставин за правління династії Юань, а також культурних особливостей життя ханського народу.

Ключові слова: юаньська драма, культурні особливості, історичне тло, генезис, п'єса, династія Юань.

Постановка проблеми. Одним з унікальних жанрів китайської літератури є юаньська класична драма, що прийшла з іноземними загарбниками, але міцно укорінилася в китайській культурі, дала поштовх для розвитку революційного театрального мистецтва і привернула увагу багатьох дослідників-літературознавців не тільки Китаю, а й усього світу. Тож актуальність цієї статті визначається необхідністю пізнання історії китайського народу крізь призму театрального мистецтва юаньської драми. Об'єктом постають культурні та історичні особливості династії Юань. Матеріалом для дослідження слугували історичні та літературознавчі праці, присвячені мистецтву династії Юань. Предметом дослідження є механізми впливу історичних та соціокультурних особливостей на генезис літературного жанру юаньської драми.

Метою статті постає вивчення генезису юаньської драми з опорою на історичне тло її формування, а також на біографічні відомості зачинателів цього жанру. **Аналіз останніх досліджень і публікацій** базується на роботах відомих китайознавців та літературознавців В.П. Васильєва (2013), Т.О. Малиновської (1996), В.Ф. Сорокіна (1979), а також доробках зарубіжних дослідників, зокрема монгольського історика Ч. Далая (1983), та британського літературознавця В. Долбі (1976), які найглибше розглянули аспекти з теми, що досліджується в цій статті. Наукове значення досліджень полягає у систематизації інформації стосовно питання юаньської драми, а також деталізованому аналізуванні генезису жанру.

Виклад основного матеріалу. Розвиток юаньської драми збігався з тогочасною, майже повсякчасною забороною театрального мистецтва, тому культурних підґрунть генезису жанру не було багато. Серед тих небагатьох передумов були виявлені й окреслені основні, а саме в історичних працях китайознавця В.П. Васильєва, а також у доробках зарубіжних дослідників, зокрема монгольського історика Ч. Далая.

Як стверджував Ч. Далай, основною культурною передумовою була «...політика відкритості під час правління династії Юань, яка сприяла зростанню міського населення, серед якого переважно були торговці і ремісники, що мають свої «театральні запити...» [2, с. 117].

Слід відзначити, що таке зростання міського населення логічним шляхом сприяло містобудівництву і, відповідно, збільшенню «розважальних закладів», де талановиті дівчата, поєднуючи спів і танці, створювали повноцінні вистави. Тобто поява культурних закладів стала середовищем, що плекало майбутніх акторів, музикантів та танцюристів юаньських драм і давало їм змогу проявити себе перед широким загалом. Так, наприклад, ставши головними акторами, прості люди могли демонструвати свій драматичний професіоналізм не тільки для народної публіки, а й для вельмож.

Неможливо не згадати й іншу культурну особливість того часу, а саме те, що театральне мистецтво за династії Юань перебувало під наглядом панівних класів, які, враховуючи силу театрального мистецтва, прагнули використати його як засіб впливу на народ. Це була досить виважена стратегія тогочасної феодалної ідеології, що мала зміцнити владу.

Зважаючи також на те, що політичний режим монголів призвів до скасування іспитів на чиновницьку посаду, що стало причиною усунення конфуціанської інтелігенції з панівних позицій на тривалий час, така зміна не стала причиною культурного падіння китайського народу, а навпаки опосередковано сприяла зближенню драматургів із простолюдом. Це дало змогу відтворити всі тонкощі китайського життя в юаньських драмах.

Останньою, але не менш важливою культурною причиною виникнення юаньської драми в цей нелегкий період стала поява творчих об'єднань літераторів, які своєю діяльністю сприяли розвитку театру. Драматурги об'єднувалися в “书会”, що в перекладі означало «суспільство авторів п'єс і естрадних творів». Подібні книжкові спілки створювали спрощену літературу для народу.

З плином часу та культурних реформацій юаньська драма утворила цілий регламент створення подібного витвору мистецтва. Так, влучно композиційну характеристику типової юаньської драми надає у своїх літературознавчих дослідженнях В.Ф. Сорокін: «...Для театру юаньської драми характерна жорстка регламентація форми, а особливо музично-вокальної структури...» [5, с. 38]. Таким чином, одиницею композиційного поділу п'єси є «тао» – цикл із 8–15 арій, написаний в одній з 9 поширених ладотональностей та поєднаний наскрізною римою.

Стосовно особливостей сценічного втілення юаньських драм, то відомостей досить небагато. Достовірно відомими є тільки декілька фактів. По-перше, у великих містах існували великі театральні приміщення (до 1000 місць). По-друге, відомо про внутрішню організацію сцени: на авансцені перебували актори, задня половина сцени слугувала лаштунками, а на передній половині (в ямі) містився оркестр. Сам оркестр складався з 3–5 людей і включав ударні (барабани і кастаньєти), духові (флейта), а пізніше й струнні інструменти (піпа).

Навіть зважаючи на те, що в епоху Юаньської династії китайська драматургія вперше стала літературним жанром та набула неабиякої важливості, в літературознавчому енциклопедичному словнику зазначено, що «...збереглося всього 150 п'єс, з яких 30 дійшло до нас...» [3, с. 206]. Однак ці всі збережені надбання дають нам точне уявлення про текстову композицію юаньської драми. Так, діалоги драм не мали поділу на акти, але це стосувалося п'єс за виданнями XVI – XVII ст. За ствердженням В.Ф. Сорокіна: «...Ранні тексти слугували, очевидно, лише пам'яткою для співаків, тоді як більш пізні ґрунтувалися на повних «палацових» записах п'єс. Пізніше тексти піддавалися обробці, в діалогах допускалася імпровізація...» [5, с. 39].

Розглядаючи історичний розвиток, юаньська драма як частина китайської драматургії і китайської культури в цілому утвердилася в XIII столітті із встановленням панування монгольської династії, однак зародження драми як такої прийшло ще на VII століття. Це перш за все пов'язане з тим, що до початку правління династії Юань театр вважали низьким мистецтвом, а артистів не шанували і навіть прирівнювали до дівчат із «будинків квітів». Ставлення до діяльності драматургів було жахливим через уже згадану вище чиновницьку реформу. Однак саме така театральна діяльність давала змогу багатьом людям заробляти хоч якісь гроші. Як зазначає Т.О. Малиновська: «...З початком епохи Юань високі літературні жанри втратили свій вплив і популярність...» [4, с. 202]. Тобто у часи занепаду прози та поезії п'єси та сам театр, навпаки, отримали підтримку монгольського уряду, завдяки чому розширювалися акторські трупи, будувалися театральні приміщення, купувався необхідний реквізит. На театральні постанови стали приходити не тільки найнижчі верстви населення на кшталт робітників та селян, а й чиновники та навіть особи знатного походження. На той момент театр і саме суспільство у контексті взаємодії вийшли на новий рівень.

Назва цзацзюй утворилася з поєднання двох китайських слів, що означали змішані уявлення [3, с. 206], тобто в самій назві криється історія та ідея постановки для театру. І справді, цзацзюй, а саме суміш пісень, музики, оповідей, танців та ігор, виконувалися вуличними артистами або мешканцями «зелених будинків». Попередниками цзацзюй прийнято вважати цзіньські юаньбень – різновид музичної драми.

Розподілу ролей на чоловічі і жіночі не було, тому актори не соромилися, якщо чоловік грав жіночі ролі, а жінка – чоловічі. Хоча, звичайно, жіноча трупа мала куди більший успіх, ніж чоловіча.

Потреба в театрі зародила і необхідність у розвитку драматургії. Літератори стали писати тексти для постановок живою розмовною мовою, яка була всім зрозумілою. Драма стала висловлювати ідеї і настрої громадських мас, як колись це було з міською повістю за династії Сун. В.Ф. Сорокін зауважував: «...Самі драматурги об'єднувалися в союзи і гуртки, де спільно з акторами писали п'єси або просто обмінювалися ідеями...» [5, с. 40]. Тобто у самому тексті були задіяні всі верстви населення: від імператора – до бідняка, що зумовлювалося участю різних станів у написанні творів. Часто чиновникам відводилося особливе місце в драмі у персонажі негідника, щоб показати всьому народу несправедливість, утиск прав і безчинство володарів. П'єса була свого роду протестом проти соціальної нерівності. Звичайно, зовсім безпосередньо відкривати

очі народу на злочини сучасників актори і автори не мали права, позаяк за це їх чекала б неминуча кара, однак найчастіше вони вдавалися до хитрощів і сюжетів, які повністю збігалися з подіями того часу.

Аналіз генезису юаньської драми неможливо було б вважати повним без аналізу постатей найвідоміших драматургів цього жанру. Традиційно в китайській культурі виділяються «чотири великі юаньські драматурги» (буквально «велика четвірка юаньського Цюй» кит. 元曲 四 大家): Бо Пу, Гуань Ханьцін, Ма Чжіюань і Чжен Гуанцзу. Різні китайські освітні традиції задають різний порядок їх згадки, при цьому зазвичай ставлять першим Гуань Ханьціна. Серед інших помітних драматургів епохи зазвичай також називають Кан Цзіньчжі, Лі Хаогу, Чжан Гобіно, Чжен Тін'юй і Ян Цзіньсянь. Своєю чергою ніколи не оминають Ван Шифу, який прославився оригінальною п'єсою «Західний флігель», що була довшою, ніж звичайні п'єси.

Гуань Ханьцін був засновником юаньської драми. Його називають китайським Шекспіром, він вважався найбільш значущим драматургом, майстром китайської класичної драми. Швидше за все, він походив з родини лікарів. За своє життя він став свідком значних змін у Китаї, таких як завоювання монголами Китаю та заснування династії Юань, яка стала частиною великої Монгольської імперії в Євразії.

Через великий розрив між традиціями жителів Китаю і кочівників-монголів іспит для вступу на цивільну службу був скасований імператором династії Юань. Прийнята монголами кастова система також поставила китайських учених у нижчий клас, який був трохи вищий за клас жебраків у суспільстві [2, с. 120]. Ймовірно, це сталося через підозри, що вони залишаться вірними колишній владі. Своєю чергою багато китайських учених, послідовників учення Конфуція, вирішили не служити в уряді Юань, але вони, як і раніше, зіштовхувалися з дилемою подальшого кар'єрного просування в суспільстві.

Однак Гуань Ханьцін був оптимістом від природи і зміг адаптуватися в такій скрутній ситуації. Він описував себе як «мідний горошок, який не розпарити, не зварити, не роздробити і не обсмажити» Ця заява кидала виклик тодішній соціальній системі, а також говорила про його впевненість у собі і дотепність.

Як і багато інших відомих учених у історії Китаю, Гуань Ханьцін не мав ні гучної слави, ні багатств за життя. Він проводив багато часу серед простого люду і знайомився з його побутом. Співчуття до того, що переживали ці люди, надихнуло його до написання п'єс, в яких описувалися страждання людей через несправедливість, а також їхня мудрість і таланти. Відомо, що він працював з багатьма трупами театрального мистецтва, а іноді і особисто брав участь у театральних виставах.

Н.Т. Федоренко зазначала, що «...Гуань Ханьцін написав понад 60 драм, з яких тільки 14 (деякі з них – безсумнівні шедеври) збереглися до наших днів...» [6, с. 20]. Також відомо, що більшість його робіт розповідає про жінок низького соціального становища, про їхню чесність, доброту, кмітливість та дотепність, мужню боротьбу проти злих сил і опір зовнішнім впливам. Ці п'єси ставили впродовж всієї історії і продовжують ставити зараз.

У своїх драмах Гуань Ханьцін відображав усі аспекти суспільного життя, а також основні протиріччя між класами в династії Юань. Досвідчений драматург, Гуань Ханьцін був також майстром художніх ефектів на сцені. Більшість персонажів у його постановках були дуже виразними, їхні характери виявлялися в конфліктних і кульмінаційних моментах, а також через розповідь оповідача. Сцени та деталі були ретельно продумані, щоб зробити виставу більш цікавою. Він також використовував розмовну мову, щоб підкреслити особливості різних персонажів: сміливих або елегантних, безтурботних або зарозумілих [6, с. 22].

Бо Пу – 白 朴, Бо ПуБай Пу, Бай Жень-Пу, на прізвисько Ланьгу-сяньшен. Один з провідних драматургів і поетів у жанрі Цюй (саньцой) епохи Юань (1271–1368). Син чиновника, він під час захоплення Китаю монголами вцілів завдяки заступництву відомого поета Юань Хао-Веня. Здебільшого жив на півночі, в сучасній провінції Хебей, вів дозвільний спосіб життя.

Головний твір – історична трагедія «Утун юй» («Дош у платанах»). Головний персонаж, імператор династії Тан Сюань-цзун, закинув справи правління, захопившись молодою наложницею Ян Гуйфей. Вона має стосунки з воєначальником Ань Лу-Шанем, якого імператор відправляє у заслання. Той піднімає заколот і йде на столицю. Государ залишився з вірним йому військом і відправився в центр провінції Сичуань, але по дорозі солдати вимагають стратити наложницю та її брата, першого міністра, вважаючи їх винуватцями всіх бід. Сюань-цзун змушений погодитися. У заключному акті – одній з поетичних вершин юаньського театру – імператор під шум дощу вдається до спогадів про кохану, яка приходить йому уві сні в образі янгола [7, с. 73].

У п'єсі «Цянтоу Маша» («Верхом біля огорожі») розповідається про таємний любовний союз сина міністра Пея з дочкою опального сановника Лі. Спочатку щасливий, цей союз розпадається через втручання чванливого і норовливого міністра і лише з великими труднощами відновлюється знову (причому головну роль відіграють жалібні вмовляння дітей Пея і Лі).

Ван Шифу 王實甫 – китайський драматург родом з району Даду. Справжнє ім'я – Десін; писав під псевдонімом Шифу. Написав 14 п'єс-цацзюй; збереглися 3 повністю та 2 в уривках.

Найзначніший твір – «Західний флігель» (西廂記), сюжет якого сходить до новели Юань Чжен (799–831) «Повість про Ін-ін» і пізніше неодноразово використаний у літературі і фольклорі (Ван Шифу запозичив його із «Західного флігеля» Дунь Цзюаня). Традиційна форма цзацзюй (чотири дії) була реформована автором докорінно: «Західний флігель» являє собою п'ять п'єс, об'єднаних в одну (всього 20 дій) [5, с. 38].

Висновки. У Китаї у XIII – XIV ст. з'являється новий вид мистецтва – юаньська драма – поєднання музики, танцю, співів, театральних номерів, пантоміми, акробатики та бойового мистецтва. Під керівництвом іноземної династії створюється квінтесенція всіх культурних надбань народу.

Монгольський ворожий уряд, маючи неприязність до культурних традицій захопленого народу, віднаходить той єдиний жанр мистецтва, який ніби «підривав» підвалини тогочасної ідеології, бо був заборонений попередньою владою. Однак монгольці навіть і не підозрювали, що той самий жанр юаньської драми був винайдений простолюдом і являв собою перлину народної самобутності. Він піднімав національну ідентичність як жоден з інших мистецьких жанрів і, зрештою, став одним із головних надбань китайського народу, ставши сучасною пекинською оперою.

Більше того, послаблення впливу конфуціанців надало театру нових можливостей. За часів династії Юань драма розширила тематику своїх п'єс. Тепер любовна тематика не вважалась забороненою, а навпаки, отримала центральне місце і стала поштовхом для створення нових сюжетів. Окремим досягненням стало створення образу ніжної, але водночас сильної духом та жертвовної жінки, оскільки раніше жінка була лишень другорядним персонажем, рушійною силою для персонажів – чоловіків. Однак тепер жінка стала центральним персонажем твору і сюжетні події досить часто залежали саме від неї.

Сама юаньська драма, отримавши належне фінансування та підтримку, потрапивши у руки відомих та талановитих письменників-драматургів, таких як Бо Пу, Гуань Ханьцін та Ван Шифу, завітчала барвами своєї унікальності та розмаїтості. До цього мистецтва тим чи іншим шляхом долучалися всі верстви населення, бо тепер усі класи могли відвідувати театр, а актори, що були зазвичай із простого народу, користувалися пошаною. Сам жанр розвивався та трансформувався, отримавши нові форми свого втілення на сценах маленьких китайських театрів і зрештою сягнув оперного театру в Пекіні.

Підсумовуючи усе вищезазначене, підкреслимо, що юаньська драма є вочевидь унікальним за своїм генезисом жанром. Як культурне, так і історичне тло цього жанру стали потужним струменем, що надав неймовірного поштовху подальшому розвитку театру у Китаї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев В.П. Очерк истории китайской литературы. Санкт-Петербург : Институт Конфуция, 2013. 334 с.
2. Далай Ч. Монголия в XIII – XIV веках. Москва: Наука, 1983. 310 с.
3. Кожевникова В.М. Литературный энциклопедический словарь. Москва : Советская энциклопедия, 1987. 206 с.
4. Малиновская Т.А. Очерки по истории китайской классической драмы в жанре цзацзюй (XIV – XVII вв.). Санкт-Петербург : СПбГУ, 1996. 320 с.
5. Сорокин В.Ф. Китайская классическая драма XIII – XIV вв.: генезис, структура, образы, сюжеты . Москва : Наука, 1979. 334 с.
6. Федоренко Н.Т. Гуань Хань-цин – великий драматург Китая. *Знание*. 1958. № 8. С. 1–32.
7. Цюй Хай Цзунму Тяо. Изложение сюжетов традиционных пьес. Шанхай : Шанхай, 1959. 420 с.
8. Dolby W. A History of Chinese Drama. London : Paul Elek, 1976. 327 с.

Э.В. Стрига, Д.А. Никитина. Генезис жанра юаньской драмы. – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается жанр классической юаньской драмы, ее историко-культурная основа, ставшая предпосылкой генезиса. Показано, что юаньская драма в своем развитии приобрела необычайную уникальность благодаря синтезу исторических обстоятельств правления династии Юань, а также культурных особенностей жизни ханского народа.

Ключевые слова: драма Юань, культурные особенности, исторический фон, генезис, пьеса, династия Юань.

E. Stryga, D. Nikitina. Genesis of the genre of classic Yuan drama. – Article.

Summary. The article deals with the genre of classical Yuan drama, its historical and cultural background, which became the precondition for genesis. It is shown that Yuan drama in its development has gained extraordinary uniqueness due to the synthesis of historical circumstances under the rule of the Yuan dynasty, as well as the cultural features of the life of the Khan's people.

Key words: Yuan drama, cultural characteristics, historical background, genesis, play, Yuan dynasty.

Е.В. Стрига

*доцент кафедри західних і східних мов та методики їх навчання
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»
м. Одеса, Україна*

В.С. Сеницина

*студентка 4 курсу факультету іноземних мов
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»
м. Одеса, Україна*

РОМАН ЦАО СЮЕЦІНЯ «СОН У ЧЕРВОНОМУ ТЕРЕМІ» І ЙОГО МІСЦЕ В ІСТОРІЇ КИТАЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

***Анотація.** Статтю присвячено виявленню особливостей роману «Сон у червоному теремі», який набув статусу класики китайської літератури. Проаналізовано філософсько-релігійні, етичні, соціальні проблеми; неповторність роману, яка відображена у художній образності, психологічній точності та тонкості розкриття людських характерів.*

***Ключові слова:** унікальність, художня структура, метафоричний пласт, соціальний устрій, китайська література.*

Постановка проблеми. Актуальність роману полягає в знайомстві з китайською літературою, що надалі допоможе краще зрозуміти мову. Позаяк цей твір є класикою в літературній традиції Китаю, дізнавшись про нього якомога докладніше, ми маємо можливість зрозуміти, що становить основу літератури китайської мови. Чому саме цей роман є унікальним і донині є для багатьох учених темою для обговорення. Багато питань, порушених у романі, завжди будуть темою для роздумів, оскільки багато людей стикаються з цими проблемами в житті. Заглиблення до роману «Сон у червоному теремі» дасть змогу проаналізувати всі хвилюючі аспекти та краще зрозуміти особливості китайської літератури.

Виявлення, чому саме роман «Сон у червоному теремі» набув статусу класики китайської літератури; дослідження впливу класичного роману на різні аспекти сучасного літературного процесу в Китаї становить **мету** цієї статті. Для досягнення поставленої мети потрібно виконати такі завдання: вивчити композицію роману, дослідити місце роману в китайській та світовій літературі, дослідити вплив роману на китайську літературу.

Аналіз останніх публікацій. Останнім часом інтерес учених зосередився на художніх особливостях роману і на зіставленні його з іншими творами цього жанру. Виділилися напрями з вивчення біографії родини Цао, коментарів до роману, видань роману, його тексту і втрачених глав, філософських і естетичних принципів роману. Дослідженню роману присвячені роботи різних учених: американських, китайських, французьких, японських, російських та ін. Так, у кандидатських дисертаціях О.М. Лін-Лін «Нові герої в романі Цао Сюеціня «Сон у червоному теремі» (1972) та Гао Хайюна «Трагічні мотиви в романі Цао Сюеціня «Сон у червоному теремі» (2001) висвічується думка про просвітницькі ідеї та надається комплексна характеристика жанру роману відповідно. У праці «Китайський сатиричний роман» О.Л. Фішман (1966) показано подібне сприйняття роману. Питання символіки й алегорії порушено у праці «Костюм у романі» Л.П. Сичова і В.Л. Сичова (1975). Дослідницька робота щодо проблем роману проведена науковцями-китаїстами Д.М. Воскресенським (2006), Л.М. Меньшиковим і Б.Л. Ріфтіним (1979) та ін.

Роман «Сон у червоному теремі» завжди становитиме велику цінність для науковців у його дослідженні. Китайський письменник Ван Мен надає велике значення вивченню художніх особливостей «Сну в червоному теремі» і порівнює класичний китайський роман із творами світової літератури різних епох, розглядаючи його в контексті світової літератури. Цінність роману «Сон у червоному теремі» він бачить у тому, що це перший в історії китайської прози цілком авторський твір, наповнений переживаннями. Увага письменника спрямована на новаторські погляди Цао Сюеціня на соціальні та філософські проблеми, а також новаторство його художніх методів.

Виклад основного матеріалу. Основа роману – історія занепаду і краху впливової аристократичної сім'ї – несе в собі моралістичний сенс. Групи персонажів висловлюють протилежні системи поглядів. Роман Цао Сюеціня являє собою енциклопедію моралі традиційного китайського суспільства. Автор малює картину життя сучасного Китаю. Багато сторінок «Сну в червоному теремі» присвячені опису розкішних палаців родини Цзя, численні члени якої живуть за рахунок селян. У романі «Сон у червоному теремі» містяться критичні висловлювання про горезвісні «романи про красунь і талановитих юнаків», в яких «на тисячу пісень один лише мотив, у сотні героїв схожі особи» [6, с. 47]. Цією цитатою автор критикує аморальність і вузький кругозір людей. У блискучій величності сім'ї відчувається якась нестійкість і штучність, у ній закладена початкова конфліктність, яка розхитує її підвалини. Ця конфліктність виявляється у взаєминах між старшими і молодшими, між чоловічою і жіночою частинами будинку, між господарями і слугами тощо. За зовнішньою благопристойністю часто ховаються самі прозові почуття й устремління: заздрість і злість, лицемірство і підлість, звичайна людська дурість. Між мешканцями будинку постійно відбуваються тертя, спалахують скандали, там і тут народжуються чутки і плітки. Уся пишність їхнього життя є лише маскою, яка приховує справжню суть життя. Виходячи з цього, можна виділити конфлікт, певну суперечність, відсутність гармонії з собою.

Герої висловлюють своє ставлення до навколишньої дійсності через почуття. Різноманітність характерів і долі, вписаних до реалістичного роману, правдиво відтворює дійсність епохи. Цао Сюецінь як реаліст показує багато негативних моментів сучасного йому соціуму і його згубний вплив на долі людей, робить акцент на неминучості краху традиційної великої родини як основи цього соціуму, на трагічність долі жінок у традиційній сім'ї, на погіршення сімейних стосунків і на міцність сім'ї.

Роман дає нам уявлення про життя селян у селах, знайомить із колоритною мовою простого китайського народу, зокрема з фольклором. Багато сторінок роману присвячені життю мешканців «нижніх поверхів» червоного терема. Це численні слуги, служниці, нахлібники і нахлібниці, годувальниці, черниці та інші. Хоча вони і перебувають на периферії основної сюжетної дії, однак їхня присутність суттєво збагачує картину вдач і є безумовною заслугою письменника. По суті вперше в прозі постає художнє зображення великої соціальної групи людей зі своїм життям та інтересами. Палітра художника являє тут велике розмаїття кольорів. Одних показує він із безсумнівною симпатією, других із сарказмом, інших явно засуджує або зневажає, у будь-якому разі підкреслює приниженість існування цих людей, їхню незахисність, але разом із тим і піднесеність душі у багатьох із них. Переконливі сцени жадливої несправедливості, страшна буденність жорстокого поводження «вищих» із «нижчими», в якій викрита ущербність блискучого світу аристократичної сім'ї. Але і симпатизуючи багатьом «нижчим», автор не прагне до того, щоб у читача склалася якась ідеалістична картина їхньої поведінки. Вони не тільки жертви, але часом і співучасники зла, яке твориться з господарями. Вони вражені тими ж недугами, тими самими пороками. Багато з них із жорстокістю гризуться між собою за вигідне становище в будинку, прагнучи наблизитися до того чи іншого господаря, урвати шматок якомога кращий. Слуги, нахлібники підсиджують один одного, нашіптують один на іншого, ставлять пастки. Неприваблива картина вдач серед челяді підкреслює нестабільність внутрішніх підвалин будинку Цзя.

З роману Цао Сюеціня можна почерпнути, як стати чиновником, яке життя простої людини, що таке справжнє благородство і що є зло, як боротися і як жити в гармонії і світі, що означає знайти надію і втратити її, що таке праця і що є неробство.

До появи «Сну в червоному теремі» китайська проза не проявляла інтересу до душевного стану героїв, до зміни їхніх настроїв, до їхніх переживань. Опис любовної туги, душевного сум'яття, мук ревності, надії, що змінюється відчаєм, радості, що переходить у печаль, пильну увагу до психології окремих персонажів – ось те нове, що привніс до китайського роману Цао Сюецінь, що зробило його твір великим набутком китайської літератури.

Струнка композиція роману, чіткий розвиток сюжетної лінії відрізняють «Сон у червоному теремі» від раннього китайського роману з не досить міцним зв'язком окремих епізодів. Незважаючи на багато в чому символічну основу роману, автор надавав дуже велике значення життєвій правдоподібності описуваних подій, намагаючись якимось індивідуалізувати своїх героїв.

Насиченість складними образами визначає специфіку художньої структури твору. Ще в 1868 р. літературознавець Хун Цюфань зазначив, що «... в Піднебесній із давніх-давен і донині немає такої книги, як у мистецтві розташування подій, краси слів, ясності міркувань, а також і дивацтва зачину роману на самому початку».

За допомогою метафор автор переплітає дві сторони роману: реальну і умовну. Це є важливою особливістю художнього методу автора. Дія роману відбувається у «Великій столиці» (Даду), тобто

Пекіні, але прямо він жодного разу не називається. Тому сад Розкішних видовищ можна шукати не тільки в Пекіні, але і в Нанкіні, який також згадується в романі. Цао Сюецінь багатьма прийомами і засобами намагається створити враження, що в його романі нема сучасності. Він ніде не згадує такої деталі, як вказівку на історичний час у вигляді років правління. Гао Цзя вважає, що автор під час написання роману не обмежував себе якоюсь конкретною історичною епохою з тієї причини, що тимчасовим фоном роману могла б стати будь-яка епоха феодального Китаю. Цао Сюецінь розглядає всю історію феодального суспільства в Китаї як єдину епоху, яку і використовує як історичне тло оповіді в своєму творі [7, с. 5].

У сюжеті не використовуються безпосередньо літературні, фольклорні або історичні джерела, як це було прийнято в традиціях написання роману. Цао Сюецінь створив свій твір на основі особистого авторського задуму, без запозичення сюжету, отже, «Сон у червоному теремі» можна вважати одним із перших повністю авторських творів великої форми. Роман орієнтований на опис реальних людей, а не історичних персонажів, створені ним образи одночасно і реалістичні, і символічні [5, с. 32].

Відмінною рисою роману є те, що написаний він не класичною китайською мовою (веньянь), а побутовою (байхуа). Також особлива роль поетичного ника: пісні і вірші несуть у собі натяки на долі героїв, поетичні імпровізації героїв на задану тему виконують художню задачу: наділяють персонажів індивідуальною психологією і живими характеристиками, поглиблюють художні образи.

Велич і незвичайність «Сну в червоному теремі» укладені в його універсальності. З одного боку, автор описує в романі китайців, і їхній національний характер, з іншого – питання, які він порушує, важливі донині.

На думку китайського літературознавця Ван Мена, універсальність роману полягає в розділі «Про Цзя Баоюй» (Гуаньюй Цзя Баоюй) розділу «Ретельне читання». Згідно з його трактуванням, справа не в приналежності того чи іншого літературного прийому до певного літературного напрямку, яке його і породило, а в тому, що все мистецтво, зокрема і література, – це породження космосу. Таким чином, у розумінні Ван Мена «Сон у червоному теремі» – багато в чому новаторський твір, написаний не за традиційними літературними канонами Китаю, а за деякими універсальними для світової літератури законами [1, с. 73].

Ван Мена захоплюють філософські ідеї «Сну в червоному теремі», особливо філософські погляди Баоюя на життя і смерть. Письменник згадує їх унікальність і зіставляє з традиційними для Китаю релігійно-філософськими системами: «... Баоюй надеется на бесследное исчезновение после смерти, что выражает ощущение абсурдности человеческой жизни. Такая позиция не имеет ничего общего с традиционными представлениями о смерти в феодальном Китае, где большое значение придавалось тому, чтобы не уйти бесследно, чтобы оставить после себя имя, титул и продолжит род» [3, с. 47–48].

Для Ван Мена роман цінний своїм гармонійним поєднанням самосвідомості культури, самоповаги культури й усвідомлення нею своєї гідності. На думку Ван Мена, література і мистецтво мають особливо вагомe значення для формування національного духу [2, с. 48].

«Сон у червоному теремі» може служити своєрідним путівником по китайській культурі і повсякденному житті, що дає читачеві уявлення про різні її аспекти: соціальний устрій, етикет, мистецтво (живопис, поезія, театральне мистецтво, садово-паркове мистецтво тощо), народну релігію, філософію, церемонію чаювання, архітектуру, традиційну медицину, ігри і розваги, фольклор і міфологію.

Цао Сюецінь наповнив свій твір глибоко індивідуальним змістом, що зробило роман «Сон у червоному теремі» унікальним для того і для наступних часів, розбурхавши читачів і викликавши хвилю наслідувань і продовжень, яка не спадає і до цього дня.

Д.Н. Воскресенський зазначає, що цьому твору властиві «художня виразність і суб'єктивний характер, і водночас він приваблює вільним польотом думки, несподіванкою суджень і парадоксальністю висновків» [4, с. 579].

Це рідкісне за масштабністю оповідання зі своєю складною символікою, його вивчення в Китаї склало самостійний розділ літературознавства, окрему галузь науки, що отримала назву «хунсюе» – дослівно «червонознавство».

Роман «Сон у червоному теремі» зіграв важливу роль у становленні китайського реалістичного роману. Багатство життєвого матеріалу, охопленого письменником, гострота бачення і розуміння процесів життя зробили твір привабливим для багатьох поколінь. Водночас роман є результатом узагальнення художнього досвіду попередніх епох.

Висновки. Цао Сюецінь наповнив свій твір глибоко індивідуальним змістом, що зробило роман «Сон у червоному теремі» унікальним для того часу і для наступних часів. Роман став новаторським і

привернув увагу читачів гостротою порушених проблем, багато з яких уперше так пильно розглядалися в китайській літературі, а також глибиною образів, особливий інтерес викликали створені автором нові для китайської літератури герої.

Актуальність тем, порушених автором, є такі: відносини всередині традиційної китайської сім'ї, становище жінки в сім'ї та суспільстві, відсталість древніх моральних засад, які обмежують свободу людини в усьому, роблять роман універсальним, відмінним від традиційної китайської літератури. Тому роман набув статусу класики, в ньому письменник порушує питання, які будуть животрепетними завжди. Після написання роману традиційна ідеологія і традиційні письменницькі прийоми були зруйновані. Величезна кількість головних і другорядних персонажів, представників самих різних станів і верств суспільства середньовічного Китаю, що дає змогу створити велику картину побуту великої родини, а в широкому сенсі – картину життя традиційного Китаю.

«Сон у червоному теремі» – ознака китайської нації. Кожне слово в романі влучає в ціль, здається, що нічого не пройшло повз погляд автора, жодна часточка духу китайського народу. Цао Сюецін змів розкрити самі глибинні риси національного характеру. Важко знайти в китайській літературі ще один такий твір, який зможе зрівнятися з ним за своєю значимістю і впливом на культуру країни. Тому ще багато століть не припиняться суперечки навколо роману, не припиняться дослідження цього роману, оскільки роман «Сон у червоному теремі» впливає на культурне, духовне і літературне життя Китаю. Роман давно вийшов за рамки літературного твору, ставши тим самим об'єктом культури, великим культурним надбанням. Інтерес до твору не слабшає, збільшується число дослідників роману.

Отже, тема роману Цао Сюеціня «Сон у червоному теремі» і його місце в історії китайської літератури є, без сумніву, цікавою та актуальною і може бути предметом для подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ван М. «О сне в красном тереме». Пекин : Авторское издательство, 2005. 244 с.
2. Ван Мэн. Волна глобализации и строительство культурной державы / Пер. с кит. С. Торопцева. *Проблемы Дальнего Востока*. 2004. № 2. С. 168–171.
3. Ван Мэн. Honglou qishi lu («Сон в красном тереме»: Записки откровения). Guiyang, 2012. 220 с.
4. Воскресенский Д.Н. Литературный мир средневекового Китая. Восточная литература РАН, Москва, 2006. 622 с.
5. Гао Хайюн. Трагические мотивы в романе Цао Сюэциня «Сон в красном тереме» (кандидатская диссертация). Москва : ИВ РАН, 2001. 167 с.
6. Сон в красном тереме: Т. 1. / Цао Сюэцинь: пер. с кит. В.А. Панасюка. Москва : Гослитиздат, 1958. 879 с.
7. 高佳. 解味红楼梦: 脂砚斋重评石头记庚辰本时间序表 (Гао Цзя. Толкование романа «Сон в красном тереме»: «Записки о камне» с повторным комментарием Чжиянь-чжая: выражение времени в издании гэн-чэнь). Пекин, 2011. 185 с.

Э.В. Стрига, В.С. Синицына. Роман Цао Сюэциня «Сон в красном тереме» и его место в истории китайской литературы. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена выявлению особенностей романа «Сон в красном тереме», который получил статус классики китайской литературы. Проанализировано философско-религиозные, этические, социальные проблемы; неповторимость романа, которая отражена в художественной образности, психологической точности и тонкости раскрытия человеческих характеров.

Ключевые слова: уникальность, художественная структура, метафорический пласт, социальное устройство, китайская литература.

E. Stryga, V. Synytsyna. The novel of Cao Xueqin «Dream of the Red Chamber» and its place in the history of Chinese literature. – Article.

Summary. The article is devoted to the discovery of the features of the novel «Dream of the Red Chamber», which has become the status of classics of Chinese literature. Philosophical, religious, ethical, and social problems; the uniqueness of the novel, which is reflected in artistic imagery, psychological accuracy and subtlety of the disclosure of human characters have been analyzed.

Key words: uniqueness, artistic structure, metaphorical stratum, social structure, Chinese literature.

С.О. Стрікалова

студентка

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна

В.М. Дядя

старший викладач кафедри романської філології

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна

СПАНГЛІШ ЯК РІЗНОВИД МУЛЬТИЛІНГВІЗМУ

Анотація. Робота присвячена мультилінгвальному феномену «спангліш». Спангліш (*Spanglish*) – це порівняно нове явище, що виникло у суспільстві наприкінці XIX – на початку XX ст. на прикордонній території між Мексикою та США. Головна мета статті – виявлення лексичних та граматичних особливостей спанглішу, а також дослідження культури носіїв спанглішу та їхня самоідентифікація.

Ключові слова: спангліш, іспанська мова, англійська мова, мультилінгвізм, мультикультуралізм.

Мультилінгвізм – одне із найпоширеніших явищ нашого сторіччя, що базується на мультикультуралізмі. Обидва феномени виникли в світі завдяки імміграції та розширенню світових кордонів.

Різновидом мультилінгвізму є спангліш, поширений здебільшого на території Сполучених Штатів Америки, де відбулося злиття латиноамериканської та американської культур. Але через мішану сутність спангліш отримав дуже суперечливі відгуки дослідників: одні вважали його руйнівником чистоти англійської та іспанської мов, а інші – способом самовираження вагомий частини населення США. Назва є збірною для великої кількості змішаних мов мексикансько-американського прикордоння, які поєднують у собі риси англійської та іспанської мов у найрізноманітніших комбінаціях, залежно від близькості до кордону, індивідуальних особливостей носія тощо.

Загалом феномен «спангліш», що розвивається дедалі швидше, є наслідком імміграції. Історично склалося так, що латиноамериканські іммігранти робили все можливе для того, щоб асимілюватися на території США, але при цьому не мали змоги остаточно позбутися своїх звичок та своєї мови. Так вони почали розмовляти своєрідною мішаною мовою, використовуючи одночасно англійські й іспанські слова, граматику обох мов тощо.

Проте спангліш – це не просто жаргон, що виник на базі помилок, яких припускалися іммігранти, намагаючись вивчити англійську. На думку експертів, спангліш – це частина культури іспаномовного населення США.

Ілан Ставанс, родоначальник наукового аналізу спанглішу, який зайшов так далеко, що опублікував словник спанглішу, а також надзвичайно спірний переклад «Дон Кіхота» спанглішем, визначає його як «словесне зіткнення між англо- та іспаноцивілізаціями» [6].

Насправді ж, ця мова більш схожа на модифіковану іспанську з додаванням англійських слів та фраз. Спангліш має дві статі, множина твориться за правилами іспанської, дієслова мають відмінки, навіть якщо й мають англійські корені, і майже все вимовляється за правилами іспанської фонетики. Наприклад, фраза «Me regalas an apple, please?» побудована на іспанський манер зі вставленими англійськими словами.

Крім того, структуру спанглішу, по суті, можна поділити на три підрозділи:

- 1) адаптація лексичних одиниць або фразових складових частин однієї мови до іншої на фонологічному, морфологічному та/або морфо-фонологічному рівні;
- 2) адаптація деяких лексичних елементів або фразових компонентів однієї мови до іншої семантично;
- 3) явище кодового перемикування або об'єднання двох мов на рівні синтаксису.

Що мається на увазі під морфологічними пристосуваннями? Доцільно зазначити, що об'єднання двох мов, як у випадку спанглішу, характеризується певним рівнем складності, де певні мовні адаптації не можуть

бути взаємовиключними. Тобто морфологічні адаптації можуть тягнути за собою фонологічні адаптації і навпаки, а також одна й та сама адаптація може одночасно виступати як фонологічною, так і морфологічною.

Розглянемо появу нових дієслів у лексиконі спанглішу як приклад обох морфологічних адаптацій і підлегле природі неявних правил утворення спанглішу. Іспанські інфінітиви бувають трьох видів. Іспанська мова, на відміну від англійської, має морфологічні інфінітиви, які складаються зі словесного кореня і будь-якої з трьох інфінітивних морфем: 1) **-ar**, 2) **-er**, 3) **-ir**.

Дієслова, які закінчуються на **-ar**, належать до першого сполучення. Ці дієслова не тільки є найпоширенішими в іспанській мові, а й включають тільки активну інфінітивну категорію в сучасній іспанській. Тобто ця категорія є єдиною, що може допускати нові, «неперевірені» дієслова. Насправді більшість нових дієслів у спангліші походять з англійської мови, але за допомогою додавання особливого «іспанського» закінчення мають подібний вигляд: *telefonear* (зателефонувати), *luncheare* (обідати), *chequear* (перевірити), *watchear* (дивитися), *parquear* (припаркуватися) тощо.

Як можна бачити в разі *luncheare*, чийм іспанським еквівалентом є *almorzar*, це дієслово сформувалося шляхом запозичення англійського слова *lunch* та додаванням іспанського закінчення до дієслів першого сполучення. Тобто нове слово сформувалося за допомогою фонологічної і морфологічної адаптації.

Мовний контакт буде логічно залежати від адаптації лексичних одиниць або маніпуляцій із вже наявними лексичними одиницями. Слова, що змінюються фонетично та морфологічно, при цьому зберігатимуть свої семантичні значення.

Часто, коли відбувається запозичення цього типу, це також передбачає фонологічні зрушення, а також морфологічну реорганізацію слів, щоб відповідати в межах парадигм іншої мови.

Наприклад, *tener un buen tiempo* замість *pasarlo bien* (to have a good time) або *parquear* замість *estacionar* (to park) [4]. Іншими популярними прикладами слугують *viaje redondo* замість *viaje de ida y vuelta* (round trip) та *voy a ordenar la comida* замість *voy a pedir la comida* (I'll order food) [5].

Крім того, зазначимо інші типи семантичних пристосувань – як розширення смислового поля вже наявних іспанських слів, так і їхню заміну. Часто це стосується так званих «помилкових друзів». Наприклад, *realizar* спанглішем може означати як «виконати», виключне значення в іспанській мові, так і «зрозуміти» (англійський варіант), що насправді перекладається іспанською як *darse cuenta*.

Крім того, прикметник “*sensible*” може означати або “*sensitive*” («чутливий»; іспанська версія перекладу), або “*razonable*” («розумний»; англійська версія перекладу). Приклади цих типів є у великій кількості. Крім того, лексичні елементи також різняться залежно від регіону, збільшуючи кількість спангліш-діалектів. Дійсно, Ставанс стверджує, що «немає одного спанглішу, їх багато» і «жаргон американців кубинського походження відрізняється від <...> мексиканського спанглішу» [6].

На додаток до лексичних адаптацій і локалізмів, які призводять до діалектичної різниці, спангліш також тягне за собою перемикування кодів. Це явище визначено Майерс-Скоттон як «вибір білінгвами або мультілінгвами форм із різноманіття в висловлюваннях різних мов під час однієї розмови» або, простіше кажучи, «розмова кількома мовами» [3]. Перемикування кодів має першорядне значення в спангліші. Це чергування іспанської та англійської мов призвело до того, що багато критиків вважають спангліш помилковим та неструктурованим явищем.

На відміну від цього, лінгвісти, як-от Белазі і його співавтори (1994), МакСвон (1999; 2000), Майерс-Скоттон (1993), Санкофф і Поплак (1981), Зентелла (1997) показали, що перемикування кодів є дуже складним і структурованим випадком у складі соціолінгвістичних стратегій, який обволікає синтаксичну систему з дуже реальними обмеженнями.

Насправді, мовна спільність стверджує, що перемикування кодів не є лише правилом, що регулюється природною людською мовою, а й знаком того, що людина дійсно володіє двома мовами. Численні вчені посилалися на наявність формальних правил і обмежень, помічених у перемикуванні кодів, незалежно від двох (або більше) мов, якими володіє мовець.

Як зазначає Зентелла, уявлення про те, що іспано-англійське перемикування кодів є безсистемним нагромадженням двох мов, було спростовано багатьма аналізами, головним чином Пфафом, МакКлором, Поплаком, Липським, Альваресом та ін. Ці дослідники показали, що кодове перемикування відбувається неодноразово в певні моменти в розмові і, навпаки, не може мати місце в інших специфічних стиках у мові [6].

«Формальна граматики для коду перемикування» Сандкофа і Поплака, мабуть, є одним із найбільш широко відомих досліджень у зв'язку з цим явищем. Тут стверджується, що переключення дійсно може мати місце в будь-якій точці в межах певного дискурсу, не пошкоджуючи при цьому вільних морфем (обмеження вільної морфеми, *Free Morpheme Constraint*). Це обмеження дійсно витримало випробування часом

і пояснює, чому такі приклади не є вірними: “*Estamos speakando*” (“[We] are speaking”); “*Al salir, vi que mis primos pequeños se estaban fightiendo*” (“Upon leaving, I saw that my little cousins were fighting”) [3].

У разі еквівалентного обмеження (*The Equivalence Constraint*) коди перемикаються лише у тих місцях, де поверхневі структури мапи обох мов накладаються одна на одну. Це пояснює, чому такі перемикання, як “I told *le la verdad*”, “*Le I told la verdad*”, “Him/to him *dije la verdad*”, “*Dije him/to him la verdad*” (“I told him the truth”), є неприпустимим.

Проте варто також зазначити, що це обмеження має виключення. Наступні варіанти перемикання кодів є припустимими, незважаючи на те, що не відповідають еквівалентності: “*Mis amigos han done their homework early today*” (My friends have done their homework early today); “Your sister had *hecho la compra ya cuando tu llamaste*” (“Your sister had already done shopping when you called”).

Інші дослідники пропонують альтернативні підходи до розгляду автономної структури переключення коду. Ґрунтуючись на попередніх роботах, Беланзі та соавтори запропонували ще одне обмеження, що називається *Functional Head Constraint*, який передбачає, що перемикання кодів не може відбутися між головними членами речення і його доповненнями. Це може здатися проблематичним, з огляду на граматичну структуру іспанської мови [2].

Відповідно до *Functional Head Constraint*, наведені нижче речення не є вірними, тому що відносний займенник виражено іспанською мовою, в той час як інша частина фрази – англійською: “*Las razones por las que we love to code-switch are many*”; “*Pensaba que Lucía always had money*”. Тим не менш, вони не тільки є прийнятними, але й дуже поширеними. Тож, питання переключення кодів потребувало іншої відповіді.

Майерс-Скоттон запропонувала модель аналізу «*Matrix Language*», де виділяються два різних обмеження, відомих як *System Morpheme Principle* (принцип системної морфеми) та *Morpheme Order Principle* (принцип порядку морфем), які разом підкреслюють важливість ML і те, що всі синтаксично відповідні системи морфем та їх порядок мають належати до системи ML або не порушувати її. Згідно з Майерс-Скоттон, ML визначається «критерієм, що базується на частоті», що підтверджує, що ML – це мова, морфеми якої мовець використовує частіше, і «ML може змінитися з часом або навіть під час розмови» [4].

Спіраючись на все вищезазначене, варто зауважити, що одноставного консенсусу щодо точного способу обліку всіх допустимих кодових перемикань може не бути. Проте зрозуміло, що будь-яке кодове перемикання контролюється певними обмеженнями. Звичайно, саме існування цих обмежень передбачає формальний і структурний компонент коду перемикання.

По суті, перемикання коду не розподіляється випадковим чином у реченні, а відбувається в його певних точках. Саме тому аргумент, що спангліш є неструктурованим і безсистемним, тут спростовується. Феномен перемикання кодів робить цю «мову» не лише структурованою, але, що більш важливо, виступає ознакою двомовної компетенції, що дає змогу особливій групі людей вибрати ту чи іншу мову, щоб збільшити ефективність комунікації.

Спангліш та ідентифікація. І. Ставанс стверджує, що спангліш – це «не просто випадковий набір слів <...> це мова, що має свій власний морфосинтаксис» [6]. Це використання двомовних адаптацій слугує не тільки як творення особистості, а й цілої спільноти. У своїй основній функції мова виражає особистість, а особистість не існує без мови.

Більшість стверджує, що ніхто не може бути по-справжньому китайцем, повністю ідентифікуючи себе як китаєць, при цьому не говорячи китайською, або французом, не знаючи французької, мексиканцем, не володіючи іспанською.

Саме тому назва країни та народу часто збігається з назвою мови, з якою їх асоціюють. Р. Авіла говорить: «Особистість нації, що розуміється як етнічна група, має за фундаментальний атрибут, без сумніву, мову, що там вивчається» [1]. Набагато менше назва країни не збігається із назвою мови, що там використовується. Так, наприклад, іспанською говорять у вісімнадцяти країнах Латинської Америки (Мексика, Аргентина, Уругвай, Парагвай, Колумбія тощо), французькою говорить Гаїті, португальською – Бразилія. Навіть назва США та Австралії не збігається із назвою мови – англійської. До того ж, на території США дуже часто можна почути іспанську. Бюро перепису населення Сполучених Штатів, знаючи про цю проблему, було змушене змінити термінологію для питань раси тих людей, хто говорить іспанською мовою в Сполучених Штатах, починаючи від «латино», «латиноамериканець», «мексиканець», «пуерторіканець» тощо.

Не дивно, що терміном «спангліш» також можуть позначати людей, що говорять цією «мовою». Сам термін об'єднує дві мови, іспанську та англійську і, як наслідок, дві культури. «Спангліш» – це народ. І він так само реальний, як і 25 мільйонів мексикано-американців, що живуть у Каліфорнії.

З цієї причини Моралес назвав свою книгу про іспаномовних людей, що живуть у Сполучених Штатах, «Життя в Спангліші» [3]. І. Ставанс повторює, що поділ іспанської та англійської більше не властивий латиноамериканським людям, що живуть у США. Вони почуваються іншими. І цим «іншим Я» є спангліш. Такі люди живуть буквально між двома світами. Крім того, в пошуках самоідентифікації люди часто почуваються «поділеними зсередини». Таким чином, ми можемо припустити, що людина, яка в буквальному сенсі живе між двома культурами, як і в разі багатьох американців латинського походження, зіткнеться з ще більшим поділом всередині себе, оскільки вона шукатиме двокультурну ідентичність. Цій новій ідентичності, джерелу культурної сили і виживання, потрібна нова мова, і ця мова – спангліш [3].

У сфері соціології і антропології для опису стану мексиканських мігрантів у Сполучених Штатах часто використовується термін «транснаціоналізм». Поки вчені сперечаються про те, що термін «транснаціоналізм» дійсно означає, варто проаналізувати два корені, що він містить. «Транс» означає «між» або «всередині», «націоналізм» означає приналежність до нації, таким чином, коротко описуючи ситуацію мексиканських мігрантів і наступних мексиканських-американських поколінь, що живуть між двох культур і, як наслідок, володіють двома мовами.

Навіть проста людина без досвіду в лінгвістиці, антропології, соціології може передбачити, що великий і тривалий контакт двох культур, ймовірно, призведе до зміни мови. Коли перше покоління іммігрантів прибуває до США, ці люди здобувають свою другу ідентичність та при цьому намагаються зберегти свою першу ідентичність і свою мову. Наступне покоління вже не відчуває себе настільки прив'язаним до культури їхніх батьків, та разом із цим воно ще не є повністю асимільованим. З одного боку, вони вже втратили стійкий зв'язок із латиноамериканським світом, з іншого – ще не здобули достатньо прав для того, щоб називатися справжніми американцями.

Ця взаємодія культур і боротьби з ідентичністю знаходить своє відображення у використанні мови і призводить до змішування іспанської та англійської мов, що цілком можливо, є єдиним способом перевірити лінгвістично досвід життя іммігрантів у Сполучених Штатах.

Таким чином, було доведено, що, незважаючи на свою хаотичність та «помилковість», як кажуть деякі дослідники, спангліш має свою структуру та деякі граматичні «правила».

Немає жодного сумніву в тому, що спангліш продовжуватиме розвиватися, задовольняючи потреби іммігрантів у США. Можливо, мине не дуже багато часу, перш ніж спангліш переросте із простого жаргону у повноцінну мову.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ávila R. *Lenguas, medios, identidades: el español y su espacio en la aldea global. Ensayos de lengua y pedagogia* / G. Perissinotto (ed.). Trillas, 2003. P. 39–50.
2. Llombart A. Do you habla Spanglish? *Especulo*. 2003. № 23(1). P. 1–6.
3. Myers-Scotton C. *Dueling Languages: grammatical structure in codeswitching*. Oxford : Clarendon Press, 1993. P. 26–39.
4. Sánchez M.S. Algunas reflexiones de un vaje por el spanglish y el espanol de Latinoamerica. *Cuadernos Cervantes de la Lengua Española*. 2001. № 32(7). P. 10–11.
5. Stavans I. My love affair with Spanglish. *Lives in Translation: bilingual writers identity and creativity* / I. De Courtivorn (ed.) México, 2003. P. 46–129.
6. Sankoff D.A formal grammar for code-switching. *Linguistic Research*. 1981. № 14(1). P. 3–43.
7. Zentella A.C. *Growing up Bilingual*. Massachusetts: Blackwell Publishers. Oxford, 1997. P. 25–34.

С.А. Стрикалова, В.Н. Дядя. Спанглиш как разновидность мультилингвизма. – Статья.

Аннотация. Работа посвящена мультилингвальному феномену «спанглиш». Спанглиш (Spanglish) – это относительно новое явление, возникшее в обществе в конце XIX – начале XX века на пограничной территории между Мексикой и США. Главная цель статьи – выявление лексических и грамматических особенностей спанглиша, а также исследование культуры носителей спанглиша и их самоидентификация.

Ключевые слова: спанглиш, испанский язык, английский язык, мультилингвизм, мультикультурализм.

S. Strikalova, V. Dyadya. Spanglish as a variety of multilingualism. – Article.

Summary. This work is devoted to the multilingual phenomenon of Spanglish. Spanglish is a relatively new phenomenon that emerged in the society at the end of the 19th – beginning of the 20th century in the border area between Mexico and the USA. The main purpose of the article is to identify the lexical and grammatical features of Spanglish, as well as to study the culture of Spanglish language speakers and their self-identification.

Key words: Spanglish, Spanish, English, multilingualism, multiculturalism.

В.І. Тихоша

доцент кафедри української мови,
Херсонський державний університет,
м. Херсон, Україна

НАРОДНІ НАЗВИ ФІТОНІМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті розглядається мотивація семантики найбільш поширених в Україні народних назв фітонімів та їх словотвір.

Ключові слова: флора, фітонім, мотиватор, семантика, рослини-символи.

Фітоніми становлять важливу і своєрідну групу лексики, ще не всебічно досліджену, зокрема на ґрунті української мови. Разом із тим численні найменування рослинного світу (фітоніми) відіграють особливу роль у процесі пізнання, а сприйняття природи у кожного народу має як загальнолюдські, так і національні відтінки. Фітоніми, пізнаючи наявну реальність, є також важливими лінгвістичними елементами світогляду як вищого рівня духовного світу людини. Назви рослин є носіями символічного змісту завдяки таким їх семантичним ознакам, як багатозначність, образність, імпліцитність змісту. Індивідуальні знання символіки фітонімів формуються переважно на підсвідомому рівні під впливом міфів, легенд, народних пісень, фразеологізмів, звичаїв, обрядів, ритуалів, а також літературних творів. Тому історико-етимологічному аспекту вивчення фітонімів учені приділили більше уваги. Значно менше досліджені питання семантики і словотвору ботанічної номенклатури та народних назв рослин. Аналіз семантики таких номенів, моделей їх словотворення – важливе й актуальне завдання сучасного мовознавства.

Проблемам семантики фітонімів присвячено низку наукових праць. Учені розглядають назви рослин із точки зору міфологічного та метафоричного світобачення, досліджують фразеологізми з компонентом «фітонім». Вивчають їх символічні конотації (К. Браун, Л. Дяченко, В. Жайворонок, О. Куцик, М. Маковський, Н. Петрова, Л. Почепцова, С. Стрелінгов та ін.).

У цій статті маємо на меті дослідити семантичну мотивацію назв квітів, встановити причину зумовленості їх, зв'язок між словом – назвою рослини й реалією, яку вона позначає.

Мотивацію будемо розуміти як сукупність ознак, властивостей, дій, ситуацій, що впливають на створення назви. Як зазначає С. Шестакова, «фітонім – це власне ім'я будь-якої рослини» [5, с. 45].

У багатьох народів здавна існувало поклоніння деревам. Українці обожають дуб, тополь, вербу і калину. Це підтверджує й образне народне прислів'я: «Без верби і калини нема України». Поетизація рослинного світу визначає спосіб мислення, світобачення українців.

Зазвичай мотиваторами фітонімів стають реальні ознаки: колір, розмір, форма, відчуття, запах.

Весну, як правило, відкривають трав'янисті рослини. Це з-під снігу пробивається *мати-й-мачуха*, що в народі називають ще *підбілом*. Семантика цієї рослини мотивується її властивостями: кожен листок має два різних боки – верхній – прохолодний («це мачуха»), а нижній, опушений – теплом дихає («це мати»). Семантика другої назви теж мотивована реальним явищем: жовті квіти фітоніма під вечір стулюються, пелюстки знизу білі, що й стало причиною назви «підбіл». Використавши такі засоби словотвору, як складання слів та префіксальний, народ створив назву за зовнішніми ознаками. У той час як наукова назва – *tussiljaho* – складається теж із двох латинських слів, які означають «кашель знищую», тобто рослину назвали ще Гіппократ, Пліній, Гален за її лікарськими властивостями. Стародавні римляни також мотивували семантику фітоніма зовнішньою ознакою – «фарфара» – «той, що носить борошно», оскільки зісподу листок ніби осипаний борошном.

До ранніх гінців весни належить і *сон-трава*. Семантика назви мотивується властивістю цієї рослини навіювати сон на людей і навіть на тварин. Про це розповідають легенди, підтверджують писемні пам'ятки (Києво-Печерський патерик, скандинавська «Едда», лікарські довідники). Термін – словосполучення утворено словоскладанням, що відображає комплексно-структурну складність відповідної рослини. У ботанічній сфері цей спосіб словотвору визначається досить високою продуктивністю.

До числа фітонімів, що утворені аналогічним способом, зараховуємо також *первоцвіт*, який зустрічається в різних місцевостях України, насамперед, у гірських лісах, *горицвіт* – відомий у науковій

літературі як *адоніс* (Adonis). Латинська назва походить від імені юнака Адоніса – коханого богині Афродіти, який загинув від ран. Семантика української назви мотивується зовнішнім виглядом квітки – полум'яно-гаряча або золотаво-жовта.

Ще з давніх-давен відомий у народній медицині *звіробій*, якого називали «травою від дев'яности дев'яти хвороб». Назва походить від казахського «джерабай», що означає «цілитель ран». На теренах України номен зазнав фонетичних змін.

Поширена квітка *брат-і-сестра* (інша назва – *братчики*) у науці відома як *Viola tricolor*. Семантика фітоніма мотивується зовнішніми ознаками: пелюстки братків різного забарвлення – два верхніх фіолетові або сині різних відтінків, а три нижніх – білі або жовті.

Дев'ятисил (лат. *Jnula*), або *оман*, що означає «очищати», тобто семантика мотивується діючими властивостями рослини. Спосіб творення – також словоскладання.

Окремі назви квітів – цілі дво- і трикомпонентні словосполучення. Наприклад, *гусяча цибулька* – маленька жовта зірочка, семантика якої мотивується дією: оскільки це перша з квіток ранньої весни, її скльовували гуси, розкидаючи, дзьобали торішні листя, знаходили й цибулинку, тобто її засіб розмноження.

Словосполученням утворено і фітонім *вовче лико*. Рослина красива, але отруйна. Саме це й стало причиною назви, пов'язаної зі злим звіром – вовком. Химерну червоно-лілову квітку в Україні називають *зозулинні сльози*. Це квітка – пустоцвіт, який не дає нектару. Семантика мотивується назвою пташки-бездомниці, яка підкидає своїх дітей у чужі гнізда і потім «плаче» за ними, гублячи сльози, бульби-зозуленці, що схожі на сльози.

В усному народному мовленні й у ботанічній літературі серед цілющих трав зустрічаємо *золототисячник*, в латинській мові – *центаврія*, *центурія*, *кентавриця*, що в перекладі – «сто золотих». Назву утворено з двох слів «золото» і «тисяча» способом складання.

Як бачимо, у двокомпонентних назвах в основному представлені моделі «прикметник + іменник», зрідка «іменник + іменник». Вживання синтаксичного способу словотвору пояснюється здебільшого намаганням точно схарактеризувати рослину.

Прозора семантика таких фітонімів, як *підсніжник* (пробивається з-під снігу сніжно-білими квітками), *пролісок* (рання рослина з синіми квітками), *наперстянка* (від наперсток). Є низка фітонімів в українській мові, що походять від антропонімів і зоонімів. Це назви-однословни, утворені морфологічним способом, що полягає у поєднанні афіксальних морфем із кореневою за законами українського словотворення. Назва *грицики* мотивується ім'ям Грицько. За легендою, цією рослиною пастух Грицько зупинив кровотечу. Вона має лікарські властивості. *Сокілочки* (від сокіл) – червоно-фіалкові квіти нагадують сокола в польоті.

Латинська назва *півників* («ірис») походить із грецької міфології, від імені богині веселки Іриди. Квіти багаті на кольори, що утворюють справжню веселку барв. Українська назва фітоніма («півники») мотивується схожістю барвистих квіток із хвостом півня.

Утворені ці назви суфіксальним способом: суфікс -ик- надає слову нового смислового значення, а суфікс -очк- надає фітоніму пестливого відтінку.

Прості придорожні квіти в народі називають *миколайчики*, *васильки* за асоціаціями з певними антропонімами. Таким способом (суфіксальним) утворено фітонім *соняшник*, семантичну мотивацію якого пов'язують із сонцем – життєдайним світилом. Ботанічна назва соняшника «хеліантус» (від грецьких слів «хеліос» – сонце й «антос» – квітка). Фітонім у багатьох народів світу містить у корені слова «сонце». Наприклад, у Болгарії його звать «сьлнчоглед», у сербів – «сонцекруг», у Польщі – «слунечник».

Смислове значення номенів, утворених морфологічним способом, виражене мотивованою основою, афікси ж мають в основному значення узагальнювального характеру.

З часів Київської Русі у нашому народі збереглись й існують багато повір'їв, приказок, прислів'їв і звичаїв, пов'язаних із *кропивою*. Семантична мотивація її назви пов'язана з незвичайними властивостями. Чотиригранне стебло і листя поспіль усіяні жалючими волосинками – своєрідними маленькими шприцами. Кінчик жалючої волосинки, насичений кремнеземом, легко обламується, кінчиком раничи шкіру, і їдка рідина – вміст волосинок – потрапляє в ранку. На шкірі з'являються густо червоні пухирці – кропивниця. Назва походить від слова «кропити», суфіксальним способом утворено фітонім «кропива», за допомогою суфікса -ив-, основа ж є мотиваційною.

У багатьох народних назвах квітів мотиваторами виступають конкретні властивості чи зовнішні ознаки: захоплення кольором, формою квітки, її запахом. Тому підтвердженням є фітоніми: *медунка*, *зірочник*, *жовтяниця*, *кровоголовка*.

У народі ромашку звичайну називають *королицею*, бо вона, наче королева, у білій короні пелюсток пишається серед трави. Ця назва асоціативна.

Обережний дотик до рослини також підказував її назву: пухнастий листочок у рослини викликає асоціацію з вухом тварини, тому й назвали її *ведмеже вушко*. Настовбурчений колючий лист наче відлякував – звідси *чортополох*. Їх семантику також мотивують асоціації.

Чи не біля кожної хати в Україні ростуть жовтогарячі *нагідки*. Проте назва квітки не пов'язана з кольором чи формою. Автори її придивилися до насіння і побачили, що воно має форму пташиного кігтя («нігтя»), назва дещо незвичайна, бо зазнала фонетичних змін і словотвірних перетворень.

Одна з найяскравіших квіток – *кульбаба*. Семантичним мотиватором її назви є зовнішня ознака: після відцвітання зернятка пухнастими кульками розлітаються, розносяться вітром по полю.

Попід дворами й на пустирях часто зустрічаються світло-сині зірочки цикорію, що в народі має назву *петрів батіг*. Мотиватором виступає асоціація з дією: стебло майже безлисте, і, якщо ним змахнути, то воно свистить, як справжній батіг пастуха.

Здавна вважають суто українськими квітами *чорнобривці*, які ростуть майже біля кожного будинку в селі і в місті. Мотиватором назви стала квітка, пелюстки якої, ніби бровами лице, обрамлені чорним кольором. В основу назви покладене словосполучення *чорні брови*, утворене способом словоскладання, другою частиною є слово «брівці», пестлива форма від «брови», тобто основоскладання ускладнене суфіксацією.

Відомий по всій території України фітонім *материнка*. Названа квітка за лікарськими властивостями, бо допомагає жінкам вилікуватися й стати матір'ю. Звідси така пестлива назва – *материнка*. Мотиватором є слово «мати», спосіб творення суфіксальний, використані досить продуктивні суфікси -ин-, -к- для називання осіб жіночої статі.

У пошані в нашого народу *рута-м'ята*. Назва мотивована відразу двома властивостями – кольором і запахом квітки – й утворена способом складання цілих слів. Спосіб творення належить до продуктивних у сучасній українській мові.

Чарівні *сокирки* теж мають своїм мотиватором квітку, але в цьому випадку автор назви звернув увагу на її форму, що дійсно нагадує сокиру. Та схильні до поетизації українці, додавши суфікс -к-, утворили пестливу форму слова.

На теплих заплавах річок, в озерах, на плесі стоячих вод ростуть найніжніші з квітів *лілії, лілеї*. У народі їх ще називають *латаття біле, мак водяний, водяний лопух, листопруг, гуски лопатник, лотик, глечики білі, умич білий, балабайки, капелюш, купавниця*. Рослина багаторічна. Усі перелічені народні назви мотивуються зовнішніми ознаками: листя велике темно-зелене з довгими ланцетними прилистниками і пластинками з цільними краями. Листя, що, як острівки, плаває по воді, нагадує зелені латки, – звідси назва *латаття*. Білі квіти латаття називають *русалчиним цвітом*, що мотивується асоціацією з міфічними істотами – русалками. Білосніжні квіти уособлюють холодну красу русалок, а змієподібне кореневище – їхній хвіст. Ці назви-композиції утворені синтаксичним способом – поєднання іменника з прикметником у словосполучення.

В останні роки надзвичайно поширився *мак польовий*. У степах серед трав маки цілими плесами процвітають. Мотиватором фітоніма є слово «маківка» – вершина чогось. У народі говорять «маківка літа», «маковиця» – вершина бані на церкві, «маковець» – вершина гори тощо. Мак процвітає в середині літа, тому асоціативно має таку назву. Точно встановити мотив номінації неможливо, оскільки він зневиразнений.

Улюбленицею українців є *мальва*, що має різнобарвні квітки – від білого до яскравого червоного кольору. Мотиватором назви є дієслово *малювати*. Іменник утворений усиченням суфікса неозначеної форми -ти-, що спричинило втрату в суфіксі -юва- голосного -ю-, м'якість приголосного збереглася і, відповідно, позначена м'яким знаком.

Любисток – квітка, поширена в багатьох областях країни. Назва мотивована дієсловом *любити*, відома також як *любка, люб, любильник*. Номен виник під впливом давніх уявлень про здатність рослини приворожувати коханих, примушувати любити. *Любисток* утворено з двох слів *люби + листок* – іменник мотивований сполученням дієслова наказового способу і залежного іменника, що супроводжується суфіксацією, при цьому в другій частині слова скорочено перший склад.

У народі високо цінують цілющу рослину – *деревій*, або *кривавник*, або *тисячолістник*. Кожна з цих назв має свого мотиватора. Стебло фітоніма дуже міцне і нагадує гілку дерева – тому й «*деревій*». За особливостями дії на організм – сильнодіючий кровоспинний засіб, що добре гоїть рани, допомагає

також при внутрішніх кровотечах – він «кривавник». А за зовнішнім виглядом – у нього дуже розсічене листя, ніби подрібнене на тисячу дрібних листочків, – його назвали «тисячолістник».

Утворюючи ці назви, автори з народу використали суфіксальний спосіб та основоскладання. Числівникова основа поєднується за типом підрядного зв'язку словоформ інтерфіксом -о-. Складання основ супроводжується суфіксацією другої основи (суф. -ник-)

Прикметними вважаються рослини: *мокришник*, *квасениця*, *конюшина*, *зірочник*. По них визначали, чи піде дощ. Якщо вранці не розпустилися квіточки, чекай дощу. Звідси й відповідні номени фітонімів, тобто їх мотивують зовнішні ознаки, їх реакція на зміну погоди, утворені від прикметника та іменників суфіксальним способом.

Популярні на всій території України *кручені паничі*. За різнобарвні красиві квіти їх назвали «паничі», серед скромних нагідок і чорнобривців, жовтяків, що ростуть навколо селянських хат, вони справді панують ще й тому, що стебла їх в'ються на будь-яку стіну, дерево чи паркан. Тому й називають їх «кручені». Семантика фітонімів мотивується властивостями рослини. Синтаксичний спосіб словотвору – атрибутивне словосполучення – дає змогу підкреслити одразу дві ознаки рослини.

На західних землях поширена *душиця бузкова*. Мотиватором назви виступає запах, що нагадує бузок, але досить різкий, який викликає задуху.

Природа щедро обдарувала квітами гірські території. Звертають на себе увагу *дзвіночки красавки*, *наперстянка пурпурова*, *тихий сон*. Ці складні назви мотивовані зовнішнім виглядом фітонімів. *Красавка* (від краса) має квіти у вигляді дзвіночків, а у *наперстянки* вони нагадують наперсток, який одягали жінки на палець, коли шили або вишивали. Поряд з основною ознакою подано й ту, що вказує на колір.

Цікава назва «тихий сон». М'які, ніжні волохаті пелюстки цієї квітки при дотику до них пестять, як руки матері, ніби заколисують. Ця властивість покладена в основу семантики фітоніма і виступає мотиватором словосполучення.

Улітку між різнобарв'ям яскраво світяться червоні вогники *красолі*, названої так саме за зовнішню красу невеликих квіточок.

Мабуть, жодній квітці не присвячено стільки легенд, поем і віршів, як *троянді*, праматір'ю якої є *шипшина* звичайна, просто польова. Вона має блідо-рожеві квітки, але стебла куща рясно вкриті колючими шипами, що і мотивує семантику фітоніма.

Із XIII ст. відомі на теренах півдня *гвоздики польові* – невисокі кущики з рожевими й червоними квіточками. Саме з них виведені різні сорти пишної краси, що ростуть на клумбах. Давня слов'янська назва загублена, відомий усім фітонім, – запозичення з французької мови у польську, де *gwóździk* – «*gwiźdzok*», «*цвях*». В українській мові фітонім функціонує як калька з польської, утворена суфіксом -ик-.

Щовесни на степах Херсонщини зацвітають жовті, білі, червоні й голубуваті кольорові *тюльпани*. Вони мають невисокі стебла, ростуть низько над землею, і їхні квіти невеликі. Назва походить із турецької мови, що, своєю чергою, запозичила з перської, в якій *dulband* означає «тюрбан», з огляду на дійсну схожість квітки з тюрбаном, що носять на голові перси, її названо тюльпан.

Серед квітів скромне місце посідає *тютюнець духмяний*. У народі назву пояснюють давньою легендою, в якій розповідається про чумаків. Вони розпалили вогнище з невідомої трави, а, почувши дивний аромат, здивування виразили словами «Ти ба!» (звідси «*табак*») та «Тю-тю!» (звідси «*тютюн*»). Оскільки на клумбі він – квітка невелика й не дуже яскрава, то, додавши суфікс -ець-, підкреслили цю зовнішню ознаку, а прикметником «*духмяний*» позначено аромо-одоративні властивості фітоніма.

Свою назву *білокопитник* (або *кінське копито*) одержав завдяки зовнішнім ознакам: округлосерповидні листки, які з'являються після цвітіння, формою своєю нагадують кінське копито. Назву утворено способом словоскладання разом із суфіксацією другої основи (суф. -ник-).

Отже, в народних назвах фітонімів переважають утворені складанням основ або слів. Це викликає не одну, а відразу дві асоціації і дає змогу точніше уявити, відтворити в пам'яті фітонім.

Таким чином, проаналізувавши низку народних назв фітонімів, доходимо висновку, що вибір мотиватора найменування зумовлюється різними факторами і причинами. Зокрема, в основі номена може лежати спосіб існування рослини, спосіб поширення, розмноження, функціональні властивості їх. Домінуючою мотиваційною ознакою є морфологічні властивості фітонімів: колір, запах, розмір, асоціативні зв'язки з предметами побуту, подібність до людини чи тварини, зв'язок з іменем людини.

Назви квітів – це народна творчість, що таїть у собі ще не до кінця вивчені нами скарби народного досвіду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вербич С.О. Сучасна українська онімна лексика: функціональний аспект. *Вісник НАН України*. 2008. № 5. С. 54–60.
2. Заверуха Б.В. У світі рослин. Київ : Урожай, 1980. 166 с.
3. Калько В.В. Змішана мотивація назв лікарських рослин в українській мові. *Філологічні студії*. Луцьк. 2002. № 1. С. 140–144.
4. Кобів Ю. Про українські назви рослин. *Дзвін*. 1990. С. 143–145.
5. Шестакова С. Мотивація сучасних фітонімів. *Українська мова*. 2010. № 2.

В.И. Тихоша. Народные наименования фитонимов в украинском языке. – Статья.

В статье рассматриваются мотивация семантики наиболее распространенных в Украине фитонимов и словообразование народных названий цветов.

Ключевые слова: флора, фитоним, мотиватор, семантика, растения-символы.

V. Tyhosh. Folk names of phytins in ukrainian language. – Article.

Summary. The article analyzes the motivation of semantics of the most popular Ukrainian folk names of phytins and their word-formation.

Key words: flora, phytin, motivator, semantics, plants-symbols.

УДК 811.111

D.S. Shchypachova

English Teacher

National Technical University of Ukraine

“Igor Sikorsky Kiev Polytechnic Institute”

Kyiv, Ukraine

LINGUISTIC FEATURES OF ENGLISH PHRASAL VERBS

Summary: *The article has been devoted to the investigation of the linguistic peculiarities of English phrasal verbs and methods of translation from a cognitive point of view. The paper contains some examples of phrasal verbs and difficulties concerning the translation of phrasal verbs of different semantic groups. The article outlines the main requirements which should be met by the translator while conveying the figurative meaning of phrasal verb.*

Key words: *phraseology, communicative nature, vocabulary, semantics, pragmatics, cognition, linguistic phenomenon, figurative meaning, context, register.*

Introduction. English has a thousand-year history. During this time, it has accumulated a large number of expressions that are accurate, successful, and even beautiful. This is how a special layer of language arose - phraseology. The study of any language unit involves consideration of its role and place in a particular speech reflection. Phrasal verbs / phraseological units (verb + preposition / adverb) are part of the extensive field of phraseology and complement the communicative nature of the linguistics of texts of modern educational complexes, in textbooks for students. They are widely used in all types of texts and in listening comprehension. “... a set of phraseological units is an extension of the lexical vocabulary of the language” [5], therefore we can say that the phrasal verbs replenish the vocabulary of the learner, while strengthening the aesthetic aspect of the language”

The modern stage of linguistic and cultural direction of linguistics in phraseology is the stage of developing theoretical concepts and methods for the comprehensive study of the semantics and pragmatics of phraseological units in the interaction of two semiotic systems – natural language and culture. The phrasal verb is an object of linguistics, but its study in the linguistic and cultural aspect allows us to determine the essence of the phrasal verb as a linguistic unit. Phrasal verb combinations are highly productive and occupy a special place in the lexical and phraseological layer of the vocabulary of modern English. Active and fluent phrasal verb mastery is necessary for free and natural oral communication in English. The phrasal verb as a repository and instrument

of the culture of the English language is best studied within the framework of the anthropocentric paradigm of linguoculturology, which primarily focuses on the use of phrases in live speech, which will allow you to more deeply explore the semantic and pragmatic properties of phrasal verbs.

The problem of studying the essence of such combinations is actively done by both Russian linguists (B.A. Il'ish, Y.A. Zhuktenko, I.E. Anichkov, etc.) and foreign ones (D. Bolinger, V. Fraser, R. Courtney and others). Nevertheless, much remains unexplained: the status of phrasal verbs in the lexical and phraseological system of the English language, their lexical and grammatical structure in general, the terminological definition, the nature of the second component, etc. At this stage of development of linguistic knowledge, this problem, this is of undoubted scientific interest, remains open.

The relevance of the study is due to the undying interest of linguists to the issues of phraseology and idiomatics, the problems of adequate translation of lexical and phraseological units and the creation of functional-cognitive dictionaries. It is well known that the phraseology of any language reflects the peculiarities of the thinking, cognition and world perception of the people-native speakers of this language, its cultural values.

The main **purpose** of the work is to study and describe the semantics and methods of translation of English phrasal verbs from a cognitive point of view and determine the degree of adequacy of their translation.

The main purpose of the study and the formulation of the problem identified the following number of **objectives**:

- to determine the theoretical background of the study and the method of cognitive description of the semantics of verbal combinations;
- to describe the main methods of translation of phrasal verbs and identify the degree of adequacy of this translation.

In the history of the study of phrasal verbs, many methods of studying this most interesting linguistic phenomenon have been imprinted. Scientists have made numerous (and not unsuccessful) attempts to comprehend the linguistic essence of phrasal verbs: the latter were analyzed in syntactic, morphological, semantic, phonetic aspects, i.e. mainly from a linguistic point of view. There is no doubt that the linguistic study of a language unit can hardly completely ignore the extra-linguistic reality. However, the traditional semantics, declaring the relationship of linguistic and extralinguistic factors, still tried to oppose them as much as possible. Studies in recent decades have convincingly shown that “in natural language, extra-linguistic reality represents the world, as interpreted by people, together with their relationship to each other” [Gak, 1976]. At the present stage of the development of linguistics, linguists working in the field of semantics and creating new semantic theories are in favor of the close integration of linguistic and extralinguistic realities.

The study of phrasal verbs is relevant from the point of view of their functional properties in the texts of various fields. They not only denote action, but also do it more accurately, aptly, more figuratively, than with the help of simply equivalent verbs: 1. Europeans log on to Investment Fever (to log on = to connect). 2. This year the company has let down investors by announcing an unexpected loss (to let down = to disappoint). A particularly difficult branch of phrasal verbs is the translation of phraseological units requiring considerable experience in the field of research of this discipline, as well as their memorization. The important aspects of the study of this science are: the stability of phraseological units, their origin and basic functions. Considering the semantics of the phrasal verb from the standpoint of cognitive linguistics, O.N. Grishina stresses this difficulty, saying that “the meaning of these verbs is sometimes poorly understood, since they seem to be unmotivated [4]. Numerous homonyms make the translation even more difficult. The main reason for these difficulties is conceptual inconsistencies between two languages. Metaphorical schemes that make up the system of meanings of the English preposition and the defining meanings of the phrasal verb are not fixed for us at the morphological level: for the non-native speaker, this level is assigned primarily to affixes. The latter have practically lost their independent lexical meaning, which cannot be said about the preposition / adverb of the phrasal verb” [3]. For convenience and accessibility of memorization for educational purposes and on educational material, phrasal verbs can be classified [6]. The first group can consist of verbs of a double nature:

- verbs that have always the same meaning and are used with the preposition: *to depend on*, *to insist on*, *to care for*, *to rely on*, and others;
- verbs that, in combination with prepositions / adverbs, do not radically change their lexical meaning, the preposition / adverb only introduces various clarifications.

N.N. Amosova calls such verbs “units of variable context” [2]. For example: *to agree – to agree with*, *to agree on*, *to agree to*, *to agree about*, *to hear – to hear about*, *to hear from*, *to speak – to speak out* and others. The next group includes phraseological units, the meaning of which cannot be derived from their constituent

elements. These are the so-called “units of constant context, with a full meaning” [2]. For example: 1. “The criminals held up the train (stopped, detained by force in order to rob) and stole all the passengers money”. 2. We are trying to break into the Japanese market. In these examples, the meanings “held up” and “break into” cannot be inferred from the meanings of the verbs “to hold” and “to break”. These are set idiomatic combinations (verb + preposition / adverb). Phrasal verbs can have both an adverb and a preposition (i.e. verb + adverb + preposition) - these are three-element phraseological units that can make up the third classification group: *to come up with, to get away with, to miss out on, to get on with, to look forward to* and others. For example: 1. She is not an easy person to get on with (= to have a friendly relationship with). 2. However, Freeplay may have missed out on (= failed to take an advantage of) some opportunities in markets in the West where its products are starting to catch on (= become popular). When studying and depending on the learning materials, you can enter phrasal verbs to enrich the students' vocabulary in different ways. As the basis separate verbs, prepositions or adverbs must be taken. For example, phrasal verbs with “out” or “up”: *sort out, spell out, bring out, etc.; weigh up, step up, bring up*. 1. I am willing to consider introducing flextime, but would you first spell out the advantages of the system, please? 2. I would like to bring up the subject of expense claims at our next meeting. Or phraseological units with the verbs “set”, “put”, “catch”, “bring”, etc.: *set up, set back, set about, set in, set out, etc.* 1. When the Managing Director set out to change the management structure, no one thought he had a chance of succeeding. 2. I am not surprised by our poor financial performance. I put it down to ineffective leadership. Phrasal verbs are also grouped by topic, depending on what is being said. For example: negotiations, deals, programs, plans: *Draw up* (contract) – prepare and write; *Cope with* – manage to deal with; *Carry out* (plan) – put into practice, etc.

Conclusions. The course of the study of the linguistic features of the English phrasal verbs and their translation equivalents, presented in this work, led to the following conclusions.

We have to admit that among domestic and foreign scientists dealing with the problem of English phrasal verbs, there is no consensus about, firstly, what should be considered as phrasal verbs, and secondly, how to identify these data in terms of parts of speech.

Many foreign linguists classify phrasal verbs not only as phrasal verbs proper (i.e. combinations of the verb + “particle” type as a conditional term), but also such formations as “verb + verb” (make do), “verb + preposition” (“dispose of”), “verb + particle + preposition” (“put up with”), etc., which leads to the terminological confusion.

In this study, we adhere to the point of view according to which phrasal verbs are phraseological units consisting of a verb and a postverb (a specific formation that is neither a preposition nor an adverb). In our opinion, in the sphere of formations of the type “verb + particle” it is advisable to distinguish such combinations as “verb + preposition” (idiomatic and non-idiomatic), “verb + quasi-adverb” (idiomatic), “verb + adverb” (idiomatic and nonidiomatic) and “verb + postverb” (idiomatic), i.e. phrasal verbs proper.

Thus, the widespread use of phrasal verbs in the texts of English implies the necessity and relevance of their study and memorization, as well as enrichment of students' vocabulary. It is necessary to take into account the diversity of the structure of phrasal verbs, their varying degrees of difficulty in translating and understanding texts.

In conclusion, it should be noted that when translating phrasal verbs with a figurative potential, one should take into account the communicative conditions of their use, the communication registers to which they can be assigned. The translator should be careful in his desire to convey as precisely as possible the imagery embedded in the original. He must make sure that the equivalent of the figurative phrasal verb he chooses relates to the same communication register, or at least to the neutral one. It is necessary to take into account the pragmatic properties of figurative phrasal verbs and their connotative meanings reflected in lexicographical sources; take into account the semantic, figurative, stylistic components of phrasal verbs. The translator must remember that the tasks before him are not intractable, despite the strictness of the requirements for translation.

REFERENCES

1. Алефиренко Н.Ф., Семенов Н.Н. Фразеология и паремология. Москва : Флинта: Наука, 2009. 344 с.
2. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1995. С. 131–132.
3. Гринберг Дж. Антропологическая лингвистика. Вводный курс / пер. с англ. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 224 с.
4. Гришина О.Н. Концептуальная метафора и английский фразовый глагол: сб. науч. тр. Вып. 442. Москва : Изд-во МГЛУ, 1998. С. 18-21.
5. Савицкий В.М. Основы общей теории идиоматики. Москва : Гнозис, 2006. 208 с.

6. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. Москва : Просвещение, 1995. С. 55
7. Dixon R. Essential Idioms in English. N.Y.: Regents, 1951. 288 p.
8. Rosemary, Courtney. Dictionary of Phrasal Verbs. Longman, 1994.

Д.С. Щипачова. Лінгвістичні особливості фразових дієслів в англійській мові. – Стаття.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню лінгвістичних особливостей англійських фразових дієслів та методів перекладу з когнітивної точки зору. Матеріал містить деякі приклади фразових дієслів та труднощів, пов'язаних з перекладом фразових дієслів різних семантичних груп. У статті перелічені головні вимоги, що постають перед перекладачем під час передачі переносного значення фразових дієслів.

Ключові слова: фразеологія, комунікативний характер, лексичний склад, семантика, прагматика, пізнання, лінгвістичне явище, переносне значення, контекст, реєстр.

Д.С. Щипачева. Лингвистические особенности фразовых глаголов в английском языке. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена исследованию лингвистических особенностей английских фразовых глаголов и методов перевода с когнитивной точки зрения. Материал содержит некоторые примеры фразовых глаголов и трудностей, связанных с переводом фразовых глаголов разных семантических групп. Статья перечисляет основные требования к переводчику в процессе передачи переносного значения фразовых глаголов.

Ключевые слова: фразеология, коммуникативный характер, лексический состав, семантика, прагматика, познание, лингвистическое явление, переносное значение, контекст, регистр.

УДК 811.111'37

О.В. Юсікова

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу діалектології
Інститут української мови НАНУ,
м. Київ, Україна

АРХАЇЧНІ НАЗВИ ПРЕДМЕТІВ І ЗНАРЯДЬ ЛІСНИЦТВА І ЛІСОСПЛАВУ ГОВІРКИ СЕЛА БОГДАН РАХІВСЬКОГО РАЙОНУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. Стаття присвячена архаїчному пласту діалектної лексики лісництва і лісосплаву. Вивчення говірки як окремої діалектної системи нині залишається актуальною проблемою української діалектології, яка не знайшла достатнього опрацювання, зокрема на лексичному рівні. Метою нашого дослідження є окреслення функціонування архаїчних предметних назв тематичної групи лісництва і лісосплаву говірки села Богдан Рахівського району Закарпатської області. Аналіз мовного матеріалу на основі описового, системно-структурного і порівняльного методів уповноважує на висновки, що опис предметної лексики окремої діалектної системи треба проводити в контексті функціонування її в межах ширших діалектних континуумів.

Ключові слова: діалектна система, лексичний рівень, предметна лексика, архаїчна лексична одиниця, семантичний локалізм.

Говірка села Богдан Рахівського району Закарпатської області є архаїчною діалектною системою окремого діалектного ландшафту, яким є гуцульські говірки Рахівщини. Дослідження предметної лексики архаїчних діалектних систем нині є надзвичайно актуальною проблемою. В українській діалектології лексику давнього народного промислу лісосплаву висвітлено у працях І.В. Сабадоша. Автор детально проаналізував загалом не лише предметну, а і дієслівну лексику лісосплаву Карпат. Учений дослідив цей шар назв на тлі Карпатського діалектного континууму, провів паралелі з іншими мовами, де також функціонує лексика лісництва [3–6]. В.В. Манівчук присвятив кандидатську дисертацію проблемі опису і дослідження лексики лісництва в українській мові загалом [2]. Нині гостро постала проблема збереження архаїчного лексикону Карпат, коли відходять у вічність носії говірок, що ще пам'ятали архаїчні назви тої чи іншої реалії.

Метою нашого дослідження є опис архаїчної предметної лексики тематичної групи лісництва і лісосплаву у говірці села Богдан Рахівського району Закарпатської області. Крім власних записів, нами залучено до аналізу I Випуск матеріалів до Словника українських говірок Закарпатської області М.А. Грицака, а також картотеку Словника [1].

Власне гуцульськими локалізмами у складі лексичної системи говірки є номени на позначення предметів, задіяних у процесах заготівлі і сплаву деревини. Ця лексика нині перебуває у пасиві, сам промисел припинився у 60-х рр. минулого століття. Як показують сучасні спостереження¹, багато назв тематичної групи лісосплаву збереглися лише у пам'яті найстарших жителів села, витіснення їх з активної лексики зумовлене втратою реалій. Нині в активному вжитку збереглася лише предметна лексика, пов'язана з процесом заготівлі деревини. Це такі лексеми, як, наприклад, **бервенó**, **дервенó**, **бичкí**, **древíшка** «розрізане дерево», **пéсєт пéтка** «колода у п'ятдесят п'ять кубиків», **поко́лики**, **ворíні**, **окра́йці** «поколоте на чотири частини бервено». Перейшли до пасиву такі назви: **чокáн** «інструмент лісоруба, схожий на сокиру, з залізним наконечником, і молотком з іншої боку леза»; **сабі́н** «інструмент лісоруба для перекочування колод»; **завáл** «спущена з гори купа колод». У зв'язку з відходом у минуле багатьох процесів і реалій нині перебувають у пасиві також, наприклад, такі лексеми: **колі́ба** (**кулі́ба**, **кулі́ба**, **коле́ба**), **кулі́бка**, **колибчýня** (від румунської назви **колі́ба** «курíнь») «житло лісорубів»; **тарáн** «дерево, що впало поперек і не дозволяє спустити ліс ризами»; **різи** «жолоби, спеціально обладнані для спуску дерева з гір у долину», лексема походить від німецької назви *riese* «жолоб для спуску дерева», румунізм **ми́глé** «купа зрубаної деревини, колод», множина **ми́глé**, пор. румунська назва *migla* «велика купа деревини»; гунгаризм **рака́ш** «ліс, спущений із гір і складений у штабелі, нижній склад лісу», порівняйте угорську назву *rakas* «купа». У зв'язку з механізацією ручної праці відійшли до пасиву давні назви: **пі́льга** «поперечна колода, на яку укладали поздовжні колоди дара́би» (у середині минулого століття було відоме ще одне значення лексеми **пі́льга** (**пі́лгá**, **пýл'га**, **пýл'га**) «здоровий дрюк або колода (2–3 м завдовжки), який підкладають під дерево, щоб легко сунулося з гори, підкладали його і під штабелі колод, щоб не гнили від землі»). Відходять у минуле, стираються з пам'яті найстарших жителів назви, пов'язані з лісосплавом, зокрема такі гуцульські локалізми: **дара́ба**, **сплаў** «пліт для сплаву деревини гірськими потоками»; **бокóр** (**бокéр**, **бо́к'єр**), угорська назва *bokor* – «в'язка, жмут», «додаткова окрема частина плоту, декілька зв'язаних між колод до 50–100 м для сплаву»; **пóвороз** (**пóворос**, **пóвóрòз'**) «старовинна мотузка з лісової ліщини для зв'язування плоті»; **гужва́рне** «місце, де виготовляли *гужву́* для мотузок, щоб зв'язувати плоти»; **чоп** (у говірці Богдана лексема має семантику «спеціальний дерев'яний гвіздок для скріплювання колод у плоті перед сплавом рікою»); **гать** «запруда з воротами на ріці». Береги біля гаті укріплювали вузькими клітьми-зрубамі. Така кліть мала назву **каші́це** (**каш'и́ц'є**) «ступінчата кліть, встановлена у вузькій місці на ріці біля гаті, яка також, як і фундамент гаті, викладена з колод і заповнена камінням». Кашиці теж набивали камінням, а на поворотах ріки гать укріплювали ще й відбійними стінками з дерев'яних кругляків; **іншлюси** «поперечини після пазування у гаті»; **ша́ранци** «двері на греблі»; **запо́ри** «двері на шлюзі»; **ге́йдери**, **ліо́фта** (**л'у́фта**) «частини будови гаті для стримування повені». Нині у селі пам'ятають номени продуктивного словотвірного гнізда з коренем: **-перл-** (**-пирл-**): **пі́рла** «кілок (2 і більше м), за допомогою якого укріплюють балки, на яких заготовляють пліт»; «укріплення на штабелях лісу»; «дерево, яким тримають дарабу, аби не рухалась»: *Пі́рла то́то, шо йа хóчу зверну́ти смерéку*; згрубіла назва **пі́рлишче**, лексичні відповідники, відомі у говірках Закарпаття: **шпра́йя**, **шпýга**, **шні́рла**, **жбі́рла**; **опа́чини** «весла на плоту для сплаву лісу» (терміни обмежені говірками Рахівщини тих населених пунктів, де досі збережена лексика, пов'язана зі сплавом лісу); **волоці́ога** «спеціальна смерека, яку прив'язували ззаду до плоту для сповільнення руху по ріці»: *Волоц'у́гу в'и́т'ага́йє тут волоц'у́гу у́жє іде́ дара́ба*; синонім **гачі́ога**, **гачі́очка**. У зв'язку з відходом у минуле лісосплавного промислу нині лексема звузила своє семантичне поле і функціонує у говірці зі значеннями: 1. «Молода смерека»: *Гач'у́ч'ки, гач'у́чка з:áду* (на дарабі) *гал'му́йє, не гóдна бíстро йти*. 2. «Стовбур з сучками, який встромляли в землю, і на якому розкидали для просушування сіно»: *А ко́ти'ц'и ми так'і робі́ли / із л'іса смо приноси́ли із гач'у́ги та так'і / та такé / стóупик а так то́тí / то́тí / та й на то́то с'є кла́ли наўкру́гі / забива́ли ў зéмл'у / і то так суші́лис'є ...*; у діалектах румунської мови лексема функціонує зі значенням «2-метровий буковий стовбур»; нині в активному вжитку перебуває лексема **гачі́оча** «багато саджанців смerek»: *Гач'у́ча са́д'є*.

Отже, на основі проведеного дослідження можна сформулювати висновки, що вивчення предмет-

¹ Говірка села Богдан Рахівського району Закарпатської області була обстежена нами протягом 2010–2011 років, на основі аудіо записів було створено рукопис затранскрибованих діалектних текстів а також виконано системний опис говірки.

ної лексики давніх виробничих процесів у межах окремої діалектної системи може бути здійснене як із точки зору інвентарю мовних засобів, так і їх структурної взаємодії та функціонування. Розгляд предметної лексики тематичної групи лісництва і лісосплаву говірки села Богдан показав, що зрушення простежуємо на рівні функціонально-семантичного наповнення лексичних засобів. Кожне з розглянутих явищ має проекцію на ширший діалектний простір і свідчить про типовість лексичної системи розглянутої говірки як одиниці гуцульського говору загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області / відп. ред. П.Ю. Гриценко. Київ : КММ, 2017. Вип. 1. А–Я. 380 с.
2. Манівчук В.В. Лексика лесоразработок в украинском языке (на материале говоров карпатского ареала) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Київ, 1977. 24 с.
3. Сабадош І.В. Лексика лісосплаву українських говорів Карпат. *Мовознавство*. 1974. № 3. С. 66–72.
4. Сабадош І.В. Лексика лісосплаву українських говорів району Карпат: Назви плотів. *Культура і побут населення українських Карпат* : матеріали республіканської наукової конференції. Ужгород, 1973. С. 194–202.
5. Сабадош І.В. Лексика лісосплаву українських говорів Карпат. *Український діалектологічний збірник*. Книга 3. Пам'яті Тетяни Назарової / за ред. П.Ю. Гриценка та ін. Київ : Довіра, 1997. С. 343–398.
6. Сабадош І.В. Украинско-иноязычные параллели в лексике лесосплава района Карпат. *Совещание по Общеславянскому лингвистическому атласу* : тезисы докладов Совещания по Общеславянскому лингвистическому атласу, Одесса, 4–7 июня 1971 г. Москва, 1972. С. 168–170.

Е.В. Юсикова. Архаичные названия предметов и орудий лесничества и лесосплава говора села Богдан Раховского района Закарпатской области. – Статья.

Аннотация. *Статья посвящена архаическому пласту диалектной лексики лесничества и лесосплава. Изучение говора как отдельной диалектной системы в настоящее время остается актуальной проблемой украинской диалектологии, которая не получила достаточного изучения, в частности, на лексическом уровне. Целью нашего исследования является определение функционирования архаичных лексем тематической группы лесничества и лесосплава говора села Богдан Раховского района Закарпатской области. Анализ языкового материала на основе описательного, системно-структурного и сравнительного методов уполномочивает сделать выводы о том, что описание предметной лексики отдельной диалектной системы следует проводить в контексте функционирования ее в пределах широких диалектных континуумов.*

Ключевые слова: *диалектная система, лексический уровень, предметная лексика, архаичная лексическая единица, семантический локализм.*

O. Yusikova. Archive names of subjects and instruments of the of the alloy of wood and forestry of the Bogdan village of the Rakhiv district, Transcarpathian region. – Article.

Summary. *The study of dialect as a separate dialect system remains a pressing problem of Ukrainian dialectology, which has not yet been sufficiently developed, in particular at the lexical level. The purpose of our research is to outline the functioning of the archaic subject units of the thematic group of the alloy of the wood in the Bogdan village of Rakhiv district of the Transcarpathian region. The material showed that we can trace the changes not only at the level of the inventory of lexical means, but at the level of their functional-semantic filling. Each of the phenomena considered has a projection to a wider dialectal space and shows the typicality of the lexical system of the dialect as a unit of the Hutsul dialect as a whole.*

Key words: *dialect system, lexical level, subject vocabulary, archaic lexical unit, semantic lokalizm.*

Розділ 5

*Філософія, гуманітарне знання,
мистецтвознавство*

М.В. Александрова
кандидат філософських наук,
доцент кафедри культурології
Харківська державна академія культури,
м. Харків, Україна

СПЕЦИФІКА ВИКЛАДАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ВИЩІЙ ШКОЛІ

Анотація. У статті робиться спроба акцентувати увагу на декількох моментах, які обов'язково потрібно враховувати під час впровадження сучасних методів навчання та виховання в освітній сфері: адаптування системи освіти до потреб і цінностей сучасної молоді та необхідність опрацювання травматичного досвіду. Важливо розуміти, що сьогодні дитинство і те, що пов'язано із цим концептом у сучасній європейській культурі, перебуває у кризі. Це вимагає перегляду базових інститутів і політики, пов'язаних із дитинством і вихованням. Завданням освіти повинно стати створення творчого процесу дорослішання, а не навчання з повторенням фактів. Викладач повинен враховувати, що стабілізація травматичного досвіду та його опрацювання може слугувати основою актуалізації національної ідеї та патріотизму.

Ключові слова: методи викладання, освіта, травма, травматичний досвід.

Становище системи освіти в сучасних умовах вищого навчального закладу України є складним і суперечливим. Виховна криза сьогодні є наявною, що вказує на необхідність впровадження нових методів навчання та виховання у вищу школу. У даному дискурсі робиться спроба акцентувати увагу на декількох моментах, які обов'язково потрібно враховувати під час впровадження сучасних методів навчання та виховання в освітній сфері: адаптування системи освіти до потреб і цінностей сучасної молоді та необхідність опрацювання травматичного досвіду.

По-перше, це потреба кардинальної зміни методів викладання та оцінювання у вищому навчальному закладі, бо поки освіта буде залишатися інертною, такою, що орієнтується на цінності та технології минулого, творча дитина доби нових медіа не буде відгукуватися на старі моделі. Видатний філософ Маршал Маклюєн називав сучасну йому систему освіти «дзеркалом заднього виду», саме через її орієнтацію на «вмираючу епоху просвітництва» (3). Далекі цілі традиційної освіти сучасна дитина вважає порожніми та зайвими, вона їх зневажає та не цінує. Можливість нових медіа дає глибинне відчуття даного моменту, сучасна молодь саме так хоче сприймати дійсність. Сучасна ж українська система освіти продовжує спиратися на текстоцентричні методи освіти, які були впроваджені ще за добу Просвітництва. «Совсем немного молодых умов могут пережить интеллектуальные пытки нашей системы» – пише Маршал Маклюєн у 1969 році (3).

Незважаючи на часову прірву між добою Маклюєна та сучасністю, всі питання, які він піднімає стосовно освітньої системи на початку 20 ст. у США, є гостро актуальними для нас зараз. Так, завданням нової доби в освіті дослідник вважав створення творчого процесу дорослішання, а не навчання з повторенням фактів. Оскільки всі почуття сучасної дитини задіяні медіа, то вона жадає безпосереднього залучення, а не одноманітних послідовних папернів. Лінійні цінності і гасла, яке чує сучасна молодь, лише посилюють відчуження. Освіта повинна бути здатною не тільки озброювати знаннями, а формувати потребу в безупинному самостійному оволодінні знаннями, вміннями і навичками самоосвіти, самостійному і творчому підході до навчання протягом усього активного життя людини.

Аналізуючи специфічне сприйняття дійсності сучасною молоддю, важливо розуміти, що сьогодні дитинство і те, що пов'язано із цим образом в сучасній європейській культурі, явно перебуває у кризі. Це вимагає принаймні усвідомлення, а за великим рахунком – перегляду базових інститутів і політики, пов'язаних із дитинством і вихованням. Згідно з Нілом Постманом дитинство зникає тому, що сучасні діти перестають відрізнятися від дорослих (6). Дитинство позбавляється деяких основних бар'єрів, які відокремлюють його від світу дорослих. Пов'язано це, в першу чергу, зі зміною інформаційних каналів та зі зміною медійного середовища сучасного суспільства. Раніше, щоб стати дорослою, дитина повинна була навчитися читати та прочитати масив книжок, який слугував своєрідною перепусткою у світ дорослих.

Таким чином, щоб увійти у світ дорослих, дитина повинна була освоїти складні компетенції. За Постманом, дитинство існує остільки, оскільки існують секрети. Сучасні медіа не залишають ніяких секретів. За допомогою Internet мала дитина знає про світ дорослих абсолютно все. Сьогодні межа між дорослими і дітьми зникає. Крім того, ця криза пов'язана зі становищем дорослого в сучасній культурі, з якої вимивається позиція дорослого. Доросла людина для того, щоб залишатися актуальною і не дивитися у «дзеркало заднього виду» (за Маклюеном), постійно повинна знаходитися в позиції учня. Це пов'язано, в першу чергу, з тим, що ми знаходимося в рамках суспільства, де людина постійно повинна вчитися, тому що постійно змінюється технологічна основа її існування. Маклюен писав: «Необходимо помнить, что телеребёнок был постоянно открыт всем новостям «взрослого» мира: война, расовая дискриминация, восстания, преступность, инфляция, сексуальная революция. Война во Вьетнаме написала своё кровавое послание на его коже; он видел убийства и похороны государственных лидеров; с помощью телеэкрана его посылали на орбиту к космическим танцам астронавтов; он утопал в информации, передаваемой радио, телефоном, фильмами, записями и другими людьми. Родители оставляли его у телевизора в двухлетнем возрасте ради того, чтобы он не плакал, и к садику он пережил уже более 4000 часов телевидения. Как сказал мне один из менеджеров IBM: «По сравнению со своими бабушкой и дедушкой, мои дети прожили уже несколько жизней к моменту похода в первый класс» (3). Звісно, що дитина сучасної медіакультури пірнає в цей світ дорослих вже за допомогою Internet-технологій, і традиційні аналітичні методи викладання, навіть академічна мова викладачів, є для сучасної молоді чужими та, як наслідок, не сприймаються та визивають відторгнення.

Гостро постає питання адаптувати систему освіти до потреб і цінностей сучасної молоді. Кардинально змінитися повинні методи викладання гуманітарних дисциплін, таких як історія, філософія, культурологія, історія культури тощо. Треба враховувати, що в добу інформаційного перевантаження нарощування фактажу і перевірка його засвоєння втратили актуальність, бо будь-яка інформація екстерналізована в Інтернеті і можлива для доступу кожної миті. Маршал Маклюен наголошував на необхідності ілюстрації складної взаємодії «людей, подій і багаторівневих взаємозв'язків між такими деспотично розділеними предметами, як біологія, географія, математика, антропологія, історія, література і мови» (3). Вельми актуальною стає ця порада для сучасної української освітньої системи.

Щодо специфіки викладання історичних дисциплін (історії культури тощо), то актуальним є підхід до історії загалом П'єра Нора, який позбавляє історію тягlostі. Історія більше не є континуумом так званих історичних фактів. Це «предмет» конструкції, місце якої – не пустий і гомогенний, а наповнений «актуальним минулим» час. Факти перетворилися на образи й не ранжуються за часом – усі вони є реальністю теперішнього (4). Коли таке «актуальне минуле» потрапляє в медійний простір, в якому можливі миттєві передачі інформації й реакція на неї, де фактично зникають час та простір («імплізія» Маршала Маклюена як миттєве стискання інформаційного та просторово-часового континуумів), історія як «реальність теперішнього» долучається до травматичного дискурсу реального теперішнього.

Ми виходимо на другу проблему нашої розвідки – це необхідність враховувати в освітніх методах травматичний досвід сучасної української молоді. Дискурс травми здебільшого базується на понятті «пам'яті» як пам'яті про травму. У рамках викладання такої дисципліни, як «Історія української культури», викладач повинен враховувати, що стабілізація негативного досвіду та його опрацювання може слугувати основою актуалізації національної ідеї та патріотизму. Дискурс травми в українському просторі специфічний: по-перше, це «травми», яких Україна має багато у своїй історії; по-друге, дискурс травми донині відбувався на тлі інтерпретації подій, коли корегувалися певні традиції й оцінки, переписувалася історія, втрачалися власні герої, замість одних героїчних міфів формувалися інші. Тобто ми звикли аналізувати історичні події України як величезний перелік травм минулого: I Світова війна (1914–1918 рр.), громадянська війна (1918–1920 рр.), колективізація і депортації (1929–1933 рр.), Голодомор 1932–1933 рр., Великий терор (1937 р.), II Світова війна (1939–1945), Чорнобильська катастрофа (1986 р.). Навіть гімн України артикулює винятково травматичний досвід.

Серед безлічі травматичних подій нашого минулого найкатастрофічнішою кризою донедавна була II Світова війна. Пам'ять про ці події, як колективна пам'ять суспільства, що підтримувалася тривалий час комеморативними репрезентаціями, повертала в пострадянське українське суспільство втрачену ідентичність. Але континуум «соціальних рамок пам'яті» (за Морісом Хальбваксом (2)) існує в межах трьох поколінь, тобто це розповідь дідуся онукам, що підтверджується досвідом батьків. Сучасна ж молодь сприймає події II Світової війни як рівнозначні з іншими травматичними подіями української історії, не відчуваючи ідентичності з людьми, які брали в цих подіях активну участь. Натомість молоде покоління нині набуває

травматичного досвіду, який, на жаль, зосереджений вже не в історичній пам'яті. Травма для сучасного українського суспільства – це соціальне та культурне становище.

Травматичні події забуваються і репресуються в індивідуальне та колективне підсвідоме. Відповідно до основ психоаналізу колективна травма, належним чином психологічно не опрацьована, передається у спадок наступному поколінню, яке не було свідком самої травматичної події, проте переживає всі ознаки колективної травми та прагне позбутися неприємного стану. Для того, щоб травматичні спогади стали наявними, необхідно забезпечити позитивний соціальний клімат визнання, адже згадувати про травму надто складно без зовнішньої терапевтичної допомоги. Такою допомогою може стати виховна система вищої школи, яка повинна надати можливість позбутися травматичних відчуттів не тільки молоді, а і старшому поколінню викладачів.

Українське суспільство має пройти ще довгий шлях, який Дж. Александер називає «процесом становлення травми» («trauma process»), протягом якого травма набуває ознак культурного процесу, що постає і підтримується за допомогою різних форм репрезентації (1, с. 94). Ідеться про дискурс, у якому медійні репрезентації відіграють вирішальну роль. Специфіка існування цього дискурсу в медіапросторі нині така, що він стає основою і водночас необхідною умовою функціонування громадянського суспільства в Україні. Саме завдяки медіа солідарність суспільства стала очевидною, а його громадянські структури – настільки дієвими. Саме в медіапросторі відбувається пошук мови, здатної передати травматичний досвід.

«У випадку культурної травми болісний досвід, для того щоб стати спільним надбанням, має бути підданий репрезентації, комунікації та до деякої міри стати доступним пізнанню» (5, с. 151). Опрацювання травматичних подій як минулого, так і сучасного надає реальної можливості самоусвідомлення та вибудовування ідентичності суспільства. Цей аспект обов'язково потрібно враховувати під час викладання гуманітарних дисциплін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Alexander J. Cultural trauma and collective identity. The meaning of social life. A cultural sociology. Oxford : Oxford : University Press, 2003.
2. Хальбвакс М. *Социальные рамки памяти*. пер. с фр. Зенкина, С. Москва : Новое издательство, 2007.
3. Маклюэн М. Интервью для Playboy. 1969. URL : <http://www.mcluhan.ru/articles/marshall-maklyuen-intervyu-dlya-playboy-ch-3/>.
4. Нора П. (1999). Проблематика мест памяти. Франция – память. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. С. 17–50.
5. Огієнко В. Історична травма Голодомору: проблема, гіпотеза та методологія дослідження. *Національна та історична пам'ять*. Вип. 6. 2013. С. 145–156.
6. Postman N. Исчезновение детства. 1988. URL : https://interesi.files.wordpress.com/2011/09/postman-neil_deti.pdf.

М. В. Александрова. Специфика преподавания культурологических дисциплин в современной украинской высшей школе. – Статья.

Аннотация. В статье делается попытка акцентировать внимание на нескольких моментах, которые обязательно нужно учитывать при внедрении современных методов преподавания и воспитания в образовательной сфере: адаптация системы образования к потребностям и ценностям современной молодежи и необходимость обработки травматического опыта. Важно понимать, что сегодня детство и то, что связано с этим концептом в современной европейской культуре, находится в кризисе. Это требует пересмотра базовых институтов и политик, связанных с детством и воспитанием. Задачей образования должно стать создание творческого процесса взросления, а не обучение с повторением фактов. Преподаватель должен учитывать, что стабилизация травматического опыта и работа с ним может служить основой актуализации национальной идеи и патриотизма.

Ключевые слова: методы преподавания, образование, травма, травматический опыт.

M. Aleksandrova. The peculiarities of the cultural studies subjects teaching in the modern Ukrainian higher school. – Article.

Summary. In this article, there is an attempt to focus on several points being taken into account when introducing the modern teaching and education methodologies in the educational field, exactly, adapting the education system to the demands and values of the contemporary young people as well as the necessity to analyse and develop the traumatic experience. It is a fact, that the modern concept of childhood in the modern European culture is under a deep crisis. This requires the revision of the basic institutions and the policies related to the childhood and the upbringing process. Thus, the modern education task should include, first of all, the creation of the maturation in comparison with the mere facts learning. The teacher should take into account that the traumatic experience analysis can serve as the basis for the national idea and patriotism development.

Key words: teaching methodologies, education, trauma, traumatic experience.

О.О. Баковецька

доктор історичних наук, доцент,

в. о. професора кафедри історії

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,

м. Миколаїв, Україна

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ (XIX СТОЛІТТЯ)

Анотація. У статті систематизовано архівні матеріали російськомовного походження, які безпосередньо стосуються історії Римо-Католицької Церкви на українських землях, що перебували в межах Російської імперії.

Ключові слова: Римо-Католицька Церква, архів, джерела, діловодна документація.

Джерельна база визначеної теми має свої особливості, зокрема її характеризує фрагментарність і розпорошеність, що стало наслідком історичних процесів і особливостями процесу фондоутворення. Документи жодного з архівних зібрань не дають можливості відтворити в сукупності і цілісності процес історичного розвитку Римо-Католицької Церкви в Україні XIX століття. Водночас варто зазначити, що джерельна база вміщує значне коло різноманітних за походженням і видовими ознаками джерел, які розподілені у групах за родово-видовим принципом. Ними є законодавчі, актові документи, матеріали офіційного, церковного, громадського діловодства, програмні документи, статистичні матеріали, мемуарна література, матеріали періодичних видань. Однак у статті ми зупинимося лише на характеристиці архівних фондів, у яких зберігаються матеріали офіційного, церковного, громадського діловодства.

У процесі дослідження проблеми проведено значну евристичну роботу в архівах, зокрема Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (далі – ЦДІАК), Національному історичному архіві Білорусі в Мінську (далі – НІАБ), Російському державному історичному архіві у Санкт-Петербурзі (далі – РДІА), Державному архіві Саратовської області (далі – ДАСО), Державному архіві Житомирської області (далі – ДАЖО), Державному архіві Одеської області (далі – ДАОО), Державному архіві Миколаївської області (далі – ДАМО).

Матеріали офіційного, церковного, громадського діловодства, які зберігаються в архівних фондах, містять надзвичайно змістовні документи, що віддзеркалюють позицію церкви, владних структур і громадських організацій у справі реалізації політики самодержавства щодо католицької конфесії.

Фонди ЦДІАК містять матеріали, які дозволяють дослідникам проаналізувати характер взаємовідносин влади і Римо-Католицької Церкви на регіональному рівні, зокрема в межах Київської, Подільської і Волинської губерній. Одним із найбільших фондів, у якому сконцентровано справи, присвячені Римо-Католицькій Церкві, є 442, зокрема Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора. Хронологічно фонд охоплює період із 1796 до 1916 рр., вміщує 663 описи і 278 601 одиницю збереження. У справах фонду зібрано копії указів імператора, розпорядження Департаменту духовних справ, листування генерал-губернатора з Міністерством внутрішніх справ, єпископами та настоятелями цих церков [1; 2]. Саме матеріали офіційного листування дають можливість висвітлити рівень реалізації репресивних заходів в імперії щодо Католицької Церкви. Окрему групу діловодної документації, що зберігається у фонді, становлять справи-розслідування, відкриті на підставі рапортів місцевих поліцейських чинів, православних священників та інших осіб щодо неблагонадійності ксьондзів або неправної діяльності [3; 4]. Певна кількість таких справ хронологічно стосується до польських повстань 1830–1831 і 1863 років, що дає можливість дослідити участь католицьких священників у суспільних процесах тих часів та взаємовплив церкви і громади. Важливим джерелом для нашого дослідження є звіти губернаторів, у яких одночасно висвітлювався стан Римо-Католицької Церкви і ставлення місцевої світської влади до неї, яке подекуди реалізовувалось через ініціативу посилення репресивного тиску на Римо-Католицьку Церкву [5; 6].

Частина діловодної документації з нашої теми зберігається у фондах, зокрема 127 – Київська духовна консисторія, 707 – Управління Київського учбового округу, 2 227 – Колекція документів Волинського музею. Ставлення Православної Церкви до Римо-Католицької яскраво ілюструють матеріали фонду

127 [7]. Ними є ініційовані православними священиками розслідування про переходи уніатів і православних до Католицької Церкви, а також справи про змішані шлюби між католиками і православними та боротьбу з цим явищем. Ця група діловодної документації дозволяє дослідникові встановити рівень довіри і впливу Католицької Церкви на громаду. У фонді Управління Київського навчального округу перебувають матеріали про особливості навчання дітей польського походження або католицького віросповідання [8]. За матеріалами цих справ можна визначити те, наскільки приналежність до Католицької церкви впливала на ставлення до учнів представників адміністративних органів. Документи фонду 2 227 є цінним джерелом діловодної документації Римської курії та Луцько-Житомирської консисторії [9]. Під час написання роботи матеріали зазначених фондів дозволили розкрити важливі аспекти з історії Католицької Церкви і громади та доповнили можливість визначити вплив римо-католиків на суспільно-політичне життя в українських землях.

Поодинокі справи, які стосуються економічного стану Римо-Католицької Церкви, перебувають у фондах, зокрема 444 – Цивільна канцелярія головнокомандувача окремим литовським корпусом і польською армією Великого князя Костянтина Павловича, 486 – Київська палата цивільного суду, 490 – Подільська палата землеробства і державного майна, 491 – Київська палата землеробства і державного майна. Частина справ, у яких ідеться про переслідування католицьких священиків, перебуває у фондах, зокрема 293 – Київський цензурний комітет, 301 – Подільське губернське жандармське управління, 385 – Одеське жандармське управління.

Значний пласт джерел другої групи зберігається в Державному архіві Житомирської області. Це пов'язано з тим, що центр, об'єднаний персональною унією у 1798 році, Луцько-Житомирської римо-католицької дієцезії розташовувався в Житомирі. Так, уся документація з життєдіяльності єпископства згодом була передана до обласного архіву. Серед архівних документів, що стосуються нашої теми, велике значення має фонд, зокрема 178 – Луцько-Житомирська римо-католицька духовна консисторія. Він складається з 54 описів і хронологічно охоплює період із 1793 до 1917 рр. Більшість справ фонду – це матеріали церковного, офіційного діловодства, зокрема укази [10], циркуляри і розпорядження [11], протоколи консисторії [12], відомості єпископських маєтків [13], листування з губернатором і настоятелями монастирів [14], справи про переслідування католиків [15]. До другої групи джерел також уходять справи фондів: 90 – Візитатор римо-католицьких монастирів Луцько-Житомирської єпархії (частина матеріалів цього фонду раніше зберігалась у Харківському архіві), 96 – Луцько-Житомирський кафедральний капітул, 402 – Житомирський повітовий декан, 496 – Луцько-Житомирська католицька духовна семінарія, 679 – Римо-католицький приходський костюл Святої Варвари міста Бердичів, Бердичівського повіту Київської губернії.

Особливе значення для нашої роботи мають матеріали, що зберігаються у фондах Державного архіву Саратовської області. Вони складають основу джерелознавчої бази з історії Тираспольської єпархії, до складу якої входила значна частина українських територій. Сьогодні фонди архіву, в яких сконцентровано справи з історії Католицької Церкви Півдня і Сходу України, не були опрацьовані. Із матеріалами архіву працювали здебільшого російські учені, які займалися історією Католицької Церкви суто в межах Російської Федерації. Також поодинокі посилання на фонди архіву містяться в роботах незначної кількості краєзнавців, але широкомасштабного дослідження з використанням основної маси діловодної документації, так і не проведено. Для нашої роботи фонди ДАСО є одним з основних видів джерельної бази з історії католицьких громад, розташованих у колонізованих Російською імперією землях Півдня і Сходу України.

За радянських часів справи, що стосувались діяльності Тираспольської єпархії й зберігались у консисторії у Саратові, передані на зберігання Державному архіву Саратовської області. Документи були впорядковані в чотирьох фондах: 1 167 – Канцелярія Могильовського архієпископа митрополита всіх римо-католицьких церков Російської імперії, 1 267 – Херсонська римо-католицька духовна консисторія, 365 – Тираспольська римо-католицька духовна консисторія, 1 166 – Могильовська римо-католицька духовна консисторія. Перші два фонди через свою нечисленність згодом приєднали до 1 166 фонду і присвоїли йому назву Херсонської римо-католицької духовної консисторії, що значно більше відповідало змісту справ. Названі фонди зберігають вкрай важливу інформацію з історії розповсюдження і розвитку католицизму в українських землях.

Фонд 1 166 налічує 410 справ за 1801–1864 роки і має один опис. Незначна кількість справ містить збірки імператорських указів, що надсилались єпископові для ознайомлення. Численну групу документів фонду складають оригінали та копії метричних книг. На другому місці за кількістю перебувають

матеріали ревізій католицьких костьолів [16]. Вони вміщують описи храмів, майна, акти ревізій, звіти церков, статистичні дані щодо кількості прихожан у приходах. Ще одна група справ фонду – матеріали, які віддзеркалюють різні питання життєдіяльності Католицької Церкви: будівництво, ремонт костьолів, збір пожертв, відкриття нових приходів [17]. Дві останні групи складають найціннішу частину фонду для нашого дослідження.

Матеріали офіційного і церковного діловодства Тираспольської римо-католицької духовної консисторії Департаменту духовних справ іноземних сповідань також перебувають у фонді 365. Він містить 1 758 одиниць зберігання й охоплює період із 1856 до 1918 рр., а також цілий комплекс справ, які дають можливість дослідникам простежити діяльність Духовної колегії і консисторії у визначений час та встановити рівень її результативності. Окрім указів Римо-католицької Духовної колегії [18] і рішень Тираспольської консисторії [19], у фонді зібрано чималу кількість звітів, рапортів візитаторів та священників щодо діяльності консисторії і виконання певних рішень у питаннях життєдіяльності місцевих католицьких приходів [20].

Під час написання роботи також використовувались фонди архіву РДІА: 821 – департамент духовних справ іноземних сповідань МВС, 822 – римо-католицька духовна консисторія МВС, 826 – канцелярія митрополита римо-католицьких церков у Росії.

У фонді 821, у якому зібрано матеріали з 1799 до 1917 рр., зберігається листування римо-католицької Духовної колегії, канцелярії, обер-прокурора Синоду та інших органів духовної і світської влади стосовно управління Римо-Католицькою Церквою, реєстрів вірян окремих костьолів, відкриття нових приходів, приналежності капіталів ліквідованих монастирів [21]. Значну частину справ фонду складають щорічні звіти місцевих губернаторів про життєдіяльність місцевих католицьких громад та переписку губернаторів і римо-католицької Духовної колегії [22]. Ще одна група матеріалів фонду висвітлює рівень вільного волевиявлення громадян у справі приналежності до тієї чи іншої конфесії [23]. Ними є матеріали, адресовані міністрам внутрішніх справ про необхідність відкриття карного впровадження у зв'язку з переходом осіб православного віросповідання до католицького, а також за образливу поведінку і вислови у бік царської родини і Православної Церкви. Окремої уваги заслуговує 145 опис фонду, в якому зберігаються карти католицьких епархій імперії [24] та фото навчальних закладів, церков, посадових осіб [25].

Таким чином, у фонді 821 зібрано значну частину діловодної документації, яка досить ґрунтовно розкриває становище Римо-Католицької Церкви в імперії і становить особливу цінність для джерельної бази дослідження.

У справах фонду 822, які охоплюють період із 1796 до 1917 рр., містяться матеріали Духовної колегії про організацію і реорганізацію адміністративного управління Римо-Католицькою Церквою, роботу консисторій, відкриття епархій, приходів, костьолів, монастирів, призначення і звільнення митрополитів, єпископів, провінціалів, організацію навчальних закладів при монастирях, відкриття судових справ над духовенством, зміну віросповідання і шлюборозлучні справи, духовні заповіти і пожертви (оп. 1–10) [26]. В окремий опис увійшли журнали і протоколи засідань колегії, розпорядження, височайші повеління, пропозиції щодо реформування правового статусу римо-католицьких священників, справи про майно і капітали колегії, костьолів, монастирів, бухгалтерські книги (оп. 11) [27].

Документи канцелярії митрополита римо-католицьких церков Росії зібрано у 826 фонді. Ними є розпорядчі документи про розповсюдження і реалізацію законодавчих актів [28], рішень світської і церковної влади [29], призначення і переміщення священників і духовних депутатів [30]. Фонд також містить особисті справи священників, інформації про будівництво костьолів [31], організацію благодійних товариств [32], візити костьолів [33]. У другому описі фонду, окрім зазначених питань, зберігаються справи, присвячені примусовому запровадженню російської мови в католицькому богослужінні [34], правила проголошення проповідей католицькими священниками [35], роз'яснення правил переходу з однієї конфесії до іншої, скарги щодо цього [36], а також низка справ про осіб, що перейшли з православ'я до католицизму [37].

Матеріали 822 і 826 фондів є цікавими для дослідження, тому що вони висвітлюють практичну реалізацію рішень влади і стан вірян, приходів та самої Католицької Церкви у зв'язку із цим.

Матеріали діловодної документації зберігаються в Національному історичному архіві Білорусі. У фонді 937 – Мінська римо-католицька консисторія, який налічує 594 справи й охоплює період із 1499 до 1887 рр., містяться укази урядового сенату. Частина з них стосується безпосередньо Української Римо-Католицької Церкви [38]. Фонди 1781 – Могильовська римо-католицька консисторія і 3330 – Канцелярія Візитатора Могильовської римо-католицької духовної консисторії також представляють інтерес

для нашої роботи. Цінність полягає в тому, що окрема частина діловодної документації безпосередньо стосується римо-католицьких приходів, що перебували в межах українських земель, зокрема Київської [39], Чернігівської [40], Харківської [41] губерній. Фонд 3399 – Могильовський римо-католицький кафедральний капітул складається всього з однієї справи – журналу засідань Могильовського архікафедрального капітулу [42]. Однак у журналі зібрано всі рішення капітулу з 1842 до 1869 рр., зокрема ті, що безпосередньо стосувались діяльності Римо-Католицької Церкви в українських землях. Незначна й уривчаста інформація, яка має діловодний характер, перебуває в Одеському та Миколаївському обласних архівах.

Отже, архівні джерела, що містять матеріали офіційного, церковного, громадського діловодства, є надзвичайно змістовними. У них зафіксовано позицію церкви, владних структур і громадських організацій у справі реалізації політики самодержавства щодо римо-католицької конфесії. Також за ними можна відтворити рівень впливовості у суспільстві Римо-Католицької Церкви у визначений час. Більшість матеріалів цього спрямування сконцентровано в ЦДІАК, Державному архіві Житомирської області, Державному архіві Саратовської області та РДІА. Фонди, що зберігаються в інших архівах, уміщують метричні відомості вірян місцевих католицьких приходів, уривчасті відомості з історії окремих костельов, а також окремі копії указів державних органів влади та розпоряджень єпархіального начальства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Указ Сената от 24 ноября 1852 года о перемещении из Херсона в Тирасполь римско-католической кафедры и переименовании епархии в Тираспольскую // ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України). Ф. 422. Оп. 160. Спр. 42. Ч. 1. 321 арк.
2. Переписка с Подольским и Волынским Губернаторами о запрещении католическим священникам без разрешения местных властей выезжать на храмовые праздники // ЦДІАК України. Ф. 422. Оп. 842. Спр. 43. 33 арк.
3. Дело о жестоком обращении римско-католического духовенства с крестьянами фондушевых имений. Ведомости о количестве крестьян. *ЦДІАК України*. Ф. 422. Оп. 1. Спр. 2816. 118 арк.
4. Дело по рапорту Радзивиловского полицейского чиновника о предоставлении сомнительной проповеди, произнесенной 4 числа, Кременецкого уезда в костеле м. Крупца ксендзом Доминиканского ордена Яцком за 1833 год. *ЦДІАК України*. Ф. 422. Оп. 783. Спр. 131. 50 арк.
5. Отчет Подольского губернатора о состоянии Подольской губернии за 1890 год. *ЦДІАК України*. Ф. 422. Оп. 528. Спр. 498. 40 арк.
6. Дело о представленных Министерству Внутренних Дел предположений по разным предметам и сведения по отчетам за прежние годы. *ЦДІАК України*. Ф. 422. Оп. 815. Спр. 118. 130 арк.
7. Дело о происхождении и составе римско-католической литургии и отличие ее от православной. *ЦДІАК України*. Ф. 127. Оп. 659. Спр. 147. 4 арк.
8. Дело канцелярии Господина Попечителя Киевского учебного округа о студенте университета Св. Владимира Барановском крещенном греко-российским священником но исповедывающим римско-католическую веру (11.08.1844–6.04.1848). *ЦДІАК України*. Ф. 707. Оп. 261. Спр. 15. 30 арк.
9. Сборник распоряжений Римской курии и российской администрации Луцка Житомирской епархии. *ЦДІАК України*. Ф. 2227. Оп. 1. Спр. 580. 52 арк.
10. Указы Римско-Католической Коллегии и приложения Министерства Внутренних Дел за 1843 год // ДАЖО (Державний архів Житомирської області, м. Житомир). Ф. 178. Оп. 2. Т. 2. Спр. 988. 627 арк.
11. Циркуляры и распоряжения гражданских учреждений // ДАЖО. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 59. 20 арк.
12. Протоколы Луцко-Житомирской Римско-Католической Духовной Консистерии за 1873–1911 год // ДАЖО. Ф. 178. Оп. 2. Т.2. Спр. 1060. 131 арк.
13. Ведомость о капиталах и аннуатах упраздненных в 1832 году монастырей Луцко-Житомирской Римско-Католической Епархии за 1873 год // ДАЖО. Ф. 178. Оп. 2. Т. 2. Спр. 1062. 365 арк.
14. Переписка Епископа Цецишовского с Луцко-Житомирской Консистерией по разным вопросам // ДАЖО. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 23. 65 арк.
15. О высылке на жительство в Ходоровский монастырь ксендза Кореновского // ДАЖО. Ф. 178. Оп. 7. Т. 3. Спр. 3563. 34 арк.
16. Материалы ревизий Римско-Католической церкви колонии Зельц Херсонской губернии за 1850 год // ДАСО (Державний архів Саратовської області, м. Саратов). Ф. 1166. Оп. 1. Спр. 318. 4 арк.
17. Дело о строительстве каплицы вблизи Мангеймской приходской Римско-Католической церкви в Херсонской губернии за 1844 год // ДАСО. Ф. 1166. Оп. 1. Спр. 209. 12 арк.
18. Указы Римско-Католической Духовной Коллегии за 1853 год // ДАСО. Ф. 365. Оп. 1. Спр. 1. 39 арк.
19. Решение Консистерии об основании при Керченской Римско-Католической церкви школы // ДАСО. Ф. 365. Оп. 1. Спр. 667. 23 арк.

20. Рапорты священнослужителей о решении бракоразводных дел, о строительстве, ремонте, освящении церковных зданий за 1898 год // ДАСО. Ф. 365. Оп. 1. Спр. 927. 15 арк.
21. Дело о разрешении образования в колониях Францфельд Одесского уезда Херсонской губернии католического прихода // РДІА (Російський державний історичний архів, м. Санкт-Петербург). Ф. 821. Оп. 6. Спр. 27. 21 арк.
22. Переписка с Римско-Католической Духовной Коллегией, Канцелярией Духовной Коллегии, Канцелярией Обер-прокурора Синода и другими учреждениями о рассмотрении православными священниками и ксендзами списков прихожан католических приходов Западного края и о причислении к православию всех бывших униатов, исповедывающих католичество (28.02.1842–8.12.1845) // РДІА. Ф. 821. Оп. 1. Спр. 17. 470 арк.
23. Дело о привлечении к уголовной ответственности крестьянина м. Уланово Литинского уезда Подольской губернии Велионтка за переход из православия в католичество и об отдаче его сына на воспитание православным опекунам (20.01–12.06.1857) // РДІА. Ф. 821. Оп. 1. Спр. 859. 13 арк.
24. Карта Римско-Католических Епархий, составленная Гирштофтом // РДІА. Ф. 821. Оп. 145. Спр. 29. 1 арк.
25. Костел в Бердичеве. Вид костела до 1866 года. Следы повреждений костела. Фотографии // РДІА. Ф. 821. Оп. 145. Спр. 3. 5 арк.
26. Дело о учреждении шести Римских Епархий // РДІА. Ф. 822. Оп. 1. Спр. 181. 93 арк.
27. Ведомость о фундушевых капиталах, аннуатах и десятинах упраздненных в 1832 году монастырей по Луцко-Житомирской епархии к 1850 году // РДІА. Ф. 822. Оп. 11. Спр. 716. 71 арк.
28. Дело о принятии к руководству собрания актов и грамот относительно Римско-Католической церкви в Империи Российской и Царстве Польском, а также помещенного в сем собрании договора заключенного 22.07/3.08.1847 года с Римском Двором // РДІА. Ф. 826. Оп. 1. Спр. 96. 12 арк.
29. Дело по предписанию Могилевской Консистории о немедленной передаче распоряжений Его Высокопреосвященства в предмете перемещения священников, подведомственным Консистории лицам и наблюдении за скорейшим исполнением таковых // РДІА. Ф. 826. Оп. 1. Спр. 341. 52 арк.
30. Дело о назначении духовных депутатов по разным делам, 1852-1856 год // РДІА. Ф. 826. Оп. 1. Спр. 363. 8 арк.
31. О постройке в Ялте молитвенного дома (18.02.1899) // РДІА. Ф. 826. Оп. 1. Спр. 1214. 4 арк.
32. Рапорт курата Кисаржевского об учреждении благотворительного общества при Харьковской Римско-Католической церкви, с приложением устава общества (16.11.1882) // РДІА. Ф. 826. Оп. 1. Спр. 2514. 30 арк.
33. Николаевский костел // РДІА. Ф. 826. Оп. 1. Спр. 986. 48 арк.
34. Дело о принудительном введении русского языка в богослужении неправославных исповеданий // РДІА. Ф. 826. Оп. 3. Спр. 119. 84 арк.
35. Дело о запрещении иностранным священникам совершать богослужения и произносить проповеди без предварительного разрешения епархиального начальства и МВД // РДІА. Ф. 826. Оп. 2. Спр. 121. 59 арк.
36. Дело о разъяснении установленного порядка о переходе лютеран в католичество // РДІА. Ф. 826. Оп. 2. Спр. 128. 28 арк.
37. Дело о лицах православного исповедания, перешедших в католичество // РДІА. Ф. 826. Оп. 2. Спр. 136. 95 арк.
38. Указы Правительствующего Сената за 1845 год // НІАБ (Національний історичний архів Білорусі, м. Мінськ). Ф. 937. Оп. 6. Спр. 87. 102 арк.
39. Визиты костелов монастырей Радомышльского уезда Киевской губернии за 1797 год // НІАБ. Ф. 1781. Оп. 26. Спр. 1374. 119 арк.
40. Инвентарь Нежинского костела Черниговской губернии за 1798 год // НІАБ. Ф. 1781. Оп. 26. Спр. 1377. 12 арк.
41. Визита Харьковского костела Харьковской губернии за 1899 год // НІАБ. Ф. 1781. Оп. 26. Спр. 1491. 31 арк.
42. Журналы заседаний Могилевского Архикафедрального Капитула за 1842–1869 год // НІАБ. Ф. 3399. Оп. 1. Спр. 1. 186 арк.

О.А. Баковецкая *Архивные источники исследования Римско-Католической Церкви в Украине (XIX век). – Статья.*

Аннотация. В статье систематизированы архивные материалы русскоязычного происхождения, относящиеся к истории Римско-Католической Церкви в украинских землях, которые находились в пределах Российской империи.

Ключевые слова: Римско-Католическая Церковь, архив, источники, деловая документация.

О. Bakovetska *Archival sources of the study of the Roman Catholic Church in Ukraine (XIX century). – Article. Summary.* The article systematizes the archival materials of Russian-speaking origin relating to the history of the Roman Catholic Church in the Ukrainian lands, which were located within the Russian Empire.

Key words: Roman Catholic Church, archive, sources, business documentation

Г.Г. Біловус
доцент кафедри бібліотекознавства і бібліографії
Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів, Україна

МИСТЕЦТВОЗНАВЧИЙ ВЕКТОР БІБЛІОГРАФІЧНИХ НАПРАЦЮВАНЬ КАФЕДРИ БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА І БІБЛІОГРАФІЇ ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Анотація. Розглянуто бібліографічні посібники мистецтвознавчої тематики, укладені викладачами кафедри бібліотекознавства і бібліографії Львівського національного університету імені Івана Франка, охарактеризовано особливості створення та роль в інформаційному забезпеченні мистецтвознавства.

Ключові слова: мистецтвознавство, бібліографічний покажчик, кафедра бібліотекознавства і бібліографії Львівського національного університету імені Івана Франка.

Однією з важливих тенденцій, що репрезентує вагомий поступ гуманітаристики, є розвиток бібліографічної науки як підгрунтя для нових досліджень у вітчизняному мистецтвознавстві. Бібліографія, інтегративно впливаючись у мистецтвознавчу галузь, разом із мистецтвознавством виконує загальнокультурну функцію синтезу наукових знань у єдиній універсальній системі національного мистецтвознавства, представлений численними бібліографічними набутками мистецтвознавчого спрямування [3–4; 9–10].

Саме такий бібліографічний доробок має кафедра бібліотекознавства і бібліографії Львівського національного університету імені Івана Франка, яка у 2019 р. відзначає 20-ліття свого заснування. У межах цієї публікації ми вважали за необхідне висвітлити лише один з аспектів бібліографічної діяльності викладачів і подати загальний огляд бібліографічних набутків, зокрема окреслити архітектоніку покажчиків, підходи укладачів до відбору й систематизації зібраного матеріалу, його індивідуально-авторську інтерпретацію, пошук оптимальної методики у створенні науково-довідкового апарату тощо. Отож, об'єктом вивчення стали різножанрові бібліографічні покажчики, зокрема систематичні покажчики змісту, біобібліографічний покажчик, матеріали до бібліографії та ін.

Хронологічно першими були два бібліографічні покажчики змісту «Вісник Львівського університету. Серія «Мистецтвознавство» (2001–2006)» [2] та «Театрознавчий журнал «Просценіум» (2001–2006)» [11]. Із нагоди 5-річчя започаткування на факультеті культури і мистецтв Львівського національного університету імені Івана Франка згаданих періодичних видань у 2006 р. укладено два бібліографічні покажчики змісту. Так, у систематичному бібліографічному покажчику «Вісник Львівського університету. Серія «Мистецтвознавство» бібліографічне групування зібраного матеріалу здійснено згідно з тематичними рубриками зазначеного видання й структуровано у такі підрозділи, як Архітектура, Драматичний театр, Культурологія, Музикознавство, Музичний театр, Образотворче та ужиткове мистецтво, Театральна архітектура, Театрознавство. У межах кожного з них бібліографічні записи подано в алфавітному порядку. Кожна з позицій (142 бібліографічні записи) має свій порядковий номер. До більшості з них подано короткі анотації. Бібліографічний матеріал доповнено довідковим апаратом (іменним покажчиком).

У другому покажчику розкрито публікації театрознавчого журналу «Просценіум» [11]. Зібраний матеріал (361 бібліографічний запис), що хронологічно охоплює 2001–2006 рр., згруповано в п'яти розділах: Історія театру, Сучасний театр, Театральна наука, освіта. Музейна справа, Драматургія, Рецензії на театрознавчі видання. У межах розділів і підрозділів матеріал подано за тематичним принципом, а бібліографічні записи розташовано за абеткою бібліографічних заголовків чи назв публікацій. До всіх бібліографічних записів додано анотації, що розкривають або уточнюють зміст публікацій. Важливим комунікаційним посередником між джерелом інформації і користувачем є допоміжний апарат видання, який складають «Іменний покажчик» та «Алфавітний покажчик назв публікацій».

Наступні два покажчики «Театрознавчий журнал «Просценіум» (2006–2011)» [12] і «Театрознавчий журнал «Просценіум» (2012–2016)» [13] є підсумками подальших п'ятиліть. Вони об'єднали все надруковане в театрознавчому часописі за десять років. До започаткованих у першому покажчику розділів додано нові під-

розділи, що тематично охоплюють основні складники театрознавства. Науково-довідковий апарат зазначених покажчиків доповнено допоміжним покажчиком «Розписані річники журналу «Просценіум». Отож, структура систематичних покажчиків змісту, що витримала перевірку часом, відповідає змісту опрацьованих публікацій.

Інформаційну лауну щодо розкриття публікацій часопису «Барикади театру» [1] заповнено в бібліографічному покажчику змісту двотижневика, який у 20-х рр. ХХ ст. видавало в Києві мистецьке об'єднання «Березіль». Укладач увів у науковий обіг публікації журналу за 1923–1924 рр., упорядкувавши зібраний бібліографічний масив за хронологічним принципом. Така структура відповідає змісту опрацьованих публікацій двотижневика, що був важливим артефактом тогочасного театрального життя України.

Театрально-критичний і науковий доробок провідного фахівця театрознавчої галузі М.В. Гарбузюк відображений у біобібліографічному покажчику «Майя Гарбузюк» [8], що містить окремі видання театрознавчих праць, публікації в колективних проєктах, наукових збірниках, довідкових і періодичних виданнях, рецензії на вистави, огляди фестивалів, гастролей, інтерв'ю, переклади, рецензії на наукові видання. В окремі підрозділи виділено й систематизовано офіційні опонування дисертацій, відгуки на автореферати дисертацій, упорядкування й редагування наукових журналів, збірників, членство в редколегіях, виступи на наукових конференціях, участь в експертних радах, журі фестивалів, у презентаціях, засіданнях круглих столів, виступи на радіо, керівництво науковою роботою студентів-театрознавців. Вони складають перший розділ – «Театрознавча діяльність Майї Гарбузюк», що хронологічно охоплює 1990–2015 рр. Бібліографічний масив покажчика, упорядкованого за типами видань, подається за хронологією, а в межах року – за алфавітом назв публікацій чи бібліографічного заголовка. Матеріали у підрозділі «Упорядкування. Редагування. Членство в редколегіях наукових журналів, збірників» представлено в алфавітній послідовності. У підрозділах «Доповіді й виступи на наукових конференціях», «Участь в експертних радах, журі фестивалів», «Участь у презентаціях, засіданнях круглих столів. Аудіозаписи. Виступи на радіо», матеріали яких висвітлюють широкомасштабність театрознавчої діяльності М. Гарбузюк, інформацію подано за абеткою назв виступів науковця чи назв заходів, у яких брала участь М. Гарбузюк. В окремі підрозділи виділено важливий для науковця доробок – керівництво науковою роботою студентів-театрознавців, зокрема «Підготовку публікацій до друку» й «Підготовку до участі в конференціях».

Другий розділ «Література про театрознавця» представлено такими кількома підрозділами, як «Довідкові видання, в яких подано відомості про М. Гарбузюк», «Наукові праці з покликами на публікації М. Гарбузюк», «Хронікальні матеріали. Згадки про вченого», «Бібліографічні покажчики, в яких зареєстровано праці М. Гарбузюк». У ньому також зафіксовано інформацію, виявлену в інтернет-джерелах. Бібліографічні описи подано тут теж за алфавітом авторів чи назв публікацій. До бібліографічних описів додано анотації, що розкривають або уточнюють зміст публікацій. Допоміжний апарат видання складається з іменного покажчика, алфавітного покажчика назв праць театрознавця та переліку видань, у яких опубліковано наукові студії М. Гарбузюк. Отож, біобібліографічний покажчик, що містить понад 600 позицій, висвітлює театрознавчі зацікавлення М. Гарбузюк, окреслює роль науковця в контексті теорії та історії театрознавчої справи та описує актуальні проблеми розвитку українського театру на зламі ХХ–ХХІ століть.

Широкий спектр публікацій мистецької тематики репрезентовано в матеріалах до бібліографії «Культурно-мистецькі процеси на сторінках української періодики Галичини першої половини ХХ століття» [7]. Добір публікацій здійснено на підставі суцільного перегляду як самих часописів, так і покажчиків змісту окремих періодичних видань. Увесь бібліографічний масив (1 782 бібліографічні записи) систематизовано у таких трьох розділах, як Культура, Мистецтво, Персоналії. Два перші містять 22 тематичні підрозділи, що висвітлюють загальні питання культури і мистецтва, зокрема архітектури і монументальної скульптури, декоративно-прикладного мистецтва, кіномистецтва, музики, образотворчого й сценічного мистецтва тощо. У межах підрозділів матеріал упорядковано за абеткою. Третій розділ налічує 290 персональних рубрик, у кожній із яких матеріал подано за алфавітом прізвищ авторів чи назв статей. Більшість бібліографічних позицій уміщують анотації, які розкривають зміст публікацій. Допоміжний апарат видання представлено «Іменним покажчиком» та «Покажчиком опрацьованих періодичних видань», у якому з-поміж інших згадуються такі періодичні видання, як «Аматорський театр», «Артистичний вісник», «Вогні», «Дажбог», «Дзвони», «Життя і знання», «Життя і мистецтво», «Ілюстрована Україна», «Література і мистецтво», «Літературно-науковий вісник», «Мистецтво=L'art», «Музичний вісник», «Музичні вісти», «Неділя», «Нові шляхи», «Світ», «Світло й Тінь», «Стара Україна», «Театральне мистецтво», «Українська музика» тощо. Отож, матеріали до бібліографії розкривають зміст галицьких часописів, на сторінках яких знайшли відображення питання історії культури і мистецтв Галичини першої половини ХХ ст., зокрема історії зарубіжного й вітчизняного театального мистецтва, новини української опери, балету, кіно, розвитку української професійної музики, організації аматорських гуртків і хорів, національно-мистецької традиції галицьких художників, виставок, стильової різноманітності української архітектури, живопису, творчі портрети відомих діячів тощо.

Важливим складником довідкового апарату до видань є іменні покажчики, що слугують комунікаційним посередником між джерелом інформації і користувачем, допомагають розкрити інформаційний потенціал видань. Саме за участі викладачів кафедри бібліотекознавства і бібліографії здійснено укладання іменних покажчиків у вигляді алфавітного переліку прізвищ авторів та персоналій, що описуються чи згадуються в текстах, представлених у виданнях «Життя і творчість Леся Курбаса. У рецепції українського театрознавства» [5] та «Театральні відлуння» [6]. Отож, укладені іменні покажчики сприятимуть якнайшвидшому знаходженню інформації, розосередженої в різних частинах і розділах згаданих книг.

Так, на основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що серед бібліографічних посібників, які уклали викладачі кафедри бібліотекознавства і бібліографії, переважають систематичні бібліографічні покажчики театрознавчого спрямування, хоча в доробку представлено й інші жанри бібліографічних покажчиків.

Незважаючи на не зовсім тривалий період становлення й розвитку кафедри бібліотекознавства і бібліографії Львівського національного університету імені Івана Франка, слід констатувати, що бібліографічні напрацювання викладачів у царині мистецтвознавства є доволі переконливим результатом науково-бібліографічної діяльності, а укладені бібліографічні покажчики не тільки сприятимуть розширенню «фахових» кордонів, а й сприятимуть популяризації мистецтвознавчої науки, примножуватимуть її мистецький потенціал.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барикади театру: бібліогр. покажч. змісту (1923–1924) / уклад. В.В. Труш. *Барикади театру: двотижневик* / вступ. ст. Б.М. Козак. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2011. С. III–VI.
2. *Вісник Львівського університету. Серія «Мистецтвознавство»*: бібліогр. покажч. змісту (2001–2006) / уклад. Н.Р. Демчук. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2006. 48 с.
3. Добко Т.В., Ясінський Б.Д. *Вісник: Місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. 1933–1939*: сист. бібліогр. покажч. змісту; НАН України; Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського; Бібліотека конгресу США; Наук. т-во імені Шевченка / О.С. Онищенко (наук. ред.). Київ: Вашингтон; Нью-Йорк: НБУВ, 2002. 340 с.
4. Євген Лисик у театральному часі, просторі, сценографії, архітектурі: біобібліогр. покажч.: до 85-ліття від дня народження / уклад.: В. Проскураков, О. Зінченко, З. Климко. Львів: Срібне слово, 2015. 68 с.
5. Іменний покажчик / уклад.: Л. Пугач, В. Труш, С. Чирук. *Життя і творчість Леся Курбаса. В рецепції українського театрознавства* / упоряд. Б. Козак. Львів: Літопис; Київ; Харків, 2012. С. 641–654.
6. Козак Б. Іменний покажчик / уклад.: Н. Демчук. *Театральні відлуння. Статті. Передмови. Штрихи до портретів. Матеріали. Рецензії. Інтерв'ю*. Львів: Ліга-Прес, 2010. С. 436–448.
7. Культурно-мистецькі процеси на сторінках української періодики Галичини першої половини ХХ століття: матеріали до бібліографії / уклад.: Г. Біловус, Н. Рибчинська, С. Чирук. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2009. 252 с.
8. Майя Гарбузок: біобібліогр. покажчик / уклад. Г. Біловус. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 174 с.
9. Місячник «Українська музика» (1937–1939): сист. покажч. змісту журналу / упоряд.: Р. Мисько-Пасічник, В. Пасічник; відп. ред. С.П. Костюк; ЛНБ ім. В. Стефаника. Львів, 2003. 60 с.
10. Театральна Тернопільщина: бібліогр. покажч. / уклад.: П.К. Медведик, В.Я. Миськів, Н.К. Іванко. Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. 264 с. URL: <http://library.te.ua/wp-content/uploads/2009/03/theatretern.pdf>. (дата звернення: 10.04.2019).
11. Театрознавчий журнал «Просценіум»: бібліогр. покажч. змісту (2001–2006) / уклад. Г.Г. Біловус. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2006. 80 с.
12. Театрознавчий журнал «Просценіум»: бібліогр. покажч. змісту (2006–2011) / уклад. Г.Г. Біловус. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2013. 80 с.
13. Театрознавчий журнал «Просценіум»: бібліогр. покажч. змісту (2012–2016) / уклад. Г.Г. Біловус. Львів: [Львівський національний університет імені Івана Франка], 2018. 60 с.

Г.Г. Біловус. Искусствоведческий вектор библиографических наработок кафедры библиотековедения и библиографии Львовского национального университета имени Ивана Франко. – Статья.

Аннотация. Рассмотрены библиографические пособия искусствоведческой тематики, составленные преподавателями кафедры библиотековедения и библиографии Львовского национального университета имени Ивана Франко, охарактеризованы особенности их создания и роль в информационном обеспечении искусствоведения.

Ключевые слова: искусствоведение, библиографический указатель, кафедра библиотековедения и библиографии Львовского национального университета имени Ивана Франко.

H. Bilovus. Art studies vector of bibliographic works of the Department of Library Science and Bibliography of Ivan Franko National University of Lviv. – Article.

Summary. The bibliographic textbooks of art theme made by the lecturers of the Department of Library Science and Bibliography of Ivan Franko National University of Lviv are discussed, and the peculiarities of their creation and role in the information provision of art studies are described.

Key words: art studies, bibliography guide, Department of Library Science and Bibliography of Ivan Franko National University of Lviv.

ФИЛОСОФИЯ СПАРТЫ КАК ЭНТЕЛЕХИЯ АНТИЧНОЙ ДУХОВНОЙ ТРАДИЦИИ И ПРАКСИС ДОБЛЕСТИ

Аннотация. В статье рассматривается возможность спартанской философии в горизонте смыслов и значений практики духовных упражнений и «заботы о себе». Показан философский и антропологический контекст, в рамках которого философия Спарты становится необходимым духовным феноменом.

Ключевые слова: спартанская философия, Спарта, античная философия, духовные упражнения, этос философии.

Актуальность обращения к классической модели философствования в эпоху невозможности всерьез быть философом обуславливается необходимостью воссоздать эллинский канон как условия и гарантии мысли в ситуации текучей современности. Цель работы состоит в реконструкции спартанской модели отношения к слову так, как способу восхождения к логосу. Новизна определяется невозможностью мыслить возможность спартанской философии с точки зрения университетской традиции. Цель настоящей статьи заключается в попытке увидеть экзистенциальные смыслы, позволяющие философскому дискурсу быть самим собой в пространстве симулякров и симуляций современной культуры артефактов с объявленной стоимостью. Проблема философского самообретения остается вечным вопросом, претендующим на звание очередного скандала на палубе плывущего за логосом «корабля дураков». Традиционно особая роль в навигации «философским пароходом» принадлежит обрывкам зачитанных до дыр античных лоций.

Невозможность быть вне вечного возвращения к греческим истокам осознана континентальной философией в качестве альфы и омеги собственной судьбы, однако задача понимания уроков эллинских учителей оказывается слишком сложной для ограниченного сознания людей текучей современности. Причина этого заключается в том, что маленьким людям кроме маленьких добродетелей нужна и соответствующая незаметная философия без ответственности и рисков.

По причине этого низкие ворота мудрости, увиденные еще Заратустрой, не просто все делают себе подобным, заставляя склоняться возвышенное, но и ведут в особое тихое прибежище, где есть место для всех, вне зависимости от методологий и талантов. Главное условие – не пытаться пересилить себя, преодолеть варварство души, а просто оставить надежды по ту сторону порога превращенных форм и наслаждаться звоном бубенчиков своего философского колпака. Среди немногих требований, ограничивающих свободу вступившего в лимб, внимания заслуживает только императив общего расслабленного умонастроения, верящего в легкость и безответственность мысли. На основании этой невыносимой легкости говорения, писания и чтения вырастает особая познавательная стратегия, искренне не понимающая чрезмерную и неприличную серьезность выкальвывающего глаза Демокрита, рыцарскую решительность Пико делла Мирандолы или бунт Сартра, который, переживая невозможность себя в джунглях Сьерра-Маэстра, зажигает красный май Парижа.

Обращение к эллинской перспективе не только объясняется традиционной европейской оглядкой в сторону Эллады и призывом любого западного возрождения «будьте как греки», но и необходимостью верного измерения. Измельчавшая всеядность мысли поздней современности не фиксируется ее собственными категориями, поэтому остается только надеяться на спасительную нить античности. Именно благодаря установлению принципиальных точек отсчета, позволяющих оценить упадок парадигмальных смыслов, открывается вся абсурдность современного способа осуществления философии. Возвращение к этосу философии по героической мерке древних титанов в бессильные времена видится утопией, но его осознание и принятие в качестве путеводной звезды раскрывает всю заунывность и однообразие ритмического пейзажа колыбельной на фоне математически совершенных фуг великих сумм всеохватывающего знания и действия.

В круговороте мистерий и страхов, охвативших духовный мир Римской империи, среди кратковременных перерывов в головокружительном карнавале из желания хлеба и зрелищ доблестным стоянием

в интеллектуальной культуре и трезвостью духа поражает философская традиция стоицизма. Именно ее представители поддерживали души колеблющихся, ободряли умирающих призывом к простой человеческой доблести перед лицом неотвратимого, смиряли гнев правителя мудрым советом, обучали отроков науке освобождения разума от презренных желаний, страстей и недостойного гнева. Выполняя функции духовника, воспитателя, лекаря-психоаналитика, помощника-консультанта в сложных перипетиях пещеры неистинных псевдоморфоз, а иногда просто ученого собеседника, философы создавали особое пространство бытия в качестве человека, несущей конструкцией которого выступал «рациональный кодекс цивилизованного поведения» [1, с. 325]. Этот космостроительный подвиг скромных демиургов, поддерживавших существование трещащего по швам мироздания рефлексивной умеренности и верности логосу, оказывается не столь уникальным в одиссеи мысли.

Если внимательно присмотреться к истории, то главным, что поражает при обращении к мыслительным практикам Античности и Древнего Востока, является тот особый страх хаоса, разверзнутого в душе «низкого» человека, угрозы неумолимого распада любой сложноорганизованной культурной системы. Закономерным результатом данного ужаса перед первобытным неконтролируемым состоянием было стремление преодолеть возможность погружения в естественность животных влечений посредством формирования особого инструментария, направленного на подчинение диархии животной и растительной души, а также обучение разумному управлению психической деятельностью. Такую панацею, призванную оградить теменос культуры от разрушительных порывов природы, подчинить все императиву «владей собой» традиционные общности, видели в психологическом тренинге, своеобразной «моральной терапии» (Яков Голосовкер), призванной усмирить тигра внутри и обеспечить приближение к совершенству невозмутимости духа. В признании данного смыслообраза важнейшим аспектом философской системы и духовной практики солидарны такие столь противоположные на первый взгляд школы мысли, как даосы и конфуцианцы, стоики и эпикурейцы, буддисты и академики Платона. Фактически мышление в перспективе освобождения от стихии страстей и обретения собственной сущности в интеллектуальной мобилизации (вспомним Сократа, который согласился со словами физиономиста Зопира о своих дурных и порочных склонностях, что были переустроены благодаря неустанным размышлениям и духовным упражнениям) стали контрфорсом, усиливавшим сложность моделей и структур знаковой реальности.

Возникновение в данном контексте непонятного для привыкшего скрываться за университетскими кафедрами модерного философствования такого словосочетания, как «героический этос философии» – непростая игра со значками в духе постмодернистских критик и отказов, а особая археология знания, познавательная стратегия реконструкции первичных значений через преодоления модерного «уплощения слов» [3, с. 74]. Предлагаемый мыслимый танец поверх самодовольной ограниченности философской речи, унаследованной от немецких профессоров, не сводится только к риторической избыточности, а предполагает заглянуть в основы греческой культуры.

Новоевропейская парадигма философского знания, в отличие от античной традиции поисков первопричины всего сущего, не создала ни одной действительной школы мысли как экзистенциального проекта пребывания в истине. В такой ситуации отчужденности от истины и утраты искренности мышления формальное тождество с пустотой гносеологической фракции, подобно пришитому на одежде ярлычку с указанием размера и описанием особенностей процесса стирки: он в меру информативен, не лишен практичности, но при этом совершенно случаен, не имманентен реальности не обладает какой-либо соотнесенности с сущностью и со смысловым пространством символов. Утверждение ярлыков в самоидентификации философов (наряду с отказом от муки нехватки языка для пересказа сложности мыслимого мира) уничтожают субстанциональную философскую интенцию на преобразование собственного я посредством интеллектуального усилия постоянного отыскания слова и дерзновения мыслить. Жажда обрести покой в принадлежности к некоей общности, соблазн называться, а не быть, превратили отчаянное мужество сознания перед лицом трансцендентного в невозможность интеллектуальных потрясений. Закономерным итогом энтропийного парада объявлений о принадлежности к «провинциальным» группировкам является атомизация мысли, закрытость от вызова постоянного испытания себя и разложение стратегии выхода философии в большой мир, на «площадь», улицу.

Как свидетельствует опыт античности, именно присутствие в горизонте значений города в той или иной степени формировало экзистенциальную составляющую и определяло космостроительную миссию созерцания, выступавшей в качестве условия добродетельной жизни. Глобальная перспектива философского мышления, не пытавшегося спрятаться за лекторской кафедрой, предполагала реализацию

трех ключевых целей: во-первых, создание/поддержание структур смысловосферы, ориентированных на передачу другому, и научение в опыте сопереживания истины, во-вторых, «усложнение» и «культуризацию» форм существования/выражения человеческого при помощи различных духовных упражнений и психотехник, в-третьих, преодоление частной точки зрения неистинного эмпирического человека и открытие в себе измерения всеобщего онтологического единства.

Необходимой формой, обеспечивающей осуществление данных целей, выступала не иллюзия самоназвания в пародировании языка или идей по неведомым причинам предпочтенного мыслителя, а философская школа как братство и единство стиля жизни, мысли, преданности логосу. Несмотря на то, что примером такого объединения является пифагорейский союз, все эти элементы с легкостью обнаруживаются в любой античной системе мысли, понимаемой как теургия и мистическое очищение на пути становления человека, в частности школа Сократа оказывается охватывающей Афины попыткой реализации указанных выше задач.

Однако это ни в коем случае не свидетельствует об утопичности идеи экспансии духа в большой мир города, ведь античность знала и удачное осуществление программы преобразования полиса в общину мудрецов. Данным примером развития и воплощения философской пайдеи является Спарта, бывшая самым крупным философским братством за все время поисков первопричины истинного знания и условия добродетельной жизни. Особая интеллектуальная культура слова как истинного логоса вещи и требование ответственности при высказывании как соучастия в бытии, признанные современниками отличительными чертами спартанского этоса, только подтверждают гипотезу о возможности и необходимости существования Лаконской философской школы.

Смысловой теменес последней сосредоточен вокруг призыва «говорить самое лучшее и делать самое доброе», где именно речь оказывается на первом месте в качестве гарантии пребывания и сознательного проживания правды космоса, а усилие высказывания играет роль демиурга, который объединяет небо, землю и индивидуальное сознание в единстве логосов. Эмансипационный проект мысли обрел свое завершение в самодовольном физиологическом моргании последнего человека, а абсолютная всеядность современности приручила вечный философский порыв, отведя ему место в комфортабельном закоулке интеллектуальной резервации для людей с особыми трансцендентными потребностями. Насмешкой и экзистенциальным вызовом над этой параолимпийской идеей звучит спартанский этос философии ответственного тождества речи и поступка.

Метрический и эйдетический рисунок слов и смыслов спартанской политики, укрепленной не стенами, а мудростью божественной и человеческой, требует пристального изучения, но и сейчас понятен завет философов Лаконии. Он остается в истории свидетельством подлинного существования, скупыми строками наставлений в мужестве быть и призывом бодрствовать в мире варварских душ, не позволяя льстивому сну одурманить стоящего в фаланге гармонии небесных сфер.

Остановимся на нескольких особенно важных темах спартанского философского дискурса и попытаемся увидеть их разумом, свободным от штампов черной легенды о необразованных дикарях, питавшихся ужасной чечевичной похлебкой и потому, с радостью уходивших от мучений жизни в свои последние битвы.

В традиции Спарты поражает трепетное отношение к слову и правильному наименованию вещи. При этом понимание слова выходит за рамки мифологического образа и представляется не через призму иррационального и безотчетного страха перед магией произнесенного и невысказанного, а сближается с конфуцианским призывом к исправлению имен и взглядами Гераклита на сущность благородного познания как единства индивидуального и космического логосов.

В то же время, речь – это еще не философия, а только ее возможность, ожидание и предчувствие должного образа жизни, призванного стать действенной любовью к мудрости. Именно представлением о тождестве слова и поступка в экзистенциально-космическом философском проекте объясняется недоверие и равнодушие к утонченным софизмам и многословию, не научающим уму. «Ты открыл путь добродетели, познал истину, так почему же до сих пор не сделал первый шаг и все еще не живешь согласно с ее предписаниями?» – эту фразу мог презрительно сказать спартанец при встрече любому блестящему риторю или известному мыслителю, и даже глава платоновской Академии Ксенократ не знал, как ответить тому, кто прошел воспитание в агелле [2, с. 305]. Это молчание наследника и хранителя великого учения – неслучайно, ведь, в отличие от историков последующих эпох, он понимал, что в стены школы зашел один из вырвавшихся из мрака пещеры. Его длинные волосы и простой плащ только оттеняли и подчеркивали совершенство в изучении лучшей из наук «повелевать и подчиняться», то есть жить

согласно высшему философскому императиву античной культуры: владей собой и поступай так, как велит разум, оставаясь свободным от заблуждений, вызванных страстями, гневом, ненавистью.

Среди разнообразия наук и премудростей, преподаваемых в рамках спартанской агогы, построенной по принципу учить мальчиков тому, что им понадобится, когда они станут мужчинами [2, с. 294], особую роль играло воспитание добродетели жить по велению «царского империя», высшей и лучшей части души, обуздывающей низменные чувства. Этот спартанский культ разума-правителя лучше всего раскрывает один из эпизодов, рассказанный Плутархом: илот дерзко вел себя с племянником Ликурга Хариллом, «Если бы я не был разгневан, я бы убил тебя!» – произнес спартанец [2, с. 323]. Смыслообразующим моментом данной экзистенциальной ситуации, контрапунктом, рождающим значения, является недопустимость поступка, вызванного недостойными побуждениями «животной» составляющей в человеке. Именно в этом искусстве раскрывается истинная свобода спартиата – свобода быть человеком, а не игрушкой бессознательных сил – и поэтому ученик Сократа, поэт, софист и тиран Критий, описывая государственное устройство Лакедемона, называет спартиатов единственно свободными людьми в полном смысле этого слова.

То, к чему безуспешно стремились стоики, пытаясь достичь совершенства в морали, сжигая себя на медленном огне пустого самоограничения, робкие эпикурейцы, не способные на дерзость жить, дышащие пылью поднятой сандалиями учителя и не успевающие стать философами платоники, осуществилась на берегах Еврота. Эллинский идеал философии как образа жизни и мечта всех направлений и самодостаточных одиночек о мудреце, пребывающем в гармонии доблести и знания, оказались несущими основаниями «ликургова космоса» и повседневной практикой общины равных, жившей тем, о чем остальная Греция только вела разговоры.

Пространством реализации спартанского философского этоса являлись полития и праксис духовных упражнений, слитый воедино в логосе законов. Общепризнанной основой сурового аристократического величия, запечатленной в веках гордой осанкой первородства аполлонического человека, и гарантией успешности в истории – безусловной в перспективе греко-римских идеалов и непонятной для поколений недалевидных архивариусов, выступали благословенные Дельфами законы Ликурга. Содержание последних всегда было неизменным и (согласно свидетельству Геродота) ограничивалось лаконичным приказом не покидать боевые порядки до победы либо гибели. Современное научное сознание, лишённое эстетического чутья и исторического слуха, замирает перед безмолвием «потаенного» и испуганно моргает, подтверждая неспособность подняться над собой и увидеть мир за выученными истинами. Именно поэтому цель Лакедемонской практической мудрости определялось как упражнение в аристократическом совершенстве, в столь значимой для эллина добродетели калокогатии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дюрант В. Цезарь и Христос. Москва: КРОН-ПРЕСС, 1995. 736 с.
2. Плутарх Застольные беседы. Ленинград: «Наука», 1990. 592 с.
3. Эвола Ю. Лук и булава. Санкт-Петербург: Издательство «Владимир Даль», 2009. 385 с.

С.С. Бойчук. Філософія Спарти як ентелехія античної духовної традиції та праксис доблесті. – Стаття.

Анотація. У статті розглядається можливість спартанської філософії в горизонті смислів і значень практики духовних вправ і «турботи про себе». Показано філософський і антропологічний контекст, у межах якого філософія Спарти стає необхідним духовним феноменом.

Ключові слова: спартанська філософія, Спарта, антична філософія, духовні вправи, етос філософії.

S. Bojchuk. Spartans's philosophy as an entelechy of the antique spiritual tradition and praxis of valor. – Article.

Summary. The article discusses the possibility of the Spartan philosophy in the horizon of the meanings and senses of the practice of spiritual exercises and “self-care”. The philosophical and anthropological context is shown, within which the philosophy of Sparta becomes a necessary spiritual phenomenon.

Key words: Spartan philosophy, Sparta, ancient philosophy, spiritual exercises, ethos of philosophy.

Ю.В. Годован
аспірант кафедри політології
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна

СОЦІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПОЛІТИЧНУ СОЦІАЛІЗАЦІЮ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

***Анотація.** У статті розглядаються основні характерні риси соціальної мобільності молоді, її класифікації та функціональне призначення. Акцент робиться саме на мобільності молоді у суспільно-політичному житті в умовах сьогодення.*

***Ключові слова:** соціальна мобільність, політична соціалізація, молодь, Україна, політичний процес.*

На сучасному етапі вітчизняного державотворення дослідження процесів соціальної мобільності молоді в Україні набуває все більш широкої актуальності та поширення, є об'єктом уваги та досліджень багатьох учених і дослідників різних галузей наук.

Трансформаційні процеси в українському суспільстві зумовили посилення соціальної мобільності (як добровільної, так і вимушеної). Підвищення добровільної соціальної мобільності, на нашу думку, зумовлюється розвитком різних форм власності, підприємницької діяльності, а також чинного законодавства, що полегшує зміну місця праці і проживання людей. Поступово складаються і розвиваються форми мобільності, традиційні для ринкової економіки: територіальна, галузева, професійно-кваліфікаційна, внутрішня і міжфірмова.

Важливе місце у вивчення соціальної структури суспільства, динаміки соціально-політичних процесів займають питання соціальної мобільності, тобто переходу людини з одного класу до іншого, з однієї внутрішньокласової групи до іншої, соціальні переміщення між поколіннями. Останні носять масовий характер і (залежно від розвитку суспільства) стають усе більш інтенсивними. У соціологічній та політологічній науках вивчається характер соціальних переміщень, спрямованість, інтенсивність переміщення між стратами, поколіннями, містами й регіонами. Вони можуть бути позитивними і негативними, заохочуватись і навпаки.

Помітного розвитку набули міграційні процеси як особлива форма мобільності, що поєднується з неодмінним територіальним переміщенням індивідів, хоча вона й досі обмежується ринком житла та деякими іншими факторами. Міжпрофесійна мобільність дещо стримувалася надмірною спеціалізацією, чіткою професійною орієнтацією працівників, обмеженими можливостями для перенавчання фахівців. Проте є й інші обмежувачі, зокрема недостатня інформація, брак коштів для переїзду та купівлі житла, труднощі з підвищенням кваліфікації і перекваліфікацією, стереотипи мислення, звички тощо [1, с. 162].

Мобільність молоді, насамперед соціальну, досліджують економісти, соціологи, соціальні психологи тощо. Однак суттєвим недоліком усіх досліджень є те, що досі, на жаль, не вироблено єдиного комплексного підходу до вивчення й розуміння цього феномена.

Економісти розглядають мобільність із точки зору відтворення трудового потенціалу, зміни професійного і кваліфікаційного статусу працівників. Тим часом соціологи і психологи вказують на обмеженість висновків економічних досліджень для забезпечення можливості соціального управління мобільністю. До вивчення соціальної та інших форм мобільності на підприємстві соціологи підходять із позицій соціальної структури, її складників. Водночас вони розглядають індивідів у межах кількох груп, становище в кожній із яких впливає на зміну соціального статусу в інших [2, с. 8–11].

Соціальних психологів цікавить мобільність із позицій зв'язків, відносин і взаємодій, що складаються між соціальними та іншими групами, з позицій приналежності індивідів до різних сфер спілкування. Увага концентрується на механізмах дій між групами і всередині груп, адже типи особистостей, що формуються під впливом інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій, мотивації поведінки, суттєво впливають на індивідуальну мобільність. Дослідження, що дають змогу вивчити механізм формування, зміни соціального статусу і приналежності до певної соціальної групи (зокрема неформальної), є обов'язковими в системному розгляді соціальної мобільності [3, с. 47].

Соціально-професійна мобільність, з одного боку, висуває певні вимоги до професійно-кваліфікаційних якостей індивідів, а з іншого – максимально сприяє розвитку особистості через підвищення відповідності між структурою її індивідуальних потреб і соціально-економічною цінністю місця, яке вона посідає. Перша з цих функцій є предметом економічної науки, друга – соціології і соціальної психології. Це зумовлює якісно різні підходи до досліджень мобільності: 1) як до деперсоніфікованого соціально-економічного процесу; 2) як до засобу соціального просування і розвитку особистості. У першому разі маємо справу з власне трудовою мобільністю, а в другому – з так званою «трудою кар'єрою» працівників [4, с. 129].

Соціальна мобільність молоді характеризується обсягом й інтенсивністю найважливіших потоків руху, певним соціальним механізмом, рушійними силами, прямими наслідками для суспільства. Економісти розглядають трудову, професійну мобільність індивідів, ураховуючи зміну кількості та якості робочих місць. Вони зосереджуються на дослідженні економічних аспектів мобільності робочих місць, а тому й на міграційній здатності працівників (на витратах на перепідготовку і переміщення). Отже, мобільність індивідів вивчається економістами як чинник економічних процесів [5, с. 148].

Утім соціологи зосереджують увагу на переміщеннях індивідів, шансах на кар'єру, а також на фактах усвідомлення, на цілях і мотивах, а економічні явища аналізуються як чинники формування трудової мобільності.

Соціальна мобільність як міждисциплінарне поняття, що виражається в професійному, кваліфікаційному, соціальному, галузевому, територіальному та інших переміщеннях індивідів, є своєрідною формою адаптації до нових технологічних і економічних умов функціонування.

Соціальною мобільністю називається сукупність соціальних переміщень людей, зокрема зміни індивідом чи групою осіб соціального статусу, що ними займається в стратифікаційній структурі суспільства. Зазначимо, що термін «соціальна мобільність» був започаткований відомим соціологом Пителимом Сорокіним у 1927 році [6, с. 13–14].

Є такі два основних види соціальної мобільності: між поколіннями і всередині поколінь. Вони розпадаються на підвиди і підтипи, які тісно пов'язані один з одним. Перший вид мобільності передбачає, що діти досягають більш високої соціальної позиції або опускаються на нижчу сходинку ніж їхні батьки. Другий вид мобільності має місце там, де один і той же індивід протягом життя кілька разів змінює соціальні позиції. Вона ще називається соціальною кар'єрою. Перший вид мобільності належить до довготривалих, а другий – до короточасних процесів. У першому разі соціологів більше цікавить міжкласова мобільність, а в другому – переміщення зі сфери фізичної праці у сферу розумового. Індивідуальна мобільність означає соціальне переміщення конкретної людини. До факторів індивідуальної мобільності належить просування службово-професійними сходами, пов'язане з підвищенням кваліфікації, рівнем освіти, заняттям адміністративних посад, тобто того, що називається службовою кар'єрою. Індивідуальна мобільність може бути пов'язана з політичною і підприємницькою діяльністю, службою в армії, в церкві та інших державних інститутах. Одним з ефективних способів індивідуальної мобільності є вигідний шлюб. Групова мобільність відбувається тоді, коли переміщення відбуваються колективно, змінюється статус тієї чи іншої страти. Групова мобільність має місце там, де відбуваються зміни самої системи стратифікації. Переміщення відбуваються колективно, наприклад після соціальної революції старий клас поступається панівному становищу нового. На соціальну мобільність населення впливають такі обставини, як зміна умов життя в місті чи сільській місцевості, отримання людьми нових професій або зміна виду.

Що стосується основної і найпоширенішої класифікації соціальної мобільності молоді, то виділяють такі її види: вертикальну і горизонтальну. Вертикальна мобільність за напрямом переміщення поділяється на висхідну (соціальний підйом, рух вперед) та низхідну (соціальний спуск, рух донизу). Горизонтальна мобільність передбачає перехід індивіда з одного соціального прошарку до іншого, що розташовується на тому ж рівні. Цей тип може бути пов'язаний зі зміною місця проживання, переходом до іншої релігійної групи (зміна віросповідання) тощо [7, с. 85].

Між двома видами є відома асиметрія – баланс: усі хочуть підійматися і ніхто не хоче опускатися вниз соціальними сходами. Як правило, рух нагору – явище добровільне, а вниз – примусове. Дослідження показують, що власники вищих статусів бажають для себе і своїх дітей високі позиції, проте представники нижчих щаблів хочуть того ж. Так і виходить у суспільстві, що всі хочуть рухатись угору. Вертикальна мобільність передбачає переміщення з однієї страти (групи, класу, каст) до іншої.

Соціальна мобільність молодого населення країни поступово стає рушійною силою в процесі державотворення та демократичних перетворень. Успішна соціалізація особистості, продуктивне політи-

ко-правове виховання й досягнення високого рівня політичної культури – складники, що сприяють високому рівню мобільності сучасної молоді (як вертикальної, так і горизонтальної).

Більшість західних соціологів як домінуючий фактор соціальної мобільності в сучасних суспільствах виділяють економічний, який стає базовим і в сучасній Україні, де після реабілітування приватної власності й підприємництва заможність стала загальноновизнаним критерієм соціального успіху, соціальної захищеності й можливості просування у вищі страти.

Іншим фактором соціальної мобільності, насамперед молоді, є професія. Справді, в індустріальному суспільстві розвиток передових технологій дає поштовх до появи нових професій, що потребують високої кваліфікації і підготовки, з одного боку, високооплачуваних і престижних – з іншого. Унаслідок цього зростає рівень мобільності як добровільної, орієнтованої на досягнення, так і вимушеної, заснованої на необхідності підвищення кваліфікаційного рівня. Це визначає високу роль освіти як фактора соціальної мобільності. Макс Вебер стверджував, що «... роль каналу, який виконує сучасна школа, стає все більш значущою, адже, по суті, вона взяла на себе функції, які раніше виконували церква, родина та деякі інші соціальні інститути...» [62, с. 148].

Так, отримана освіта й напрацьовані в процесі її здобуття манери і стиль життя, професійний статус і пов'язана з ним матеріальна винагорода дають індивідові передумови претендувати на більш високу соціальну позицію.

Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації серйозно впливають на процеси соціального становлення та розвитку молоді. Соціальна мобільність потребує серйозних знань щодо основних політичних та суспільних процесів, поглибленого вивчення політичної культури та традицій свого народу і механізмів залучення індивідів до цієї культури. Саме вони пояснюють витоки, характер і особливості конкретної політичної системи, що склалася в суспільстві, політичний режим, політичну свідомість і поведінку суспільних груп, відповідну спрямованість політичних процесів. Стабільне функціонування політичної системи суспільства, збереження цілісності соціального організму потребує постійного відтворення і розвитку політичної культури суспільства, що здійснюється шляхом засвоєння її норм, цінностей і моделей політичної поведінки, тобто, як уже йшлося раніше, політичної соціалізації.

Оскільки вертикальна мобільність існує в будь-якому суспільстві, а між соціальними прошарками мають бути шляхи, якими індивіди й групи переміщуються вгору або вниз з одного соціального прошарку в інший, необхідно, згідно з П. Сорокіним, виділити канали соціальної циркуляції («ліфти») [8, с. 377]. Найважливішими з них є сім'я, церква, школа, армія, політичні, економічні й професійні організації.

Усередині стратифікованого суспільства є не тільки канали вертикальної циркуляції («ліфти»), а й «сито», яке «просіює» індивідів і визначає відповідне місце в суспільстві. Основна мета цього соціального контролю – розподілити індивідів відповідно до здібності успішно виконувати соціальні функції, однак це не означає, що зазначений соціальний механізм завжди правильно розподіляє індивідів відповідно до можливостей [9, с. 78].

Таким чином, бачимо, що соціальна мобільність молоді в сьогоденних умовах є запорукою для майбутніх демократичних перетворень, створення комфортних умов для розвитку молоді особистості, формування в неї громадянської свідомості, залучення до важливих соціальних, політичних, економічних, культурних процесів, які мають відбуватись у суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лукашевич М.П., Туленков М.В. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: навч. посібник. Київ: МАУП, 1999. 289 с.
2. Бондарчук К.В. Продуктивна зайнятість в умовах становлення соціально орієнтованої ринкової економіки. *Україна: Аспекти праці*. 1996. № 7. С. 8–11.
3. Веєрман Р.К. Міграція в місто та соціальна мобільність. *Філософська думка*. 1986. №5. С. 47–50.
4. Коваліско Н.В., Хоронжий А.Г. Трудова мобільність в умовах регіонального ринку праці: Видавничий центр ЛНУ. Львів, 2002. 174 с.
5. Чернуха Н.М. Інтеграційні процеси у сучасному освітньому просторі як передумова успіху соціальної мобільності сучасної особистості. *Науковий часопис НПУ імені П. М. Драгоманова. Сер. 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2012. № 14. С. 12–21.
6. Бабосов Е.М. Общая социология: учебник для вузов. Минск: ТетраСистемс, 2004. 640 с.
7. Вебер М. Основные понятия стратификации. *Социологические исследования*. 1994. № 5. С. 147–156.
8. Сорокин П. Социальная стратификация и мобильность: Человек, цивилизация, общество: Москва, 1992. 543 с.
9. Серегина И.Н. Профессиональная карьера. *Социс*. 2006. № 4. С. 78–86.

Ю.В. Годован. *Социальная мобильность и ее влияние на политическую социализацию молодежи в Украине. – Статья.*

В статье рассматриваются основные характерные черты социальной мобильности молодежи, ее классификации и функциональное назначение. Акцент делается именно на мобильности молодежи в общественно-политической жизни в условиях современности.

Ключевые слова: *социальная мобильность, политическая социализация, молодежь, Украина, политический процесс.*

Y. Hodovan. *Social mobility and its impact on the political socialization of young people in Ukraine. – Article.*

The article discusses the main features of social mobility of young people, its classification and functional purpose. The emphasis in the article on the mobility of young people in social and political life in modern conditions.

Key words: *social mobility, political socialization, youth, Ukraine, political process.*

УДК 75.041

С.І. Горбань

кандидат педагогічних наук,

завідувач Іконописною школою імені преподобного Порфирія Кавсокаливита

Полтавська місіонерська духовна семінарія,

м. Горішні Плавні, Полтавська область, Україна

БЕЗСАНКІРНИЙ ПРИЙОМ ТА ПЕРЕДАЧА КОНЦЕПЦІЇ СВІТЛА У ТВОРЧОСТІ ІКОНОПИСНОЇ МАЙСТЕРНІ Л.Д. ЛЯПИЧА

Анотація. *У творчості київської іконописної майстерні Л.Д. Ляпича, що розпочала свою діяльність у кінці ХХ ст., використовують безсанкірний прийом особистого письма, який відрізняється від прийомів давнини. Карнація пишеться на сусальному золоті, що вказує на преображення зображеного.*

Ключові слова: *іконопис, безсанкірний прийом, карнація, концепція світла.*

Багатьом відомою є святоотцівська формула, що Бог став людиною для того, щоб людина могла стати богом. Саме це постійно наголошує світу й ікона, сутністю якої є зображення Бога, Джерела світла, який утілює, або людини, яка преобразилася та стала причетною до божественного світла. Інакше кажучи, світло – це сюжет ікони. Будучи матеріальною, ікона відкриває нам світ нематеріальній. «Найбільш явно інобуття ікони являє Світло» [2, с. 15]. Із цієї позиції історію іконопису можна розглядати як історію пошуку форм та прийомів, що б сприяли найліпшій передачі сповненого божественним світлом буття. На цьому шляху церковне мистецтво як використовувало надбання античності, надаючи йому нового змісту, так і створювало образи нової, відмінної від класичної виразності.

На розвиток сакрального мистецтва завжди впливала атмосфера духовного життя. Помічено зв'язок між появою визначних духовних діячів та розквітом іконопису чи формуванням мистецтва певного спрямування та ствердження певних прийомів передачі світла в церковному живописі. Так, впливом Симеона Нового Богослова, представника напруженої містичної духовності, пояснюється поява в першій половині XI ст. мистецтва, що було орієнтоване на аскезу та створювало суворі образи [2, с. 52].

Із духовною орієнтацією, що існувала в Константинополі в колі Нікіфора Григори та богословів його типу, О.С. Попова пов'язує особливу виразність світла у творах першої половини – середини XIV ст. Поєднання шарів карнації та сяяння в цей час, на думку мистецтвознавця, створювало ефект випромінення незримого містичного світла. У другій половині XIV ст. основним стає прийом передачі світла у вигляді так званих «движків» чи «світів» – білих штрихів, написаних на личному. «Передача світла в обличчях, – пише О.С. Попова, – у вигляді помітних білих штрихів, скоріше за все, відповідала (якщо не була прямим відгуком) паламитському вченню про реальність Божественної енергії, що може надаватись людині, бути нею сприйнятою та просвітлювати людську душу і тіло. Учення Палами про непізнану сутність Бога і пізнані Його енергії сприяла ствердженню художньої передачі світла у

вигляді доступних зору світлових променів, що озаряють матерію, готову до преображення. Подібна інтерпретація засобами мистецтва відповідала й антисимволізму паламитського богослов'я, бо в такому стилістичному прийомі Божественне світло предстає не як символ, а як реальна енергія, що осягаємо доторкається до тіла. Бога може споглядати не лише душа, але рівним образом і тіло, що може сприйняти Божественну світлову енергію. Така інтерпретація відповідала й аскетичному спрямуванню ісихазму: художня ефектність та психологічна пронизливість білих променів світла передбачає деяку інертність форми і контрастно підкреслює її суворість, а з часом – і скупість» [6, с. 111–112]. Про давньоруських ізографів також часто говорять у контексті впливу на творчість ідей ісихазму [10].

Із розпадом Радянського Союзу в Україні почали відроджуватись іконотворчі процеси. У періоди, які сприяли створенню священних зображень, велика роль відводилась традиції, своєю довговічністю ікона багато в чому була зобов'язана консерватизму техніки. Художникам кінця ХХ ст. доводилось відкривати ікону для себе знову, вчитись говорити її мовою, вникати в секрети ремесла. Відрив від традиції, зумовлений об'єктивними причинами, з одного боку, слугував перешкодою, а з іншого – надавав більше можливостей для творчого процесу, звільняв від ремісництва в гірших його проявах. На цьому шляху митці могли створювати образи з використанням як традиційних, так і нових технік, поєднувати техніки різних часів у цікавих комбінаціях, знаходити прийоми, що, на їхню думку, найбільш відповідали передаванню ідеї позамежного буття.

Одним із митців, який на початку 90-х років ХХ століття організував в Києві іконописну майстерню, був Леонід Дмитрович Ляпич. Керівник майстерні (художник за освітою) вважає, що займатись іконописом почав по Божому промислу та сприймає цю працю як засіб спасіння. У майстерні одні пишуть лише одяг, другі – лики, треті – і те, й інше, а Л. Ляпич керує процесом та вносить правки.

У «доличному» письмі члени майстерні використовують чисті, яскраві (але не строкаті) кольори, які підкреслюють відрив від натуралізму та надають іконі радісного забарвлення. Вони не мають бути матовими чи тусклыми. Іконописці майстерні вважають, що ікона має вражати світлом та радістю. Керівник наголошує на світлоносності як основному принципі ікони: «Царство небесне – царство світла, де не має тіней, і освітлення там яскравіше сонця, то й на іконі не має бути тіней» [9, с. 11].

Зважаючи на зазначену мету, зокрема створення образу, що передає ідею наповненості божественним світлом, під час його написання вживались відповідні до розкриття цієї ідеї прийоми. Серед них були як традиційні, так і рідковживані, а також оригінальні поєднання.

До традиційних прийомів передачі ідеї божественного світла можна віднести золоте тло ікони. Золото не піддається змінам і символізує Христа, як Сонце правди, божественне світло. Золото не належить до кольорів, що зустрічаються в природі, тому золочене тло ікон створює простір, що звільнений від земного, одухотворений. Керівник майстерні зазначає, що «було б нешанобливо до святих, Богородиці і Спасителя писати лики на неякісному чи штучному матеріалі, яким в останній час є поталь – сплав, що темніє. Якщо Господь повелів Мойсею зробити з чистого золота херувимів, то як можна самого Творця писати на матеріалі більш низького достоїнства» [9, с. 11].

Особливістю творчого почерку майстерні є те, що образи в ній пишуться темперними фарбами на дошках, повністю вкритих сусальним золотом. Майстри свідомо намагаються використати ті переваги, що є у такій роботі. «Розуміння золота як зосередження світла було й в античності». За виразом античного поета Піндара, «золото – це вогонь, сяючий уночі». У християнському мисленні золото втілює світло і в своєму блиску, і в своєму благородному сьйві (Андрій Критський)» [2, с. 66]. Окрім виявлення значення золота, його блиск використовується й у фарбах ікони.

Керівник майстерні наголошує: «Головне, щоб ікона світилася зсередини, тому вона й пишеться на золоті – символі світла Царства Небесного. Письмо виходить тонким, прозорим, світлоносним і святковим» [9, с. 11]. Так, кольори, іконописці, що працюють у майстерні, намагаються нанести якомога тонше та прозоріше, щоб крізь фарбу просвічувалося золото. На відміну від решти кольорів, золото означає чисте світло. Тому воно належить до божественного, просвітлюючись крізь тіла зображені на іконі, вказує на преображення, підсилюючи ідейний зміст образу.

У майстерні Л.Д. Ляпича наголошують, що головне в іконі – лик, що освітлений сьйвом вічності, решта деталей є другорядними. Лик – це духовний центр ікони, тому головна увага іконописцями приділяється письму карнації. У майстерні Л.Д. Ляпича свідомо почали використовувати безсанкційний прийом личного письма, що було характерним для іконопису ХІІ – початку ХІV століття. Дослідники давньоруського іконопису дійшли висновку, що в ХІІ–ХІІІ століттях майстри користувались такими прийомами живописного виконання обличчя, тіла взагалі, які художники наступного часу (окрім окремих

майстрів початку XIV ст.) не використовували. Ці прийоми склали відмінну особливість пам'яток давнішого періоду. Лише окремі твори XII–XIII століть виконано в техніці, що стала типовою для іконопису, починаючи з XIV ст.

Безсанкірні прийоми розглядав Н.В. Перцев. Автор виокремлює три способи передачі личного письма в давньоруському іконописі XII–XIII ст. [5]. О.С. Попова розглядала безсанкірний прийом як один із засобів передачі таємного світла, що так чи інакше передається в іконах різних часів, проте різними засобами вираження. Говорячи про пластичну форму, створену безсанкірним прийомом, автор зазначає, що «її поверхня виглядає настільки сяючою світлими фарбами, що здається насиченою світлом, преображеною, далекою від низької тварної природи» [7, с. 89]. Найбільш ґрунтовно безсанкірні прийоми личного письма досліджено А.І. Яковлевою. Автор приділяє увагу попереднім дослідженням цього питання, більш докладно висвітлює прийоми личного письма вищезгаданого періоду, наводить значну кількість прикладів конкретних творів, що були виконані тим чи іншим способом [11].

Безсанкірний прийом личного письма вживався не лише в станковому, а й у монументальному живописі та мініатюрі. В.Г. Брюсова зазначає, що є інша живописна система, в якій «майстер йде не від поступового накладання висвітлень по основній підготовці, як в іконописі 1108 р., в його живописних прийомах рівноцінні й світлі, сильно розведені білилами кольори, і темні описи у тінях. В письмі обличчя ліплення форми досягається не поступовим нашаруванням карнації, але зменшенням щільних сплавів фарби в процесі письма, таким чином, що один колір поступово переходить в інший» [1, с. 108]. Тут ми маємо справу з описом безсанкірного прийому, зокрема він стосується лику Архангела з купольного розпису Софії Новгородської.

Про безсанкірний прийом згадує М.М. Наумова, зокрема автор зазначає, що він «полягав в тому, що лик писався по загальній світлій підготовці, звичайно зі свинцевих білил; об'єм та форма лика створювалась за допомоги притемнень, коли по контуру обличчя, носа, очей, губ наносився шар сажі чи суміші сажі та глауконіта чи азуріта, чи ультрамарина» [4, с. 75]. За відомостями М. Наумової, на творах середньовічного живопису Північної Європи зображення обличчя виконані суто безсанкірним прийомом. Також ним написано більшість ликів на візантійських мініатюрах, де підготовчий шар складався із суміші білил та жовтої вохри [4, с. 76].

Один із прийомів безсанкірного письма відрізняється тим, що не має узагальнювального шару карнації. І тінюві, й освітлені місця безпосередньо лежать на левкасі. Послідовність роботи фарбами, тобто прийом, виконується в такому порядку: перш ніж майстер приступає до роботи над випуклими частинами з використання вохри та білил, лик моделюється санкірним малюнком (під очима, біля носа, рота, по овалу обличчя). На таких іконах зелений санкір не покривав, як нижній шар, усю поверхню лика, а прокладався лише в місцях тінювих зображень. Сутність живописного безсанкірного прийому можна прослідкувати на відомій іконі святого великомученика Георгія (до 1174 р.) з Музею московського Кремля. До ікон, виконаних із застосуванням такого безсанкірного прийому, Н.В. Перцев відносив також Ярославську «Оранту» (початок XIII ст., ДТГ), але наступні дослідники спростували ці припущення [11].

Саме два вищезгадані образи лягли в основу колористичного та світлотінювого моделювання личного письма у виконанні іконописної майстерні Л.Д. Ляпича. Слід зазначити, що Леонід Дмитрович уважає домонгольську ікону великомученика ледь не кращим взірцем письма карнації, тому обличчя святого стало джерелом для створення іконних ликів майстернею. Від образу св. Георгія запозичено безсанкірний прийом, але з нововведенням: фарба наноситься не на білий левкас, а безпосередньо на сусальне золото, яким вкрито іконну дошку.

Деякі дослідники висловлювали припущення, що безсанкірний прийом є спрощеним варіантом письма щодо санкірного [12] або що він походить від мозаїки з її одношаровим моделюванням личного. Не відкидаючи вищезгадані припущення, все ж хочеться наголосити на самотності безсанкірного прийому, кращі взірці якого не поступаються іншим прийомам письма карнації. Серед них варто згадати напівфігурний Деїсис з архангелами та Спасителем XIII ст. із синайської колекції. Якщо лики янголів із зазначеного Деїсису написані традиційно, то центральний лик Спасителя виконано безсанкірним прийомом на світлій підкладці. «Прозорі, тонкі лесіровки багатшарові, вони виконані з тонкими градаціями кольору. Ефект сильного сяння матерії виникає завдяки виключній світлоносії та прозорості вохристих шарів, які дозволяють виміряти поглядом глибину живопису до сяючого білого ґрунту. Світло спряжене з об'ємною структурою: воно активно моделює форму, висвічуючи її виступи. (...) У самій манері письма підкреслено творчий початок, креативність природи образу. Господь являє Себе світу, випромінюючи енергію, красу та світло. Світло та енергія невід'ємні від плоті Господа, максимально

наближеної до людини, доступні їй, незважаючи на нестерпність сяяння. Тема божественного явлення стає темою духовного прозріння споглядаючого: «Я побачив Обличчя Бога, і душа моя була спасенна» (Іоанн Дамаскін)» [3, с. 40–41]. Якщо в синайській іконі Спасителя крізь прозорі живописні шари личного просвічується білий ґрунт, то в майстерні Л.Д. Ляпича намагаються досягти подібного ефекту, але з використанням вкритого сусальним золотом левкасу.

Про використання безсанкірного прийому личного письма в майстерні згадується в замітці В. Цвіліховського «Тайны Лаврской иконописи» («Сегодня» від 18.08.04 р.). У статті йдеться про роботу іконописної майстерні під керівництвом Л.Д. Ляпича та зазначається, що ікони в ній пишуться «роздільним» прийомом, який наслідує прийоми давньоруського іконопису. Керівник майстерні називає цей спосіб письма «роздільним», тому що під час його використання санкір кладеться окремо на тінюві частини лику, на решту обличчя кладеться фарба, що є основою для освітленої частини ліка. Тут також йдеться про прийом, визначений дослідниками як «безсанкірний».

Керівник іконописної майстерні Л.Д. Ляпич намагається (залежно від сил) пропагувати безсанкірний прийом личного письма серед колег-іконописців з інших регіонів України та з-за кордону. Трибунами для такого проголошення є виставки церковного мистецтва. Майстерня є учасником виставок «Православна Україна», «Святе Різдво» та інших. Восени 2003 року в Українському домі відбувся міжнародний симпозіум «Українська ікона – іконописний досвід діаспори», на якій було представлено й роботи майстерні як такі, що демонструють вітчизняний розвиток іконопису. Оргкомітет симпозіуму нагородив майстерню Почесною грамотою. Учасників симпозіуму зацікавило «роздільне письмо київських художників». Л.Д. Ляпич зробив на цю тему доповідь, яка знайшла живий відгук серед слухачів. Багато з них обіцяли у власній практиці випробувати безсанкірний прийом.

Отже, тим, що карнація пишеться на сусальному золоті, покладеному на левкас, безсанкірний прийом у виконанні художників з іконописної майстерні Л.Д. Ляпича відрізняється від давньоруського іконопису. У XII–XIII століттях іконописці, вживаючи безсанкірні прийоми, санкірним тоном прописували лише тінюві частини лика, причому санкір лежав безпосередньо на левкасі або на тонкому шарі вохристой чи тілесного тону карнації. У роботах майстерні Ляпича золото є своєрідним шаром карнації і матеріалом, що слугує переданню ідеї осяяння ликів святих божими енергіями. Закладенням в образ ідеї божого світла художники намагаються переступити через форми, що виражають матеріальність. Можна сказати, що прийом личного письма підпорядковується завданню якнайкращої передачі трансцендентного світу.

У тому, що ікона пишеться по світлу, виражається іконописна онтологія. На думку релігійного філософа П. Флоренського, «будь-яка фарба наближувала б ікону до землі та послаблювала в у ній бачення», тому «світло, якщо воно найбільш відповідає іконній традиції, золотиться, тобто є саме світлом» [8, с. 134]. Просвітлюючись скрізь лики святих, золото вказує на преображення, на причетність до божих енергій того, що ісихасти називали фаворським світлом. Відбиваючи всі кольори спектра, золото стає заставою внутрішньої світлоносності живописного шару, чого й прагнуть досягти у своїх творах художники з іконописної майстерні Л.Д. Ляпича.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брюсова В.Г. О датировке древнейших фресок Софийского Собора в Новгороде (XI – начало XII вв.). Советская археология. Москва, №1/1968. С. 103–114.
2. История иконописи VI–XX века. Истоки. Традиции. Современность / Лилия Евсеева [и др.]. Москва: АРТ-БМБ, 2002. 288 с.
3. Колпакова Г. Искусство Византии. Поздний период. 1204–1453 года. Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2004. 316 с.
4. Наумова М. Краски средневековья. Современное представление по результатам исследований. Москва: ГосНИИР, 1998. 88 с.
5. Перцев Н.В. О некоторых приёмах изображения лица в древнерусской станковой живописи XII–XIII вв. Сообщения Русского государственного музея, Ленинград, 1964, Вып. 8. С. 89–92.
6. Попова О.С. Проблемы византийского искусства. Мозаики, фрески, иконы. Москва: Северный паломник, 2006. 1088 с.
7. Попова О.С. Свет в византийском и русском искусстве XII–XIV веков. Советское искусствознание, Москва, 1978. С. 75–90.
8. Флоренский П. Иконостас. Санкт-Петербург: Издательская Группа «Азбука-классика», 2010. 224 с.
9. Цвилюховский В. Тайны Лаврской иконописи. Сегодня (газета), Киев, от 18.08. 2004. С. 11.

10. Языкова И. Живопись исихазма. Учение о фаворском свете и иконография. Сотворение образа. Богословие иконы. Серия «Современное богословие». Москва: Издательство ББИ, 2012. С. 170–202.
11. Яковлева А.И. Приемы личного письма в русской живописи конца XII – начала XIII в. // Древнерусское искусство. Монументальная живопись XI–XVII вв., Москва, 1980. С. 34–44.
12. Winfield D. Methods of Byzantine Wall Paintings // *Dumbarton Oaks Papers*, XXII, Cambridge, 1968. P. 127–129.

С.И. Горбань. Бессанкирный приём и передача концепции света в творчестве иконописной мастерской Л.Д. Ляпича. – Статья.

Аннотация. В творчестве киевской иконописной мастерской Л.Д. Ляпича, начавшей свою деятельность в конце XX в., используют бессанкирный приём личного письма, который отличается от приёмов прошлого. Карнация пишется по сусальному золоту, указывая на преобразование изображенного.

Ключевые слова: иконопись, бессанкирный приём, карнация, концепция света.

S. Horban. Non-dark underpaint method and transmission of concept of light in the creative works of the icon-painting workshop of L.D. Lyapich. – Article.

Summary. In the creative works of the Kiev icon-painting workshop of L.D. Lyapich, who began her activity at the end of the twentieth century, uses the non-dark paint method of writing carnation, which differs from the techniques of the past. Carnation write on a gilded basis, indicating the transformation of the image.

Key words: icon painting, non-dark underpaint method, carnation, concept of light.

УДК 378:614.8:159.9(045)

О.М. Дячкова

*викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна*

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СТУДЕНТА В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена проблемі психолого-педагогічного формування почуття безпеки студента в закладі освіти як відповіді на сучасні інформаційні й соціальні загрози. Запропоновано систему педагогічних умов, покликаних забезпечити психологічне здоров'я учасників освітнього процесу.

Ключові слова: освітній процес, психологічне забезпечення, особистість, безпека, діяльність, профілактика.

Наказ Міністерства освіти і науки «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України» визначає основну мету, завдання, напрями і принципи розвитку психологічної служби в закладах освіти, заручившись підтримкою профільних закладів освіти, психологічних факультетів, наукових установ та організацій, державних і громадських об'єднань, об'єднань юридичних осіб, що здійснюють діяльність у сфері психології освіти [11]. Головна мета педагогічного забезпечення освітнього процесу полягає в підвищенні рівня ефективності освітньої діяльності не лише за рахунок імплементації педагогічних умов, а й засобом психологічної підтримки. Психологічне забезпечення системи вітчизняної освіти підпорядковується Конституції України, Законам України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», іншим законам України, постановам Верховної Ради України, актам Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки України, а також вищезгаданому Положенню.

Пріоритетним напрямом психолого-педагогічного забезпечення освіти як сукупності заходів, спрямованих на розв'язання її актуальних завдань, є розроблення й упровадження педагогічних і психологічних програм і проєктів, зосереджених на профілактиці асоціальних проявів (соціального сирітства, різних видів залежності, насилля в сім'ї тощо), подоланні труднощів адаптаційного періоду й процесу навчання,

превенцію поведінкових відхилень. Світова наукова спільнота доводить високий рівень кореляції цілеспрямованого педагогічного впливу із загальним показником якості життя населення, індикатором якого слугує відчуття особистісної безпеки [13]. Нині в закладах освіти актуальною проблемою постає педагогічне забезпечення психологічної безпеки суб'єктів навчання загалом і студентської молоді зокрема.

Сучасні дослідження означеної наукової прогалини однією з її причин визнають недостатньо високий рівень професійної компетентності педагогів. Просвітницька діяльність для працівників закладів освіти в напрямі впровадження педагогічних умов щодо створення психологічного комфорту особистості дала б змогу знизити наслідки негативних соціальних, інформаційних загроз, підвищити не лише загальний рівень освіченості сучасного студента, а і якість життя всіх учасників освітнього процесу. Такий підхід не суперечив би нормативним положенням щодо організації освітнього процесу, а також згрупував завдання забезпечення успішної соціалізації, збереження й укріплення здоров'я, формування в студента як учасника освітнього процесу культури особистісної безпеки тощо.

Психолого-педагогічне формування почуття особистісної безпеки студента розглядається нами як цілеспрямований процес створення й реалізації комплексу сприятливих педагогічних умов для вільного розвитку студента, реалізації його прав і можливості займати активну позицію в суспільстві. Процес формування й розвитку психологічної безпеки студента передбачає розвиток здатності відображати зовнішні умови функціонування у формі певного суб'єктивного конструкту, який слугує засадою для попереднього психологічного програмування вчинків і дій, для їх регуляції в будь-якому виді діяльності. Варто наголосити, що ефективність, оптимальність і стійкість процесу взаємодії особистості із середовищем підпорядковується зв'язку з рівнем розвитку соціально-психологічної обізнаності у сфері безпеки, наявністю навичок і вмінь не лише до розпізнання загрозової ситуації, а й протистояння їй [16].

Ключова ідея педагогічного забезпечення діяльності закладу освіти – створення сприятливих умов для навчання й розвитку студента, професійного зростання викладацького колективу, психологічного здоров'я всіх учасників освітнього процесу. Проте заклад освіти, будучи відкритою системою, підлягає впливу різноманітних суспільних чинників. Саме тому пріоритетним напрямом розвитку психолого-педагогічного забезпечення діяльності закладу освіти має бути формування психологічної безпеки та розвивальний характер освітнього середовища, яке узагальнює систему заходів щодо усунення чинників негативного впливу на особистість студента й формує соціально-психологічну компетентність, що, у свою чергу, дає змогу обирати студенту власний життєвий шлях, самостійно долати труднощі, аналізувати ситуацію, обирати поведінкову стратегію, не принижуючи при цьому свободу та гідність оточуючих [14].

Концептуальним положенням психолого-педагогічного забезпечення почуття безпеки студента слугують суб'єкт-суб'єктні стосунки учасників освітнього процесу. Наукова література трактує поняття суб'єктності як здатність людини презентувати себе суб'єктом діяльності, соціального життя й самовизначення та комунікації. Проте суб'єктність визначається не самовідчуттями, властивими кожній людині, а психічною єдністю, що трансцендентна відносно отриманого досвіду й покликана забезпечувати стабільність свідомості. Засвоєний досвід взаємостосунків інтеріоризується та функціонує як система ціннісних орієнтацій і соціальних установок. Ця психічна єдність передбачає унікальність персонального досвіду, почуттів, відчуттів, думок, розпоряджатись якими вміє й має право виключно суб'єкт [8]. Тож суб'єктність розглядаємо як виключну здатність людини приймати рішення на основі й із приводу того, що і становить його суб'єктність. Отже, першоджерелом і рушійною силою розвитку суб'єктності постає спільна діяльність і спілкування, за допомогою яких відбувається імплементація особистості в суспільство, залучення індивіда до культури через видозміну власних вчинків і дій, себе, інших людей; до самостворення індивідуальності і збагачення суспільного життя.

Сучасне суспільство як сукупність підпорядкованих структур та інститутів характеризується дещо жорсткими примусово-цільовими орієнтаціями. Воно віддаляється від вищих духовно-моральних реалій і гуманістичних цінностей. Громадськість потребує нової моделі комунікаційної раціональності, яка б цілком підпорядковувалась суб'єкт-суб'єктній взаємодії та долала б деструктивний вплив дегуманізму. На думку науковців, побудова суспільства, яке відповідає цим критеріям, можлива за умови прийняття й упровадження нового дискурсу з позаінституційним походженням, породженого підсвідомими моральними потребами його учасників, які прагнуть до порозуміння і згоди. Нова комунікативна модель сягне організаційного рівня й перетвориться на стратегічний орієнтир діяльності соціальних інститутів лише за сприяння самих суб'єктів [2].

Згідно із суб'єктно-діяльнісним підходом, розвиток особистості студента відбувається в процесі власне діяльності засобом усвідомлення її сутності й себе в ній під час діалогічної емоційної взаємодії з

іншими (викладачем, одногрупником тощо). Тож як основа суб'єкт-суб'єктних стосунків закладений діалог, що підтверджено положеннями системно-діяльнісного аналізу міжособистісної взаємодії. Провідними детермінантами формування суб'єкт-суб'єктних стосунків під час навчально-виховного процесу в закладі освіти є особистісно-орієнтована педагогічна взаємодія, достатньою мірою розвинена суб'єктна позиція студента, діалогічний стиль спілкування викладача і студента [9]. Формування суб'єкт-суб'єктних стосунків педагога і студентської молоді може слугувати специфічним завданням навчально-виховного процесу, що потребує спеціального змістово-процесуального забезпечення, демократичного стилю взаємодії викладача й використання діалогу як домінуючої форми спілкування.

Тож суб'єкт-суб'єктні стосунки викладача і студента під час навчально-виховного процесу визначені передусім суспільною природою людини, зміст якої зведений до реальної ситуації взаємодії і стосунків з іншими. Джерелом розвитку суб'єктності особистості студента в закладі освіти є освітній простір, у межах якого й відбувається така взаємодія.

Викладені вище положення дали науковцям змогу сформувати підґрунтя для комплексу педагогічних умов щодо формування психологічної безпеки особистості студента в умовах навчально-виховного процесу в закладі освіти. Структуру комплексу умовно поділено на два складники: перша – цілі й завдання планування навчальної, позанавчальної й оздоровчо-корекційної діяльності; друга – змістовий складник, що містить засоби та методи психолого-педагогічного впливу, спрямованого на розвиток, навчання й виховання в студентів культури особистісної безпеки, підвищення загального показника якості життя [15].

Далі більш детально зупинимось на характеристиці означених складників.

Цільовий складник. Головна мета психолого-педагогічного формування особистісної безпеки студента – створення сприятливих соціально-психологічних умов для вільного розвитку особистості й реалізації її прав і можливості займати активну позицію в суспільстві, не обмежуючи власним вибором інших. Тож серед педагогічних умов створення відповідного клімату виокремлено такі [1]:

- забезпечення базового захисту всіх учасників освітнього процесу;
- формування культури особистісної безпеки всіх суб'єктів освітнього процесу;
- розвиток особистісних якостей учасників освітнього процесу, що характеризують їх захищеність від деструктивних чинників;
- формування суб'єкт-суб'єктних стосунків між викладацьким і студентським колективом;
- забезпечення і сприяння процесу примноження особистісного ресурсу резистентності до деструктивних впливів;
- сприяння розвитку компетентності у сфері особистісної психологічної безпеки студентів, педагогів, працівників закладу освіти;
- забезпечення процесу посилення особистісної психологічної безпеки всіх учасників освітнього процесу шляхом підвищення якості життя (економічне зростання, доступ до інформаційних ресурсів тощо).

Змістовий складник. Характеризуючи різновиди психолого-педагогічного інструментарію для формування психологічної безпеки студента, варто звернути увагу на те, що нині виховний компонент у закладах освіти втратив свою значущість і система виховання майбутніх фахівців фактично призупинилась. Натомість вища освіта цілком зосередилась на завданнях професійно-діяльнісної підготовки фахівця, а не на комплексному гармонійному розвитку його особистості. Отже, на думку Л. Коханович, система виховання студента не є пріоритетним компонентом освіти чи необхідним складником педагогічної діяльності. Тож іноді спостерігаємо нераціональний відбір базового компонента вищої освіти в навчальних, робочих планах і стандартах, що зумовлює суперечність у системах навчання й виховання. Ефективність виховної роботи в закладах освіти значною мірою залежить від рівня органічної взаємодії навчального та виховного процесів. Виховання неможливе без наявності певних знань, умінь, навичок, компетентностей, якими оволодіває студент під час навчання, проте навчання нині є важливим виховним засобом [6]. Необхідною умовою загальної та професійної вихованості майбутнього фахівця є переорієнтація навчального процесу в закладі освіти на розв'язання інтегративних морально-пізнавальних завдань, що дасть змогу розглядати освіту XXI століття як таку, що орієнтована на формування культури, становлення й розвиток особистості студента.

Оскільки зміст психологічної безпеки студента виявляється в сукупності його виховних установок відносно конкретного виду діяльності, важливо включити до складу змістового блоку ті види діяльності, котрі сприятимуть розвитку психологічного здоров'я й формуванню почуття безпеки. Важливу роль

у розвитку високоморальної, духовно розвиненої та фізично здорової особистості, здатної до виконання професійних обов'язків на високому рівні, прийняття відповідальних рішень, відіграє поінформованість студента. Інформаційно-вихована робота зі студентом передбачає оволодіння ним основною освітньою програмою підготовки фахівця. У процесі засвоєння програми в студента формується громадська відповідальність, прагнення до професійного зростання, формуються професійно значущі якості й компетентності. Означений вид роботи може бути впроваджений як окремий курс або ж шляхом організації позанавчальної роботи (науково-дослідна робота, участь у конференціях, семінарах, круглих столах, педагогічних читаннях тощо). Результатом інформаційно-виховної роботи як різновиду психологічної підтримки може бути сформована громадська позиція, критичне ставлення до джерел інформації, самовизначення, самореалізація студента, його творчі прояви, прагнення до незалежності, самостійного підвищення особистої відповідальності (як за стан власного психологічного здоров'я, так і професійне становлення), що, своєю чергою, сприяє формуванню культури особистісної безпеки суб'єкта освітнього процесу [3].

Окремий напрям роботи у закладах освіти – соціально-педагогічна діяльність, що спрямована на забезпечення й захист прав студента, створення умов для самореалізації в суспільстві, а також надання йому допомоги в процесі соціалізації, засвоєння ним соціокультурного досвіду. З метою формування почуття психологічної безпеки студента соціально-педагогічна робота може містити таку систему заходів [7]:

- розроблення й забезпечення реалізації програм соціального захисту студентам із груп ризику (молоді сім'ї, сироти, інваліди, переселенці);
- проведення систематичних цілеспрямованих оздоровчих заходів усіх учасників освітнього процесу (як педагогічного, так і студентського колективу);
- реалізація інформаційно-методичної й організаційної роботи з кураторами та заступниками з виховної роботи;
- залучення студентів до розподілу місць для проживання в гуртожитках;
- організація контролю щодо дотримання правил внутрішнього розпорядку студентами на території закладу освіти;
- ретельний контроль призначення соціальних стипендій студентам, а також разової матеріальної допомоги з фонду профспілки;
- сприяння у здоров'язбереженні і здоров'ябудівництві студентів.

Розвиток валеологічної свідомості молоді й популяризація спорту та фізичної культури – нагальна соціальна проблема. Спортивно-оздоровча діяльність закладу освіти має вирішальну роль у психолого-педагогічному процесі формування почуття психологічної безпеки, слугує точкою відліку для здорового способу і стилю життя сучасного студента.

Серед напрямів спортивно-оздоровчої діяльності, що цілком сприяють психологічній безпеці особистості, виокремлюють такі: спортивні секції; організація і проведення спортивних змагань, марафонів тощо; пропаганда й поширення здорового способу життя, залучення студентів до занять фізичною культурою і спортом [4].

Реалізація означених напрямів може здійснюватись комплексно у взаємодії з іншими структурними підрозділами, що залучені до здоров'язберігаючої діяльності закладу освіти.

З-поміж різновидів соціальної активності студента вирізняється культурно-дозвіллева діяльність як інструмент його саморозвитку, збагачення його моральної та духовної сфери. Студентська молодь має самостійно ініціювати власне дозвілля й раціонально використовувати вільний час. Саме в процесі відпочинку й дозвілля студенту простіше сформуванню шанобливе ставлення до власної особистості, навіть подолати певні недоліки характеру, тому важливо підтримувати таку ініціативу. Чітка організація дозвілля й культурного відпочинку позитивно впливає на формування та підтримку сприятливого психологічного клімату в колективі й зміцнює психологічне здоров'я [12].

Культурно-дозвіллева діяльність має на меті розкрити й підтримувати творчий потенціал студента, сприяти можливості проявити себе в культурній сфері. Серед оптимальних форм організації культурного дозвілля, які враховують ініціативу і практичну участь кожного студента, можна виокремити такі: гуртки за інтересами (політичні, інтелектуальні, спортивні, розважальні); творчі колективи (музичні, танцювальні, хореографічні тощо); організація культурно-дозвіллевих заходів (офіційні і святкові зустрічі, концерти, шоу, театралізовані дійства, фольклорні свята, конкурси й фестивалі, студентські акції тощо).

Заслугує на особливу увагу психолого-педагогічна профілактика в закладах освіти – це система запобіжних заходів, що нівелюють зовнішні чинники, детермінанти й умови, які негативно відображаються на розвитку учасника освітнього процесу. Ця система заходів має превентивний характер для

можливого неблагополуччя в особистісному та психічному розвитку студента, а також забезпечує ефективність психолого-педагогічних умов, сприятливих для цього розвитку.

Згідно із Законом України «Про вищу освіту» (підпункт 4 пункту 1 статті 26), серед основних завдань закладу вищої освіти виокремлено «формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах» [5]. Натомість фіксуємо отримані результати соціологічних опитувань Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) і відмічаємо стабільно високу тенденцію залежності респондентів вікової групи 15–17 років від алкоголю та інших наркотичних речовин [10], тож саме психолого-педагогічна профілактика в закладах освіти є головною системою формування особистісної безпеки студента в ситуації тут і тепер. З-поміж провідних напрямів психолого-педагогічної профілактики в закладі освіти виокремлюють [3]:

– охорона здоров'я всіх учасників освітнього процесу – викорінення можливих передумов виникнення й розвитку хвороб, створення сприятливих умов для охорони здоров'я, виховання фізично та морально стійких особистостей;

– профілактика девіантної поведінки студента: профілактика самогубств (суїциду) – своєчасна діагностика й відповідна корекційна діяльність; активна емоційна підтримка особистості, яка страждає від депресії; заохочення позитивної спрямованості особистості для спростування наслідків негативних ситуацій; профілактика соціальних патологій (злочинність, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, інтернет-залежність).

Форми й види профілактичних заходів можуть бути різноманітними. Відповідно до етапів запобіжного впливу вони можуть бути нейтралізуючі, компенсаторні, профілактичні щодо соціальних відхилень, нівелюючі, контролюючі тощо. Проте ключовою передумовою протидії соціальним відхиленням є гармонійно розвинена, зріла особистість із мотивацією на досягнення успіху і здоровий спосіб життя. Щаслива, здорова, успішна людина, яка відчувається в безпеці, здатна цілком задовольнити соціальні потреби без застосування пагубних звичок і сурогатів.

Тож представлена сукупність педагогічних умов щодо формування почуття психологічної безпеки студента в умовах закладу освіти покликана створити сприятливий соціально-психологічний клімат для вільного розвитку особистості й реалізації її можливості бути повноцінним членом суспільства, не порушуючи прав і свобод оточуючих. На наш погляд, наведена система характеризується потенціалом для зниження негативних наслідків численних соціальних, інформаційних, психологічних загроз і для підвищення загального рівня освіченості студента, якості життя всіх суб'єктів, задіяних в освітньому процесі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баева И.А. Категория психологической безопасности. *Вестник практической психологии образования*. 2007. № 4 (13). С. 45–57.
2. Бачинин В.А., Сандулов Ю.А. История западной социологии: учебник. Санкт-Петербург: Лань, 2002. 384 с.
3. Винославська О.В. Психологія: навч. посіб. для студ. вузів. Київ: ІНКООС, 2005. 352 с.
4. Драчук А.І. Оптимізація фізичного виховання студентів вищих закладів освіти гуманітарного профілю: автореф. дис. ... канд. наук з фіз. вих. і спорту: спец. 24.00.02. Львів: ЛДІФК, 2001. 20 с.
5. Про вищу освіту: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
6. Коханович Л.И. Гуманизация образования и создание комфортной гуманитарной среды в вузе. Москва, 2004. 301 с.
7. Кравцова Т.О. Соціально-педагогічна діяльність зі студентською молоддю в умовах соціокультурного середовища ВНЗ. *Наукові записки КДПУ*. 2014. № 97. С. 150–155.
8. Кузікова С.Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці: монографія. Суми: МаєДен, 2011. 412 с.
9. Кузікова С.Б. Суб'єктність у контексті саморозвитку особистості. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2012. № 1009. С. 40–44.
10. Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/ukr/ESPAD-ForWEB.pdf>.
11. Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України: Наказ Міністерства освіти і науки України від 22.05.2018 № 509. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE32337.html.
12. Олійник І.О., Єрусалимець К.Г. Формування культури дозвілля студентської молоді. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. 2013. № 1. С. 207–212.
13. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: посібник. Київ: Академвидав, 2003. 448 с.

14. Ортинський В.Л. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
15. Рыбалкин Н.Н. Философия безопасности: учебное пособие. Москва: Московский психолого-социальный институт, 2006. 296 с.
16. Сапогова Е.Е. Психология развития человека: учебное пособие. Москва: Аспект Пресс, 2001. 460 с.

О.М. Дячкова. Педагогические условия психологической безопасности студента в учебном заведении. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена проблеме психолого-педагогического формирования чувства безопасности студента в учебном заведении как реакции на современные информационные и социальные угрозы. Предложена система педагогических условий обеспечения психологического здоровья участников образовательного процесса.

Ключевые слова: образовательный процесс, психологическое обеспечение, личность, безопасность, деятельность, профилактика.

O. Diachkova. Pedagogical conditions of student psychological safety in educational establishment. – Article.

Summary. The article is devoted to the problem of psychology and pedagogical developing of student sense of safety in educational establishment as the reaction on the informative and social threats. The system of pedagogical conditions of support of psychological health of the education participants is offered.

Key words: educational process, psychological support, personality, safety, activity, prophylactic.

УДК 37

Т.Р. Кочарова

старший викладач кафедри медичної
та біологічної фізики і медичної інформатики
Харківський національний медичний університет
м. Харків, Україна

Є.Б. Радзішевська

кандидат фізико-математичних наук,
доцент кафедри медичної
та біологічної фізики і медичної інформатики
Харківський національний медичний університет
м. Харків, Україна

КІБЕРНЕТИЧНИЙ ПІДХІД У САМОВИЗНАЧЕННІ СТУДЕНТІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ НАВЧАННЯ

Анотація. У статті проаналізовано особливості спілкування в системі вищої освіти, визначено позиції учасників суб'єкт-суб'єктної моделі освіти, наведено методiku проведення заняття, що в контексті вивчення основних питань визначає студентів як суб'єктів навчального процесу.

Ключові слова: педагогічне спілкування, об'єкт, суб'єкт, кібернетика, зворотній зв'язок, семінарське заняття.

Метою процесу спілкування є обмін між людьми певними результатами їхньої психічної та духовної діяльності: засвоєною інформацією, думками, судженнями, оцінками, почуттями й настановами, що передбачає вербальний або невербальний контакт.

Якщо розглядати процес спілкування у вищому навчальному закладі, насамперед треба виділити дві форми контактів: це спілкування в ланці студент – студент і студент – викладач.

Навчальна діяльність здійснюється, як правило, в інтерактивній взаємодії учня (студента) й того, що навчає (викладача), а також взаємодії студентів між собою. Студент може займати позицію учня або студента. У першому випадку він є об'єктом навчальної діяльності, у другому – її суб'єктом.

Аналіз суб'єктів освітньої діяльності, що включає в себе дві взаємопов'язані її форми – педагогічну й навчальну, лежить у руслі як філософського, так і конкретно педагогічного завдання.

Які ж характеристики суб'єкта з філософської позиції? Суб'єктність людини проявляється в її життєдіяльності, спілкуванні, самосвідомості, здатності здійснювати зміну в інших людях і в самому собі. За визначенням С.Л. Рубінштейна, суб'єкт – це свідома дійова особа, самосвідомість якої – це «усвідомлення самої себе як істоти, що усвідомлює світ і змінює его, як суб'єкта, як діючої особи в процесі її діяльності – практичної й теоретичної» [1, с. 335]. Згідно з С.Л. Рубінштейном, суб'єкт у своїх діяннях, в актах своєї творчої самодіяльності не тільки виявляється і проявляється; він у них твориться й визначається [1, с. 172].

Формування студента як суб'єкта навчальної діяльності передбачає навчання його вміння планувати, організовувати свою діяльність, визначати навчальні дії, необхідні для успішного навчання, програму їх виконання на конкретному навчальному матеріалі й чітку організацію вправ щодо їх формування.

Отже, в моделі освіти суб'єкт-суб'єкт викладач повинен брати до уваги те, що перед ним не тільки особистість, яка розвивається, а й суб'єкт діяльності, досвід якого також перебуває в процесі становлення, причому його наявний рівень так само, як і його зростання, у кожного буде індивідуальним [3, с. 8].

Основні вимоги до відносин «викладач-студент», «студент-студент» формулюються так [4, с. 251]:

- взаємодія чинників співпраці та відомості про організації виховного процесу;
- формування духу корпоративності, колегіальності, професійної спільності з педагогами;
- орієнтація системи педагогічного спілкування на дорослу людину з розвиненою самосвідомістю й тим самим подолання авторитарної виховної дії;
- використання професійного інтересу студентів як фактора управління вихованням і навчанням, що вимагає певної захопленості наукою, предметом.

Формування студента як суб'єкта навчальної діяльності – це процес не одномоментний, а являє собою тривалу цілеспрямовану спільну діяльність викладача і студента.

А.В. Білошицький та І.Ф. Бережна виділяють кілька послідовних стадій цього процесу [5, с. 63].

На першій стадії відбувається адаптація до умов вишу. Тут домінує активне пристосування студентів до нових умов, відбувається освоєння вимог вишу, усвідомлення своїх прав та обов'язків.

Друга стадія – ідентифікація з вимогами навчальної та навчально-професійної діяльності. Ця стадія передбачає підготовку студента до майбутньої спеціалізації, свідоме керівництво власною діяльністю й поведінкою на основі усвідомлених мотивів і цілей.

Третя стадія – самореалізація в освітньому процесі та в різних видах діяльності – полягає в цілеспрямованому формуванні особистісних якостей і професійних умінь. При цьому забезпечується в усіх видах діяльності взаємозв'язок і поєднання мотивів і цілей із зовнішнім педагогічним впливом.

Сутність четвертої стадії – стадії самопроекування професійного становлення – полягає в прояві суб'єктності студента, який здійснює самостійне, цілеспрямоване перетворення вихідних здібностей та особистісних властивостей у соціально та професійно значущі якості.

У контексті самовизначення студента як суб'єкта освітньої діяльності також може застосовуватися кібернетичний підхід, який би розглядав поняття суб'єкта, об'єкта і взаємодії між ними.

Так, із позиції кібернетики вчення розглядається як інформаційний процес у системі, що навчається, яка характеризується управлінням каналами прямих і зворотних зв'язків, виробленням і зміною стратегій, програм та алгоритмів [2, с. 44; 6, с. 77].

Кібернетичний підхід у навчальному процесі розглядався авторами переважно в контексті інтерпретації зворотного зв'язку в контролі знань, який є необхідною ознакою будь-якої саморегульованої системи [7, с. 120].

Викладач за допомогою зворотного зв'язку повідомляє студенту про те, що він робить правильно й неправильно, засобом оцінювання, що є основним засобом розуміння того, наскільки досягнуті цілі та завдання навчання.

Однак складне розуміння зворотного зв'язку, тісно пов'язане з оцінкою діяльності студентів, яка в подальшому стає самооцінкою, має на увазі пасивність студента як суб'єкта контролю. У цьому випадку студент із рівноправного суб'єкта наділяється властивостями об'єкта [6, с. 80].

З метою допомогти студентам у самовизначенні себе як активної сторони навчально-професійної діяльності на власному досвіді розроблена методика проведення семінарського заняття для іноземних студентів ХНМУ з теми «Медична та біологічна кібернетика», що має прямі аналогії з процесом спілкування й самовизначення.

Стосунки між іноземними студентами та викладачем мають свої особливості, а саме: багаторівневе професійно-орієнтоване спілкування, багатомовність і, найголовніше, це проблема самовизначення студента як суб'єкта освітньої, навчально-професійної діяльності.

Це стосується роботи в групах іноземних факультетів, російськомовного й англomовного, де навчаються разом студенти з багатьох країн світу, переважно з африканського континенту, країн арабського світу та Індії.

Згідно з робочою програмою й навчальним посібником із дисципліни «Медична інформатика», заняття включає вивчення основних понять кібернетики, розгляд фізіологічного, медичного та біологічного напрямів у кібернетиці.

На початку заняття викладач подає вступну інформацію, де розповідає про теоретичні засади, що наведено нижче.

Кібернетика вивчає закони функціонування особливого виду систем, названих кібернетичними, які тісно пов'язані з поняттям управління.

Функціонування цих систем ґрунтується на сприйнятті, запам'ятовуванні, обміні й переробленні інформації. Кібернетику часто називають «наукою про управління». Основними поняттями кібернетичних систем, закладеними Норбертом Вінером, є зворотній зв'язок і керування. Поняття управління є базовим у кібернетиці, тому що визначає предмет дослідження цієї науки.

Суб'єкт управління виробляє сигнали управління, які виконують керуючі дії. Суб'єкт управління називають також керуючою системою, а об'єкт управління – керованою системою.

Зворотній зв'язок є одним із основних понять кібернетики й означає вплив вихідного сигналу системи на її робочі параметри. Зворотній зв'язок забезпечує саморегуляцію системи, її адаптаційне управління. Зворотній зв'язок може бути негативним і позитивним.

Негативний зворотній зв'язок протидіє тенденції зміни вихідного параметра, сприяє його стабілізації. Негативні зворотні зв'язки забезпечують стабільність функцій організму, постійність його параметрів, стійкість до зовнішніх впливів. За принципом негативного зворотного зв'язку працюють механізми терморегуляції всіх живих істот.

Позитивний зворотній зв'язок, навпаки, зберігає тенденції вихідних параметрів системи.

Під впливом керуючих впливів система (об'єкт) приймає найкращий (у певному сенсі) стан, ніж за відсутності керуючих впливів.

Під час проведення семінарського обговорення автором виділені певні спільності, що об'єднують поняття управління, співіснування систем організму та процесу спілкування.

Якщо розглядати процес спілкування між людьми, можна виділити суб'єкта спілкування – це індивід, який організовує процес взаємовпливу знаковими засобами з обраним ним подібним собі партнером, що спрямований на узгодження намірів і виявляє взаємини.

Сутністю педагогічної взаємодії є прямиий або непрямиий вплив суб'єктів цього процесу один на одного, що породжує їхній взаємний зв'язок. Тобто студент є не тільки об'єктом навчання, на якого впливають і до якого висуваються певні вимоги або якому надаються пропозиції, а і є суб'єктом процесу навчання, що здатен впливати на інших студентів.

Термінологія основ кібернетики як науки про управління ототожнюється схемою взаємин між людьми, що обговорюється під час семінару в такому аспекті.

Суб'єкт виробляє директиви, які змінюють дії об'єкта – його роль у різних ситуаціях виконує студент чи його батьки, що здійснюють вплив чи контроль.

Об'єкт – це той учасник процесу спілкування, чию поведінку намагається змінити суб'єкт. Його роль виконує інший студент як сторона спілкування.

Зовнішнє середовище – це навколишній світ, що змінюється і створює умови для існування об'єкта.

Зворотній зв'язок – під впливом суб'єкта об'єкт може змінити поведінку та пристосуватися до умов, що відповідає позитивному зворотному зв'язку, або може зберегти свою індивідуальність, долаючи вплив суб'єкта.

Кожна із цих поведінок має добрі та погані наслідки, які наводяться на окремих прикладах.

Під час викладання теми за обраною методикою обговорюються взаємини між студентами, їхній зв'язок із сім'єю, адаптація до українського середовища, з'ясується країна походження й установлюється певна довіра атмосфера через обговорення національних та особистих звичаїв. Також здійснюється виховання студентів, а саме: нагадується про шкоду поганих звичок у контексті прийняття рішень під впливом іншої сторони.

Паралельно в рамках медичної спрямованості дисципліни підкреслюються окремі приклади співіснування систем організму, що відповідають розглянутим поняттям.

Навчання в цьому разі виступає, з одного боку, як емоційний процес спілкування, з іншого – як безпосередня змістова характеристика взаємин. Можна сказати, що це – творчий процес як у плані вирішення навчальних завдань, так і в плані організації взаємин.

Тим самим через обговорення життєвих ситуацій досягається професійна мета заняття з опанування основ кібернетики й устанавлюються певні довірчі стосунки між студентами та викладачем, реалізуються комунікативні, психологічні й пізнавальні функції педагогічного спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2015. 705 с.
2. Зимняя И.А. Педагогическая психология: учебник для вузов. 2-е изд., доп., испр. и перераб. Москва: Логос, 2000. 384 с.
3. Иванова М.А. Понятие «объект обучения» в субъект-субъектной модели образования. *Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова*. 2015. Т. 21. С. 7–9.
4. Буланова-Топоркова М.В. Педагогика и психология высшей школы: учебное пособие. Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. 544 с.
5. Белошицкий А.В. Становление субъектности студентов в образовательном процессе вуза. *Педагогика: научно-теоретический журнал*. 2006. № 5. С. 60–66.
6. Швеевков Д.Г. Студент как субъект педагогического контроля в современной высшей школе. *ASPECTUS*. Краснодар, 2014. № 1. С. 76–83.
7. Егоров В.В., Скибицкий Э.Г., Храпченков В.Г. Педагогика высшей школы: учебное пособие. Новосибирск: САФБД, 2008. 260 с.

Т.Р. Кочарова, Е.Б. Радзишевская. Кибернетический подход в самоопределении студентов как субъектов обучения. – Статья.

Аннотация. В статье проанализированы особенности общения в системе высшего образования, определены позиции участников субъект-субъектной модели образования, приведена методика проведения занятия, которая в контексте изучения основных вопросов темы определяет студентов как субъектов учебного процесса.

Ключевые слова: педагогическое общение, объект, субъект, кибернетика, обратная связь, семинарское занятие.

T. Kocharova, E. Radzishvskaya. Cybernetic approach in the students self-determination as subjects of learning. – Article.

Summary. The article analyzes the features of communication in the system of higher education, the positions of participants in the subject-subject model of education are defined, also the method of conducting a class is given, which allows to identify students as subjects of the educational process in the context of studying the main issues of the topic.

Key words: pedagogical communication, object, subject, cybernetics, feedback, seminar class.

Е.Ю. Краснощек
кандидат искусств,
концертмейстер кафедры «вокально-хоровая подготовка учителя»,
преподаватель кафедры «фортепиано»
Харьковская гуманитарно-педагогическая академия,
г. Харьков, Украина

“CHERCHEZ LA FEMME”, ИЛИ ОБРАЗЫ ДАМ В ТВОРЧЕСТВЕ ФРАНСИСА ПУЛЕНКА

Аннотация. В статье анализируется образная сфера, связанная с женской тематикой, в произведениях позднего периода творчества Ф. Пуленка: опере «Диалоги кармелиток», моноопере «Человеческий голос» и монологе «Дама из Монте-Карло». Выявлены общие черты этих сочинений, проявившиеся на разных уровнях.

Ключевые слова: художественный образ, драма, композиторский стиль, моноопера, триптих, модернизм, лейтмотив.

*Если по дороге вы узнали нескольких знаменитых художников,
они тут появились не потому, что знамениты, а потому, что соответствуют ролям,
которые играют, и потому, что все они – мои друзья.
Жан Кокто. Завещание Орфея*

7 января 2019 г. весь мир отметил 120-летие со дня рождения выдающегося французского композитора, «Французского Шуберта XX-го в.», “bon enfant” («прекрасный ребенок») французского модернизма – Франсиса Пуленка. Его талант многогранен. Композитор обращался в своем творчестве к разным жанрам. Это как камерно-вокальные циклы, так и балеты, как театральные постановки, так и духовные произведения. И, наконец, оперы. Наследие мастера составляют более ста сорока произведений.

Гениальный лирик и мелодист, Ф. Пуленк в своей музыке достигает особой психологической глубины содержания, оперируя элегантно простотой совершенных форм и интонационной драматургии. Ж. Кокто высоко ценил композиторский дар Ф. Пуленка: «Пуленк был и остается родником; из этого источника образовалась река, но свежесть этой родниковой воды всегда напоминает о глубинах, из которых она вышла» [6, с. 80].

Одной из «линий» творчества композитора является обращение к теме женской души, прослеживающееся на протяжении всей жизни и достигшее наиболее ярких воплощений в произведениях позднего периода творчества. Е. Киндюхина отмечает тот факт, что все театральные постановки композитора «объединяет то, что в центре внимания чаще всего оказываются женские образы» [5, с. 43].

Говоря о художниках и композиторах французского модернизма, следует рассматривать их творчество как часть единого процесса, охватившего Францию в первой половине XX в. с их «Улием», баром «Бык на крыше», театром «Старая голубятня», кафе Монпарнаса, апартаментами и ателье Коко Шанель. Как писал в мемуарах о П. Пикассо Ж. Кокто, «когда я был молод, все мы жили на Монпарнасе, были бедны и не ведали политических, социальных или национальных разногласий <...>. Мы составляли единое целое и, хотя часто дрались, часто ссорились друг с другом, но между нами царил некий интернациональный патриотизм. Такой патриотизм – особая привилегия Парижа, поэтому этот город нередко остается загадкой для посторонних» [6, с. 728].

На протяжении жизненного и творческого пути Франсиса Пуленка чередой проходят лики удивительных, талантливых женщин. Их имена, характеры, сфера деятельности, умение дружить и любить прямо или косвенно отразились либо в его произведениях, либо в авторских посвящениях. Поэтому прообразы лирических героинь Ф. Пуленка следует искать в его ближайшем окружении. Остановим внимание на некоторых из них.

Опера «Диалоги Кармелиток» была посвящена композитором его матери Жанни Руайер, которая прекрасно владела фортепиано и старалась привить своим детям вкус и любовь к музыке. Дома в её

исполнении часто звучали произведения великих классиков. В посвящении сказано так: «Посвящается памяти моей матери, открывшей мне музыку» [7, с. 11].

Одним из ранних сочинений Ф. Пуленка является песня «Тореадор» на текст Ж. Кокто. Первое исполнение датируется 1917 г. и связано с именем Жанны Батори, певицы меццо-сопрано, руководителя театра «Старая голубятня», пропагандирующей произведения «Группы Шести». В этом театре исполнялись и такие циклы, как «Кокарды» и «Бестиарий» Ф. Пуленка. Ей же был посвящен вокально-инструментальный цикл Ж. Орика «Восемь поэм на стихи Жана Кокто».

Говоря о французском модернизме в целом, невозможно не упомянуть Гертруду Стайн, прямо или опосредованно повлиявшую на это художественно-эстетическое явление в искусстве. Именно ее оценка и не всегда лестные, но остроумные высказывания по поводу того или иного произведения, направляли художников и поэтов по тем новым путям, которые так ожидал весь артистический мир (во французском языке “l’artiste” – «художник»). Гертруде Стайн принадлежит емкое определение поколения, вступившего в XX в. с радостными иллюзиями и растерявшего их за годы Первой мировой войны и последовавшего за ней экономического кризиса, – «потерянное поколение».

При воспоминании о «золотых двадцатых годах» (Жан-Поль Креспель) возникает образ друга и соратника Ф. Пуленка по «Группе Шести» Жермен Тайфер. Показательны слова Ж. Кокто в речи к юбилейному концерту «Шестерки» в Театре Елисейских полей (1953 г.): «Преимущество группы под названием «Шестерка», как мне кажется, было не в общей эстетике, а в том, что это объединение друзей». Результатом такого содружества и сотворчества явилось произведение нового типа: эксцентриада «Новобрачные на Эйфелевой башне» (“Les Mariés de tour Eiffel”) (1919 г.). Для этого яркого новаторского спектакля Ф. Пуленк написал два номера: «Танец купальщиц из Трувиле» и «Речь Генерала», а Ж. Тайфер – «Вальс телеграмм и «Кадриль»».

В 1924-м г. увидел свет балет Ф. Пуленка «Лани». Художником, автором декораций и занавеса стала Мари Лорансен. Будучи близким другом Гийома Аполлинера, она всячески содействовала творчеству двух гениев: Г. Аполлинера и Ф. Пуленка, находя много общего в их поэтическом языке и художественных задачах. Так, номера цикла «Бестиарий», по мнению М. Лорансен, «напоминают голос Гийома Аполлинера» [7, с. 42]. Вершиной их сотрудничества является опера-буфф «Груды Терезия» (1944 г.).

В очерках «Я и мои друзья» Ф. Пуленк особое внимание уделяет личности Ванды Ландовской, называя ее «исключительной женщиной». Восхищенный ее «терпением, настойчивостью, проникновенностью и здравым смыслом» [8, с. 38], в 1927 г. композитор создает уникальное сочинение – «Сельский концерт» для клавирина с оркестром.

«Самой долгожданной исполнительницей» [7, с. 141] Ф. Пуленк называл Дениз Дюваль, в личности которой композитор нашел свой идеал актрисы и певицы. Вместе с ней композитор отыграл свой последний в жизни концерт. Дениз Дюваль удавались как комедийные роли («Груды Терезия»), так и драматические, как Бланш де ля Форс («Диалоги кармелиток»). Именно ей, первой исполнительнице «Человеческого голоса», Ф. Пуленк посвятил монолог «Дама из Монте-Карло».

В «Голосе человеческого» и монологе «Дама из Монте-Карло» певица достигла вершины мастерства мелодекламации (*parlando*). Кроме того, сам Франсис Пуленк ценил в ней еще одно качество актрисы – непринужденность исполнения. Глубокий психологизм воплощенных ею образов свидетельствует о полном погружении актрисы в суть замысла авторов текста и музыки. По свидетельству известного критика Бернара Гавоти, в «Голосе человеческого» «патетическая и превосходно простая, Дениз Дюваль нашла роль всей своей жизни» [7, с. 178].

И, наконец, говоря о французском модернизме и о «Группе Шести», важно вспомнить «звезду» моды того периода – Коко Шанель. В моде Франции знаменитая кутюрье выполнила функцию «инструмента Судьбы для проведения необходимой чистки». В искусстве это сделали музыканты, утверждая идею «новой простоты»: «Дух времени утверждал простые формы и некую «исполненную шарма игру в двусмысленность» [3, с. 141].

О неувидимом присутствии Коко Шанель свидетельствует вербальный текст Ж. Кокто монолога «Дама из Монте-Карло» и упоминание герцога Вестминстерского. Именно в Монте-Карло 20-е гг. отмечены в судьбе Коко Шанель романом с герцогом, чье имя в поэме обозначил Ж. Кокто. В 1928 г. Габриэль (Коко Шанель) приобрела на высотах Рокебрюн имение с видом на море, ставшее благодаря архитектору Штрейцу знаменитой «Ла Паузой». В последствии эта вилла играла роль одного из центров, где проводила время творческая элита. Анри Гидель отмечает следующие причины выбора этого прекрасного места для приемов герцога: «Здесь с высокой террасы открывается умопомрачительный вид, который

никогда не надоест, соседом по вилле является Уинстон Черчилль и, наконец, «Ла Пауза» располагалась всего в нескольких километрах от княжества Монако, где в порту стояла яхта «Летящее облако» и где герцог, пылавший страстью к баккара и рулетке, сможет просаживать столько денег, сколько ему заблагорассудится» [3, с. 271].

Женские образы в творчестве Ф. Пуленка отличаются многогранностью. Но вершинами в раскрытии этой «линии» творчества становятся поздние его сочинения, своего рода трилогия: опера «Диалоги кармелиток» (1957 г.), моноопера «Человеческий голос» (1959 г.) и монолог «Дама из Монте-Карло» (1961 г.). Эти произведения обладают многосторонними проявлениями внутреннего родства.

«Жить в святости трудно, но писать святую музыку в духе «Кармелиток» – ужасно», – так отзывается Ф. Пуленк о работе над оперой «Диалоги кармелиток» в переписке с хормейстером Ивонн Гуверне. Произведение по своему музыкальному содержанию соотносится с французской лирической оперой. Кроме того, Е. Киндюхина соотносит жанр этой оперы с ораторией. По мнению исследователя, «композиция включает в себя несколько пластов: динамический, стилистический, лейтмотивы, вокальные и инструментальные интерлюдии» [4, с. 21].

Монооперу «Человеческий голос» и монолог «Дама из Монте-Карло» (1961 г.) Ф. Пуленк называл «произведениями в ужасном роде», объединяющими эпос, лирику и драму, образуя варианты одного жанрового имени. Компонентами синтеза являются как внемузыкальные, так и музыкальные жанры: «песня в прозе», поэма, монодрама, моноопера, исповедь, лирическая драма, симфоническая поэма, камерно-вокальный цикл. В качестве жанрового посредника предстает монолог. Общие черты обнаруживаются и на композиционном уровне, что связано с наличием признаков рондальной композиции.

Главная героиня оперы «Диалоги кармелиток» – юная послушница де Лафонс, смыслом жизни которой является обретение благодати Святого Духа. Кроме нее в опере задействованы еще три героини: сестра Констанция, мадам Лидуан и мадам Круасси. Музыкальная драматургия произведения основана не только на обрисовке и развитии характеров персонажей, но и на «мистическом феномене передачи благодати» [1, с. 733]. Трехактная структура оперы содержит документальный фрагмент текста из «Акта Революционного Трибунала», благодаря чему Ф. Пуленк не только расширил художественное пространство предполагаемой двухактной оперы, он включил «социологизирующую текстовую модель» в контекст целого, что являет собой образец «готовой формы», основанной на технике ready-made.

Концепция «Человеческого голоса» и «Дамы из Монте-Карло» представляет два образа женщин, исповедующихся в своей любви. Однако, если женщина в опере «Человеческий голос» признается в бесконечной человеческой любви к мужчине, в монологе «Дама из Монте-Карло» она исповедует страсть к игре и любовь к городу казино. Оба этих сочинения роднит самый тип Героини, охваченной чувством безысходности, репрезентирующей романтическую идею (liebestod).

Опера «Человеческий голос» – это предсмертный монолог. Лишенная возможности личного свидания с любимым человеком, Героиня становится заложницей окружающего ее урбанизированного современного мира. Авторы монооперы словно «опредмечивают» образ Героини, вложив ей в руки телефонную трубку, без которой уже невозможно ее существование. Женщина с телефоном, который, как сказал Ж. Кокто, является «банальной принадлежностью всех современных пьес» [9, с. 279], воплощает собой образ, подобный «готовой форме», шаблону. Уход от декоративности в сценическом оформлении монооперы «Человеческий голос» также связан со стилем ready-made.

Важнейший «срез» сравнительного анализа музыкально-театральных произведений Ф. Пуленка определяется интонационной общностью. Музыкальная ткань оперы, монооперы и монолога основана на чередовании секвенций и повторов. Данные структуры произведений роднят как гармонический язык, так и мелодические интонации. Достаточно сопоставить четвертый такт третьего «кадра-состояния» монолога «Дама из Монте-Карло» в тексте “*Sans doute ell’ m’a stu l’erouse*” («Конечно, она подумала») и эпизод первого раздела оперы «Человеческий голос» “*Hier soir je me suis coutout de suite*” («Я вчера разделась и сразу легла»).

В монологе «Дама из Монте-Карло» композитор почти «дословно» повторяет полутоновые интонации в мелодической линии вокальной партии и чередование тонической и уменьшенной гармоний в оркестре из монодрамы «Человеческий голос». Отличным является только размер (в «Даме из Монте-Карло» композитор применил четырехдольный размер в отличие от двухдольного размера в «Человеческом голосе»). И. Медведева прослеживает данное сходство гармонического языка и с оперой Ф. Пуленка «Диалоги кармелиток».

Автоцитирование, свойственное Ф. Пуленку, по мнению Е. Киндюхиной, «создает дополнительный подтекст (особенно когда речь об оркестровом цитировании вокальных произведений)» [4, с. 20].

Этот композиторский прием отвечает одной из художественно-эстетических тенденций французского модернизма: опоре на внутренние соответствия или так называемые “correspondants”, порождающие аллюзии, базирующиеся на основе метода игры.

Этот метод наиболее полно нашел свое воплощение в монологе «Дама из Монте-Карло». В нем игра охватывает все уровни смысло- и формообразования: содержательный, семантический, интонационно-драматургический, звукописный. Метод игры со смыслами раскрывается и в смыслообразе “*porte*” («дверь»). Рефрен «Монте-Карло», появляющийся на грани разделов («кадров-состояний»), выполняет функцию одного из аналогов «двери» («выхода-входа») из одного «кадра-состояния» в другой. По мере приближения финальной строфы монолога значение смыслообраза Монте-Карло обретает значение перехода Героини из жизни в смерть. Ёмкие лейттемы Ф. Пуленка подчинены раскрытию идеи рокового предопределения жизни *Homo ludens* (Человек играющий).

В «Человеческом голосе» и «Даме из Монте-Карло» Ф. Пуленка – Ж. Кокто обнаружена общая система музыкально-поэтических элементов, выполняющих функцию рефрена. Так, в моноопере, кроме интоном телефонного звонка и «колоколов», являющихся рефренами композиции, функцию музыкально-поэтических рефренов выполняют реплики Женщины “*Tu es bien bon*” («Ты очень добр») и “*On avait coupé*” («Нас разъединили»). В монологе «Дама из Монте-Карло» рефреном является лейтинтонаема Монте-Карло, заключающая каждый «кадр-состояние». В «Диалогах кармелиток» функцию формообразующего рефрена выполняют литургические вокально-симфонические разделы на латыни, определяемые В. Азаровой как «смысловые рифмы, обнаруживающие идею синтеза времени и вечности» [1, с. 736]. Эти молитвы являются узловыми точками драматургического развития, утверждающими веками основной идеи сочинения в целом.

Музыкальная драматургия монооперы и монолога обусловлена содержанием и структурой поэтического текста. В «Человеческом голосе», благодаря сжатию разделов, происходит камернизация оперы, что концентрирует, активизирует, ускоряет течение действия по мере приближения к концу. Подобный процесс наблюдается в драматургии монолога «Дама из Монте-Карло», где «укороченная» финальная зона служит реализации художественной задачи запечатлеть внезапность смерти.

Жанровые формы, проявляющиеся в лейтмотивах «Человеческого голоса» и «Дамы из Монте-Карло», также находят общие проявления. К таковым относятся траурный марш в «Человеческом голосе» символизирующий образ зла (вторая тема зла), а в «Даме из Монте-Карло» – тема рокового предопределения (во вступлении). Сходное значение в обоих произведениях имеет жанр колыбельной. В моноопере колыбельная основана на «вьющейся, окутывающей мелодии, для которой характерно опевание звуков близлежащими полутонами» [7, с. 188]. В монологе эта жанровая модель воплощена через интонации покачивания. Для обоих произведений характерно обращение к музыкальному материалу хорального склада и воспроизведению колокольного звучания в оркестре. Однако, если в «Человеческом голосе» тема хорального склада соотносится со светлой образной сферой в опере, то в «Даме из Монте-Карло» она несет печать роковой предопределенности (хоральность проявляется во вступлении, перед вторым проведением «злого скерцо», перед четвертым разделом, в идиллическом эпизоде четвертого «кадра-состояния» “*Ma decouverte*” «Мое открытие»).

В опере «Диалоги кармелиток» на многих уровнях также обнаруживается родство с «Человеческим голосом» и «Дамой из Монте-Карло», в частности, в интонационной драматургии. Так, лейтмотив смерти, ассоциируемый с образом сна, связан с жанром колыбельной. К семантически значимым дефинициям оперы принадлежат и образы колокольного звона – набата, и удары погребального колокола на сцене. Особое значение в развитии драматургии имеет литургическая сфера, сфера благодати Святого Духа и передачи благодати (*La Grâce*). К семантически значимым звуковым образам «Диалогов кармелиток» принадлежит и пространственный звуковой символ креста, не обнаруженный в интонационной драматургии монооперы «Человеческий голос» и монолога «Дама из Монте-Карло».

Таким образом, родство художественного поля этих произведений: интонационная драматургия, идентичные принципы композиторского письма, новаторские приемы, автоцитирование, тип мелодекламации, кадровая драматургия, обращение к стилю *ready-made*, свидетельствуют о том, что одной из доминант в творчестве Ф. Пуленка является его обращение к женскому образу. В этом аспекте опера «Диалоги кармелиток», моноопера «Человеческий голос» и монолог «Дама из Монте-Карло» (1961 г.) наиболее полно репрезентируют неповторимый «почерк» Ф. Пуленка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азарова В. Опера Ф. Пуленка «Диалоги кармелиток» как «христианская концепция человека». *Культура и искусство*. 2016. № 6. С. 729–741.
2. Азарова В. «Диалоги кармелиток» как концепция интонируемого смысла. *Культура и искусство*. 2016. Вып. 12. С. 9–67.
3. Гидель А. Коко Шанель. Москва : Эксмо, 2011. 448 с.
4. Киндюхина Е. Музыкальный театр Франсиса Пуленка : автореф. дис. ... канд. искусств. Москва, 2011. 25 с.
5. Киндюхина Е. Музыкальный театр Франсиса Пуленка. *Музыка и революция*. 2013. С. 39–45.
6. Кокто Жан. Петух и Арлекин. Либретто. Воспоминания. Статьи о музыке и театре. Пер. с фр. Жан Кокто / сост., пер. с фр. М. Сапонов. Москва, 2000. 823 с.
7. Медведева И. Франсис Пуленк : монография. Москва : Сов. композитор., 1969. 239 с.
8. Пуленк Ф. Я и мои друзья. Москва : Музыка, 1970. 310 с.
9. Шнеерсон Г. Французская музыка XX в. Москва : Музыка, 1970. 576 с.

К.Ю. Краснощок. “Cherchez la femme”, або образи дам у творчості Франсиса Пуленка. – Стаття.

Анотація: У статті аналізується образна сфера, яка пов'язана із жіночою тематикою, у творах пізнього періоду творчості Ф. Пуленка: опері «Диалоги кармелиток», моноопері «Людський голос» і монолозі «Дама з Монте-Карло». Виявлено спільні риси цих творів, що проявилися на різних рівнях.

Ключові слова: художній образ, драма, композиторський стиль, моноопера, триптих, модернізм, лейтмотив.

K. Krasnoshchok. “Cherchez la femme”, or women characters in Francis Paulec’s works. – Article.

Summary. In the article it was analyzed the imaginative sphere which is connected with the female theme in the Francis Paulenc’s works of the late creative period. They are: the opera “Dialogues of the Carmelites”, the mono-opera “Human Voice” and the monologue “The Lady from Monte Carlo”. It was found the common features in these works which appeared at different levels.

Key words: Artistic (character), drama, composer’s style, mono-opera, triptych, modernism, leitmotif.

УДК 130.2:159.964

Т.О. Крижановська

кандидат філософських наук,

доцент кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін

Міжнародний гуманітарний університет,

м. Одеса, Україна

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ МІФУ

Анотація. У статті досліджується розуміння поняття міфу у вченнях таких відомих дослідників, як О. Потебня, О. Лосєв, В. Руднев, К. Юнг. Виділяються особливості підходів до поняття міфу в різних галузях знання.

Ключові слова: міф, міфологія, слово, логіка міфу, несвідоме.

В нашу, здавалося б, раціоналізовану добу міф вважається чимось дуже далеким, таким, що відображає історичне минуле в різноманітних і численних легендах, переказах, билинах, казках тощо, тим, що є своєрідним літературно-естетичним пам'ятником традицій різних народів. Але все частіше слово «міф» зустрічається в мові сучасної людини, на сторінках книг, на шпальтах газет та журналів, звучить з екранів телевізора та телеканалів YouTube. Використовується це слово в різних сенсах і з різними підтекстами – від естетично-високих до соціально-принизливих. У науковій літературі також можна бачити різні тлумачення слова «міф», різноманітні погляди на цей феномен. На нашу думку, існує проблема визначення поняття міфу. Що означає це слово? Що мається на увазі, коли ми його промовляємо? Скільки сенсів воно має? В яких контекстах воно вживається? Такі питання і будуть в центрі нашої уваги на сторінках цієї статті. Отже, дослідимо значення поняття міфу у вченнях дослідників різних галузей

знання, а також звернемось і до роздумів над соціально-буденним, розмовним значенням слова «міф». Це невелике дослідження буде мати міждисциплінарний характер, тобто розглянемо погляди представників різних галузей знання щодо поняття міфу. Але водночас будемо розуміти, що наше дослідження має насамперед філософські основи.

В сучасній соціально-побутовій мові слово «міф» розуміється у двох значеннях. Перше – це стародавні розповіді про походження світу та різноманітних природних та соціокультурних його феноменів, в тому числі і людини. Це численні пам'ятки стародавньої усної творчості у вигляді міфічних оповідей народів світу, які, з одного боку, дуже різноманітні, а з іншого – мають багато схожих, навіть спільних мотивів. Друге буденне значення слова «міф» стосується сучасних стверджень самого різного типу, як особистісного, так і соціального походження, які не мають під собою раціонального ґрунту, не були критично перевірені на правдивість, а звертаються в основному до емоційного світу людини, її віри, почуттів. В цьому сенсі часто-густо під словом «міф» розуміють завідомо неправдиві положення, висновки, а буває, що й плітки та чутки, за допомогою яких відбувається маніпулювання масами людей. І в цьому сенсі можна говорити про сучасні соціальні, культурні, політичні, економічні, особисті міфи тощо.

В.П. Руднев у «Словарі культури ХХ століття», розмірковуючи над поняттям міфу пише: «Це поняття має в повсякденній і культурній мові три значення: 1) стародавній переказ, розповідь; 2) міфотворчість, міфологічний космогенез; 3) особливий стан історично і культурно зумовленої свідомості» [1, с. 169]. Перше визначення, як вважає цей семіотик, лінгвіст, філолог, культуролог та філософ, є невірним, тому що міф не може бути розповіддю у сенсі історичного явища, оскільки в міфологічному мисленні не відділяється сама мова, від того, про що йдеться у мові. Розповідь – це вже історія, а міф має позаісторичну, позачасову природу. «Друге значення міфу як певного космогенезу, як уявлення про зародження світу з хаосу є більш коректним», – вважає вчений. Найбільш відповідає своєму змісту третє значення слова «міф» як особливий стан свідомості, в якому реальність та вигадка, зміст і форма, суб'єкт і об'єкт співпадають, мають нероздільний синкретичний характер. Причому саме це, останнє значення найбільше цікавить сучасних дослідників, тому що саме завдяки йому міф став тією культурною категорією, за допомогою якої вивчають походження та функціонування всіляких сучасних міфів.

У літературознавчому словнику-довіднику за редакцією Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка дається наступне визначення міфу: «Міф (грецьк. *mythos* – слово, переказ) – розповідь про богів, духів, героїв, надприродні сили й інші, які брали участь у створенні світу. Міф – витвір наївної віри, який складає філософсько-естетичний комплекс давньої епохи, яка ґрунтується на заміні об'єктивності сприймання суб'єктивним апіорним переконанням» [2, с. 451]. У цьому визначенні, як бачимо, відображаються усі три значення слова «міф», про які пише В.П. Руднев, при цьому значення міфу як розповіді, як космогенезу і як певного типу мислення не розділяються.

Знаний український дослідник міфу Олександр Потебня в роботі «Слово і міф» пише, що в давньогрецькій літературі, а саме у Гомера слово *μῦθος* (міф) мало такі значення: слово (те, що протилежне дії, справі), мова, розмова, розповідь, наказ, зміст, предмет мови. Вчений порівнює ці значення *μῦθος* із більш пізнім платонівським *λόγος* (логос), одним із значень якого є – розповідь, яка дійшла до нас за переказами [3, с. 250]. Український мовознавець, досліджуючи літературне значення міфу вважає, що цей феномен належить до галузі поезії в широкому сенсі цього слова: він складається з образу і значення, зв'язок між якими приймається на віру; є продуктом такого акту свідомості, який відбувається в людині без її відома, якби автоматично; відповідає на найважливіші життєві питання, звертаючись до образно-емоційного світу людини. О. Потебня вважав, що словесне вираження міфу завжди передуює живописному або пластичному зображенню міфічного образу.

Водночас вчений підкреслює, що міф відрізняється від поезії, яка розуміється в більш тісному значенні слова і яка є більш пізньою за часом своєї появи. Різниця полягає в характері зв'язку між образом і значенням як основними елементами міфу і поезії. У міфі алегоричність образу не усвідомлюється його (міфу) носіями і цілком переноситься в значення. На відміну від міфу, в поезії образ є засобом створення значення, образом, цілісність якого руйнується кожен раз, і в цьому проявляється його алегоричність. Мовознавець підкреслює, що при визначенні поняття міфу обов'язково необхідно враховувати його відмінність від поезії [3, с. 261].

Отже, міф згідно з роздумами О. Потебні пов'язаний саме із словотворчістю, яка була, на думку вченого, найпершою і найдавнішою творчістю людей. Міф має словесну природу, народився разом зі словом у вигляді цілісного феномену, своєрідного образу-значення, що відрізняє міф від більш пізньої поетичної і ще більш пізньої – прозаїчної творчості. Можна сказати, що міф і перша словотворчість лю-

дей йшли поряд, подекуди настільки тісно переплітаючись, що важко відділити одне від другого. Тобто можна говорити про певне архаїчне «міфослово» (Т.К.) як цілісне нероздільне позначення-значення світу та всього, що в ньому відбувається.

Дослідник міфологічної спадщини народів та апологет міфу Олексій Лосєв у своєму творі «Діалектика міфу» намагається вловити в міфі те, що вислизає від аналітичного розуму сучасної науки, – глибинну сутність міфу як способу мислення і способу життя одночасно. Дослідник намагається розуміти міф «не з точки зору якогось наукового, релігійного, художнього, громадського та іншого світогляду, але винятково з точки зору самого ж міфу, очима самого міфу, міфічними очима» [4]. Міф у цьому випадку постає самою реальною реальністю. З точки зору міфічної свідомості ні в якому разі не можна сказати, що міф є фікція і гра фантазії, в ньому немає абсолютно нічого випадкового, непотрібного, довільного, вигаданого або фантастичного. Міф – це саме життя.

О. Лосєв застерігає нас від того, щоб розуміти міф як ідеалізацію дійсності, тому що міф не є витвором або предметом чистої думки. Міф є буття ідеальне, але він завжди життєво відчувається і твориться як речова і тілесна реальність. Чиста, абстрактна думка найменше бере участь у створенні міфу. Щоб створити міф, найменше треба вживати інтелектуальні зусилля. В основі міфу лежить чуттєвість як найперший вираз тих чи інших життєвих, нагальних і водночас вічних людських потреб і прагнень. В міфі є своя суворота закономірності і чітка структура. Логіка міфу має символічний характер, який виражається в повній рівновазі між внутрішнім і зовнішнім, ідеєю та образом, ідеальним і реальним. Символічна логіка міфу є дуже складною, оскільки символ є символом завжди тільки по відношенню до чого-небудь іншого. Символи мають певні шари свого розуміння, можуть мати подвійні, потрійні сенси.

Отже, О. Лосєв намагається дослідити міф не стільки як об'єкт наукового інтересу, скільки як певну практику, в середині якої знаходиться людина, що намагається зрозуміти і донести до інших певні аспекти цієї практики. При цьому чуттєве та символічно-логічне осягнення та освоєння дійсності є нероздільними. «Міф не є поняттям міфу», – слушно зауважує дослідник [4]. Категоріальний апарат будь-якої сучасної науки та новоєвропейського типу мислення не може бути релевантним інструментом для розуміння міфу в усій його (міфу) всюдисущості та величності.

Міфологія знаходиться в центрі уваги представників аналітичної психології. Цю традицію розпочав Густав Юнг, який показав, що переживання міфологічної реальності присутні в глибинах внутрішнього світу кожної людини, незважаючи на історичний час, в якому вона безпосередньо живе, належність до різних культурних традицій, різний життєвий досвід тощо. Міфологічні коріння людської душі мають універсальний характер. Психолог вважає, що вживання слова «міф» взагалі не є коректним в сучасному науковому дискурсі, оскільки його значення в сучасному світі не зовсім відповідає дійсності, воно «притупилося, стало смутним, двозначним» [5, с. 12–13], тому що сучасна людина втратила те безпосереднє почуття справжніх «реальностей духу», їй став недоступним стан «несптвореного досвіду й насолоди», – а саме до цього світу й належить міф. К. Юнг надає перевагу слову «міфологія» як збірному слову, що передає, на його думку, зміст давньогрецьких *μῦθος* та *λέγειν*, що означає «збирати до купи», «говорити».

«Міфологія – вважає К. Юнг, – має одні коріння з мистецтвом». Музичний твір показує нам музиканта як того, що оформлює звук, і водночас світ звуків являє себе як те, що оформлюється. Ми можемо говорити про мистецтво, яке розкриває себе як формоутворення, і про властивий йому матеріал, який оформлює себе згідно зі своїми власними законами так, що разом вони конституують неподільну єдність одного і того ж феномену. Так само стрімко плине потік міфологічних картин. Міф – це мистецтво чути і бачити світ, відчувати його цілісність в усій різноманітності. Міфологічний матеріал для народів-міфотворців був і формою самовираження, і формою мислення, і формою життя.

К. Юнг піднімає дуже важливе питання: де знаходиться місце народження міфу – в середині людини чи зовні її?

Шукаючи відповідь, психолог застерігає нас від чисто наукового раціонального підходу до міфології. Це, на його думку, є спрощений, «плоский» варіант, який не дасть релевантної відповіді. Ми маємо розуміти суттєву різницю між міфом, з одного боку, та філософією і наукою, з іншого, як сучасними раціональними формами мислення. Філософ бачить своє завдання в проникненні у світ явищ для того, щоб констатувати, що і як існує. Для цього він аналізує, тобто розділяє світ на певні частини, намагається виявити їх сутність та узагальнити, об'єктивувати результати.

Міфологічне мислення передбачає зовсім інше бачення світу й інші способи його осягнення. У міфології немає ніякого питання. Є тільки пряме повернення до того, що було спочатку. Початок – це

і є справжність. Міфологія вважає «останньою підставою» первісний час створення світу, до якого кожного разу повертається оповідач. І це не просто звертання, це «подорож, яка вінчається відкриттям тих же самих символів заново» [5, с. 20], це пошуки ідентичності, насамперед колективної, а потім – підтвердження себе як того, хто знову і знову підтримує цю ідентичність, що приводить до дійсної автентичності. Міфологічна розповідь – це свого роду занурення в себе, що веде до живого зародку своєї цілісності, до «безодні ядра», в якому знаходиться центр буття у всій його повноті. При цьому оповідачу не потрібні інтелектуальні зусилля. Без усіляких напружених пошуків він виявляє себе всередині того самого *архі* (архе) – першопочатку світу. Йому не потрібно кожного разу шукати шлях назад, тому що час не розділяється на минуле, теперішнє і майбутнє. К. Юнг застерігає нас від містичного сприйняття міфології, тут немає нічого надприродного, навпаки – міфологія занурена у природу, в ній вона знаходить свої основи.

Колективне проявлення міфу зовні виражається в ритуалі, в реконструкції архаїчного простору, який є перекладом міфологічного змісту на дію. Причому зміст пояснень щодо тих або інакших дій в ритуалі може втрачатись, але ритуал має залишатись незмінним, у такому вигляді, в якому його передало попереднє покоління. Всі інститути міфологічних часів засновані і освячені міфологемою походження, загального божественного витоку життя, формами якого вони є.

Таким чином, поняття міфу має різні сенси в розглянутих нами вченнях. В.П. Руднев вважає, що в культурології найбільш відповідними є два значення міфу: як стародавніх уявлень про космогенез і особливий стан свідомості людини архаїчних часів. У літературознавчому словнику-довіднику за редакцією Р.Т. Гром'яка увага концентрується на оповідальній функції міфу. Мовознавець О. Потебня виявляє спорідненість міфу з поезією, водночас відокремлюючи їх одне від одного як два способи словесної творчості. Філософ О. Лосев розуміє міф як те, що неможливо досягнути раціональним способом, те, що має свою власну складну структуру та логіку, відмінну від класичних логічних схем. Засновник глибинної психології К. Юнг розглядає міфологію як вираз первинного природного шару людського несвідомого, яке має переважно колективний характер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Руднев В.П. Словарь культуры XX века : ключевые понятия и тексты. Москва : Аграф, 1999. 384 с.
2. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
3. Потебня А.А. Слово и миф / Из истории отечественной философской мысли / Сост. А.Л. Топоркова. Москва : Правда, 1989, с. 237–282.
4. Лосев А.Ф. Диалектика мифа / сост. подг. текста, общ. ред. А.А. Тахо-Годи, В.П. Троицкого. Москва : Мысль, 2001. 558 с. URL : <http://psylib.org.ua/books/losew03/txt01.htm>.
5. Юнг К. Душа и миф: шесть архетипов. Пер. с англ. В.В. Наукманова. Киев : Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. 384 с.

Т.А. Крыжановская. Междисциплинарный анализ понятия «миф». – Статья.

Аннотация. В статье исследуется понимание понятия мифа в учениях таких известных исследователей, как А. Потебня, О. Лосев, В. Руднев, К. Юнг. Выделяются особенности подходов к понятию мифа в различных областях знания.

Ключевые слова: миф, мифология, слово, логика мифа, бессознательное.

T. Kryzhanovska. Interdisciplinary Analysis Concept of Myth. – Article.

Summary. The article deals with the understanding of the concept of myth in the teachings of such well-known researchers as O. Pobetbnia, O. Losev, V. Rudnev, K. Jung. The peculiarities of approaches to the concept of myth in different branches of knowledge are singled out.

Key words: myth, mythology, word, logic of myth, unconscious.

*С.В. Майстренко**доцент кафедри права і соціально-гуманітарних дисциплін
Черкаський інститут ДВНЗ «Університет банківської справи»,
м. Черкаси, Україна*

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ У СУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЬОМУ ДИСКУРСІ

Анотація: У статті проаналізовано різні підходи щодо означення статусу філософії освіти, її об'єкта та предмета дослідження. Охарактеризовано філософські теорії щодо світоглядного, гносеологічного, методологічного розуміння проблемних питань освіти в сучасному глобалізованому світі.

Ключові слова: філософія освіти, гносеологія, особистість, філософське пізнання, освітнє пізнання.

Загальносвітові тенденції суспільного розвитку, що виявляються в глобалізації економіки, культури, інформаційній революції, визначають потребу у формуванні нової світоглядної формації, яка має задовольняти життєві запити та здібності особистості, сприяти реалізації її творчого потенціалу. Стимулюючи розвиток у всіх сферах суспільного життя: від економічного, технологічного прогресу до соціокультурних та політичних змін, глобалізаційні процеси формують уніфіковане сприйняття дійсності, актуалізують питання інформаційного зв'язку та пошуку освітніх форм для трансляції здобутків сучасного наукового знання. Тому для розв'язання багатьох проблем людського буття важливим є визначення місця і ролі освіти у формуванні людини XXI ст.

Філософія освіти є основою пізнавального процесу в освоєнні світу, в організації наукового знання про особистість, її світоглядні цінності, означення її місця, ролі в суспільстві. Визначення сучасного аксіологічного підґрунтя освіти в глобалізованому суспільстві XXI ст. та перспектив розвитку, зокрема щодо вирішення проблемних завдань, є одним із пріоритетних напрямів сучасного наукового пошуку, що потребує обґрунтування методологічних засад філософії сучасної освіти як нового рівня дослідження, пошуку засадничих основ гуманізації в індивідуалізованому сучасному особистісному просторі. Серед причин, що зумовлюють актуальність такого дослідження, сучасні науковці О. Базалук [1], А. Запісоцький [2] називають такі: усвідомлення особливої ролі освіти як чинника, що визначає інтелектуальний потенціал нації та її міжнародну конкурентоспроможність; необхідність відбору предметного змісту знань сучасної освіти, що зазнала змін відповідно до трансформаційних процесів інформаційного суспільства; ціннісно-смісловне обґрунтування сенсу людської діяльності відповідно до нового типу особистості, що формується глобалізованим простором; потреба в збереженні та передаванні загальнонаціонального культурного досвіду в умовах інформаційного, здебільшого ідеологічно маркованого світу.

Становлення філософської думки в усі часи зазнавало значного політичного й ідеологічного впливу авторитарних суспільних систем, що має деструктивний характер, оскільки сутність філософського знання свідомо деформується відповідно до гіпертрофованих ідеологічних соціально-політичних уявлень. Це призводить до спотворення наукового знання, викривлення філософського розуміння істини, втрати об'єктивності, доказовості, порушує процес сприйняття й аналізу реального стану справ, «а в найбільш потворних і жорстоких своїх формах – до масових репресій, морального і фізичного знищення ідеологічних опонентів» [5]. Тому питання примусу в освіті є дискурсивним у колі вітчизняних та закордонних учених, оскільки тісно пов'язано з питанням порушення свободи в пізнанні істини.

Освіта та філософія взаємопов'язані між собою, як і будь-які сегменти науки, культури, що намагаються пояснити й обґрунтувати як змістовність існування окремої особистості, так і засадничі принципи матеріального співіснування та духовного життя суспільства. Проблематика філософського й освітнього пізнання є ідентичною. Проте освіта є засобом делегування, що дозволяє відтворити ціннісні настанови певного епохального періоду людської життєдіяльності на індивідуально-особистісному рівні. «Оскільки ж філософське засвоєння світу розгортається як осягнення всезагального, вона (філософія) виконує в освіті методологічну функцію, визначення способу здійснення якої складає предметне поле такого напрямку філософствування, як філософія освіти. Філософія, таким чином, є теорією й методологією освіти» [4, с. 10]. Закономірно виникає розбіжність між освітою, що вивчає механізм делегування знань

шляхом використання різних педагогічних та методичних прийомів, та філософією, яка є визначником якості, змістовним наповненням, що визнається в певний період часу як суспільна норма. Філософію в цьому сенсі можна трактувати як теорію освіти, що, акумулюючи через світоглядні концептуальні засади найновіші досягнення в різних галузях знань, наділяє освіту масштабним баченням соціальних трансформацій відповідно до панівних на даний момент світоглядних концепцій. Освіта ж через застосування педагогічних прийомів та новітніх методик сприяє становленню та формуванню внутрішнього світу особистості. У межах такого делегування відбувається корегування суспільної якості освіти та її значення відповідно до нового типу культури та загальноцивілізаційних вимог глобалізованого світу, якими характеризується сучасний етап розвитку людства в загальноісторичному аспекті. Отже, формування світоглядної та етичної ціннісної системи особистості, здобуття нею знань, що сприяють її самореалізації, і є предметом філософії освіти.

Сучасні науковці визначають статус філософії освіти з кількох позицій [5]:

– невизначеність статусу: філософія освіти, будучи прикладною науковою константою, послуговується загальними філософськими твердженнями для визначення, обґрунтування, характеристики статусу освіти та закономірностей її розвитку. Одним із підходів до розуміння предмета філософії освіти є визначення її як «образу світу і місця людини в ньому», що фактично збігається із предметом філософії як науки загалом, отже, це робить невизначеним статус філософії освіти. Тому під назвою «філософія освіти» означають будь-які освітні проблеми загального характеру;

– плюралізм думок: трактування всезагальних питань розвитку освіти лише в освітній площині (методологія педагогіки або загальна педагогіка), що ставить під сумнів доцільність розвитку філософії освіти як самостійної галузі науки. Таке тлумачення має дискурсивний характер і досить широко представлено в науковій літературі: педагогіка виступає як єдина спеціальна наука про освіту, а предмет філософського аналізу визначається як зв'язок найбільш широких уявлень про людину, суспільство, світ у педагогічній дійсності (В. Краєвський); предметом наукового пізнання є актуальні філософські проблеми теоретичної педагогіки, освіти, що робить безпідставним визнання існування філософії освіти (Г. Філонов); відмова від педагогіки та заміна її філософією освіти (В. Кумарин). Негативним аспектом такої полярності тлумачень є применшення значущості проблем філософії освіти, що призводить до ухвалення безвідповідальних стратегічних і політичних рішень у практичній діяльності;

– інтегрований підхід трактує становлення філософії освіти як міждисциплінарної галузі наукового пізнання, що ґрунтується на синтезі дедуктивної та індуктивної логіки, що асимілює дані різних наук. Це представлено у вигляді поширення загальнофілософських ідей та тверджень на сферу освітньої діяльності. Філософія освіти постає як комплексне та міжгалузеве вчення в межах соціальної філософії, що має предмет – осмислення самого процесу отримання знань, формування умінь та навичок, вивчення системи культурно-ціннісних досягнень, що спрямовані на задоволення запитів системи освіти (В. Андрущенко, В. Кремінь, М. Михайлова).

У світовому філософсько-освітньому дискурсі визначається низка філософських тенденцій, що відображають іноді досить суперечливі думки щодо розуміння сутності філософії освіти, предмета її вчення, методів наукового пізнання [4, с. 41–44]:

– аналітична (В. Брецинка, Р. Пітерс, А. Фішер, І. Шеффлер) – зосередженість на структурі та статусі педагогічного знання, визнання детермінованості автономії людини та цілей освіти відповідно до суспільних та часових вимог;

– критико-раціоналістична (Г. Здарцил, Ф. Кубе, Р. Лохнер) – розмежування педагогічного та філософського вчення; критика ірраціоналізму і тоталітарного підходу в освіті; визначення процесу виховання як «соціальної інженерії», що базується на таких ціннісних орієнтаціях виховання, як «критично-перевіряючий розум»; надання переваги соціалізації в педагогічному процесі, тобто спрямованість на підготовку успішної в соціальному та професійному плані особистості (У. Джеймс, Д. Дьюї) [2, с. 79–80]. Окремий напрям – теорія нового гуманізму (Дж. Вільсон, Р. Кольберг) – означення визначальної ролі мови в дидактичному процесі та формально-логічних методів навчання, що дозволяють раціоналізувати процес виховання, сприяють формуванню логічної культури мислення;

– біхевіористська (Е. Торндайк, Д. Уотсон, А. Вейс, У. Хантер) – виявлення об'єктивних закономірностей та причинно-наслідкових зв'язків, що обумовлюють поведінку людини, як спосіб реакції у відповідь на зовнішні подразники [2, с. 76];

– необіхевіористська (С. Прессі, Б. Скіннер, Е. Толмен, К. Халл) – визнання людської поведінки як керованого процесу, що перебуває в прямій залежності від системи стимулів і заохочень; виокремлення

особливої ролі моральної відповідальності, що забезпечує життєстійкість соціальної системи; прагне до формування освітнього ідеалу – дисциплінованої працюючої особистості;

– неопрагматична (А. Комбс, Е. Келлі, А. Маслоу, К. Роджерс, Р. Рорті, С. Хук) – індивідуалізує підхід до виховання, визначаючи головну роль у цьому процесі – самоствердження особистості, обстоювання свого вибору та довільності в поведінці, зменшення контролю та критики, що перешкоджають самовираженню та формуванню особистості;

– соціал-конструктивістська (Р. Будон, П. Жіральделлі, Т. Альвес-Маззотті) – визнання істинності емпіристської тези про тотожність між твердженнями та реальністю, сприйняття реальності через особистісну інтерпретацію та свідоме її конструювання відповідно до сутнісного розуміння своїх потреб і переваг суб'єктами навчального процесу;

– емансипаторсько-педагогічна (С. Боуелс, Г. Джинтіс, М. Еплл, А. Ілліч, П. Макларен, П. Фрейре) – окреслює необхідність критичного мислення, виховання емансипованих суб'єктів, що дозволить розвивати вільний дискурс, зазначає вплив політики й індустріального суспільства на освітні процеси;

– діалогічна (М. Бубер, Ф. Розенцвейг, О. Розеншток-Гюссі) – в основі – розуміння комунікативної природи навчання, діалогічності освітнього процесу;

– екзистенційно-герменевтична (У. Баррет, О. Больнов, М. Лангевельд, Г. Ноль, Г. Рот, Е. Шпрангер) – порушення питань самореалізації особистості, виявлення сенсу освіти, формування образу людини – духовної істоти;

– гуманітарно-педагогічна (Е. Венігер, Т. Літт, Г. Ноль, Г. Рот) – окреслює гуманітарну спрямованість педагогічного вчення, звільняючи його від нашарувань політики й ідеології;

– постмодерністська (С. Ароновітц, Н. Бурбуліс, Г. Жиру, Д. Ленцен, В. Фішер) – актуалізує питання формування сутнісних ідеалів особи та суспільства в сучасному глобалізованому та технічно цивілізованому світі; виступає за подолання ієрархій, диктату теорій, бюрократизму, політизації в освітньому процесі;

– феміністська (Дж. Батлер, М. Беленкі, Б. Хукс) – спростування домінування у владі, зокрема в освітньому процесі, чоловіків над жінками;

– синергетична (О. Астаф'єва, Л. Бевзенко, В. Буданов, І. Добронравова, Л. Горбунова, А. Євтодюк, І. Єршова-Бабенко, Н. Кочубей, В. Лутай, І. Предборська) – визнання освіти як відкритої і складної системи, визначення особи як творчого суб'єкта, який може впливати на самого себе й освітні процеси [4, с. 45];

– тоталлогія (В. Кізіма) – базується на ідеї онтологічної тотальності універсуму. «Людина ґрунтовніше засвоює і пізнає світ і саму себе, причому не окремо світ і окремо себе, а передусім різні форми й етапи своєї онтоко-онтологічної єдності, що відкриває їй нечувані перспективи і можливості гармонізації свого життя, що розширюються, із соціальною і природною дійсністю» [3].

З огляду на такий світоглядний, гносеологічний, методологічний плюралізм, синтез різноманітних позитивістських, соціально-антропологічних, постмодерністських теорій та методів пізнання щодо означення проблемних питань освіти, можна зробити висновок, що філософія освіти може бути визнаною як самостійна галузь наукових знань про об'єктивні закономірності розвитку освітньої сфери в усіх аспектах її функціонування. Філософія освіти є інтегративною науковою парадигмою, що асимілює знання з різних галузей, має свій об'єкт дослідження – освіту – у всій сукупності ціннісних, системних, процесуальних характеристик, що визначають її розвиток і тлумачення на всіх соціальних рівнях. Предметом філософії освіти є найбільш загальні, фундаментальні принципи функціонування та розвитку освіти, що визначають «критеріальні основи оцінки <...> міждисциплінарних теорій, законів, закономірностей, категорій, <...> правил, методів, гіпотез <...>» [5]. Сутнісне призначення філософії освіти сьогодні – означення ключової ролі знання в процесі розвитку сучасної цивілізації, створення імперативодієвої системи соціального управління, ефективного господарювання, самозбереження суспільства. Проблеми, що стоять перед освітою майбутнього, потребують змін у самому розумінні сутності освіти як інтелектуального забезпечення сталого прогресу, осмислення та трансформації традиційних наукових форм та підходів до визначення пріоритетів освітньої діяльності. Головним завданням філософії освіти сьогодні є розуміння освіти, виправдання її з погляду потреб сучасної людини, що передусім сприятиме вирішенню глобальних цивілізаційних завдань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базалук О. Філософія освіти: її роль та місце в системі філософського знання : навчальний посібник. *Філософські обрії*. 2010. Вип. 23. С. 187–200.

2. Запесоцкий А. Образование: Философия, культурология, политика : монография. Москва : Наука, 2003. 456 с.
3. Кизима В. Образование как сизигический процесс. *Наукові і освітянські методології та практики*. Київ, 2004. Вип. 2. С. 120.
4. Філософія освіти : навчальний посібник / за заг. ред. В. Андрущенко, І. Передборської. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. 329 с.
5. Філософія освіти: статус, проблеми, перспективи. *Філософський портал*. 2017. URL: <http://all-filosof.ru/filosofija-osviti/17/181-filosofiya-osviti-status-problemi-perspektivi> (дата звернення: 05.03.2019).

С.В. Майстренко. Философия образования в современном философско-образовательном дискурсе. – Стаття.

Аннотация. В статье проанализированы различные подходы к определению статуса философии образования, её объекта и предмета исследования. Охарактеризованы различные философские теории относительно мировоззренческого, гносеологического, методологического понимания проблемных вопросов образования в современном глобализированном мире.

Ключевые слова: философия образования, гносеология, личность, философское познание, образовательное познание.

Svetlana V. Maistrenko. Philosophy of Education in the context of modern scientific discussions. – Article.

Summary. The article deals with distinct approaches to define the status, object and subject of the Philosophy of Education. Describes an overview characteristic of various theories concerning philosophical, epistemological and methodological understanding of educational problems.

Key words: Philosophy of Education, epistemology, personality, philosophical knowledge, educational knowledge.

УДК 37.036.5:791.83

І.П. Мельник

*викладач кафедри режисури естради, театралізованих видовищ та цирку і актора театру
Київська муніципальна академія естрадного та циркового мистецтва,
м. Київ, Україна*

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В АМАТОРСЬКИХ ЦИРКОВИХ КОЛЕКТИВАХ

Анотація. Естетичне виховання молоді є важливим складником освітянської політики кожного суспільства. Естетичне виховання спрямоване на розвиток креативності молоді у контексті розуміння прекрасного як найважливішої категорії естетики. Одним з прикладів реалізації естетичного виховання є функціонування аматорських циркових колективів.

Ключові слова: естетичне виховання, прекрасне, мистецтво, аматорство, цирк.

Постановка проблеми. Передумовою успішного функціонування суспільства є його духовна цілісність у полікультурному просторі, наявність високодуховного потенціалу країни, можливості творчої реалізації молоді у гуманітарній сфері. У цьому контексті важливим є навчальна й виховна робота усіх ланок освітнього процесу – від дошкільного виховання, шкільної освіти до вищих навчальних закладів та позашкільної освіти – товариства, студії, ансамблі, вертепи на аматорських засадах. Нині важливо звернути особливу увагу на дослідження аматорських колективів у цирковій галузі мистецтва як початкової сходинки у розвитку відповідної галузі культури, так і фундаментальності циркової освіти, а також осередку естетичного виховання молоді.

Аматорська циркова культура надає нового дихання мистецькому соціопростору через синкретизм різноманітних виражальних форм та сприяє збереженню національних культурних традицій, їх поширенню на міжнародній арені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з вищезазначеної проблематики переконує у тому, що проблема естетичного виховання є актуальною впродовж тривалого часу як у вітчизняній, так і в за-

рубіжній культурознавчій, педагогічній, мистецтвознавчій, психологічній, філософській рефлексіях. Класичними у контексті естетичного виховання вважаються праці А. Макаренка, В. Сухомлинського, К. Ушинського, А. Луначарського.

Естетичному вихованню присвячений ряд сучасних досліджень, зокрема, О. Косінова зосереджується на формуванні естетичного ідеалу студентів як «безпосереднього впливу на почуттєву і розумову сфери людини» та наголошує, що «естетичне виховання формує у студентів уміння бачити вищий ідеал прекрасного в служінні Батьківщині» [4, с. 107], О. Везумська акцентує увагу на естетичному розвитку учнів початкових класів [2].

Проблемам циркового мистецтва присвячені праці Г. Курінної, К. Дем'яненко, С. Шумакової, А. Медведєвої, М. Малихіної, О. Пожарської тощо. Зокрема, К. Дем'яненко досліджує психологічний складник артистів цирку, Г. Курінна розглядає драматургію циркового номеру, М. Малихіна – особливості розвитку українського циркового мистецтва початку ХХ ст. Проте естетичне виховання як предмет наукового дослідження зустрічається лише у роботах С. Шумакової, яка «обґрунтувала духовно-естетичні можливості циркового мистецтва» та «розглянула феномен циркового мистецтва у контексті духовно-естетичної сфери особистості» [5, с. 29].

Метою статті є формування естетичних ідеалів, цінностей шляхом естетичного виховання у аматорських циркових колективах.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що циркове мистецтво має найдовшу та найглибшу історію. Воно розпочинається ще в період Античності, коли в Стародавній Греції та Римі актуалізуються та популяризуються видовища на кшталт забігів на колісницях, цькуванні хижих звірів рабами, гладіаторських боїв. Саме у цей період популярними стають вуличні артисти, які дивують натовп своєю гнучкістю та акробатичними вміннями. Сучасний цирк інституціалізований. Сьогодні циркове мистецтво порівняно з часами давнини зазнало значних перетворень в організаційному складнику. За останні роки з'являються та функціонують у цирковій галузі продюсерські агенції, приватні імпресаріо тощо. Протягом десятиліття видовищна природа циркового мистецтва постійно змінюється, використовуючи багатий досвід і визнані досягнення театрального, хореографічного музичного та інших видів мистецтва. Створюються нові постановки, трюкові ноу-хау та інші авторські розробки українських режисерів та артистів, які постійно отримують визнання в усьому світі. Однак, незважаючи на постійні трансформації, спричинені різними соціальними факторами, та кількатисячну історію цирку, видовищна сутність цього мистецтва залишається і донині.

Помилково вважати, що професійний цирковий артист формується винятково у вищих мистецьких навчальних закладах. Фундаментальність його майстерності та естетичний складник свідомості закладається саме в перших аматорських циркових студіях. Саме з таких колективів виростають митці. Тому їхнім завданням є виховання молодого покоління в дусі патріотизму, професіоналізму, розкриття фізичного потенціалу дитини та формування її естетичної свідомості.

У Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та Комплексній програмі художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах зазначається, що реалії сьогодення творяться полікультурним дискурсом, і тому сучасники повинні усвідомлювати та прийняти культурне різноманіття. «Мистецька спадщина, акумулюючи емоційно-естетичний досвід поколінь, втілює і передає ціннісне ставлення до світу крізь призму етнічної специфіки, тому вона є ефективним засобом виховання моральності, патріотичних почуттів, громадянської позиції» [3].

Культурні надбання у мистецьких формах передають досвід поколінь, історію народів і водночас відкривають можливості діалогу між сучасними різноманітними культурами своєю специфічною виражальною формою – зрозумілою для всіх. Мовні та територіальні кордони не є перешкодою для розуміння мистецтва. Тому «сучасні загальноосвітні школи та позашкільні навчальні заклади мають стати осередками виховання справжньої духовності, плекання творчої особистості, виховання людини, що характеризується високою емоційно-естетичною культурою» [3].

Естетичне виховання є запорукою гармонійної особистості, з розумінням і усвідомленням прекрасного і потворного, комічного і трагічного, низького і піднесеного. Естетичне виховання можливе через споглядання прекрасного: природи, творів мистецтва, виробів матеріальної культури тощо та долученням до самого мистецтва. Аматорські циркові студії є саме тими позашкільними закладами, де дитина не просто спостерігає, а сама творить мистецтво. Вона є учасником культуротворчого процесу, що впливає на її стиль життя і поведінку, проявляється у манері спілкування, умінні триматися

невимушено, в акуратності зовнішнього вигляду, поставі, естетичності емоційної сфери. Практичний досвід показує, що молодь, яка займається у циркових студіях, більше організована, дисциплінована, вихована. Специфікою циркового мистецтва є виражальність через власне тіло, його красу, спритність, гнучкість, витривалість тощо.

Аматорська циркова освіта орієнтується не лише на розвиток професійного циркового мистецтва. З таких студій починається перша інтерпретація дитиною оточуючого світу з відтворенням його різними виражальними формами, доступними для сприйняття навіть найменшому глядачу. У цьому і є «родзинка» цирку – він вабить усіх, незалежно від віку, статі, національності, соціального стану тощо. Цирк вражає своєю унікальністю, неповторністю, можливостями людського тіла, його грації. Очевидно, що ввібравши різні потенції виражальності у поєднанні з естетичним сприйняттям, цирк не втратив своєї популярності впродовж історії та пройшов усі етапи становлення: від народної до елітарної культури у формі мистецтва.

Естетичне виховання в аматорських циркових колективах відіграє важливу роль, оскільки інтерпретація навколишнього світу через естетичні почуття, переживання, оцінки, смаки, ідеали проявляється в творчості. У таких колективах діяльність спрямована на формування у молодого покоління естетичного смаку та естетичного ідеалу, естетичної оцінки, що дозволяє адекватно оцінювати дійсність, оцінювати навколишній світ, вбачати в ньому прекрасне, розрізнати низьке і піднесене, трагічне і комічне у буденному оточуючому. Це дозволяє бачити світ ширше – у великій його варіативності і багатогранності, бачити красу в малому і близькому, у природі матеріальній та нерукотворній, у поведінці людини. У процесі естетичного виховання формується активна особистість, не байдужа до себе і оточуючих вдома, у школі, в будь-яких громадських місцях. Аматорські циркові студії спрямовують виховні компетенції на формування у своїх вихованців здатності до розрізнення справжнього красивого і потворного та естетичного ставлення до навколишньої дійсності. Це важливо для кожної людини, а не тільки до людей, причетних до професійного мистецтва, оскільки завданням кожної людини є зберегти культурні надбання та природну унікальність наступним поколінням.

У процесі естетичного виховання молоді важливим є сформувати уміння повноцінного сприймання творів мистецтва. Це має особливе значення під час використання в естетичному вихованні музики, образотворчого мистецтва, скульптури тощо. Сучасний цирк характеризується синтезом мистецтв. Це вже не просто видовищний показ сили, витривалості, гнучкості, хоробрості, а цілісна картина, в якій поєднані і хореографія, і музика, і пластика, і скульптура, і стихії тощо. Очевидно, що рівень естетичного мислення залежить і від інтелектуальності пізнавальної та емоційної, уміння логічно мислити, і від споглядання прекрасного та долучення до нього. І тут варто зауважити про важливість шкільного виховання, в першому випадку, та аматорських студій – в другому. Шкільне та позашкільне виховання, в даному випадку естетичне виховання в аматорських циркових студіях, доповнюють один одного, сприяють сформованості естетичних смаків, естетичних ідеалів, можливості зрозуміти сутність і призначення людини і побачити прекрасне у світі і самій людині, а творчі досягнення дитини додають їй впевненості, стають предметом обговорення, гордості. Долучення до мистецтва завжди впливає на естетичну свідомість.

В Україні існує численна кількість аматорських колективів, їх зазвичай можна назвати фундаторами циркового мистецтва. Це різні форми аматорського цирку: гуртки за окремими видами циркового мистецтва (акробатики, жонгливання тощо) та студії, в яких проводиться більш широке ознайомлення з різними цирковими жанрами. Зазвичай ці аматорські об'єднання називаються цирковими студіями, учасники яких займаються цирковим мистецтвом. Саме в таких колективах народжуються нові ідеї, які з часом огранюються професійно та естетично. Аматорство шукає нові форми вираження задоволення духовних потреб людини у процесі дозвілля, професіональне мистецтво – відточує ці форми до зразкового рівня. Аматорство дозволяє реалізувати свій творчий потенціал молоді, а професійна діяльність – самоствердитися через творчість.

Слід зазначити, що на державному рівні аматорським цирковим студіям потрібна підтримка. Оскільки саме в таких закладах формується нова творча еліта, яка буде пропагувати культурні цінності, естетичні ідеали та національно-патріотичні настрої. Необхідний постійний діалог між аматорськими та професійними колективами. Перша спроба уже здійснена Київською муніципальною академією естрадного та циркового мистецтв, під егідою якої з 2016 року проводиться Всеукраїнський Форум діячів аматорського циркового мистецтва. Цей форум проводиться двічі на рік для вирішення спільних професійних проблем та пошуку нових шляхів реалізації творчого циркового потенціалу. Учасники аматорських циркових колективів з різних регіонів України, творча та наукова еліта й представники управлінського

сектору зустрічаються з метою конструктивного діалогу у сфері циркового мистецтва. Така практика дозволяє створити локацію для обговорення проблем та перспектив мистецької освіти з урахуванням вітчизняного досвіду, національних традицій і тенденцій розвитку світових освітніх систем, що сприяє виробленню концепції естетичного виховання.

Метою освітнього процесу – від шкільного до позашкільного – є всебічний розвиток особистості як найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування естетичних смаків, ідеалів, формування людини з активною громадянською позицією. Слід зауважити, що в аматорських циркових студіях формується майбутня творча когорта професіональних митців у своїй галузі. Тут існує тісний діалог між вихованцями та їх наставниками. Вони є первинними агентами соціалізації дитини, і їхній вплив може бути більшим за вплив шкільних вчителів. Тренери завжди є авторитетними для молодих людей, а тому їх поважають і намагаються бути подібними до них. Від таких колективів багато у чому залежить формування естетичного і морального в особистості.

Відтак неможливо перебільшити вплив на формування особистості у аматорських колективах. А мистецька освіта за своєю суттю сприяє естетичному вихованню з урахуванням вітчизняного та світового досвіду, національних традицій, гуманістичних цінностей й спрямування на забезпечення всебічного розвитку особистості – майбутнього митця.

Естетичне виховання сприяє вихованню соціально відповідальних громадян у контексті збереження миру і добробуту та конкурентоспроможних у майбутньому фахівців у сфері культури та мистецтва.

Висновки. Естетичне виховання в аматорських циркових колективах відіграє важливу роль у формуванні особистості та для подальшого розвитку суспільства на гуманітарних засадах. Завдяки успішному і добросовісному навчанню у аматорських циркових колективах суспільство надалі отримує збагачення новими культурно-мистецькими кадрами, з'являються нові підходи до навчання, інноваційне спрямування системи мистецької освіти з урахуванням вимог національних та європейських стандартів і збереженням культурних та інтелектуальних традицій, морально-естетичних ідеалів, появою нової генерації митців, які сприятимуть піднесенню вищої мистецької освіти України та інтеграції у міжнародне культурне середовище.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баринов В.А. Художественно-образная структура циркового искусства : монография. Москва : МГУКИ, 2005. 192 с.
2. Везумська О.М. Естетичний розвиток учнів початкових класів. *Таврійський вісник освіти*. 2011. № 4. С. 109–116.
3. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та Комплексної програми художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах : наказ від 25.02.2004 № 151/11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1_11290-04 (дата звернення 10.04.2019).
4. Косінова О.М. Естетичне виховання як актуальний напрям підготовки студентів вищих навчальних закладів мистецтв. *Культура і Сучасність* : альманах. 2014. № 2. С. 106–117.
5. Шумакова С. Циркове мистецтво: аспект духовно-естетичної сфери особистості. *Вісник Львівського університету. Серія мистецтво*. Львів, 2014. Вип. 14. С. 29–35.

И.П. Мельник. Эстетическое воспитание молодёжи в любительских цирковых коллективах. – Статья.

Аннотация. Эстетическое воспитание молодежи является важной составляющей образовательной политики каждого общества. Эстетическое воспитание направлено на развитие креативности молодежи в контексте понимания прекрасного как важнейшей категории эстетики. Одним из примеров реализации эстетического воспитания является функционирование любительских цирковых коллективов.

Ключевые слова: эстетическое воспитание, прекрасное, искусство, любительство, цирк.

I. Melnik. Aesthetic education of young people in amateur circus groups. – Article.

Summary. The aesthetic education of young people is an important component of the educational policy of each society. Aesthetic education is aimed at the development of youth creativity in the context of understanding the beauty as the most important category of aesthetics. One example of the implementation of aesthetic education is the functioning of amateur circus groups.

Key words: aesthetic, education, beautiful, art, amateurishness, circus.

Г.В. Міхєєва

вчитель біології

Загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 5,

м. Чернівці, Україна

А.О. Міхєєв

доцент кафедри мікробіології та вірусології,

Вищий державний навчальний заклад України

«Буковинський державний медичний університет»,

м. Чернівці, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНОЇ АДАПТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ РІЗНОГО ВІКУ ЗА УМОВ НАВЧАННЯ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Анотація. У статті проаналізовано та порівняно основні показники соціально-психологічної адаптації підлітків віком 12 і 16 років до навчання. Показано, що для більшості підлітків віком 16 років притаманний низький рівень адаптації, а підлітки віком 12 років мають практично втричі кращі показники. Водночас на рівень адаптації в підлітків обох вікових груп найбільше впливають нервово-психічна стійкість та комунікабельність, а в підлітків старшої групи (16 років) – ще й рівень соціалізації та відхильна поведінка.

Ключові слова: підлітки різного віку, адаптація, комунікативність, нервово-психічна стійкість, соціалізація, моральність, етика, девіантна поведінка.

Вступ. За сучасних умов процес навчання підлітків та молоді в закладах освіти різних видів є досить складним і вимагає від учителів та учнів не тільки міцного фізичного здоров'я та психічної стійкості, а й уміння пристосовуватися до змінних умов, найскладнішою з яких є навчання [1, с. 77]. Ця здатність до адаптації в шкільному середовищі є важливою педагогічною та медико-соціальною проблемою сучасної освіти [2, с. 13]. Адаптація підлітків різного віку є динамічним процесом, який забезпечує їхню стійкість, необхідну для існування і розвитку особистості, а також забезпечує інтеграцію в систему соціальних стосунків, пристосування до умов соціального середовища з метою виживання, відтворення і розвитку [3, с. 210]. Сам адаптаційний чинник є якісним показником рівня пристосування організму людини до мінливих чинників зовнішнього середовища, особливо навчального процесу тривалістю 9–11 років [4, с. 150].

Одним із перспективних напрямів сучасної педагогіки є вивчення стану адаптації учнівської молоді різного віку та статі до процесів навчання в загальноосвітніх навчальних закладах [5, с. 53; 6, с. 354; 7, с. 47]. Саме впродовж шкільного періоду на підлітків впливають стресові ситуації, біологічно зумовлені кризові періоди, вони самовизначаються, а це поєднується із процесами формування здоров'я, психіки, власного «Я» тощо [8, с. 204; 9, с. 2]. Тому процеси адаптації сучасних підлітків та молоді потребують глибокого і всебічного дослідження, зокрема із застосування адекватних систем опитування чи тестування.

Метою нашого дослідження було вивчення та порівняння основних показників соціально-психологічної адаптації підлітків різного віку (12–16 років), які навчаються в середній загальноосвітній школі, до навчання із застосування багаторівневого особистісного опитувальника «Адаптивність», який призначений для оцінювання адаптаційних можливостей особистості [10, с. 549], а також визначення ступеня впливу окремих показників адаптації на рівень особистісного адаптаційного потенціалу підлітків різного віку.

Отримані результати та їх обговорення. Під час дослідження проведено опитування 43 учнів віком $12,18 \pm 0,07$ років (7-ї класи) та 36 учнів віком $16,25 \pm 0,07$ років (11-ї класи). Усі опитувані перебували за однакових умов навчання та показали високий рівень достовірності відповідей, тому отримані нами результати цілком відповідають статистично вірогідним даним і можуть бути адекватно оцінені.

Перший показник, який ми оцінювали за результатами тестування, – нервово-психічна стійкість (поведінкова регуляція) у підлітків віком 12 років, від високого рівня нестійкості до достатнього рівня стійкості (рис. 1). Водночас у підлітків 16-тирічного віку цей показник перебував у межах від вкрай високої нервово-психічної нестійкості до достатнього рівня стійкості.

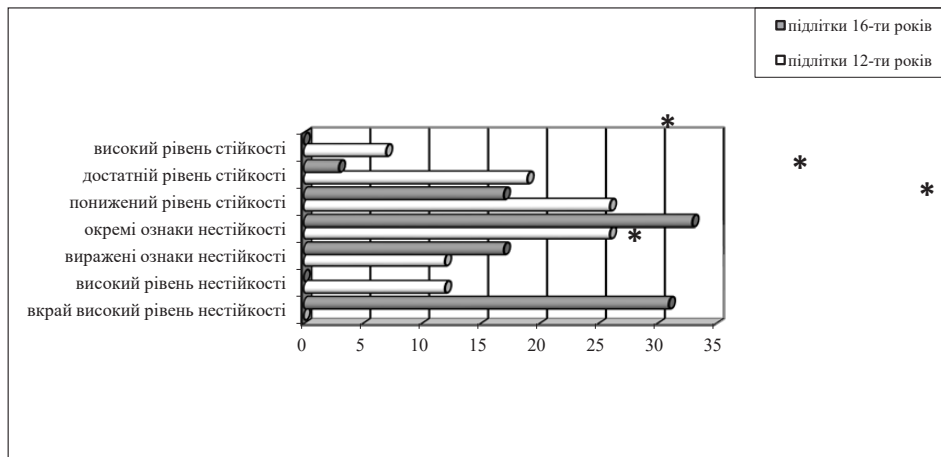

Рис. 1. Рівень нервово-психічної стійкості підлітків різного віку, %

Це може свідчити про те, що більшості підлітків віком 16 років притаманна досить низька толерантність до психічних і фізичних навантажень із порушенням поведінкової регуляції, можливим зниженням працездатності і спроможності навчатися загалом. На відміну від них, у підлітків 12-тирічного віку майже втричі вірогідно ($p < 0,05$) кращі показники нервово-психічної стійкості із вищою толерантністю до навантажень та стрес-факторів, зокрема в ускладнених умовах діяльності.

Другий показник соціально-психологічної адаптації – комунікативні здібності в опитаних нами підлітків різного віку показали, що лише кожен сьомий випускник школи має достатній рівень комунікативних здібностей (рис. 2). У майже 3% підлітків 16-тирічного віку спостерігається вкрай низький рівень комунікації, у 22% низький рівень та понижений в 11%. У 22% випускників реєструється задовільний рівень, у 28% – середній, лише у 14% – достатній рівень комунікативності. Водночас підлітки 12-тирічного віку мають достатній та високий рівень комунікативності у 21% і 2% відповідно, середній рівень – 40%, задовільний та понижений – 21% та 16% відповідно.

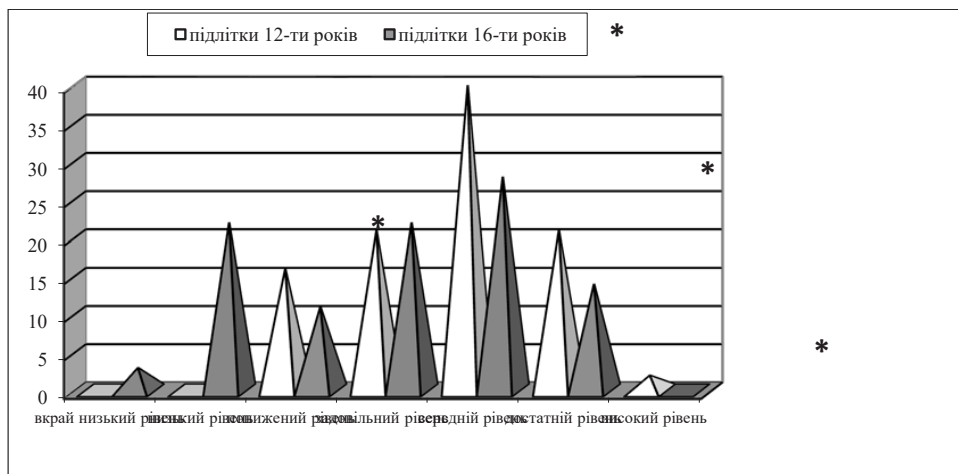

Рис. 2. Рівень комунікативних здібностей учнів середньої школи, %

Це свідчить про те, що кожен третій підліток віком 16 років має недостатній рівень комунікативності, що супроводжується ускладненим пристосуванням до нових умов, труднощами в побудові міжособистісних контактів, а також конфліктністю. Водночас кожен сьомий підліток цього віку легко «приспосовується» до нового оточення і встановлює контакти, може корегувати власну поведінку. Підлітки ж 12-тирічного віку мають суттєво ($p < 0,05$) вищий рівень комунікативності – кожен четвертий характеризується здатністю легко встановлювати контакти з оточенням, у новому колективі чи групі однолітків, відсутністю конфліктності чи завищеної самооцінки.

Рівень соціалізації, що є комплексним процесом із засвоєння певної системи знань, норм та цінностей, які дозволяють індивідууму бути повноправним членом суспільства, показав, що майже в 7%

12-тирічних та 31% 16-тирічних підлітків цей показник виявився недостатнім (від укр. низького рівня до недостатнього). Такі підлітки не дотримуються загально визначених норм чи правил із переважанням власних потреб над колективними. Приблизно 23% та 19% підлітків віком 12 та 16 років відповідно мають задовільний рівень соціалізації, а в 67% та 47% виявляється достатній рівень. Такі молоді люди зорієнтовані на дотримання загальноприйнятих у суспільстві норм і правил поведінки та спілкування, дотримуються корпоративних вимог, отже, групові інтереси зазвичай переважають над особистісними. І лише майже 3% підлітків обох вікових категорій характеризуються досить високим рівнем соціалізації.

Різні періоди підліткового віку (11–16 років) характеризуються бурхливими змінами як фізіології, так і психології, що може супроводжуватися коливанням (девіацією) та змінами настрою, отже, змінами в поведінці. Проаналізувавши отримані показники проведеного опитування, ми встановили, що майже 88% підлітків віком 12 років та 72% віком 16 років не виявляють ознак відхильної (девіантна) поведінки – такі підлітки не проявляють агресії щодо інших, орієнтуються на раціональні стосунки з однолітками та старшими за віком.

У 10% (віком 12 років) та 17% (віком 16 років) підлітків ознаки відхиленої поведінки відсутні, а у 2% та 8% відповідно є окремі ознаки девіантної поведінки. І лише в 3% опитаних підлітків віком 16 років можуть спостерігатися виразні ознаки девіантних (відхилених) форм поведінки. У таких осіб із часом можуть виявлятися ознаки агресивної поведінки стосовно інших, часто ці підлітки нераціонально будують взаємостосунки з оточенням, зі старшими за віком (батьки чи вчителі).

Наостанок ми оцінювали загальний, інтегративний показник – особистісний потенціал соціально-психологічної адаптації (далі – ОАП), рис. 3.

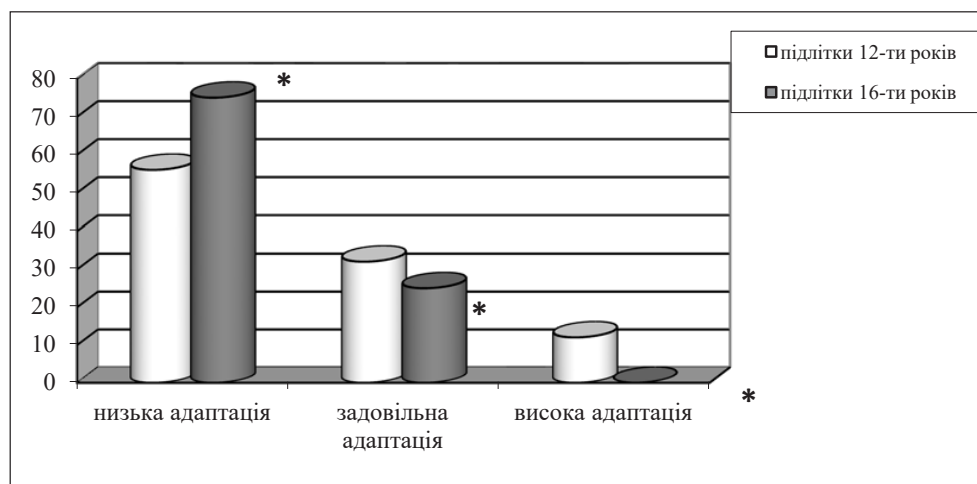

Рис. 3. Рівень ОАП підлітків різного віку, %

Майже в половині підлітків віком 12 років (56%) виявлено досить низький рівень адаптації, у 32% – середній рівень у 12% – високий рівень соціально-психологічної адаптації. Водночас серед старших (16-тирічні) опитаних нами підлітків 75% мають низький і лише 25% задовільний рівень соціально-психологічної адаптації. Такий розподіл підлітків різного віку свідчить про суттєво вищий ($p < 0,05$) рівень адаптації у 12-тирічних опитаних, на відміну від учнів випускних класів середньої загальноосвітньої школи. У них можуть мати місце нервово-психічні зриви поруч із низькою нервово-психічною стійкістю, часто трапляються конфлікти й асоціальні вчинки, вони навіть можуть потребувати постійного нагляду з боку батьків, вчителів чи психолога.

Для визначення найбільшого впливу окремих складників соціально-психологічної адаптації на рівень ОАП нами проведено кореляційний аналіз між відповідними показниками. У результаті цього встановлено, що з рівнем ОАП у 16-тирічних підлітків корелюють показники нервово-психічної стійкості ($r = 0,8894$, $p < 0,001$), комунікативні здібності ($r = 0,6309$, $p < 0,001$), рівень соціалізації ($r = 0,5043$, $p < 0,01$) та схильність до девіантної поведінки ($r = 0,5477$, $p < 0,01$). У підлітків 12-тирічного віку суттєвий прямий зв'язок із рівнем ОАП виявлено для показників рівня нервово-психічної стійкості ($r = 0,8922$, $p < 0,001$) та комунікативних здібностей ($r = 0,6128$, $p < 0,001$). Це, на нашу думку, може вказувати на те, що на рівень ОАП у підлітків обох вікових груп найбільше впливають такі показники, як нервово-психічна стійкість та комунікабельність, а у більш старших підлітків (16 років) дещо менше впливають рівень соціалізації та відхильна поведінка відповідно.

Висновки:

1. Більшості підлітків віком 16 років притаманна недостатня толерантність до психічних і фізичних навантажень із порушенням поведінкової регуляції, ускладненою адаптацією, що може супроводжуватися зниженням працездатності та погіршенням навчання. Водночас кожен третій 16-тирічний підліток має низький комунікативний потенціал, більшість підлітків віком 16 років (75%) мають низький рівень адаптації і лише 25% – задовільний.

2. У підлітків віком 12 років практично втричі кращі показники нервово-психічної стійкості із суттєво вищою толерантністю до психічних та фізичних навантажень, учні досить толерантні і стійкі до дії стрес-чинників, цілком легко «вливаються» у новий колектив і здатні до корекції власної поведінки.

3. У 88% та 72% підлітків віком 12 та 16 років відповідно відсутні ознаки відхиленої (девіантної) поведінки без проявів агресії щодо інших, із чітким орієнтуванням на раціональні стосунки з однолітками та старшими за віком.

4. На рівень особистісного адаптаційного потенціалу підлітків обох вікових груп найбільше впливають такі показники, як нервово-психічна стійкість та комунікабельність, а у більш старших підлітків (16 років) дещо менше впливають рівень соціалізації та відхильна поведінка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булгакова В.О. Рівень розвитку правової культури і соціально-психологічна адаптація підлітків. *Наука і освіта*. 2014. № 12. С. 77–84.
2. Моїсеєнко Р.О., Даниленко Г.М., Пономарьова Л.І. Особливості динаміки здоров'я учнів початкової та основної школи. *Современная педиатрия*. 2013. № 1. С. 13–17.
3. Глушко Н.В. Деадаптація старших підлітків як соціально-педагогічна проблема. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : збірник наукових праць. 2011. Вип. 15. С. 210–217.
4. Каменська Н.Л. Роль соціального інтелекту в адаптації молодших школярів до освітнього середовища середньої школи. *Наука і освіта*. 2013. № 7. С. 150–154.
5. Малькова М.О. Ретроспективний аналіз проблеми девіантної поведінки підлітків. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Педагогічні науки. 2013. № 5 (1). С. 53–58.
6. Міхеєв А.О., Міхеєва Г.В. Вивчення рівня особистісної адаптації учнів 7-х класів середньої загальноосвітньої школи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 9 (53). С. 354–362.
7. Міхеєв А.О., Міхеєва Г.В. Вивчення рівня соціально-психологічної адаптації учнів 11-х класів до навчання в середній школі. *Актуальні проблеми фізичного виховання та здоров'я людини* : матеріали II-ої Міжнародної заочної науково-практичної конференції. Слов'янськ : ДДПУ, 2016. С. 47–52.
8. Чистенко І.Г. Особливості адаптації учнів різних вікових груп до стресових чинників. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія «Психологічні науки». 2013. Вип. 114. С. 204–207.
9. Шапошніков А.Д. Психологічні особливості адаптації у підлітковому віці. *Наукові здобутки студентів Інституту людини*. 2015. № 2.
10. Маклакова А.Г., Чермянина С.В. Многоуровневый личностный опросник «Адаптивность» (МЛО – АМ). *Практическая психодиагностика. Методики и тесты* : учебное пособие / ред.-сост. Д.Я. Райгородский. Самара : Изд. дом «Бахрах», 2004. 672 с.

А.В. Михеева, А.А. Михеев. Особенности личностной адаптации подростков разного возраста в условиях обучения в общеобразовательных учебных заведениях. – Стаття.

Аннотація. В статті проаналізовані і сопоставлені основні показателі соціально-психологічної адаптації підлітків 12- і 16-тилітнього віку до навчання. Показано, що більшості підлітків в віці 16 років присущ низький рівень адаптації, а підлітки 12 років мають практично втричі кращі показателі. При цьому на рівень адаптації у підлітків обох вікових груп найбільше впливають нервно-психічна стійкість і комунікабельність, а в старшій групі (16 років) – рівень соціалізації і девіантне поведіння.

Ключевые слова: підлітки різного віку, адаптація, комунікабельність, нервно-психічна стійкість, соціалізація, моральність, етика, девіантне поведіння.

A. Mikheeva, A. Mikheev. Features personal adaptation of teens different ages learning environment in secondary schools. – Article.

Summary. The article analyzes and compares the basic indicators of social and psychological adaptation of adolescents 12 and 16 years of age to study. It has been shown that for the majority of adolescents at the age of 16 there is a low level of adaptation, and adolescents of 12 years have almost three times better performance. At the same time, the level of adaptation in adolescents of both age groups is most affected by neuropsychic stability and communicability, and in the older group (16 years) – the level of socialization and deviant behavior.

Key words: secondary school students, adaptation, communicative, neuromuscular stability, socialization, morality, ethics, deviant behavior.

И. М. Рябинова

*аспирант I курса специальности «Дизайн»
Киевский национальный университет технологий и дизайна*

г. Киев, Украина

Научный руководитель: М.В. Колосниченко

доктор технических наук, профессор,

декан факультета дизайна

Киевский национальный университет технологий и дизайна

г. Киев, Украина

СЮРРЕАЛИЗМ В ЖИВОПИСИ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ

Аннотация. В статье подробно характеризуется сюрреализм как направление в изобразительном искусстве и рассматриваются его особенности в настоящее время.

Ключевые слова: направление в искусстве, сюрреализм, сюрреалистическая революция, аллюзии.

Сюрреализм является одним из видов авангардного искусства, возникшего в XX в. Зародился сюрреализм в первой половине XX в. во Франции на почве дадаизма и символизма, его основоположниками стали люди, чья молодость совпала с Первой мировой войной. Это было то самое известное «потерянное поколение», бунтарски настроенная художественная молодежь. Позже сюрреализм распространился из Европы в США, страны Латинской Америки и во все остальные страны мира.

Период между двумя мировыми войнами породил в обществе ощущение нестабильности, тревоги, разрушения культурных и эстетических ценностей, что способствовало появлению видов искусства, призывающих разрушить старые жизненные представления и стереотипы. Кровавые ужасы войны, постоянная боязнь мобилизации, неустроенная жизнь в чужой стране вселяли беспокойство и смятение в души молодых художников. Именно искусство сюрреализма явилось наглядным свидетельством душевного разлада людей, переживавших этот период. Формой протеста против всего этого мастера сюрреализма избрали культ абсурда.

Главными отличительными признаками сюрреализма являются использование в изображениях аллюзий, парадоксальных сочетаний форм, несовместимых элементов, а также изображения галлюцинаций, сновидений и бредовых ассоциаций.

Разнообразие творческих манер сразу же показало, что, в отличие от движения импрессионистов полувекковой давности, сюрреалисты представляют собой весьма эклектичную группу, без единого живописного стиля; объединяло всех этих художников лишь одно – стремление к подсознательному.

Впервые термин «сюрреализм» был упомянут в 1917 г. французским поэтом Гийомом Аполлинером в его манифесте «Новый дух», написанному к скандально нашумевшему балету «Парад».

В 1919 г. журнал «Litterature», вокруг которого группировались дадаисты во главе с Андре Бретоном, становится центром сюрреализма. После распада группы дадаистов все их журналы были заменены одним журналом «La Revolution surte'aliste», первый номер которого вышел 1 декабря 1924 г. В этом же году появился «Первый манифест сюрреализма». Из литературы сюрреализм переходит в живопись, скульптуру, кино и театр.

Андре Бретон писал: «К картине можно относиться только как к окну, и первая моя забота – узнать, куда оно выходит». Это запредельное есть не что иное, как сверхреальность, выраженная с помощью чуда.

Это течение в искусстве основано на извлечении образов из подсознания человека и перенесении их на бумагу (холст). Чтобы получить образы непосредственно из бессознательного, художники-сюрреалисты использовали необычные методы: они начинали писать в первые секунды после пробуждения (так делал Сальвадор Дали), писали в состоянии алкогольного опьянения и под воздействием наркотиков. По их утверждению, именно из подсознания человека можно получить «ясную, чистую мысль, не скованную ограничениями сознания и разума». Извлечение вышеописанными способами содержимого из подсознания сюрреалисты называли «чистым психологическим автоматизмом».

Теория сюрреализма основывалась на философии знаменитого австрийского психиатра Зигмунда Фрейда и на его культе бессознательного. На взгляд теоретиков сюрреализма, его целью являлось не простое отображение действительности в изображаемом, а контакт с бессознательным, т. е. с высшей реальностью.

Основателем сюрреализма считается Андре Бретон – французский писатель и поэт. В 1922 г. Андре Бретон опубликовал статью, которая называлась «Появление медиумов». В ней он рассказывал о гипнотическом эксперименте его друзей Рене Крвеля, Бенжамена Пере и Робера Десноса. Во время эксперимента они вошли в транс и глубоко погрузились в свое бессознательное Я, получив при этом ответы на задаваемые конкретные вопросы.

«Первый манифест сюрреализма» – текст, написанный Андре Бретоном, в котором он подробно объясняет всю суть этого течения и его особенности. «Второй манифест сюрреализма» вышел в 1929 г.

Внутри этого направления в искусстве существуют два течения: иррациональное и подсознательное.

Для получения изображений представители сюрреализма использовали такие методы, как фроттаж (перенесение рельефной фактуры какого-либо предмета на холст или бумагу с помощью краски или карандаша), фюмаж (нанесение на холст или бумагу пятен с помощью копоти от пламени свечи), декалькоманию (получение непредсказуемых цветовых пятен раздавливанием краски между двумя листами бумаги).

Чтобы высвободить подсознательное, Андре Бретон применил метод автоматического письма, фиксируя на бумаге первое, что приходило в голову, и совершенно пренебрегая автоцензурой. Художники, в свою очередь, взяли на вооружение метод автоматического рисунка: некоторые рисовали и писали в полумраке или создавали произведение из всевозможного хлама.

Сюрреализм с самого начала носил активный, даже, можно сказать, агрессивный характер: его представители всячески стремились захватить внимание и интерес публики, направить энергию деятелей искусства по надуманному ими пути.

Первым шагом в осуществлении «сюрреалистической революции», смысл которой сводился к «освобождению личности», являлось снятие с этой личности всякой социальной ответственности. Сюрреалисты объявили, что «свободе личности» в условиях окружающего ее капиталистического мира мешают социальные нормы и правила. Все зло, заявляли они, заключается в противоречии между истинными инстинктами человека и теми сковывающими условностями, которые человеку якобы навязывает многовековая цивилизация. Предоставление возможности выявления примитивных, придушенных цивилизацией инстинктов человека и должно стать, по мнению сюрреалистов, содержанием обещаемой ими революции.

Осуществление «сюрреалистической революции» теоретики этого направления возлагали на деятелей искусства. Именно художники и писатели должны своим творчеством, своими произведениями произвести эту революцию в умах людей. Сюрреалисты хотели освободить искусство из «цепей античной культуры», в которые оно было заковано. Они вытесняли из сферы художественного творчества логику и разум, заменяя их полумистическим, по существу слепым «интуитивным прозреванием» впавшего в состояние транса художника.

Так же, как и сторонники «чистого искусства», сюрреалисты отвергали реалистический метод художественного творчества. Они разрывали всякие связи с традициями реалистического искусства, отвергали действительность как объект искусства и источник вдохновения художника. Сторонники этого движения придерживались мнения, что традиционной западной культуре нечего больше предложить миру и что обязателен полный разрыв с этой культурой. Чтобы этого добиться, следовало перерезать «культурную пуповину», связывающую настоящее с прошлым, и искать новые идеи в мире подсознательного, в который пытались проникнуть Зигмунд Фрейд, Карл Густав Юнг и другие психологи.

В фантастическом мире сюрреалистического искусства самые неправдоподобные события кажутся нормальными, критический ум упраздняется, противоречия исчезают.

Первая групповая выставка художников-сюрреалистов открылась в галерее Пьер в Париже 13 ноября 1925 г. На ней были представлены работы художников Джорджо ди Кирико, Макса Эрнста, Поля Клее, Андре Массона, Жоана Миро, Пабло Пикассо и Пьера Руа.

Самой главной известной фигурой в истории мирового сюрреализма является Сальвадор Дали. Дали – гений мирового масштаба, проявивший себя в живописи, графике, скульптуре, кинематографе, литературе, дизайне.

На протяжении всей своей творческой жизни Дали никогда не ограничивался одним направлением. Он работал в разных техниках и жанрах.

Сальвадор Дали всегда точен в деталях. Все предметы на его картинах изображены с точностью и правильностью пропорций. При этом почти во всех его картинах используются несовместимые по смыслу предметы, изображенные в разных ракурсах. Нередко изображения людей переходят в предметы мебели. Но при всех этих произведения Дали не лишены смысла. Например, в его полотне «Осеннее каннибальство» (1936–1937 гг.) изображены два иберийца, в прямом смысле пожирающих друг друга, – этим было выражено противостояние, ненависть и ужас в гражданской войне.

В 1931 г. устраивается первая выставка работ сюрреализма в Америке. В 1936 г. в Нью-Йорке организуется выставка под названием «Фантастическое искусство, дада, сюрреализм». Рядом с произведениями сюрреалистов и дадаистов на ней экспонировались произведения душевнобольных, «естественные объекты сюрреалистического характера» вроде ложки из камеры смертника и «научные объекты» вроде поперечного среза лишая.

Ярким представителем искусства сюрреализма является мексиканская художница Фрида Кало, которая также работала в жанре реализма и символизма.

Фрида Кало блестяще знала историю своей родины. Фрида с особенной любовью относилась к народной мексиканской культуре, коллекционировала старинные произведения прикладного искусства, даже в повседневной жизни носила национальные костюмы. В картинах Фриды Кало очень сильно влияние народного мексиканского искусства, культуры доколумбовых цивилизаций Америки. Её творчество насыщено символами и фетишами. Идеи её картин зашифрованы в деталях, фоне, фигурах, появляющихся рядом с Фридой. Символика раскрывается через национальные традиции и тесно связана с индейской мифологией доиспанского периода. И всё же в творчестве Фриды заметно и влияние европейской живописи.

Интересными являются работы американского художника Марка Райдена. Совмещая поп-культуру с методами старых мастеров, Марк Райден создал особый стиль, который размывает традиционные границы между высоким и низким искусством. Его первая работа привлекла к себе внимание в 1990 г., когда он открыл новый жанр живописи – «Поп-сюрреализм», его странные картины сразу же обрели большое количество последователей.

Райден пишет действительно странные картины – где еще можно увидеть настоящий микс из непонятно-милых и жутковато-тревожных образов? Тонкое беспокойство обитает внутри его картин; работы болезненно красивы, они как бы намекают на темные глубокие психические вещи под поверхностной культурой китча.

Он изображает персонажей с необычно большими головами и маленькими туловищами, на изображениях присутствуют полулюди-полуживотные. Очень распространены изображения детей на картинах, а также религиозные знаки, первобытные пейзажи и разные мистические символы.

Ярчайшим представителем сюрреализма XXI в. является польский художник Яцек Йерка. Перед глазами зрителя предстают удивительные, фантастические миры его картин, в которых сказочные города переплетаются с реальными персонажами. Каждое его изображение – это целая вселенная. Однако полностью сюрреалистичными его работы назвать нельзя – они содержат в себе признаки стиля фэнтези и, с точки зрения логики и смысла, понятны зрителю и легко прочитываются.

Представляют интерес работы польского художника-сюрреалиста Игоря Морски. На его картинах перед наблюдателями предстают необычные человеческие тела с помещенными в них элементами предметов, композиции и фигуры, созданные из травы, деревьев и бабочек, деформированные лица людей и просто абстрактные образы. Большая часть картин написана в мрачных тонах и передает пессимистическую атмосферу. Художник часто обращается к теме одиночества и к страданиям человеческой души. Игорь Морски в своих работах обнажает проблемы общества и пороки людей. Несмотря на пессимизм, все его работы – яркие, контрастные, эмоционально насыщенные.

Ярким представителем сюрреализма, реализовавшим свои умения в искусстве фотографии, является шведский иллюстратор Эрик Йохансон. Каждая его работа поражает воображение зрителя, разбивая в сознании все границы реальности, и на ваших глазах невозможное становится возможным.

Все его работы пропитаны не только сюрреализмом, но и известной долей юмора, благодаря которой его иллюстрации так популярны. Порой для своих работ он тратит приличные средства, много времени и проявляет щепетильность в подходе к созданию очередного шедевра.

Визитная карточка фотохудожника – это потрясающие сельские пейзажи. Земля на его работах неожиданно приподнимается, образуя необыкновенные по своей пластике и динамике формы. Из каменного покрытия пола вдруг вырастает рука, держащая мороженое, а остров с расположенными на

нем домиками и зелеными земельными участками держит на себе под водой огромная рыба, свободно плавающая в таинственном мире темного озера.

Картины Эрика Йоханнсона обладают высокой детализацией, и поэтому их можно рассматривать бесконечно долго, постепенно обнаруживая все новые детали.

Однако следует отметить, что работы художников-сюрреалистов XXI в. имеют большое количество признаков стиля фэнтези и не являются абстрактными и нелогичными, какими были работы художников эпохи начала зарождения сюрреализма, таких как Сальвадор Дали или Рене Магритт. Сюрреалисты нашего времени склонны изображать в своих работах скорее сказочные пейзажи и удивительные, фантастические миры, нежели набор логически несвязанных и непонятных образов, возникающий в подсознании художника.

Основным предназначением сюрреализма в наше время является заставлять зрителя на непродолжительное время абстрагироваться от реального мира и повседневности, почувствовать и выразить свои скрытые эмоции и побуждения, погрузиться на некоторое время в иллюзорную реальность. Именно такое погружение способствует самовыражению глубоко спрятанных внутри подсознания человека творческих сил и новых, незнакомых идей.

Значение сюрреализма в истории мирового искусства велико. Сюрреализм призывает зрителей извлечь из своего подсознания ответы на многие жизненные вопросы, овладеть своей внутренней сущностью, о которой самому человеку мало известно, и переосмыслить многие установки и убеждения, продиктованные человеку обществом и собственным разумом. Сюрреализм дал волю бессознательному, воображению, всем образам и идеям, скрывающемуся глубоко в человеке. Сюрреализм – это своего рода протест против ценностей общества: культурных, социальных и политических, это выход на поверхность того, что скрывается глубоко внутри и лишь изредка напоминает о себе в снах и мечтаниях. С момента своего возникновения сюрреализм выражал желание людей познать и выразить мир над реальностью, проникнуть в глубины своего собственного «Я» и таким способом постичь истину.

Также сюрреализм дал толчок к возникновению таких видов искусства, как стиль фэнтези, магический реализм и фантастический реализм.

ЛИТЕРАТУРА

1. Куликова И.С. Сюрреализм в искусстве. Киев : Наука, 1970.
2. Швинглхурст Э. Сюрреалисты. Творчество. Москва : Лабиринт-К, 1998.

І.М. Рябінова Сюрреалізм у живописі та його особливості. – Стаття.

Анотація. У статті докладно характеризується сюрреалізм як напрям в образотворчому мистецтві та розглядаються його нинішні особливості.

Ключові слова: напрям у мистецтві, сюрреалізм, сюрреалістична революція, алюзії.

I. Ryabinova. Surrealism in painting and its features. – Article.

Summary. In the article, surrealism is described in detail as a direction in the visual arts and its features are currently being considered.

Key words: art direction, surrealism, surrealist revolution, allusions.

Л.П. Силюга

кандидат фізико-математичних наук,
доцент кафедри математики, інформатики та методики
їх викладання у початковій школі
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
м. Дрогобич, Львівська область, Україна

Д.П. Половка

магістр факультету початкової та мистецької освіти
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
м. Дрогобич, Львівська область, Україна

САМОСТІЙНА РОБОТА УЧНІВ З МАТЕМАТИКИ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті досліджується проблема формування в учнів початкових класів умінь і навичок самостійної роботи з математики. Визначені основні вимоги та принципи побудови дидактичної системи організації самостійної роботи молодших школярів з математики. Розроблений комплекс правил у керівництві учителем самостійною роботою учнів під час вивчення математики.

Ключові слова: самостійна робота з математики, учні початкових класів, дидактичні принципи організації самостійної роботи, структура самостійної роботи.

Досягнення потрібного суспільству рівня освіченості та розвитку особистості неможливе без систематичної самостійної праці, готовність до якої закладається у шкільному віці. У зв'язку з цим у концепції шкільної освіти велика увага приділяється самостійній діяльності учнів у процесі навчання.

Проблема формування умінь і навичок самостійної роботи учнів є нині однією з найбільш актуальних. Вирішення її вимагає особливої уваги, оскільки в повсякденній діяльності вчителя найбільше недоліків трапляється саме в організації та проведенні самостійної роботи учнів. Причини цього такі:

- формування умінь і навичок самостійної роботи є одним із найскладніших видів діяльності педагога, що вимагає ретельної підготовки учителя та учнів;
- відсутність певної системи в діяльності учителя, спрямованій на прищеплення учням умінь і навичок самостійної роботи;
- у шкільному навчально-виховному процесі спостерігається неправильне співвідношення репродуктивних і творчих самостійних робіт.

На сучасному етапі розвитку освіти дослідження проблеми самостійної роботи у школі ведуться за багатьма напрямками, зокрема:

- сутність самостійної роботи (О. Тимченко);
- роль учителя в управлінні самостійною роботою (В. Буряк);
- форми проведення самостійних робіт (О. Демченко);
- класифікація видів самостійних робіт (П. Підкасистий);
- формування самостійності як риси особистості (Л. Марчук);
- роль та види завдань для самостійної роботи (О. Савченко);
- самостійна робота як засіб активізації учіння (Д. Луцик).

Самостійна робота в початкових класах – обов'язковий компонент процесу навчання. Її роль, зміст, тривалість, способи керівництва визначаються метою вивчення певного матеріалу, його специфікою та рівнем підготовки учнів [4, с. 204].

Принципи побудови дидактичної системи організації самостійної роботи учнів початкових класів з математики такі:

- *системність та послідовність* (поступове ускладнення роботи, логічний зв'язок між усіма елементами, причинно-наслідкові зв'язки, відносна логічна завершеність кожного елемента системи, поетапність подання матеріалу, формування навичок та ін.);

– *посильність* (необхідність подання на кожному етапі організації самостійної роботи завдань, які б відповідали рівню знань і вмінь учнів та враховували їхній рівень розвитку навичок самостійної роботи на певному етапі навчання);

– *індивідуалізація та диференціація* (необхідність поділу учнів на групи за якісними показниками їхньої самостійності на кожному етапі навчання, потреба врахування особливостей організації самостійної роботи сильних і слабких учнів, їхніх особистих інтересів);

– *успішність та посильність* (необхідність пропонування завдань, які передбачають самостійність роботи учнів, при цьому рівень складності завдання має відповідати рівню розвитку навичок самостійної роботи учнів та рівню їхніх знань);

– *активність та інтерактивність* (у процесі організації самостійної роботи учнів поступово має підвищуватися ступінь їхньої безпосередньої участі у плануванні та реалізації того чи іншого навчального завдання. При цьому під активною позицією учня ми розуміємо його свідоме ставлення до виконання самостійної роботи. Він має право сам визначати методи роботи над завданням та планувати графік виконання, аналізувати отримані в процесі роботи результати. Інтерактивність у цьому контексті розглядається як здатність до колективної праці, створення тимчасових колективів задля виконання того чи іншого завдання);

– *оптимальність* (використання таких видів, форм і методів самостійної роботи учнів, які сприяють швидкому зростанню якісних показників розвитку самостійності учнів за якомога коротший проміжок часу) [1].

Щоб працювати самостійно, учень мусить уміти: організувати свою роботу, здійснювати її як найекономніше і найраціональніше, перевірити якість зробленого. За цим коротким визначенням стоїть величезна кількість умінь і навичок організаційних, загальнонавчальних, загальнопізнавальних, контрольних-оцінних, що їх має набути школяр [4, с. 202].

В основі самостійної навчальної діяльності лежить потреба в знаннях. Вона часто виходить за рамки виконання домашніх завдань, спрямована на самостійне поглиблення вивчення шкільних предметів і задоволення власних потреб з різних проблем [3, с. 129–130].

Творча самостійна діяльність учня відбувається тільки тоді, коли на основі здобутих знань і вмінь він створює за завданням вчителя щось нове, оригінальне, в чому проявляються його судження, вміння, здібності. Творча самостійність виявляється також у швидкості, якості та у зовнішньому оформленні завдання чи вправи [2, с. 58].

На уроках математики самостійна робота широко практикується на всіх етапах навчального процесу – під час формування умінь і навичок виконання обчислювальних операцій, розв’язування задач, рівнянь, засвоєння геометричного матеріалу [4, с. 201].

Організуючи самостійну роботу з математики, вчитель початкових класів мусить дотримуватись певних основних вимог:

1. Самостійна навчально-пізнавальна діяльність має:

– допомагати учням засвоювати математику глибоко і міцно;

– розвивати їхні пізнавальні здібності;

– формувати вміння самостійно розширювати і поглиблювати математичні знання та застосовувати їх на практиці;

– відповідати основним принципам дидактики – доступності, систематичності, зв’язку теорії з практикою, свідомості, творчої активності.

2. Завдання з математики, що входять до системи самостійної діяльності, мають бути різними за дидактичною метою та змістом.

3. Послідовність виконання домашніх і класних самостійних робіт має бути такою, щоб виконання одних робіт логічно впливало з попередніх і підготовляло учнів до виконання наступних.

4. Самостійна робота має носити цілеспрямований характер, що досягається чітким визначенням її мети.

5. Самостійна робота має бути справді самостійною, а її зміст та обсяг – посильним для учнів на цьому етапі.

6. Спочатку в учнів необхідно сформувати елементарні навички самостійної діяльності під час роботи з підручником, виконання практичних завдань, малюнків, простих вимірів, розв’язування задач.

7. Для самостійної роботи учням необхідно пропонувати завдання, що розв’язуються за готовими алгоритмами, а також і такі, які вимагають їх створення. Завдання мають бути цікавими для учнів.

8. Необхідно враховувати те, що різним учням потрібна різна кількість часу для засвоєння одних і тих самих знань, умінь та навичок.

Уміння і навички самостійної роботи з математики в учнів формуються не самі по собі, а в результаті спеціально дібраних завдань, що органічно включаються у навчальний процес з урахуванням певних педагогічних умов. До загальних умов, тобто спільних для всіх видів робіт, належать:

а) підготовленість учителя до самостійної роботи (знання про сутність та значення завдань);

б) проведення діагностичних робіт, опитувань, спостережень з метою визначення реальних навчальних можливостей учнів для подальшого врахування їх для організації самостійних робіт;

в) поетапна організація виконання самостійних завдань;

г) охоплення самостійною роботою всіх учнів;

г) застосування позитивних та негативних оцінок результатів самостійної роботи.

До спеціальних умов, характерних для окремих видів робіт, належать:

а) у разі фронтальної роботи – врахування реальних навчальних можливостей учнів класу в цілому під час постановки завдання, доступність джерел, диференціація на етапах організації;

б) у разі виконання короткочасних завдань – використання дрібних завдань;

в) у разі виконання довгочасних завдань та завдань середньої тривалості – врахування специфіки предмета, побудови програми, вікових особливостей учнів, що вимагає застосування дрібних та середніх за обсягом завдань, зумовлює поділ завдання на низку взаємопов'язаних проміжних завдань та поетапну організацію виконання кожного з них.

Таким чином, уміння планувати види самостійних робіт і включати різні завдання в навчальний процес, дотримуватися комплексу правил у керівництві самостійною роботою молодших школярів, щоб стимулювати учнів до нових зусиль у роботі, до самостійного переборення труднощів – це істотна ознака майстерності вчителя. У зв'язку з цим виникає необхідність розробки спеціальної програми навчання школярів самостійної роботи. До неї мають входити:

1) діагностування школярем власної пізнавальної потреби розширення, поглиблення, додавання якоїсь сукупності знань до того, що він отримує у школі;

2) визначення власних інтелектуальних, особистісних і фізичних можливостей;

3) визначення мети самостійної роботи – ближньої та віддаленої;

4) самостійний вибір школярем об'єкта вивчення і його обґрунтування для себе;

5) розробка конкретного плану, довгострокової та ближньої програми самостійної роботи;

6) визначення форм і часу самоконтролю.

Отже, умовами ефективної самостійної роботи є:

– забезпечення поетапності;

– використання завдань розвивального спрямування;

– цілеспрямоване формування навичок самоконтролю і самоперевірки.

Самостійна робота учнів має певну структуру. Вона включає три етапи: підготовчий (орієнтувальний), виконавчий і перевірний.

I (підготовчий) етап ознайомлення із завданням та орієнтування в ньому полягає у тому, що учень, прослухавши завдання, читає або перечитує умову завдання. У процесі цього орієнтування учень здійснює аналіз завдання і пов'язаний з ним синтез, тобто осмислює його (виділяє, що дано в завданні, що потрібно взяти, які знання і дії для цього необхідні).

II (виконавчий) етап полягає у тому, що учень, зрозумівши завдання і склавши план дій, виконує навчальну роботу.

III (перевірний) етап полягає у тому, що учень, виконавши завдання, за власною ініціативою перевіряє та оцінює власну роботу, тобто здійснює самоконтроль і самооцінку.

Таким чином, до структури самостійної роботи входять: аналіз завдання, пошук способів розв'язання завдання, планування роботи, виконання завдання, перевірка й оцінка виконаної роботи.

Наведемо приклад ступеневості в роботі з розв'язання сюжетних задач нового типу:

1. Колективне розв'язання задач за безпосередньою участю вчителя, під його керівництвом:

а) розбір розв'язання всієї задачі усно, запис дій на дошці під час розв'язування задачі; потім запис розв'язання дітьми в зошитах;

б) розбір розв'язання всієї задачі – запис розв'язку одночасно на дошці і в зошитах учнів.

2. Напівсамостійна робота – вчитель бере участь безпосередньо в розборі задачі; розв'язання її виконується учнями самостійно:

а) розбір задачі і запис дій на дошці, потім запис витирається, учні пишуть розв'язки у свої зошити;
б) розбір задачі і запис на дошці результатів дій; запис витирається; учні пишуть розв'язки у свої зошити;

в) розбір задачі (з участю вчителя) і запис розв'язання її учнями одразу в своїх зошитах (без запису на дошці);

г) розбір задачі і складання плану її розв'язання з участю вчителя; запис розв'язання задачі учнями у своїх зошитах самостійно.

3. Самостійне виконання дітьми всієї роботи з розв'язання задачі:

а) учитель читає задачу; 2–3 учні повторюють; потім усі самостійно розв'язують задачу і записують її розв'язок;

б) вчитель лише вказує номер задачі; кожен учень розв'язує задачу і записує її розв'язок самостійно.

У майбутньому задачі такого типу включаються в завдання разом із задачами інших типів; учні самі повністю визначають план розв'язання кожної задачі і записують весь хід розв'язання в потрібній формі.

Широке застосування самостійної роботи учнів з математики у навчальному процесі початкової школи дає можливість успішно розв'язати такі дидактичні завдання:

– підвищити рівень знань учнів з математики;

– прищепити їм уміння і навички, передбачені навчальними програмами початкового курсу математики, зокрема вміння здобувати знання з різних джерел, осмислювати їх і приводити в систему;

– навчити школярів користуватись набутими практичними математичними знаннями та вміннями в повсякденному житті;

– розвивати пізнавальні здібності дітей – спостережливість, допитливість, логічне мислення, творчу активність;

– прищепити культуру розумової праці;

– готувати учнів до самостійної самоосвітньої роботи.

Організація самостійної роботи учнів початкових класів є складовою частиною проблеми вибору методів, форм навчальної діяльності молодших школярів. Розв'язання її на належному рівні дасть можливість навчити учнів вчитися, включати їх в активну пошукову діяльність, що значно розширить навчально-виховні можливості уроків, підвищить ефективність в опануванні знаннями та вміннями, викличе позитивне ставлення до навчання [2, с. 59].

Часто і правильно застосовувана самостійна робота під час вивчення математики розвиває довільну увагу учнів початкових класів, виробляє здатність міркувати, запобігає формалізму в засвоєнні знань і взагалі формує самостійність як рису характеру дитини [4, с. 197].

ЛІТЕРАТУРА

1. Буряк В. Самостійна робота як вид навчальної діяльності школяра. *Рідна школа*. 2001. № 9, С. 49–51.
2. Зимульдінова А., Філь Г. Організація самостійної роботи молодших школярів. *Молодь і ринок*. 2014. № 9 (116), С. 54–59.
3. Луцик Д.В. Дидактика початкової школи. Дрогобич : Посвіт, 2013. 172 с.
4. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. Київ : Генеза, 2002. 368 с.

Л.П. Сьлюга, Д.П. Половка. Самостоятельная работа учащихся по математике в учебном процессе начальной школы. – Статья.

Аннотация. В статье исследуется проблема формирования у учащихся начальных классов умений и навыков самостоятельной работы по математике. Определены основные требования и принципы построения дидактической системы организации самостоятельной работы младших школьников по математике. Разработан комплекс правил в руководстве учителем самостоятельной работой учащихся при изучении математики.

Ключевые слова: самостоятельная работа по математике, ученики начальных классов, дидактические принципы организации самостоятельной работы, структура самостоятельной работы.

L. Sylyuha, D. Polovka. Personal work of mathematics in the primary school process. – Article.

Summary. The article deals with the problem of formation of the skills and skills of personal work in mathematics in the elementary school pupils. The basic requirements and principles of constructing the didactic system of organization of independent work of junior pupils in mathematics are determined. A set of rules in the teacher's manual for the personal work of pupils in the study of mathematics is developed.

Key words: personal work on mathematics, pupils of the elementary school, didactic principles of organization of independent work, structure of independent work.

А.О. Синах
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії,
Сумський державний університет,
м. Суми, Україна

Ю.В. Ганніч
студент факультету електроніки та інформаційних технологій,
Сумський державний університет,
м. Суми, Україна

МЕДИТАЦІЇ ДЕКАРТА ТА ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ АРГУМЕНТ НА КОРИСТЬ БУТТЯ БОГА

Анотація. У статті аналізується епістемологічний аргумент на користь божественного існування, обґрунтовується його доцільність та місце серед інших аргументів декартівських «Медитацій». Робиться висновок, що Бог у Декарта постає гарантом об'єктивного знання людини, а сформульований епістемологічний аргумент є аподиктичним, а значить відправним для подальшої теїстичної аргументації.

Ключові слова: медитації, епістемологічний аргумент, Бог, досконалість, істинність, пізнання.

Ця стаття належить до розділу філософської теології. У ній розглянуто один зі шляхів аргументації на користь буття Бога, а саме такий, що зараз прийнято називати «епістемологічним», адже основна його тема стосується можливості пізнання людини.

Питання, розглянуте в роботі, є актуальним для сучасних дискусій стосовно існування Бога. Предметом дослідження є способи аргументації на користь існування Бога шляхом епістемології. Метою роботи є формулювання епістемологічного аргументу та визначення його доцільності.

Аргументів на користь буття Бога є досить багато. Не всі є однаковими по силі і в підходах. Можна виділити декілька груп цих аргументів, в кожній з яких використовуються різні початкові засновки, різна аксіоматика, різний підхід до аргументації.

Серед усіх аргументів на користь буття Бога можна виділити такі групи:

1. Космологічні аргументи. Це аргументи від причини походження всього суцього. Одним з таких є наприклад «другий шлях» Томи Аквінського.
2. Телеологічні аргументи. Це аргументи від порядку, задуму, розумності функціонування Всесвіту та людини. Окреме місце посідають більш витончені аргументи від можливості людини пізнавати світ, від існування математики та фізики.
3. Етичні аргументи. Аргументи від існування об'єктивної моралі та її джерела – Бога.
4. Екзистенціальні аргументи. Аргументи від потреби людини в Богові. Їх суть полягає у тому, що потреба вказує на те, що є об'єкт, що може її задовольнити, як наприклад спрага вказує на існування води.
5. Аргумент від існування істини. Є досить специфічним аргументом, що відштовхується від платонівського розуміння знання.
6. Апріорні та онтологічні аргументи. Аргументи від уявлення про Бога та від поняття Бога.
7. Епістемологічні аргументи. Про це трохи далі.
8. Евіденціальні аргументи. Аргументи від релігійного досвіду.
9. Прагматичні аргументи. Аргументи від переваг віри.
10. Текстуальні аргументи. Від виповнення пророцтв священних книг.

По-перше, слід зазначити, що майже всі з цих аргументів доводять існування якогось конкретного божества. Тому ставлення філософів до потрібності цих аргументів у філософсько-теологічних дискусіях є різним. Приміром, Блез Паскаль визнавав суто філософську апологетику (відстоювання основних засад певного вчення, від грецького ἀπολογία – відповідь на суді, вибачення, виправдання) марною справою, тому що вона не може безпосередньо переконати в істинності саме християнської релігії [1, с. 351]. Тож аргументація самого Паскаля в “Pensées sur la religion et sur quelques autres sujets” є іншою і він використовує як головний

аргумент той, що в філософській та апологетичній літературі отримав назву «Парі Паскаля». Цей аргумент можна назвати *прагматичним аргументом*. І він якраз таки грає на користь існування Бога аврамічних релігій, хоча і не є аргументом у його звичному розумінні, скоріше є викликом і звертається до почуттів, а не до розуму. «Неможливо вірити в щось чи не вірити за вибором», – так стверджує один з найвідоміших атеїстів сучасності Річард Докінз, підкреслюючи нераціональність аргументу Паскаля [2, с. 109].

Проте є й інший підхід, що стверджує, що можливими і цілком виправданими є суто раціональні, філософські аргументи на користь існування Бога. Такого погляду дотримувалось багато вчених та філософів, що в такий спосіб пробували довести існування «Бога вчених та філософів» [3], починаючи від Аристотеля (неявно) та античних християнських авторів і закінчуючи сучасними аналітичними філософами на кшталт Річарда Свінберна чи Алвіна Плантаїни.

Головний наголос в епістемологічних аргументах робиться на тому, що переконаність в існуванні Бога є набагато надійнішим фундаментом для формування гармонійного та всебічного світогляду, аніж атеїзм [4, с. 87].

Ці аргументи також є різними. Можна говорити про цей аргумент як у широкому сенсі, так і у вузькому. У широкому сенсі – це, згідно з Річардом Свінберном, буде індуктивний доказ. Фактично нам слід розглянути безліч фактів й синтезувати їх у певний світогляд. Таких світоглядів буде декілька, і найбільш правильним з них буде той, що найбільш повно пояснює всі ці факти, найбільше позбавлений внутрішніх протиріч, та є таким, що працює на практиці, тобто його передбачення мають справджуватись більше ніж в інших світоглядах. Сам Річард зазначає, що такий висновок буде «лиш ймовірнісним, а не аподиктичним» [5, с. 25].

У вузькому сенсі цей аргумент полягатиме в тому, що лише теїстичний світогляд забезпечує можливість хоча б певною мірою достовірного пізнання. Цей аргумент дещо схожий на прагматичний, адже може бути так, що Бога немає і все наше знання може бути помилковим. Тож аргумент не доведе в такому разі існування Бога. Проте цей аргумент все ж не буде прагматичним, адже його структура буде вказувати не на корисність його істинності, а на саму його істинність.

Проблема цього аргументу в тому, що натепер він не є чітко сформульованим, хоча і ідеї, що приводять до нього, були сформульовані багатьма філософами протягом останньої тисячі років. Більш повний його розгляд та спробу структуризації можемо спостерігати в «Медитаціях» Декарта.

Слід зазначити, що сам Декарт використовує в своєму доведенні аргументи, що відповідно слід вважати апіорним (третя медитація) та онтологічним (п'ята медитація). Проте з його підходу неявно проглядається і епістемологічний аргумент, основні засновки якого містяться в першій медитації.

Коротко в тезах спробуємо передати лінію міркувань Декарта. У нереальності звичних речей (наприклад, свого тіла) сумніваються божевільні. Однак щодня ми спимо. А сон є ілюзією. Часто нам сниться те, що ми відчуваємо зараз. І, на жаль, немає чим відрізнити сон від реальності. (Ця ідея є дуже важливою в людській культурі. Інтерес до цього питання проявляється навіть у кінематографі, це демонструють такі кінострічки, як «Матриця» чи «Початок»). Тож припустимо, що все є ілюзією.

Далі Декарт приводить аналогію з художником, що дає змогу зрозуміти, що речі, з яких складаються ілюзії, мають відношення до реальності. Є матеріальні речі, що характеризуються «протяжністю», або величиною. Далі в гру вступає ідея Бога, згідно з якою існує Бог, що створив мене (ego) і може все. Але не може ошукувати, бо Він – благий. Таким чином, благість Бога (що фактично слідує з визначення) гарантує істинність найпростіших істин – математичних і ще простіших, якщо такі є. Тобто в цьому місці Декарт хоче сказати, що якщо існує Бог, то тоді є бодай якась можливість на істинне пізнання. Саме ідея Бога, що існує, виступає гарантом правильної епістемології людини.

Припустимо (думки Декарта), що така ідея Бога – хибна. Тоді, оскільки причини, що привели мене до всіх висновків менш досконалі, то менш досконалим є і ego, що ошукується. Цю думку слід передати словами Декарта: **«що менш могутнім буде творець, якому вони приписують моє виникнення, то ймовірнішим виявиться, що я недосконалий настільки, що завжди ошукуюся»** [6, с. 24]. Це судження є фактично головним для побудови епістемологічних аргументів. Не завжди його слід висловлювати в термінах досконалості творця, зараз, можливо, слід говорити про «причину і шлях походження» та те, наскільки він «гарантує досконалість пізнання». Тож ця теза обов'язково стане нам у нагоді.

Продовжуючи хід думок Декарта, якщо та ідея благого Бога хибна, то тепер можна піддати сумніву все. У цьому разі не допоможе ніщо, ані віра, ані пам'ять, бо ці речі теж сумнівні, лише медитативне розмірковування та пізнання, бо це все, що ми маємо нині. Підсумовує першу медитацію Декарт припущенням, що все навколо – ілюзія злого Бога. Таким чином він вганяє себе в найгірші можливі і найскладніші

умови, коли не тільки не гарантоване істинне знання, але й коли все буде протидіяти істинному пізнанню і вводити в оману. І якщо жодна істина не буде доведена, то судження слід зупинити.

Елементи епістемологічного аргументу містяться і в п'ятій медитації: «...коли я розглядаю природу трикутника, я з очевидністю знаю (я, який трохи знайомий із геометрією), що три його кути дорівнюють двом прямим, і для мене неможливо так не вважати, поки докладаю свою думку до доведення цього; та щойно я від цього її відвертаю, то хоч би й згадував, що раніше ясно це осягнув, однак **легко може статися, що я сумніватимуся в його істинності, якщо не відатиму, що Бог є. Бо я можу переконати себе, що природа створила мене таким, що я легко міг би ошукуватися, навіть у речах, які вважаю осягнутими з найбільшою очевидністю й певністю**» [1, с. 247]. Далі Декарт підбиває підсумок медитації так: «І, таким чином, я визнав вельми ясно, що певність та істина всякого знання залежить від самого лише пізнання Бога: таким чином, доки я Його не пізнав, я не міг досконало знати жодної речі» [1, с. 251]. Лише після цього він переходить до міркування про матеріальні речі, бо у нього **Бог постає як основа для об'єктивного пізнання.**

Кінцева словесна структура аргументу виглядає таким чином:

- (1) Визначення: Бог – максимально можливо мислима досконала сутність. (defG)
- (2) Максимально ми можемо помислити нескінченну досконалість.
(defG \rightarrow Dg = ∞)
- (3) Отже, досконалість Бога є нескінченною. (Dg = ∞)
- (4) *Припустимо*, що Бога немає. (\bar{G})
- (5) Якщо Бога немає, то судження людини «Бога немає» ($\bar{G}h$) – істинне.
($\bar{G} \rightarrow \bar{G}h$)
- (6) Отже, судження людини «Бога немає» – істинне. ($\bar{G}h$)
- (7) Людина походить або від Бога (Hg), або від причин менш досконалих за Бога (Hn). (Hg \vee Hn)
- (8) Якщо Бога немає, то людина не може походити від Бога. ($\bar{G} \rightarrow \bar{H}g$)
- (9) Отже, людина не походить від Бога. ($\bar{H}g$)
- (10) Отже, людина походить від причин менш досконалих за Бога. (Hn)
- (11) Чим менш досконала причина походження людини, тим більш ймовірним буде, що будь-які судження, висловлені людиною, будуть хибними. Ймовірність помилковості будь-якого судження – $P = 0/D$. Тобто P дорівнюватиме 1, якщо досконалість причини – 0, та 0, якщо досконалість причини ∞ . ($P = 0/D$)
- (12) Якщо людина походить від причин менш досконалих від Бога (Hn), то ймовірність помилковості будь-якого судження людини буде визначатись через досконалість саме цих причин. (Hn $\rightarrow P = Pn$)
- (13) Отже, ймовірність помилковості будь-якого судження людини буде визначатись через досконалість причин менш досконалих від Бога. (Pn)
- (14) Досконалість причин менш досконалих за Бога є настільки малою порівняно з досконалістю Бога, що досконалість цих причин прямує до нуля. Тобто $Dn \rightarrow 0$. (Dg = $\infty \rightarrow Dn \approx 0$)
- (15) Отже, досконалість причин менш досконалих за Бога, прямує до нуля.
(Dn ≈ 0)
- (16) Ймовірність помилковості будь-якого судження людини дорівнює 1:
 $Pn = 0/Dn. \approx 0/0 \approx 1$
- (17) Що означає, що будь-яке судження людини, в тому числі і $\bar{G}h$, можна вважати помилковим.
($Pn \approx 1 \rightarrow Gh$)
- (18) Отже, судження людини «Бога немає» – хибне. (Gh)
- (19) Отже, засновок «Бога немає» – хибний. (G)
- (20) Отже, Бог існує – G.

Перше, що тут слід сказати, так це те, що аргумент є раціональним, хоча метод раціонального доведення є недоведеним і не може бути таким, тому цей аргумент заснований на вірі у раціональність. Чому саме в раціональність? Бо роздуми та логіка – це все, що людина має на озброєнні перед непізнаним світом. Тому логіка та раціональність є тут безумовною аксіомою.

Судження (1) є істинним, бо являє собою визначення. Воно не є надто широким, не є надто вузьким, воно включає в себе лише одну Сутність. Не можна сказати, що таке визначення позбавлене проблем, проте на це і слід було розраховувати, бо якщо ми досить чітко окреслимо поняття Бога, то це обмежить Його настільки, що буде порушувати досконалість, яка є основною у визначенні. Фактично, Бог аврамічних релігій не дає можливості себе визначити. У Торі Він названий «אֱלֹהֵינוּ אֱלֹהֵי יְהוָה» – «Я є Той, хто

Я є» [7]. Тому визначення, що надане тут, є оптимальним. Сюди ж можна задіяти і визначення Декарта за необхідності, адже вони є взаємозамінними.

Судження (2) є істинним по факту. Фактично зараз я можу помислити таку досконалість. Це не означає, що я маю її уявити, але я можу її зрозуміти і досягнути.

Судження (3) логічно витікає з (1) та (2), а тому є істинним.

Судження (4) є істинним, адже це логічне допущення.

Судження (5) є істинним з уявлення про істинність. Судження людини є істинним, якщо його зміст відповідає реальності. У цьому разі ми припустили, що в реальності Бога немає, а це означає, що і судження про це буде з необхідністю істинним.

Судження (6) логічно витікає з (4) та (5).

Судження (7) істинне тому, що описує всі можливі альтернативи. В теорії ймовірностей воно описувало б повну групу подій. Слід сказати, що сучасний теїстичний погляд не стверджує, що людина була буквально створена Богом, та ще й таким чином, щоб ніяк не помилялись. Причина справжнього походження в світлі цього аргументу, де розглянуто просто атеїстичну позицію, яка є крайньою, є змішаною. Людина має головною причиною свого походження Бога, що творив її шляхом «недосконалих» природних еволюційних процесів, що зумовлює недосконалість та помилковість людини. Чому саме таким був шлях? На це є різні відповіді. Одна з таких: для того, щоб сформувались потрібні зв'язки між людиною та природою [8, с. 373]. Ця тема трохи ширша, тому навряд чи тут вдасться пояснити цю позицію. Лише позначимо її.

Судження (8) є очевидно істинним, адже показує те, що, виключивши причину, ми виключаємо наслідок.

Судження (9) логічно витікає з (4) та (8).

Судження (10) логічно витікає з (7), (9) та з логічного зв'язку між ними.

Судження (11) є істинним, бо виражає залежність між ймовірністю помиляться і досконалістю причини походження. Це була одна з головних тез Декарта, на якій стояв наголос у цій роботі. Вона здається очевидною. Що менш досконала причина, то менш досконалий наслідок, а отже, мислення, що є складнішим навіть за процеси, що були причиною походження цього мислення, буде все менш досконалим, а значить міститиме більшу ймовірність помилитися. Зв'язок з цих міркувань обрано обернено-пропорційний, хоча залежність матиме не таку пропорційність. Нам навіть слід очікувати, що ймовірність буде збільшуватись у більших порядках, ніж досконалість буде зменшуватись, тому це судження є цілком зумовленим, і навіть у чомусь поступається протилежному. Дуже добре це аргументовано (хоча і не математично) у книзі Клайва Льюїса «Диво» (позиція матеріалізму у ній виражається як «природовір'я»).

Судження (12) очевидне. Якщо ми заключили, що людина походить від причин менш досконалих за Бога, то слід розглядати і відповідну ймовірність помиляться.

Судження (13) логічно витікає з (10), (11) та (12).

Судження (14) потребує коментаря. Воно відповідає дійсності з математичної точки зору, адже ми порівнюємо тут нескінченність з деякою скінченною величиною, що відображає філософську точку зору, бо ми порівнюємо досконалість нескінченно досконалої субстанції з причинами, що не мають ані мети, ані намірів, ані взагалі будь-якої вагової досконалості. І справді, не зовсім ясно взагалі, яким чином такі причини могли б привести до існування те, що ми звемо людською свідомістю.

Судження (15) логічно витікає з (3) та (14).

Судження (16) логічно витікає з (11), (13) та математичних міркувань.

Судження (17) витікає за великим рахунком з визначення ймовірності в (11).

Судження (18) та (19) витікають із законів логіки. А (20) є їх висновком.

Таким чином, декартівський аргумент використовує доказ *ad absurdum* і є аподиктичним, а не ймовірнісним. Він не є ідеальним, тому слід вказати і деякі критичні точки. Тут слід зауважити, що аргумент загалом може здатися софізмом. Не є очевидним, що об'єктивність знання людини може вплинути на об'єктивність існування Бога. Проте формально він доведений. Таких дивних доказів і слід очікувати, коли йдеться про граничні питання, що стосуються основ людського пізнання і Бога, і якщо доказ являє собою позитивну версію критики протиріч, що з'являються, якщо ідея Бога виключається з системи світогляду. Слід зазначити слабкі місця, що не є очевидними, і саме їх слід обговорювати, критикуючи таке формулювання епістемологічного аргументу. Це судження (5), в якому логічний зв'язок між причиною та наслідком можна спробувати піддати сумніву. Це питання логіки. Також це судження (14), яке не є надто очевидним, можливо, через проблему терміна «досконалість». Хоча, здається, тут більше питання біології, когнітивних наук та філософії свідомості, аніж термінології.

ЛІТЕРАТУРА

1. «Медитації» Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень: Жан-Марі Бейсад, Жан-Люк Марйон, Кім Сан Он-Ван-Кун; пер. з фр. і лат. / укл. О.І. Хома. Київ : Дух і літера, 2014. 368 с.
2. Докинз Р. Бог как иллюзия. Москва : Издательство КоЛибри, 2008. 560 с.
3. «Второе обращение» Блеза Паскаля. «Мемориал» (1654). URL: <http://www.initech.ru/txt/mpaskal23.shtml>.
4. Головін С. Чи існує Бог? Київ : Книгоноша, 2018. 96 с.
5. Суинберн Р. Существование Бога / Пер. с англ. М.О. Кедровой; науч. ред. Р. Суинберн / Ин-т философии РАН. Москва : Языки славянской культуры, 2014. 464 с.
6. Фома Аквинский. Сумма Теологии / Пер. с лат. С. Еремеева и А. Юдина. Киев : Ника-Центр, Эльга; Москва : Элькор-МК, 2002. Т. I. 560 с.
7. Biblia Hebraica Stuttgartensia / Electronic version created by Biblia™ 2008. Вихід 3:14. С. 45. URL: <http://www.katapi.org.uk/BHS/BHS.pdf>.
8. Томас П. Флинт. Оксфордское руководство по философской теологии / Майкл К. Рей; ред. М.О. Кедрова / Ин-т философии РАН. Москва : Языки славянской культуры, 2013. 872 с.

А.А. Сынах, Ю.В. Ганнич. Медитации Декарта и эпистемологический аргумент в пользу бытия Бога. – Статья.

Аннотация. В статье анализируется эпистемологический аргумент в пользу божественного существования, обосновывается его целесообразность и место среди других аргументов декартовских «Медитаций». Делается вывод, что Бог у Декарта предстаёт гарантом объективного знания человека, а сформулированный эпистемологический аргумент является аподиктическим, а значит отправным для дальнейшей теистической аргументации.

Ключевые слова: медитации, эпистемологический аргумент, Бог, совершенство, истинность, познание.

A. Synakh, Yu. Gannich. Descartes' meditations and an epistemological argument in favor of God's existence. – Article.

Summary. The article analyzes the epistemological argument in favor of divine existence, justifies its expediency and place among other arguments of the Cartesian "Meditations". It is concluded that God in Descartes' understanding appears as the guarantor of objective knowledge of man, the formulated epistemological argument is apodictic and therefore the starting point for further theistic argumentation.

Key words: meditations, epistemological argument, God, perfection, truth, cognition.

УДК 17.023.36:101.102:378

Д.М. Скальська

професор кафедри суспільних наук

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,

м. Івано-Франківськ, Україна

ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Анотація. У статті уточнено поняття «інформатизація освіти», яке розуміється як процес упровадження інформаційних систем і технологій у сфері освіти з урахуванням її розвитку та з метою підвищення рівня інформаційної культури.

Ключові слова: інформаційна культура, інформатизація освіти, інтерактивна комунікація, інтернет-технології, програмне забезпечення.

Інформаційна культура є найважливішим чинником успішної професійної й непрофесійної діяльності, а також соціальної захищеності особистості в інформаційному просторі. Трансформації сучасної вищої освіти – актуальна наукова і практична проблема, вирішення якої є нагальним з огляду на Закони України «Про інформацію», «Про Національну програму інформації», «Про вищу освіту».

Інформаційно-освітнє середовище – це сукупність умов, націлених на сприяння виникненню та розвитку процесів інформаційно-навчальної взаємодії між тими, хто навчається (студентами, слухачами,

здобувачами), і тими, хто навчає (педагогами). Чинниками досягнення успіху виступають засоби нових інформаційних технологій; формування пізнавальної активності студентів, слухачів за умови наповнення компонентів середовища (навчальні матеріали, демонстраційне обладнання, програмні засоби та системи тощо) через предметний зміст певного навчального курсу; здобуття якісної освіти за різних форм навчання: дистанційної, традиційної тощо. Водночас модель інформаційно-освітнього простору для дистанційної форми навчання ілюструє взаємодію об'єктів інформаційно-освітнього середовища (студенти, викладачі, навчальні заклади, які здійснюють дистанційне навчання, віддалені навчальні центри, філіали) за певною формою навчання. Модель інформаційно-освітнього простору ілюструє різницю між інформаційно-освітнім середовищем університету з традиційною формою навчання і відкритим університетом.

Інформаційна культура тісно пов'язана з системою відкритої освіти України щодо використання віртуальної форми навчання й згромаджує такі напрями: робота заснована тільки на сучасних Інтернет-технологіях; робота з використанням змішаних форм навчання з технологічними Інтернет-нововведеннями; робота з використанням мережі Інтернет лише як внутрішнього комунікаційного середовища.

Трагування інформації пов'язують з її визначенням як відображенням різноманітності, як потенційною апріорною структурою (В. Глушков, А. Ешбі, А. Суханов, А. Урсул). Дослідження тлумачень поняття «інформація» показали, що сутність цього поняття згруповано навколо функціональної (Н. Вінер, К. Шенон), семантичної (І. Бар-Хіллей) та прагматичної, тобто оцінкової (О. Харкевич), концепцій.

У сучасному суспільстві культура стає більш інновативною і набуває рис демасифікації й дестандартизації у всіх сферах життя (Д. Белл), трансформації характеру праці і міжособистісних відносин, які змінюють систему цінностей та орієнтації людини на психологічні, соціальні й етичні цілі; персоналізації, тобто орієнтації культури, суспільства на кожну конкретну людину, яка при цьому втрачає риси «індивіда в масі» (Е. Тоффлер).

Сучасна наука виводить дослідження проблем інформатизації на рівень пріоритетних напрямів, демонструючи увагу різних наукових дисциплін до цього явища не тільки крізь призму галузевих завдань, але й завдяки розумінню його глобальної соціальної ваги. У цьому контексті найбільшої значущості набули роботи Р. Абдєєва, В. Аксьонової, Н. Ващекіна, В. Воронкової, В. Іноземцева, К. Коліна, І. Соколової та інших.

Важливим є програмне забезпечення дистанційної освіти в умовах інформатизації: «Дослідження тенденцій розвитку дистанційної освіти в Україні, вивчення веб-сайтів вітчизняних університетів свідчить про те, що в Україні успішно застосовується наступні зарубіжні програмні забезпечення: LearningSpace, ILIAS, WebCT, Moodle, Агапа, Прометей тощо» [1, с. 143].

Інформатизація освіти – це процес упровадження інформаційних систем і технологій у сферу освіти та суміжні галузі з урахуванням їх розвитку та з метою підвищення рівня інформаційної культури. З розумінням інформатизації освіти виникає таке явище, як відкритість. Цілісний неподільний світ, його глобальні проблеми, усвідомлення пріоритетності загальнолюдських цінностей пов'язані з інтеграцією у світові освітні структури.

Так, наприклад, «Prometheus» – громадський проект масових відкритих онлайн-курсів (МВОК). У співпраці з викладачами кращих ВОЗ України організатори створюють та розміщують МВОК на власній онлайн-платформі та надають безкоштовну можливість університетам, організаціям та провідним компаніям публікувати та розповсюджувати курси. Проект відкриває безкоштовний онлайн-доступ до найкращих навчальних курсів університетського рівня всім охочим в Україні. Цей український сервіс стартував лише нещодавно, але вже набув великої популярності. Кожен курс складається із відеолекцій, інтерактивних завдань, а також форуму, на якому студенти мають змогу поставити питання викладачу та поспілкуватись один з одним. Успішне завершення курсу дасть змогу отримати електронний сертифікат, який підтверджуватиме здобуті знання [2, с. 5–6].

Соціокультурні процеси зумовлені невинним розвитком інформаційних технологій і стали визначальною рисою сучасного світу, позначилися на всіх сферах життєдіяльності людини, особливо галузі освіти. Як відомо, інформація – це своєрідний індикатор розвитку культури суспільства. Комплексні дослідження поняття «інформація» показали, що його суть згруповано навколо атрибутивної, функціональної, семантичної (сислової), прагматичної (ціннісної) концепцій. Так, культура може ефективно впливати на людину і суспільство лише за допомогою механізму збирання та поширення інформації про наявне середовище свого функціонування і, власне, культуру. Тому спільними рисами для культури та інформації є глобальність і універсальність. Культура й інформація охоплюють різні форми, способи, напрями людської діяльності, яка при цьому набуває характерних властивостей творчого потенціалу,

цілеспрямованості і розвитку, утворюючи похідну – інформаційну культуру як факт взаємопроникнення культури та інформації. Інформатизація гуманітарно-освітньої галузі є процесом упровадження інформаційних систем і технологій з урахуванням їх розвитку для підвищення рівня інформаційної культури.

Стрімке зростання комп'ютеризації вищих навчальних закладів поклато початок інформаційно-комунікаційним (мультимедійним) технологіям та їх впровадженню у навчальний процес, застосуванню «змішаних» форм навчання (поєднанням «очної» та «дистанційної», «заочної» та «дистанційної»). Все це уможливило вивчення деяких дисциплін за допомогою ІКТ. За ступенем впровадження і використання можливостей Інтернет-технологій виокремилися три типи вищих навчальних закладів:

- 1) навчальні заклади, системи дистанційної освіти яких засновані виключно на сучасних Інтернет-технологіях;
- 2) ВОЗ, які використовують «змішані» форми навчання з технологічними Інтернет-нововведеннями;
- 3) заклади освіти, де використання ІКТ впроваджуються лише для створення внутрішнього комунікаційного середовища.

Сучасні вищі навчальні заклади мають забезпечувати цілеспрямований обмін інформацією між суб'єктами комунікаційної взаємодії «викладач – студент», формуючи за допомогою новітніх інформаційно-комунікаційних технологій континуальний та багаторівневий інформаційний простір, який суттєво розширює доступ суб'єктів освітньої діяльності до інформаційних ресурсів. Застосування в освітній діяльності новітніх комп'ютерних та телекомунікаційних технологій суттєво інтенсифікує обмін інформацією між учасниками навчального процесу.

Інформатизація вищої освіти дозволила вищим навчальним закладам запроваджувати та якісно використовувати системи відкритої (дистанційної) освіти, що сприяє розв'язанню глобальних проблем інтеграції України у світове освітньо-інформаційне середовище. Головними зовнішніми чинниками необхідності формування об'єктивної сучасної системи вищої освіти в інформаційно-комунікаційному просторі України є: побудова відкритих університетів; інтенсивна інформатизація освіти; відкритість і доступність інформації широким верствам населення; забезпечення прав громадян на інформацію і освіту; зростання ступеня відповідальності за освітні послуги, що надаються державними та приватними навчальними закладами.

Внутрішніми аксіологічними чинниками формування нової системи відкритої вищої освіти є необхідність постійного одержання суб'єктами навчального процесу адекватної, вірогідної, актуальної інформації для виконання своїх професійних обов'язків; володіння знаннями, спрямованими на підтримку системи «викладач – студент», дотримання в комунікації принципів поінформованого погодження.

Вплив інформаційної культури на сучасний стан вищої освіти можна визнати таким, що формує інформаційно-освітнє середовище. Разом з тим особливості освітньої діяльності потребують якісно нової системи інформаційного супроводу, побудованої на багатоваріантних та інтерактивних комунікаційних зв'язках. Найважливішим компонентом такої системи має бути інтерактивний рівень комунікаційної взаємодії, який забезпечує інформаційну підтримку навчального процесу на основі постійного дистанційного доступу до спеціалізованих освітніх баз знань, експертних, інтелектуальних систем, когнітивних ресурсів відкритої освіти.

Вплив інформаційної культури на трансформації сучасної вищої освіти в Україні – це перспективний напрям подальших розвідок у дослідженнях міжособистісної взаємодії суб'єктів освітніх комунікацій «викладач – студент», «студент – студент»; аналітико-когнітивної діяльності вищих навчальних закладів на основі можливостей новітніх інформаційно-комп'ютерних технологій.

Створення контенту інформаційної культури регулюється низкою організацій, до компетенції яких належать питання стандартизації. Організаціями стандартизації є такі:

- ISO (International Organization for Standardization) – Міжнародна організація зі стандартизації, яка здійснює координацію національних організацій стандартизації;
- IEC (International Electrotechnical Commission) – Міжнародна електротехнічна комісія; рада, яка координує електронні стандарти;
- Ecma International (CD-ROM, ECMAScript, JSON);
- MPEG (Moving Picture Experts Group) – займається відеостандартами й ліцензуванням патентних пулів;
- 3GPP (Third Generation Partnership Project) – Специфікація мобільного зв'язку (GSM, UMTS, LTE, LTE-A тощо);
- W3C (World Wide Web Consortium) – Веб-стандартна (зокрема, HTML).

Багато розробок у інтернеті та мультимедіа сьогодні відбуваються за межами стандартизації й іноді згодом стандартизуються – наприклад WebM, Opus, Theora, SPDY (HTTP / 2).

Таким чином, різноманіття способів та форм представлення інформації в локальних та глобальних комп'ютерних мережах потребує акцентування змісту професійної підготовки в освітньому просторі.

Сприяти модернізації соціогуманітарного простору України – це теж одне з важливих питань сьогодення, яке пов'язане з культурою інформаційної діяльності як гуманітарного менеджменту. Серед його завдань: утвердження сучасної політичної культури; формування основних принципів модерної етнонаціональної політики; здійснення цілісної послідовної державної культурної політики; зміцнення присутності України на світовому гуманітарному просторі; сприяння розвитку концепції гуманітарного розвитку України до 2020 р. [3, с. 23].

В цьому контексті поєднання історичного, культурологічного, педагогічного, системно-діяльнісного, соціокомунікативного, кібернетичного, аксіологічного підходів у комплексі із методом концептуального моделювання дали змогу надати цілісне уявлення про сутність інформаційної культури як чинника сучасних перетворень системи вищої освіти України в умовах інформатизації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хайдарова Л.І. Програмне забезпечення дистанційної освіти в умовах інформатизації. *Якість вищої освіти: українська національна система та європейські практики: праці між нар. наук.-практ. конф. (Київ, 6-7 грудня 2018 р.)*. Київ, 2018. С. 143–144.
2. Скальська Д.М., Васильєв О.О. «Інформатизація освіти» як гарант відкритості університету. *Юриспруденція та проблеми інформаційного суспільства: праці проблемно-наук. міжгалузевої конф. (Івано-Франківськ, ЮПІС – 2018)»*. Івано-Франківськ, 2018. С. 5–6.
3. Воронкова В.Г., Андрукайтене Регіна, Максименюк М.Ю., Нікітенко В.О. Формування концепції гуманістичного менеджменту та її вплив на розвиток людського потенціалу в умовах глобалізації та євроінтеграції. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2016. № 65. С. 13–25.

Д.Н. Скальская. Информационная культура в образовательном пространстве. – Статья.

Аннотация. В статье уточнено понятие «информатизация образования», которое понимается как процесс внедрения информационных систем и технологий в сфере образования с учетом его развития и с целью повышения уровня информационной культуры.

Ключевые слова: информационная культура, информатизация образования, интерактивная коммуникация, интернет-технологии, программное обеспечение.

D. Skalska. Information culture in educational space. – Article.

Summary. The paper clarifies the concept of “informatization of education”, which is understood as the process of introduction of information systems and technologies in the field of education, taking into account its development and in order to increase the level of information culture.

Key words: informational culture, informatization of education, interactive communication, Internet technologies, software.

А.В. Скляр
кандидат философских наук,
доцент кафедры философии,
Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара,
г. Днепр, Украина

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНО-ДУХОВНЫЙ ВАКУУМ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

***Аннотация.** В статье исследуются причины кризиса философского вопрошания и свободы личности. Выделяются три основания интеллектуально-духовного вакуума современности: акцент на ценностях потребления-удовольствия-развлечения, узкая профессиональная деятельность, порожденная ограниченностью интенций сознания, и перенапряжение, вызванное сверхзанятостью человека-работающего. Определено понятие современного «сверхчеловека».*

***Ключевые слова:** общество, свобода, духовность, этика, культура, кризис.*

Как точно подмечает Р. Салецл, экзистенциальный выбор личности «формируется тем обществом, в котором мы живем» [5, с. 19]. Таким образом, возникает вопрос: насколько человек свободен в своих интенциях и можно ли в настоящее время вести дискурс о свободе мировоззрения индивида? В истории философской мысли превалирует точка зрения, что человечество обречено быть сдерживаемым в своих желаниях и несвободным в своих интеллектуальных призваниях. Ещё в 1923 г. А. Швейцер писал о том, что современный человек «ограничен как в своей свободе, так и в способности мыслить» [11, с. 41]. С точки зрения философа только свободный человек наделен властью поглощать и воплощать установки культуры, гуманности, этики. Вследствие лишения этой свободы духа мы можем наблюдать кризис культуры, духовности, интеллигенции, а также этической составляющей внутреннего мира человека.

Сейчас мы можем говорить (более чем когда бы то ни было) о кризисе гуманитарного мышления, прежде всего философского мышления, которое является базисным для правового мировоззрения. Ведь без философского вопрошания невозможно построить истинное правовое мировоззрение, которое бы было свободно от зомбирующих воздействий СМИ и превалирующих идеологических установок общества. Отсюда возникает следующий вопрос: можно ли назвать современного человека свободным? Вряд ли. Несмотря на кажущуюся легкодоступность всего (товаров, знаний, условий жизни), он обречен быть несвободным прежде всего из-за своего интеллектуального вакуума. Проблема не в том, что человек боится свободы (как считали экзистенциалисты), проблема в том, что он не обладает достаточным интеллектуальным развитием, чтобы ее желать.

История человечества – это история его подавления, контроля [4], – отмечал Г. Маркузе и фрейдисты, подразумевая не только либидозные влечения, но и некие внутренние экзистенциальные тяготения. Имеем ли мы основания говорить о философии рабства современного общества? И присутствует ли вообще стремление к философским размышлениям у современного человека?

Ни для кого не станет открытием тот факт, что сейчас наблюдается тенденция обесценивания знания как такового. Большая часть украинцев (51%) за год не прочитали ни одной книги, около 6% заявляют, что не помнят, читали ли они вообще какую-либо книгу [12]. В целом, анализируя направленность и интересы современной молодежи, имеет смысл говорить о реально большем проценте нечитающих. Однако 58% опрошенных смотрят телевизор ежедневно [13]. Возможно, сейчас уже можно основательно поспорить с Аристотелем на тему того, что «все люди от природы стремятся к знанию» [1, с. 65].

Так чья же в том вина, что мы получаем такие статистические данные? Человека, который обесценивает саму возможность силы знания (Фрэнсис Бэкон был бы разочарован) или же это влияние общества во главе с властью имущими, которые навязывают нам систему потребления-удовольствия-развлечения? В. Мазин и А. Погребняк отмечают, что «для функционирования системы требуется именно мирно пасущееся стадо, непрерывное разрастание «голой жизни», управляемой заботливой «пастырской властью» [2]. Для того чтобы превратить человека в животное, достаточно привить ему желание обесценивать стремление к знанию, науке, постоянному чтению. Стоит лишь поставить акцент на помешатель-

стве в объективной ценности денег, а не на вопрошании, субъективном мировоззрении и пытливом уме. А. Швейцер считал, что деградация культуры происходит в том случае, если «общество воздействует на индивида сильнее, чем индивид на общество» [11, с. 75]. Как подчеркивает М. Фуко, «субъекты права, на которых распространяется политическая власть, выступают как население, которым должно руководить правительство. Здесь отправная точка организационной линии «биополитики» [9, с. 397–398]. «Население» становится управляемой «биомассой», «коллективным биополитическим телом» [10, с. 42]. Поэтому общество самостоятельно распределяет готовые ценности по своему усмотрению. И значимость знания, к сожалению, среди них не прослеживается. Таким образом, первой причиной интеллектуально-духовного вакуума современности можно выделить акцент на ценностях потребления-развлечения, желание праздности и стремление человека к получению сиюминутных телесных удовольствий. Человек не желает тратить время на духовно-мыслительное созерцание и философские размышления, поскольку этот вид деятельности предполагает напряжение, сосредоточение, концентрацию ума, он не дает того расслабления, забвения, ухода от реальности, которые могли бы дать просмотр телевизионных каналов, серфинг по интернет-ресурсам или же распитие алкогольных напитков. Нынешний человек хочет забыться, спрятаться от этой реальности, а не вопрошать ее. Как подчеркивает А. Швейцер, «театр уступает место кабаре, а серьезная литература – развлекательной. Журналы и газеты вынуждены во всё большей степени мириться с тем фактом, что они могут преподносить что-либо читателю лишь в предельно доступной форме» [11, с. 42]. Поэтому не удивляет тот факт, что сейчас появился новый способ прочтения книг, имеющий название «саммари» или «смартридинг», по сути, представляющий собой конспект книги, прочитанной кем-то другим, некие основные идеи, которые человек может получить из произведения, не обращаясь к первоначальному тексту. 10 страниц вместо 100 – таков основной призыв современных «книголюбов».

В современной литературе можно наблюдать тенденцию обесценивания получения знаний и образования. Например, французский писатель М. Уэльбек в своей последней работе пишет о кризисе гуманитарного образования: «образование, полученное на филологическом факультете университета, как известно, практически не имеет применения, <...> эта система не имеет никакой иной цели, кроме самовоспроизводства, при объеме потерь, превышающем 95%. Впрочем, образование это не только не вредное, но может даже принести какую-никакую побочную пользу. Девушка, желающая получить место продавщицы в бутике Celine или Netmes, должна, разумеется, для начала позаботиться о своем внешнем виде, но диплом лицензиата или магистра по современной литературе может стать дополнительным козырем, гарантирующим нанимателю, за неимением годных в употреблении познаний, определенную интеллектуальную сноровку, предвещающую карьерный рост, поскольку литература, кроме всего прочего, издавна имеет позитивную коннотацию в индустрии люкса» [6]. Таким образом, выходит, что люди, которые получают гуманитарные знания, попросту не могут их применить, отправляясь работать в сферу торговли, где их диплом котируется только лишь как дополнительный бонус.

Поэтому отсюда вытекает вторая причина интеллектуально-духовного вакуума современного социума, а именно узкая профессиональная деятельность, порожденная ограниченностью интенций сознания. Она приводит человека к тому, что его мировоззрение сужается только лишь до тех интересов, которые непосредственно связаны с его работой. Например, дизайнер, маркетолог либо же программист просто не видят смысла в том, чтобы не только изучать произведения философов Платона или И. Канта, размышлять над проблемами метафизики и этики, но и читать бестселлеры современной литературы, не говоря уже о классике.

Следовательно, возникает третья причина интеллектуально-духовного вакуума современного социума, о которой писал еще А. Швейцер – это перенапряжение: «ставшая обычной сверхзанятость современного человека во всех слоях общества ведет к умиранию в нем духовного начала» [11, с. 42]. Человек, ежедневно отдающий часть своей жизни душному офису с 9.00 до 18.00, хочет только лишь одного – приехать домой, принять пищу и немного расслабиться перед телевизором с бокалом спиртного. Такой распорядок «дня сурка» не даёт ему возможности выйти из роли труженика, человека-работящего и стать человеком-познающим. На постижение знаний и развитие не остается ни сил, ни времени. Трудные будни превращают личность в рабочую силу, в участника крысиных бегах, заставляя гнаться лишь за тем, что даст возможность выжить в этом нестабильном мире. Родители, поглощенные поиском средств к существованию, просто не успевают уделять время своему ребёнку и работать над улучшением его культурного развития, поэтому он вынужден проводить время в компьютерных играх, даже не подозревая о том, что у него могут быть иные возможности отдыха – будь то чтение книг, энциклопедий,

просмотр интеллектуальных фильмов. Поэтому и происходит круговорот невежества. Знания больше «не в тренде». А. Швейцер пишет: «Так мы вступили в новое средневековье. Всеобщим актом воли свобода мышления изъята из употребления, потому что миллионы индивидов отказываются от права на мышление и во всем руководствуются только принадлежностью к корпорации» [11, с. 49].

Такое положение вещей приводит к тому, что у человека утрачивается не только потребность вопрошания бытия, но и теряет свою значимость искусство диалога. Современное общение больше похоже на комментирование и «лайкание» понравившихся слов собеседника, нежели на обмен размышлениями. Искусство дискуссии также утрачено, ведь, с одной стороны, прослеживается индифферентность людей по отношению друг к другу, а с другой – агрессивный импульс задавить Другого своим превосходством, отсутствие желания вести дискуссию при помощи фактов и размышлений.

Таким образом, весьма актуальными становятся слова В. Франкла о том, что жить для человека – «значит нести ответственность за правильное выполнение тех задач, которые жизнь ставит перед каждым» [7, с. 149]. Ключевым здесь является слово ответственность, к которому мы можем добавить понятие осознанности. Эти два фактора являются основными для создания понятия свободного человека, человека со сформировавшимся субъективным правовым мировоззрением, а не навязанным извне. Свободный человек – это человек ответственный, обладающий осознанностью и критическим философским мышлением, нравственно-этическими установками. Это человек, преодолевший интеллектуальный вакуум, рабское мировоззрение, мировоззрение жертвы. Это человек, осознающий свое подавление внешним и ответственный за свою точку зрения, человек, который не боится открыто ее заявить. Страх самопрезентации становится источником несвободы. Мы знаем, что страх желания показать себя Другому тщательно разбирается в работах Ж. Лакана и его последователей. Но размышления о кризисе желания мы встречаем и у В. Франкла, который пишет, что человек «либо хочет того же, чего и другие (конформизм), либо делает то, что другие хотят от него (тоталитаризм)» [8, с. 25]. Выходом из этого состояния несвободы является стремление к смыслу, поиск личностных альтернатив, выход из интеллектуального и экзистенциального вакуума. Но, к сожалению, система потребления-удовольствия-развлечения мешает индивиду совершить этот шаг. Бессмысленность жизни вынуждает человека забиться в состоянии животного существования, не выходить из своей зоны комфорта и продолжать влачить жизнь гражданина общества потребления.

Однако если человек хочет оставаться человеком в высшем гуманистическом смысле этого слова, ему необходимо проявлять себя, активизировать свой интерес, задавать вопросы, удивляться, развивать свои духовные интенции, стремиться к этическим идеалам. Ему необходимо ожить, выйти из состояния робота-автомата и наполнить жизнь любовью к жизни, к окружающим людям. Необходимо выскочить за пределы самого себя, совершить трансцендирование в метафизическую область инобытия, а именно открыть свою душу для любви ко всему живому, что даст ему возможность почувствовать некую область инобытия, которая наполнит его жизнь витальностью. Если и определять понятие современного «сверхчеловека», то это будет человек, обладающий интересом, участием, заботой по отношению к Другому, наделенный добротой, любовью к ближнему, милосердием и состраданием. Это будет человек, который имеет желание изучать наследие мировой культуры, философии, литературы и желающий рассуждать о ней, не принижая достоинства других людей. Это будет человек с осознанным мировоззрением, свободный в своих размышлениях и не боящийся их публично высказать. Вот, поистине, великий человек будущего, который сможет противостоять хаосу и разрушению духовности.

Поэтому имеет смысл акцентировать внимание на ценности философского вопрошания, на выходе из личного интеллектуального вакуума и духовной ограниченности. Имеет смысл мотивировать человека на призыв «Назад, к знаниям», дабы привести его к свободе субъективного бытия, к тому, что М. Мамардашвили назвал внутренней «необходимостью самого себя» [3, с. 38].

ЛИТЕРАТУРА

1. Аристотель. Метафизика. Сочинения в четырех томах. Т. 1. / ред. В.Ф. Асмус. Москва : «Мысль», 1976. С. 63–367.
2. Мазин В., Погребняк А. Незнайка и космос капитализма. Москва : Издательство Института Гайдара, 2016. 320 с. URL: <https://anchiktigra.livejournal.com/2349663.html> (дата обращения: 14.04.2019).
3. Мамардашвили М.К. Необходимость себя / под общ. ред. Ю.П. Сенокосова. Москва : «Лабиринт», 1996, 432 с.
4. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества / пер. с англ., послесл., примеч. А.А. Юдина. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2003. 526 с.

5. Салецл Р. Тирания выбора / пер. с англ. В.А. Мазина. Москва : Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2014. 160 с.
6. Уэльбек М. Покорность / пер. с фр. М. Зониной. Москва : АСТ : CORPUS, 2016. 352 с. URL: <http://plibusta.is/b/426509/read> (дата обращения: 14.04.2019).
7. Франкл В. Сказать жизни «Да!»: психолог в концлагере. Москва : Альпина нон-фикшн, 2015. 239 с.
8. Франкл В. Человек перед вопросом о смысле. / В. Франкл. *Человек в поисках смысла* / общ. ред. Л.Я. Гозмана и Д.А. Леонтьева. Москва : Прогресс, 1990. С. 24–44.
9. Фуко М. Рождение биополитики. Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1978–1979 учебном году / пер. с фр. А.В. Дьяков. Санкт-Петербург : Наука, 2010. 448 с.
10. Хардт М., Негри А. Империя / пер. с англ., под ред. Г.В. Каменской, М.С. Фетисова. Москва : Практикс, 2004. 440 с.
11. Швейцер А. Культура и этика / пер. с нем. Н.А. Захарченко и Г.В. Колшанского, общ. ред. и предисл. проф. В.А. Карпушина. Москва : «Прогресс», 1973. 343 с.
12. Большинство украинцев читают меньше одной книги в год – исследование. URL: <https://nashkiiev.ua/novosti/bol-shinstvo-oukraitsev-chitayut-men-she-odnoy-knigi-v-god-issledovanie.html> (дата обращения: 14.04.2019).
13. 31% украинцев вообще не читают книг, – опрос. URL: https://lb.ua/culture/2018/11/28/413616_31_ukraintsev_voobshche_chitayut_knig_.html (дата обращения: 14.04.2019).

А.В. Скляр. Интеллектуально-духовный вакуум сучасного суспільства. – Стаття.

Анотація. У статті досліджуються причини кризи філософського запитування і свободи особистості. Виділяються три підстави інтелектуально-духовного вакууму сучасності: акцент на цінностях споживання-задоволення-розваги, вузька професійна діяльність, що породжена обмеженістю інтенцій свідомості та перенапруга, яка викликана надзайнятістю людини-працюючої. Визначено поняття сучасної «надлюдини».

Ключові слова: суспільство, свобода, духовність, етика, культура, криза.

A. Skliar. Intellectual and spiritual vacuum of the modern society. – Article.

Summary. The article explores the causes of the crisis of philosophical questioning and individual freedom. Three foundations of the intellectual and spiritual vacuum of modernity stand out: an emphasis on the values of consumption-pleasure-entertainment, narrow professional activity, which generated by the limited intentions of consciousness and overstrain, caused by the over-employment of the person-working. The concept of the modern “overman” is defined.

Key words: society, freedom, spirituality, ethics, culture, crisis.

УДК 378.048.2

О.І. Стеценко-Баранова

спеціаліст адміністративно-управлінського персоналу,
відповідальна за роботу відділу аспірантури і науки
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна

ПЕДАГОГІЧНА ТА ДОСЛІДНИЦЬКА ПРАКТИКА АСПІРАНТІВ ЯК НЕВІДДІЛЬНА ЧАСТИНА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ СТУПЕНЯ ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Анотація. У статті розглянуто сучасні питання організації і проведення педагогічної та дослідницької практики аспірантів як важливого чинника у професійному становленні майбутнього викладача вишу на підставі синтезу його теоретичних знань і практичного досвіду.

Ключові слова: професійна підготовка, наскрізна програма, здобувач вищої освіти, педагогічна та дослідницька практики, ступень доктора філософії, аспіранти, науковий керівник, критерії оцінювання.

Професійна педагогічно-дослідницька підготовка майбутніх викладачів вузу – складний, багатогранний і тривалий процес, який здійснюється протягом усього періоду навчання здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії у вищому навчальному закладі.

Педагогічна та дослідницька практики в системі післявузівської освіти є компонентом професійної підготовки до науково-педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі та являють собою вид практичної діяльності аспірантів зі здійснення навчально-виховного процесу у вищій школі, включаючи викладання спеціальних дисциплін, організацію навчальної діяльності студентів, науково-методичну роботу з дисциплін, здобуття вмінь і навиків практичної викладацької діяльності.

За час проходження педагогічної та дослідницької практики у аспірантів є можливість осмислити педагогічні явища і факти, закономірності й принципи навчання та виховання студентів, оволодіти професійними уміннями, набути початковий досвід практичної педагогічно-наукової та дослідницької діяльності.

Процес формування майбутнього викладача вишу здійснюється не лише на теоретичному рівні, але і спрямований на здобуття практичних умінь і навичок, що реалізується в процесі проходження педагогічної та дослідницької практики і є обов'язковим складником навчального процесу в аспірантурі університету.

Відповідно до Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах, затвердженого Постановою Кабінету міністрів України № 261 від 23.03.2016 року, та Навчальних планів підготовки аспірантів (PhD) за освітньо-науковими програмами «Право», «Менеджмент», «Економіка», «Філологія», «Культурологія», «Стоматологія», затверджених Вченою радою протоколом № 8 від 11.07.2017 року, кафедрами відповідних підрозділів Міжнародного гуманітарного університету розроблені наскрізні програми педагогічної та дослідницької практики аспірантів денної та заочної форм навчання.

Практична підготовка є однією з форм освітнього процесу в Університеті, тому навчальними планами підготовки аспірантів передбачено два види практики: педагогічна та дослідницька, які заплановані зі спеціальностей 081 – Право, 293 – Міжнародне право, 073 – Менеджмент, 051 – Економіка, 035 – Філологія, 034 – Культурологія, 293 – Стоматологія протягом 3–4 семестрів другого року навчання в аспірантурі. Обсяг освітнього складника становить 3 кредити (90 годин).

Кожна випускаюча кафедра має власну наскрізну програму педагогічної та дослідницької практики, яка забезпечує єдиний комплексний підхід до організації практик, їхню системність, неперервність і послідовність проходження аспірантами відповідної спеціальності та спеціалізації.

Наскрізні програми практик по кожній спеціальності передбачають, що в процесі проходження педагогічної практики аспіранти повинні оволодіти основами навчально-методичної та науково-методичної роботи, зокрема, навиками структурування та грамотного перетворення наукових знань в навчальний матеріал, різноманітними освітніми технологіями, методами та засобами складання завдань, навчальних вправ, тестів, порівнянь з різних тем.

Під час проходження педагогічної практики та проведення занять в здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії повинні бути сформовані вміння поставити навчально-виховну мету, вибору виду занять, використання різних форм організації навчальної діяльності студентів: діагностики, контролю та оцінки ефективності навчальної діяльності.

В ході відвідування занять викладачів відповідних дисциплін аспіранти повинні ознайомитися з різними способами структурування і представлення навчального матеріалу, способами активізації навчальної діяльності, особливостями професійної риторики, з різними способами та прийомами оцінювання навчальної діяльності у вищій школі.

Педагогічною практикою аспірантів повинні передбачатися такі види діяльності: знайомство з організацією навчально-виховного процесу у вищій школі; вивчення досвіду викладання провідних викладачів інституту під час відвідування аудиторних занять з навчальних дисциплін; розробка змісту навчальних занять, методична робота з дисципліни; самостійне проведення навчальних занять з дисципліни (лекцій, семінарів, практичних занять), самоаналіз; участь в оцінюванні якості різних видів робіт студентів; індивідуальна робота зі студентами та керівництво студентськими науковими гуртками.

Організація професійної підготовки майбутніх викладачів вузу під час навчання в аспірантурі та проходження педагогічно-дослідницької практики здійснюється послідовно за такими напрямками:

- формування системи професійних знань, умінь, навичок, необхідних майбутньому викладачеві відповідної спеціальності для виконання своїх функцій;
- формування творчої професійної позиції в освітньому науково-дослідницькому процесі;
- розвиток у майбутніх викладачів вишу потреби у саморозвитку своїх педагогічних здібностей та самовдосконаленні набутих навичок;
- аналіз результатів проходження педагогічно-дослідницької практики керівниками практики від кафедри, науковими керівниками та іншими аспірантами під час колективного обговорення на кафедрі;

– визначення шляхів корекції виявлених проблем у процесі педагогічно-дослідницької практики і вдосконалення знань, умінь і навичок, що забезпечують більш високий рівень професійної діяльності [1, с. 80–86].

Освітньо-наукова програма університету та навчальні плани підготовки аспірантів (PhD) за освітньо-науковими програмами «Право», «Менеджмент», «Економіка», «Філологія», «Культурологія», «Стоматологія» включають чотири складники, що передбачають набуття аспірантами компетентностей відповідно до Національної рамки кваліфікацій, зокрема:

– здобуття глибинних знань зі спеціальності (групи спеціальностей), за якою аспірант проводить дослідження, зокрема: засвоєння основних концепцій, розуміння теоретичних і практичних проблем, історії розвитку та сучасного стану наукових знань за обраною спеціальністю, оволодіння термінологією з досліджуваного наукового напрямку (обсяг такого освітнього складника становить від 10 до 33 кредитів ЄКТС);

– оволодіння загальнонауковими (філософськими) компетентностями, спрямованими на формування системного наукового світогляду, професійної етики та загального культурного кругозору (обсяг такого освітнього складника становить чотири кредити ЄКТС);

– набуття універсальних навичок дослідника, зокрема: усної та письмової презентації результатів власного наукового дослідження українською мовою, застосування сучасних інформаційних технологій у науковій діяльності, організації та проведення навчальних занять, управління науковими проектами (обсяг такого освітнього складника становить від 13 до 16 кредитів ЄКТС);

– здобуття мовних компетентностей, достатніх для представлення та обговорення результатів своєї наукової роботи іноземною мовою (англійською) в усній та письмовій формі, а також для повного розуміння іншомовних наукових текстів з відповідної спеціальності (обсяг такого навчального складника становить від 6 до 9 кредитів ЄКТС) [2].

Наскрізною метою організації та проведення педагогічної та дослідницької практики з усіх спеціальностей є оволодіння аспірантами сучасними методами, формами та засобами навчання, формування в них на базі одержаних у вищому навчальному закладі знань із базових загальнотеоретичних дисциплін розуміння історії розвитку та сучасного стану наукових знань за обраною спеціальністю, професійних навичок та вмінь для вирішення конкретних навчально-виховних задач в умовах реального педагогічного процесу, виховання потреби систематично поновлювати свої знання та творчо їх застосовувати в практичній діяльності.

У результаті проходження педагогічної практики у аспірантів повинні бути сформовані конструктивні, організаторські, комунікативні й дослідницькі вміння викладача університету, необхідні для забезпечення провідних аспектів педагогічної діяльності: навчальної, методичної й дослідницької роботи.

Основними завданнями, що передбачені наскрізними програмами педагогічної та дослідницької практики з усіх спеціальностей, є:

– формування та розвиток професійних педагогічних та науково-дослідницьких навичок та умінь викладача вищої школи з різних проблем;

– оволодіння аспірантами комунікативними вміннями, необхідними для спілкування зі студентами, викладачами та керівниками підрозділів вузу;

– вироблення власного, творчого, дослідницького підходу до педагогічної діяльності викладачів вищої школи;

– ознайомлення з освітнім процесом та аналіз його організації у вищому навчальному закладі;

– аналіз робочих програм навчальних дисциплін, вироблення рекомендацій щодо їхнього удосконалення;

– практичне застосування теоретичних знань та оволодіння сучасними методами та прийомами організації і забезпечення освітнього процесу у вузі;

– вибір та використання ефективних прийомів і методів навчання та контролю за пізнавальною діяльністю студентів;

– оцінювання та узагальнення передового досвіду викладання та набуття умінь самоаналізу педагогічної майстерності [3].

Відповідно до навчальних планів підготовки аспірантів (PhD) за освітньо-науковими програмами «Право», «Менеджмент», «Економіка», «Філологія», «Культурологія», «Стоматологія» здобувачі вищої освіти ступеня доктора філософії Міжнародного гуманітарного університету повинні здійснювати навчальну, методичну та науково-дослідницьку діяльність, які передбачають:

– *Завдання у навчальній діяльності аспіранта (курсів наш – О. С-Б.):* підготовку до різного типу занять та планування власної викладацької діяльності, перевірка письмових робіт студентів, проведення консультацій для студентів, виготовлення власного дидактичного матеріалу;

– *Завдання у методичній діяльності аспіранта:* ознайомлення з освітньо-кваліфікаційною характеристикою фахівця, навчальним планом, розкладом занять; ознайомлення з кредитно-модульною організацією курсу, що доручено викладати; ознайомлення зі змістом освіти з обраної спеціальності (навчальні та робочі програми з навчальних дисциплін, підручники, посібники, методичні рекомендації; участь аспірантів у засіданнях кафедр, роботі семінарів викладачів кафедри та вузу; складання планів окремих занять, завдань для самостійної роботи, завдань для поточного, модульного і підсумкового видів контролю, що доручено проводити; відвідування та аналіз занять викладачів та інших аспірантів кафедри.

Зведений план наукової роботи університету передбачає дослідження за комплексною науково-дослідною темою університету «Україна і світ у контексті становлення і розвитку соціогуманітарної сфери», затвердженою Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету, протоколом № 7 від 24 травня 2016 року [4].

У рамках комплексної загальноуніверситетської науково-дослідної теми розгортаються наукові дослідження на кафедрах, тематика яких також затверджена Вченою радою на наступні п'ять років, відповідно, завданнями є:

– *Завдання у науково-дослідницькій діяльності аспіранта:* набуття ними досвіду самостійної науково-дослідної роботи та опрацювання методики її проведення; поглиблення теоретичних знань у сфері дослідження, підбір практичного матеріалу для написання дисертаційного дослідження; ознайомлення з науково-інформаційними джерелами за обраним напрямом досліджень, виявлення наукової проблематики та формування бібліографії; підготовка та публікація наукової статті за обраним напрямом досліджень, тексту доповіді (виступу) для участі у науковій конференції (семінарі) за обраною проблематикою; організація проведення позааудиторного заходу (бесіда, диспут, дискусія, круглий стіл, семінар); участь в розробці спільних проєктів з аспірантами відповідних кафедр за тематикою науково-дослідної роботи кафедри; отримання заздалегідь запланованих наукових результатів, які будуть використані в подальших наукових публікаціях та покладені в основу його дисертаційного дослідження.

Для організації та проведення педагогічної та дослідницької практики здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії в університеті важливим є наявність потужних та змістовних наскрізних програм практик по кожній окремо взятій спеціальності (спеціалізації).

Структура наскрізної програми педагогічної та дослідницької практики аспірантів має включати наступні розділи:

I. Пояснювальна записка.

1.1. Місце педагогічної та дослідницької практики аспірантів у професійній підготовці здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії.

II. Мета і зміст практики.

2.1. Головна мета практики аспірантів по кожній окремо взятій спеціальності /спеціалізації / полягає у формуванні готовності аспірантів до професійної педагогічно-дослідницької роботи, створення необхідних відносин, установок, майстерності, які забезпечать можливість майбутньому фахівцю успішно проводити свою педагогічну та наукову діяльність.

2.2. Розкрити зміст практичної підготовки аспірантів відповідної спеціальності (спеціалізації) та планування всіх етапів практичного навчання під час педагогічної та дослідницької практики.

III. Знання, вміння та навички, яких має набути аспірант під час проходження педагогічної та дослідницької практики.

3.1. Наскрізна програма з кожної спеціальності (спеціалізації) визначає перелік знань, вмінь та навичок, якими повинні оволодіти аспіранти під час проходження всіх етапів педагогічної та дослідницької практики (пасивна та активна /аудиторна / практики).

IV. Зміст, структура та періодичність етапів проходження педагогічної та дослідницької практики.

4.1. Зміст діяльності аспіранта, який проходить педагогічну та дослідницьку практику протягом визначеного періоду.

4.2. Перелік індивідуальних завдань, які виконують аспіранти під час проходження як педагогічної, так і дослідницької практик.

4.3. Форми звітності аспіранта про педагогічну та дослідницьку практику.

4.4. Критерії оцінювання результатів як педагогічної, так і дослідницької діяльності аспірантів під час практики.

4.5. Вимоги щодо оформлення аспірантом підсумкової документації з практики (звіту, щоденника, виконання аспірантом усіх розділів програми практики та індивідуальних завдань). Звіт з практики повинен мати чітку побудову, логічну послідовність, обґрунтованість висновків, точність в оформленні.

V. Обов'язки завідувача кафедри під час організації та проведення педагогічної та дослідницької практики аспірантів кафедри.

Відповідальний за організацію та проведення педагогічної та дослідницької практики з кожної спеціальності (спеціалізації) завідувач кафедри, який безпосередньо підпорядковується проректору з НПР університету та керівнику-організатору практики від відділу аспірантури університету.

VI. Обов'язки керівника від кафедри / наукового керівника / під час проведення педагогічної та дослідницької практики аспірантів.

Для безпосереднього наукового керівництва практикою кожного аспіранта відповідно до навчального навантаження викладачів кафедрою призначаються керівники педагогічною та дослідницькою практикою, які зазвичай є керівниками дисертаційних досліджень аспірантів.

6.1. Зміст обов'язків керівника від кафедри на всіх етапах практичного навчання під час проведення педагогічної та дослідницької практики, починаючи від здійснення контролю за прибуттям аспірантів на практику, консультування аспірантів, оформлення документів з практики, перевірки звіту з практики та визначення оцінки за практику, з якою звіт рекомендується до захисту перед комісією кафедри.

VII. Обов'язки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії /аспірантів/ під час проходження педагогічної та дослідницької практики.

7.1 Зміст обов'язків аспіранта на всіх етапах практичного навчання під час проходження педагогічної та дослідницької практики, починаючи від установчих зборів і одержання від керівника практики консультації щодо проходження практики і оформлення всіх необхідних документів, систематичного ведення щоденника практики, в якому фіксується виконання відповідних етапів проходження практики (активна та пасивна практики), своєчасного надання на кафедру звітних документів та у належний термін захищення матеріалів практики перед відповідною комісією кафедри.

VIII. Критерії оцінювання результатів педагогічної та дослідницької практики.

8.1 Оцінка проходження педагогічної та дослідницької практики складається із суми балів, які виставляються комісією кафедри на основі розгляду змісту звіту про практику та за підсумком усного захисту перед комісією кафедри основних положень, які входять до програми практики. Для коректного порівняння оцінок різного типу застосовуються зважувальні коефіцієнти.

8.2. Підсумкова оцінка знань, умінь та навичок аспіранта, набутих на практиці, встановлюється за 100-бальною шкалою із подальшим переведенням її у чотирибальну шкалу оцінок.

Складник загальної суми балів захисту звіту про практику є:

1) сума балів за зміст звіту окремо за кожний вид педагогічної практики / активна та пасивна / та дослідницької практики;

2) бали безпосередньо за захист звіту про практику.

Кількість балів	Оцінка ECTS	Традиційна оцінка	Традиційна оцінка
90...100	A	зараховано	відмінно
82...99	B		добре
74...81	C		задовільно
64...73	D		
60...63	E	незараховано	незадовільно
35...59 1-34	Fx F		

Таблиця зі шкалою балів, які враховуються під час виставлення підсумкової оцінки за педагогічну та дослідницьку практику, наведена нижче

№ з/п	Вид практики. Зміст завдання /роботи/	Кількість балів	Максимальна кількість балів
1	Пасивна педагогічна практика	15	15
2	Активна педагогічна практика	35	35
3	Дослідницька практика	35	35
4	Науковий /літературний / огляд джерел	0-5	0-5
5	Оформлення звіту	0-5	0-5
6	Захист звіту з практики	0-5	0-5
7	Загальна максимальна сума балів		100

8.3. Під час захисту звіту про практику комісія кафедри уважно розглядає зміст звіту про практику, виставляє бали за зміст кожного виду практики, завдання /роботи/, після чого задає аспіранту усні запитання, які дозволяють оцінити розуміння викладених ним у змісті звіту про практику положень. Виставлена загальна сума балів переводиться у традиційну оцінку і заноситься у відповідні документи як підсумкова оцінка з проходження практики.

IX. Підведення підсумків педагогічної та дослідницької практики.

9.1. За результатами проходження педагогічної та дослідницької практики проводиться залік, який відбувається відкрито перед членами кафедральної комісії.

9.2. Атестація за підсумками практики проводиться на підставі письмового звіту та щоденника з практики, оформлених відповідно до встановлених вимог та відгуку керівника практики. За підсумками атестації виставляється диференційована оцінка.

9.3 Письмовий звіт разом з іншими документами (щоденник, конспекти лекцій, семінарських (практичних) занять, індивідуальні завдання, наукові здобутки, характеристика, відгук тощо) подається на рецензування безпосередньому керівнику практики від кафедри у термін, який визначається кафедрою та регламентується нормативними й методичними документами з організації і проведення практики.

9.4 За результатами перевірки звіту керівник практики від кафедри визначає оцінку, з якою звіт рекомендується до захисту перед комісією. Оцінка керівника практики має рекомендаційний характер і не є обов'язковою оцінкою захисту для комісії кафедри.

Після перевірки поданого звіту керівником практики від кафедри і за наявності позитивної оцінки звіт з практики публічно захищається аспірантом перед кафедральною комісією.

Підсумки педагогічної та дослідницької практики обговорюються на засіданнях кафедр, а загальні підсумки практики підводяться на засіданнях Вченої ради університету щорічно.

X. Рекомендована література для ефективного проведення педагогічної та дослідницької практики.

Отже, професійно компетентний фахівець з будь-якої спеціальності повинен бути сформований за період навчання в аспірантурі університету. Отже, педагогічна та дослідницька практика здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії є невіддільною частиною професійної підготовки, оскільки їхня педагогічна та науково-дослідницька діяльність у період практики є аналогом професійної діяльності майбутніх викладачів та науковців вищого навчального закладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кравець Л. Педагогічна практика як чинник професійного становлення майбутнього вчителя. *Педагогічні науки*. 2012. № 55. С. 80–86.
2. Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 261 від 23 березня 2016 року. *Урядовий кур'єр* від 27.04.2016. № 80.
3. Програма асистентської педагогічної практики аспірантів Київського національного університету ім. Тараса Шевченка рівень вищої освіти – третій (освітньо-науковий) для наукових спеціальностей, за якими здійснюється підготовка докторів філософії. Київ, 2015. URL: [//www.asp.univ.kiev.ua/doc/PROEKTY/Proekt_program_PP.pdf](http://www.asp.univ.kiev.ua/doc/PROEKTY/Proekt_program_PP.pdf).
4. Зведений план наукової роботи Міжнародного гуманітарного університету, затверджений Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету, протокол № 7 від 24 травня 2016 року.

О.І. Стеценко-Баранова. Педагогическая и исследовательская практика аспирантов как неотъемлемая часть профессиональной подготовки соискателей высшего образования степени доктора философии в высшем учебном заведении. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрены основные вопросы организации и проведения педагогической и исследовательской практики аспирантов как важного фактора в профессиональном становлении будущего преподавателя вуза на основе синтеза его теоретических знаний и практического опыта.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, сквозная программа, соискатель высшего образования, педагогическая и исследовательская практики, степень доктора философии, аспиранты, научный руководитель, критерии оценивания.

O. Stetsenko-Baranova. Pedagogical and research practice of graduate students as an integral part of the professional training of candidates for higher education, PhD degree in a higher educational institution. – Article.

Summary. The article discusses the main issues of organizing and conducting teaching and research practice of graduate students as an important factor in the professional development of a future university teacher based on a synthesis of his theoretical knowledge and practical experience.

Key words: vocational training, cross-cutting program, applicant for higher education, pedagogical and research practices, PhD degree, graduate student, supervisor, evaluation criteria.

К.Г. Трибулькевич

*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Національний університет імені адмірала Макарова,
м. Миколаїв, Україна*

ПОБУДОВА ЕФЕКТИВНОЇ СТРУКТУРИ ЯК ВИМОГА УСПІШНОГО РОЗВИТКУ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Анотація. У статті визначено типи, форми студентського самоврядування, етапи його розвитку, обґрунтовано вимоги успішного розвитку студентського самоврядування у закладі вищої освіти.

Ключові слова: студентське самоврядування, органи студентського самоврядування, типи студентського самоврядування, форми студентського самоврядування, етапи розвитку студентського самоврядування, заклад вищої освіти.

Постановка проблеми. Питання студентського самоврядування набули нині особливого звучання у зв'язку з прагненням суспільства побудувати демократичну правову державу, що має знаходити реалізацію, насамперед, у діяльності молоді, набуття студентством громадянських цінностей.

Значний внесок у впровадження ідей студентського самоврядування як невід'ємної складової частини демократизації вищої школи здійснено Я.Я. Болюбашем, В.І. Даниленком, К.М. Левківським, М.Ф. Степком, В.Д. Шинкаруком. Питання розвитку студентського самоврядування за кордоном і впровадження європейської практики студентського самоврядування на вітчизняному ґрунті знайшли відображення у роботах Т.І. Бондар, Т.Б. Буяльської, І.В. Василенко, М.О. Карпуленко, Н.А. Костіної, А.В. Підгаєцької; аналіз філософських та соціологічних аспектів функціонування студентського самоврядування відображено у працях вітчизняних дослідників В.О. Іздебської, Л.О. Шеїної та зарубіжних науковців Т.Ю. Баландіної, В.В. Овчиннікова, Н.О. Помелової, Е.О. Столярської, І.Є. Тімерманіса, В.Н. Яхно, стратегія розвитку студентського самоврядування в сучасних умовах і використання потенціалу студентського самоврядування в освітньому процесі вищої школи – в працях І.М. Дарманської, В.С. Демчука, Ю.П. Кращенко, Н.Ю. Лізьової, К.Л. Потопи, В.С. Смерічевської, М.І. Солов'я, Н.Г. Чибісової, дослідження студентського самоврядування в певних історичних періодах – у працях В.В. Липинського, В.М. Мокляка, О.М. Резніченко, Р.В. Сопівника.

Метою статті є визначення типів, форм студентського самоврядування, етапів його розвитку, обґрунтування вимог успішного розвитку студентського самоврядування у закладі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Втілення принципів права і законності, виборності, змінності, гласності, відповідальності, самостійності, ініціативності, активності, чіткої організаційної структури і підвітності колективу, корисності для кожного вихованця, колективу і суспільства, відповідно до цінностей демократії та гуманізму [7] потребує певної структури, впорядкованості органів студентського самоврядування.

У дослідженнях Т.Ю. Баландіної [1] та В.В. Овчиннікова [3] знаходимо критерії визначення типів самоврядування: за змістом діяльності (самоврядування у сфері виробництва, політики, культури, освіти тощо); за об'єктом самоврядної діяльності (корпоративне самоврядування, самоврядування у вищому навчальному закладі); за суб'єктом діяльності (особистість або конкретна соціальна спільнота, що бере участь у самоврядуванні, – індивідуальне, колективне, студентське самоврядування); за масштабом (самоврядування у конкретній організації – муніципальне, регіональне, державне та міжнародне самоврядування); за характером (інституціоналізоване та неінституціоналізоване, формальне та неформальне), за цільовим призначенням (орієнтоване на залучення учасників до управління – функціональне або на реалізацію творчого потенціалу учасника самоврядування – соціокультурне) [1, с. 47]. Проте наведений поділ є досить умовним, згадані типи самоврядування взаємодоповнюють один одного. А визначальне для дослідження студентське самоврядування присутнє у всіх групах, що включають зміст діяльності, її об'єкт, масштаб, характер і призначення. Причому мета студентського самоврядування знаходить реалізацію і у функціональному і соціокультурному аспекті, адже ефективне самоврядування передбачає участь кожного в управлінні та повноцінне розкриття особистісного творчого потенціалу.

Форми організації студентського самоврядування розуміємо як зовнішнє виявлення самоврядної активності студентів. Найбільш сприятливою для реалізації демократичних ініціатив студентів є розгалужена система органів студентського самоврядування, що включає і постійні, і тимчасові органи.

Своєю чергою, органи студентського самоврядування тлумачимо як структурні взаємозалежні елементи системи студентського самоврядування, що дають змогу брати участь в управлінні справами колективу академічної групи, факультету, інституту, вищого навчального закладу загалом, міста, країни, через досвід особистісно цінної та суспільно значущої діяльності оволодівати управлінськими навичками, особистісно зростати, реалізовувати власний творчий потенціал, формувати громадянську свідомість через оволодіння системою правових, екологічних, моральних, трудових, естетичних, фізичних, розумових компетенцій.

Л.І. Даниленко, Г.В. Єльнікова, А.О. Молчанова, О.В. Овчарук, Л.М. Сергеева, О.Є. Кравчина, Л.М. Оліфера визначають такі типи органів студентського самоврядування: одноосібні (наприклад, студентський декан, ректор); колегіальні (студентський парламент, сенат тощо); структуровані (голови комісій або рад та ради гуртожитку, навчальна, трудова комісія та ін.) [6, с. 44]. Проте демократична структура органів студентського самоврядування вимагає надання переваги колегіальній формі керування, хоча частина повноважень може делегуватися керівникам студентських структурних підрозділів. Автори розглядають також органи самоврядування за способом їх формування: прямі вибори (шляхом голосування усіх студентів), вибори через делегатів (вибори через тимчасових представників академічних груп), вибори через депутатів (коли голосування відбувається за участі постійних представників студентських колективів); формування з нижчої ланки (коли органи студентського самоврядування утворюються з лідерів груп або голів комісій).

За функціонуванням визначають такі типи органів студентського самоврядування, як представницькі (утворюються з делегованих академічними групами лідерів) та виконавчі (складаються з активістів, які займаються організацією та здійсненням різнопланової діяльності: навчальної, наукової, спортивної, трудової, благочинної, художньої, естетичної та ін.). Окремо розглядають судові органи (суд становить незалежну від президента, парламенту та адміністрації інстанцію і є гарантом комфортної життєдіяльності, визнання особистості найвищою цінністю, поваги до прав і свобод учасників освітнього процесу, а також їх особистісної захищеності), виборчі комісії (є виконавчим органом, що забезпечує процес виборів до органів студентського самоврядування).

У дослідженні Г.В. Гарбузової зустрічаємо такі форми студентського самоврядування: студентські спілки та комітети, ради старост, студентські профспілкові комітети та бюро, молодіжні громадські організації, штаби, сектори, центри, спілки студентів та аспірантів, наукові спілки, студентські загони, клуби за інтересами, творчі об'єднання, студентські ради в гуртожитках, школи [2, с. 53]. Наведений перелік охоплює студентську самоврядну активність не тільки на рівні вищого навчального закладу, але і поза ним, зокрема, студентські громадські організації мають більш широкі межі, ніж самоврядна організація вищого навчального закладу, і можуть охоплювати студентів кількох міст. Розглянемо форми студентського самоврядування на рівні вищого навчального закладу.

Нині у вищих навчальних закладах поширеною формою студентського самоврядування є парламентсько-президентська республіка. Проте головним у функціонуванні студентського самоврядування є не форма устрою, а забезпечення кожному студенту можливості самореалізації в особистісно значущій добродійній діяльності на основі добровільності та бажання самовдосконалення.

Особливе місце у структурі студентського самоврядування займають загальноуніверситетські збори. На них розглядаються організаційні питання (порядок роботи і обов'язки парламенту, комісій, центрів, президента, віцепрезидента, голови студентської профспілки) та заслуховуються звіти виконавчих органів.

Координацією дій студентського самоврядування займається президент, який обирається студентами на основі загального рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування терміном на один рік. Процедура виборів проходить таким чином, що кожен студент I–V курсу може взяти у них участь. Для цього бажуючі балотуватися на посаду президента за місяць до виборів складають передвиборчі програми, в яких зазначають вік, уподобання, інтереси, особистий внесок у громадське життя, бачення подальшого розвитку університету та свою участь у цьому процесі.

Кандидати виступають із програмами перед своєю академічною групою, відповідають на запитання товаришів. А після таємного голосування в групі визначають, хто пройшов перший відбірковий тур президентських виборів. Переможцями першого туру стають кандидати, які набрали двадцять і більше відсотків голосів.

Участь у другому турі вимагає підготовки передвиборчих програм із фотокарткою, які розмішують на агітаційному стенді та на сайті вищого навчального закладу. Кандидати на цьому етапі передвиборчої боротьби мають змогу ходити з виступами на збори інших академічних груп за домовленістю з викладачами, а також зустрічатися з виборцями на агітаційних заходах «Відкрита трибуна», «Дебати», на які приходять усі бажаючі. На цих заходах кожен студент може поставити запитання кандидату у президенти. Така процедура готує студентів до свідомого вибору президента і прищеплює відповідальне ставлення до розбудови громадянського суспільства, культивує досвід свободи вирішувати самостійно важливі питання.

Президента визначають у другому турі у процесі таємного голосування по групах, коли всі учасники виборчого процесу зазначають на аркуші паперу прізвище та ім'я гідного, на їх думку, кандидата, а старости збирають згорнуті папірці та несуть їх до загальної скрині. Завдяки роботі лічильної комісії, до складу якої входять представники всіх груп і проректор із навчально-виховної роботи, уже наступного дня відомі імена президента та віце-президента, яким стає той, хто був другим за кількістю голосів на виборах.

До кола повноважень президента входять: винесення на розгляд парламенту питань, що турбують студентів; участь у роботі ректорату; скликання засідань студентського парламенту з урахуванням ініціативи парламентарів; участь у діяльності парламентських комісій. Частиною цих обов'язків має і віце-президент. Подані повноваження можуть припинятися у разі відставки, неможливості виконувати свої повноваження через стан здоров'я, усунення з поста в порядку імпичменту, закінчення університету.

З метою підготовки студентів до опанування основними лідерськими знаннями, вміннями та навичками, а також обміну досвідом досвідчених лідерів із початківцями у вищих навчальних закладах функціонують школи лідерських умінь, заняття в яких здебільшого мають тренінговий характер. Тренінг включає такі блоки: основи самопізнання; потреби і мотиви, що визначають поведінку; провідні переконання; прийняття рішень; міжособистісна взаємодія; стійкість до стресу та умови виходу з нього.

Метою таких навчань лідерських умінь є формування високого рівня розвитку цілепокладання, здатності до прийняття складних суперечливих рішень, навичок рефлексивного аналізу, вміння захищати свої права і свободи та права і свободи інших людей, виступати перед великою аудиторією, опанувати стрес, ефективно вступати в міжособистісну взаємодію. Студенти з таким рівнем сформованості лідерських умінь свідомо прагнуть розширювати знання про лідерське мистецтво та виробляти відповідні навички з метою самовдосконалення і розвитку здатності бути корисним для інших. Їх знання систематично знаходять прояв у реальній життєдіяльності незалежно від зовнішніх спонук.

До студентської ради входять представники усіх факультетів (студентські декани та їх заступники з навчальної та виховної роботи). Засідання відбуваються раз на місяць. На них розглядаються питання організації студентського життя та побуту, обговорюються нагальні проблеми студентства. Зі студентською радою тісно співпрацює студентський профком.

Ефективну роботу по факультетах забезпечує діяльність студентського деканату, що обирається в такому самому порядку, як студентський президент та віце-президент. Студентський деканат керує роботою за напрямками: *навчально-виробнича, соціально-побутова, просвітницько-наукова, редакційно-інформаційна робота.*

У працях М.І. Солов'я та В.С. Демчука розкрито методичні аспекти організації виховної роботи у вищих закладах освіти й приділено увагу визначенню напрямів діяльності студентського самоврядування, найважливішими серед яких визначено такі: забезпечення виконання студентами своїх обов'язків; сприяння захисту прав та інтересів студентів; сприяння навчальній, науковій і творчій діяльності, працевлаштуванню студентів та створення для них необхідних соціально-побутових умов; розвиток громадської активності студентів; пропаганда здорового способу життя; організація культурно-освітньої і фізкультурно-масової роботи, дозвілля та відпочинку студентів; участь у загальноміських програмах і заходах [4, с. 34]. Дослідники заперечують насильницький вплив на особистість, вказують на труднощі в організації роботи студентського самоврядування: «<...> здебільшого викладачі не поширюють студентське самоврядування на сферу навчально-виховного процесу, а бачать у ньому лише засіб дисциплінарного впливу на студентів» [4, с. 131]; багато викладачів дотримуються думки «<...> якщо переоцінка виховного впливу на людину (у радянські часи) завдала очевидної шкоди, нині немає потреби в будь-якій виховній роботі» [5, с. 137]. Проте у процесі виділення напрямів діяльності студентського самоврядування [4, с. 34] дисциплінарний вектор є першим. Організація студентського самоврядування як наглядового органу не забезпечує реалізацію демократичних засад його функціонування, не дає змоги повноцінно виховувати громадян української держави. Попри зазначене, варто зауважити, що у цьому

добробку визначені теоретичні засади національного виховання та окреслені основи організації виховної системи вищого навчального закладу.

Варто зазначити, що з оптимізацією роботи органів студентського самоврядування зростає рівень активності студентів.

В організації студентського самоврядування варто враховувати три взаємопов'язаних етапи його розвитку.

Перший етап – організаційно-підготовча робота. Його головне завдання полягає в організаторській роботі по зосередженню уваги педагогічного та студентського колективів до проблем студентського самоврядування. Практична робота на цьому етапі полягає у вивченні науково-методичної літератури з цієї проблеми, проведенні ради, нарад, засідань «Семінару кураторів», студентських зборів із проблем організації студентського самоврядування в навчальному закладі.

На цьому етапі педагогічний та студентський колектив мають розв'язувати такі питання: розробка оптимальної структури студентського самоврядування, його органів з урахуванням специфіки факультету та навчального закладу; визначення мети та завдань студентського самоврядування, з огляду на його структуру; розробка документації (положення, інструкції, пам'ятки); визначення прав та обов'язків органів студентського самоврядування (кожного органу з урахуванням структури); виділення активу.

Другий етап полягає в організації безпосередньої роботи студентського самоврядування. У процесі його реалізації здійснюється практична діяльність органів студентського самоврядування, проходить уточнення функцій кожного виконавчого органу, його членів з огляду на їхні права та обов'язки, здійснюється систематичне навчання активу з питань планування, проведення засідань, рейдів, чергувань тощо.

Третій етап характеризується постійним удосконаленням організаційної діяльності студентів. На цьому етапі посилюється роль студентського самоврядування в житті факультету та університету по мірі накопичення студентами організаторського досвіду (до розширеної ради факультету включаються представники студентського самоврядування); у його структурі створюються нові підструктури; розширюються права та обов'язки органів студентського самоврядування (розгляд питань призначення соціальної стипендії малозабезпеченим студентам), вдосконалюється його структура. Важливою умовою педагогічного керівництва студентським самоврядуванням на цьому етапі є постійний пошук нових форм та методів організаційної діяльності студентів.

Аналіз практики роботи студентського самоврядування у вищих навчальних закладах незалежної України призвів до наведених нижче висновків. Студентське самоврядування вирішує такі завдання: сприяння навчальній, творчій діяльності студентів; формування особистості з глибоко усвідомленою громадянською позицією; забезпечення комплексного впливу на студентів шляхом їх залучення до усвідомленої і систематичної участі у вирішенні важливих питань життя академічної групи та факультету; формування ініціативної, здатної сприймати нестандартні рішення особистості; створення можливостей для самореалізації студентів у конкретних справах та самовдосконалення наявних здібностей; виховання почуття власної гідності; формування у студентів лідерських умінь і навичок; забезпечення і захист прав та інтересів студентів; створення студентських гуртків, товариств і об'єднань за інтересами; координація діяльності старостату, кураторів академічних груп, студентського профкому; проведення вікторин, вечорів відпочинку, творчих конкурсів, посвяти у студенти, випускних вечорів, днів факультету; участь у поселенні студентів до гуртожитків та їх виселенні; організація побуту та відпочинку у гуртожитках; пропаганда здорового способу життя, попередження правопорушень, алкоголізму, наркоманії, тютюнопаління; безпосередня участь студентів у реалізації державної молодіжної політики.

В організації студентського самоврядування варто враховувати три взаємопов'язаних етапи його розвитку: організаційно-підготовча робота; організація безпосередньої роботи студентського самоврядування; удосконалення функціонування студентського самоврядування.

Головними вимогами для успішного розвитку студентського самоврядування є: зацікавленість у його розвитку адміністрації факультету, педагогічного колективу та більшості студентів структурного підрозділу; чіткий розподіл обов'язків із керівництва органами студентського самоврядування; оптимальна структура студентського самоврядування з урахуванням специфіки структурних підрозділів; чітка система роботи органів студентського самоврядування (єдина документація, вимоги, дні засідань); організація системи змагань через органи студентського самоврядування; гласність у його роботі (стенди підсумків змагань, стінгазети, бюлетені тощо); нагородження, заохочення переможців через систему роботи студентського самоврядування.

Висновки. Обґрунтовано форми організації студентського самоврядування як зовнішнє виявлення самоврядної активності студентів. Найбільш сприятливою для реалізації демократичних ініціатив студентів є розгалужена система органів студентського самоврядування, що включає і постійні, і тимчасові органи.

Визначено органи студентського самоврядування як структурні взаємозалежні елементи системи студентського самоврядування, що дають змогу брати участь в управлінні справами колективу академічної групи, факультету, інституту, вищого навчального закладу загалом, міста, країни, через досвід особистісно цінної та суспільно значущої діяльності оволодівати управлінськими навичками, особистісно зростати, реалізовувати власний творчий потенціал, формувати громадянську свідомість через оволодіння системою правових, екологічних, моральних, трудових, естетичних, фізичних, розумових компетенцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баландина Т.Ю. Студенческое самоуправление как социокультурный феномен: социологический анализ : дис. ... канд. социолог. наук : 22.00.06. Екатеринбург, 2006. 155 с.
2. Гарбузова Г.В. Студенческое самоуправление как средство формирования профессиональной идентичности будущих специалистов : дис. ... канд. психолог. наук : 19.00.07. Ярославль, 2009. 186 с.
3. Овчинников В.В. Студенческое самоуправление в России : социологический анализ : дис. ... канд. социолог. наук : 22.00.04. Москва, 2007. 132 с.
4. Соловей М.І., Демчук В.С. Система виховної роботи у вищому навчальному закладі як фактор цілісного виховання особистості. *Рідна школа*. 2004. № 6. С. 33–37.
5. Соловей М.І., Демчук В.С. Виховна робота у вищому навчальному закладі. Київ : Ленвіт, 2003. 257 с.
6. Студентське самоврядування : навч.-метод. комплекс для студентів вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації / Даниленко Л.І., Сльнікова Г.В., Молчанова А.О. та ін. Київ : Ніка-Центр, 2007. 96 с.
7. Трибулькевич К.Г. Розвиток студентського самоврядування у вищих навчальних закладах України (1917–2010 рр.) : монографія. Одеса : КУПРІСНКО СВ, 2016. 454 с.

Е.Г. Трибулькевич. Построение эффективной структуры как требование успешного развития студенческого самоуправления. – Статья.

Аннотация. В статье определены типы, формы студенческого самоуправления, этапы его развития, обоснованы требования успешного развития студенческого самоуправления в ВУЗе.

Ключевые слова: студенческое самоуправление, органы студенческого самоуправления, типы студенческого самоуправления, формы студенческого самоуправления, этапы развития студенческого самоуправления, учреждение высшего образования.

К. Trybulkevych. Construction of efficient structure as a requirement for successful student self-governance development. – Article.

Summary. The article defines the types, forms of student self-government, stages of its development, the requirements of the successful development of student self-government in the institution of higher education are substantiated.

Key words: student self-government, student self-government bodies, types of students' self-government, forms of student self-government, stages of student self-government development, institution of higher education.

Т.І. Уварова
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна

БАГАТОВИМІРНІСТЬ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІДЕЙ БАГАТОВИМІРНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена багатовимірності культури в контексті розвитку уявлень про багатовимірність. У ній досліджується історія проникнення ідеї багатовимірності в дослідницьку практику, здійснюється спроба визначення багатовимірності культури. У процесі дослідження сформульовані висновки, що, попри широке введення в науковий дискурс ідеї багатовимірності, багатовимірність культури в цих позиціях не експлікована. Саме поняття «багатомірність» набуло досить різноманітних виявів у межах наукових досліджень. Інтерпретація багатовимірності культури має ґрунтуватися на філософському визначенні багатовимірності як здатності одночасного вимірювати множини елементів різноманітними способами за допомогою різноманітних мір.

Ключові слова: багатовимірність, багатовимірний простір, багатовимірність культури, багатовимірний підхід.

Введення в науковий дискурс ідеї багатовимірності відбулося у ХХ столітті та пов'язано з появою низки нових особливостей наукового знання. «Наука, починаючи з ХХ століття, підійшла до вивчення принципово нових типів об'єктів і нових сфер, пластів реальності – складних та надскладних, багаторівневих <...> Різко ускладнилось і саме наукове знання, його логічна і концептуальна основа. Методологічна рефлексія середини ХХ століття стала висувати своїм завданням пошук раціональних способів несуперечливого осягнення складних, багатовимірних та багаторівневих об'єктів. В її основі була теза про багатоякісність буття, багатовимірну структуру реальності та неминуче різноманіття способів її осягнення» [1, с. 298].

Вперше «багатовимірність» з'являється у геометрії та становить основу геометричної парадигми, закладеної А. Ейнштейном. Він намагався побудувати єдину теорію фізичних полів, в якій всі сили природи були б проявом єдиної сили, пов'язаної з геометричними властивостями простору-часу. Саме поняття «багатовимірність» спочатку вживалось у словосполученні «багатовимірність простору». У науковий обіг «багатовимірний простір» ввів у 1921 р. фізик-математик Т. Калуца, запропонувавши п'ятий вимір як основу для теорії гравітацій. Подальше функціонування поняття «багатовимірний простір» пов'язане з процесом узагальнення предмета геометрії завдяки відкриттю відносин і форм, подібних до просторових, для численних класів різноманітних об'єктів (найчастіше таких, що не мають геометричного характеру). У цьому процесі поступово викристалізувалася ідея абстрактного простору як системи елементів будь-якої природи, між якими встановлені відносини, подібні до відносин між крапками звичайного простору, що вивчався елементарною евклідовою геометрією.

Аналогічні міркування дали змогу поширити поняття абстрактного геометричного простору на інші сфери людського буття. Насамперед ідея багатовимірності простору почала викристалізовуватись у філософії. «В 1963 році у журналі «Питання філософії була опублікована стаття дослідників Х.П. Фраймана та Б.У. Британа «Поняття багатовимірного простору та його зміст». У статті була сформульована низка питань, відповіді на які мали б, на думку авторів, сприяти проясненню можливостей геометрії вимірності: Яким є реальний смисл багатовимірних просторів? Яким є відношення багатовимірних просторів до дійсності? Чи можуть ці простори мати практичне застосування?» [1, с. 136]. Ними було запропоновані характеристики багатовимірного простору, в яких *мірність* є найменшою кількістю координат, що визначають положення будь-якої крапки простору стосовно заданої крапки [9, с. 116–125].

Уявлення про багатовимірні простори були розширені Б. Ріманом, який надав «узагальнене визначення поняття простору як безперервної сукупності будь-яких однорідних явищ і процесів» [1, с. 136]. «Суттєве просунення у розвитку розуміння багатовимірних просторів пов'язане з роботами

Ю. Плюккера, який запропонував розглядати як основні елементи простору не тільки крапки, але й інші геометричні утворення – прямі, кола, сфери, площини. У залежності від вибору просторового елемента простір може мати різну кількість вимірів» [1, с. 136].

Філософські роздуми про багатовимірність розширили уявлення про абстрактні багатовимірні простори. Так, наприклад, аналогічні міркування дали змогу П. Бурдьє перенести поняття абстрактного геометричного простору на соціальні феномени та ввести категорію «соціальний простір» [3, с. 100].

Ідея багатовимірного (як один із можливих ракурсів) підходу визрівала поступово в процесі методологічного пошуку дослідження соціально-історичної реальності. Відомий фахівець із методології історії М.А. Барг, критично аналізуючи погляди К. Леві-Стросса, використовує поняття «багатовимірність» стосовно історичного знання. Історична методологія здійснювала спроби звертатися до ідеї багатовимірності в контексті застосування методів кількісного аналізу як одного із засобів наближення до істини в історичному пізнанні. «Завдяки застосуванню методів багатовимірного кількісного аналізу можна отримати загальнозначущі кількісні характеристики, інтерпретація яких дозволяє скласти шкалу множинних оцінок досліджуваних явищ, і тим самим уникнути невизначеності в їх оцінках», – висловлюється історик К.В. Хвостова [10, с. 68].

Стали розвиватися концепції варіативності історичного процесу. Визнавалася можливість історичних альтернатив і різних напрямків в історії, яка враховує різноманітність культур і цивілізацій. У цьому контексті і була запропонована ідея багатовимірності як одного з принципів методології соціального пізнання. В.Ж. Келле вважає: «Багатовимірний підхід не протистоїть іншим методам соціального пізнання. Він близький системному підходу, сумісний із ним, але не ідентичний йому» [4, с. 53].

У соціології теоретичні принципи та засади багатовимірного підходу започаткували М. Вебер і П. Сорокін, розробивши положення про порівняну незалежність основних вимірників (шкал). Важливого значення багатовимірність набуває в рамках неklasичної соціології, яка дістала теоретичне обґрунтування у працях А. Субето. Багатовимірність він розглядав як відносини між суспільною системою та її окремими сферами, рівнями, підсистемами. «Це відносини, які розкриваються на глибшому рівні: між такими структурами, кожна з яких є рівноцінним індивідуальним виміром того суспільного цілого, до якого вона входить» [7, с. 675].

Багатовимірність як дослідницька практика продовжила своє застосування як комплексна методика – інструмент (кількісного і якісного) для аналізу надскладних соціальних об'єктів, як багатовимірний аналіз соціологічної інформації, як метод багатовимірної статистики.

Проблема багатовимірності до середини 80-х рр. продовжила широке обговорення. Мали місце спроби концептуальних побудов багатовимірної методології. З другої половини 90-х рр. зустрічаються згадки про багатовимірність переважно в контексті різноманіття досліджуваних явищ або для розуміння цього явища, його глибинних зв'язків і відносин. Так, наприклад, В.Ж. Келле зазначав: «Ті чи інші соціальні процеси можна описувати з економічної, політичної, історичної тощо точки зору. Таких точок зору можна знайти велику кількість, і ця множину цілком природно розглядати як багатовимірний прояв досліджуваного» [4, с. 60]. Також серед науковців кінця ХХ століття термін «багатовимірність» використовувався задля підкреслення «складності» та «глибини» людського буття. «Далеко не завжди спостерігається взаємозумовленість людських дій, при їх вивченні окремий акт діяльності перестає здаватися елементарним. Він виявляє свою багатовимірність» [4, с. 79].

На перетині ХХ і ХХІ століття відбувається процес формування багатовимірності як світоглядної настанови. Насамперед, це пов'язано з висловлюваннями філософів про слоїсту структуру буття, «яка має форму нашарувань <...>. Головних прошарків чотири: фізично-матеріальний, органічно-живий, душевний, історично-духовний, кожен з яких має власні закони і принципи» [1, с. 133].

З'являються суттєві доробки вітчизняних та зарубіжних науковців, присвячені філософії багатовимірної людини (Ф. Лазарев, Б. Юдін), багатовимірності суспільних проявів (В. Алтухов), багатовимірному спогляданню (М. Мамардашвілі), багатовимірній раціональності та багатовимірній ментальності (В. Порус), багатовимірній істині (А. Горелов, М. Новосьолов) багатовимірному розвитку (Є. Рашковський), принципам багатовимірного мислення (М. Дрюк, Л. Богата), багатовимірності науки (С. Лебедєв) та ін.

Нині багатовимірність є категорією, яка не тільки пов'язана з філософією. Активно багатовимірність застосовується у сучасних комп'ютерних технологіях (багатовимірні бази даних тощо), лінгвістиці (текст як багатовимірна організація граматичного семантичного та комунікативного рівню),

психології (багатовимірна теорія особистості), політології (як багатоваріантний соціально-політичний світ) тощо. Кожна дисципліна акцентує на власному тлумаченні багатовимірності. За допомогою поняття «багатовимірність» фіксуються комплексний характер сутності об'єкта дослідження, складна взаємозумовленість і взаємозв'язок між внутрішніми його елементами.

Серед наукових доробок зустрічаються такі поняття: «багатовимірна економіка» як складна багаторівнева динамічна система, яка вимірюється не тільки ринком та фінансами, але й духовністю, ментальністю, екологією, геополітикою, культурно-історичними традиціями (І. Ларіонов, О. Герсіна, М. Гурєєва); «професійна багатовимірність», що розглядається як здатність інтегрувати у своїй діяльності варіативну кількість підходів та технологій, здатність виконувати кілька видів діяльності, багатофункціональність, мобільність та ін. (Ф. Ялалов); «багатовимірна комунікація» як така, що відбувається за допомогою оперування концептами, кожен з яких стягує одночасно множину смислів, що призводить до того, що комунікація стає багатоканальною, тобто багатовимірною (Л. Богата) тощо.

Новий ракурс досліджень багатовимірності диктує сучасність. «Розвиток математичних абстракцій та впровадження їх у практику соціального пізнання становлять основу дуже модної нині традиції говорити про кіберпростір, медіапростір, простір культури, простір сприйняття тощо, причому всі ці простори апріорно вважаються багатовимірними» [3, с. 98–100].

Досліджуючи історію проникнення ідей багатовимірності у дослідницьку практику, можемо констатувати, що поняття «багатовимірність» визначається множинністю творчих інтерпретацій. Більшість його визначень пов'язана з розумінням «багатовимірності» як того, що має кілька вимірів.

Більш конкретним є термінологічне розгортання багатовимірності у царині точних наук. Як вже зазначалось, воно було започатковане у дослідженнях геометричних властивостей простору-часу як можливість приєднання часу як четвертого виміру до тривимірного світу, де ми існуємо. З відкриттям відносин і форм, подібних до просторових, викристалізувалась ідея абстрактного багатовимірного простору, яка з часом стала вживатися в історико-філософському контексті. Вчення про множинність вимірів знайшло відображення і в теорії ймовірностей. Поняття «багатовимірний» використовується задля визначення однієї з множини як узагальнення у випадку з багатьма вимірами.

У гуманітарній сфері поняття сфері поняття «багатовимірність» частіше за все застосовують переважно як метафору, коли бажають підкреслити складність, багатогранність та «глибину» людського буття, вважаючи багатовимірним все те, що має «багато» вимірів. Серед різноманіття визначень багатовимірності є розуміння її як «співвідношення суперечливих частин як цілого», «відносин між системою та її окремими сферами, рівнями, підсистемами, кожна з яких є рівноцінним індивідуальним виміром того цілого, до якого вона входить» [6, с. 312]. Багатовимірний – це такий, який характеризується багатьма особливостями, розглядається, оцінюється з різних сторін. Багатовимірний тлумачиться як той, який має додаткові нашарування рівнів, які є невідомими. Багатовимірність постає як категорія, що виражає «множинність незалежних і не звідних один до одного вимірів» [8].

Отже, «багатовимірність, насамперед, підкреслює факт наявності мірності, яка є більшою, ніж та, яка зафіксована у цей момент відповідної дослідницької ситуації» [1, с. 165]. Тобто йдеться про багатовимірність як перехід до освоєння нової мірності, тієї, що йде за наявною.

У самому понятті «багатовимірність» закладено інструментальну природу, яка пов'язана з різноманіттям способів вимірювання. Адже за допомогою «*міри*» у вимірюване привноситься деяка впорядкованість через звернення до «*міри*» як «певної величини, що є одиницею виміру в конкретних умовах чого-небудь, ступінь чого-небудь, те, чим вимірюють що-небудь» [5]. Постає питання: а чи є правомірним застосування «*мірності*» у контексті дослідження культури? Чи не є «вимірність культури даремною абстракцією, яка не виконує операційну функцію наукового поняття» [2, с. 315]? Адже «вимірним є лише те, триває рівномірно чи є однорідним <...> Задля того, щоб ця «категорія отримала дійсно культурологічну «прописку» та виросла зі свого метафоричного одягу, її слід зробити придатною для процедури вимірювання, надавши її у вигляді деяких змінних» [2, с. 314].

Більш ґрунтовне пояснення поняття багатовимірності через *мірність*, на нашу думку, представлено Л.М. Богатою. Вона у своїх наукових розмислах виходила з того, що майже у всіх народів перші одиниці вимірювання співвідносились із тією чи іншою частиною тіла (аршин, сажень, фут, дюйм тощо), тобто були *людиновимірними*. Подальші устремління до більш точних вимірювань призвели до вибору *метру* як одиниці довжини, яка вже не залежала від особливостей людини. Це був своєрідний крок на шляху *геомірності*. Тим самим, людиновимірність доповнена *геомірністю* утворила ситуацію багатовимірності. Така ситуація вже була пов'язана з використанням *мір*, принципово різних. Таким

чином, одним із смислів, яким можна наділити багатовимірність, є своєрідне подолання *людиновимірності* як деякої виключної міри. Така багатовимірність є багатовимірністю першого роду.

Багатовимірність другого роду витікає з того, що у самій людиновимірності закладено у незначні, але об'єктивні відхилення величини самої міри. Наприклад, факт різниці у довжині фаланги одного й того самого пальця у різних людей призводить до того, що «аршинів», «сажнів», «футів» може бути практично множина.

В ідеї багатовимірності, на думку науковця Л. Богатої, закладено дещо принципово нове: у цілісність самого поняття «багатовимірність» закладено *одночасність* здійснення різноманітних вимірів, використання різноманітних мір. Тобто «багатовимірність» – це «здатність одночасного вимірювання множини елементів різноманітними способами за допомогою різноманітних мір» [1, с. 164–166]. На нашу думку, таке тлумачення багатовимірності дасть змогу просунутись до розуміння доволі складних об'єктів, у тому числі культури.

Отже, поняття багатомірності набуло досить різноманітних виявів у межах наукових досліджень. На жаль, нині у тлумаченні поняття «багатовимірність» спостерігається термінологічна невизначеність і понятійний різнобій, що може стати наріжним каменем для розвитку науки, бо саме через свій новий або переосмислений поняттєвий і термінологічний апарат утверджується і створюється кожна нова теорія, школа та концепція. Проте, на нашу думку, навіть спрямування фокусу уваги на уточнення поняттєвої бази багатовимірності, сприятиме виведенню наукових дисциплін за усталені межі та може стати ще одним кроком до досягнення багатовимірності культури. А термінологічна строкатість, яка вказує на міждисциплінарність підходу, з одного боку, з іншого – лише підтверджує той факт, що «багатовимірність» ще знаходиться у стадії формування як концепт. Актуалізація різних аспектів багатовимірного аналізу залежно від спектру наукових інтересів дослідника та ракурсу дослідження свідчить про початок становлення методології багатовимірності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богатая Л.Н. Многомерное мышление в контексте представлений о многомерности. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Философия. Культурология»*. 2010. № 1. С. 41–45.
2. Бекарев А.М., Бурнашев К.Э. Многомерность социального пространства: организационно-управленческий контекст. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. 2009. № 4. С. 312–316.
3. Келле В.Ж. Идея багатовимірності в пізнанні соціальної реальності. *Методологія гуманітарного знання в перспективі XXI століття* : матеріали наук.-практ. конф. до 80-річчя М.С. Кагана, Санкт-Петербург, 18 травня 2001 р. Санкт-Петербург, 2001. С. 53–62.
4. Кемеров В.С. Введение в социальную философию. Москва, 1996. С. 79.
5. Кислова О.М. Багатовимірний аналіз соціологічної інформації: сутність, класичні методи та інтелектуальні технології. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. 2009. № 881. С. 98–100.
6. Словник української мови: в 11 томах. Том 4, 1973. 744 с.
7. Соціологія: Підручник / за ред. В.Г. Городяненка. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 544 с.
8. Субетто А.И. Сочинения. Ноосферизм. Том четвертый. Кн. 2. Ноосферное или Неклассическое человековедение: поиск оснований / под ред. Л.А. Зеленова. Кострома : КГУ им. Н.А. Некрасова, 2006. 1000 с.
9. Філософський енциклопедичний словник. Київ, 2002. 742 с.
10. Фрайман Х.П. Понятие многомерного пространства в геометрии и его философское содержание. *Вопросы философии*. № 1. 963 с.
11. Хвостова К.В. Історія: проблеми пізнання. *Питання філософії*. 1997. № 4. С. 68.

Т.И. Уварова. Многомерность культуры в контексте развития идей многомерности. – Статья.

Аннотация. *Статья посвящена многомерности культуры в контексте развития представлений о многомерности. В ней исследуется история проникновения идей многомерности в исследовательскую практику, осуществляется попытка определения многомерности культуры. В процессе исследования сделаны выводы, что, несмотря на широкое введение в научный дискурс идей многомерности, многомерность культуры в этих позициях не эксплицирована. Само понятие «многомерность» имеет разнообразие проявлений в рамках научных исследований. Интерпретация многомерности культуры может базироваться на философском определении многомерности как способности одновременного измерения множества элементов разнообразными способами с помощью различных мер.*

Ключевые слова: *многомерность, многомерное пространство, многомерность культуры, многомерный подход.*

T. Uvarova. Multidimensionality of culture in the context of the development of ideas of multidimensionality. – Article.

Summary. *The article is dedicated to the cultural multidimensionality in the context of the development of the ideas of multidimensionality. History of the emergence of the multidimensionality idea in the research practice is explored in the article. An attempt is made to define the multidimensionality of culture. In the process of exploration the conclusions are made that despite widespread introduction of multidimensionality ideas in the scientific discourse, multidimensionality of culture is not explicated from those positions. The very concept of multidimensionality has acquired a lot of various manifestations within the frames of scientific researches. Interpretation of multidimensionality of culture should be based upon the philosophical definition of multidimensionality, as an ability to simultaneously measure a multitude of elements with the help of various methods and various measurements.*

Key words: *multidimensionality, multidimensional space, multidimensionality of culture, multidimensional approach.*

УДК 314.12

О.І. Філіпова

*кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри політології
Одеський національний політехнічний університет,
м. Одеса, Україна*

Т.В. Філіпова

*кандидат наук із державного управління,
доцент кафедри германських та східних мов
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна*

ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІЖЕТНІЧНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Анотація. *У статті розглядаються історичні процеси формування культури міжетнічного спілкування в Україні як визначального фактору об'єднання всіх етнічних спільностей в єдиний соціум країни.*

Ключові слова: *міжетнічні відносини, національне самовизначення, культура міжетнічного спілкування, державна політика.*

Під впливом глибинних демократичних процесів, що відбуваються в країні останнім часом, реалізуючи визначене світовим співтовариством право на національне самовизначення, Україна здобула і утворює свою державну незалежність. Шлях, який обрала Україна, – це побудова європейської демократичної правової держави.

Консолідуючою ідеєю в процесі державотворення стала ідея України як вітчизни всіх громадян, що пов'язали свою долю з українською землею. Визначальним принципом сучасної української політики є розуміння національного інтересу та національних пріоритетів у державному, а не в етнічному значенні, як це властиво сучасним розвиненим демократичним державам.

Актуальність досліджуваної теми посилюється прагненням України до здобуття і подальшого зміцнення міжнаціонального миру та злагоди на її теренах, профілактики, своєчасного і кваліфікованого запобігання можливих і розв'язання наявних проблем та суперечностей у сфері етнонаціональних відносин.

Ідея державної незалежності України втілювалася в життя, насамперед, зусиллями українського етносу, що логічно впливало з попереднього розвитку етнополітичної ситуації на українських землях. Українці, з одного боку, є автохтонами (первісне, споконвічне населення країни) своєї території, а з другого боку – найчисленнішою етнічною спільністю, що поставило їх у центр боротьби за незалежну державу. Водночас вагомий внесок у реалізацію ідеї національного визволення зробили багато представників інших етнічних спільностей України – росіян, євреїв, поляків, кримських татар, болгар, угорців, білорусів та багато інших. Українці, високо оцінюючи цей внесок, прагнуть цивілізованого співжиття з

усіма етнічними групами на теренах України на засадах рівності, свободи, гуманізму й справедливості [2, с. 87]. Водночас як найчисельніша спільність українці усвідомлюють свою відповідальність за духовний розвиток національних меншин, ситуацію в міжетнічних відносинах. Етнічна розмаїтість споконвіку була притаманна населенню України. Етнічний плюралізм завжди був і є одним із факторів духовного й культурного поступу українського суспільства. Водночас багатоетнічність завжди є ґрунтом, на якому за певних обставин можуть виникати міжетнічні непорозуміння, протиріччя, невдоволення, які, коли їх пустити на самоплив, можуть викликати етноконфліктні ситуації. Тим більше, що національне відродження українського народу сприяло активності в середовищі інших етнічних груп України.

Нинішня етнополітична ситуація в Україні не має відволікати увагу суспільства від потреби вироблення й поглиблення принципів, методологічних засад етнополітики. До цього спонукає як наявність больових точок на українському етнополітичному просторі, що дісталися у спадок від національної політики, яку здійснював тоталітарний режим, так і труднощі перехідного періоду в економіці, що інспірують нові етнополітичні рефлексії, які вже неможливо списати на попередню систему.

До проголошення незалежності Україна була позбавлена змоги здійснювати власну етнонаціональну політику. Адміністративно-командна система, що склалася в колишньому СРСР, ігнорувала потреби національного розвитку. Форсовано здійснювалася політика «злиття націй», відриву етносу від історичних коренів, створення штучної спільності «радянський народ». Демографічна, економічна та соціальна політика тоталітарного режиму в низці регіонів суттєво змінювала співвідношення корінного і прийшлого населення шляхом міграції. Усе це прирікало народи й етнічні групи на втрату національної самобутності, а національні меншини – на асиміляцію. На межі винищення опинились їх мови, культури, традиції та звичаї. Майже три з половиною століття колоніального статусу України визначили в ній цілу низку особливостей етнонаціонального питання, вирішення якого є предметом сучасної державної національної політики.

У першу чергу привертає до себе увагу парадоксальна, якщо порівняти її з традиційними європейськими націями, ситуація, коли кількісно переважаюча етнічна спільність недостатньою мірою здатна виконувати роль національної більшості у розумінні лідера, який бере на себе всю повноту влади разом із повнотою відповідальності за стан міжетнічних відносин. Типова для держав світу модель «національна більшість – національні меншини» може стосуватися України лише із суттєвими застереженнями. Так, вона стала типовою, перш за все, для західного регіону України, який тривалий час розвивався у принципово іншій державній структурі, що тепер проявляється у відмінностях його мовних та етнопсихологічних ознак. Новітня демократизація ліквідувала в західному регіоні диспропорції тоталітарного періоду, і тепер вплив на суспільство з боку етнічної більшості – українців – став домінуючим.

Інша ситуація в решті регіонів України, особливо на її сході та півдні, де стан національного буття самого українського етносу знаходиться в критичному стані внаслідок широкомасштабної тривалої політики русифікації, яка призвела до того, що значна частина українців не ідентифікує себе з корінною більшістю. За таких обставин проблеми відродження самого українського етносу, що становить майже три чверті населення України, стають одним із головних напрямів державної політики.

Протягом століть український етнос був розірваний між різними державами, що відбилося на психологічних і культурних орієнтаціях окремих його частин. Свідомість західних українців формувалася в більш ліберальних суспільно-політичних умовах, де національний самовияв не мав перед собою таких перешкод, які чинилися українцям півдня й сходу в складі Російської імперії. Населення Західної України мало кращі умови для розгортання національно-визвольного руху, в якому воно гартувало свою волю, набувало таких рис характеру, як твердість, безкомпромісність у питаннях національної свободи, їх не похитнули ані збройне придушення національно-визвольного руху в 40–50-ті рр., ані масове розкуркулення й депортації, яких вони зазнали у складі СРСР.

Українці південно-східного регіону, навпаки, були тривалий час під політико-державним пресом. Усіляко придушувалися національні прояви в часи царизму. Спроба відродити національну державність у 1917–1920 рр. була втоплена в крові. Спроби національного відродження в Україні в 20-ті рр. були обірвані під приводом боротьби з українським буржуазним націоналізмом. Небаченими за масштабами й трагічними за наслідками були політичні репресії, голодомори, знищення інтелектуального потенціалу українського народу.

Сучасне населення України за етнічною строкатістю не є винятком. У світі відомо багато етнічно гетерогенних держав, і більшості з них вдається запобігти загостренню міжетнічних протиріч. Спираючись на глибокий історичний досвід мирного співжиття на українській землі різних народів, ми маємо всі можливості забезпечувати мирний розвиток міжнаціональних відносин у нашій державі.

Важливим консолідуючим чинником нації є відчуття громадянства країни, яка однаково дбає про всіх громадян, не розділяючи їх за етнічною, соціальною, расовою, релігійною чи іншими ознаками. Це об'єктивний процес, який слід постійно підтримувати і розвивати, спираючись на ідеали свободи, братерства, поваги до священних прав людини та громадянина.

Нині Україна переживає якісне оновлення національно-культурного буття, яке передбачає всебічний розвиток і рух уперед. А це неможливе без вивчення соціальної творчості народу, національної історії. Тому так необхідно усвідомити важливість набуття втраченої самоповаги, плекання нової національної еліти, відродження моралі та чітких уявлень про власні втрати. Треба зазначити, що міжетнічні відносини створюють такий «викид» проблем, що потрібні соціальні заходи, програми по їх локалізації, нормалізації вибухонебезпечної обстановки у низці регіонів країни. Але це лише частина проблеми, попереду – нагальні завдання перебудови міжетнічних відносин із перспективою їх стабілізації. В цьому процесі особливу роль відіграє культура міжетнічного спілкування.

Культура міжетнічного спілкування за своєю сутністю та змістом є, на нашу думку, як внутрішньою, так і зовнішньою якістю самої нації, набутою в процесі спілкування з іншими народами, тобто у процесі взаємодії етносів. Тому жодна нація не може вступати у міжнаціональне спілкування, не усвідомивши своє внутрішнє «Я», не визначивши свого ставлення до інших спільнот, що її оточують. Сформована національна самосвідомість є умовою сприятливих міжетнічних відносин, включаючи й особисті. Із цього приводу Р. Гамзатов влучно сказав: «Кожна людина змолоду має розуміти, що вона прийшла на землю для того, щоб стати представником свого народу, і має бути готовою прийняти на себе цю роль» [1, с. 5]. Отже, кожна людина має увібрати в себе все: і народні традиції, і соціальний досвід, і знання історії свого народу, його взаємовідносин з іншими націями та етнічними групами.

Тому культура міжетнічного спілкування має таку важливу базу, як морально-етичні орієнтири оновлення суспільства. Як зазначає Ю. Римаренко, наш розумовий простір обмежений частоколом стереотипів, перевантажений догмами і пропагандистськими кліше, зведений до елементарних схем, які й досі тримаються на ідеологічному каркасі. Тому погляд мільйонів на мораль і етику, на культуру взагалі ще узвичаєно спрямований крізь призму ідеології. Ми надмірно ідеологізовані, перед усіма нами постає необхідність очищення нашого духовного життя від ідеологем, які ускладнюють і гальмують наш поступ до зближення і взаєморозуміння. Ми в Україні опиняємося перед загрозою посилення ідеологізації суспільної свідомості, бо соціальна атмосфера напружена. То чи не доцільно нам виявити добру волю і віднайти такі шляхи мобілізації наших сил, можливостей, інтелектуальних ресурсів, які найефективніше сприяли б розбудові української держави [4, с. 126].

Саме поняття «культура міжетнічного спілкування» заповнює ту прогалину, яка утворилася і стала дедалі більше відчуватися в теорії етносу та етнопонаціональних відносин, патріотичного виховання через відсутність категорій, що відбивають моральні потреби українського суспільства у міжетнічному спілкуванні.

Культура міжетнічного спілкування не може не враховувати процесів етнізації особистості, тобто етнічної соціологізації, засвоєння та набуття людиною необхідних якостей, що відображають суспільно-історичний досвід, традиції того етносу, до якого вона належить. Тому в суспільстві мають бути створені відповідні механізми, через які представник кожного етносу відтворює себе, свою самобутню духовну культуру, характер та психологію в низці поколінь.

Сенс виховання культури міжетнічного спілкування, на наш погляд, зводиться до вміння виявляти вузли суперечностей, протистояння, знаходити точки зіткнення, акумулювати волю до єднання, використовувати енергію спільних ініціатив, шукати вихід із справді кризової ситуації у міжетнічній сфері, формувати розуміння того, що жити нам разом.

Зміст культури міжетнічного спілкування включає:

- нормативні вимоги, зведені в ранг закону, що регулюють взаємовідносини представників різних національностей і обов'язкові для всіх членів суспільства;
- традиційні норми взаємовідносин між представниками різних національностей, які склалися в процесі повсякденного спілкування і в яких відображені загальнолюдські ідеали братерства, дружби і поваги до інших народів;
- соціально орієнтовану на принципи демократизму поведінкову характеристику особи в умовах міжетнічного спілкування, а також характер і стиль поведінки, що відповідають цим вимогам [3, с. 109].

Таким чином, організовуючи виховання культури міжетнічного спілкування як процес ідейно-політичного, духовного, морального впливу, важливо враховувати і вплив відмінностей, що виявляються в міжетнічному середовищі. У цьому сенсі мету виховання культури міжетнічного спілкування можна

визначити як формування світорозуміння в усій його різноманітності, а також вироблення навичок практичного застосування його принципів і норм в усіх напрямках суспільної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гамзатов Р. Мой Дагестан. Москва, 1979. Т. 3. 428 с.
2. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму : монографія. Київ : Либідь, 1999. 352 с.
3. Ребкало В., Осушний М., Майборода О. Етнонаціональні процеси в сучасній Україні: досвід, проблеми, перспективи. Київ : Вид-во УАДУ, 2001. 116 с.
4. Римаренко Ю. Національний розвій України: проблеми і перспективи. Київ : Юрінком, 2010. 272 с.

О.И. Филиппова, Т.В. Филиппова. Исторические особенности межэтнических отношений в Украине. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрены исторические процессы, которые имели прямое влияние на формирование украинского государства и национального самосознания. Авторами проанализирована роль культуры межэтнического общения в Украине как определяющего фактора объединения всех этнических общностей в единый социум страны.

Ключевые слова: межэтнические отношения, национальное самоопределение, культура межэтнического общения, государственная политика.

O. Filipova, T. Filipova. Historical features of interethnic relations in Ukraine. – Article.

Summary. The article deals with historical processes that had a direct impact on the formation of the Ukrainian state and national identity. The authors analyzed the role of the culture of interethnic communication in Ukraine as the determining factor in uniting all ethnic communities into a single society of the country.

Key words: interethnic relations, national self-determination, culture of interethnic communication, state policy.

УДК 008:316.77

В.В. Фрейдлина

аспирант кафедры искусствознания и общегуманитарных дисциплин
Международный гуманитарный университет,
г. Одесса, Украина

ГОРОДСКАЯ КУЛЬТУРНАЯ СРЕДА: ОБЗОР ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ ПОДХОДОВ

Аннотация. В статье представлен обзор основных подходов к исследованию городской культурной среды. Проанализирована специфика и выделены основные черты цивилизационного, философско-антропологического, социологического, культурологического, системного, семиотического, архитектурно-исторического, салютогенного подходов. Обоснован их потенциал в исследовании городской культурной среды.

Ключевые слова: городская культура, городская культурная среда, исследовательские подходы.

Города занимают все более важное место в истории развития человеческой цивилизации. Темпы роста и развития урбанистической среды увеличиваются с каждым днем. По предварительным подсчетам, более 75% населения современной Европы живет в городах, а в развивающихся странах этот показатель приближается к 50%. Очевидно, что нагрузка на подобные очаги скопления людей увеличивается в геометрической прогрессии, что оказывает заметное влияние на качество межличностных взаимоотношений и уровень жизни городских жителей. Объединяя в одном пространстве совершенно разноплановые структуры, сообщества, субкультуры и являясь в то же время ядром экономической, политической, культурной и административной жизни, современный город сталкивается с массой проблем. И если в прошлом научный дискурс фокусировался в основном на вопросах политической, правовой, экономической, образовательной, социологической проблематики, то в настоящее время острую актуальность приобретают темы взаимодействия этносов в рамках одного культурного пространства,

коммуникационные, социально-психологические, экологические проблемы, активно исследуется возможность использования искусственного интеллекта для создания более комфортной и безопасной городской среды, формирование визуальной культуры и т.д.

Растет количество смарт-городов, планировочная структура которых построена на детальном изучении «спонтанной» информации, касающейся каждой, даже самой мельчайшей грани человеческой жизни (данные соцсетей, систем поддерживающих платежи, транспорт и т.д.) [1]. Информация о процессах, происходящих внутри подобной урбанистической системы, аккумулируется каждую минуту. На ее основе составляется так называемый «рисунок мобильности города». Таким образом, город теперь уже не только можно представить как пространственно-временной объем, но и воспользоваться конкретными статистическими данными о его функционировании. Это крайне важно не только с коммерческой точки зрения, но и с культурологической. Такие сведения содержат бесценную информацию о том, какую культуруформирующую нагрузку несет та или иная локация. Они дают возможность предсказать связанные с ней урбанистические процессы.

Городская культура в настоящее время представляется тем связующим компонентом, который позволяет соединить воедино разные грани урбанистического бытия в качестве сложной полифункциональной целостной системы. Принципиальное значение для адаптации городов к изменяющимся условиям урбанистической среды имеет изучение подходов к исследованию городского культурного пространства, сложившихся в мировой практике.

Основополагающим можно назвать цивилизационный подход (О. Шпенглер, А. Тойнби), принимающий во внимание многоаспектную сущность человеческих поселений в разноуровневой системе «государство – общество – человек». По мнению В. Глазычева, «сказать «история города» тождественно тому, чтобы сказать: история цивилизации, ведь и само слово «цивилизация» является синонимом для городского образа жизни» [2, с. 7].

Исследуя историю развития человечества, А. Тойнби и О. Шпенглер ключевым этапом ее формирования считали создание городской цивилизации как исторического феномена, специфика которого определяется культурной составляющей. «Культурный элемент представляет собой душу, кровь, лимфу, сущность цивилизации», – писал А. Тойнби в своей работе «Постижение истории» [3, с. 355–356].

Философско-антропологический подход позволяет онтологически осмыслить сущность городских формирований как целостных систем человеческого бытия. Мир города предстает «ценностно-смысловым единством структурно-нормативных связей между субъектами в пространстве и времени культуры» [4, с. 128].

Антропологическая модель городской культуры формируется путем логического сопоставления индивидуальных и надиндивидуальных культурно-пространственных формирований, контекстуализируемых динамикой исторических процессов. Таким образом, в рамках данного подхода городская культурная среда предстает как рефлексия субъективного и объективного бытия, как феномен, постоянно генерирующий новые смыслы окружающей действительности. «Так реальное бытие человечества становится историей его культуры. Совершенно очевидно, что это относится ко всем конкретным формам ее существования: к культуре каждого народа, каждого исторического времени, в частности к культуре города как конкретной модификации национальной культуры» [5, с. 15].

Социологический подход рассматривает город как единый механизм постоянно взаимодействующих индивидов, групп и целых сообществ. С одной стороны, это социальный институт, подчиняющийся нормам, правилам, обычаям, ритуалам, а с другой – тип сообщества, образующий внешнюю силу, которая сама структурирует городскую жизнь в соответствии с определенными законами. Двойственная сущность города исследуется в работах таких представителей социологического подхода, как М. Вебер, Г. Зиммель, В. Глазычев, Л. Ионин.

Немецкий социолог Г. Зиммель в своем очерке 1903 года «Большие города и духовная жизнь» [6], сравнивая сельский и городской способы взаимодействия в социуме, а также особенности восприятия окружающего мира, приходит к выводу, что для городского образа жизни характерны: усиление нервозности, замкнутость, борьба за индивидуальность, ориентация на интеллект, рассудочность и материальные интересы, безличность и высокомерное равнодушие, вызванное пресыщенностью. Однако наибольшую проблему он видит в одностороннем развитии личности городского жителя, вызванном максимизацией разделения труда и отставанием субъективной, личностной культуры от объективной – культуры научной, технологической, языковой и т.д. Главным для нашего исследования является вывод Г. Зиммеля о стремлении человека, живущего в городе, к индивидуальной независимости и раскрытию

собственной неповторимости, своеобычности. «Уже не «общечеловеческое» в личности, а, наоборот, ее качественные особенности и своеобразие определяют теперь ее значение. В борьбе между этими двумя родами определения роли субъекта в обществе и проходит вся внешняя и внутренняя история нашего времени. Давать место для спора и попыток к слиянию обоих есть функция большого города, так как его своеобразные условия дают, как мы выяснили, возможность и повод для развития обоих» [6, с. 12].

По мнению представителей культурологического подхода (К. Линч, А. Кармин, Л. Мамфорд, А. Моль), человеческое восприятие может трансформироваться под воздействием социума, устоявшихся культурных традиций, социально-экономических отношений. Они трактуют городскую культурную среду как абсолютно целостную систему, сформированную из самых разнообразных связей, на основе многоуровневой палитры городских реалий.

Являясь не только местом жительства, но и сообществом множества отдельных индивидуальностей, город формирует уникальную культурную обстановку, выстроенную на основе коммуникации между физическими формами среды, воплощенными в продуктах творческой человеческой деятельности, и социумом в постоянно изменяющемся пространственно-временном континууме. Таким образом, культура города предстает как сплав физических конструкторов (ландшафт местности, географическое положение, инфраструктура) с символическими (городские традиции, устои, ритуалы, менталитет), объединяющий глубинные исторические слои памяти с современным инновационным видением. «Корректно и адекватно интерпретированный текст культурного пространства города позволяет увидеть глубинные структуры человеческого общества, понять «душу» данного города. Основная сложность исследования культурного пространства города заключается в том, что оно не должно быть описанием его отдельных проявлений или их суммой, так как при таком рассмотрении ускользает сущность городской культуры как сверхсложной саморазвивающейся диссипативной, т.е. «открытой» системы. Такое понимание городской культурной среды возможно благодаря системному подходу в исследовании культуры, сформированному в середине прошлого века в работах Л. Уайта, Б. Малиновского, П. Сорокина, Т. Парсонса, М. Кагана и др.

По мнению М. Кагана, необходимо выявить факторы, благодаря которым создается и существует город как особая разновидность поселения людей. К таким факторам он относит материальную культуру, духовную и художественную. «Культура предстает перед взором исследователя не как застывшая совокупность «чего-то» – ценностей, символов, вещей, технологий, форм общения, знаковых носителей информации, а как непрерывный процесс превращения одной ее модальности в другую: превращения человеческих качеств в воплощающие их способы деятельности и формы поведения, в бытие материальных, духовных, художественных предметов, обретающих самостоятельное существование и тем самым сохраняющихся после ухода из жизни создавших их людей и играющих благодаря этому роль культурного «генофонда», передающего из поколения в поколение то, что гены биологические не способны кодировать и транслировать. При этом «хитрость» культуры состоит в том, что она дает возможность каждому новому поколению и каждому индивиду не ограничиваться усвоением передаваемой ему информации, а, во-первых, относиться к ней избирательно и осваивать ту или иную часть ее исторически все возрастающего богатства, соответствующую интересам воспринимающего, и, во-вторых, позволяет человеку не ограничиваться усвоением наследия, а более или менее существенно его перерабатывать, порождая тем самым новую информацию и, в конечном счете, развивая культуру, обогащая ее, возвышая, а иногда и принижая и даже физически разрушая накопленные ценности» [5, с. 15].

Говоря о информации, транслируемой городской культурой, нельзя оставить в стороне семиотический подход, трактующий город и его культурную составляющую как систему знаков и смысловых оттенков, как язык, на котором говорят с его обитателями улицы, дома, площади, парки. Символический характер материальных городских ценностей обусловлен изначальными культурными данными, заложенными в саму структуру городского ландшафта. Транслируя многогранную палитру смысловых оттенков, трансформирующихся в зависимости от исторического временного контекста, город представляет собой, в понимании последователей семиотического подхода Ю. Лотмана, Р. Барта, Н. Анциферова и др., «литературный текст», составленный из архитектурных ансамблей, людей, парков, тенденций моды, самой планировки городского пространства и многого другого. Осуществление анализа городской среды в горизонте культурологических исследований представляется особенно эффективным, так как дает возможность составления наиболее полной панорамы городского бытия, опирающейся на весь пласт духовных и материальных семиотических связей, отражающихся в городской культуре.

Как социокультурное пространство, объединяющее специфические архитектурные, интеллектуальные, визуальные, коммуникативные структурные элементы город предстает в понимании последователей

архитектурно-исторического подхода (В. Глазычев, К. Линч, Д. Лихачев). Планирование городской среды гораздо сложнее, по их мнению, чем архитектурное проектирование, так как призвано связать воедино географические, экономические, социальные, культурные и другие параметры. «Умение профессионального планировщика, вобравшее в себя концентрированное знание, накопленное многими поколениями урбанистов, в конечном счете воплощается в комфортность бытия и в комфортность видимого образа. И этот образ бесконечно важен, так как он включает в себя обширную гамму элементов – от первого взгляда на город издали до вида рисунка мощения на тротуаре, или взгляда на дом через улицу, или через переплетение ветвей бульвара, или через струи фонтана на маленькой площади» [2, с. 6].

Современные города испытывают на себе последствия роста населения, активных миграционных процессов, провоцирующих изменения в культуре, экономике и вызывающих острую необходимость реконструкции старой планировочной системы. Социальная, экологическая обстановка зачастую находится на грани взрыва. Перетекание населения к более выгодным местам работы и концентрация динамичной талантливой молодежи в местах с наибольшим количеством возможностей проявить себя создают дополнительную нагрузку в городах, имеющих развитую систему образования и интересную культурную атмосферу.

Таким образом, научное понимание процессов, протекающих в городах, с точки зрения представителей архитектурно-эстетического подхода требует рационального, четкого, обоснованного понимания базирующегося на сведениях, предоставляемых как естественными науками, так и гуманитарными.

Нынешняя постиндустриальная эпоха диктует необходимость создания не только экологичной, но и оздоравливающей среды для жизни человека. На этих принципах базируется современный салютогенный подход к созданию городской среды. Осмысляя источники физического и душевного здоровья, это исследовательское направление закладывает новую парадигму развития общества. Продуманная организация пространства, обозначаемая термином «здоровая построенная среда», объединяет в себе сбалансированные социальные, культурные, психологические и поведенческие модели общественного устройства. Основываясь на идентификации культурного кода того или иного социума, салютогенный подход инициирует «ментальный процесс ощущения благополучия за счет снижения уровня тревожности и воздействия положительных стимулов из окружающей среды» [7, с. 6]. Такого рода восстанавливающая среда должна содержать механизмы культурного оздоравливающего социального взаимодействия. Так, например, в пространстве, построенном по принципам салютогенного дизайна, должна быть заложена альтернатива между желаемым одиночеством и социальным взаимодействием, возможностью концентрации для выполнения задачи и релаксацией. В урбанизированную среду должны быть встроены акустически комфортные пространства для восприятия музыки, эстетических переживаний, культурного обмена, использовалась цветовая палитра, соответствующая культурному коду региона (например, сине-белое сочетание зданий характерно для Марокко) и т.д. Таким образом, интегративный характер салютогенного подхода к современной урбанистической культурной среде дает возможность формировать условия для полноценного научно-обоснованного исследования культурной обстановки городов XXI века.

Формат статьи не позволяет рассмотреть все разнообразие научных подходов к исследованию городского культурного пространства. В. Глазычев справедливо замечает: «Современная культура пропитана сугубо городскими смыслами» [2, с. 7]. Более детальное изучение культурных практик ведется в дискурсе визуальной антропологии, урбанистики, гендерной антропологии, литературоведении и многих других сопряженных с темой нашего исследования наук. По мнению Ч. Лэндри, «культурные ресурсы – это материал, используемый для создания базовых ценностей города, сырье, которое приходит сегодня на смену углю, стали и золоту. Креативность – метод эксплуатации и возобновления этих ресурсов <...> культурные координаты цементируют городское сознание, рождают гражданскую гордость, которая, в свою очередь, внушает горожанам уверенность, дарит вдохновение, придает силы для решения задач, которые могут быть никак не связаны с культурой» [8, с. 30–32].

Таким образом, анализ основных подходов к исследованию городской культурной среды показал необходимость разностороннего и в тоже время системного ее рассмотрения, с использованием различных научных концептуальных подходов и методов. Отражая процессы, происходящие в обществе в целом, городская культура, с одной стороны, моделирует общую картину мира, создает условия для осмысления исторических процессов, несет образовательный и воспитательный потенциал. С другой стороны, предоставляя альтернативные возможности для реагирования на стремительные изменения в современном мире, она открывает дорогу для самосовершенствования горожан, повышает сплоченность городского сообщества, открывает дорогу к благополучию и процветанию жителей города.

ЛИТЕРАТУРА

1. Новиков А. Концепция умного города. URL: <https://postnauka.ru/video/83365> (дата звернення: 10.04.2019).
2. Глазычев В.Л. Урбанистика. Москва : Европа, 2008. Часть 1. 220 с.
3. Тойнби А.Дж. Исследование истории: Возникновение, рост и распад цивилизаций. Москва, 2009. 670 с.
4. Карповець М.В. Місто як світ людського буття: філософсько-антропологічний аналіз : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04. Київ, 2013. 224 с.
5. Каган М.С. Град Петров в истории русской культуры : учебное пособие для вузов. 2-е изд. Москва : Издательство Юрайт, 2018. 515 с.
6. Зиммель Г. Большие города и духовная жизнь. Strelka Press, 2018. 112 с.
7. Здоровая построенная среда. Резервные возможности укрепления здоровья и экономического роста. Спецвыпуск Института междисциплинарной медицины. Москва : Издательство «Перо», 2018. 40 с.
8. Лэндри Ч. Креативный город / пер. с англ. Москва : Издательский дом «Классика-XXI», 2018. 400 с.

В.В. Фрейдліна. Міське культурне середовище: огляд дослідницьких підходів. – Стаття.

Анотація. У статті подано огляд основних підходів дослідження міського культурного середовища. Проаналізована специфіка та виділені основні риси цивілізаційного, філософсько-антропологічного, соціологічного, культурологічного, системного, семіотичного, архітектурно-історичного, салютогенного підходів. Обґрунтований їх потенціал у дослідженні міського культурного середовища.

Ключові слова: міська культура, міське культурне середовище, дослідницькі підходи.

V. Freidlina. City cultural environment: review of research approaches. – Article.

Summary. The article provides an overview of the main approaches to the study of urban cultural environment. The specificity and the main features of the civilizational, philosophical-anthropological, sociological, culturological, systemic, semiotic, architectural-historical and salutogenic approaches are highlighted. Their potential in the study of urban cultural environment is substantiated.

Key words: city culture, urban cultural environment, research approaches.

УДК 061.2(47+57):77.026.42:929Михайлов«1970/1980»

Н.Б. Чех

аспірант кафедри искусствоведения и общегуманитарного знания
Международный гуманитарный университет,
г. Одесса, Украина

ТВОРЧЕСТВО Б. МИХАЙЛОВА В КОНТЕКСТЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ДВИЖЕНИЙ НЕОФИЦИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ СССР

Аннотация. В статье рассматривается историко-культурный контекст возникновения феномена современной украинской фотографии на примере особенностей творчества украинского фотографа Б. Михайлова в 1970-х – 1980-х гг.

Ключевые слова: неофициальная культура в СССР, «Московский концептуализм», «Харьковская фотография», «московский концептуальный круг».

Целью данной статьи является исследование творчества представителя неофициальной культуры Советского Союза второй половины XX века – Бориса Андреевича Михайлова¹, в 1970-е – 1980-е гг. В теоретическом и методологическом плане автор статьи опирается на эстетику художественных движений «Московский концептуализм»² и «Харьковская фотография»³, возникших во второй половине

¹ Б.А. Михайлов (род. 25 августа 1938 года в Харькове, УССР) – выдающийся украинский художник, лауреат международных премий Courtts Contemporary Art Foundation Award (1996), The Hasselblad Foundation International Award in Photography (2000), The Citibank Private Bank Photography Prize (2001), Generalsatellite Corporation Art Prize (2003) и других; приглашённый профессор кафедры визуальных исследований окружающей среды Гарвардского университета (2000), академик Немецкой академии искусств, преподаватель в Лейпцигской академии визуального искусства (2002–2003). С 1997 года по настоящее время Б. Михайлов проживает в Германии.

² «Московский концептуализм» – художественное движение, «романтическая, мечтательная и психологизированная версия международного концептуального искусства 1960-х и 1970-х гг.» (Цит. по: Гройс Б., Московский романтический концептуализм, А–Я. № 1, 1979). С точки зрения художников последнего поколения московского концептуального круга, «Московский концептуализм» можно разделить на «романтический» (И. Кабаков, группа «Коллективные действия») и «Психоделик» (Инспекция «Медицинская герменевтика»).

³ Термин «Харьковская фотография» был введён в культурологический дискурс искусствоведом Т. Павловой (г. Харьков).

1960-х – начале 1970-х гг., которые базируются на осмыслении мифологии советского и постсоветского периодов.

Б. Михайлов оказал значительное влияние на формирование современного фотографического искусства в Украине. Мировая известность и признание Михайлова одним из классиков современной фотографии говорит о необыкновенно высоком интересе к творчеству этого автора как со стороны художественных институтов, так и со стороны истеблишмента, о чём свидетельствует коммерческий успех его работ в настоящее время. Визуальный язык Б. Михайлова начал формироваться, согласно О. Свибловой⁴, с 1966 г. Основной художественной формой и способом репрезентации творчества Б. Михайлова является фотографическая серия (далее – «фотосерия»). Фотографическое наследие Б. Михайлова огромно. Наряду с фотокнигами важными источниками для данного исследования служат архивные материалы (пресс-релизы и каталоги к выставкам Б. Михайлова, письма, заметки коллег; публикации в научных изданиях, печатных и электронных СМИ; тексты интервью, видеозаписи публичных встреч с Б. Михайловым и др.), собранные благодаря содействию сотрудников научного отдела архива Музея современного искусства «Гараж» (г. Москва), Харьковской муниципальной галереи, Исследовательской платформы Пинчук Арт-Центра (г. Киев) и также персонально А. Обуховой, А. Авдеенко, Г. Вышеславского, Т. Тумасьян.

Несмотря на то, что в настоящее время некоторые аспекты творчества Б. Михайлова рассмотрены в культурологическом дискурсе достаточно подробно, системное теоретическое исследование творчества этого автора отсутствует. Основной круг исследованных проблем на сегодня касается методологических и онтологических оснований творчества Б. Михайлова⁵ (М. и В. Тупицыны, Б. Гройс, Е. Дёготь, Т. Павлова, Г. Вышеславский, Г. Скляренко, Е. Червоник, Н. Чех и др.). Б. Гройс [1], Е. Дёготь [2], О. Червоник [16] и другие исследователи отмечают использование Б. Михайловым антропологического подхода в исследовании окружающей действительности. Подтверждение этому тезису можно найти в таких фотосериях Б. Михайлова, как «Я – не-Я. В поисках героя» (1991), «История болезни» (1997–1998), «Look at me, I look at water...» (1998–2000), «Чай, кофе, капучино» (2000–2010), «The Wedding» (2010), «Boris Mikhailov: German Portraits: Braunschweig» (2010), «Предчувствие войны» (2013), «Парламент» (2013), «Boris Mikhailov. Diary» (2016) и др. К. Чухров⁶ отмечает присутствие антропологического анализа «симбиоза жизни и социалистического бессознательного» в советских и постсоветских фото сериях Б. Михайлова «Suzi et Cetera» (1967); «Неоконченная диссертация» (1984–1985), «В сумерках» (1990-е гг.) и других.

Согласно Е. Респини (2011), Б. Михайлов обитает одновременно в двух мирах – социальной документалистике и актуальном искусстве, «напряжённость между этими двумя ролями делает [его] работу такой сложной и мощной»⁷. К. Баяк (2015) отмечает, что серии Б. Михайлова («У Земли» (1991), «В сумерках» (1990–1993), «История болезни» (1997–1998)) созданы в духе социального документального стиля и свидетельствуют об изменении эпохи [15, с. 240].

Е. Петровская (2005) представляет Б. Михайлова как метафизика, однако «метафизика здесь – не форма онтологии, не «наука» о первоэлементах. Скорее это выпадение из исторического времени, ставшее наглядным, мгновение приостановки и перехода. Демонтаж общества во имя сил социального» [7, с. 190–191]. В 2013 г. Е. Петровская отмечает окончание Михайловым «радикального эксперимента»: «Поскольку он [Михайлов] так внимателен к жизни, скорее это род нефотграфии» [8]. М. и В. Тупицыны (2004) и О. Червоник (2016) акцентируют внимание на вербализации визуального (художественного) языка в фото сериях Б. Михайлова [10–12; 16]. Автором данной статьи (2018) были выявлены основные художественные принципы творчества Б. Михайлова. «Стремление к разрушению (деконструкции) традиционной художественной формы с помощью различных художественных приёмов⁸ приводит

⁴ О.В. Свиблова – директор МАММ / МДФ (МУЛЬТИМЕДИА АРТ МУЗЕЙ, МОСКВА / МУЗЕЙ «МОСКОВСКИЙ ДОМ ФОТОГРАФИИ»). См.: Пресс-релиз к выставке Б. Михайлова «Исторические инсинуации», Москва, ЦСИ «Винзавод», 2008.

⁵ Цит. по : Чех Н.Б. Філософські наративи в фотографічних серіях Бориса Михайлова, Рукопис на здобуття наукового ступеня магістра філософії, 2018 р.

⁶ Ketі Chukhrov. The Socialist Past. – Режим доступа: URL : <http://monumenttotransformation.org/atlas-of-transformation/html/s/socialist-past/the-socialist-past-keti-chukhrov.html>.

⁷ См.: Press-relis. BORIS MIKHAILOV'S PHOTOGRAPHIC SERIES CASE HISTORY. MoMA, May 26–September 5, 2011. Respini E. A Conversation with Boris Mikhailov / Eva Respini. – Режим доступа: URL : https://www.moma.org/explore/inside_out/2011/06/01/a-conversation-with-boris-mikhailov/.

⁸ «1) использование длительной выдержки, 2) метода наложения кадров (плёнок) и монтажа парных изображений, 3) использование чужой (анонимной) фотографии, 4) комбинирование текстов и изображений, 5) раскрашивание изображений анилиновыми красителями, 6) раскрашивание изображений цветными карандашами и фломастерами, 7) искусственное «состаривание» фотографий (серая тональность, сепия, ч/б), 8) разрыв, процарапывание, потёртость фотографических изображений, 9) создание скрин-шотов с экрана телевизора, 10) использование «глитч-арта», 11) использование панорамной съёмки, 12) постановка мизансцен в кадре и использование «театрального» реквизита (ready-made) и др.» (Цит. по: [14, с. 92]).

Б. Михайлова к созданию Новой фотографической художественности» [14, с. 93]. Философскими основаниями творчества Б. Михайлова, по моему мнению, являются диалектика, моральная философия и эстетика постмодернизма.

В 1930-е – 1980-е гг. на территории Советского Союза в художественном творчестве единственным официально признанным стилем был соцреализм. Чаще всего он сводился к «жизнеподобию», а не «жизнеописанию». Начиная с 1930-х гг. соцреализм был главным методом профессиональной выучки художников и критерием оценки их творчества. Советская фотография, как часть художественного процесса, также воплощала принципы соцреализма, несмотря на эксперименты периода первого авангарда 1920-х – 1930-х гг. (А. Родченко, Э. Лисицкий, Д. Сотник, Скрипник, Скоробогатов и др.).

Следует отметить, что во второй половине XX века в мировом художественном процессе появились принципиально новые художественные практики, такие как поп-арт⁹ («соц-арт» в СССР¹⁰), концептуализм¹¹, трансавангард¹² и другие [13, с. 34], которые оказали значительное влияние на возникновение художественных движений: «Московский концептуализм», «Харьковская фотография», а затем и украинская «Новая волна»¹³. В 1950-х – начале 1960-х гг., благодаря изменению политического климата в мире и развитию международного сотрудничества¹⁴, в Советском Союзе начала формироваться культура, альтернативная по отношению к официально принятой¹⁵ – «другое» искусство («андеграундное», «подпольное» искусство); «подпольная» поэзия, «подпольный» джаз. Свой вклад в формирование этого культурного феномена внесли устроители «квартирных» выставок и встреч в мастерских художников в Москве, Ленинграде, Харькове, Одессе и других городах; коллеги и зрители: журналисты, искусствоведы, писатели, философы, представители технической интеллигенции, дипломаты, зарубежные коллекционеры, кураторы и арт-критики.

В Москве в 1956 – 1958 гг. сформировалась «Лианозовская группа»¹⁶, в состав которой входили художник и поэт Е. Кропивницкий, художники О. Потапова, В. Кропивницкая, О. Рабин, Л. Кропивницкий, Л. Мастеркова, В. Немухин, Н. Вечтомов, а также поэты В. Некрасов, И. Холин и Г. Сапгир. К середине 1960-х гг. в Харькове сложился «радикально настроенный литературно-художественный круг» (писатель Э. Лимонов, художники студии декоративного искусства А. Щеглова (ДК «Металлист»): поэт и художник В. Бахчанян, художник и фотограф В. Григов и др.). В мае 1965 г. при содействии участников этого круга в Харькове была проведена первая уличная художественная выставка «Под аркой» во дворе дома по адресу: ул. Сумская, 28. Ещё в начале 1960-х гг. в Харькове появился областной фото клуб (ХОФК), внутри которого сформировалось мощное неконформистское движение – группа «Время»¹⁷ (1971). Согласно Т. Павловой, наиболее известным представителем указанного движения является

⁹ Поп-арт появился в 1950-х гг. и активно развивался в 1960-х гг. в Америке и Британии, а также других странах и культурах. Источником вдохновения для поп-арта является популярная и коммерческая культура. В 1957 г. поп-художник Ричард Гамильтон перечислил характеристики поп-арта в письме своим друзьям архитекторам Питеру и Элисон Смитсон: «Поп-арт – популярный (рассчитанный на массовую аудиторию), краткосрочный (краткосрочное решение), потребляемый (легко забываемый), недорогой, массовый, молодой (нацеленный на молодежь), остроумный, сексуальный, симпатичный, гламурный, большой бизнес». URL : <https://www.tate.org.uk/art/art-terms/p/pop-a>.

¹⁰ Согласно М. Мастерковой-Тупицыной [11], «Соц-арт» – направление искусства постмодерна, возникшее в неофициальном искусстве Советского Союза в первой половине 1970-х гг. В 1981 году в CRACA, Нью-Йорк, состоялась выставка «Новая русская волна» целиком посвящённая московскому концептуализму и соц-арту. Куратор проекта – М. Мастеркова-Тупицына.

¹¹ Концептуализм – художественное движение и практика, для которой характерны спектаклярность, проективность, серийность, заинтересованность в маргинальных пространствах и переходных состояниях, включающая обязательный учёт качества зрительской среды, которой автор адресует произведение.

¹² Трансавангард – стилистическое направление в изобразительном искусстве, появившееся в Италии около 1980 г. Подобно аналогичному немецкому и американскому опытам, итальянский трансавангард предлагал преодолеть абстрактно-концептуальный язык нео-авангардистов благодаря возврату к традиционным живописным материалам и технике и фигуре с экспрессионистскими чертами, а иногда и с восстановлению мотивов и форм прошлого. Итальянские художники – трансавангардисты С. Чиа, М. Паладино, Э. Кукчи, Ф. Клементе, Н. Де Мария, были впервые представлены на Биеннале в Венеции в 1980 г.

¹³ «Новая волна» – неформальное движение с признаками субкультуры отличающееся определенными мировоззренческими установками (персонализм, иррационализм, субъективизм, антисоветскость), социальным поведением (создание неформальных объединений, конфликтность, субкультурность). Их творчество характеризуется презентативностью, экспрессией метафоричностью, алогизмом, абсурдизмом, использованием мифологических образов, обращением к древним культурам, национальной аутентичности, мистицизму». (Цит по : Вишеславский Г. «Нова хвиля» в візуальному мистецтві України кінця 1980-х - початку 1990-х рр., Рукопис на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства, 2014 р.)

¹⁴ Речь идёт о IV Международном фестивале молодёжи и студентов в Москве (1957), Американской национальной выставке в Москве (the American National Exhibition), которая проходила с 25 июля по 4 сентября 1959 г. и других событиях.

¹⁵ Сам термин «неофициальная культура» возник в конце 1970-х гг.

¹⁶ Благодаря действиям участников «Лианозовской группы» (О. Рабину, В. Немухину, В. и М. Тупицыным и другим), 15-го сентября 1974 г. на пустыре в Беляево состоялась первая публичная выставка произведений «неофициального» искусства в Москве («Бульдозерная выставка»), после которой впервые в СССР стало возможным выставлять и продавать произведения искусства, непризнанные государственными художественными институтами. «Одна из сторон страстной, напряжённой борьбы за легализацию, которая осуществлялась на выставках сперва в Беляево, потом на ВДНХ в павильоне «Пчеловодство», – это как раз установление своего статуса как художника, официально признаваемого» [3, с. 205].

¹⁷ Группа «Время» была создана в Харькове в 1971 г. фотографами Ю. Рупиным и Е. Павловым. В состав группы входили О. Малёваный, Б. Михайлов, Г. Тубалёв, А. Супрун и А. Ситниченко. Позднее к ним присоединился А. Макненко. (Цит по : Павлова Т. Авангард в образотворческом мистецтві Харкова ХХ ст., Рукопис на здобуття наукового ступеня доктора мистецтвознавства, 2018 р.)

Б. Михайлов. В Одессе, благодаря художнику и поэту О. Соколову, возник клуб «Цвет, музыка, слово» им. М.–К. Чюрлениса, объединивший вокруг себя интеллектуальную и художественную элиту в 1960-е – 1970-е гг. О. Соколов (1919–1990) был первым представителем и вдохновителем «Второго одесского авангарда»¹⁸, под влиянием которого сформировалось движение одесских нонконформистов¹⁹. Согласно С. Князеву, центром этого движения были Л. Ястреб, А. Ануфриев, В. Стрельников, В. Хрущ, С. Сычев. «Сычик+Хрущик» остались легендой Одессы, эхом «буйных» шестидесятых, организаторами и единственными участниками исторической «заборной» выставки²⁰ (1967) у Оперного театра в Одессе.

Главным «нервом атмосферы 60-х», согласно лидеру московского концептуального движения И. Кабакову, после завершения «Хрущёвской оттепели»²¹ был страх, «неистребимый, всепроникающий Страх с большой буквы». Этот страх приводил художников к двум вещам: 1) «выдавливанию» во внешний мир фобий, что давало определённую социализацию художественной жизни для некоторых художников; 2) бегству в иные сферы, нереальные и ирреальные, к формулированию того, что можно назвать метафизическим сознанием. И. Кабаков отмечает: «У наиболее отважных [художников: Рабина, Целкова и других] ... страх был персонифицирован в образы внешнего мира, это приводило к изображению страшных фантомов, облика самого страха: газеты «Правда», плакатов на улицах и т.д.» [3, с. 209]. «У тех, кто не смел глядеть в лицо страха ... к уходу в какие-то области, которые находятся далеко над нашей землёй, над этим страшным местом, где царствует боязнь, в какие-то отдалённые области, в какие-то выси, полёты, пролёты и т.д. Т.е. ... одухотворённость была обратной стороной бегства от страха в то место, где, может быть, не так сильна угроза, то есть в нереальные, воображаемые пространства. Думаю, что и движение в сторону живописности, «мазни», всевозможных техник, модуляций, обращение к краске, к разнообразным пластическим и эстетическим кувырканиям – это тоже одна из форм бегства от страха, провалы в какие-то якобы специальные, ремесленно-творческие задания. В 70-е годы группа художников повернулась и стала смотреть прямо в лицо тому самому орудью, которое нацелено на всех, в самое лицо страха, если так можно сказать» [3, с. 210].

Художественное движение «Московский концептуализм» испытало значительное влияние различных направлений в западном искусстве того времени, работавших с визуальным миром и культурными кодами массовой культуры. Концептуальное искусство получило развитие в середине 1960-х гг. в мировом художественном контексте под влиянием ранних работ М. Дюшамма²². В это время наблюдается сдвиг не столько в плане экспериментов в выражении, сколько в плане коммуникации и восприятия выражаемого в художественном произведении. В концептуальном искусстве теоретическая основа (концепт), изображение (форма) и интерпретация изображения становятся равноправными частями. Д. Кошут в 1965 г. создал программную работу концептуализма «Один и три стула»²³. В эссе «Искусство после философии» Д. Кошут отмечает, что традиционному модернистскому искусству приходит конец и теперь необходимо не производить, а изучать его природу; «искусство – это сила идеи, а не материала».

Согласно Б. Гройсу²⁴, «русскому сознанию всегда был чужд позитивный взгляд на искусство как на автономную сферу деятельности, определяемую лишь наличной исторической традицией. Вряд ли можно примириться с тем, что искусство – лишь совокупность приёмов, «цель» которых утрачена. «Романтический концептуализм» в Москве – это, следовательно, не только свидетельство сохраняющегося единства «русской души», но и позитивная попытка выявить условия, которые делают возможным для

¹⁸ Автор термина «Второй одесский авангард» является художник и искусствовед С.В. Князев (1959–2009, г. Одесса).

¹⁹ Энергия [одесских] художников была направлена на создание образов, лишенных какой-либо идеологической и политической окраски. Внимание концентрировалось на совершенствовании чистого искусства, в котором содержание и форма – объект эстетического наслаждения и ни в коей мере не политический комментарий. Эта особенность отличала одесситов от движения московских нонконформистов, многие идеи которых им были, безусловно, близки. (Цит. по : Князев С.В. Второй одесский авангард: к истории феномена. URL : <https://www.liveinternet.ru/users/artss/post95492287/>).

²⁰ С. Сычёва и В. Хруща поддержала редакция газеты «Комсомольская искра, на выставке присутствовали редактор И. Беленьков, писатель А. Львов, журналисты А. Иванов, Е. Голубовский и др. (Там же)

²¹ «Хрущёвская оттепель» – период в истории СССР (1953 – 1964), связанный с пребыванием на посту Первого секретаря ЦК КПСС Н.С. Хрущёва. Характеризовался либерализацией режима во внутриполитической жизни СССР, ослаблением тоталитарной власти, появлением некоторой свободы слова, относительной демократизации политической и общественной жизни, открытостью западному миру, большей свободой творческой деятельности. Начальной точкой «Хрущёвской оттепели» послужила смерть И. Сталина в 1953 г. К «оттепели» относят также недолгий период, когда у руководства страны находился Г. Маленков и были закрыты крупные уголовные дела («Ленинградское дело», «Дело врачей»), прошла амнистия осуждённых за незначительные преступления. В эти годы в системе ГУЛАГа вспыхивают восстания заключённых: Норильское восстание, Воркутинское восстание, Кенгирское восстание и др.

²² М. Дюшам (фр. Marcel Duchamp, 28 июля 1887; Бленвиль-Кревон, Франция – 2 октября 1968, Нейи-сюр-Сен, Франция) – французско-американский художник, один из ярчайших представителей дадаизма и сюрреализма, ввёл в художественный оборот понятие «Реди-мейд» (англ. ready-made – готовый).

²³ Дж. Кошут (англ. Joseph Kosuth) – род. 31 мая 1945; Толедо, штат Огайо, США. Это известная инсталляция, которая состоит из собственно стула, фотографии этого стула и статьи из словаря с определением слова «стул».

²⁴ Борис Гройс – искусствовед, философ, писатель и публицист. Профессор философии, теории искусства, медиаведения в Государственной высшей школе дизайна в Карлсруэ, профессор славистики в Нью-Йоркском университете.

искусства выход за свои границы, т.е. попытка сознательно вернуть и сохранить то, что констатирует искусство как событие в Истории Духа и делает его собственную историю незавершенной»²⁵.

В состав группы Сретинского бульвара – неформального объединения художников, сложившегося в 1960-х гг. вокруг талантливого организатора, теоретика искусства и художника Ю. Соболева-Нолева, входили представители первой волны Московского концептуализма, такие как И. Кабаков, Ю. Соостер, Э. Булатов, О. Васильев, И. Чуйков, В. Янкилевский, В. Пивоваров, Э. Неизвестный и другие. В течение первого периода существования «Московского концептуализма» картина, как способ высказывания, сохранила свою актуальность. И. Кабаков отмечает, что поиск «плохой бедной вещи» привёл к появлению новой системы изображений, которая не предполагала создание единичного шедевра, а также к полному отказу от эстетики. В конце 1960-х гг. в работах И. Кабакова впервые появляются *художественный нарратив*²⁶ в форме альбома и перформативная практика – методичное перелистывание изображений (см. : отдельные альбомы²⁷ (1967–1980); цикл из десяти альбомов «Десять персонажей»²⁸ (1972–1975); цикл из тринадцати и десяти альбомов «На серой и белой бумаге» (1977–1980)). Белая поверхность в живописи и графике И. Кабакова является мотивом пустоты. Пустота (прозрачность) воспринимается здесь как зазор между тем, что говорится, и тем, что мы понимаем (см. Кабаков И. «Диван-картина»).

В лекции, прочитанной в сентябре 2004 г. во время открытия первой персональной выставки в США в бостонском Институте современного искусства (куратор – Н. Баум), Б. Михайлов отметил: «Зашифрованность касалась всех запрещённых аспектов политики, религии, обнажённости, негативности. Желание открытости и необходимости постоянно что-то скрывать сделали двоемыслие основной культурной нормой того времени» [5, с. 174]. Развитие фотографии на советском пространстве определялось Законами СССР «О шпионской деятельности», «О тенденциозном подборе информации», «О порнографии». В результате практически не сохранились фотографии голода 1930-х гг. в Украине, Второй мировой войны, подрывающие моральный облик советских граждан; уличных событий (кроме демонстраций); «нелакированных» трудовых будней 1930-х–1960-х гг. и другое.

Преобладавшая в советский период коллективная («коммунальная») оптика, в отличие от «отчуждённого» видения мира, способствовала преобразованию индивидуального зрения в общественное – в зрение «коллективного другого». Б. Гройс в эссе о Б. Михайлове отмечает: «Попытка открыть глаза на самоинсценировки официальной советской культуры, вместо того чтобы заглядывать за её фасад, впервые была принята в начале 70-х годов представителями московского концептуализма, в числе которых были Илья Кабаков, Эрик Булатов, Виталий Комар и Александр Меламид, а также некоторые писатели и теоретики, с кругом которых был тесно связан Борис Михайлов» [1, с. 10]. «Соц-арт», как художественная практика, созданная Виталием Комаром и Александром Меламидом в 1972 г., изменила восприятие официально принятой иконографии. Среди художников, использовавших визуальные клише соцреалистического канона, были: Эрик Булатов, Леонид Соков, Борис Орлов, Ростислав Лебедев, Александр Косолапов, группа «Страсти по Казимиру», фотографы: Борис Михайлов, Владимир Куприянов и Игорь Мухин. «Соцартистские» работы делали Д.А. Пригов, Сергей Мироненко, Андрей Филиппов, Гриша Брускин, Эдуард Гороховский, Илья Кабаков, Олег Васильев, Леонид Ламм и ряд других художников. Смена «коммунальной оптики» была важным шагом в направлении реконтекстуализации²⁹ соцреализма.

Инсценирование образов человека и общества, отличных от типичных для советского времени, могло повлечь за собой ощутимые последствия для того, кто на это решился. В ранних фотосериях,

²⁵ Гройс Б. Московский романтический концептуализм, 1979 г. – Режим доступа: URL : http://www.mmoma.ru/press/articles/boris_grojs_moskovskij_romanticheskij_konceptualizm.

²⁶ В Советском Союзе всё ещё сохранялась традиция, идущая от Гоголя: пристальное внимание к «маленькому человеку» – это тот гуманистический и sentimentalный акцент, который в западном модернизме напрочь отсутствовал. Этот момент рассказа, нарратив о психологии человеческих отношений, о душевной жизни, теплоте и прочих гуманистических ценностях присутствовал в «Десяти персонажах» с большой силой. Хотя эти люди и были весьма унижены, в то же время они были полны маленьких несостоявшихся утопий, надежд и всего прочего, что составляло соль и основу XIX века. Всё это было весьма ощутимо в этих персонажах и, как потом выяснилось, во всех остальных работах. И, глядя назад, я сейчас вижу абсолютно отчётливо, что в модернизме этот элемент рассказа, нарратива был запрещён, табуирован. Я же попросту не знал этого и всячески поддерживал и педалировал эту сторону своих работ, рассказывал эти истории в соответствии с тем импульсом, который был заложен во мне классической русской литературой. А сейчас, уже через много лет после приезда сюда, я вдруг понял, что повествование не только не является странным и обескураживающим моментом, но чуть ли не светлым будущим искусства, т.е. нарратив и человечность должны неминуемо вернуться в изобразительное искусство. И, наоборот, формализм, цинизм и хамство должны исчезнуть. Вот такая очередная утопия. (Цит. по : [4, с. 257]).

²⁷ Кабаков И. «Шесть маленьких альбомов» (1971-1972); «Шесть пьес для театра одного актёра» (6 альбомов) (1967-1971); «Три маленьких альбома» (1978); «Где они?» (1978); «Далеко» (1978); «Рассказ Юло» (1976) «Говорит Певзнер...» (1978); «Перед потопом» (1977); «Пирамида Ъ» (1978); «Пирамида П» (1978); «Цветы» (1980)». (Цит. по : [3]).

²⁸ Кабаков И. Цикл альбомов «Десять персонажей» (1. «В'шкафусидящий Примаков»; 2. «Шутник Горохов»; 3. «Щедрый Бармин»; 4. «Мучительный Суриков»; 5. «Анна Петровна в и д т сон»; 6. «Полетевший Комаров»; 7. «Математический Горский»; 8. «Украшатель Малыгин»; 9. «Отпущенный Гаврилов»; 10. «Вокноглядящий Архипов»). (Цит. по : [3]).

²⁹ Реконтекстуализация подразумевает наличие регулирующих механизмов (Цит. по : [10]). У Платона (в диалоге «Кратил») это «прага», препятствующая сближению между переводом (интерпретацией) и первоисточником, копией и оригиналом, вещами и именами.

таких как «Приватная серия» (конец 1960-х), «Сюзи и другие» (1960-е – конец 1970-х), «Соцарт», «Красная серия» (1968–1975), «Лурики» (1971–1985), «Соляные озёра» (1986) и других Б. Михайлов показывает, как «советские люди пытались привести свой внешний вид в соответствие с нормами господствующей в тот период советской эстетики» [1, с. 13]. 1980-е гг. стали для Б. Михайлова концом советской эпохи, а с точки зрения методологии – «подытоживанием всего «советского». Основным ощущением в 1980-е гг. для Б. Михайлова было то, что идеология больше не является главным предметом его исследования. «Мне казалось, уже нельзя описывать жизнь с точки зрения диссидентства и что процессы, связанные с андеграундом и сопротивлением, постепенно завершаются» [6, с. 393].

Смена лидеров в Советском Союзе в 1980-х гг. создавала ощущение перемен. Для Б. Михайлова это время в фотографии было переходом к новому описанию жизни. Его ирония меняет свои формы. Героем становится некий «средний советский человек». Это не «люмпен – пролетарий» из «Красной серии» (1965–1978) и не коммунальный человек московского концептуализма. Это был герой, которого Б. Михайлов случайно нашёл на отдыхе (серия «Бердянск, пляж, воскресенье с 11:00 до 13:00», 1981). В этот период времени «метафорическое описание мира, в котором неточность художественного сознания уже проигрывала конкретике изображения, всё больше заменялась [у Михайлова] на документальное. Шёл процесс умирания романтического катарсиса и перехода к скрытому и зачастую скучному интеллектуализму. В какой-то мере ... это было переходом к анонимно-реальной фотографии, в которой моё участие уже как бы полностью отсутствовало» [6, с. 394].

Встреча Б. Михайлова и И. Кабакова состоялась в Центре технической эстетики в 1981 г. в Москве [6, с. 396] и стала катализатором для осуществления Михайловым идеи монтажа рядов картинок, одного за другим; подтолкнула к работе с «присваиванием чужого творчества», созданию книг с использованием чужого текста. «Масса фотографий упаковывалась в книгу; это была уже не просто картинка с текстом, а книга, которая складывалась из двух потоков – из изображения и текста. ... Фотография в таком варианте становилась не главным элементом, а комментарием к тексту, и это уже была не классика, а анонимность» [6, с. 397–398]. Б. Михайлов характеризовал работы И. Кабакова того периода как «бесцветный бытовизм», картины «ни о чём», но «о нас» («о нашем»).

В мастерской И. Кабакова проходили встречи деятелей неофициальной и официальной культуры; показы новых работ. Там же Б. Михайлов познакомился с художниками В. Янкилевским, И. Чуйковым, Д. Приговым, А. Раппопортом и другими. Вместе с московскими художниками он участвовал в акциях группы «Коллективные действия». Однако главным для Б. Михайлова в этот период было цеховое общение с коллегами-фотографами в Москве: А. Слюсаревым, С. Гитманом, Б. Савельевым, В. Тарновецким, Добровольским, позднее – А. Шульгиным, И. Пигановым, А. Безукладниковым, И. Мухиным; в Харькове – В. Кочетовым, Е. Павловым, О. Малёванным, Р. Пятковкой и др. Встречи Б. Михайлова с коллегами-фотографами в советское время сопровождались слежкой и иногда заканчивалась изъятием фотоматериалов.

Б. Михайлов характеризует харьковскую фотографию 1970-х – 1980-х гг. понятиями «деконструктивизм», «концептуальное», «эстетическое». С точки зрения Б. Михайлова, харьковские фотографы представляли «бытовой эстетизм» – А. Супрун; «интеллектуальный эстетизм» – Е. Павлов, О. Малёванный, Ю. Рупин; «сумасшедший эстетизм» – А. Ситниченко, «с иронией хорошо работал и работает В. Кочетов». «Я замешивал ВСЁ: и негативизм, и концептуализм, и человеческое... Но, что я добавил, так это СОВЕТСКОЕ И ЛИЧНОСТНОЕ (Герловиных, которые работали с личностным, я тогда не знал). И ещё, если Слюсарев занимался в Москве конструктивизмом, то в Харькове... я занимался деконструктивизмом, что больше соответствовало тому месту, в котором я жил» [6, с. 401].

В Харькове была распространена работа со старой, дореволюционной фотографией. Её собирали, из неё создавали коллажи. Б. Михайлов собирал портреты советского времени, раскрашивал их как «для заказа», используя яркие анилиновые красители. Кроме того, Б. Михайлов, также как и И. Кабаков, не выбрасывал, собирал свой брак – картинки плохого качества. В это время у профессиональных фотографов было принято делать надписи под фотографиями, которые комментировали изображение, т.е. были «тавтологичны» выражаемому. Михайлов сопровождал свои работы ироническими надписями. Например, вместо стандартной надписи «Первый поцелуй» он мог написать: «Она была была инженером и она была смелая. И она разделась в тумане». В результате знакомства с И. Кабаковым и художниками Московского концептуального круга Б. Михайлов впервые использует метод совмещения текстов и фотографических изображений в сериях «Вязкость» (1982) и «Неоконченная диссертация» (1984–1985).

В заключение отметим, что первые попытки представителей неофициальной культуры СССР выйти в публичное пространство для демонстрации своего творчества состоялись в Харькове (1965)

и Одессе (1967). Для Б. Михайлова 1960-е гг. были началом его художественной практики, 1970-е – 1980-е гг. – попыткой вывести фотографию различными способами в общее поле культуры с помощью вилирования, раскраски, работы с текстами, использования «метода параллельных ассоциаций»³⁰ и других художественных приёмов. Знакомство и дружба с И. Кабаковым и художниками московского концептуального круга заложили основу работы Б. Михайлова в 1980-е гг. и далее. Именно в 1980-х гг. в творчестве Б. Михайлова произошёл переход от агрессивно-эстетического восприятия мира к работе с паттерном «здесь и сейчас», с которым он продолжает работать и в настоящее время.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гройс Б. Борис Михайлов = Boris Mikhailov. Москва : Ad Marginem, 2015. 52 с.: ил. (Серия «Имена»). На рус. и англ. яз.
2. Деготь Е. Русское искусство XX века. Москва : Трилистник, 2000. 224 с.
3. Кабаков И. 60–70-е. Записки неофициальной жизни в Москве. *Wiener Slavistische Almanach*. Wien : Sonderband 47. 1999. 267 с.
4. Кабаков И.О возможности построения рая в отдельно взятом аду. *Переломные восьмидесятые в неофициальном искусстве* / Сборник материалов ; редактор-составитель Г. Кизевальтер. Москва : Новое литературное обозрение, 2014. С. 248–258.
5. Михайлов Б. Лекция. *Синий диван*. Москва : Три квадрата, 2005. Вып. 6. С. 173–186.
6. Михайлов Б. Подытоживая советское. *Переломные восьмидесятые в неофициальном искусстве* / Сборник материалов ; ред.-сост. Г. Кизевальтер. Москва : Новое литературное обозрение, 2014. С. 391–402.
7. Петровская Е. Борис Михайлов – новый метафизик. *Синий диван*. Вып. 6. Москва : Три квадрата, 2005. С. 187–196.
8. Петровская Е. О «конце фотографии». *KORYDOR*. 2013. 19 ноября.
9. Платон. Избранные диалоги / Платон ; пер. с древнегреч. С.К. Апта, Я.М. Боровского, Т.В. Васильевой, А.Н. Егунова, С.П. Маркиша, М.С. Соловьёва, С.Я. Шейнман-Топштейн; вступ. ст., комм. Л.Сумм. Москва : Эксмо, 2013. 768 с.
10. Тупицын В. Коммунальный (пост)модернизм. Русское искусство второй половины XX века. Москва : Ad Marginem, 1998. 206 с.
11. Тупицын М. Критическое оптическое. Статьи о современном русском искусстве. Москва : Ad Marginem, 1997. 224 с. (Коллекция «Passe-partout»).
12. Червоник О. Урбаністична опера Бориса Михайлова. *KORYDOR*. 2016. 22 лютого.
13. Чех Н.Б. Соціокультурні та історичні передумови виникнення сучасної української фотографії. *Матеріали Всеукраїнської конференції студентів та аспірантів філософських факультетів – XXI наукові читання пам'яті Георгія Флоровського*, Вип. VII. Одеса : ОНУ, 2018. С. 34–35.
14. Чех Н.Б. Філософські наративи в фотосерії Б. Михайлова «Незакінчена дисертація». *VII Уйомовські читання (2019) : матеріали Наукових читань пам'яті Авеніра Уйомова* / від. ред. К. В. Райхерт. Одеса : ОНУ, 2019. С. 86–95.
15. Bajac Q. «A New Documentary Style». In *Photography at MoMA: 1960 – Now*. The Museum of Modern Art, 2015/ 238–241 p.
16. Mikhailov B. Verbal Photography: Ilya Kabakov, Boris Mikhailov and the Moscow Archive of New Art / Ilya Kabakov, Boris Mikhailov, Margarita Tupitsyn, Viktor Tupitsyn. – Museu Serralves, 2004/ 247 p.

Н.Б. Чех. Творчість Б. Михайлова в контексті художніх рухів неофіційної культури СРСР. – Стаття.

Анотація. У статті розглядається історико-культурний контекст виникнення феномену сучасної української фотографії на прикладі особливостей творчості українського фотографа Б. Михайлова у 1970-х – 1980-х рр.

Ключові слова: неофіційна культура в СРСР, «Московський концептуалізм», «Харківська фотографія», «московське концептуальне коло».

N. Cheh. Mikhailov's creativity in the artistic movements context of informal culture in the USSR. – Article.

Summary. The article presents the historical and cultural context of the occurrence of modern Ukrainian photography phenomenon on the example of Ukrainian photographer B. Mikhailov works in the 1970s – 1980s.

Key words: informal culture in the USSR, “Moscow conceptualism”, “Kharkiv photography”, “Moscow conceptual circle”.

³⁰ Согласно Б. Михайлову, метод «параллельных ассоциаций» позволяет определить, где мы находимся, сравнивая фотографическим путём жизнь в СССР с западной.

І.В. Шелудько

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри професійної освіти та комп'ютерних технологій
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка
м. Глухів, Сумська область, Україна

Г.Б. Ковтун

магістрант кафедри професійної освіти та комп'ютерних технологій
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка
м. Глухів, Сумська область, Україна

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИКЛАДАННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ З ДИСЦИПЛІНИ «МАТЕРІАЛОЗНАВСТВО ШВЕЙНОГО ВИРОБНИЦТВА»

***Анотація.** У статті досліджено теоретичні засади застосування інноваційних підходів навчання до проведення практичних занять у студентів вищих навчальних закладів з дисципліни «Матеріалознавство швейного виробництва». Проведено ґрунтовний аналіз технологій, форм та методів навчання у контексті практичних занять із зазначеної дисципліни. Графічно інтерпретовано основні педагогічні інструменти проведення практичних занять. Здійснено теоретичне обґрунтування організаційно-функціональної структури інноваційної моделі використання у навчальному процесі практичних занять при вивченні дисципліни «Матеріалознавство швейного виробництва».*

***Ключові слова:** матеріалознавство швейного виробництва, навчальна діяльність, практичне заняття, форми практичного заняття, технології навчання, традиційні методи навчання, інтерактивні методи навчання.*

Постановка проблеми. Нові технології зумовлюють цивілізаційний розвиток людства, впливають на якість життя людей в усьому світі. Використання новітніх засобів життєдіяльності кардинально змінює характер буття людини. Водночас розвиток інформаційних технологій осучаснює підходи до освіти. Головним завданням освітніх процесів у сучасних навчальних закладах має бути розвиток вміння мислити, самостійно здобувати інформацію і критично її оцінювати, а не лише накопичувати і запам'ятовувати інформацію.

Багатопланова діяльність вищих навчальних закладів у сучасних умовах глобалізації та інформатизації суспільства вимагає значного підвищення рівня професійної підготовки фахівців [3].

Для забезпечення якісно нового рівня професійної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання швейного профілю, які зможуть швидко реагувати на зміни своєї професійно-виробничої діяльності, потрібно застосовувати інноваційні підходи навчання до проведення практичних занять із спецдисциплін.

Результати наукових досліджень засвідчують те, що пошук новітніх та адаптованих до світових тенденцій розвитку шляхів удосконалення навчально-виховного процесу фахівців інженерно-педагогічного швейного профілю зумовлений запровадженням сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій (ІКТ), котрі позитивно впливають на розвиток творчих здібностей студентів. Однією із актуальних задач навчального процесу є проблема запровадження сучасних методів проведення практичних занять із спецдисципліни «Матеріалознавство швейного виробництва» (МШВ) з використанням ІКТ [4; 6].

Узагальнення результатів вивчення практичного досвіду дисциплін швейного профілю у ВНЗ переконує в тому, що в більшості з них залишились старі методи їх викладання. Водночас специфіка викладання дисципліни «Матеріалознавство швейного виробництва» полягає в тому, що навчальний матеріал насичений великою кількістю наочного та графічного матеріалу. Частина навчального матеріалу присвячена характеристиці сучасних виробництв волокон та ниток, яку важко сприйняти без її візуалізації. Віддаленість реального виробництва волокон від ВНЗ не дає можливості використання екскурсій під час

вивчення дисципліни. Крім цього, емоційного забарвлення під час викладання неможливо досягти тільки словесними методами [5]. Отже, викладання «Матеріалознавства швейного виробництва» неможливе без використання сучасних засобів наочності.

Все це говорить про необхідність засобів, які дозволять викладачу продемонструвати студентам різні системи прядіння, що використовують на сучасних підприємствах, їх динаміку, сформувати у студентів уявлення про сучасні методи обробки волокон та виготовлення текстильних тканин [9; 10].

Отже, виникає потреба у пошуку необхідних методів та засобів для підготовки висококваліфікованих та конкурентоспроможних фахівців на ринку праці.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Теоретичні засади дослідження процесу розвитку практичних занять у студентів вищих навчальних закладів розкрито у багатьох наукових працях. Серед них варто відзначити наукові доробки В. Андрущенко, В. Білик, С. Грабовської, С. Негоди, В. Олексенко, В. Ортинського, Ю. Романенко, Е. Цупикової, О. Янченко та ін. Водночас проблема розвитку сучасних форм практичних занять щодо вивчення дисципліни «Матеріалознавство швейного виробництва» у студентів-інженерів швейного профілю не стала предметом окремих наукових досліджень.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні сучасних тенденцій розвитку практичних занять з дисципліни «Матеріалознавство швейного виробництва» у майбутніх педагогів професійного навчання швейного профілю в процесі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дисципліна «Матеріалознавство швейного виробництва» пов'язана з постійним прогресом і поглибленням знань в області технічних наук, вдосконаленням вживаної на виробництві техніки та виробничих технологій, що природним чином вимагає постійного перегляду змісту дисципліни і викликає необхідність синхронного перегляду змісту міжнаочних зв'язків з базовими і профільними дисциплінами.

Практичне заняття (лат. *praktikos* – діяльний) – форма навчального заняття, під час якої науково-педагогічний працівник організовує для студентів аналіз окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує навички і вміння їх практичного застосування через індивідуальне виконання відповідно сформульованих завдань. Головне їх завдання – закріплення, переведення у довготривалу пам'ять теоретичних знань, формування навичок і вмінь з тієї чи тієї навчальної дисципліни, оволодіння апаратом наукових досліджень. Цю форму занять проводять у лабораторіях або аудиторіях, обладнаних необхідними технічними засобами навчання, обчислювальною технікою [2; 7].

У практиці проведення практичних занять вищого навчального закладу використовують різноманітні технології навчання. Серед них варто виокремити наступні: диференційоване навчання, проблемне навчання, ігрові технології навчання, інформаційні технології навчання, кредитно-модульна технологія навчання, особистісно-орієнтоване, ресурсно-орієнтоване, рефлексивна, інтерактивні; комплексна, суд активна та інші.

Практичні заняття, незалежно від їх конкретних особливостей, значною мірою забезпечують відпрацювання навичок та вмінь прийняття практичних рішень у реальних умовах професійної діяльності, що мають у своїй основі теоретичний характер. Хоча на практичних заняттях відпрацьовують теми, за якими було прочитано лекції, доцільно, щоб на цих заняттях невелика теоретична частина передувала практичній. Це спрямовує студентів на науковий підхід до виконання практичних робіт, підвищує їх якість [6].

До традиційних форм проведення практичних занять належать: практикуми, семінари, розгорнута бесіда, система доповідей, реферативна форма, семінар-колоквіум, лабораторні роботи, навчальна конференція, індивідуальне навчальне заняття (індивідуальна контрольна співбесіда), консультація, колоквіум тощо.

Лабораторне заняття (лат. *labor* – праця) – форма навчального заняття, за якого студенти під керівництвом викладача особисто проводять натурні або імітаційні експерименти чи досліди з метою практичної перевірки і підтвердження окремих теоретичних положень навчальної дисципліни, набувають практичних навичок роботи з лабораторним обладнанням, устаткуванням, вимірювальною апаратурою, обчислювальною технікою, оволодівають методикою експериментальних досліджень у конкретній предметній галузі. Кожен студент має самостійно виконати всі лабораторні роботи й оформити їх результати [4].

Сьогодні широко використовуються різноманітні форми і методи інтерактивного навчання: дискусійні (діалог, групова дискусія, розбір ситуацій з практики, аналіз ситуацій морального вибору та інші), ігрові дидактичні і творчі ігри, в тому числі ділові (управлінські, рольові ігри, організаційно-діяльні ігри), тренінгові форми проведення занять (комунікативні тренінги, тренінги сензитивності) [6]; мозковий штурм, мікрофон, коло ідей, робота в малих групах, займи позицію, прес-метод, акваріум, подорож, рольові ігри та інші [3].

Кейс-метод при підготовці майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю полягає у реалізації колективної форми навчання під час аудиторної або самостійної роботи студентів. Кейс-метод, або метод аналізу конкретних ситуацій, – це форма навчання із використанням опису реальних професійних ситуацій [1].

Портфоліо студента – це інструмент самооцінки особистісної пізнавальної роботи студента, рефлексії його діяльності, самоконтроль та самоперевірка власних досягнень, аналіз, аргументація та планування подальших дій, а також зміна особистісних успіхів [7; 9];

Відеозасоби, відповідаючи основному принципу навчання – принципу наочності, можуть ефективно використовуватись у навчальному процесі ВНЗ під час підготовки майбутніх кваліфікованих робітників і формування їхньої інформаційно-технологічної культури. Результати досліджень науковців доводять, що навчальний матеріал, представлений у вигляді відео (одночасне застосування зорового і слухового сприйняття інформації), засвоюється набагато краще, ніж переказаний педагогом матеріал. Використання відеоматеріалу особливо доречно, коли матеріал заняття містить практичну інформацію, наприклад, відеоматеріал, який демонструє процес виготовлення волокна. Використання на занятті відео значно полегшує розуміння навчального матеріалу студентом. Особлива цінність таких наочних засобів навчання полягає в тому, що вони дозволяють візуалізувати цілий ряд абстрактних понять і процесів, виробничих технологій і операцій. До того ж найкраще засвоюється те, що сприймається відразу кількома органами чуття. Ця особливість впливає на те, що відеозасоби навчання дозволяють забезпечувати: демонстративність, фрагментарність, методичну інваріантність, лаконічність, евристичність, самостійність [5].

Висновки. Отже, основна мета запропонованих форм та методів практичного заняття із навчальної дисципліни «Матеріалознавство швейного виробництва» полягає у поглибленні існуючих знань, їх розширенні та деталізації, освоєнні нових наукових знань самостійно, що у сукупності будуть спрямовані на підвищення рівня засвоєння навчального матеріалу, розвиток наукового мислення та усного мовлення студентів, оволодіння практичними навиками роботи із швейними матеріалами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковальчук В.І. Розвиток вищої освіти відповідно до тенденцій і вимог ринку праці. Київ, 2016. С. 22–24.
2. Kovalchuk V. High education system challenges in the context of requirements of labour market and society. *Scientific letters of academic society of Michal Baludansky*. 2016. С. 88–90.
3. Ковальчук В.І. Методика викладання у вищих навчальних закладах: практикум. Київ, 2017. 428 с.
4. Рябчиков М.Л. Проектування навчального процесу студентів швейних спеціальностей з метою формування творчих умінь у процесі самостійної освіти. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2006. № 13. С. 100–108.
5. Ортинський В.Л. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. Київ: Центр учбової літератури. 2009. 472 с.
6. Sheludko Inna Achievements in Training of Future Technology Teachers: European Experience. *Comparative professional Pedagogy*. 2015. Vol. 5. Issue 2. P. 92–96.
7. Шелудько І.В. Фахова підготовка педагогів професійного навчання в умовах інноваційних технологій як педагогічна проблема. *Молодь і ринок*. 2017. №6 (149). С. 124–130.
8. Sheludko Inna Experience in Use of Project Method During Technology Lessons in Secondary Schools of the USA. *Comparative professional Pedagogy*. 2015. Vol. 5. Issue 3. P. 70–74.
9. Шелудько І.В. Роль інтегрованих спецкурсів до підготовки майбутніх учителів технологій. *Збірник статей Кіровоградського державного педагогічного ун-ту імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. 2014. № 132. С. 159–162.

И.В. Шелудько, Г.Б. Ковтун. Использование инновационных подходов преподавания практических занятий по дисциплине «Материаловедение швейного производства». – Статья.

Аннотация. В статье исследованы теоретические основы применения инновационных подходов обучения к проведению практических занятий студентов высших учебных заведений к изучению дисциплины «Материаловедение швейного производства». Проведен обстоятельный анализ технологий, форм и методов обучения в контексте практических занятий по указанной дисциплине. Графически интерпретированы основные педагогические инструменты проведения практических занятий. Осуществлено теоретическое обоснование организационно-функциональной структуры инновационной модели использования в учебном процессе практических занятий при изучении дисциплины «Материаловедение швейного производства».

Ключевые слова: материаловедение швейного производства, учебная деятельность, практическое занятие, формы практического занятия, технологии обучения, традиционные методы обучения, интерактивные методы обучения.

I. Sheludko, H. Kovtun. The use of innovative approaches in teaching practical classes in the discipline «Material Science of Sewing Production». – Article.

Summary. In the article the theoretical principles of application of innovative approaches of teaching to the conducting of practical classes among students of higher educational institutions to the study of discipline "Material Science of Sewing Production" are researched. A thorough analysis of technologies, forms and methods of training in the context of practical lessons from the specified discipline has been conducted. Graphically interpreted the main pedagogical tools for holding practical classes. Theoretical substantiation of the organizational and functional structure of the innovative model of use in the educational process of practical classes during the study of the discipline "Material Science of Sewing Production" is carried out.

Key words: material science of sewing production, educational activity, practical classes, forms of practical classes, technology of teaching, traditional methods of teaching, interactive methods of training.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1 НАЦІОНАЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

О.М. Биков ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ: ДОСВІД 90-Х РР. ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.....	4
Д.Є. Іващенко ГЕНЕЗА ТА АНАЛІЗ НОРМ КОДЕКСУ ПОВЕДІНКИ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО ТРАНСФЕРУ ТЕХНОЛОГІЙ.....	8
В.А. Капліна РОЗУМНІ СТРОКИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА З ОГЛЯДУ НА ВИМОГИ ПУНКТУ 1 СТАТТІ 6 ЄКПЛ І ПРАКТИКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	13
Г.В. Котик ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ДІТЬМИ Й ВИКРАДЕННЮ ДІТЕЙ У НАЦІОНАЛЬНУ ПРАВОВУ СИСТЕМУ.....	16
Д.Г. Манько ЮРИДИЧНА АРГУМЕНТАЦІЯ: ПОНЯТТЯ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ЗДІЙСНЕННЯ.....	21
І.А. Полонка ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РОЗУМІННЯ КАТЕГОРІЙ ПРАВОМІРНОЇ ТА НЕПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ: ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ.....	24
І.П. Устинова, О.О. Слюсар ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТІВ СПІЛЬНОГО ІНВЕСТУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ.....	27

РОЗДІЛ 2 ЕКОНОМІКА, МЕНЕДЖМЕНТ, МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

А.В. Кобилянська, Б.Я. Кусик ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ТА ІНСТРУМЕНТІВ УПРАВЛІННЯ СУВЕРЕННИМИ БОРГАМИ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	34
В.В. Літинський МОБІЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ ГОТЕЛЬНИМ БІЗНЕСОМ.....	38
А.А. Матузний SEO-АНАЛІЗ КОНКУРЕНТОВ ДЛЯ УВЕЛИЧЕННЯ ПРИБЫЛИ.....	41
Н.Є. Мовмига МАРКЕТИНГОВЕ УПРАВЛІННЯ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ПОНЯТТЯ ОСВІТНЬОГО МАРКЕТИНГУ.....	45
Д.А. Прокопій НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ МОЛОДИХ ЖІНОК НА РИНКУ ПРАЦІ.....	49
І.Д. Спаський ОНТОЛОГІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ.....	53
В.Г. Станіславський БІТКОЇН ЯК ЗАСІБ ПЛАТЕЖУ В ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	58

РОЗДІЛ 3 МЕДИЦИНА ТА ФАРМАЦІЯ

А.М. Antonenko, О.Р. Vavrinevych, S.T. Omelchuk, V.G. Bardov EXPERIENCE OF SCIENTIFIC AND RESEARCH WORK OF HYGIENE AND ECOLOGY INSTITUTE IMPLEMENTATION AT THE COURSE OF DISCIPLINE “HYGIENE AND ECOLOGY” STUDY FOR FOREIGN STUDENTS.....	64
Ю.Д. Гричениченко, Э.Л. Маркина ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АХАТИН В КОСМЕТОЛОГИИ.....	67
О.І. Грішина, О.М. Бабінець, О.В. Менкус ВПЛИВ ВІТАМІНУ D3 НА ІМУНОГЕННІСТЬ ВАКЦИНИ ПРОТИ ГРИПУ І ЗАХВОРЮВАНІСТЬ НА ІНФЕКЦІЇ ВЕРХНІХ ДИХАЛЬНИХ ШЛЯХІВ У ПОХИЛИХ ОСІБ	70
Т.Д. Землякова, О.В. Антонова, Т.А. Головкова ДИНАМІКА ПОКАЗНИКІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО МІКРОКЛІМАТУ В СТУДЕНТСЬКИХ ГРУПАХ МЕДИЧНОГО ВИШУ ТА ЇХ РОЛЬ У РОЗВИТКУ ПСИХОСОМАТИЧНИХ РОЗЛАДІВ У СТУДЕНТІВ.....	74
М.Б. Калитовська ВАЛІДАЦІЯ МЕТОДИКИ СПЕКТРОФОТОМЕТРИЧНОГО ВИЗНАЧЕННЯ КАДМІЮ У КРОВІ.....	79
Н.М. Козань ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЗАГАЛЬНИХ ФЕНОТИПОВИХ ОЗНАК ЛЮДИНИ ТА ЦИТОЛОГІЧНИХ ПАРАМЕТРІВ НЕЙТРОФІЛЬНИХ ГРАНУЛОЦИТІВ ПЕРИФЕРІЙНОЇ КРОВІ.....	83
В.А. Малиновский, Е.А. Окунь ИНГИБИТОРЫ БЕТА-ЛАКТАМАЗ.....	86
Е.Л. Маркіна, М.І. Чанєва, Г.С. Герасименко МОНІТОРИНГ ВИКОРИСТАННЯ НООТРОПНИХ ПРЕПАРАТІВ В ЛІКУВАЛЬНІЙ ПРАКТИЦІ МЕДИЧНИХ УСТАНОВ ОДЕСИ.....	90
М.Р. Матушак, О.І. Захарчук, М.А. Ежнед, Л.В. Франко НУТРИЦІОЛОГІЯ ЯК ОСНОВНА СКЛАДОВА ЗДОРОВОГО ХАРЧУВАННЯ.....	94
В.В. Погорелов ЕНДОТЕЛІЙ-НЕЙРОСУДИННІ ПАРАЛЕЛІ У ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЛАНЦІ ПАТОГЕНЕЗУ КОМПРЕСІЇ ЕПІДУРАЛЬНО-СУДИННОЇ СИСТЕМИ ТА КОРЕКЦІЯ ПОПЕРЕКОВОГО БОЛЮ.....	97
І.М. Styfanyshyn, N.A. Yurko, S. Yakovenko COMPARATIVE CHARACTERISTIC OF ONCOLOGICAL REHABILITATION CENTERS ABROAD AND IN UKRAINE.....	100
В.Й. Тещук, В.В. Тещук, О.О. Руських ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ТА БЕЗПЕКИ ПРЕПАРАТУ НЕОТОН У ПАЦІЄНТІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ РИТМУ СЕРЦЯ НА ФОНІ ГОСТРИХ ПОРУШЕНЬ МОЗКОВОГО КРОВООБІГУ.....	104
В.Й. Тещук, Н.В. Тещук, О.О. Руських ДО ПИТАННЯ СПАСТИЧНОСТІ В КЛІНІЦІ НАСЛІДКІВ ГОСТРИХ ПОРУШЕНЬ МОЗКОВОГО КРОВООБІГУ.....	109
Л.О. Фік, Я.А. Медражевська, М.С. Окаєвич РАННЄ ВИЯВЛЕННЯ ДІТЕЙ ІЗ ДИСПЛАЗІЄЮ СПОЛУЧНОЇ ТКАНИНИ	117

РОЗДІЛ 4 ЛІНГВІСТИКА, ВИКЛАДАННЯ МОВ, ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Т.В. Бикова ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	122
---	-----

С.В. Вятчанина ПОНЯТИЕ «ПРЕДКОНЦЕПТ» В РЯДУ КЛЮЧЕВЫХ КАТЕГОРИЙ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ.....	125
С.П. Гринюк КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД ТА ТЕХНОЛОГІЇ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ ПІД ЧАС ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ.....	128
О.В. Дейчаківська ТИПИ МОДАЛЬНОСТІ ПРЕДИКАТИВНИХ ПРИКМЕТНИКІВ.....	132
О.П. Диминова СТРУКТУРА КОРНЯ И ЕЕ ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ В ДРЕВНЕВЕРХНЕНЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ.....	136
І.М. Калиновська, Н.В. Шеремета ОСОБЛИВОСТІ ЕКРАНІЗАЦІЇ ЕПІСТОЛЯРНОГО РОМАНУ (НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ СЕСИЛІЇ АХЕРН «ТАМ, ДЕ ЗАКІНЧУЄТЬСЯ ВЕСЕЛКА»).....	139
А.Ю. Кришко СТАНОВЛЕННЯ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА В УКРАЇНІ.....	143
А.О. Кузьменко АНГЛОМОВНІ ПІСЕННІ ТЕКСТИ СТИЛЮ ЄВРОДИСКО В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ.....	147
Т.Л. Марчук, У.А. Колбасович ДИСКУРС ІЛЮЗІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РІВНОСТІ У ПССІ «ВОЛОХАТА МАВПА» ЮДЖИНА О'НІЛА.....	151
О.С. Меньшикова РОЛЬ КАТЕГОРІЇ ІНТЕНСИВНОСТІ У ВИСЛОВЛЕННІ ЕМОЦІЙ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОГО РОЗМОВНОГО ДІАЛОГУ).....	154
К.О. Мілеєва КЛАСИФІКАЦІЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ПРИЙОМІВ НАВЧАННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ.....	158
Л.В. Мороз РОЛЬОВА ЛІРИКА: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ, ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ВИЗНАЧЕННЯ.....	163
Л.І. Морошану, І.В. Нікітіна ПЕРШІЙ «УКРАЇНСЬКО-ІТАЛІЙСЬКИЙ СЛОВНИК» Є.Д. ОНАЦЬКОГО.....	166
А.М. Найда ФОРМУВАННЯ ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТА-ПЕРЕКЛАДАЧА.....	169
О.Д. Присяжна, О.М. Новак ТРУДНОЩІ ВИВЧЕННЯ ДІЄСЛІВ РУХУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ЯК ІНОЗЕМНІЙ.....	173
О.В. Радчук ИССЛЕДОВАНИЕ ПОНЯТИЯ <i>ОТСУТСТВИЕ</i> В ГУМАНИТАРНЫХ НАУКАХ.....	180
В.Р. Розумна КОМБІНОВАНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НОВОГО ЗАПОВІТУ В МОВІ УКРАЇНСЬКИХ НЕРЕЛІГІЙНИХ ДРУКОВАНИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ.....	184
Ю.В. Святюк, М.В. Петровський, Л.М. Рубан ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ КАТЕГОРИЗАЦІЇ ЕТНІЧНИХ ГРУП У АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	188
О.Е. Сиянская, Буй Тхи Ван КОНЦЕПТ ДРУГ/FRIEND В АСПЕКТЕ АССОЦИАТИВНОГО ЭКСПЕРИМЕНТА.....	191

В.І. Сікорака СЛОВОВІРНІ ТИПИ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ «ТЕРОРИЗМ» У НІМЕЦЬКІЙ, ЧЕСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ.....	194
Л.М. Стовбур, А.О. Громченко ГРАМАТИЧНА ТРАНСПОЗИЦІЯ ПОЕТОНІМІВ У ТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО.....	199
Е.В. Стрига, Д.О. Нікітіна ГЕНЕЗИС ЖАНРУ КЛАСИЧНОЇ ЮАНЬСЬКОЇ ДРАМИ.....	203
Е.В. Стрига, В.С. Синицина РОМАН ЦАО СЮЕЦІНЯ «СОН У ЧЕРВОНОМУ ТЕРЕМІ» І ЙОГО МІСЦЕ В ІСТОРІЇ КИТАЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	207
С.О. Стрікалова, В.М. Дядя СПАНГЛІШ ЯК РІЗНОВИД МУЛЬТИЛІНГВІЗМУ.....	211
В.І. Тихоша НАРОДНІ НАЗВИ ФІТОНІМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	215
D.S. Shchypachova LINGUISTIC FEATURES OF ENGLISH PHRASAL VERBS.....	219
О.В. Юсікова АРХАЇЧНІ НАЗВИ ПРЕДМЕТІВ І ЗНАРЯДЬ ЛІСНИЦТВА І ЛІСОСПЛАВУ ГОВІРКИ СЕЛА БОГДАН РАХІВСЬКОГО РАЙОНУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	222

РОЗДІЛ 5

ФІЛОСОФІЯ, ГУМАНІТАРНЕ ЗНАННЯ, МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

М.В. Александрова СПЕЦИФІКА ВИКЛАДАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ВИЩІЙ ШКОЛІ.....	226
О.О. Баковецька АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ (XIX СТОЛІТТЯ).....	229
Г.Г. Біловус МИСТЕЦТВОЗНАВЧИЙ ВЕКТОР БІБЛІОГРАФІЧНИХ НАПРАЦЮВАНЬ КАФЕДРИ БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА І БІБЛІОГРАФІЇ ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА.....	234
С.С. Бойчук ФИЛОСОФИЯ СПАРТЫ КАК ЭНТЕЛЕХИЯ АНТИЧНОЙ ДУХОВНОЙ ТРАДИЦИИ И ПРАКСИС ДОБЛЕСТИ.....	237
Ю.В. Годован СОЦІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПОЛІТИЧНУ СОЦІАЛІЗАЦІЮ МОЛОДІ В УКРАЇНІ.....	241
С.І. Горбань БЕЗСАНКІРНИЙ ПРИЙОМ ТА ПЕРЕДАЧА КОНЦЕПЦІЇ СВІТЛА У ТВОРЧОСТІ ІКОНОПИСНОЇ МАЙСТЕРНІ Л.Д. ЛЯПИЧА.....	244
О.М. Дячкова ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СТУДЕНТА В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ.....	248
Т.Р. Кочарова, С.Б. Радзішевська КІБЕРНЕТИЧНИЙ ПІДХІД У САМОВИЗНАЧЕННІ СТУДЕНТІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ НАВЧАННЯ.....	253
Е.Ю. Краснощек “CHERCHEZ LA FEMME”, ИЛИ ОБРАЗЫ ДАМ В ТВОРЧЕСТВЕ ФРАНСИСА ПУЛЕНКА.....	257

Т.О. Крижановська МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ МІФУ.....	261
С.В. Майстренко ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ У СУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЬОМУ ДИСКУРСІ.....	265
І.П. Мельник ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В АМАТОРСЬКИХ ЦИРКОВИХ КОЛЕКТИВАХ.....	268
Г.В. Міхеєва, А.О. Міхеєв ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНОЇ АДАПТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ РІЗНОГО ВІКУ ЗА УМОВ НАВЧАННЯ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ.....	272
И. М. Рябинова СЮРРЕАЛИЗМ В ЖИВОПИСИ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ.....	276
Л.П. Силюга, Д.П. Половка САМОСТІЙНА РОБОТА УЧНІВ З МАТЕМАТИКИ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.....	280
А.О. Синах, Ю.В. Ганніч МЕДИТАЦІЇ ДЕКАРТА ТА ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ АРГУМЕНТ НА КОРИСТЬ БУТТЯ БОГА.....	284
Д.М. Скальська ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ.....	288
А.В. Скляр ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНО-ДУХОВНЫЙ ВАКУУМ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА.....	292
О.І. Стеценко-Баранова ПЕДАГОГІЧНА ТА ДОСЛІДНИЦЬКА ПРАКТИКА АСПІРАНТІВ ЯК НЕВІДДІЛЬНА ЧАСТИНА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ СТУПЕНЯ ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ.....	295
К.Г. Трибулькевич ПОБУДОВА ЕФЕКТИВНОЇ СТРУКТУРИ ЯК ВИМОГА УСПІШНОГО РОЗВИТКУ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	301
Т.І. Уварова БАГАТОВИМІРНІСТЬ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІДЕЙ БАГАТОВИМІРНОСТІ.....	306
О.І. Філіпова, Т.В. Філіпова ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІЖЕТНІЧНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ.....	310
В.В. Фрейдлина ГОРОДСКАЯ КУЛЬТУРНАЯ СРЕДА: ОБЗОР ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ ПОДХОДОВ.....	313
Н.Б. Чех ТВОРЧЕСТВО Б. МИХАЙЛОВА В КОНТЕКСТЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ДВИЖЕНИЙ НЕОФИЦИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ СССР.....	317
І.В. Шелудько, Г.Б. Ковтун ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИКЛАДАННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ З ДИСЦИПЛІНИ «МАТЕРІАЛОЗНАВСТВО ШВЕЙНОГО ВИРОБНИЦТВА».....	324

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 30

Підписано до друку 03.05.2019 р.
Формат 60x84/8. Ум.-друк. арк. 38,83.
Тираж 100 прим. Замовлення № 0419/85.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018 р.)
65009, Україна, м. Одеса, вул. Сегедська, 18, офіс 431
Тел. (0552) 39-95-80

www.helvetica.com.ua
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua